

2016

XXIII Міжнародна науково-практична інтернет-конференція

28 – 29 лютого 2016 р.

Проблеми та перспективи розвитку
науки на початку третього тисячоліття
у країнах Європи та Азії

Секції:

Біологічні науки

Географія та геологія

Державне управління

Екологія

Економіка

Історія

Математика

Мистецтво

Педагогіка

Політологія

Право

Психологія

Соціологія

Технічні науки

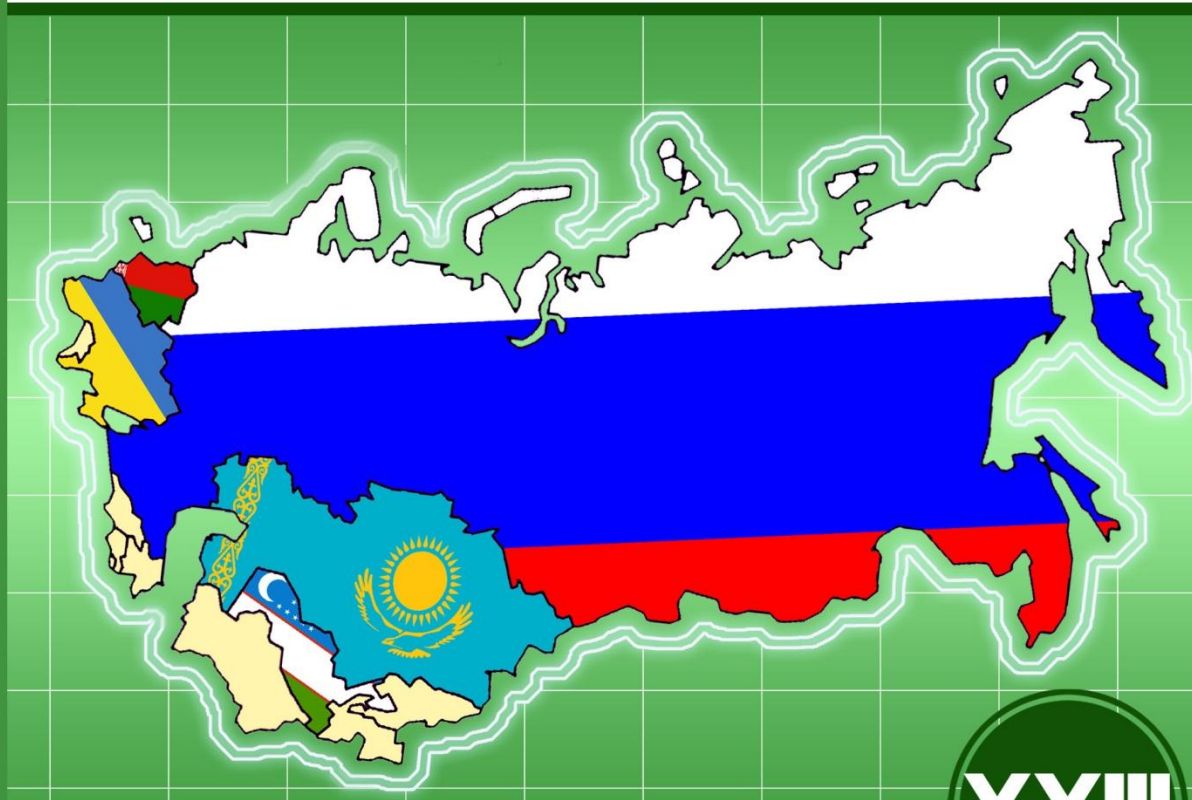
Сучасні інформаційні технології

Соціальні комунікації. Медіа.

Фізична культура та спорт

Філологічні науки

Філософія

Переяслав-Хмельницький
2016

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«Переяслав-Хмельницький державний педагогічний
університет імені Григорія Сковороди»

молодіжна громадська організація
«НЕЗАЛЕЖНА АСОЦІАЦІЯ МОЛОДІ»

студентське наукове товариство історичного факультету
«КОМІТЕТ ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ ТА СУЧАСНОСТІ»

МАТЕРІАЛИ

XXIII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції
**«Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у
країнах Європи та Азії»**

28 – 29 лютого 2016 р.

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ УКРАИНЫ
ГОСУДАРСТВЕННОЕ ВЫСШЕЕ УЧЕБНОЕ ЗАВЕДЕНИЕ
«Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды»

молодежная общественная организация
«НЕЗАВИСИМАЯ АССОЦИАЦИЯ МОЛОДЕЖИ»

студенческое научное общество исторического факультета
«КОМИТЕТ ИССЛЕДОВАНИЯ ИСТОРИИ И СОВРЕМЕННОСТИ»

МАТЕРИАЛЫ

XXIII Международной научно-практической интернет-конференции
**«Проблемы и перспективы развития науки в начале третьего тысячелетия в
странах Европы и Азии»**

28 – 29 февраля 2016 г.

СБОРНИК НАУЧНЫХ РАБОТ

Матеріали XXIII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції **«Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах Європи та Азії»** // Збірник наукових праць. – Переяслав-Хмельницький, 2016 р. – 332 с.

Матеріали XXIII Международной научно-практической интернет-конференции **«Проблемы и перспективы развития науки в начале третьего тысячелетия в странах Европы и Азии»** // Сборник научных трудов. – Переяслав-Хмельницький, 2016 г. – 332 с.

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:

В.П. Коцур,

доктор історичних наук, професор, дійсний член НАПН України,
ректор ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:

В.П. Коцур,

доктор исторических наук, профессор, действительный член НАПН Украины, ректор ГВУЗ
«Переяслав-Хмельницький государственный педагогический университет имени Григория Сковороды».

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

С.М. Рик – к.ф.н., доцент;

Т.М. Боголіб – д.е.н., професор;

Г.Л. Токмань – д.п.н., професор;

Н.В. Ігнатенко – к.п.н., професор;

В.В. Куйбіда – к.біол.н., доцент;

В.А. Вінс – к.псих.н.;

Ю.В. Бобровнік – к.і.н.;

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

С.М. Рик – к.ф.н., доцент;

Т.М. Боголіб – д.э.н., профессор;

Г.Л. Токмань – д.п.н., профессор;

Н.В. Игнатенко – к.п.н., профессор;

В.В. Куйбида – к.биол.н., доцент;

В.А. Винс – к.псих.н.;

Ю.В. Бобровник – к.и.н.;

Члени оргкомітету інтернет-конференції:

Ю.В. Бобровнік,

А.П. Король,

Ю.С. Табачок.

Члены оргкомитета интернет-конференции:

Ю.В. Бобровник,

А.П. Король,

Ю.С. Табачок.

Упорядники збірника:

Ю.В. Бобровнік,

А.М. Вовкодав.

Составители сборника:

Ю.В. Бобровник,

А.М. Вовкодав.

СЕКЦІЯ: БІОЛОГІЧНІ НАУКИ**Наталья Дубинина
(Харьков, Україна)****ИЗУЧЕНИЕ ВЛИЯНИЯ ЗУБНЫХ ПАСТ РАЗЛИЧНОГО СОСТАВА И НАЗНАЧЕНИЯ НА МИКРОФЛОРУ
ЗУБНОГО НАЛЁТА**

Проблема профилактики и лечения заболеваний пародонта и слизистой оболочки остается одной из актуальных проблем современной медицины [1, с.93]. Болезни пародонта относятся к числу наиболее распространенных среди всех стоматологических поражений у людей разных возрастных групп [6, с. 5-7]. Роль пускового механизма в развитии заболеваний пародонта играют микроорганизмы, обитающие в ротовой полости (локализующиеся в слизистой оболочке десны и языка, зубной бляшке и в микробном налете) и токсины микроорганизмов [10, с. 525]. Хронические воспаления, возникающие в пародонте, вызывают значительные изменения в зубочелюстной системе: изменения микроциркуляции, иммунологической реактивности [12, с. 183], трофики десен и как результат - приводят к массивной деструкции пародонта. Кроме того, происходящие изменения влияют и на функцию пищеварения, психоэмоциональную сферу, снижают резистентность организма на действие инфекционных и других факторов, приводят к сенсбилизации организма больного, влияют на общее состояние организма.

Полость рта представляет собой уникальный природный биотоп, с богатством пищевых ресурсов, постоянной влажностью, оптимальными значениями pH и температуры, которые создают благоприятные условия для адгезии, колонизации и размножения микроорганизмов. Этот биотоп находится под влиянием организма и окружающей среды, и обуславливает различия микробного состава различных биотопов.

В состав микрофлоры ротовой полости входят бактерии, вирусы, грибы и простейшие. Различают представителей автохтонных (постоянные - около 30 видов) и аллохтонных (иммигранты из других биотопов хозяина - от 160 до 300 видов) видов микроорганизмов. Пародонтопатогенные бактерии продуцируют некротизирующие ферменты (коллагеназу, эластазу, фибринолизин, гиалуронидазу и др.), экзотоксины, которые приводят к нарушению целостности эпителиальных тканей, что играет основополагающую роль в генезе пародонтита. Значительная часть пародонтопатогенов сконцентрирована в зубном налете [3, с. 122]. Согласно последним данным, более 70% колоний образуют стрептококки, 15% - вейлонеллы и нейссерии, остальные составляющая микрофлоры - дифтероиды, лактобактерии, стафилококки, фузобактерии, актиномицеты, дрожжеподобные грибки и другие [5, с. 7; 3, с. 124]. Микрофлора зубного налета пародонтального кармана количественно и качественно изменчива. Однако ведущая роль в развитии пародонтита, согласно данным многих авторов [14, с. 74], принадлежит микробным ассоциациям, которые образуют грамотрицательные анаэробные микроорганизмы [10, с. 525]. К числу «маркерных» микроорганизмов относятся *Bacteroides forsythus*, *Treponema denticola*, *Porphyromonas gingivalis*, которые выделяют из пародонтального кармана при наиболее тяжелом поражении. [15, с. 139]. Для сравнения - количество анаэробных видов микроорганизмов в пародонтальных карманах в 1000 раз больше количества аналогичных микробов в слюне [3, с.122].

На количественный состав микрофлоры полости рта влияют такие факторы, как возраст, пол, диета и тому подобное. Выраженное влияние на количественное, а в определенной степени и видовое представительство микроорганизмов производят гигиенические мероприятия (чистка зубов, полоскание рта после еды, и т.д.). При несоблюдении правил гигиены полости рта резко увеличивается количество бактерий, особенно анаэробов и гнойных бактерий, поэтому, ведущим компонентом профилактики стоматологических заболеваний является гигиена полости рта.

При недостаточной тщательности гигиенических мероприятий на зубах образуется налет. Зубной налет прикрепляется к поверхности зубов неплотно, но его нельзя удалить простым полосканием. Зубной налет начинает накапливаться вскоре после чистки зубов, он образуется путем адсорбции микроорганизмов на поверхности эмали и растет за счет постоянного наслаивания новых микроорганизмов. Значительный и быстрый рост налета происходит при употреблении мягкой пищи и пищи богатой легкоусвояемыми углеводами, которые легко проникают вглубь налета за счет его пористой структуры. Чаще всего налет скапливается в пришеечной области и фиссурах, то есть в областях с менее минерализованной эмалью. Зубной налет может быть причиной запаха изо рта, извращения вкусовых ощущений, а также служить центром минерализации при образовании зубного камня.

Если рассматривать профилактику стоматологических заболеваний с микробиологической точки зрения, то важным фактором является систематическое механическое удаление зубного налета очищение, поверхности зубов, десен, межзубных промежутков, языка от остатков пищи при помощи зубных паст (ЗП). Зубные пасты оказывают и лечебно-профилактическое воздействие на твердые ткани зубов и слизистую оболочку полости рта [15, с. 74]. Доказано, что рациональная гигиена полости рта с использованием средств направленного действия является одним из массовых и наиболее эффективных методов профилактики стоматологических заболеваний. По назначению ЗП подразделяются на гигиенические и лечебно-профилактические.

Гигиенические ЗП предназначены для удаления налета с поверхности зубов. Они обладают лишь очищающим и дезодорирующим действием. Они не содержат антисептиков и не влияют на микрофлору. Гигиенические пасты показаны детям и людям, не имеющим проблем с зубами.

Лечебно-профилактические ЗП предназначены как для повседневного ухода за полостью рта с профилактической и гигиенической целью, так и для целенаправленной профилактики кариеса зубов, заболеваний пародонта, некариозных поражений, заболеваний слизистой оболочки полости рта [10, с. 525]. По назначению их условно можно разделить на несколько видов:

1. Противокариозные ЗП. В их состав входит фторид натрия (фтористые ЗП) или фосфат кальция (безфтористые ЗП). Их рекомендуют применять при слабой минерализации эмали, так как зубы в таких случаях особенно восприимчивы к поражению кариесом [13, с. 74].

2. Противовоспалительные (антисептические) ЗП — являются наиболее простой и доступной формой профилактики и лечения заболеваний пародонта они рекомендованы для ежедневного длительного применения [10, с. 525]. В их состав обычно вводят экстракты лекарственных трав или антисептики (триклозан, хлоргексидин и др.). Так, например, триклозан уменьшает адгезию бактерий на поверхности зубов [11, с. 292]. Помимо противовоспалительного действия [14, с. 74], такие пасты также способствуют снятию отека, уменьшению кровоточивости десен [1, с. 96], обладают обезболивающим действием. Проведенные клинические исследования [9, с. 82] показали, что уже после двух недель применения ЗП с хлоргексидином, отмечается тенденция к снижению в составе зубной бляшки кариесогенных стрептококков, количество условно-патогенных энтеробактерий, неферментирующих грамотрицательных бактерий, грибов рода *Candida*. Повышается удельный вес представителей нормальной микрофлоры полости рта [9, с. 82]. Это свидетельствует о том, что антисептики в составе зубных паст оказывают бактериостатическое и бактерицидное действие. Однако, необходимо знать, что пасты, содержащие химические антисептики (триклозан, хлоргексидин и др.) предназначены только для курсового применения не более 20 дней, так как при более длительном и неконтролируемом использовании может привести к дисбактериозу полости рта и резистентности патогенных штаммов к антимикробным препаратам, снижая эффективность лечения в целом [1, с. 97; 3, с. 124; 10, с. 528; 13, с. 74;].

3. ЗП, препятствующие возникновению зубного камня. В такие пасты включают пирофосфаты натрия и калия.

4. ЗП, снижающие повышенную чувствительность эмали зубов — в её состав входит гидроксипапатит кальция. При взаимодействии с органическими веществами эмали, этот компонент создает защитный барьер, предотвращающий болевые реакции на температурные, химические (сладкое, кислое), механические раздражители (зубная щетка).

5. Отбеливающие ЗП содержащие окислители (перекись водорода низкой концентрации) и низкоабразивным зубным пастам (содержащим фермент папаин и перекись карбамида) [5, с. 7; 7 с. 46]. Они обесцвечивают пищевые красители, проникшие в эмаль и, немного осветляют зубы. В их состав входит комплекс из абразива, полирующих агентов, соединений фторида и пирофосфатов. [4, с. 45]. Эти пасты, наряду с другими группами также обладают высоким кариес профилактическим эффектом и снижают воспалительные явления в десне. На современном рынке появились отбеливающие ЗП, действие которых основано на оптимальном сочетании средних абразивов и триклина, препятствующего образованию зубного налёта и щадящее действует на зубную эмаль. Однако почти все абразивные ЗП неоднозначно оцениваются специалистами в связи с повреждающим действием зубной эмали, особенно при длительном применении [4, с. 45; 8, с. 13;].

ЗП занимают очень важное место в индивидуальной профилактике стоматологических заболеваний. Различное сочетание компонентов в составе ЗП позволяет их использовать как для профилактики конкретного заболевания, так и для комплексной защиты полости рта. ВОЗ настаивает на применении тех ЗП, эффективность которых подтверждена клиническими испытаниями в реальных условиях страны, где они применяются [14, с. 77]. Из предлагаемых наименований ЗП сложно сделать правильный выбор, поэтому рекомендовать ЗП, необходимую в данный момент, поможет врач-стоматолог, который наиболее точно определит, что именно нужно пациенту.[2, с. 85]. Для правильного выбора средств гигиены за полостью рта необходимо изучить состав и значение компонентов ЗП. Анализируя результаты клинических исследований можно рекомендовать использовать определённую ЗП не более 2-х 3-х недель, что не приводит к нежелательным побочным эффектам в виде резистентности микроорганизмов, увеличению чувствительности зубов, сухости слизистой оболочки и др.

Литература:

1. Акулович А. Клиническая эффективность зубных паст на основе экстрактов лекарственных трав и хлоргексидина / А. Акулович, Р. Ялышев, С. Матело // Dental. 2013. - №2. - С 93-97.
2. Беленова И. А. Изучение клинической эффективности зубных паст с десенситивными свойствами / И. А. Беленова, Д. С. Глазьева, Е. К. Гудкова, Г. Б. Кобзева // Вестник новых медицинских технологий. — 2012. - Т XIX, №2. - с. 85.
3. Белоклицкая Г.Ф. Клинико-микробиологическая оценка эффективности зубной пасты Пародонтас Классик и ополаскивателя Корсодил на этапе проведения этиологического лечения больных генерализованным пародонтитом (фаза I) / Г.Ф. Белоклицкая, Я.С.Горбань // Материалы V стоматологического международного конгресса: Современная стоматология. — 20013.- №2. С. 121-126.

4. Бублий Т.Д., Характеристика осложнений после применения отбеливающих зубных паст / Т. Д. Бублий, Н. В. Гасюк, Н. В. Петрученко // Світ медицини та біології. - 2011. - №3. – С. 45-47.
5. Виноградова Е.Н. клиническая эффективность и осложнения при применении зубных паст с отбеливающими свойствами / Е.Н. Виноградова // Современная стоматология. – 2007. - №4. – С. 7-9.
6. Грудянов А.И. Профилактика воспалительных заболеваний пародонта / А. И Грудянов., В.В. Овчинникова — М.: ООО «Медицинское информационное агентство», 2007. — 80 с.
7. Дмитриева Л.А. Соединения кремния как основа для разработки современных зубных паст с контролируемой абразивностью / Л.А. Дмитриева // Клиническая стоматология. – 2007.- №3.- С. 46-49.
8. Кузьмина Э.М., Клинико-лабораторное обоснование эффективности применения отбеливающих зубных паст / Э.М. Кузьмина, Н.И. Крихели, Т.А. Смирнова // Стоматология. – 2006. - №3. –Том 85, №5 . – С. 13-16.
9. Лечебно-профилактическое действие зубной пасты «President Exclusive» на микробиоценоз полости рта. Фундаментальные исследования: тезисы конференции / Е.В. Решетникова И.Н. Усманова, Р.Ф Хуснарязанова, Л.З. Мунирова. - 2004. - №4.- С. 82.
10. Мусина Л.Т. Влияние антисептика в составе зубной пасты на микрофлору полости рта / Л.Т. Мусина, А.Б. Егорова, Р.З. Уразова // Казанский медицинский журнал.- 2010. – Т. 91, №4. – С. 525-529.
11. Соловьева О.А. Применение препаратов пролонгированного действия для местной противовоспалительной терапии воспалительных заболеваний пародонта // О.А Соловьева, Э.Э Хачатурян, М.А Татарканова и др. // Проблемы медицины в современных условиях. Сб. научн. тр. по итогам межд.-пр. конф. – 20014. –С. 292-294.
12. Царинский М.М. Современные представления о механизмах поддержания иммунитета в полости рта / М.М. Царинский, Н.М Царинская // Кубанский научный медицинский вестник. – 2012. - №2 (131). – С. 183-186.
13. Шаковец Н.В. Зубная паста как источник постоянного поступления фторида / Н.В. Шаковец, Т.Н. Терехова // Вопросы современной педиатрии. – 2012. - Т.11. №2. - С. 74-76.
14. Юдина Н. А. Эффективность зубных паст с различными активными компонентами в профилактике и лечении стоматологических заболеваний / Н.А. Юдина, Н.В. Терехова, О.В. Юрис и др. // Современная стоматология. -2009. - №3. –С. 74-77.
15. Socransky S. S., Haffajee A. D., Cugini M. A., Smith C. Microbial complexes in subgingival plaque // J. Clin. Periodontol. – 1998. – Vol. 25. – N 2. – P. 134–144.

**Кайрат Жуманов, Кадыр Бияшев, Биржан Бияшев
(Алматы, Казахстан)**

ФАГОТИПИРОВАНИЕ ПАТОГЕННЫХ СТАФИЛОКОККОВ, ВЫДЕЛЕННЫХ ИЗ МОЛОКА КОРОВ

Введение. Успешная борьба с маститами стафилококковой этиологии зависит от их своевременной идентификации, выявления источников и путей распространения инфекции.

С этой целью в настоящее время все больше используется метод фаготипирования [1, 2, 3].

Впервые фаготипирование стафилококков было предложено Фиксом (R.Fisk) в 1942 году. Он выделил фаги из лизогенных штаммов стафилококков и использовал их для идентификации.

В ряде работ [2, 3, 4, 5, 6] показано, что стафилококки фаготипа 42Д, 42Е обычно выделяются из молока больных маститом коров.

Новым достижением в области бактериологической диагностики пищевых отравлений стафилококковой этиологии является фаготипирование.

В своих исследованиях [1, 2, 3, 4, 5] стафилококков изолированных из продуктов, вызвавших пищевые отравления, обнаружили стафилококки фаготипов 7, 42Е, 6/47/53/54, 6/54/42Д. Они же отмечали, что большинство исследованных стафилококков, лизировались фагами III и IV групп..

В специальной ветеринарной литературе очень мало работ по вопросу определения фаголизабильности стафилококков.

В связи с этим мы задались целью дать фаготипаж патогенных стафилококков, выделенных от коров, больных маститами.

Материал и методики исследования. Исследованию подвергнуто 674 штаммов стафилококков, выделенных из молока коров. Все исследованные культуры стафилококков обладали типичными морфологическими и тинкторальными свойствами. Культуры хорошо росли на МПА в виде мелких, круглых, гладких колоний, с характерным пигментообразованием: золотистым, белым, лимонно-желтым.

Все штаммы были дифференцированы на патогенные и непатогенные. Для определения патогенности многие исследователи [2, 3] использовали различные критерии, как реакция плазмокоагуляции, реакция гемолиза, дермонекротическая проба, ферментация маннита и способность к пигментообразованию.

Результаты исследования. Все 674 исследованные культуры стафилококков обладали типичными морфологическими и тинкторальными свойствами.

Из исследованных 674 штаммов стафилококков, выделенных из молока коров, коагулировали плазму 297 штаммов или 44%, из общего количества плазмокоагулирующих штаммов стафилококков от здоровых коров выделено 14,7%, а от больных маститами 85,3%.

По нашим данным из 674 штаммов стафилококков продуцировали гемотоксин 361 (53,7%).

Образование стафилококками золотистого пигмента часто ассоциируется с патогенностью и этот критерий широко фигурирует в различных схемах классификации.

Из 674 штаммов стафилококков, 282 штаммов отнесены к *Staphylococcus aureus*, 233 – *Staphylococcus albus*, 159 – *Staphylococcus citreus*.

Из 297 штаммов 19 не разлагали маннит.

Фаготипирование патогенных стафилококков, выделенных от больных маститами коров, проводилось с помощью типовых стафилококковых фагов. Основной набор состоял из 22 типовых фагов.

Эти фаги разделены на 4 группы:

I группа – фаги 29, 53, 52A, 79, 80;

II группа – фаги 3A, 3B, 3C, 55, 71;

III группа – фаги 6, 7, 42E, 47, 53, 54, 75, 77, 83A;

IV группа – фаг 42Д.

Вне групп – фаги 81, 187.

Фаготипирование стафилококков осуществлялось всеми 22 типами фагов одновременно. Перед началом работы набор сухих фагов стерильно растворяли в щелочном бульоне (МПБ pH = 7,6) с 0,4% глюкозы и 0,02% CaCl₂. Поскольку фаги высушивались в объеме 0,1 мл, то при добавлении 1 мл бульона получали разведение фага 1: 10 (маточное разведение).

После чего готовились два рабочих разведения 100 ТР (тест-разведения, 1:100) и 1 ТР (1:1000).

Суточную агаровую культуру испытуемого штамма засеивали в МПБ и выращивали 4 часа при 37°C (до появления заметного помутнения). Затем из нее пастеровской пипеткой засеивали газон в свежеприготовленные и подсушенные чашки с 1,2% агаром. Избыток культуры удаляли пипеткой, а чашки подсушивали 30-40 мин. при 37°C.

Дно засеиваемой чашки расчерчивали на 22 квадрата (почислу фагов) и в каждый квадрат засеивали тонко оттянутой пастеровской пипеткой каплю соответствующего фага. После подсыхания капель фагов инкубировали 6 часов при 37°C и до следующего утра при комнатной температуре.

Степень лизиса культуры фагами регистрировали по следующей схеме:

++++ - сливной (полный) лизис;

+++ - полусливной лизис (незначительный рост культуры в зоне лизиса).

++ - наличие в месте нанесения капли фага свыше 50 колоний фага (пятен лизиса);

+ - от 20 до 50 колоний фага;

± - менее 20 колоний фага;

- полное отсутствие лизиса.

Наивысшее разведение, вызвавшее лизис эталонного штамма +++ называется – тест разведением (ГТР) фага.

Фаготипирование штаммов начинали рабочим разведением фагов, соответствующим ГТР (в нашем опыте разведение 10³ или 1:1000). Штаммы, с которыми получен отрицательный результат (отсутствие учитываемого лизиса, хотя бы одним фагом) тировали повторно первым разведением фагов, соответствующей 100 ТР (1:100).

Нами исследовано 297 коаглозоположительных штаммов стафилококков, которые были выделены из молока как от здоровых коров, так и от коров с субклиническими и клиническими формами маститов. Из изученных культур стафилококков типировались 197 штаммов (66,3 %) и не типировались 100 культур (33,7%). Из 197 типизируемых штаммов 128 (65,0) лизировались фагами в дозе ГТР (тест-разведения) и 69 (35 %) – в дозе ТР. Во многих случаях штаммы лизировались не одним, а несколькими фагами, что дает для каждого штамма характерную – фагомозаику.

Интересно отметить, что из 120 штаммов стафилококков, отнесенных к чистым фагогруппам, 83 культур принадлежали к III группе и 37 штаммов к IV группе. Из культур смешанных фагогрупп (77 штаммов) большинство принадлежало к группе III + IV (40 штаммов).

При учете типизации штаммов в разрезе отдельных фагов, установлено, что 77 культуры типировались фагом 42Д (IV группа), 70 штаммов – фагом 42Е (III группа). Среди смешанных фагогрупп большинство штаммов относилось к фаготипам 6+7+47 (36 штаммов).

Согласно нашим материалам, из 197 типизируемых штаммов 142 культур являлись *Staphylococcus aureus*. Характерно, что из этих 142 штаммов 67 (47,1%) типировались фагом 42Д.

Нами было изучено распределение штаммов с различной коагулазной активностью по отдельным фагогруппам (таблица 1).

Из таблицы видно, что из 197 типированных штаммов 94 или 47,7% коагулируют плазму в течение 1-2 часов и 86 (43,6%) штаммов в течение 2-6 часов, что составляет 91,3%.

Наибольшее количество стафилококковых культур (160) различной плазмокоагулирующей способности лизировались фагами III и IV групп.

Из таблицы видно, что из 197 типированных штаммов 94 или 47,7% коагулируют плазму в течение 1-2 часов и 86 (43,6%) штаммов в течение 2-6 часов, что составляет 91,3%.

Таблица 1 -Фаготипирование плазмокоагулирующих стафилококков

Время свертывания плазмы	Типировалось фагами		Фагогруппы				Количество не типированных штаммов
	всего	%	III	IV	III+IV	I+II+III+187	
До 1 часа	56	28,4	22	19	11	4	24
От 1 до 2 час.	38	19,3	17	12	6	3	9
От 2 до 6 час.	86	43,7	30	5	21	30	36
От 6 до 18 час.	17	8,6	14	1	2	-	31
Всего :	197	100	83	37	40	37	100

Наибольшее количество стафилококковых культур (160) различной плазмокоагулирующей способности лизировались фагами III и IV групп.

Приведенные данные показывают определенную взаимосвязь чувствительности стафилококков к фагам и плазмокоагулирующей активностью.

Интересные результаты получены при анализе материалов фаготипирования, стафилококков с различными типами гемотоксинов.

Из 83 штаммов стафилококков, чувствительных к фагам III группы, содержали альфа-гемотоксин – 23 штаммов, бета-гемотоксин – 1, дельта-гемотоксин – 2, альфа-гемотоксин в сочетании с бета-дельта гемотоксин – 56; из 37 штаммов, лизированных, фагами IV группы, 32 содержали альфа-гемотоксин в чистом виде или в сочетании с бета-дельта гемотоксинами. Из 40 штаммов, лизированных фагами третьей – четвертой групп, 10 содержали только альфа-гемотоксин, а 30 штаммов альфа-гемотоксин в сочетании с бета и дельта-гемотоксинами.

Почти все штаммы (32 из 37), лизированные фагами I + II и III групп, содержали альфа-гемотоксин в сочетании с другими гемотоксинами.

Из 197 штаммов стафилококков, лизированных фагами разных групп, 183 (92,9 %) содержали альфа-гемотоксин или в сочетании с другими гемотоксинами.

При анализе результатов фаготипирования стафилококковых штаммов в зависимости от источника, из которого они были выделены, нами получены следующие данные: из 197 типированных штаммов 64 культуры (32,5 %) были выделены от коров с клиническими маститом, 110 (55,8 %) – при латентной форме мастита и 23 (11,7 %) – от здоровых коров.

Фаготипирование набором международных стафилококковых фагов 297 стафилококковых штаммов, выделенных при носительстве из разных источников, показало, что наибольшее число стафилококков лизируется фагами IV и III групп.

Из типированных штаммов встречаются фаготипы (6/7/47/42E), образующие энтеротоксин и вызывающие при употреблении молока и молочных продуктов пищевые отравления у людей.

Таким образом, из 674 штаммов стафилококков, 297 (44,1 %) были патогенными и в большинстве случаев (253 штамма) выделялись из долей вымени с клиническим и субклиническим маститом.

Как правило, в исследованном нами хозяйстве преобладал один и тот же фаготип стафилококков. Из этого вытекает, что передача инфекции от одного животного к другому, вероятно, осуществляется через доильную аппаратуру, предметы обихода и обслуживающим персоналом.

Выводы. Отсюда можно сделать вывод, что патогенные стафилококки играют значительную роль в этиологии маститов у крупного рогатого скота.

Литература:

1. Загаевский И.С. Экспертиза молока при стафилококковом мастите коров. //Ветеринария, 1978 г., № 10.
2. Савойская С.Л. Выделение золотистого стафилококка из молока коров. // Тезисы научно - практической конференции.г., Самарканд, 1987 г.
3. Fox L.K., Mc Donald J.S. Functional activity of neutrophilic form bovine mammary glands infected with *Staphylococcus aureus* // J. Dairy Sc. 1988. 12.
4. Vfttila T., Odoyle D., Frost A.J. The growth of compact and diffuse variants of *Staphylococcus aureus* in bovine mastitis and normal whey //Microbiol. Immunol. 1988. 32, 7:
5. Смирнов В.В., Вершигора А.Е., Вихоть Н.Е. и др. Стафилококк (биологически активные субстанции, иммунный ответ на антигены). //Киев, Нау ко в а думка, 1988 г.
6. Boddie R.L. Nickerson S.C. Efficacy of 0,18% iodine teat dip against *Staphylococcus aureus* and *Streptococcus agalactiae*// J. Dairy Sc. 1989. 72. 4.

Научный руководитель:

доктор ветеринарных наук, профессор, почетный академик РФ, кавалер ордена «Парасат»
Бияшев Кадыр Бияшевич.

Юлія Рибченко
(Костянтинівка, Україна)

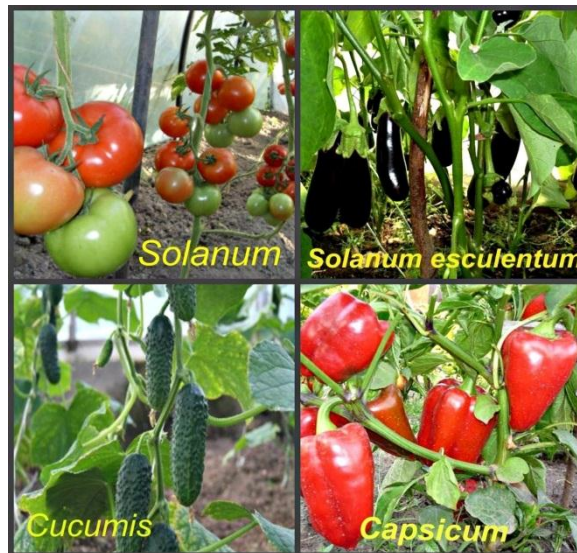
ФІТОСАНІТАРНИЙ МОНІТОРИНГ ОВОЧЕВИХ КУЛЬТУР В ЗАКРИТОМУ ҐРУНТІ

Основним завданням фітосанітарного моніторингу в закритому ґрунті є організація систематичних обстежень на поширеність і інтенсивність розвитку збудника хвороб і заселеність шкідниками, обґрунтування заходів щодо обмеження їх масового розмноження та поширення в тепличних культивацийних спорудах.

Тепличний ефект є оптимальним не тільки для розвитку овочевих культур які вирощуються в культивацийних спорудах й для збудників хвороб і шкідників відповідних культур. На відміну від агроценозів відкритого ґрунту, в яких фітосанітарний стан регулюється природними біологічними агентами у закритому ґрунті така можливість відсутня. Виходячи з цього, для умов закритого ґрунту питання фітосанітарного моніторингу актуальне і потребує спеціальних досліджень з метою обґрунтування заходів захисту тепличних культур від шкідливих об'єктів.

Дослідження виконувалися протягом 2013-2015рр. у блокових теплицях ООО «Перспектива» Донецької області, ангарних теплицях скляних і плівкових на дослідному полі Відокремленого підрозділу «Костянтинівський технікум Луганського національного аграрного університету» за загально визнаними методиками з цього питання.

Результати наших досліджень показали, що фітосанітарний стан овочевих рослин: огірка, помідора, перцю солодкого, баклажанів в тепличних спорудах представлений традиційними і обмежено поширеними об'єктами.

До традиційних шкідників можна віднести звичайного павутинного кліща (*Tetranychus urticae* Koch). Він був зареєстрований на рослинах огірка і баклажана в усіх типах тепличних споруд. Спочатку шкідник активно колонізував рослини огірка (перші осередки - травень-червень) потім заселяв рослини баклажанів. Динаміка заселення і щільність шкідника стрімко зростала і досягла 100%.

Другим небезпечним шкідником була теплична білокрилка (*Trialeurodes vaporariorum* Westw), яка була зареєстрована у блокових і скляних ангарних теплицях. Установлено, що по-рокам шкідник мав різне поширення. Так у 2013-2014 роках білокрилка мала масове поширення із значною щільністю на листках. У 2015 році вона була зареєстрована лише у другій декаді липня і не мала господарського значення. Баштанна попелиця (*Aphis gossypii* Glov), є також традиційним видом для рослин огірка у всіх типах теплиць. Шкідник мав осередкове поширення і не мав господарського значення.

Баштанна попелиця
- *Aphis gossypii*

Теплична білокрилка
Trialeurodes vaporariorum

Павутинний кліщ -
Tetranychus urticae

До нетрадиційних, маловивчених в тепличних агроценозах можна віднести помідорну совку (*Helicoverpa armigera* Hubn.), тютюнового трипса (*Thrips tabaci* Lind.), пасльонового мінера (*Liriomyza solani* Meg). На мою думку згідно опрацьованих літературних джерел з цього питання [4; 6; 7] видно, що помідорна совка у межах України зареєстрована переважно у відкритому ґрунті у південних областях. У закритому ґрунті має обмежене поширення. Виконаний нами фітосанітарний моніторинг показав, що шкідник ушкоджує плоди і частково листки помідора і перцю солодкого, як у закритому так і у відкритому ґрунті. Збільшення літньої температури повітря в останні десятиріччя до оптимальних показників слугувала адаптація шкідника до ґрунто-кліматичних умов східного Лісостепу України.

Тютюновий трипс. Був нами зареєстрований на рослинах огірка в усіх типах тепличних споруд. Установлено, що шкідник заселяє переважно листки нижніх ярусів рослин (березень-травень). І не мав господарського значення. Пасльоновий мінер згідно літературних повідомлень – поліфаг [2; 3]. За роки досліджень мав обмежене поширення на рослинах огірка та помідора. Ознаки ушкодження були зареєстровані на листках нижніх ярусів у ранні фази розвитку рослин. Ушкоджені листки тютюновим трипсом і пасльоновим мінером поступово відмирили, що є їх опосередкованою шкодою.

Виконаний фітопатологічний моніторинг показав, що за роки досліджень найбільш поширеними на рослинах огірка мали кориневі гнилі, в'янення інфекційної (гриби роду *Fusarium*) та фізіологічної етіології і не мали господарського значення, несправжня борошниста роса (*Pseudoperonospora cubensis* Rostowz), звичайна мозаїка *Cucumis mosaic cucumoris* (БМУ).

Установлено, що несправжня борошниста роса мала господарське значення лише в плівкових теплицях. Вивчення факторів які впливають на розвиток хвороби показали, що основним і визначальним є відносна вологість повітря. Так, у плівкових теплицях вона була постійно високою 80-95%. На листках формувалася роса, що є оптимальними умовами для зараження рослин. При таких умовах хвороба мала епіфітотійний характер розвитку. В інших типах теплиць вологість повітря була нижче оптимальної. При цьому хвороба не проявлялась, або мала депресивний характер розвитку і господарське значення було не значним. Оцінка стійкості вітчизняних гібридів Надія, Лінія та іноземної селекції Bettina та гібриди фірми Riik Zwan: 816;817;818;819 показала, що всі вони сприйнятливі до ураження збудником хвороби несправжньої борошнистої роси.

**Несправжня борошниста роса рослин
огірка - *Pseudoperonospora cubensis* Rostowz.**

На досліджуваних гібридах огірка була зареєстрована також звичайна мозаїка.

**Звичайна мозаїка рослин огірка -
*Cucumis mosaic cucumoris***

Згідно літературних [2; 4] повідомлень вірус здатний заражати більшість видів культурних і дикоростучих рослин у відкритому і закритому ґрунті. Симптоми хвороби характеризувалися зональною хлоротичністю листків та їх деформацією. Вони поступово відмирили. Заражені плоди як правило були деформовані, недорозвинені, тканина тверда, на їх поверхні формувались різної форми і розміру бугорки, вони втрачали свою товарність і не придатні до вживання.

Література:

1. Ахатов А.К., Джалилов Ф. С., Белошапкина О.О., Стройков Ю.М. Защита растений в теплицах. – М.:2002. – 356с.
2. Ахметова Ж.О. Пасленовая муха и ее энтомофаги в защищенном грунте Московской области /М.: ВО «Агропромиздат», 1989. –с.24.
3. Білик М.О., Євтушенко М.Д., Марютін Ф.М. Захист овочевих культур від хвороб і шкідників у закритому ґрунті. – Харків.:Еспада, 2003. – с.464.
4. Васильев В.П. Бавовникова совка (карадрина). Шкідники і хвороби сільськогосподарських рослин. Київ. – 1956. – с.177.
5. Владимирская М.Е., Элбакян М.А., и др. Болезни и вредители овощных культур в защищенном грунте. – Л.: Колос 1980. –с.190.
6. Герасимов Б.А., Осницкая Е.А. Карадрина (или помидорная совка). Вредители и болезни овощных культур. – М. – 1961. –с.410-412
7. Захватин Ю.А., Исачев В.В. Совка малая наземная (карадрина). Словарь-справочник энтомолога. – М. – 2011. –С. 246-247.
8. <http://foflowers.ru/sad-ogorod/cherenkuem-chubushnik.php>

ПРОДУКЦІЯ АНТИБІОТИЧНИХ РЕЧОВИН БАКТЕРІЯМИ РОДУ *PSEUDOMONAS*

В природних умовах конкурентні взаємовідносини припускають можливість співіснування двох видів мікроорганізмів, обумовлену боротьбою за джерела живлення або інші фактори середовища. Серед конкурентних взаємин виділяють антагонізм. Саме з цим явищем серед мікробів було пов'язано відкриття антибіотиків – низькомолекулярних продуктів метаболізму або їх штучної модифікації, що затримують ріст або повністю пригнічують розвиток інших організмів [7].

Термін «антибіотики», або «антибіотичні речовини», запропонований Ваксманом З. Сьогодні до антибіотиків варто відносити речовини, які в незначних кількостях виявляють специфічну (вибіркову) дію на окремі ланки обміну речовин мікробної клітини [3].

Відмінність антибіотиків від інших продуктів метаболізму мікроорганізмів, які також пригнічують ріст окремих видів, полягає в наступному. По-перше, антибіотики мають високу біологічну активність, по-друге, антибіотики характеризуються вибірковістю біологічної дії, тобто не всі мікроорганізми є чутливими до конкретного антибіотика [6].

Згідно з активністю щодо грампозитивних і грамнегативних бактерій антибіотики поділяють на дві групи: антибіотики, що належать до сполук з вузьким спектром дії та антибіотики широкого спектра дії.

Бактерицидний або бактериостатичний ефект, викликаний антибіотиками, як правило, пов'язаний з порушенням окремих ланок метаболізму деяких структур бактеріальних клітин. Залежно від механізму дії антибіотики поділяють на декілька груп: інгібітори синтезу клітинної стінки (пеніциліни та ін.), порушники функціонування цитоплазматичної мембрани, (граміцидин та ін.), ті, що пригнічують синтез РНК (рифампіцин та ін.), ДНК (новобіоцін та ін.) або білка (хлорамфенікол та ін.) [5].

Велика частина антибіотиків має природне походження, та їх основними продуцентами є мікроби.

Залежно від джерела отримання розрізняють шість груп антибіотиків:

- антибіотики, отримані з грибів, наприклад родів *Penicillium* (пеніциліни, гризеофульвін), *Cephalosporium* (цефалоспорини) і т.п.;
- антибіотики, виділені з актиноміцетів *Streptomyces*, один з видів якого – *S. griseus* синтезує більше 50 антибіотиків: стрептоміцин, еритроміцин, левоміцетин, ністатин та ін.;
- антибіотики, продуцентами яких є саме бактерії. Найчастіше з цією метою використовують представників родів *Bacillus* та *Pseudomonas*. Найважливішими з них є: граміцидин (*Bacillus brevis*), поліміксини (*B. polymyxa*, *B. circulans*), бацитрацин (*B. licheniformis*);
- антибіотики тваринного походження. Наприклад, з риб'ячого жиру отримують ектерицид;
- антибіотики рослинного походження, до яких можна віднести фітонциди.
- синтетичні антибіотики [7].

Пошук нових антибіотиків обумовлено як потребами практики, так й накопиченням резистентних форм мікроорганізмів щодо багатьох антибіотиків, які вже використовують [4, 10].

Існує кілька способів отримання як природних, так і напівсинтетичних антибіотиків:

1) ферментація мікроорганізму-продуцента з відповідним попередником, що індукуює синтез антибіотиків впродовж ідіофази;

2) використання для біосинтезу мутантів, у яких блоковано процес утворення потрібного антибіотика. Використовуючи низьку субстратну специфічність ферментів вторинного метаболізму та вводячи аналоги попередників антибіотика, їх переводять у аналоги самого антибіотика [2, 8].

Бактерій роду *Pseudomonas* є продуцентами великого числа біологічно активних сполук, таких як пігменти, антибіотики, амінокислоти, полісахариди, токсини, вітаміни, а також інші органічні речовини [11].

Вперше псевдомонади було описано К. Флюгге у 1886 р. і названо *Bacillus fluorescens*. У 1894 р був створений рід *Pseudomonas*. Всі представники рухливі. Джгутики розташовані полярно (монополярно, амфітріхально, лофотріхально). У більшості випадків хемоорганотрофи, але зустрічаються і хемолітоавтотрофи [7].

Зустрічаються сапрофіти і патогенні форми.

Сьогодні відомо, що кількість антимікробних сполук, синтезованих бактеріями роду *Pseudomonas*, сягає 50. За хімічною природою відповідні антибіотики належать до феназинів, піролів, похідних індолу і є проміжними або кінцевими продуктами метаболізму ароматичних сполук [9].

Антибіотики, що утворюються псевдомонадами, поділяють на наступні групи:

1. ациклическої будови:

• псевдомонові кислота (мупіроцин), що діє на грампозитивні і грамнегативні бактерії, дріжджі; характеризується гемолітичними властивостями. Основним продуцентом виявляється *P. fluorescens*;

2. циклічної будови:

• саліцилова кислота, продуцентами якої виявляються *P. fluorescens*, *P. aeruginosa*, *P. denitrificans*;

гетероциклическої будови:

• феназинові антибіотики, які діють на широке коло бактерій та утворюються *P. chlororaphis*, *P. aureofaciens*, *P. fluorescens*.

4. похідні піролу:

• піролнітрин, що є активним щодо більшості цвілевих грибів і дріжджів.

5. похідні аміноглікозидів:

• сорбістини, які пригнічують ріст багатьох мікроорганізмів та продукуються *P. fluorescens*, *P. sorbistini*.

6. антибіотики-пептиди:

• мікроцини, які утворюються *P. aeruginosa*.

7. β -лактамі антибіотики:

• табоксіни – високотоксичні сполуки щодо бактерій, водоростей, вищих рослин і ссавців, що синтезуються *P. tabaci*;

Найбільш поширеними антибіотиками, що виділяють псевдомонади є феназини [7].

Феназини – вторинні метаболіти, які синтезуються різними видами псевдомонад: *P. aeruginosa*, *Pseudomonas fluorescens* і *Pseudomonas chlororaphis*.

P. aeruginosa синтезує різноманітні феназинові сполуки, у тому числі піоціанін, феназин-1-карбонову кислоту, 1-гідроксіфеназин та і феназин-1-карбоксамід, регуляція синтезу яких відбувається за допомогою системи *quorum sensing*. [14]

Феназини також відомі як редокс-активні пігменти. Наприклад, піоціанін синього кольору, хлорографін – зелений, йодинін – фіолетовий, 2-гідроксіфеназин-1-карбоксільна кислота – помаранчева. Колір феназинів пов'язаний з поглинанням світлової енергії у видимій області (400 – 600 нм) [13].

Вони можуть грати роль сигнальних молекул *P. aeruginosa*. У той час як два гомосеринлактонових аутоіндуктори та сигнальний хінолон синтезується пізніше в експоненціальній фазі росту мікроорганізму, феназини, зокрема піоціанін, починають утворюватись впродовж стаціонарної фази і активують гени, що контролюють систему *quorum sensing* [12].

Іншою важливою функцією феназинів є перенос електронів, що сприяє бактеріальному споживанню різних елементів [14]. Так, похідні феназину надають бактеріям доступ до заліза та інших різних неорганічних сполук, таких, як фосфат, важкі метали та ін. Висока швидкість мікробного переносу електронів сьогодні використовується при розробці мікробних паливних елементів, які перетворюють метаболічну енергію мікроорганізмів в електричний струм [15, 17].

Антиоксидантні властивості феназинів було підтверджено у дослідженнях пригнічення ними перекісного окиснення ліпідів у мікросомах печінки [15]. Але антибіотична активність природних феназинів пов'язана зі зворотнім процесом, а саме утворенням вільних радикалів [16]. Феназинові сполуки, які утворюються псевдомонадами, вважаються вторинними метаболітами, що походять від спільної первинної сполуки (шикімової кислоти) під час її обміну. З шикимової кислоти утворюється хоризмова кислота шляхом біосинтезу ароматичних амінокислот. Синтез із хоризмової кислоти саме попередників феназину до цього часу ще не достатньо вивчений: не ідентифіковано більшість учасників реакцій [9].

Далі хоризмова кислота перетворюється у антранілову кислоту, яка вважається можливим попередником, оскільки надає кільцю обидва атоми Нітрогену та ароматичну складову молекули. У даному випадку феназин-1-карбонова кислота є продуктом конденсації (димерізації) деяких похідних антранілової кислоти. За таким перебігом реакцій відбувається утворення феназин-1-карбонової кислоти у штамів *P. aeruginosa* та *P. Fluorescens* [16].

Феназини, які утворюються патогенними видами псевдомонад, є їх факторами вірулентності [1]. *P. aeruginosa*, що продукує піоціанін та гідроксіфеназин-1, спричиняючи появу синьо-зеленого забарвлення слизу. Дані речовини пригнічують частоту биття війок миготливого епітелію в респіраторних епітеліальних клітинах, стимулюють виділення слизу в епітеліальних клітинах, змінюючи концентрацію кальцію в цитозолі за допомогою інгібування Ca^{2+} -АТФази цитоплазматичної мембрани, та викликають загибель нейтрофілів людини.

Одна з причин феназин-опосередкованої цитотоксичності є їх здатність взаємодіяти з нуклеїновими кислотами. Ароматичне ядро феназину має структурну схожість з відомими інтеркаляторами [13].

Отже, феназини, які синтезуються бактеріями роду *Pseudomonas*, що мають цікаві біологічні ефекти, стимулюють пошук нових аналогів із біохімічними показниками, що не поступаються або навіть перевищують властивості вже знайдених сполук [9].

Література:

1. Веремеєнко Е. Г., Максимова Н. П. Повышение продукции феназиновых антибиотиков у бактерий *Pseudomonas aurantiaca* путем клонирования *phzI*R генов и внесения в ростовую среду антиоксидантных добавок // Труды БГУ. – 2010. – Т. 5, № 1. – С. 111 – 117.
2. Волова Т. Г. Введение в биотехнологию // Красноярск: ИПК СФУ, 2008. – С. 183 – 191.
3. Воловая Т. Г. Биотехнология // Новосибирск: Студ., 1999. – С. 252 – 262.
4. Гудзь С., Гнатуш С., Пірог Т. Промислова біотехнологія // Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009. – 245 с.
5. Евтушенков А. Н., Фомичев Ю. К. Введение в биотехнологию: курс лекций // Минск: БГУ, 2002. – С. 105 – 112.
6. Ефременкова О. Антибиотики: жизнь продолжается // Наука и жизнь. – 2006. – № 8. – С. 34 – 37.
7. Лысак В. В. Микробиология: учеб. пособие // Минск: БГУ, 2007. – С. 327 – 329.
8. Мосин О. В. Антибиотики в микробиологической промышленности // Москва: Наука, 2007. – С. 213 – 215.

9. Пальчевская Е. С., Куимова М. В. Изучение производных феназина от синегнойной палочки // Молодой ученый. – 2015. – № 1. – С. 130 – 132.
10. Цыренов В. Ж. Основы биотехнологии. Культивирование изолированных клеток и тканей растений: учеб.-метод. пособие // Улан-Удэ: ВСГТУ, 2003. – С. 58 – 62.
11. Budzikiewicz H. Secondary metabolites from fluorescent pseudomonads // FEMS Microbiol. Rev. – 2003. – Vol. 104. – P. 209 – 211.
12. Dietric L., Price-Whelan A., Petersen A. The phenazine pyocyanin is a terminal signaling factor in the quorum sensing network of *Pseudomonas aeruginosa* // Mol. Microbiol. – 2010. – V. 61. – P. 1308 – 1321.
13. Hassett D. J., Charniga L., Bean K. Response of *Pseudomonas aeruginosa* to pyocyanin: mechanisms of resistance, antioxidant defenses, and demonstration of a manganese-cofactored superoxide dismutase // Infect Immun. – 2002. – Vol. 60, № 2. – P. 328 – 336.
14. Hernandez M. E., Kappler A., Newman D. K. Phenazines and other redox-active antibiotics promote microbial mineral reduction // Appl. Environ. Microbiol. – 2004. – V. 70. – P. 921 – 928.
15. Hosoya Y., Adachi H., Nakamura H. The Structure of diphenazithionin, a novel antioxidant from *Streptomyces griseus* // T. Tetrahedron Lett. – 2006. – Vol. 37. – P. 9227 – 9228.
16. Mavrodi D. V., Blankenfeldt W., Thomashow L. S. Phenazine compounds in fluorescent *Pseudomonas* spp. biosynthesis and regulation // Annual review of Phytopathology. – 2006. – Vol. 44. – P. 417 – 445.
17. Watanabe K., Manefield M., Lee M. Electron shuttles in biotechnology // Curr. Opin. Biotechnol. – 2009. – V. 1. – P. 633 – 641.

Науковий керівник:

кандидат біологічних наук, доцент Русакова Марія Юріївна.

СЕКЦІЯ: ГЕОГРАФІЯ ТА ГЕОЛОГІЯ

Мазбаев О.Б., Исаков А.А.
(Астана, Казахстан)

ТУРИСТИК ҚЫЗМЕТ НАРЫҒЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ ТУРИСТИК КЛАСТЕРЛЕРДІ ДАМУ

Қазақстанның жер көлемі жағынан үлкен әрі экономикалық қолайлы аумақта орналасқан, осы үстемдіктерді ескере отырып, тиімді басқару жолдарын қарастыру керек. Қазіргі кезде Қазақстанда туристік кластерді қалыптастыру мен дамыту туристік нарықтың дамуының негізгі көзі. Қазақстанда туристік кластерлерді дамыту жоспарында туристік ресурстарды бағалау және туристік индустрияны дамытудың стратегиясын ұсыну қарастырылған. Туризм экономикалық тұрғыда әлеуметтік құбылыс ретінде ауқымы айтарлықтай кеңейген қызмет түрі. Ол, ел экономикасында маңызды рөл атқарады, сондай-ақ ғаламдық күйзеліске орай болашағы зор сала болып табылады. Туристік бизнес елдегі туризмнің әдістері, жолдары мен құралдарын қалыптастырып қана қоймай, ол мемлекет алдында тұрған кейбір әлеуметтік - экономикалық мәселелерді шешуге мүмкіндік береді. Барлық саламен байланысы бар туризмнің нақты бейнесін Қазақстанда қалыптастыру қажеттілігі туындайды [1].

Туристік дестинация ретінде бүкіл әлемге танымал Қазақстан бейнесі қажетті инновациялық, энергиялық тиімді инфрақұрылымды; жаңа туристік «тәжірибелердің» жүйесін жасау, халықаралық өнімдер мен жергілікті және шетелдік туристерге арналған бәсекеге қабілетті қызметтерді әзірлеу; туризм саласын кәсіби басқару және реттеу жүйесі; ел ішінде жеңілдетілген жолдарға қолжетімділікті ұсыну Тұжырымдаманың басты міндеттері. Бірақ оларды іске асыру механизмдері толықтай жасалынбаған.

Экономикалық жүйенің бәсеке қабілеттілігін арттыру мақсатымен кластерлік бастаманы жүзеге асыру келесі мақсаттарды орындауға бағытталған:

- жаңа технологияларды енгізу арқылы кластерге қатысушылардың бәсекеге қабілеттілігін арттыру;
- синергия әсері есебінен және сапа, логистика, инжиниринг, ақпараттық технологияларға жету жолын үйлестіру арқылы шығындарды төмендету және ғылыми сыйымдылығы жоғары өнімдердің сапасын жақсарту.

Қазақстан жағдайында, кластерлерді қалыптастыру тұрғысынан қарағанда салалардың бәсеке қабілеттілігі және болашақ даму факторлары ретінде келесі көрсеткіштерді атауға болады:

- жалпы экспорт көлеміндегі немесе ЖІӨ ішіндегі саланың үлесі;
- кластерді құру уақытының ұзақтығы;
- жобаланған кластердегі әрбір секторларға қатысатын жұмысшылар мен ұйымдардың саны және олардың бір-бірінен алшақтығы;
- кластердің кадрлық, ғылыми-техникалық, қаржылық және ресурстық жабдықталуының деңгейі;
- кластердің әр секторының жалпы қосымша құндағы үлесі;
- сыртқы және ішкі нарықта кластердің өнім өткізу әлеуеті;
- әр сектордың кластердегі және ЖІӨ-гі үлесі [2].

Отандық туристік кластерлерді құрудың мақсаты – синергетикалық әсер есебінен туристік нарықта аумақтың бәсекеге қабілеттілігін арттыру, оның ішінде: отандық туристік кластерлерге кіретін кәсіпорындар мен ұйымдар жұмысының тиімділігін арттыру; инновацияларды ынталандыру және жаңа туристік бағыттарды дамыту болып табылады.

Осы мақсаттарға жету үшін экономикалық прагматизм жағдайында туристік кластер кәсіпорындары бәсекеге қабілеттігін арттыру, экспорттық мүмкіндіктерін дамыту, өндірістік үрдістер мен операцияларды жетілдіру, туристік кластер кәсіпорындары өнімі мен қызметінің сапасын арттыру, жаңа өнім мен қызмет түрін ойлап табу қарастырылады. Өзара тиімді әрекеттестікті ұйымдастыру, туристік кластер өкілінің ішкі және сыртқы байланысын дамытуға бағытталады. Сондықтанда отандық туристік кластерлерді қалыптастыру мен дамытудың нормативті-құқықтық негізін жетілдіру қажет. Отандық туристік кластерлердің тиімді дамуына мүмкіндіктер мен механизмдерін жасау, оның ішінде кластер өкілінің бәсекелестік артықшылығының өсуін қамтамасыз ететін дамыту стратегиясын жасау барысында туристік кластерлердің дамуын тиімді әдістемелік, ақпараттық-кеңесшілік және біліми қолдауды қамтамасыз ету міндеттері орындалуы тиіс [3].

2020 жылға туристік саланы дамыту құжаттарына сәйкес елімізде бес негізгі зоналар – Астана, Алматы, Шығыс Қазақстан, Батыс Қазақстан және Оңтүстік Қазақстан кластерлері анықталған болатын. Осы кластерлердің өзі туристік өнімді ұсынады, мысалы, Астана кластері MICE (ағыл. Meetings, Incentives, Conferences, Exhibitions) –туризмге негізделсе, Алматы қаласы таудағы демалысқа негізделеді. Жалпы осы кластерлерді іске асыру үшін 9,2 миллиард доллар қаражат қажет болады екен.

2017 жылы келушілердің саны кем дегенде екі есе өсіп, 4-5 миллион адамға дейін жетуі мүмкін, ал ЭКСПО 2017 келушілердің саны 5 миллион адамды құрайды деп жоспарлануда. Туристік саланың тиімді дамуы үшін кластерлерді қалыптастыру керек. Туристік кластерлер туристік нарықтың барлық элементтерінің бір жүйеге бірігу үрдісін ұсынады, ол үшін елімізде барлық жағдай жасалған. Туристік кластерді құру үрдісі келесідей кезеңдерден тұрады: кластерлік әдісті зерттеу, аймақтағы кластерлік даму әлеуетін бағалау, оны қалыптастырудағы негізгі кедергілерді саралау, тәжірибелерді анықтау мен оның нәтижелерін қолдану.

Кластерде оның соңғы өнімі бәсекеге қабілетті ме, жоқпа, ол ішкі сұранысқа ие бола ма және оның сыртқы нарықта сұранысы бола ма, шикізат үнемі және тез қайта өзгеріске ұшырайма, осы өнімнің нәтижесі аймаққа, мемлекетке, әлеуметтік және саяси мәселелерді шешуге көмектесе ме деген сұрақтар үлкен мәнге ие.

Туристік салалардағы кластерлер мәселелері: 1) технологиялар мен ноу-хау; 2) құрал жабдықтар, материалдар; 3) кадрлар; 4) инфрақұрылым; 5) қаржы (аудит, сақтандыру, тәуекел); 6) маркетинг; 7) әкімшілік кедергілер.

Кез келген кластерлік түзілім көпқұрылымыды болып табылады, ал туризм саласы туристік кластерлер теориясын зерттеуде келесідей құрылымдардың өзара әрекетін талдау қажет:

- табиғи және мәдени құндылықтар объектілері (туристік құндылық);
- туристерге қызмет көрсетумен байланысты нысандар инфрақұрылымы;
- білім беру ұйымдары (кадрларды дайындау);
- туристік саланы басқару органдары;
- жобалық және ғылыми мекемелер[4].

Кластерлерді дамыту кезінде әр аймақ өзіне назар аударту үшін бәсекелес болып табылады. Туризм саласында аймақтық қызығушылықтарды сипаттайтын параметрлер ретінде келесілерді алуға болады:

- кіріс пен валюталық түсімнің негізгі көзі болып табылатын туризм түрін дамыту;
- аймақтың еңбек әлеуетін қолдану үшін мүмкіндіктердің болуы;
- аймақ ішінде және басқа аймақтармен байланыс жүйесінің болуы (шаруашылық, әлеуметтік);
- табиғи ресурстық және экологиялық әлеуеттің болуы.

Туризм үшін ішкі бәсекелестік пен бірге сыртқы бәсекелестікте көрініс табады, ол әсіресе, кластерлерді енді құрып, жаңа іске қосқан кезде күшті байқалады.

Мемлекеттік деңгейде туризм саласын дамыту саясатының іске асуы мемлекеттік реттеудің классикалық бағыттары құралдары мен механизмдеріне тікелей байланысты. Экономикалық механизм шаруашылықтың жүйесін немесе экономикалық әдістер мен тетіктер көмегімен қайта өндіруді іске асыру әдістерінің жиынтығын құрайды. Бұл жүйенің негізіне меншік қатынастары, формалары, экономикалық заңдар және олардың дамуы кіреді. Туризм саласындағы механизмдер келесідей алынады:

- несие-қаржылық механизм (қаржылай жеңілдіктер, кластерлерді жеңілдікпен несиелеу);
- инвестициялық механизм (қаржыландыру, инвестициялар тарту);
- салық-бюджеттік механизм (салық жеңілдіктері, жер салығынан босату, көлік және қосалқы инфрақұрылым объектілерін бюджеттік қаржыландыру);
- ұйымдық-құқықтық реттеу (туризмнің басым түрлерін анықтау, туристік нарықты реттеу, лицензия, сертификат, стандартизация, салық салу, жарнамалық-ақпараттық қолдау) [5].

Туристік объектілерді орналастыру мәселелері мен аймақтың шаруашылығын дамыту күрделі болып табылады және нарық шарттарында салалық және аумақтық байланыстар неғұрлым қиын басқарылады. Сондықтан, негізгі түйінді мәселелерді қамтитын экономикалық-математикалық үлгілерді әзірлеу мен қолданудың қажеттілігі туындайды. Математикалық-экономикалық үлгілеудің негізгі бағыттары: мемлекет масштабы деңгейіндегі туризм дамуының аумақтық пропорциясы; туризм нысандарының орналасуы; аймақтардың туристік кешенін құру алынады. Математикалық-экономикалық үлгілерді және компьютерлерді пайдалану аз жұмыс күшін жұмсауға және алға қойған мақсатқа жету үшін дұрыс шешім қабылдауға мүмкіндік береді.

Бұл қиын үрдіс ол әр аймақтың туризмін көтеруге үлесін арттырып қана қоймай, аймақ халқының қызығушылығын толық деңгейде қанағаттандыруды қажет етеді. Туристік кластермен дамып келе жатқан аймақтар шаруашылығының кешенді туристік саламен, қызмет көрсету саласындағы және басқада аумақтық кешенді толтырушы салалар арасындағы экономикалық байланысты бекітуі қажет.

Ұсыныс ретінде аймақтарды қауымдастықтарға біріктіруді ұсынуға болады. Мүмкіндік болғанша кластерлерді туристік ағындармен біркелкі толықтырып отыру қажет. Бұл жерде осы мәселені шешуге қатысты екі негізгі бағытты ұсынуға болады:

Бірінші бағыт – турларды бірнеше кластерлерді қамтитындай етіп жобалау. Сондықтан турларды бірден көрші екі, үш кластерлерге ұйымдастыру керек, тур уақытында туристердің туризм аудандарында бір кластерден екінші кластерге ауысуға болатындай жағдай жасау керек. Тепе-теңдікті сақтау мақсатында аралық аялдамалар яғни, жергілікті халықтың пикниктер ұйымдастыруына және де киіз үйлер тігіп қонаққа шақыруларын, халықтық ансамбльдердің концерттерін ұйымдастыруды ұсынуға болады. Бұл жүйе кластердің тең деңгейде жұмыс атқаруларын қамтамасыз етеді.

Екінші бағыт – бір негізгі кластерді ғана жарнамалап қоймай, керісінше барлық кластерлер тобын жарнамалау қажет. Себебі бір кластерге келген шетелдік турист, келесі жолы басқа кластерге келуге жоспар құруы керек.

Қазақстан Республикасы Үкіметі 2013 жылдың 28 ақпанындағы № 192 Қаулысымен туристік саланың қазіргі жағдайын халықаралық тәжірибеге сүйене отырып кешенді талдаудың негізінде «Қазақстан Республикасында туристік саланы 2020 жылға дейін дамытудың Тұжырымдамасын бекіту» туралы бағдарлама қабылданды. Тұжырымдаманың қабылдануының өзі туристік саланың индустриалды дамудың жаңа бағытына көшкенін және мемлекеттің ерекше қамқорлығына алынғанын айқындайды. Мемлекет туризмнің мәселелеріне көңіл бөліп және оны мемлекет деңгейінде шешуге бет бұрды. Ең бастысы, мемлекет туризмнің дамуының бас жоспарын қабылдап, бизнеске нақты бағыттарды айқындап берді.

Тұжырымдаманың негізіне туристік саласы табысты дамыған Қытай, Сингапур, Малайзия елдерінің тәжірибесі алынды. Шетелдік жоғары деңгейдегі сарапшылар тартылды. Бағдарламаның құны 10 миллиард доллар. 70% инвестицияны шетелдік инвесторлар құяды деп күтілуде, ал мемлекет тарапынан тек инфрақұрылымын құру міндеті қалады. Егер барлығы жоспарға сәйкес орындалатын болса, онда осы саламен байланысты мекемелерде 550000 адам жұмысқа тартылатын болады. Қазақстанға келушілер мен ішкі туристердің саны 8,2 миллион адамға жетеді.

Экономикада туризм саласының үлесін арттырудың және халықтың әл-ауқатын жақсарту үшін мемлекет туризм индустриясын белгілі бір туристік кластерлер арқылы дамытуы тиіс, отандық туризм үшін тиісті әкімшілік-аумақтық құрылымның бәсекеге қабілеттілігін арттыру мақсатындағы кластерлерді қалыптастыру міндеті неғұрлым өзекті болып отыр. Отандық туристік кластерлерді құру іс жүзінде аумақтың жағдайын айқындайды және өңірдің оң имиджін қалыптастыруға әсерін тигізеді, бұл туристік ұсыныстар мен бәсекеге қабілетті туристік өнімдерді құрайды, мемлекетте туристік қызмет нарығындағы бәсекеге қабілетті отандық туристік кластер үлгісі қалыптасуы керек.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. «2020 жылға дейінгі дамыту Тұжырымдамасы», Астана, 2013
2. Сейдахметова А.С., Тышқанбаева М.Б. Кластердің экономикасы және ұйымдастыру негіздері. Оқу құралы. – Алматы: Эконом., 2011, -372 б.
3. Есбаев С.С., Киреева А.А Ұлттық кластерлерді қалыптастыру және дамыту тұжырымдамасы. - Алматы, 2013.т -234 б.
4. Н. Абуев, Развитие туристической отрасли в Республике Казахстан в 2007-2011 годы. www.tabigat-alemi.kinShare
5. Қазақстан Республикасы туризм саласының кластерлік дамуының алғышарттары. Айбасова А.М., Жұмамұрат Г. // «Қазақстанның кластерлік-инновациялық даму жағдайында туристік және географиялық өлкетану» атты халқаралық-практикалық конференцияның материалдары, Алматы, 26-27 сәуір, 2013, 409-415 б.

Научный руководитель:

доктор географических наук, профессор Мазбаев Орденбек Блисбекович.

**Айнұр Мырзағұл
(Астана,Қазақстан)**

СЫРДАРИЯ ӨЗЕНІНІҢ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Сырдария – Орталық Азиядағы ірі өзендердің бірі. Бастауын Орталық Тянь-Шань сілемдерінен алады. Нарын мен Қарадария өзендерінің қосылған жерінен бастап Сырдария деп аталады. Арал теңізіне құяды. Жалпы ұзындығы 2219 км, су жинайтын алабы 462 мың км кв. Орта және төменгі ағысы Қазақстан жерінде республикадағы ұзындығы 1400 км, су жиналатын алабы 240 мың км кв. Өзен бастауын тау деңгейінен жоғары 3300 — 4400 м биіктікте жатқан таулы өңірден алады. Алабында өзен суын толықтырушы, жалпы ауданы 2208 км кв болатын 1713 мұздық бар. Қазақстан жеріндегі (Оңтүстік Қазақстан және Қызылорда облыстары) алабы негізінен құмды келеді. Қызылқұмның солтүстік және Арал Қарақұмының оңтүстігімен ағады. Сырдарияның 130-ға жуық саласы бар; Қазақстандағы ірілері – Келес, Құркелес, Арыс, т.б. Сырдария негізінен қар және аздап мұздық, жауын-шашын суымен толысады. Жылдық ағынының 20,7% көктемде, 47,3% жазда-күзде, 32% қыста өтеді.Сырдария ағынының орташа жылдық модульі (қосылатын су мөлшері) 8 л/с/км кв. Деңгейі сәуір айынан көтеріле бастайды, маусым-шілде айларында ең жоғары шегіне жетеді. Содан кейін суы азая түседі. Жылдық орташа су мөлшері Қазақстан шегіне енген тұсында (Сарыағаш ауданы, Көкбұлақ ауылы) 730 м³/с. Қызылорда қаласының тұсында арнасымен секундына 673м³, сағасына таяу жерде (Қазалы қаласы тұсында) 446 м³ су өтеді. Өзен Түркістан қаласына дейін желтоқсаннан бастап қатып, наурыздың аяқ кезінде мұз ери бастайды. Мұзының қалыңдығы ақпан- наурыз айларында 66-68 см-ге жетеді. Суының орташа температурасы жаз айларында 23-25 С-қа (кейде 29 С-қа дейін көтеріледі) шамасында. Су лайлылығы 1150-1200 г/м³ (республикадағы ең лайлы өзен), су негізінен гидрокарбонатты келеді. Өзенде сазан, көксерке, табан, ақмарқа, қаяз, жайын, т.б. балықтар бар. Суы мол жылдары Қазалы қаласына дейін кеме жүзген. Сырдария алабында Жаңадария, Қуандария сияқты көне құрғақ арналар көп кездеседі; бұлардың көпшілігі суару-суландыру каналдарына айналдырылған. Жалпы мәлімет бойынша 19 ғ. –дың ортасында Сырдария атырауында 3 мыңға жуық көл (қазіргі уақытта 123 көл) болғаны айтылды. Сырдария бойы ежелгі заманнан бері халық тығыз қоныстанған, суармалы егіншілік кеңінен дамыған мәдениет ошақтарының бірі болып табылады. Көне грек жазбаларында Сырдария өзені «Яксарт» деп аталған. Ал Әл-Беруни кезеңіне дейін «Хасарт» делінсе, Орта Азияға арабтардың келуімен (7 ғ.) «Сейхун» деп аталған. Сыр бойын алғаш зерттеген орыс саяхатшылары Д. Гладышев және И. Муравиннің (1741) жазба есептерінде Сырдария деп жазылған. 1880-90 ж. аралығындағы газет тігіндеріндегі Сырдария өзені туралы деректерден Сыр бойы, әсіресе, Ақмешіт (Қызылорда) өңірі көп өзгерістерге түскені байқалады. Өзен арнасын алғашқы кезде

оңтүстік-батысқа кейін солтүстік-батысқа қарай өзгерткен. Оның ескі арналары (1831 ж. карта бойынша) бүгінгі арнасы мен Іңкәрдария арнасын құрап, Арал теңізіне барып құйғанын, Сырдария және Жаңадария Аңғарларының жалғасы Арал теңізінің астында қалғандығын ғалымдар деректермен дәлелдеп, тұжырымдаған. Бұл тұжырымдар бойынша Сырдарияның ең алғашқы арналарының бірі – Іңкәрдария. Бұл өзен бүгінде құммен көміліп қалған, су келетін тармақтарының ізі білінер білінбес. Академик С.Толстовтың зерттеулерінде (1946-1950) Сырдарияның төменгі ағысында суармалы жердің бүгінгіден төрт есе көп болғаны айтылады.

18-19 ғ. және 20 ғ-дың орта кезінде Сырдария өзенінде су тасу жиірек болған. Бізге жеткен деректер өзен суының 1879, 1889, 1907, 1903, 1908, 1921, 1922, 1925, 1950, 1960 жылдары қатты тасығанын дәлелдейді. Бұл құбылыс 2003-04 жылдардың көктемінде қайталанды. Өзенді зерттеушілердің бірі Н.А. Северцев 1859 ж. Сырдария өзенінің Қазалы қаласының тұсындағы енінің 100 – 200 сажан болғанын, сондай-ақ 1857 ж. Жаңадария өзеніндегі қатты ағысты көргенін жазады. Ол жылдар Сырдария өзенінен тартылған 600-дей арық болған. 1958 ж. Жаңадария, 1961 ж. Қуандарияның аранасымен су аққан. Бүгіндері ізі сақталған Аламесек, Жамандария сияқты өзен, көлдерін бойымен 19-ғ. шағын кемелер жүзген. Бүгінгі Сырдария аңғарын реттеп, сулы егістік (күріш, мақта, бау-бақша) пен шабындықтарды суаруға және суландыруға тиімді пайдалану үшін өзен бойында бірнеше бөгендер мен каналдар салынған. Өзен суының кейінгі 20-30 жыл ішінде қарқынды игерілуіне байланысты 1975-80 жылдардан бастап Сырдария Арал теңізіне жетпей тартылып қалатын болды. Қазіргі уақытта Сырдария өзені алабының суын мемлекетаралық бөлу халықаралық үйлестіруші су шаруашылық комиссиясының бақылауымен жүргізіледі. Қазір (2005) Сырдария Кіші Арал жылына 46,7 млн м³ су береді. Кіші Аралдардың қазіргі шамасында 24 млрд.м³ су жиналған. Келешекте ол 30 млрд.м³-ге жетеді. Сырдария бойында Шардара, Қызылорда, Қазалы қалалары және көптеген ірі кенттер, елді мекендер орналасқан.

Сырдария Артезиан алабы – Сырдария өзені алабындағы артезиандық сулы өңірі. Қызылорда, Оңтүстік Қазақстан облыстарын түгел, Өзбекстанның біраз бөлігін қамтиды. Ауданы 200 мың км² алап оңтүстік-шығысында Шатқал-Құрама тауларымен, солтүстік-шығысында Қаратаумен, оңтүстік-батысында Нұратау, солтүстігі мен батысында Арал теңізімен шектелген. Арынды Артезианды жер асты суы палеоген және бор жүйелерінің құмтасты, құмды шөгінділер қойнауында қалыптасқан. Сулы қабаттардың жалпы қалыңдығы алаптың шетінде 100-150 м, орта шенінде 500-700м. Су ағыны шығыстан батысқа беттеген. 1000-1200 м тереңдікке дейін бұрғыланған ұңғымалардан арыны күшті су жер бетінен 10-30 м шапшып көтеріледі. Тәуліктік өнімі 2500- 4000 м³ минералдар 1 г/л –дей, тек Арал теңізі маңында 1,5 -3 г/л. Су қоры 600 млрд. м³, қолданбалы ресурсы 1,5 млрд. м³ (12-15%) шамасында. Алаптың ортаңғы бөлігінде жоғары температуралы (80С-қа дейін) және минералды сулар бар. Олар шипалы су ретінде Сарыағаш санаторийінде, Манкент, Түркістан қалалары маңында пайдаланылуда.

Шардара ауданында тек жалғыз ірі өзен – Сырдария бар. Сырдария – Орта Азиядағы ірі өзендердің бірінен саналады. Ол Қырғызстан, Өзбекстан, Тәжікстан және Қазақстан тереторияларында орналасқан. Морфологиялық белгелеріне қарай бассейнді екі облысқа бөлуге болады: таулы және жазықты. Солтүстікте – Теріскей Алатау, Қырғыз Алатау, Алай, Түркістан және Нұратау оның табиғи шекарасы болып табылады. Қарадария мен Нарын өзендерінен Ферғана қазаншұңқырының шығыс бөлігіндегі қосылған жерінен Сырдария атанып Арал теңізіне құяды. Жалпы ұзындығы Нарын өзенінен 2212 шақырым, Қарадария өзенінен 3019 шақырым. Оның 1400 шақырымы Қазақстан территориясынан өтеді. Өзен жоғарғы бөлігінде Ферғана аңғарындағы егіншілік жерді суаруға көбірек пайдаланылады, сондықтан көптеген салаларының суы басты арнаға жетпей қалады. Салаларының көпшілігі Ферғана аңғарының ішінде шоғырланған, олар: сол жағынан – Исфайрам, Шахимардан, Сох, Исфара, Қожабақырған және Ақсу, оң жағынан – Патшаата, Қасансай, Ғавайсай, Чадақсай. Бұл салалар өздерінің суын жауын-шашын көп болған кезде ғана суын өзенге құяды. Фархад тауын жарып өткен жерінде 1948 жылы Фархад СЭС –ы салынған. Мырзашөл (сол жағасы) және Дальверзин (оң жағасы) суландыру жүйелерін құрайды. Одан әрі Шыршық сағасынан төмен қарай аңғармен ағады. Сырдария ағынын реттеуші Шардара СЭС – ы бөгенінен кейін өзен Қызылқұм өңіріне енеді. Ферғана аңғарынан шыққаннан Шардара су қоймасына дейінгі жерде өзен әлсіз көрінетін шекаралы аңғармен ағып өтеді. Жайылмасының көп бөлігі ені 1 шақырымнан 11 шақырымға дейінгі, кейбір жерлері 15 шақырымға дейін баратын қандайда бір жағамен ұштаспайтын бір жақты болып келеді. Осы жертілімінде Сырдария өзеніне оң жағынан салалар – Ахангаран, Шыршық, Келес өзендері келіп қосылады.

Соңғы жылдары әлемдегі су проблемаларының өршуіне байланысты мемлекеттерді тұрақты сумен қамтамасыз ету мәселелері ұлттық қауіпсіздік проблемалары шегінде қарастырылады. Қазақстанды сумен қамтамасыз ету проблемасының өзектілігі бар су ресурстарының шектеулігімен, оларды аумақ бойынша өркелкі бөлумен, уақыт шегіндегі елеулі өзгеріспен, трансшекаралық өзендер сулары ластануының жоғары деңгейімен сипатталады. Келешекте шекаралас мемлекеттер аумақтарынан өзен ағысының қысқаруына, сондай – ақ климаттық тұрғыға орай жергілікті ағыс ресурстарының азаюына байланысты республиканы сумен қамтамасыз ету жағдайының шиеленісуі мүмкін. Өзен ағысының ресурстары өзгеруінің мүмкін салдары Қазақстанның орнықты әлеуметтік – экономикалық дамуына және экологиялық қауіпсіздігіне елеулі қауіп төндіреді. Елімізде экономиканы, оның ішінде су шаруашылығы саласын түбегейлі реформалау тұрақты сумен қамтамасыз ету проблемаларын шешуге ерекше талаптар қояды.

БҰҰ – ның қорытындысы бойынша, тұщы сумен қамтамасыз ету ХХІ ғасыр адамзатының алдында тұрған өзекті мәселелердің бірі болып табылады. Бүгінгі күні әлемде су тапшылығын 2 млрд. адам зардап

шегуде. 2015 жылға қарай су тапшылығына әлем халқының тең жартысы, ал 10 жылдан кейін ғаламшар халқының үштен екі бөлігі (5,0 млрд.) душар болады. Су қарқынды түрде ең тапшы табиғи ресурстардың біріне айналууда. Ол тауарға айналып, халықаралық рынок қалыптасты. Осы жүзжылдықты «су проблемаларының ғасыры» деп атауға болады.

Болжамдарға сәйкес 2025 жылға қарай әлем халқының саны 8,3 млрд., ал 2050 жылы шамамен 10 – 12 млрд. – қа дейін жетеді. Қалыптасқан тенденцияларды ескере отырып, алдағы 50 жылда су жетіспеушілігімен немесе су объектілерінің ластануымен байланысты проблемалар ғаламшардың әр мемлекетіне түрлі дәрежеде әсерін тигізеді. Бұл ретте жаһандық су проблемаларының шиеленісуі әлемнің көптеген өңірлері мен елдерінің азық – түлікпен қамтамасыз ету және экологиялық қауіпсіздік жай – күйіне көп дәрежеде әсер етеді. БҰҰ – ның қолдауымен әзірленген ХХІ ғасырдың күн тәртібінде су – адамзаттың орнықты дамуының кілті болып табылатындығы көрсетілді.

Траншекаралық суларды басқарудың қиындығы, ол шекаралас елдердің әр түрлі табиғи жағдайлары, экономикалық дамуы, заңнамасы, саяси бағыты, салааралық мүдделері бойынша анықталады.

Су ресурстарына қолжетімділікті арттыруды қамтамасыз ету және су шаруашылығының көптеген проблемаларын шешуге ықпал ете отырып, климаттың жаһандық және өңірлік өзгеруі жағдайында су жүйелерінің табиғи режимнің қайта құрылуы бір мезгілде кең аумақтардың табиғаты мен шаруашылығына бірқатар ұнамсыз жанама, кей кезде жойқын апаттық өзгерістер енгізеді. Әрине, ол қоғамдастықты алаңдатпай қала алмайды.

Шекаралас елдермен трансшекаралық бассейндердегі су ресурстарын пайдалану жөніндегі ұзақ мерзімді мемлекетаралық келісімдердің болмауы суды пайдаланудың ұлттық бағдарламаларын негіздеу кезінде түсініксіз жағдайлар туындайды. Сараптамалық бағалау бойынша, трансшекаралық ағысты төмендету есебінен республикада су ресурстарының жылына 100,5 текше метр көлемінен 2020 жылға қарай жылына 75 текше метрге дейін төмендеуі мүмкін. Бұдан өзге трансшекаралық ағыс шекаралас елдердің шаруашылық қызметі нәтижесінде республикаға айтарлықтай ластанып және табиғи режимі бұзыла отырып келеді.

Қазақстан Республикасы Президентінің 2006 жылғы 14 қарашадағы Жарлығымен мақұлданған Қазақстан Республикасының 2007 – 2024 жылдарға арналған орнықты дамуға көшу тұжырымдамасында тіршілік етудің барлық салаларында орнықтылыққа қол жеткізудің қағидаттары, мақсаттары, міндеттері және негізгі тетіктері айқындалған. Бұл ретте Қазақстанның жағдайларында табиғи ресурстардың және экосистемдердің трансөңірлік сипатын ескеретін басқаратын экосистемлік (бассейндік) қағидасын ендіру ұсынылған. Бассейндік қағида бойынша ұйымдастырылған орнықты экосистемлік дамудың 8 аймағы анықталған. Олар: Арал – Сырдария, Балқаш – Алакөл, Ертіс, Есіл, Жайық – Каспий, Нұра – Сарысу, Тобыл – Торғай, Шу – Талас. Басқарудың бұл құрылымы Қазақстанның орнықты дамуына қол жеткізуде су ресурстарының жүйе құрушы маңызды рөлін көрсетеді.

Сырдария су шаруашылығы жүйесі қуаң аумақтардың ағынсыз бассейндеріне тән схема бойынша дамып жатыр. Суларының елеулі құламалығымен сипатталатын өзен бассейнінің бас жақтары гидроэнергетикалы басымдылықты дамыту аймағы болып табылады. Негізгі ирригациялық жер қоры шоғырланған бассейнінің орта және төменгі учаскелері сулармен жер өңдеудің қарқынды дамуының аймағы болып есептеледі. Шектес теңіз акваториясы бар өзен атырауы балық шаруашылығы мен мал шаруашылығын жүргізудің аймағы ретінде саналады.

Қорыта айтқанда, соңғы 10 – 15 жылда Сыр өңірі экологиясын тұрақтандыру бағытында көптеген ірі жұмыстар орындалуда. Ол шаруалардың барлығы ел Президенті Н.Ә. Назарбаевтың бастамасымен атқарылуда. Ең басты Кіші теңіз қолдан жасалынып Арал, Қазалы аймақтарының экологиялық ахуалы жақсаруда. Сырдария өзені арнасын реттеу бағытында да маңызды істер атқарылуда. Мұның барлығы Сыр өңіріндегі экологиялық жағдайды тұрақтандыруды одан әрі жалғастырып, осы маңызды мәселені түбегейлі шешуге негіз болуда.

Небәрі оншақты жыл аралығында үлкен құрылыстар тұрғызылды. Ұзындығы 15 шақырымдай бөгет жасалды. Сөйтіп Сырдариядан келген су жиналып қайтадан теңізге оралды. Балық қоры көбейді. өңірдің әлеуметтік – экономикалық жағдайы көтерілді.

Бүгінгі күні ауыл шаруашылығы министрлігінің су ресурстары комитеті өңірге қажетті су көлемін алып беруде елеулі орын алып берді. Алайда, басты мәселе су көлемі ғана болып отыр. Судың сапасы тасада қалуда. 1975 – 1980 жылдардан бері Сырдария суының 1 литріндегі тұз мөлшері 1,5 грамнан төмен түскен емес. Соңғы 35 – 40 жылда Сыр өңірі суармалы алқаптарының өзен суымен көп мөлшерде зиянды химиялық заттар келіп шөкті. Осының барлығы дақылдар өнімі мен оның сапасын төмендетуге әсерін беруде. Сондықтан, ғылыми мекемелер егіс топырағында зиянды химиялық заттар құрамын зерттеп, оның қолайсыз әсерін азайту жолдарын анықтауы тиіс. Сонымен қатар Сырдария суының сапасын жақсартудағы зерттеулерге баса назар аударуы қажет деп санаймыз.

Өткен ғасырдың 60 -80 жылдарында Қызылорда облысында инженерлік жүйедегі суармалы жердің мол қоры жасақталды. Суармалы жер көлемі 225 мың гектарға жетті. Бұл облыс егіншілерінің, жалпы осы өңір халқының несібесін молайтты. Сыр өңірі күріш өндіруші басты аймаққа айналды. Содан бері 35 – 40 жыл өтті. Суармалы жер күтімі нашарлады. Күріш атызар бетінің тегістігі өзгерді. Егістегі ыза суды қауіпті деңгейден төмен ұстап тұруды қамтамасыз ететін қашыртқы, дренаждер менколлекторлар таяз болып

қалды. Осының салдарынан ыза су көтеріліп, топырақ сортанданды. Суармалы жердің тиісті бір бөлігі пайдаланудан шығып қалды.

Алдағы мақсат – суармалы жер күтімін жақсарту. Алдымен атыздар беті тегістігін бұрынғы қалпына келтіру. Бүгінгі күні атыз беті тегістігінің нашарлығынан жаз бойғы су шығыны гектарға шаққанда 2,5 – 4 мың текше метрге жетіп отыр.

Көксарай су реттегішінің құрылысындағы алғашқы кеңесті 2008 жылғы қараша айында Қазақстан Президенті Н.Ә. Назарбаев өткізді. Алдымен Мемлекет басшысы аумағын тікұшақпен айналып өтті және құрылыстың сатысындағы жұмыстармен егжей – тегжейлі танысты. Содан соң құрылыс штабында Президент Н.Ә. Назарбаевтың төрағалығымен кеңес өтті. Дағдарыс кезеңіндегі бұл құрылыстың өңір үшін қаншалықты қажеттілігі талқыланды. Мемлекет басшысы құрылыс барысында туындаған барлық проблемалық мәселелер мен қиындықтарға назар аударды. Министр В. Божко жалпы құрылыстың ұйымдастырылуы, ресурстармен қамтамасыз етілу мәселелері және гидротехникалық құрылыстар ерекшеліктері жайлы баяндайды.

2010 жылғы 18 наурызда Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың қатысуымен Көксарай су реттегіші құрылысының кешені стратегиялық маңызды объект ретінде іске қосылды. Бұл уақытта Көксарай белсенді толтыру фазасында болды және біз Сырдария өзенінің сағасындағы ағынның жағдайын реттей алдық. Салтанатты рәсімде Мемлекет басшысы барлық құрылысшыларға жеделдіктері мен олардың орасан зор еңбектері үшін алғысын білдірді. 3 млрд. текше метр қысқы ағынды су реттегіштің су қоймасына шоғырландыру үшін 2010 жылдың соңына дейін аталған объектіні дайындауды міндеттеді.

2011 жылдың басына қарай Көксарай су реттегіші барынша жобалық қуатымен – 3,0 млрд. текше метр судың су қоймасы көлемімен тасқынға қарсы режимде жоспарға сәйкес уақытында іске қосылды, бұл Сырдария өзені жағасындағы елді мекендердің қауіпсіздігін толығымен қамтамасыз етті.

2010 – 2011 жылдардағы су тасқыны кезеңіндегі су қоймасындағы шоғырландырылған ағынның көлемі 2,2 млрд. текше метрді құрады. Вегетациялық кезеңнің басталуымен суі реттегішті эксплуатациялау ережесіне сәйкес Көксарай су қоймасынан Сырдария өзенінің арнасына құю үшін және Кіші Аралды толтыру үшін су жіберу басталды.

Әдебиеттер:

1. В.А. Смоляр, Б.В. Буров, Т.Т. Махмутов, Д.А. Қасымбеков.// "Водные ресурсы Казахстана". Алматы: НИЦ«Ғылым», 2002. 595 с.
2. Пути решения проблемы рек Сырдарья и Арала.// Вест. НАН РК. 2005. 260с
3. Тюменев С.Д. Проблемы управления водными ресурсами бассейна реки Сырдарья для Республики Казахстан. //Тр. межд. конф. «Инженерное образование и наука в XXI веке». Алматы, 2004.56 с.

Ғылыми жетекші:

география ғылымдарының докторы., профессор Мусабаева Меруерт Насурлаевна.

СЕКЦІЯ: ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

Меруерт Ибраева
(Астана, Казахстан)

МАТЕРИАЛЬНОЕ СТИМУЛИРОВАНИЕ КАК ВАЖНЕЙШИЙ ИНСТРУМЕНТ УПРАВЛЕНЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Кардинальные изменения в общественно-политической и социально-экономической жизни страны, произошедшие с момента обретения ею государственной независимости, процесс институциональных реформ и обновлений все больше обращают внимание на поведенческие аспекты государственного аппарата.

Глава государства Н.А. Назарбаев, на XVI съезде партии «Нур Отан» выдвигая пять институциональных реформ, отметил, что «в совокупности эти пять реформ создают условия для укрепления казахстанской государственности и вхождения в 30 развитых стран мира. Это путь к выполнению «Стратегии-2050». Каждая из пяти институциональных реформ - это огромный вызов и большая работа для страны. Успех таких реформ может быть обеспечен только при твердой воле власти и народа» [1].

Сегодня становится очень важным то, насколько государственный аппарат включается в выдвигаемые цели, проводимые реформы, полагая новые вызовы, стоящие перед государством, делом собственным. И в этом плане не последняя роль отводится материальному стимулированию труда государственных служащих.

В механизме совершенствования системы оплаты труда в бюджетном секторе, как отмечает А.Т. Абиева, важное место принадлежит мотивации труда, поиску и внедрению новых форм материального стимулирования работников, то есть созданию таких условий, которые бы способствовали повышению эффективности и качества их труда, возможности его реальной и объективной оценки, а также отработке механизма дифференцированного подхода к оплате труда работников бюджетной сферы [2].

Следует отметить, что стимулирование – это есть один из методов мотивации, в рамках которой используются внешние факторы, удовлетворяющие потребности работника. При этом такие потребности работника находятся под управляющим воздействием работодателя.

По мнению Г.В. Фишук, стимулирование представляет тип опосредованного управленческого воздействия на трудовое поведение работников. Отличительной особенностью стимулирования по сравнению с методами и средствами прямой и властной мотивации является то, что при нем поведение человека регулируется посредством воздействия не саму личность, а на условия ее жизнедеятельности, на внешние по отношению к личности обстоятельства, порождающие определенные интересы и потребности [3, с. 31].

В широком смысле стимулирование следует рассматривать в двух аспектах, в которых одновременно учитываются как механизмы стимулирования, так и сами потребности человека.

В этом плане ряд авторов выделяют строгую взаимосвязь, при которой стимулирование, с одной стороны, рассматривается как система стимулов, с другой – как система мотивов и потребностей, на удовлетворение которых направляются эти стимулы. Стимулирование является эффективным в той степени, в какой эти две системы органично сочетаются, поэтому для предприятия основная задача состоит в таком воздействии стимулами на потребности работника, которое вызвало бы целесообразное для первого трудовое повеление [3, с. 390].

В зарубежной научной литературе вопросы стимулирования рассматриваются с позиции рыночных моделей формирования оптимальных размеров денежного поощрения (модель конкуренции, модель монополии одного покупателя, модель с учетом действия профсоюзов, модель двухсторонней монополии и другие).

В научной литературе благодаря Яну Зеленовскому более широко представлена внутренняя структура стимулов:

- негативные (принуждающие) и позитивные (побуждающие) – по направлению ожидаемого изменения степени удовлетворенности потребности;
- экономические (материальные) и внеэкономические (моральные) – по видам удовлетворяемых с их помощью потребностей;
- «волевые» - являющиеся результатами действий руководителей (непосредственных и других) и «независимые» - действующие вне зависимости от действий руководителей (вызванные действиями других людей и «природные»);
- направленные на обеспечение повиновения (стимулы повиновения) и на конкретные цели (например, на производительность, качество, срок и т.д.);
- формальные и неформальные [3, с. 218-221].

В основе материального денежного стимулирования лежат, прежде всего, деньги. Отсюда материальное стимулирование выступает разновидностью стимулирования трудовой деятельности

работника, при которой регулируется поведение человека с использованием его потребностей в деньгах через различные формы денежных выплат и, наоборот, санкций.

В целом началом пересмотра представлений о назначении заработной платы принято считать начало 60-х годов прошлого столетия. Именно тогда начали пересматривать вопросы, связанные с оплатой труда. Сомнению подвергалась устоявшаяся точка зрения о том, что заработная плата представляет собой определенную долю работника в общенародном фонде потребления.

В научной литературе формулируется концепция, согласно которой распределение по труду не прямо определяет отношения между работником и обществом, а через его деятельность на конкретном предприятии. Зарплата стала рассматриваться как доля работника в доходе предприятия или как его доля в доходе общества (фонд заработной платы) и в доходе предприятия (фонд материального поощрения).

Новая концепция понимания заработной платы из сферы общего постепенно перетекает в сферу частного, в условиях которой очевидными становятся стимулирующее воздействие заработной платы работника в зависимости от трудового участия последнего.

По мнению А.Н. Рофе, А.Л. Жукова, заработная плата в рыночной экономике - это выплачиваемая за выполненную работу сумма средств, основе определения которой лежит цена труда [4, с. 227].

С точки зрения значения трудового ресурса, соотносимого с денежным вознаграждением в счет оплаты, заработная плата рассматривается В.В. Адамчук, О.В. Ромашовой. Они полагают, что заработная плата есть элемент дохода наемного работника, форма реализации права собственности на принадлежащий ему ресурс труда [5, с. 96-97].

Содержание заработной платы заключается, прежде всего, в его предназначении, то есть в его функциях, которые совершенно по-разному раскрываются.

В широком смысле к функциям заработной платы существуют два подхода, в одном, выделяются такие функции заработной платы, как:

- воспроизводственная – обеспечение возможности воспроизводства рабочей силы;
- стимулирующая (мотивационная) – повышение заинтересованности в развитии производства;
- социальная, способствующая реализации принципа справедливости;
- учетно-производственная, характеризующая меру участия живого труда в процессе образования цены продукта, его долю в совокупных издержках производства [6].

Другой подход, представленный в работе В.В. Адамчук, О.В. Ромашова, М.Е. Сорокина, расширяет содержание заработной платы до пяти функций:

- воспроизводственная;
- стимулирующая;
- измерительно-распределительная;
- ресурсно-разместительная;
- формирование платежного спроса населения. [5, с. 96-97]

Таким образом, можно сделать вывод о том, что управление материальным стимулированием – это разновидность управленческой деятельности, при которой субъект управления оказывает управленческое воздействие на поведение работника на основе денежных и неденежных потребностях последнего.

При этом денежное стимулирование включает такие инструменты, как заработная плата, премии, бонусы и другие.

Сущность и функций заработной платы – вопросы, достаточно раскрытые в научной литературе. Вместе с тем, заработная плата в большей степени раскрывается в плоскости деятельности частных предприятий и организаций.

Литература:

1. <http://www.akorda.kz>
2. Абиева А.Т. Совершенствование системы оплаты труда работников бюджетной сферы //Астана
3. Фищук Г.В. Совершенствование материального стимулирования труда наемных работников: на примере угольных разрезов Кузбасса //диссертация. Кемерово, 2004.
4. Рофе А.Н., Жуков А.Л. Теоретические основы экономики и социологии труда: Учебник. – М.: Изд-во МИК, 1999.
5. Адамчук В.В., Ромашов О.В. Сорокина М.Е. Экономика и социология труда. Учебник. – М.: ЮНИТИ, 1999.
6. Рынок труда и доходы населения / под ред. Н.А. Волгина. – Учеб. пособие – М.: Информационно-издательский дом «Филинь», 1999.

Научный руководитель:

кандидат технических наук Байменов Алихан Мухамедьевич.

Інжу Қарашбаева
(Астана, Қазақстан)

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ЕҢБЕК НАРЫҒЫ ЖӘНЕ ЖҰМЫСПЕН ҚАМТУ

Еңбек нарығы нарықтық экономиканың бөлінбес бөлігі болып табылады. Ол жұмыс істейтін басқару күшімен кадр бөлімі, оқу және зерттеу орталықтары, сонымен қатар әлеуметтік қызмет корпорациялары, мемлекеттік мекемелер, коммерциялық емес ұйымдар және т.с.с

Еңбек нарығы –тауар болып табылатын еңбек ресурстарының нарығы.Ол тепе-теңдік бағасы мен саны, сұраныс пен ұсыныстың бір-біріне әсер етуімен анықталады. Еңбек нарығында кәсіпкерлер мен еңбекке қабілетті адамдар нарық агенттері өзара қатынаста болады. Яғни, еңбек нарығы сұраныс пен ұсыныс тетіктері арқылы экономикалық агенттердің арасындағы бәсекелестіктің нәтижесінде жұмыспен қамтудың белгілі көлемі және еңбек төлемі дәрежесі орнайтын экономикалық орта болып табылады.

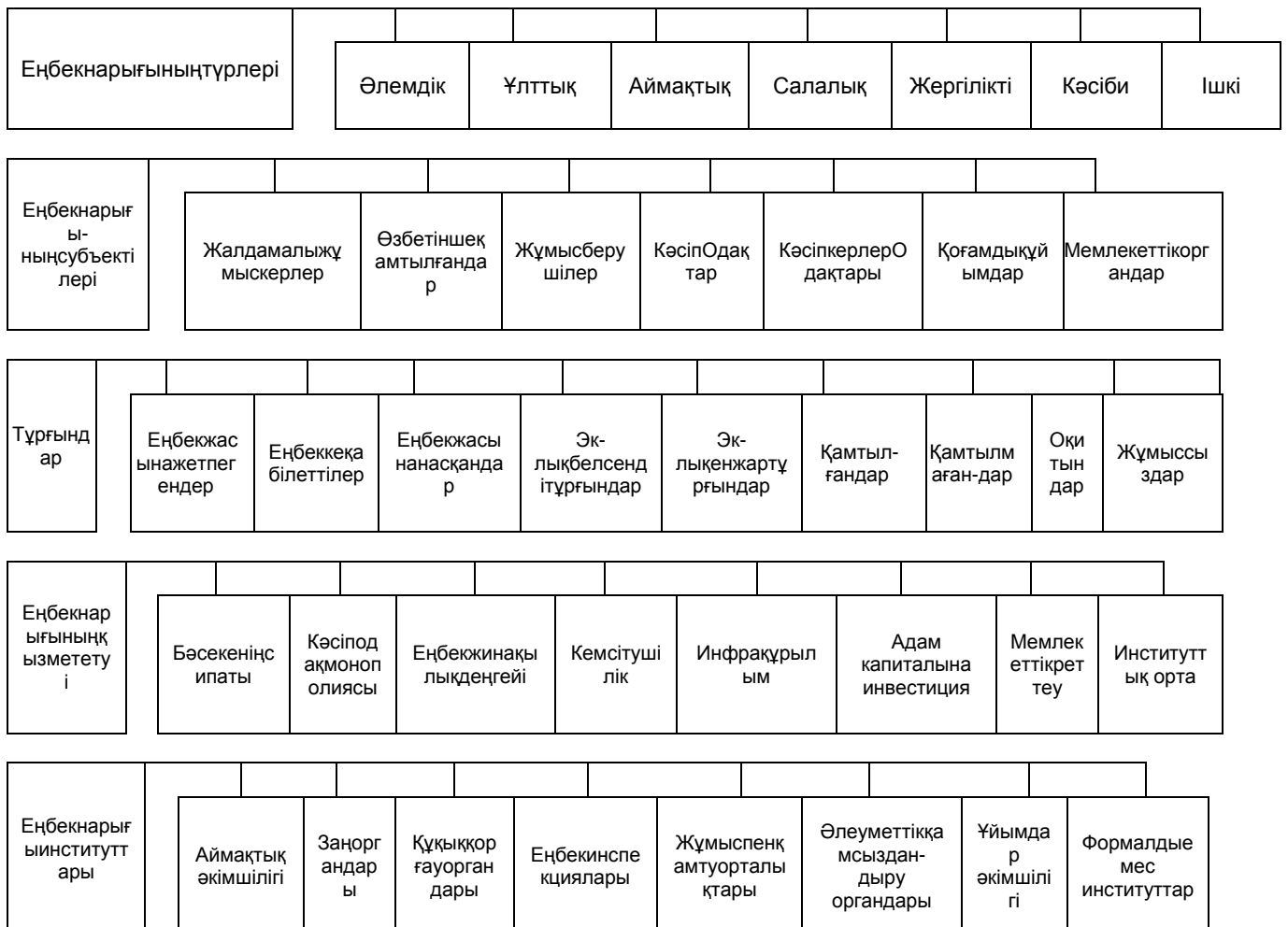
Еңбек рыногы басты үш қызмет атқарады:

- 1) әлеуметтік қызметте адамдардың табыстары мен жақсы тұрмыс жағдайының әдеттегідей дәрежесі мен жұмыскерлердің өндірістік қабілетін тиісті дәрежеде ұдайы өндіруді қамтамасыз ету;
- 2) экономикалық қызметте еңбекке рационалды тарту, оны бөлу, реттеу және пайдалану;
- 3) ынталандыру қызметі бәсекеге қабілетті күшеюіне, тиімділігі жоғары еңбекке ынтаның өсуіне, біліктіліктің жоғарылауына, мамандықты ауыстыруға мүмкіндік тудырады.

Қазір әлем елдерінің экономикалық жағдайы, әлеуметтік мүмкіндіктері ондағы халықтың жұмыспен қаншалықты қамтылғандығымен де өлшенеді.

Себебі жұмыссыздық мемлекеттің экономикалық дамуына айтарлықтай зор әсерін тигізеді. Осыған байланысты жұмыссыздықпен күрес әр мемлекеттің басты міндеттерінің бірі болып табылады. Елдерде орын алып жатқан қаржылық дағдарыстың салдары да осы жұмыссыздыққа әкеледі. Жұмыссыздар саны көбейіп, елдің берекесі кетіп жатыр. Себебі әлемде орын алып жатқан көтерілісшілердің көпшілігі, бей-берекет бүліктің, тіпті қантөгістің құрбандарының көбі осы жұмыссыз жүргендер. Сол себепті халықтың жұмыспен қамтылуы қоғам орнықтылығының маңызды шарттарының бірі болып табылады.

Еңбек нарығы

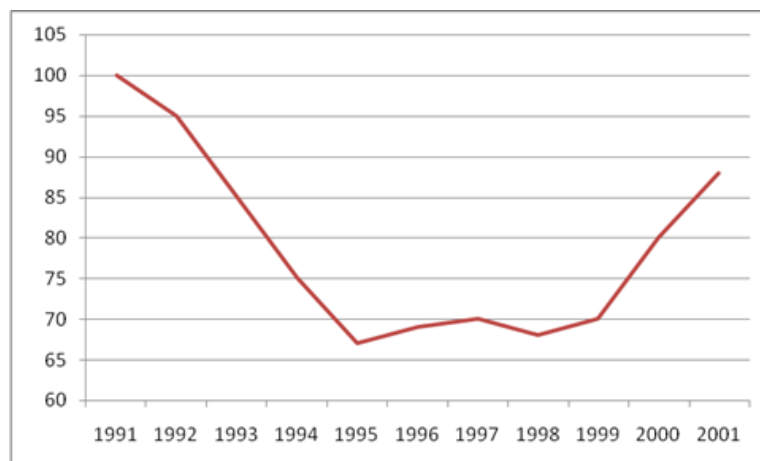
Сурет 1 – Еңбек нарығының мағынасы, құрамы мен құрылымы

Еңбек нарығына сыртқы факторларының әсер етуі әлемдік қоғамдастыққа Қазақстанның ықпал ету дәрежесіне байланысты және ол ықпал ету үдерістерінің дамуы мен республиканың Бүкіләлемдік сауда ұйымына БСҰ кіруімен күшейе түсті.

Қазақстан Республикасы Президентінің 2016 жылдың ақпан айындағы Жолдауында Қазақстанның әлемдегі ең дамыған 30 мемлекеттің қатарына қосылып, бай да қуатты елдермен иық түйістіру мақсатына міндетті түрде жететіндігімізді айтты. Экономиканың аса маңызды басымды дамуының бірі бұл – Мемлекет басшысының «Жұмыспен қамтуды тұрақтандыру саясаты ең пәрменді саясаты болған және болып қалады» деп анықтаған қазіргі тұрақты саясат болып табылады. Барлық бағыттар бойынша бізде бағдарламалар бар, олар қозғалыссыз емес: біз халықаралық тәжірибені енгізіп және жаңа беталыстарға сәйкес, алға қойған міндеттерге жетуді жалғастырамыз.

Қазақстанның еңбек нарығы саяси, экономикалық және әлеуметтік факторлар ықпалымен эволюция жолымен бірте-бірте дамып келеді. Алайда, уақыт талабына сай артқа қалды. Сол себепті жұмыспен қамту, жұмыссыз азаматтарды әлеуметтік қорғау салаларында шешілмеген мәселелер көп. Еңбек нарығының ерекшелігі – барлық мәселелері саясаткерлердің қадағалауында болу керек, олай болмаған жағдайда еңбек ресурстары, адам мүмкіндіктерінің төмендеуіне байланысты елдің бәсекеге қабілеттілігін жоғалтуы сияқты қоғамның негізгі өндіргіш күштерінің тиімсіз қолдануына және әлеуметтік жанжалдарға әкеледі. Сол себепті еңбек нарығының жұмыс істеуіне мемлекеттің араласу қатынастары мен тәсілдерін жетілдіріп, экономикалық дағдарыстар ұлғаю кезінде институционалдық өзгерістер жүргізу арқылы жұмыспен қамту мәселелерін шешумен айналысу керек.

Қазақстанның еңбек нарығы дамымаған, сондықтан дүние жүзіндегі басқа мемлекеттердің нарықтарына қарағанда өзгеше. Оған мемлекетіміздің қоғамдық және саяси құрылымдарының өзгеруі кезінде қиындақтардың пайда болуы, маңызды реформаларды жүзеге асыру барысында қаржы және инвестициялық ресурстардың шектелуі, нарықтық түрлендірулерді институционалдық рәсімдеудегі тәжірибелердің аз болуы және т.с.с. әсер етті.

Сурет 2 - 1991-2001 жылғы Қазақстан Республикасының экономикалық өсімі

Тәуелсіздігімізді алғаннан бері мемлекет халықты жұмыспен қамту және еліміздегі кедейшілікті жою мәселелерін қарастырып келеді. 1990 жылдардың аяғында алғаш рет кедейшілік мәселесі мен оның нақты деңгейін анықтау үшін зерттеу жұмыстары жүргізілген болатын. Зерттеу нәтижесі бойынша халықтың 26% кедей халықтың санатына енгізілді және табыс деңгейіне байланысты қоғамның кедей және бай болып жіктелуі байқалды. 1998 жылғы Азия экономикалық дағдарыс үдемелі кедейлік мәселесін ұлғайтты, осыған орай Қазақстан Республикасы Үкіметі 2000 жылы "Кедейлікпен және жұмыссыздықпен күрес жөніндегі 2000-2002 жылдарға арналған бағдарламаны", 2003 жылы "Кедейлікті азайтудың 2003–2005 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын" қабылдады. Осы бағдарламалар аясында жұмыссыздарға жәрдемақы секілді қаржылай көмек көрсетілмей, бос жұмыс орындар құру, жеке кәсіпкерліктерді дамыту сияқты көмектер көрсетілді.

Жұмыссыздықпен күреске бағытталған мемлекеттік бағдарламалар кешенді емес, фрагменттік сипатта болды. 2000 жылдың басында қоғам болып жатқан әлеуметтік-экономикалық процестердің күрделілігі мен тереңдігін әлі түсінбеген болатын, сонымен қатар қазақстандықтар үшін халық кедейшілігі жаңа, ал нарықтық экономика институты жетілмеген болатын.

Жаңа білімдер мен тәжірибелер жинақталу аясында кедейлікпен жұмыссыздық мәселесін шешу мақсатында 2004 жылы «кедейшілік» және «жұмыспен қамту» деп жеке жеке бөлінді. Осыдан кейін бұл мәселені шешу жолында жүйелі және кешенді жолдарды іздей бастады.

2005 жылы қабылданған «Халықты жұмыспен қамту 2005-2007 жылғы» бағдарламасының міндеті халықты жұмыспен қамту деңгейінің өсуін ынталандыратын шараларды жүзеге асыру, нысаналы топтарды жұмыспен қамтуға жәрдемдесу, халықты жұмыспен қамту саясатын ақпараттық қолдау, жұмыспен қамту саласындағы нормативтік құқықтық базаны жетілдіру болатын. Бұл алғашқы жеке сегмент ретінде қарастырылған бағдарлама болды. Осы жұмыспен қамту бағдарламасындағы тәжірибелерге

сүйене отырып, Қазақстан Республикасының халықты жұмыспен қамту жүйесін жетілдіру жөніндегі 2008-2010 жылдарға арналған іс-шаралар жоспарын бекітті. Алайда, жұмыспен қамтуға ынталандыру, сонымен қатар әлеуметтік жұмыстар, оқыту және қайта оқытуға кеткен мемлекеттік шығындардың артуы арқылы қолданған шаралардың барлығы еңбек нарығындағы өзекті мәселелерді шешуге бағытталды. Әлемдік қаржы-экономикалық дағдарыстың әсерімен 2008 жылғы күзден бастап Қазақстан Республикасында өндіріс қарқыны төмендей бастады, инфляцияның өсуі байқалды, жұмыспен қамтудың төмендеуі және тиісінше халық табысының азаюы белең алды. 264 кәсіпорын өндірісін толық немесе ішінара тоқтатты. Қырық мыңнан астам қызметкер ішінара жұмыспен қамту режиміне ауыстырылды не ақысы төленбейтін демалыстарға жіберілді. Жұмыссыз халық саны 559,3 мың адам болды (немесе экономикалық белсенді халықтың 6,6 %)

Жұмыссыздықтың өсуі, қызметкерлердің одан әрі босатылуы әсіресе өндірістің экспортқа бағытталған салаларында болжанды. Құрылыс, сауда, көлік және байланыс салаларында да жұмыс орындарының қысқару қаупі орын алды.

Осындай жағдайда Мемлекет басшысының тапсырмасы бойынша Қазақстан Республикасының Үкіметі жұмыспен қамтуға, жұмыссыздықтың айтарлықтай өсуіне жол бермеуге, жұмыс орындарын сақтауға және жаңа жұмыс орындарын құруға бағытталған арнайы Жұмыспен қамту және кадрларды қайта даярлау стратегиясын (Жол картасын) әзірледі.

Қазақстан Республикасы Президентінің 2011 жылғы 28 қаңтардағы «Болашақтың іргесін бірге қалаймыз» атты Қазақстан халқына Жолдауы негізінде Үкіметтің 2011 жылғы 31 наурыздағы Қаулысымен «Жұмыспен қамту 2020» бағдарламасы бекітілген болатын. 2011 жылы осы бағдарламаны қаржыландыруға республикалық бюджеттен 40,2 млрд. теңге бөлінді.

Қазіргі уақытта жүзеге асырылып жатқан үдемелі индустриялық-инновациялық дамуға көшу, бір жағынан, жұмыспен қамтудың одан әрі өсу мүмкіндіктерін кеңейтеді, екінші жағынан - еңбек нарығына жұмыс күшінің ішкі резервін тартудың, еңбек ресурстарының сапасы мен экономикалық белсенділігін арттырудың жаңа тәсілдерін әзірлеуді және іске асыруды талап етеді.

Қазіргі кезде қатты көңіл бөлуге тұрарлық бастымәселелер:

1. Жастардың жұмыссыздығы.

Қазақстан Республикасы Статистика агенттігінің деректері бойынша 2016 жылдың қаңтарында жұмыссыздық деңгейі 5,1% құрады.

2. Еңбекті әлеуметтендіру механизмдерінің жоқтығы

Қазақстан Республикасының Білім және ғылым министрлігі түлектердің қызметке орналасуын қадағаламайды. Түлектердің қызметке орналасуына есеп жүргізетін жеке жоғары оқу орындарының көрсеткіші ЖОО-ның аккредиттелуіне және рейтингіне көрсеткіш болып табылмайды. Сондай-ақ, бұл пайыз немқұрайлы жасалып, нақты көрсеткішке сәйкес келмейді.

Жоғары бәсекелестік, еңбек нарығындағы сұраным мен ұсыныстардың сапалы талдауының жоқтығы, ізденушілердің жоғары еңбекақыға сұранымы, ең бастысы ресми жұмыс өтілінің және кәсіби тәжірибенің жеткіліксіздігі - жастардың, ең алдымен жоғары оқу орындары түлектерінің қызметке орналасуының басты кедергілері.

Еңбек нарығын реттеудің әлеуметтік механизмдерінің бірі болып табылатын әлеуметтік серіктестік, өз кезегінде, жұмыс күшінің бағасын реттеумен байланысты болғандықтан, негізгі экономикалық механизмдердің бірі болады. Көптеген қарама-қайшылықтарға сәйкес жастарды жұмыспен қамту мәселесін жүйелікке жатқызуға болады, себебі ол барлық жүйенің біртұтас құбылыс элементтерінің дисбалансына тойтарыс беруге көзделген. Еңбек нарығының қажеттіліктері жастардың өмір құндылықтарына сәйкес келмегені диссертацияда көрсетілген, сонымен қатар бұл сәйкессіздік жастардың белсенді түрде жұмыс іздеуіне кедергі болады, сондықтан да экономикалық жүйедегі жастарды жұмыспен қамту мәселесіне сәйкес келетін жүйені қалыптастыру керек.

Бұл жүйе төмендегідей қалыптасу кажет:

- кәсіпорында, ұйымда және мемлекеттік мекемелерде конкурстық сұрыптау негізінде жастарды жұмыспен қамту және тәжірибелерді ұйымдастыру;

- жастар үшін жұмыс орындарын үлестіру мақсатымен облыстық арнайы бюджеттік қорлар жасау;

- білім беру мекемелерінің түлектерін жұмыспен қамтамасыз ететін жұмыс берушілердің ынталандыру жүйесін жетілдіру;

- жастармен мамандыққа бағытталған ескертпелі жұмыс жүргізу;

- жастаржұмыссыздығын алдын-ала ескерту жөнінде іс-шараларда қалыптастыру және жүзеге асыру;

- жастарды баспа және электронды ауқымда ақпарат құралдары арқылы ақпараттандыру, еңбек нарығы және жастарды қолдау шаралары туралы анықтамалық және ақпараттық-әдістемелік әдебиеттерді баспаға шығару;

- жас кәсіпкерлікті және жастар кәсіпкерлігін құру тәжірибесін дамыту, жастардың бизнес-жоспарларын кеңеспен және эксперттермен қамтамасыз ету.

СЕКЦІЯ: ЕКОЛОГІЯ

Алла Бугаева
(Талдыкорган, Казахстан)

**ИССЛЕДОВАНИЕ СТЕПЕНИ ЗАГРЯЗНЕНИЯ ГАЗООБРАЗНЫМИ И ВЗВЕШЕННЫМИ ВЕЩЕСТВАМИ
АТМОСФЕРНОГО ВОЗДУХА РАЙОНА ОЗЕРА АЛАКОЛЬ**

Водно-болотными угодьями (ВБУ) называют естественные или антропогенные водоемы и окружающие их прибрежные территории, на которых вода является основным жизнеобеспечивающим фактором. На крайнем востоке республики находится одно из наиболее значимых ВБУ - Алаколь-Сасыккольская система озер [1, с. 9].

Обладая значительным воспроизводственным потенциалом, это ВБУ, тем не менее, испытывает значительный антропогенный пресс. В бассейнах питающих озера рек и на побережьях озер интенсивно развивается фермерство, непосредственно в самих озерах - рыболовство, на Алаколе - массовый туризм. Возникла необходимость принятия эффективных мер охраны этой глобально значимой территории. При этом базовой основой для практических действий является оценка современного состояния основных компонентов биосферы ВБУ [1, с. 10].

Одним из важнейших компонентов биосферы является атмосферный воздух. Исследование состояния атмосферного воздуха района озера Алаколь проводилось в два этапа - отбор проб и их анализ.

Изучение состояния воздушной среды и содержания в ней вредных веществ, проводили согласно требованиям ГОСТ 17.2.6.01-86 Охрана природы. Атмосфера. Приборы для отбора проб воздуха населенных пунктов. Общие технические требования [2].

Отбор проб воздуха проводился в районе озера Алаколь, а так же близлежащих населенных пунктах Акши, Коктума, река Ыргайты, река Тентек. Одновременно с отбором проб были определены погодные условия, температура, направление и скорость ветра, влажность воздуха.

Исследования и обработка результатов проводились в научной лаборатории «Региональные экологические исследования» при Жетысуском государственном университете им И.Жансугурова, подтвердившей наличие условий, необходимых для выполнения измерений, в закрепленной за лабораторией деятельности: определение тяжелых металлов и других ингредиентов в атмосферном воздухе, поверхностных водах, почве, определения pH в водных растворах. Оборудование лаборатории прошло поверку, что подтверждено сертификатами.

При проведении исследования степени загрязнения атмосферного воздуха района озера Алаколь был использован метод с фильтрацией пыли (весовой метод определения запыленности воздуха) с использованием электроаспиратора типа ПУ-4Э (Рисунок 1).

Рисунок 1. Аспиратор ПУ-4Э

Объем пробы воздуха, взятый для анализа, привели к нормальным условиям при температуре 20 оС и атмосферном давлении 760 мм рт. ст.

Весовую концентрацию пыли C (мг/м³) определяли по формуле:

$$C=(m_2-m_1)/V_0, (1.1)$$

где m_2-m_1 – привес фильтра, мг;

V_0 – объем воздуха, прошедшего через фильтр, приведенный к стандартным условиям, м³;

Расчет объема отобранной пробы, приведенной к нормальным условиям, производили по формуле:

$$V_0 = V \frac{273 \cdot B}{(273 + t) \cdot 760}, \text{ м3, (1.2)}$$

где V_0 – объем отобранной пробы воздуха, приведенной к нормальным условиям, м3;

V – объем пробы воздуха, прошедшего через ротаметр, м3;

B – атмосферное давление при отборе проб воздуха, мм рт. ст.;

t – температура воздуха, оС.

Объем пробы воздуха, прошедшего через ротаметр, в м3, рассчитывали исходя из показаний ротаметра Π (л/мин) и времени отбора пробы

$$V = \frac{\Pi \cdot \tau}{1000}, \quad (1.3)$$

где τ – время отбора пробы, мин;

Π – объем отобранного воздуха, л/мин.

Записывали результаты исследования концентрации пыли в воздухе, сделали вывод о соответствии отобранной пробы существующим нормативам (ПДК_{мр}); занесли данные в таблицы [3].

Определение концентрации CO_2 проводилось на газоанализаторе «ОКА-92Т- O_2 - CO ».

Результаты исследования проб воздуха района озера Алаколь представлены в (таблице 1.)

Проба №	Вес фильтра до отбора пробы, мг	Вес фильтра после отбора пробы, мг	Вес пыли, мг	Концентрация пыли, мг/ м3	Время отбора проб, мин
1	160,00	161,00	0,10	0,11	5
2	156,00	157,00	0,10	0,11	5
3	158,00	160,00	0,20	0,22	5
4	159,00	160,00	0,10	0,11	5
5	160,00	161,00	0,10	0,11	5
6	162,00	165,00	0,30	0,16	10
7	161,00	164,00	0,30	0,16	10
8	157,00	159,00	0,20	0,11	10
9	157,00	160,00	0,30	0,06	10
10	160,00	164,00	0,40	0,20	10
11	163,00	167,00	0,40	0,11	20
12	158,00	164,00	0,60	0,16	20
13	157,00	161,00	0,40	0,11	20
14	158,00	161,00	0,30	0,01	20
15	158,00	163,00	0,50	0,13	20
ПДК пыли, мг/м3				0,5	

Таблица 1. Концентрация пыли проб воздуха на берегу озера Алаколь (мг/м3)

Результаты проведенных исследований показали, что концентрация пыли не превышает предельно допустимые концентрации.

Результаты исследования проб воздуха в районе реки Тентек представлены в таблице 2.

Проба №	Вес фильтра до отбора проб, мг	Вес фильтра после отбора пробы, мг	Вес пыли, мг	Концентрация пыли, мг/м3	Время отбора проб, мин
1	163,00	167,00	0,40	0,11	20
2	158,00	164,00	0,60	0,16	20
3	157,00	161,00	0,40	0,11	20
4	158,00	161,00	0,30	0,08	20
5	158,00	163,00	0,50	0,13	20
ПДК пыли, мг/м3				0,50	

Таблица 2. - Концентрация пыли проб на берегу реки Тентек (мг/м3)

Результаты исследования показывают, что концентрация пыли в пробах на берегу р.Тентек не превышает предельно допустимую.

Таким образом в результате проведенных исследований можно сделать вывод:

- концентрация пыли, CO_2 в пробах воздуха в районе озера Алаколь, а так же близлежащих населенных пунктах Акши, Коктума, реке Ыргайты, реке Тентек не превышает предельно допустимую.

Литература:

1. Бурликбаева М.Ж., Курочкина Л.Я., Кашеева В.А., и др. Глобально значимые водно-болотные угодья Казахстана. (Алаколь–Сасыккольская система озер), Астана 2007г.-271 с.
2. ГОСТ 17.2.6.01-86 Охрана природы. Атмосфера. Приборы для отбора проб воздуха населенных пунктов. Общие технические требования.
3. Руководство к практическим занятиям по методам санитарно-гигиенических исследований: учебное пособие. Азевич З.Ф./подред. Л.Г. Подуновой. – М. :Медицина, 1990. – 304 с.:ил.
4. Методы и средства контроля и измерений: методические указания по выполнению практических/лабораторных работ для студентов по специальности 050731 – «Безопасность жизнедеятельности и защита окружающей среды» очного и заочного форм обучения /сост. Б.З. Омарова, С.Н. Ефремова. – Павлодар: Кереку, 2008. – 54 с.

Научный руководитель:

доктор технических наук, профессор Андасбаев Ерлан Сулейменович, кандидат химических наук, академический профессор Кенжебеков Акылбек Кенжебекович.

**Хулкарбону Ёкубжонова
(Ўзбекистон)**

**МИЛЛИЙ ИҚТИСОДИЁТДА ЭКОТУРИЗМНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА АҲОЛИНИНГ ЭКОЛОГИК
МАДАНИЯТИ ВА ТАРБИЯСИНИ ЮКСАЛТИРИШНИНГ ЎРНИ ВА АҲАМИЯТИ**

Инсоният учун узоқ йиллар давомида табиатни асраб – авайлаш, ер, сув ва ҳавони ифлослантirmаслик масалалари доимо муҳим вазифалардан бири бўлиб келган.

Ушбу масалалалар айни кунда бутун дунё миқёсида кишилиқ жамиятининг бугуни ва эртаси учун долзарблиги боис энг муҳим глобал муаммолар сирасига киради. Келажагимиз эртаси бўлмиш баркамол авлод тарбиясида экологик маданиятни шакллантириш бугунги куннинг энг муҳим асосий вазифаси бўлиб қолмоқда.

Инсон ўз ҳаёт фаолияти давомида одатда беихтиёр тарзда ҳар қандай организмларнинг ҳаёт муҳити ва табиат параметрларини ўзгартириб, экосистемалар табиий сифатларини бузиб юборади. Айни кунда илмий адабиётлар, оммавий ахборот воситалари орқали экология муаммосининг жуда хилма–хил аспектилари таҳлил қилинмоқда.

Экологик муаммоларни ва экологик жараёнларда бўлаётган ҳодисаларни бартараф этишда фуқароларнинг онги ва маданиятини янада юксалтириш алоҳида ўрин тутди. Атроф муҳитга, табиатга ва ўсимликларга, сув ва ҳавога, дарахтларга умуман (атрофимиздаги олам)га нисбатан оқилна муносабат онгимизда болалиқдан шакллантирилиши лозим.

Ер, ости бойлиқлари, сув, ўсимлик ва ҳайвонот дунёси ҳамда бошқа табиий захиралар умуммиллий бойлиқдир, улардан оқилна фойдаланиш зарур ва улар давлат муҳофазасидадир [1].

Атроф муҳитни муҳофаза қилиш ва табиатдаги мавжуд ресурслардан оқилна фойдаланиш муаммоси жамиятда истиқомат этувчи ҳар бир инсонга, шубҳасиз, маълум даражада тааллуқлидир. Шу нуқтаи назардан, одамларда экологик хулқ нормаларини сингдириш, барча таълим ва маърифат воситаларини қўллаб, табиатни асраш тўғрисидаги билимларни ҳар томонлама кенг ёйиш ва тарғиб этиш масалалари айни кунда муҳим зарурат ҳисобланади.

Буюк Британиянинг нуфузли “Экономист” журналининг эътироф этишича, Ватанимиз пойтахти - азим Тошкент шаҳри ободлиги ва яшаш учун қулайлиги жиҳатидан дунё рейтингда 140 та шаҳар орасида 58-ўринни эгаллайди [2].

АҚШнинг The Huffington Post нашри томонидан Самарқанд шаҳри “Дунёнинг албатта бориб кўриш керак бўлган 50 шаҳри” рўйхатига киритилгани ва бундай эътирофга эришишда ҳам МДХ мамлакатлари ўртасида Ўзбекистон ягона экани эътиборга сазовордир [3].

Ўз-ўзидан аёнки, кўп нарсдан далолат берадиган ана шундай кўрсаткич ва рақамлар биз олиб бораётган ислохотларни янада чуқурлаштириш, эртанги кунимиз, тараққиётимиз йўлида мустақкам пойдевор бўлиши муқаррар [4].

Бинобарин, бугунги кунда, кишига эстетик завқ бағишловчи хушманзара табиат ва соғлом муҳитда яшаш, мусаффо ҳаво ва тоза сув, шифобахш булоқлар инсон саломатлигига фойдали эканлиги, туризмнинг бир бўғини бўлмиш-экотуризмнинг асосини ташкил этишлиги бу масалаларга эътиборни янада кучайтиришни талаб этмоқда.

Экологияга доимо жиддий муносабат билан қараш ўринлидир. Масалан, хориж мамлакатларида экологияга нисбатан кўнгиллиликлар ҳаракати (волонтуризм) мавжуд бўлиб, улар ўз олдларига она табиатни асраш ва йўқ бўлиб кетаётган ҳайвонот ва қушлар оламини кўпайтириш ва келажак авлодларга янада бойитиб топширишни ўз олдларига мақсад қилиб қўйишган. Улар учун хорижий сайёҳларга хизмат кўрсатиш фаолияти 2 - даражали ҳисобланади.

Мисол тариқасида, Жанубий Африканинг Boutlorscoar қўриқхонасини келтириб ўтишим мумкин. Ушбу оромгоҳда 50 кишилик сайёҳлар учун халқаро андозаларда барча шароитлар тайёрланган. Бу ерда бир оила фаолият олиб боради, мана шу қўриқхона оиланинг барча иқтисодий харажатларини қоплайди, қўриқхонанинг майдони 3 гектарни ташкил этади, ушбу қўриқхонада қушларнинг 26 хил тури ва ҳайвонларнинг 100 дан ортиқ тури эҳтиётланиб парваришланади.

Айни вақтда экология муаммоси ижтимоий онгнинг барча формаларига таъсир кўрсатмоқда. Экологик онг махсус ижтимоий – маданий ҳодиса, яъни инсон ва жамиятнинг табиатга амалий муносабатини ташкиллаштириш, бошқариш ва назорат қилиш вазифаларини адо этади.

Экологик маданиятни ва тарбияни шакллантиришда энг асосий омил оила ҳисобланади, барча билимларнинг дебочаси оиладан бошланганидек, ушбу тушунчалар ҳақидаги қарашлар ҳам аввало оиладан, сўнгра барча соҳаларида, ишлаб чиқаришда, хордиқ чиқаришда атрофимиздаги табиат билан зеҳнли муносабатда бўлишда намоён бўлади.

Атроф муҳитни асрашда табиатнинг ўзи ҳам баъзан бизга юксак “педагогик - жиҳатлар”ни аниқлаш имкониятларини бермоқда. Масалан, биз биламизки, қалдирғоч ўзи учун ин курса, албатта тинч ва тотув оилани ва озода ҳовлини шифтини роса ярим ой қидириб, ўрганиб кейин ин қураб экан. Болалари очиб чиққанидан сўнг ривожланишдан ортда қолаётган полапонларини бошқаларига нисбатан кўпроқ сийлайди...

Худди қалдирғочлардек, айни кунда халқаро сайёҳлар ҳам тинч, осуда, экологик тоза, иқтисодий барқарор, табиати гўзал ўлка ва масканларни танлашмоқда ва бунинг учун ривожланган мамлакатлар сайёҳлари масалан; Япония, Германия, Франция каби давлатларнинг фуқаролари устама ҳақ тўлашга ҳам розилар [5].

Инсоният доимо янгиликка интилиб яшайди. 1990 йилларнинг охирида туризм индустрияси мутахассисларининг эътиборига тушган Sakarta оролининг хушманзара, бокира табиати айни кунда бутун дунё сайёҳларининг эътиборини тормоқда. Аҳолиси жудаям меҳмондўст. Мамлакатга туристларнинг қанчалик кўп даражада ташриф буюриши нафақат мамлакатнинг иқтисодий кўрсаткичига балки, ана шу ҳудуднинг иқтисодий жиҳатдан ривожланишига ҳам салмоқли даражада таъсир кўрсатади. Масалан; ҳар бир сайёҳ эсдалик совғалари олиб кетишни хоҳлайди, меҳмонхона хизматидан ташқари турли хил мева-сабзавотлардан татиб кўришни ва ўз ўрнида ўша ҳудуднинг миллий мато ва либосларига ҳам қизиқишлари табиий ва харид қилади. Бу ўз ўрнида минтақа аҳолисининг яратувчанлигини ва иш билан бандлигини таъминлаб беради.

Бизнинг мамлакатимизга қиш мавсумидан бошқа йилнинг қолган барча фаслларида ташриф буюриш ва саёҳат қилиш ёқимли ва ўринли бўлади. Март, апрель ойларида пойтахтда нишонланадиган миллий байрамларимиз ва миллий кўкли таомларимиз дунё сайёҳларини лол қолдирмоқда. Юксалишда давом этаётган Ўзбекистон учун айни кунда жаҳон талаблари даражасида туристларга маълум ва машҳур шаҳарларимиз Тошкент, Бухоро, Хива, Самарқанд, ...

Республикамызда диққатга сазовор жойлар жудаям кўп. Бизнинг фикримизча, ҳар бир минтақа сайёҳларни жалб этиш чора-тадбирларини ишлаб, амалда қўллашлари лозим. Йилига бутун дунё миқёсида 600 миллион ва 900 миллион атрофида сайёҳлар дунё бўйлаб саёҳатга чиқадилар. Шундан 2 ва 3 миллиони бизнинг мамлакатимизга ташриф буюради.

Мана шуларни инobatга олган ҳолда сайёҳлар сонини кўпайтириш учун нималарга эътибор беришимиз лозим:

Биринчидан, ҳар бир ҳудуд ўзининг хушманзара жойларини аниқлаб ва ойлар кесимида белгилаб олиши лозим.

Иккинчидан, ўша ҳудудда нималар эътибортортар эканлигига алоҳида аҳамият бериши лозим.

Учинчидан, инвестицияларни – жалб этишда ушбу соҳага ҳам йўналтириш чора-тадбирлари кўрилса мақсадга мувофиқ бўлар эди.

Тўртинчидан, ушбу соҳа хали мамлакатимизда қирралари тўлиқ очилмаганлиги боис, инвесторларни маълум даражада рискка қўйишлиги ва буни бартараф этиш учун уларни туризмнинг бу йўналишидан бардавом ва барқарор фойда олиш мумкинлигига ишонтира (бизнес лойиҳа асосида) олиш лозим.

Бешинчидан, минтақанинг тоғли ҳудудларида, дарё ва соҳил бўйларида, хушманзара табиат гўшаларида(йилнинг қайси ойларида гўзал манзара кашф этишлигини инobatга олган ҳолда) хорижий сайёҳлар учун қўнимхоналар барпо этиш учун маҳаллий ва хорижий инвесторларни жалб этиш ва қизиқтириш мақсадга мувофиқ бўлади.

Кўҳна ва навқирон Ўзбекистон халқини табиатни муҳофаза қилишда ўзига хос аънаналари, қадриятлари мавжуд. Уларни бардавом эттириш, нафақат баркамол авлодга, балки аҳолининг барча қатламларига тушунтириш ва тарғиб этиш мавжуд маънавий меросимиз ва табиий ресурсларимиз биз учун бебаҳо бойлик эканлигини англашимиз, маълум маънода мамлакатимизда ҳамда минтақада экотуризм саноатини ривожлантириш омили бўлиб хизмат қилади деб ҳисоблаймиз.

Адабиётлар:

1. Ўн иккинчи чақириқ Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг ўн биринчи сессиясида 1992 йил 8 декабрда қабул қилинган Ўзбекистон Республикаси Конституцияси 3-бўлим, XII-боб, 55-модда. 18-бет.

2. И. Каримов “Бизнинг мақсадимиз-эркин ва фаровон, демократик ҳаёт қуриш” (Тадбиркорлар ва ишбилармонлар ҳаракати- Ўзбекистон либерал –демократик партиясининг VII съезидаги маърузасидан) 2015 йил.
3. И. Каримов, Она юртимиз бахту иқболи ва буюк келажаги йўлида хизмат қилиш – энг олий саодатдир. “Ўзбекистон” НМИУ, 2015 йил.
4. И. Каримов, “Халқимизга тинчлик ва омонлик керак” Ўзбекистон Республикаси Президенти лавозимидаги киришиш тантанали маросимида бағишланган Олий Мажлис палаталарининг қўшма мажлисидаги нутқи. 2015 йил.
5. Х. Ёкубжанова, О. Байтураев, Г. Умарова “Проблемы привлечения инвестиций в экотуризм” “Молодой ученый” №4 февраль - 2 2016 г.

Світлана Совгіра, Леся Містрюкова
(Умань, Україна)

РІЗНОМАНІТНІ ФОРМИ АНТРОПОГЕННОГО ВПЛИВУ НА МАЛІ РІЧКИ

На початку XXI століття особливу тривогу викликає стан малих річок та їх водозбірних басейнів, що піддаються інтенсивному антропогенному впливу. Різноманітні форми антропогенного впливу на малі річки, пов'язані з їхнім використанням, нами зведено до трьох основних груп: зміни водного режиму; зміни якості води; зміни, пов'язані з експлуатацією біоресурсів і утворенням надлишку біомаси. Розкриємо детально групові форми антропогенного впливу на басейн малих річок.

Сучасний екологічний стан річок багато в чому визначається ступенем зміни русел господарською діяльністю як на самій річці, так і на її водозборі.

Основною формою змін русел малих річок є їх замулення, яке пов'язане з різким збільшенням надходження твердого матеріалу – продуктів змиву ґрунтів з площі водозбору, а також механічне забруднення русел будівельними, виробничими та побутовими відходами.

Потужні відкладення рідкого мулу і незначна прозорість води створюють несприятливі умови для розвитку занурених водних рослин і рослин з листками, що плавають на поверхні. Тому заростання русла йде переважно за рахунок наземно-водної рослинності. Замулення на одній з ділянок річки викликає замулення і на іншій. Замулення русла викликає істотне підвищення місцевої ерозії, підйом рівня ґрунтових вод і, як наслідок, вторинне заболочування заплави.

Рослинний покрив є головним чинником стримування процесів ерозії. У минулому водозбірні території малих лісостепових річок майже наполовину були вкриті лісами, а значну частину площі, що залишилася, займала багаторічна лучна рослинність. У наш час лісостепові райони на 70–80% освоєні під однолітні сільськогосподарські культури.

При відсутності багатоярусної рослинності і потужного дернового покриву зливові потоки легко розмивають береги, а русло річки заповнюється великою кількістю наносів. Після повені в руслі утворюються мілини та острівці, які швидко заселяються наземно-водними рослинами з розвинутими кореневищами. Через деякий час русло річки виявляється замуленим і заболоченим. Під час рясних опадів таке звужене русло не в змозі забезпечити відповідний протік води (дренаж).

Меліоративні роботи, виконані у заплавах багатьох річок, привели до зниження рівня ґрунтових вод, що особливо підсилює процеси деградації річкових екосистем, а також посилює замулювання русла малої річки у її верхів'ї тим, що слабший річковий потік не може винести мул у нижчі ділянки річки або у час повені на заплаву.

Замулення малих річок на півночі лісостепу призводить до підйому рівня ґрунтових вод і заболочування заплави, які стають непридатними для будь-якого використання. Підвищується ймовірність затоплення в період весняної повені або сильного дощового паводку сіл, селищ і міст, орних земель. На півдні лісостепової зони замулення малих річок веде до катастрофічної зміни всієї екосистеми; спостерігається процес опустелювання. Кардинальним чином змінюється склад рослинності, починають переважати напівпустельні і пустельні види, практично зникають окремі деревні види чагарників, а дерева можуть існувати тільки за умови регулярного поливу.

Надлишки води, що не входять в межі зарослого звуженого русла, накопичуються у зниженнях заплави. Якщо русло не розчистити, то внаслідок надмірного зволоження ґрунту через 12–15 років заплавні луки перетворяться на низинні болота зі своєрідною рослинністю. Такі порушення природного покриву заплави, як знищення деревної і чагарникової рослинності та оранка прибережних ділянок, сприяють посиленню процесу деградації малих річок.

Наявність занедбаних меліоративних каналів, копанок і ям, які заповнюються ґрунтовими, дощовими і талими водами, веде до погіршення санітарно-гігієнічної ситуації. Тут розмножується малий ставковик, молюск-бітінія та ін. В усіх подібних водоймах, особливо тимчасово-періодичних, масово розвиваються личинки кровосисних двокрилих.

Отже, різні чинники шкідливого впливу на річку тільки підсилюють негативну дію один одного. Одним із типових ланцюгів механізму прояву негативної дії на річку комплексу різних чинників є такий, в якому перераховані основні ланки лише одного ланцюга процесів, руйнівних для річки:

- розорана поверхня водозбору сприяє зростанню поверхневого, а не підземного живлення річки;
- розорані схили річкової долини, а особливо заплави, не зупиняють цей поверхневий стік у річку;
- поверхневий стік сприяє збільшенню змиву у річку найлегших найпоживніших фракцій ґрунту;
- із ґрунтом у річку змивається дуже багато поживних речовин – біогенів, мікроелементів;
- надлишок рослинної маси не встигає розкластися до найпростіших речовин;
- цей надлишок опадає на дно річки, утворюється мул;
- процес замулення підсилюється надходженням змитого поверхневим стоком ґрунту;
- у замуленому руслі ще інтенсивніше розвиваються процеси заростання водною рослинністю;
- у замуленому руслі зменшується проточність – річковий стік частково переходить у підземний стік.

Як наслідок – мала річка деградує, замулюється, заростає, зникає.

Кожен чинник впливу на стан річки суттєво підсилює паралельні руйнівні процеси. Наприклад: зруйнований суцільний природний рослинний покрив не може зупинити видування ґрунту вітром. Цей ґрунт, а також пил, бруд з доріг, пустирів, дворів включаються у дію на різних ланках і як наслідок посилюють негативний для річкової екосистеми трансформаційний процес. Тут має місце явище потенціювання або синергії дії негативних для річки чинників.

На середніх та великих річках більш типовими є інші види антропогенного втручання: зміна русел при будівництві набережних, дамб обвалування, проведення заходів з регулювання русел для покращення умов судноплавства (днопоглиблення, шлюзування, створення каналів) [1]. Чим більші подібні антропогенні зміни русел річок, тим більшою стає пов'язана із ними екологічна напруженість. Водність річки, її похили і конкретні природні умови визначають опір русел техногенному впливу. Чим більша річка, тим більша транспортуюча здатність потоку, тим більше її протистояння штучним перетворенням і менший час релаксації. З іншого боку, широкозаплавні річки з піщаним алювієм більше піддаються трансформаціям, бо зміна умов протікання потоку і стоку наносів практично відразу ж відбивається в морфології та динаміці русел. Із припиненням техногенної дії досить швидко відбувається повернення русла до початкового стану, якщо тільки зміни, що відбулися, не стали незворотними (при повному замуленні та заростанні русел, їх закріпленні системою інженерних споруд тощо). Русла з малою стійкістю і, відповідно, з високою інтенсивністю руслових деформацій, відрізняються здатністю саморегулювання гідравлічних опорів, а отже, похилу і транспортуючої здатності при зміні зовнішніх умов [3].

Стиснення заплавл інженерними спорудами знижує пропускну здатність русел і створює підпір, який зумовлює збільшення площі затоплення, підтоплення і деформації берегів.

Найбільш значні території потрапляють у зону підтоплення, переважно, на рівнинах. У останні роки великою проблемою стало підтоплення у великих містах, в місцях проходження залізничних і автомобільних доріг. Підтоплення пов'язані і з територіальним перерозподілом водних ресурсів, коли вода передається відкритими каналами.

У більшості випадків збитки, що наносяться затопленням, обумовлені грубим порушенням правил забудови та сільськогосподарського освоєння земель. Прикладом може слугувати зведення господарських об'єктів і, навіть, цілих населених пунктів на заплавлних ділянках.

У останні десятиліття в Україні повторюваність небезпечних повеней почастишала. Швидше за все, це обумовлено антропогенним руйнуванням стокорегулюючої здатності водозборів. Вирубка лісів, осушення боліт, нераціональне ведення сільського господарства, будівництво каналів і дамб призводять до збільшення модуля максимального стоку, скорочення часу добігання талого і дощового стоку, а, отже, до зростання витрат і об'єму паводкового стоку.

Чим більша стійкість русла, менша інтенсивність деформацій і стік руслоформуєчих наносів, тим повільніше відбувається відновлення його первинного стану. З іншого боку, на таких річках форми русла більш стійкі, повільніше змінюються при техногенному навантаженні.

Отже, серед різноманітних та складних проблем руслових процесів одне із головних місць займає проблема малих річок, яка охоплює широкий спектр питань і обумовлена дією різноманітних антропогенних чинників на русла та водозбори малих річок.

Аналогічно можна деталізувати механізми шкідливої дії на екосистеми річок всіх чинників.

Найзначніші перетворення річкової мережі сталися на початку ХХ сторіччя внаслідок сільськогосподарського освоєння земельних угідь. Знищення лісів і степів, що залишилися, їх заміна ріллею, розорювання крутосхилів, верхів'їв річкових долин, балок, ярів, піщаних пустищ істотно порушили природний стік. Певне місце у цьому процесі займало непродумане осушення заплавлних боліт, неощадливе зрошення полів, видобування торфу в долинах і балках.

Погіршення природного регулювання стоку і швидкий розвиток ерозійних процесів призвели до зниження водності малих річок. Тепер витoki більшості річок розташовані значно нижче, ніж були раніше. Багато постійних водотоків перетворилися на низку непротічних невеличких водоймищ і боліт, а деякі водотоки, що збереглися, – обміліли.

Зміна гідрологічного режиму річки внаслідок будівництва ставків і водосховищ, випрямлення та поглиблення річищ, осушення заплавл, облицювання берегів безумовно впливають на рослинні й тваринні угруповання і навіть можуть викликати зникнення одних видів і бурхливий розвиток інших, тих, які у сприятливих екологічних умовах не мають широкого розвитку і особливого значення у функціонуванні екосистеми. Господарська діяльність людини вносить корективи у життя екосистеми річки. Оранка цілини,

експлуатація земель на водозборі, особливо лук, заплавл, схилів, осушення та використання болотних масивів, вирубування лісів, надходження у річки органіки, біогенів, пестицидів, солей важких металів та інших забруднювачів спричинить загибель риби, зміну її видового складу. Зменшується видове різноманіття, що у свою чергу, як правило, призводить до збіднення екосистеми, звуження меж її стійкості.

На багатьох річках у зв'язку із значним водозбором перестали існувати нерестові угіддя деяких промислово-цінних видів риби. До погіршення умов існування риби призводить не тільки обміління і замулення русел, а також і порушення природного водорегулювання, коли спостерігаються катастрофічно швидкі підйоми і спади води, які призводять до знищення ікри та молоді риби. Водозбори, особливо не обладнані рибозахисними спорудами, можуть знищувати велику кількість молоді риби, а отже, завдавати шкоди рибним запасам.

Безповоротне водоспоживання з малих річок зараз дуже значне і виявляє тенденцію до подальшого зростання. Для Східної Європи воно складає від 12 до 60% річкового стоку. Можливе зменшення середнього стоку малих річок у перспективі може скласти 30-60%, а в сухі роки – 40–80%.

Малі річки періодично забруднюються стоками цукрових заводів і підприємств харчової промисловості, до цих забруднень додаються великі обсяги шахтних вод. Скидання високомінералізованих вод може призводити до засолення малих річок.

Частку окремих галузей економіки у формуванні якості води можна оцінити за об'ємами скидання стічних вод у річки та водойми [2].

У даний час основна маса забруднюючих речовин надходить у поверхневі води від розосереджених джерел, транспорту і лісосплаву.

Не для всіх річок комплекс цих чинників однаковий. У різних ландшафтно кліматичних зонах він різний, як і неоднаковий за різних соціально-економічних умов, що сформувалися у конкретному регіоні. Але механізм дії кожного із цього комплексу чинників може бути представлений ланцюгом негативних впливів на річки. І всі вони ведуть до деградації, замулення, заростання малої річки, а далі до зникнення.

Існує певна межа забруднення, менше якої річки в результаті природних процесів самоочищення залишаються чистими, їхні екосистеми не розпадаються. Але за сучасного рівня антропогенного навантаження практично переважна більшість річок такої можливості вже не має. Вони втратили свою здатність до самоочищення, а чистої води для розведення забруднених стічних вод дедалі стає менше. Отже, стан річок, особливо малих, уже близький до тієї межі, перехід якої призведе до дуже швидкого розпаду їх екосистем.

Література:

1. Беркович К. Экологическое русловедение / Беркович К. М., Чалов Р. С, Чернов А. В. – М. : ГЕОС, 2000. – 331 с.
2. Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні / Національний екологічний центр України. – К., 1993. – 320 с.
3. Русловой режим рек Северной Евразии (в пределах бывшего СССР) / под ред. Р. С. Чалова. – М. : Изд-во МГУ, 1994. – 336 с.

СЕКЦІЯ: ЕКОНОМІКА

Ольга Бєлякова
(Київ, Україна)

СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ СПІВРОБІТНИЦТВА УКРАЇНИ З МВФ

Сучасний стан розвитку України пов'язаний зі значними викликами зовнішнього та внутрішнього характеру. Результатом фінансово-економічної кризи стали проблеми платіжного балансу, зниження ВВП, девальвація національної валюти, значне скорочення сировинних доходів, стрімке падіння індексу промислового розвитку, зростання інфляції, масове безробіття, відсутність соціальних гарантій, крах банківської сфери, скорочення можливостей доходів регіонів. Все це посилено політичною нестабільністю в зв'язку з тимчасовою втратою контролю над частиною території країни у поєднанні з різким зростанням витрат бюджету, детермінованим необхідністю збільшення фінансування оборони країни.

Україна з метою уникнення дефолту звернулася по допомогу до міжнародних фінансових організацій, зокрема міжнародного валютного фонду (МВФ). Залучення коштів від МВФ має неоднозначний вплив як на економіку так і на політичний стан країни, що спонукає до дискусії науковців, експертів та громадськість щодо необхідності співпраці з МВФ, її оцінки та подальшого поглиблення відносин.

Питаннями взаємодії та співпраці України з міжнародним валютним фондом займалися вітчизняні науковці: Андрійчук В., Балік І., Білорус О., Димчин М., Гришина Л., Карась П., Колосова В., Мозговий О., Пахомов Ю., Плотников О. та іноземні вчені: Л. Ерхард, Л. Бальцеревич, Дж. Вільямсон, Р. Мандела, А. Зіденберг, Т. Кіллік та ін.

Незважаючи на значну кількість публікацій, присвячених співробітництву України з МВФ необхідність подальшого вивчення, аналізу, систематизації подій, з метою визначення найраціональніших шляхів розвитку співпраці нашої країни з МВФ є очевидною.

МВФ є спеціалізованою установою ООН із дуже широкою автономією. Фонд було засновано у 1945 році для сприяння монетарному співробітництву та торгівлі, забезпечення фінансового зростання та збільшення зайнятості населення.

Для кожної держави-члена МВФ встановлюється квота, в спеціальних правах запозичення (СПЗ) та визначається сума квоти - це внесок конкретної держави як члена МВФ. Величина квоти залежить від економічного розвитку країни і визначається Радою директорів МВФ. Квота визначає для країни-члена кількість голосів у МВФ, ліміти доступу до фінансових ресурсів МВФ та частку в розподілі СПЗ – одиниці виміру обліку МВФ [1].

Україна є членом МВФ із 1992 року. Ставши членом МВФ, вона водночас увійшла до структури Світового банку, їй виділено квоту в 10 678 акцій на загальну суму в 1,3 млрд дол. США. Валютну готівку за членство України в банку на суму 7,9 млн дол. США внесли Нідерланди, що є країною-опікуном нашої держави у цій банківській структурі [2].

Наразі МВФ є одним із головних фінансових партнерів України. Починаючи з 1994 р. Україна отримує від МВФ кредити Stand-by, частина цих коштів була направлена на фінансування дефіциту платіжного та торговельного балансів, а також поповнення золотовалютних резервів країни [3].

Основними цілями співробітництва з МВФ є стабілізація української фінансової системи, проведення структурних реформ та створення підґрунтя для сталого економічного зростання.

Фонд допомагає Україні поновити свою фінансову спроможність, підказуючи, як найбільш ефективно впроваджувати програму реформ.

Також співпраця з Міжнародний валютним фондом на сучасному етапі відкриває можливості для залучення фінансування від інших міжнародних фінансових установ (Світовий банк, ЄБРР, ЄІБ та інші) та урядів інших держав, в тому числі США, ЄС, Німеччини, Канади, Японії тощо [3].

За даними Міністерства фінансів України, у 2016 році наша держава очікує одержати від міжнародних партнерів близько 10 млрд. доларів на бюджетні та інвестиційні потреби [4].

Хронологія відносин України та МВФ представлено в табл. 1.

Таблиця 1.
Хронологія відносин України та МВФ

Етапи програми	Транш і цілі програми
1-й етап-1994-1995 рр.	Програма системної трансформаційної позики на суму 498,7 млн. СПЗ (763.1 млн.дол.США.), метою якої була підтримка платіжного балансу України.
2-й етап-1995-1998 рр.	Трьох річна програма Stand by, загальна сума кредиту на 1318,2 млн. СПЗ. (1 935 млн. дол. США.), метою цих кредитів була підтримка курсу національної валюти і фінансування дефіциту платіжного балансу України
3-й етап-1998-2002 рр.	Програма розширеного фінансування (EFF-Extended Fund Facility), яка передбачала надання кредиту обсягом 2,6 млрд. дол. США. У рамках цієї Програми EFF Україна отримала 1.193,0 млн. СПЗ (1.591,0 млн. дол. США.), які були спрямовані на поповнення валютних резервів Національного банку України.

4-й етап- 2002-2008 рр.	Співпраця, на безкредитній основі, в рамках річної програми "попереджувальний стенд-бай", яка надавала можливість отримати від МВФ зарезервованій кредит у сумі, еквівалентній 411,6 млн. СПЗ (30% квоти України), у випадку погіршення ситуації з платіжним балансом або валютними резервами країни. Проте, до кінця березня 2005 року співробітництво стало неможливим у зв'язку з невиконання умов програми. 2005-2008 роки: Співробітництво України з МВФ було сконцентровано у сфері технічної допомоги.
5-й етап- 2008–2013рр.	Нова дворічна програма співробітництва Stand by загальним обсягом в 802% від квоти України в МВФ, або 11 млрд. СПЗ (приблизно 16,4 млрд. дол. США). 3 млрд. СПЗ були в терміновому порядку зараховані до золотовалютних резервів Національного банку України.
6-й етап- 2014-2016рр.	Нова позика Stand by обсягом 16,5 млрд. дол. США (10,976 млрд. СПЗ). В рамках цієї програми Україна отримала два транші обсягом 3 млрд. дол. США (2,058 млрд. СПЗ) та 1,3 млрд. дол. США (914,7 млн. СПЗ), але влітку 2014 року макроекономічні показники, було значно відкореговано через розгортання в Україні масштабної економічної кризи. 11 березня 2015 року МВФ ухвалив заміну програми Stand by на нову, чотирирічну програму «Механізм Розширеного Фінансування» (Extended Fund Facility). Перший транш обсягом 5 млрд. дол. США за новою програмою було отримано одразу після її ухвалення. Надання другого траншу обсягом 1,7 млрд. дол. США (що було повністю спрямовано на поповнення резервів Національного банку) було ухвалено Радою директорів МВФ 31 липня 2015 року.

Джерело: складено авторами на основі [3], [4], [5]

Аналіз показує, що співробітництво між Україною і МВФ включає як надання технічної допомоги так і запозичень за різними програмами співробітництва.

Аналіз документів про співпрацю України з МВФ (Лист про наміри щодо Міжнародного валютного фонду, Меморандум про економічну та фінансову політику, Технічний меморандум про взаєморозуміння з МВФ) дозволяє сформулювати основні завдання діяльності нашої держави у фінансово-економічній сфері, а саме:

- відновлення стабільності та довіри у фінансовому секторі шляхом стабілізації банківської системи через виважене надання Національним банком ліквідності під забезпечення заставою і пильний моніторинг стану ліквідності банків; зміцнення регуляторної та наглядової бази, оновлення і реалізації стратегії врегулювання банків за рахунок скорочення обсягів кредитування пов'язаних осіб; рекапіталізації та врегулювання банків; посилення системи корпоративного управління і фінансових показників у ФГВФО та державних банках; поліпшення існуючої системи для вирішення;

- запровадження ефективної грошово-кредитної політики з метою стабілізації гривні, зниження інфляції, наповнення золотовалютних резервів;

- зміцнення державних фінансів та скорочення державних витрат з метою регулювання державного боргу;

- реформування програм соціальної допомоги та забезпечення додаткових коштів на їх фінансування;

- реформування енергетичного сектора, особливо реформа "Нафтогазу" з метою зменшення його дефіциту та запровадження додаткових заходів задля генерування достатніх потоків доходів;

- поглиблення структурних реформ, орієнтованих на докорінну перебудову в сфері державного урядування та боротьбу з корупцією, покращення бізнес-клімату і реформу державних підприємств.

Таким чином, Україні слід здійснити конкретні кроки, спрямовані на підвищення рівня співпраці у відносинах з Міжнародним валютним фондом з тим, щоб забезпечити реальну можливість продовження кредитної програми та (у разі необхідності) реструктуризації боргу України перед МВФ.

З цієї метою необхідно приділити більше уваги не лише виконанню програми економічних дій, узгодженої з МВФ, та забезпеченню її сприйняття державними установами як плану заходів, які потрібні не тільки для отримання кредитів, але й для реального реформування економічної системи країни, для розвитку відносин з МВФ стосовно інших напрямів діяльності цієї міжнародної організації [10].

З викладеного матеріалу можемо дійти висновків, що подальша співпраця України з Міжнародним валютним фондом повинна базуватися на проведенні глибоких структурних реформах, а також для покращення внутрішньої та зовнішньої стабільності, послаблення девальвації гривні, покриття дефіциту бюджету. Проте слід враховувати уряду країни, що умови отримання кредитів від МВФ сприяють зниженню рівня життя населення та збільшенню державного боргу, що може призвести до загрози дефолту.

Література:

1. Фурман І.В. Міжнародний валютний фонд в контексті співпраці з Україною: сучасний стан, ризики, перспективи / І.В. Фурман, А.О. Підгірняк, Я.С. Паламар // Збірник наукових праць ВНАУ. Серія: Економічні науки. – 2013. – №4(81). – С. 275-285.

2. Савлук, М.І. Гроші та кредит [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://readbookz.com/book/108/2808.html>.
3. Історія співробітництва України та МВФ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.minfin.gov.ua/news/mizhнародne-spivrobitnictvo/mvf>.
4. В 2016 году Украина получит до 10 млрд. от МВФ, США, Японии и стран Евросоюза. www.dialog.ua/news/77492_145407_16_atdhfkz 2016.
5. Цилінська, Я. В Аналіз співробітництва України з МВФ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://repository.hneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/9247/1/>.
6. Щодо вдосконалення роботи України з МВФ - МБРР". Аналітична записка <http://www.niss.gov.ua/articles/1601/>

Ірина Медведєва
(Київ, Україна)

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО СУТІ МІЖНАРОДНОГО БІЗНЕСУ

Поняття «міжнародний бізнес» за своєю сутністю є дуже багатограним. Однак, незважаючи на це, визначень даного поняття у літературі існує не дуже багато, і в закордонних виданнях, і у роботах вітчизняних науковців.

У найбільш популярній серед іноземних видань книжці «Міжнародний бізнес: конкуренція на глобальному рівні» Чарльза Гіла дано дуже коротке визначення міжнародного бізнесу – це будь-яка фірма, залучена у міжнародну торгівлю та/або міжнародне інвестування [1, с. 4]. Вчені С. Робок та К. Сіммондс визначають поняття «міжнародний бізнес» як сукупність ділових операцій, пов'язаних з перетинанням національних кордонів і рухом товарів, послуг, капіталів, працівників; трансфером технологій, інформації і даних, керівництво виконавцями [2, с. 3]. Американські вчені Р. Гріффіна та М. Пастей детермінують це явище як здійснення операцій партнерами з більше ніж однієї країни. Сторони операцій можуть бути представлені фізичними особами, окремими компаніями, групами компаній і/або державними організаціями [3, с. 46]. Міжнародний бізнес виникає в разі проведення операцій та здійснення підприємницьких функцій компанією за межами національних кордонів [4, с. 7].

Серед російських авторів, наприклад, Філіппова І.А. стверджує, що міжнародний бізнес передбачає здійснення ділових операцій партнерів більш ніж з однієї країни [5, с. 6]. Популярним є визначення з Великого економічного словника під редакцією Азріліяна А.Н.: «міжнародний бізнес – це підприємницька діяльність, пов'язана з використанням капіталу в різноманітних формах і переваг підвищеної ділової активності; здійснюється з метою отримання прибутку і поширюється на міжнародну економічну сферу [6, с. 229].

Серед вітчизняних вчених розробкою даної категорії займалися такі професори як Вергун В.А., Юхименко П.І., Мочерний С., Чернега О.Б..

Вергун В.А., професор Інституту міжнародних відносин, у своєму підручнику «Міжнародний бізнес» трактує його як будь-які господарські операції, ділові транзакції (оборудки), що здійснюються фізичними особами, компаніями та іншими (приватними й суспільними, некомерційними) організаціями двох або більше країн за межами національних кордонів з метою отримання прибутків. І додає, що водночас міжнародний бізнес становить цілісну систему господарських зв'язків між різноманітними суб'єктами економічної діяльності двох і більше країн, має притаманні лише йому закономірності й реалізує специфічні інтереси, що пов'язані з використанням переваг міжнародного поділу праці та факторного розміщення на засадах синергії партнерства [7, с. 31-32].

Юхименко П.І. у своєму навчальному посібнику «Міжнародний менеджмент» надав наступне визначення даному поняттю. Міжнародний бізнес – це ділова взаємодія фірм різних форм власності або їх підрозділів, які знаходяться в різних країнах, головною метою яких є одержання прибутку за рахунок вигод і переваг ділових міжнародних операцій. Міжнародний бізнес включає будь-які господарські операції, що здійснюються двома і більше країнами. Такі ділові взаємовідносини можуть виникати на рівні як приватних, так і державних організацій. У разі участі приватних компаній у міжнародному бізнесі господарські операції, як правило, здійснюються з метою одержання прибутку. Діяльність фірм, які мають державну форму власності, не завжди орієнтовані на прибуток [8, с. 5-6].

Згідно з визначенням С. Мочерного, міжнародний бізнес можна розглядати як міжнародну діяльність господарюючих суб'єктів (приватних підприємств, компаній і банків, державних інститутів та організацій), спрямовану на отримання економічних результатів, прибутків [9, с. 47]. Міжнародний бізнес, згідно з дослідженнями О.Б. Чернеги, – це підприємницька діяльність того чи іншого економічного суб'єкта (компанії, підприємства, банку тощо) у двох і більше країнах. Це система зв'язків між економічними суб'єктами в процесі міжнародного виробництва, розподілу, обміну товарами, послугами, капіталом, робочою силою тощо [10, с. 7].

Кокоріна В.І. пояснює, що міжнародний бізнес базується на можливості отримання переваг (економічних чи технологічних) саме з переваг міждержавних ділових операцій, тобто продажу даного товару в іншій країні або налагодження фірмою однієї країни виробництва в іншій країні, або спільного

надання послуг фірмами двох країн третій тощо. Це забезпечує залученим у бізнес сторонам більше переваг, ніж вони мали б, якби здійснювали аналогічну діяльність як суб'єкти лише національних економік [11, с. 68].

Як бачимо, підходи до визначення суті міжнародного бізнесу у авторів різні. Для того, щоб проаналізувати їх, використаємо авторський метод Старостіної А.О., професора Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Представимо перелік визначень за трьохкомпонентною структурою побудови категорії (табл. 1).

Таблиця 1

Структура категорії «міжнародний бізнес» у підходах різних авторів

№	Автор	Суть явища	Зміст явища	Результат явища
1.	John B. Cullen		Виникає в разі проведення операцій та здійснення підприємницьких функцій компанією за межами національних кордонів.	
2.	Charles W.L. Hill	Будь-яка фірма,	яка залучена у міжнародну торгівлю та/або міжнародне інвестування.	
3.	Robock S.H., Simmonds K.	Сукупність ділових операцій,	пов'язаних з перетинанням національних кордонів і рухом товарів, послуг, капіталів, працівників; трансфером технологій, інформації і даних, і навіть керівництво виконавцями.	
4.	Гриффин Р., Пастей М.	Здійснення операцій партнерами	з більше ніж однієї країни. Сторони операцій можуть бути представлені фізичними особами, окремими компаніями, групами компаній і/або державними організаціями.	
5.	Великий економічний словник під ред. А.Н. Азріліяна	Підприємницька діяльність,	пов'язана з використанням капіталу в різноманітних формах і переваг підвищеної ділової активності;	здійснюється з метою отримання прибутку і поширюється на міжнародну економічну сферу.
6.	Філіппова І.А.		Передбачає здійснення ділових операцій партнерів більш ніж з однієї країни.	
7.	Вергун В.А.	Будь-які господарські операції, ділові транзакції (оборудки),	що здійснюються фізичними особами, компаніями та іншими (приватними й суспільними, некомерційними) організаціями двох або більше країн за межами національних кордонів	з метою отримання прибутків.
		Цілісна система господарських зв'язків	між різноманітними суб'єктами економічної діяльності двох і більше країн, має притаманні лише йому закономірності й реалізує специфічні інтереси, що пов'язані з використанням переваг міжнародного поділу праці та факторного розміщення на засадах синергії партнерства.	
8.	Кокоріна В.І.		Базується на можливості отримання переваг (економічних чи технологічних) саме з переваг міждержавних ділових операцій, тобто продажу даного товару в іншій країні або налагодження фірмою однієї країни виробництва в іншій країні, або спільного надання послуг фірмами двох країн третій тощо.	Це забезпечує залученим у бізнес сторонам більше переваг, ніж вони мали б, якби здійснювали аналогічну діяльність як суб'єкти лише національних економік.
9.	Мочерний С.	Міжнародна діяльність господарюючих суб'єктів	(приватних підприємств, компаній і банків, державних інститутів та організацій),	спрямована на отримання економічних результатів, прибутків.
10.	Чернега О.Б.	Підприємницька діяльність	того чи іншого економічного суб'єкта (компанії, підприємства, банку тощо) у двох і більше країнах.	

		Система зв'язків між економічними суб'єктами	в процесі міжнародного виробництва, розподілу, обміну товарами, послугами, капіталом, робочою силою тощо.	
11.	Юхименко П.І.	Ділова взаємодія фірм	різних форм власності або їх підрозділів, які знаходяться в різних країнах,	головною метою яких є одержання прибутку за рахунок вигод і переваг ділових міжнародних операцій.

Джерело: складено автором на основі вказаних джерел

Отже, з таблиці бачимо, що суть поняття «міжнародний бізнес» зводиться до трьох варіантів. Перший, до якого схильні більшість авторів (6 з 13 визначень), що це ділові операції. Другий варіант – це діяльність економічних суб'єктів (3 визначення з 13). І третій – це система господарських зв'язків між економічними суб'єктами (2 визначення з 13). Щодо змісту, то всі автори одностайні, що міжнародний бізнес виходить за межі національних кордонів і здійснюється між двома і більше країнами. Результат зазначений не у всіх визначеннях, лише у 5 з 13, але в тих, у яких він зазначений, він однаковий: міжнародний бізнес здійснюється з метою отримання прибутку.

Як висновок можемо зазначити, що хоча суть поняття «міжнародний бізнес» у визначеннях різних авторів і різна, однак, у змісті даного явища і його результаті науковці одностайні.

Література:

1. Hill, Charles W.L. International business : competing in the global marketplace / Charles W.L. Hill. – 10 ed. – McGraw-Hill Education, 2014. – 688 p.
2. Robock S.H. International business and multinational enterprises / S.H. Robock, K. Simmonds. – 3-rd ed. – Homewood, Il. : IRWIN, 1983. – 777 p.
3. Гриффин Р. Международный бизнес / Р. Гриффин, М. Пастей ; [пер. с англ. под ред. А.Г. Медведева]. – 4-е изд. – СПб. : Питер, 2006. – 1088 с.
4. Cullen John B. Praveen International Business and multinational company / John B. Cullen, K. Parboteeah. – Taylor & Francis e-Library, 2009. – 501 p.
5. Филиппова И.А. Мировая экономика и международный бизнес : учеб. пособие / И.А. Филиппова. – Ульяновск : УлГТУ, 2008. – 168 с.
6. Великий економічний словник / під ред. А.Н. Азриліяна. -М. : «Правова культура», 1994. - с. 229.
7. Вергун В.А. Міжнародний бізнес: підручник. / за ред. проф. В.А. Вергуна. – К.: ВАДЕКС, 2014. – 810 с.
8. Юхименко П.І. та ін. Міжнародний менеджмент: [Навч. посіб.] / П. І. Юхименко, Л. П. Гацька, М. В. Півторак та ін. – К. : Центр учбової літератури, 2011. – 488 с.
9. Мочерний С. Інтернаціоналізація виробництва і сучасні тенденції розвитку світового господарства / С. Мочерний, С. Фомішин // Економіка України. – 2006. – № 5. – С. 47–55.
10. Міжнародний менеджмент: навч. посіб. / Чернеги О.Б., Білозубенко В.С., Озаріна О.В., Семенов А.А.; за ред. проф. О.Б. Чернеги. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 592 с.
11. Кокоріна В.І. Імперативи розвитку міжнародного бізнесу в умовах глобалізації / В.І. Кокоріна // Держава та регіони / Серія: Економіка та підприємництво. – 2010. – № 3. – С. 67–73.

Науковий керівник:

доктор економічних наук, професор Старостіна Алла Олексіївна.

Мухтабар Нурмухамидова, Раимов Д.И.
(Гулистан, Узбекистан)

ИҚТИСОДИЙ ЎСИШ МАКРОИҚТИСОДИЙ БАРҚАРОРЛИКНИНГ ПИРОВАРД НАТИЖАСИ СИФАТИДА

Бозор иқтисодиёти шароитида миллий иқтисодиётни барқарорлиги ва уни иқтисодий жиҳатдан ривожланиши энг аввало макроиқтисодиёт даражасида иқтисодий мувозанатликка эришишни талаб этади.

Иқтисодий мувозанатлик эса миллий иқтисодиётнинг амал қилиш шакли бўлиб, унинг ҳаракат даражалари ва қўлами турлича бўлади. Иқтисодий ўсишнинг муҳум омили сифатида иқтисодий мувозанатлик бизнинг фикримизча, шундай иқтисодий жараёнки, бунда хўжалик юритувчи субъектларнинг асосий қисми ўз иқтисодий фаолиятларидан қониқиш ҳосил қилишиб, уни ўзгартиришга иқтисодий сабаб қидирмайди. Бизнинг фикримизча, бундай ҳолат қисқа муддатлидир, чунки бу ҳолда ишлаб чиқарувчи субъектлар ўртасида иқтисодий рақобатни чуқурлаштиришга, ўзоқ муддатга мўжалланган стратегик режалар, дастурлар тузишга ҳамда уларни амалга оширишга мажбур қилади. Демак, ҳар қандай шаклдаги иқтисодий мувозанат нисбий характериға эға бўлиб, уларни макродаражада узоқ муддат ичида сақланиши иқтисодий барқарорлик категорияси билан ифодаланади.

Иқтисодий барқарорлик тушунчасини мазмуни узвий боғланган икки жараён ўртасидаги мувозанатнинг қисқа давр ичида, сақланиб туришини ифодалайди. Макродаражадаги иқтисодий

барқарорлик энг аввало ялпи талаб ва ялпи таклиф ўртасидаги мувозанат орқали эришилади. Ҳамда улар ўртасидаги мувозанат бошқа иқтисодий мувозанатни таъминлашга асос яратади ва таъсир кўрсатади. Бундай макроиқтисодиёт даражасидаги мувозанатларга ишлаб чиқариш билан исьтемомол, ишлаб чиқариш билан жамғарма, аҳолининг шахсий пул даромадлари билан аҳоли исьтемомол таварлари ва хизматлари, бозордаги инвестицион товарлар билан аҳоли исьтемомол товарлари, номинал иш ҳақи билан реал иш ҳақи, ишлаб чиқариш омиларининг сарфланиш натижалари билан даромадларнинг тақсимланиши ўртасидаги мувозатликлар киради. Бир ҳолатини инобатга олиш зарур яъни, иқтисодий мувозанатларни амалдаги куринишларидан хўжалик юритувчи субъектларни қаноатланиши ҳамда ижтимоий ишлаб чиқаришнинг ривожлантиришнинг муҳим шарти ҳамдир. Шу билан биргаликда у макро ва микро иқтисодиёт миқёсида иқтисодий ўсишни муҳим омили бўлиб, хизмат қилади. Бизнинг фикримизча масаланинг иккинчи томони ҳам бор, яъни иқтисодий фаолияти билан шуғулаётганларни мавжуд иқтисодий шароит қаноатлантурса ҳамда иқтисодий фаолиятининг бундан кейинги ҳаракатидан манфаатдорлиги, қизиқишни ортишига ёрдам беришига шароит яратилса, ўшандагина иқтисодий ўсиш рўй бериши мумкин. Агар, жамиятда вужудга келган иқтисодий мувонатлик ҳолати иқтисодий субъектлар манфаатига, қизиқишга зид келса, жамият мавжуд иқтисодий ресурсларидан самарали фойдалана олмайди, иқтисодий ўсиш суръати, аҳоли турмуш даражаси пасайиб ва иқтисодиётда танглик аломатлари пайдо бўла бошлайди.

Иқтисодий фаолият субъектларини жамиятдаги мавжуд иқтисодий шарт-шароитдан қониқиши, уларни ташаббускорлигининг ўзаро уйғунлашуви, иқтисодий мувозанатликда ўз ифодасини топади. Бу ҳолда иқтисодий мувозанат ишлаб чиқаришнинг шакли ва туридан қатъий назар бозор субъектларининг фаолиятининг фаолаштиришга ундаши лозим.

Иқтисодий ривожланиш туғрисида сўз юритганда нафақат маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажмининг ўсиши, балки ишлаб чиқариш билан боғлиқ бўлган бошқа иқтисодий кўрсаткичлар, яъни хўжаликнинг устав капитали ошиши, даромади фойда миқдорининг купайиши, хўжаликда ишлайдиганларнинг сони, иш ҳақи миқдори, капитал сиғими ва қайтими каби кўрсаткичларнинг ижобий тамонга ўзгаришнинг қамраб олади.

Демак, иқтисодий ўсиш деганда, қисқа давр давомида реал ишлаб чиқаришнинг кўпайишини эмас, балки ўзоқ давр ичида, иқтисодий имкониятларидан келиб чиқан ҳолда, реал ишлаб чиқаришнинг иқтисодий ресурслар билан биргаликда ўзгариши ёки ўзоқ вақт оралиғида ишлаб чиқариш салоҳиятини бир мувозанатлик ҳолатидан иккинчи мувозанатлик ҳолатига ўтиши тушуниши лозим. Иқтисодий ўсишини ўрганишда асосий эътиборини унинг суръатларига бериш лозим. Шу сабабли реал иқтисодий ўсишини таҳлил қилганда нафақат унинг жўшқинлигини белгилувчи омилларини, балким макроиқтисодиёт даражасида тармоқларо ва институционал таркибий ўзгаришларини, ҳамда давлатнинг бу йўналишда олиб борилаётган ички ва ташқи иқтисодий сиёсатини ҳам ўрганиш ҳам зарур.

Ишлаб чиқариш имкониятларини кенгайиши нафақат ижтимоий эҳтиёжларининг миқдор жиҳатдан ўсишга, балки таркибий ўзгаришига ҳам бевосита боғлиқдир. Реал ҳолатда аҳолини қайси бир қисми, қандай товарни қисқа вақт ичида афзал кўриши тез ўзгариб, ишлаб чиқариш ресурслари ва ишлаб чиқаришнинг таркиби унга тез мослаша олмайди, яъни эҳтиёжлари ўзгариши суръати билан уларни қондириш имконияти вақтида бир-бирига мос келмайди.

Ҳозирги вақтда иқтисодий ўсишга икки ёқлама ёндашиш кенг тарқалмоқда. Биринчи йўналиш бу иқтисодий фаолиятнинг натижаси сифатида қабул қилинган реал ялпи миллий маҳсулот, ялпи ички маҳсулот ёки реал миллий даромад ҳажмининг ўсиш суръати, иккинчиси эса, бу реал миллий маҳсулот ва реал миллий даромаднинг жон бошига тўғри келишидир. Бизнинг фикримизча юқоридаги йўналишдан қайси бирини танлаш ушбу масалани ечишини, ечиши учун кўшган мақсадига боғлиқ. Биринчи йўналишдаги иқтисодий ўсишни аниқлаш кўп ҳолларда давлатнинг такрор ишлаб чиқариш салоҳиятини аниқлаш мақсадида ишлатилса, иккинчиси эса, жамият аъзоларининг турмуш даражаси динамикасини ҳамда бу кўрсаткичларни бошқа мамлакатлар билан тақозлаш учун ишлатилади.

Реал ишлаб чиқаришнинг ҳажми унинг таркибий жамиятда мавжуд бўлган институционал ўзгаришлар билан биргаликда ҳамоҳанг олиб борилиши лозим. Бу масала ҳам мувозанатнинг муҳим масаласи бўлиб, уни эътибордан четда қолдириш мумкин эмас.

Бундай шароитда мувозанатли иқтисодий ўсишни таъминлашда бозор механизмларидан ташқари давлат механизмларининг роли ошиб бораверади. Иқтисодиёт назариясига оид бўлган адабиётларда кенг ёритилган Э. Домар ва Р. Харроднинг иқтисодий ўсиш назариялари мавжуд бўлиб ўрганиш ва ҳисобга олиш фойдадан ҳоли эмас. Масалан Э. Домар моделида узоқ муддатли иқтисодий ўсишга аҳолининг тўла бандлик муаммоси ҳисобига олинган бўлса, Р. Харрод моделида эса, иқтисодий ўсиш нафақат тенгламалар асосида уларнинг нисбатлари балки уларнинг функционал алоқалари ҳамда тадбиркорлигини психологик мотивлари ҳам ҳисобга олинади. Албатта, бу шароитларнинг ҳисобига олиниши қисқа ва ўзоқ муддатларга мўжалланган иқтисодий мувозанатликни таъминлашда ва унинг тенденциясини аниқлашда катта аҳамият касб этади.

Иқтисодий ўсиш назариясида иқтисодий ўсиш ўзоқ ва ниҳоятда ўзоқ муддатли даврларга бўлиб ўрнатилади. Лекин, шуни айтиш керакки муддат жиҳатдан иқтисодий ўсишнинг “узоқ ва ниҳоятда узоққа” бўлиниши асосан ўзининг концептуал муҳимлигига сифат жиҳатдан янги ҳодиса ёки жараённинг вужудга келишигача бўлган иқтисодий ўсишни ўз ичига олади. Неокейнсчилар ва неоклассик иқтисодий ўсиш назариясининг тарафдорлари узоқ даврга мўжалланган иқтисодий ўсиш муддатини асосий капиталнинг амал қилиш циклига тенг, деб ҳисоблайди.

Реал ҳаётда шундай иқтисодий жараёнлар бўладики, ўзоқ ва ниҳоятда ўзоқ муддатга мўжалланган иқтисодий ўсишларни таъминлайдиган таркиби, институционал ва функционал ўзгаришлар ўзоқ вақтдаги ўзгаришларга нисбатан олдинроқ, яъни, мўжалдаги вақтдан олдин содир бўлиши мумкин. Лекин, шунга қарамасдан ниҳоятда ўзоқ муддатдаги иқтисодий ўсишни таҳлил этганда, бизнинг фикримизча, унинг икки хусусиятини ҳисобга олиш зарур.

Биринчидан, иқтисодий ўсиш иқтисодий ривожланишнинг таркибий элементи, таркибий қисми сифатида қаралиб, таҳлил қилиниши лозим. Сабаби, маълум қисқа давр ичидаги иқтисодий ўсиш иқтисодий цикллини келтириб чиқаришга ўз таъсирини кўрсатса, маълум бир қисқа давр ичидаги иқтисодий ўсиш иқтисодий циклнинг натижаси сифатида намоён бўлади. Бундан шундай хулоса чиқардикки, узок давр ичидаги иқтисодий ўсиш таҳлил қилинганда эътиборни унинг шу даврдаги ўсиш суръатига эмас, балки иқтисодиётдаги глобал ўзгаришлар, барқарор тенденциялар ва қонуниятларга қаратиш лозим бўлади.

Иккинчидан, иқтисодий ривожланишнинг макроиқтисодий асослари, яъни тадбиркорликни ривожлантириш муаммолари, ишлаб чиқарувчилар ва истеъмолчилар манфаатларининг тўқнашиши билан боғлиқ бўлган зиддиятлар ҳамда ташқи муҳитнинг ўзгариши шароитида янги иқтисодий таркибининг ташкил топиши, иқтисодиётнинг самарадорлигини ошириш ва бу масалаларни ҳал қилишда давлат институтлари ролининг ўзгариши каби масалалар таҳлил қилинади. Демак, макро микро даражадаги иқтисодий ўсиш қисқа, ўзоқ ва ниҳоятда ўзоқ давр ичида бўладими, бундан қатъий назар унинг ўз олдига қўйган пировард мақсади аҳолини моддий маънавий эҳтиёжларини тўлиқроқ қондириш, халқ фаровонлигини ошириш ва хавфсизлигини таъминлашдир.

Иқтисодий ўсишдан кўзланган мақсади қўйидагилардан иборат:

- Аҳоли жон бошига тўғри келадиган реал миллий даромадни кўпайтириш;
- Иқтисодий фаолият иштирокчилари ва аҳолининг бўш вақтини кўпайтириш;
- Реал миллий даромаднинг тақсимланиши ва қайта тақсимланишини такомиллаштириб, жамият аъзоларининг, жумладан, меҳнатга лаёқатли ва лаёқатсиз ишсизларга тегадиган маҳсулот ҳиссасини ошириб бориш, ижтимоий ҳимоялаш, жамиятда ижтимоий адолат тамойилларни қарор топтириш;

Юқоридагилардан кўриниб турибдики, иқтисодий ўсишдан кўзланган мақсад, жамият аъзоларининг моддий ва маънавий эҳтиёжларини тўлароқ қондириб, уларни фаровонлигини оширишдир.

Иқтисодий ўсиш билан иқтисодий мувозанатнинг ўзаро боғлиқлигини таҳлил қилганда, фикримизча, иқтисодий ўсишнинг иқтисодий мувозанатликка таъсирини ва акс таъсирини таҳлил қилиш зарур.

Бу таъсир ва акс таъсир йўллари қўйидагилардан иборат:

Биринчидан, иқтисодий ўсиш мамлакат ичида ва мамлакатаро рақобат шароитида амалга ошганлиги сабабли, у товарлар ва хизматлар сифатини оширишни ва уларнинг ички ва ташқи бозорлардаги рақобатбардошлигини кучайтиришни тақозо этади;

Иккинчидан, қондирилмаган эҳтиёжларни янги товарлар ишлаб чиқариш эвазига қондиришга шароит яратади;

Учинчидан, ишлаб чиқариш ресурсларнинг халқ хўжалиги тармоқлари, соҳалари ва минтақалари бўйича тақсимланишини такомиллаштириш эвазига уларни самарадорлигини оширади;

Тўртинчидан, ишлаб чиқариш омилларининг унумдорлигини ошириш билан боғлиқ бўлган чора тадбирлар, усуллар такомиллаштирилади ва инсон омилига эътибор, унга сарфланадиган инвестиция ҳажми кўпаяди;

Бешинчидан, бозор иқтисодиёти ўзининг табиатига кўра, жамиятининг баъзи бир ижтимоий масалаларига салбий муносибатида бўлишига қарамасдан, иқтисодий ўсиш, жамиятдаги ишсизларни камайтириш, хавфсизлигини таъминлаш ва уларни ижтимоий ҳимоя қилишига ундайди;

Олтинчидан, иқтисодиётда мутаносиблик ва мувозанатлик таъминланган шароитдагина иқтисодий ўсиш рўй беради ва ўзига хос вазифаларини бажара олади.

Бу ерда ўсиш турли даражада иқтисодий мувозанатликнинг якуний натижасисифатида юзага чиқади. Сабаби, иқтисодий мувозанатлик таъминланганини ифодалайдиган асосий кўрсаткичлар ЯММ ва ЯИМнинг ошиши ва аҳоли жон бошига тўғри келадиган даромад ҳажмининг кўпайишидир.

Жамият томонидан иқтисодий ўсишни таъминлашда юқорида келтирилган икки усулининг ҳиссаси қай даражада эканлигини аниқлаш ялпи миллий маҳсулот (ЯММ), ялпи ички маҳсулот (ЯИМ) ёки соф миллий маҳсулот (СММ)нинг таркибий қисмларига қараб аниқланади.

Маълумки, иқтисодий ўсишнинг экстенсив ва интенсификация кўриниши реал ҳаётда соф ҳолда учрамайди. Ҳамма вақт иқтисодий ўсиш омилларнинг фан техника тарақиёти асосида миқдор жиҳатидан такомиллашуви ҳар доим ишлаб чиқариш воситаларига, ишчи кучига, ишлаб чиқариш ресурсларига кўп инвестициялар сарфлашни тақозо этади ва шу сабабли ишлаб чиқариш ресурсларини сифати ўзгариб боради. Шундай экан, иқтисодий ўсишнинг экстенсив ва интенсификация кўринишлари ўзаро уйғунликда амал қилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Каримов И.А. 2014йил юқори ўсиш суръатлари билан ривожланиш, барча мавжуд имкониятларни сафар этиш, ўзини оқлаган ислохотлар стратегиясини исчил давом этириш йили бўлади. 2014йил 17 январ Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маърузаси.

2. Каримов.И.А. “Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари”. Т.: Ўзбекистон, 2009 йил.
4. Мэнкью Н.Г. Принципы макроэкономики: 4-е изд./ Пер.с англ. – СПб.: Питер, 2009.
5. Самуэльсон, Пол Э., Нордхаус, Вильям Д. Макроэкономика, 18-е изд.: пер. с англ. - М.: ООО «И.Д. Вильямс», 2009.

**Вікторія Уманська
(Черкаси, України)**

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА СУТНІСТЬ АУДИТУ В ПРОЦЕСІ СТАНОВЛЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

Соціальний аудит у сучасних умовах господарювання виступає дієвим інструментом розв'язання багатьох наявних проблем соціально-економічного розвитку суспільства.

Соціальний аудит тісно пов'язаний із категорією соціальна відповідальність та набуває все більшого значення із розвитком суспільства. Враховуючи те, що соціальні системи, соціальні економіки, соціально відповідальні підприємства, соціальний капітал становлять прерогативу ринкової економіки, ці об'єкти є й інституційними утвореннями, які формують необхідність утвердження соціального значення аудиту. Також вони пояснюють взаємозв'язок соціального аудиту із соціальною відповідальністю підприємств та констатують той факт, що соціальна відповідальність є важливим елементом процесу утворення організацій і невід'ємним атрибутом бізнесу. Її недотримання формує опортуністичну поведінку, наслідком чого є проблеми забруднення довкілля, дискримінація працівників у процесі трудових відносин, виробництво продукції низької якості. А тому виникає потреба у оцінці діяльності підприємств стосовно дотримання принципів соціальної відповідальності, що визначає потребу проведення соціального аудиту [1].

В Україні дослідженню аудиту як фінансової діяльності присвячені роботи М. Білухи, Ф. Бутинця, проблеми соціально-відповідального бізнесу розглядаються в роботах О. Балакіревої, Ю. Галустян, О.Прогнімак, О. Іщенко, О. Касперовича. Окремо слід виділити роботи А. Андрущенко та С. Волкова, у яких соціальний аудит розглядається як механізм оптимізації розвитку соціальної сфери [2].

Метою статті є визначення соціально-економічної сутності та специфіки соціального аудиту, дослідження необхідності та доцільності становлення соціального аудиту як інструменту соціальної відповідальності підприємства.

Процеси становлення в нашій державі соціально орієнтованої ринкової економіки спричинюють зростання складності та багатогранності соціально-економічних процесів, зумовлюють підвищення відповідальності за управлінські рішення, які приймаються на всіх рівнях. Це передбачає володіння об'єктивною, точною та релевантною інформацією.

Позитивні зміни в суспільстві можливі лише за спрямування державної соціально-економічної політики на формування відповідних передумов для підвищення якості життя усього населення за рахунок ефективного виробництва в усіх формах господарювання. А це вимагає знання реальної ситуації в країні, її регіонах та на підприємствах, вчасного виявлення та достовірної оцінки проблем, які виникають. Тільки володіння об'єктивною інформацією про наслідки соціально-економічного реформування дає змогу оцінювати його ефективність, розробляти заходи щодо його коригування для подальшого покращання ситуації. Для досягнення таких цілей необхідний соціальний аудит.

Соціальний аудит є специфічною формою аналізу, ревізії умов соціального середовища підприємства з метою виявлення чинників соціального ризику і надання пропозицій щодо їх зниження. Він є результатом розвитку інших форм аудиту, зокрема управлінського і фінансового, шляхом розширення критеріїв ефективності, оскільки включає в їх склад безліч соціальних чинників.

Соціальний аудит корисний ще й тим, що за допомогою нього можна виміряти ступінь корпоративної соціальної відповідальності. Ним оцінюються насамперед формальні і неформальні правила поведінки всередині організації, думки сторін, зацікавлених у діяльності компанії, з метою вибору умов, сприятливих для управління якістю та розвитку людських ресурсів.

Він є тією формою узгодження інтересів, яка, насамперед першочергово розглядає умови реалізації інтересів самих працівників, а також очікування, пов'язані з діяльністю бізнес-структури в суспільстві і державі.

Підвищення питомої ваги висококваліфікованих і добре оплачуваних найманих працівників, повага людської гідності, незалежно від того, яке місце працівник посідає в ієрархічній структурі підприємства, політика керівництва, спрямована на мінімізацію соціальних ризиків, – все це дозволяє формувати більш стабільний і сприятливий соціальний клімат в рамках господарюючого суб'єкта. Звичайно, мова не йде про повну соціальну гармонію – вона неможлива, тому учасники спільної господарської діяльності підприємства досить різні між собою за своїм соціальним статусом, доходами, способам життя і т.д. Однак у нових умовах соціальної економіки створюється реальна можливість для формування загальної зацікавленості учасників господарської діяльності. Такою загальною основою є досягнення конкурентної спроможності. На відміну від прибутку, що розділяє власників і найманих працівників, конкурентна

здатність підприємства дає йому можливість поєднати інтереси різних соціальних груп [3].

Соціально-економічний аудит на підприємстві дозволяє: виявити порушення норм законодавства у сфері соціально-трудова відносин; виявити соціально-економічні загрози, ризики загострення соціально-трудова відносин; досягти соціального консенсусу шляхом прийняття узгоджених заходів щодо розвитку людських ресурсів; знаходити взаємні домовленості між керівництвом підприємства і профспілками, бізнесовими і громадськими структурами.

Нажаль, внески бізнесу в соціальну відповідальність не стимулюються державою, тому зростання і масштаби соціальних інвестицій не збільшуються. Такий стан справ посилюється недовірою до підприємств і бізнесу в цілому з боку суспільства та західних партнерів, які не бачать реального внеску підприємств в соціальне інвестування, та ще й відсутня відкрита інформація в цій сфері діяльності.

Для інвесторів результати соціального аудиту можуть бути основою прогнозу щодо майбутніх фінансових вигод чи втрат, пов'язаних з інвестиціями та оцінкою соціальних ризиків. Інвестори розраховують на прибутковість підприємства і отримання дивідендів [4]. У зв'язку з цим їм необхідна об'єктивна і достовірна інформація, яка допомогла б визначитися з рішенням: купувати, тримати або продавати акції.

В сучасних умовах господарювання, реальну активність в галузі соціальної відповідальності проявляють лише деякі великі підприємства країни, усвідомлюючи значущість цієї роботи для свого стратегічного розвитку, підвищення іміджу в суспільстві та успішної взаємодії із партнерами.

Система соціальної відповідальності, основними учасниками якої є бізнес, держава і суспільство, фактично не сформована, механізми, що використовуються для її консолідації не в змозі забезпечити міцність і ефективність цього альянсу. Такий стан зумовлений відсутністю: державної політики формування соціальної відповідальності підприємств; розвинутої системи соціального партнерства, інтересів бізнесу, держави і суспільства; адаптованих стандартів соціальної відповідальності бізнесу, що дають змогу запроваджувати їх у масштабах всієї соціально-економічної системи; порівняльних показників, які зазначаються в соціальних звітах різних підприємств.

Корпоративна соціальна відповідальність розглядається переважно на рівні великих компаній, у той же час проблема соціальної відповідальності бізнесу і її аудиту повинна стосуватися й регіонального та державного рівнів управління.

Вирішення зазначених проблем вимагає науково-практичних підходів та має важливе значення для економіки праці, теорії управління економічними системами, соціальної безпеки та підвищення якості життя населення, загалом [5].

Проведені у роботі дослідження дозволяють зробити висновок, що соціальний аудит в Україні, як теоретично так і практично проходить етап становлення, хоча в одному і іншому напрямі вже зроблено не мало. Ще декілька років тому в країні мало хто знав про соціальний аудит, а сьогодні вже існує багато напрацювань щодо розвитку його теорії та практики, що дозволяє підвищити рівень соціальної відповідальності бізнесу та створює умови для попередження виникнення частини проблем економічного та соціального характеру у суспільстві. Він є засобом всебічної оцінки соціальних відносин як всередині підприємства, так і в його зовнішньому оточенні, що дозволяє зрозуміти очікування всіх зацікавлених сторін в процесі ведення бізнесу.

Література:

1. Голінач Л. І. Сутність соціального аудиту в процесі утвердження соціальної відповідальності бізнесу / Л.І. Голінач // Економічний аналіз: зб. наук. праць / Терноп. нац. екон. унів-т. – Тернопіль: “Економічна думка”, 2015. – Том 18. – № 2. – С. 113-117.
2. Безсмертна В.В. Специфіка та ключові методи соціального аудиту в сучасних умовах господарювання / В.В. Безсмертна // Теоретичні і прикладні проблеми психології, №3 (32), 2013. – С.31-34.
3. Кульчицька О. І. Зміст правосуб'єктності громадян за правом соціального забезпечення // Держава і право: Збірник наук. праць. Юридичні і політичні науки. — Вип. 21. — К.: Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України, 2003. - С. 281-287.
4. Терехов А. А. Аудит. — М.: Финансы и статистика, 1999. — 512 с.
5. Марушко Н. С. Соціальний аудит як інструмент соціальної безпеки підприємства / Н. С. Марушко, Г. М. Воляник // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – 2013. – № 767. – С. 164–171.

Роман Циганчук
(Львів, Україна)

МОДЕЛЮВАННЯ ПЕРІОДИЧНИХ ПРОЦЕСІВ МАКРОЕКОНОМІКИ

Постановка проблеми. Для вивчення закономірностей розвитку економіки, соціальних процесів широко використовується економіко-математичні моделі. Вони є системою формалізованих співвідношень, що описують основні взаємозв'язки елементів, що утворюють економічну систему.

Сучасна економічна теорія, як на мікро-, так і на макрорівні, включає як природний, необхідний елемент математичні моделі та методи. Використання математики в економіці дозволяє, по-перше,

виділити і формально описати найбільш важливі, істотні зв'язки економічних змінних і об'єктів: вивчення настільки складного об'єкта припускає високий ступінь абстракції. По-друге, з чітко сформульованих вихідних даних і співвідношень методами дедукції можна отримувати висновки, адекватні досліджуваному об'єкту в тій же мірі, що і зроблені передумови. По-третє, методи математики і статистики дозволяють індуктивним шляхом отримувати нові знання про об'єкт: оцінювати форму і параметри залежностей його змінних, що відповідають у найбільшій мірі наявним спостереженням. Нарешті, по-четверте, використання мови математики дозволяє точно і компактно викладати положення економічної теорії, формулювати її поняття та висновки.

Більшість економіко-математичних моделей характеризується статичним підходом до вивчення економіки, коли її стан досліджується в заданий момент часу. Під статичною економічною системою розуміється така система, координати якої на досліджуваному відтинку часу можуть вважатися сталими. Відповідно, при формулюванні статичної економіко-математичної моделі припускається, що всі залежності відносяться до одного моменту часу, а система, що моделюється, є незмінною в часі. При цьому ігноруються можливі, а інколи неминучі зміни, оскільки їх врахування не вимагається поставленою метою моделювання.

Математичний опис динамічних моделей здійснюється, як правило:

- системами диференціальних рівнянь, в яких неперервною змінною є час;
- різницевиими рівняннями, де час – дискретна величина;
- системами звичайних алгебраїчних рівнянь.

За допомогою динамічних моделей, зокрема, розв'язуються задачі планування і прогнозування економічних процесів [3]:

- визначення траєкторії розвитку економічної системи та її стан у задані моменти часу;
- аналіз економічної системи на стійкість;
- аналіз структурних зсувів.

У практичній діяльності використовуються багатогалузеві динамічні моделі розвитку економіки, виробничі функції, теорія економічного зростання.

Метою роботи є розроблення раціонального способу, що значно спрощує й полегшує процедуру апроксимації диференціальних рівнянь економічного процесу, дискретного в часі, різницевиими рівняннями.

Основний матеріал дослідження. Диференціальні рівняння знаходять достатньо широке застосування в моделях динамічної економіки, в яких відображається не лише залежність змінних від часу, але й їх взаємозв'язок у часі.

Аналіз динамічних систем і їх математичне моделювання базуються на чисельних методах розв'язування систем диференціальних рівнянь. Особливе місце серед чисельних методів розв'язування динамічних моделей з дискретним часом займає метод скінченних різниць [2]. Універсальність, можливість застосування в лінійних і нелінійних задачах роблять метод скінченних різниць самим поширеним методом із застосовуваних в даний час наближених методів. Але не лише надзвичайна загальність різницевого метода приваблює дослідників. Мабуть, це найбільш зручний та прозорий чисельний метод, завдяки якому майже завжди можна отримати уяву про шуканий розв'язок.

Для зменшення кількості кінцево-різницевих рівнянь, які апроксимують диференціальні рівняння, при збереженні потрібної точності результатів дослідження, необхідно скористатися апроксимаціями, які враховують не лише перший член розкладання шуканого рішення в ряд Тейлора, але й наступні його члени. Коефіцієнти таких апроксимацій можна знайти за методом невизначених коефіцієнтів.

Для того щоб отримати різницеву схему, яка приблизно описувала б диференціальне рівняння або систему таких рівнянь, необхідно здійснити два наступні кроки:

1. Замінити область неперервної зміни аргумента областю дискретної його зміни.

2. Замінити диференціальні оператори деякими різницевиими операторами, а також сформулювати різницевий аналог для початкових умов.

Після цього задача про чисельне розв'язування вихідного диференціального рівняння або їх системи зводиться до питання знаходження рішення отриманої алгебраїчної системи.

При чисельному розв'язуванні задачі ми, очевидно, не можемо відтворити різницеве рішення для всіх значень аргумента, змінного в деякій області евклідового простору. Природно тому вибрати в цій області деяку кінцеву множину точок і наближені розв'язки шукати лише в цих точках. Така множина точок називається сіткою. Окремі точки називаються вузлами сітки.

Функція, визначена в вузлах сітки, називається сітковою функцією. Таким чином, ми замінили область неперервної зміни аргумента сіткою, тобто областю дискретної зміни аргумента, інакше кажучи, ми здійснюємо апроксимацію простору рішень диференціальних рівнянь простором сіткових функцій.

Так для диференціального рівняння

$$dy/dt = f(y,t) \quad (1)$$

Використаємо простий різницевий оператор, отриманий з визначення похідної

$$\left(\frac{dy}{dt}\right)_{t_j} = (y_{m+1} - y_m)/h, \quad (2)$$

де $h = t_{m+1} - t_m$ – крок по часу.

Різницєва апроксимація є найпростішою, але одночасно і найменше точною, тому що інформацію в точці $m + 1$ шукає лише на базі інформації в точці m .

Для використання більш точних операторів, нами отримані на основі метода невизначених коефіцієнтів різницєві рівняння підвищеної точності.

Найбільш загальний спосіб побудови кінцево-різницєвих рівнянь полягає в тому, що відповідним різницєвим відношенням апроксимується не кожна похідна зокрема, а відразу весь диференціальний оператор. При заданому наборі вузлів складають кінцево-різницєве рівняння, яке апроксимує дане диференціальне рівняння в m -ій вузловій точці, яка знаходиться посередині сукупності вузлів з номерами $m - k, \dots, m, \dots, m + k$ ($k = 1, 2, \dots$).

Висновки. Розроблено раціональні способи апроксимації диференціальних рівнянь різницєвими при моделюванні економічних процесів, дискретних у часі. Отримано різницєві рівняння підвищеної точності, які дають змогу ціною незначного ускладнення розрахункових формул суттєво скоротити загальне число прораховуваних вузлів і в кінцевому підсумку вимагають менших обчислювальних затрат.

Розв'язання кінцево-різницєвих рівнянь підвищеної точності відносно вузлових функцій значно спрощує й полегшує процедуру апроксимації диференціальних рівнянь економічного процесу різницєвими рівняннями.

Запропонований метод отримання різницєвих рівнянь підвищеної точності є загальним і може бути поширений на будь-яку кількість вузлів дискретної сітки.

Література:

1. Замков О. О., Толстопятенко А. В., Черемных Ю. Н. Математические методы в экономике: Учебник / Под общ. ред. д-ра экон. наук., проф. А. В. Сидоровича; МГУ им. М. В. Ломоносова. – 3-е изд., перераб. – М.: Изд. «Дело и Сервис», 2004. – 268 с.
2. Березин И. С., Жидков Н. П. Методы вычислений. – М.: Физматгиз, 1992. – Т. 2. – 639 с.
3. Шелобаев С. И. Математические методы и модели в экономике, финансах, бизнесе: Учеб пособие для вузов – М.: ЮНИТИ ДАНА, 2010. – 367 с.

Науковий керівник:

доктор технічних наук, професор Білий Леонід Адамович.

Мастура Шодибоева
(Гулистан, Узбекистан)

ХИЗМАТЛАР СОҲАСИНИНГ ИЖТИМОЙ-ИҚТИСОДИЙ МОҲИЯТИ ВА ИҚТИСОДИЁТНИНГ РИВОЖЛАНТИРИШДАГИ АҲАМИЯТИ

Хизматлар соҳаси миллий иқтисодиётнинг таркибий қисми бўлиб иқтисодий муносабатлар умумий тизими таркибига қиради ва жамиятдаги мавжуд иқтисодий қонунларга бўйсунди. Ҳозирги кунда тармоқларнинг халқаро таснифида улар уч секторга бўлинади: бирламчи (қишлоқ хўжалиги, қазиб олиш саноати), иккиламчи (қайта ишлаш саноати) ва учламчи (хизматлар соҳаси ёки ижтимоий соҳа). Бугунги кунга келиб, иқтисодий адабиётларда хизматлар соҳасининг чегаралари тўғрисида турли фикрлар мавжуд. Жумладан, ушбу соҳага маиший хизматлар, йўловчи транспорти хизматлари, алоқа хизматлари, турар жой коммунал хизматлари, таълим, маданият, санатория-соғломлаштириш, ҳуқуқ соҳасидаги ижтимоий-иқтисодий функциялари бир-бирига ўхшаш хизматлар қиради.

Хизмат кўрсатиш ва сервис соҳасини ривожлантириш даражасини янада ошириш, аҳолига янги замонавий ва сифатли хизмат турлари кўрсатиш, иқтисодий ўсишни таъминлаш ва аҳоли, биринчи навбатда, қишлоқ жойларда бандлик масаласини ҳал этишда хизмат кўрсатиш соҳасининг ролини кучайтириш мақсадида мамлакатимизда бир қатор ижобий ишлар амалга оширилмоқда. Бунга Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2007 йил 21 майда “Ўзбекистон республикасида 2010 йилгача бўлган даврда хизмат кўрсатиш ва сервис соҳасини ривожлантиришни жадаллаштиришга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” қабул қилинган 640-сонли қарорини мисол тариқасида келтириб ўтишимиз мумкин. Ушбу қарорда Ўзбекистон Республикасида 2010 йилгача бўлган даврда хизмат кўрсатиш ва сервис соҳасини ривожлантиришни жадаллаштиришга оид қўшимча чора-тадбирлар, амалга оширилаётган ишлар батафсил кўрсатиб ўтилган.

Президент Ислам Каримовнинг 2015 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш яқунлари ва 2016 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим йўналишларига бағишланган Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг мажлисида ушбу соҳада эришилаётган ютуқларга алоҳида эътибор қаратган. Мамлакатимизда хизмат кўрсатиш ва сервис соҳаси 2015 йилда жадал суръатлар билан ривожланиб, унинг ялпи ички маҳсулотдаги улуши 2011-йилдаги 50,5 фоиз ўрнига 54,5 фоизни

ташкіл этди. Жами банд аҳолининг яримидан кўпи ушбу соҳада меҳнат қилмоқда. Банк, суғурта, лизинг, консалтинг ва бошқа турдаги бозор хизматлари барқарор суръатлар билан ривожланмоқда, улар хусусий сектор ва кичик бизнес ривожига хизмат қилмоқда. Хизмат кўрсатиш соҳасида 82 минг 400 та кичик бизнес субъекти фаолият юритмоқда ва бу хизмат кўрсатиш соҳаси корхоналари умумий сонининг 80 фоизидан ортиғини ташкіл қилади. Йил якунлари бўйича хизматларни диверсификация қилиш ва уларни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш натижасида хизматлар соҳасида ўсишга эришилди ва 2015 йилда унинг улуши ЯИМнинг 54,5 фоизини ташкіл этди, 2010 йилда бу кўрсаткич 49 фоизни ташкіл этган эди.

Жамиятнинг ижтимоий ривожланиши, моддий ишлаб чиқариш соҳасининг ривожланиши ва мураккаблашиб бориши, фан-техника тараққиёти омили ролининг ошиб бориши номоддий неъматларга бўлган талабнинг кўпайишига олиб келди.

Хизматлар соҳаси жадал ривожланиб борар экан, тобора кўпроқ ишчи кучининг банд бўлишини таъминламоқда, давлат бюджетига солиқ тушумлари, валюта захирасига қатъий валюта тушумларининг кўпайишига ҳисса қўшмоқда. Айниқса аҳолига пуллик хизмат кўрсатиш соҳасини ривожлантириш ички истеъмол бозорида мутаносибликка эришишда, иқтисодий ўсишнинг муҳим шarti бўлган ички талабни кенгайтиришда, аҳолини иш билан таъминлашда муҳим роль ўйнайди. Автомобиллар ва маиший техникага сервис ва таъмирлаш хизматини кўрсатувчи корхоналарнинг ташкіл қилиниши ҳамда ривожланиши шу маҳсулотларга бўлган талабнинг кенгайишига олиб келади. Бундай тармоқлар ташқи конъюнктурага ҳам, об-ҳаво шароитига ҳам боғлиқ эмас, яъни ташқи омилларнинг ўзгариши уларга таъсир кўрсата олмайди. Айни пайтда бу хизматлар ўзимизда ишлаб чиқарилган маҳсулотларнинг кўплай турларига ички талабни оширади, шунингдек, истеъмол бозорида мутаносибликни сақлашда муҳим роль ўйнайди.

Инфратузилмалар тизимида амалга оширилаётган ишлаб чиқариш муносабатлари моҳияти мазкур тушунчага турлича таърифларни юзага келтирди. Яъни, маълумки, инфратузилмалар тизимидаги ишлаб чиқариш – хизмат кўрсатишда моддий ишлаб чиқаришдан фарқли равишда ишлаб чиқариш билан истеъмол муносабатларининг бир пайтда амалга ошади. Шунингдек, тизимда яратилаётган қиймат тўғридан-тўғри товар маҳсулот ёки фойда кўринишида шаклланмасдан, билвосита, айни моддий ишлаб чиқариш пировард маҳсулоти таркибида шаклланади. Инфратузилмаларнинг ижтимоий, маиший, бозор шаклларида эса бу жараён янада мураккаб “масофа”ни босиб ўтиб, уларнинг баъзиларида (ижтимоий ва маиший инфратузилмаларда) яратилаётган қиймат ишчи кучи такрор ишлаб чиқариши орқали, баъзиларида (бозор ва маиший инфратузилмаларда) эса ресурслар, ишлаб чиқариш қувватлари ва бозор механизмлари тизимида намоён бўлади.

Шунинг учун ҳам инфратузилма тушунчасига таъриф берилганда айрим тадқиқотчилар уни товарлар шакли ва ишлаб чиқариш жараёнларига бевосита алоқадор бўлмаган, шунингдек, ишлаб чиқарувчига тўғридан-тўғри фойда (ёки даромад) келтирмайдиган “жамият сарф ҳаражатлари” сифатида баҳолашлар, айрим тадқиқотчилар ишлаб чиқариш амалга оширилишини ва самарадорлигини таъминлашнинг зарурий характердаги шартлар (йўллар ва коммуникациялар тармоғи, транспорт воситалари ва қатнови, ер қурилиши ва бошқ.) мажмуаси, дея эътироф этадилар. Бу гуруҳ тадқиқотчилар фикрича, инфратузилмалар тизимининг самарали ташкіл этилиши бозор хўжалиги шароитидаги корхоналар ҳаражатларини қисқартириш, капитал ҳаракати жараёнини енгиллаштириш, жамият миқёсидаги талаб ва бандлик даражасини ошириш, шунингдек, фойда нормасини кўпайтириш имконини беради.

Рус олими И.Ф. Чернявский эса инфратузилмаларга тавсиф беришда бир мунча мураккаб позицияни қўллайди ва мазкур соҳа “имиджи”га юқори баҳо беради. Унинг фикрича, “Инфратузилмалар бу йўллар, каналлар, сув иншоатлари, портлар, кўприклар, аэропорт ва вокзаллар, омбор ва электр таъминоти хўжаликлари, алоқа, сув таъминоти ва канализация, таълим, фан хўжалиги, соғлиқни сақлаш кабиларни барпо этиш, ташкіллаш, фаолиятини йўлга қўйиш орқали саноат ва қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришига хизмат кўрсатувчи халқ хўжалиги мустақил тармоқлари мажмуасидир” Бу каби таърифлар инфратузилмаларнинг унга берилган барча тавсифлар учун умумий бўлган моҳиятан асосий бош объектга хизмат кўрсатувчи ёрдамчи фаолият тури сифатидаги ролига асосланади.

Шу ўринда таъкидлаш жоизки, инфратузилмаларга берилаётган тавсифларнинг хилма-хиллик кўп ҳолларда тадқиқ этилаётган объект ёки фаолият соҳасининг етакчилигини таъминлашга бўлган бўлган мойиллик таъсирини учрайди. Яъни, айрим тадқиқот ишларида моддий ишлаб чиқариш секторини ўрганилиш жараёнида уларда кечадиган муносабатлардаги инфратузилмаларнинг ўрни тадқиқ этилади ва бунда табиийки, инфратузилмалар тармоқлиги (ёки кўмакчи соҳа) соҳа сифатида баҳоланади. Айрим тадқиқотчилар эса гарчи инфратузилмаларнинг ўзини ёки унинг муайян бир йўналишини ўргансаларда, кўп ҳолларда уни ё қандайдир ҳудуд, минтақа даражасига, ё иқтисодий давр ичига ёки муносабатлар тизими даражасига боғлайдилар. Бу эса яна юқорида таъкидланган ҳолатни, инфратузилмаларнинг давлат иқтисодий сиёсати эътибори қаратилган ёки иқтисодий муносабатлар амал қилаётган объект ёхуд шундай элементлардан бири сифатида баҳолалишига сабаб бўлади.

Шу билан бирга спорт билан шуғулланиш ҳамда физиологик эҳтиёжларни қондиришга қаратилган фаолият хизмат кўрсатишга кирмайди. Чунки, бу иккала ҳолда асосий меҳнат истеъмолчининг ўзидан талаб қилинади. Бу иккала ҳол учун истеъмолчи ҳеч қандай қиймат сотиб олмайди, балки, ўз меҳнатини ўзи учун, ўзининг жисмоний баркамоллигини, нормал физиологик ҳолатини таъминлаш учун сарфлайди.

Хизмат кўрсатиш тизими халқаро амалиётда қуйидагича таснифланади:

1. Коммунал хизматлар ва қурилиш;
2. Улгуржи ва чакана савдо, овқатланиш, ресторан ва меҳмонхона, туризм;
3. Ташиш, сақлаш, алоқа, молиявий воситачилик;
4. Мудофаа ҳамда мажбурий ижтимоий хизматлар;
5. Таълим, фан, соғлиқни сақлаш, жамоат ишлари ва бошқ.

Шу билан бирга, хизмат кўрсатиш тизимининг ўзига хос мураккаблик томонлари ҳам мавжуд. Масалан, транспорт, алоқа ёки санъат, хусусан, кино, тасвирий санъат, китоб. Булардан транспорт ҳақида тўхталадиган бўлсак, бугунги кунда транспортсиз ишлаб чиқаришни тасаввур қилиб бўлмайди. Ёки, кино ҳақида мулоҳаза юритадиган бўлсак, кино кишиларга маънавий озуқа беради, уларнинг эстетик ҳис-туйғуларини бойитади ёки жонлантиради. Мана шу иккита хизмат турини ўзаро таққослайдиган бўлсак, транспорт хизмати натижасини ҳеч қачон моддий ҳолда кўриб бўлмайди. Унинг иқтисодий натижаси асосан ташилган юк ҳажми, йўловчи сони ва масофа орқали белгиланади ва шу кўрсаткичларга тўғри пропорционал.

Шунга кўра инфратузилмалар тизимларининг қуйидаги ўзига хос жиҳатларини ажратиб кўрсатиш мумкин:

- кўрсатилган хизмат турларининг ҳақиқий қийматини, баҳосини аниқлашнинг мураккаблиги. Бу айниқса, транспорт, омбор, реализация, юклаш-тушириш, ўраш ва бошқа ишлаб чиқаришга ёрдамчи тизимларда яққол кўринади. Уларда кўрсатилган меҳнат қиймати ишлаб чиқарилган маҳсулотнинг пировард қиймати ёки баҳосида шаклланган бўлади.

- кўрсатилган хизматга мулкӣ эгалик алмашинуви жараёнининг мураккаблиги. Маълумки, ҳар қандай пулга айрибошланадиган товар ўз мулкӣ эгалигини ҳам алмаштира олади. Ёки бошқача қилиб айтганда, товар сотилиши жараёнида унинг эга ҳам алмашинади. Лекин, хизмат кўрсатиш фаолиятида бу жараённи кузатиш, ажратиш анча қийин кечади. Чунки, кўрсатилган хизмат моддий иқтисодий объект сифатида шаклланмайди. Қолаверса, юқорида таъкидланганидек, кўп ҳолларда сарфланаётган меҳнат шу жараённинг ўзида тўғридан-тўғри истеъмол қилинади. Шунинг учун ҳам, кўрсатилган хизматга мулкӣ эгалик асосий ишлаб чиқариш натижасида шаклланган маҳсулотга эгалик ҳуқуқи остида бир субъектдан иккинчи субъектга ўтади.

- хизмат кўрсатишда стандартлаш жараёнларини қўллаб бўлмаслиги. Хизмат кўрсатишнинг номоддий характерда эканлиги сабаб, ушбу фаолиятни стандартлаш, метрологик жараёнларни қўллаб бўлмайди. Албатта, меҳнатни нормалаштириш мумкин. Лекин, бу асосан меҳнат ва унга ҳақ тўлаш мақсадида амалга оширилади ва меҳнат унумдорлигини назарда тутаяди.

Хизмат кўрсатиш тизимида таълим соҳасида давлат таълим стандартлари қўлланилади. Бу стандартлаш бевосита таълим бериш, ўқитиш жараёнини эмас, балки, пировардда тайёрланган кадрларнинг билим ва малака даражасини кўзда тутаяди.

- сифатнинг доимий ўзгарувчанлиги. Маълумки, хизмат кўрсатиш фаолияти характерида кўп ҳолларда индивидуалликка мойиллик мавжуд. Бу эса бир жиҳатдан хизмат кўрсатиш сифатининг доимий ўзгарувчанликка асосланишига олиб келса, иккинчидан, хизмат кўрсатишда саноат каби автоматизация жараёнларини қўллашга имкон бермайди. Буни оддий маиший хизматдан то транспортгача кузатиш мумкин.

- кўрсатилаётган хизматларни сақлашнинг имкони йўқлиги. Бу жиҳат тўғри маънода яққол тушунарли, яъни, кўрсатилган хизматни фақат у кўрсатилаётган пайтдагина ҳисобга олиш мумкин. Қолаверса, масаланинг иккинчи жиҳати, яъни товар захирасининг мавжудлиги (албатта, чегараланган даражада) истеъмол бозорида фаолият кўрсатаётган корхона учун катта аҳамиятга эга. Лекин хизмат кўрсатиш бозорида меҳмонхонада битта номернинг бўш қолиши, битта ортиқча, захира сартарошни ушлаб туриш, захира транспорт воситаси сақлашни ижобий характерга эга деб бўлмайди.

Хулоса қилиб шуни айтиш жойизки, хизматлар кўрсатиш тизимини самарали ташкил этиш ва бошқариш аҳолининг ижтимоий-маиший турмуш даражасини яхшилаш, бандлик таркибини такомиллаштириш ҳамда хўжалик тармоқлари учун кадрлар тайёрлаш, ишчи-ходимлар хавфсизлиги ва саломатлигини таъминлаш, меҳнат унумдорлигига ижобий таъсир этувчи социал-психологик омилларни рўйбга чиқарувчи – маданий-маиший хизматлар тизимини ривожлантиришни ҳамда сервис сектори иштирокида мамлака иқтисодий фаолиятини диверсификациялашни кўзда тутаяди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Каримов И.А. Ўзбекистон Республикаси Президентини И.А. Каримовнинг 2015 йилнинг асосий яқунлари ва 2016 йилда Ўзбекистонни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг устувор йўналишларига бағишланган Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг мажлисида маърузаси
2. Макконнел Кэмпбелл Р., Брю Стэнли Л. Экономикс: Принципы, проблемы и политика. В 2 т.: Пер. с англ. 11-го изд. Т.2 – М., Республика, 1992. - 400с.
3. Гукова А.В. Производственная инфраструктура в экономике региона. – М., “Экономика”, 2001 г. - 235 с.
4. Чернявский И.Ф. Инфраструктура сельскохозяйственного производства: (Вопросы, теории и практики). – М., Экономика, 1979. – 232 с.

СЕКЦІЯ: ІСТОРІЯ

Мирон Галярник, Надія Галярник, Євген Ільків
(Івано-Франківськ, Україна)

ДОСЛІДЖЕННЯ СТАНУ КОСТЕЛІВ НА ІВАНО-ФРАНКІВЩИНІ

Проблемі збереження культурної спадщини, в нашому випадку костелів, присвячено і прийнято закони України [1, 2] розпорядження обласної адміністрації [3]. В науковій роботі [4] представлена інформація про невелику частку наявних костелів, капличок латинського обряду на території Івано-Франківської області.

На сучасному історичному етапі розвитку відсутня науково-технічна інформація про стан більшості костелів, а також місць знаходжень знищених костелів, які знаходяться в адміністративних межах Івано-Франківської області.

Для створення електронного банку даних польської культурної спадщини на теренах Івано-Франківської області необхідно на першому етапі зібрати інформацію про стан і місця знаходження знищених костелів у населених пунктах області.

На основі результатів виконаних авторами візуальних обстежень технічного стану 73 костелів або місць знаходження втрачених визначити технічний стан і виробити критерії придатності для вибору відповідних науково-технічних технологій збереження інформації.

Відповідно до архівних даних [5] в області після закінчення II світової війни було 128 костелів, з яких було «освоєно» згідно з сумнозвісних рішень уповноваженого в справах релігій: 8 – під складські приміщення, 28 – під клуби, кінотеатри, шкільні класи, спортзали, будинки культури, 92 – використовують як будівельні матеріали і відповідно знищені.

Виконано аналіз стану обстежених костелів.

За використаними будівельними матеріалами костели можна поділити на:

- 1) дерев'яні (с. Вікняни, с. Старі Кривотули, с. Боднарів – Коломийський район);
- 2) муровані (с. Більшівці, с. Стратин, с. Липівка, с. Кути, с. Ценява, м. Городенка).

За технічним станом костели можна класифікувати за 13-ма критеріями:

- 1) костели доглянуті – відкриті для паломників і для туристів (м. Рогатин, м. Коломия, м. Надвірна), фотографія № 1;

Фотографія 1 – Костел у м. Коломия

- 2) костели в стадії доглянутості – відкриті, виконується ремонт, ведуться відправи (с.м. Більшівці), фотографія № 2

- 3) костели в стадії ремонту – закриті для паломників, туристів, ведуться відправи (с. Слобідка, с.м. Гвіздець), фотографія № 3;

- 4) костели запущені, але в доброму технічному стані, – збережені хрести, незначні пошкодження стін, відкриті всім вітрам, межі земельної ділянки чіткі (с. Поділля), фотографія № 4;

Фотографія 2 – Костел у смт. Більшівці

Фотографія 3 – Костел у с. Слобідка

- 5) костели запущені – технічний стан задовільний, межі земельної ділянки не простежуються (с. Блюдниці, с. Медуха), фотографія № 5;
6) костели запущені – без релігійних ознак, доступ закритий, які використовують для виробничих цілей, межі земельної ділянки не простежуються (с. Стратин, с. Підкамінь);

Фотографія 4 – Костел у с. Поділля

- 7) костели в доброму стані – закриті, використовуються не для релігійних потреб (с. Мар'ямпіль);
8) костели у відмінному стані – використовуються іншими релігійними громадами, греко-католицькою (с. Угринів, смт. Битків, православними – с. Бистриця);
9) костели майже знищені – (с. Горохолино);
10) костели знищені – на їхньому місці побудовано капличку, – с. Стриганці;
11) костели знищені – на їхньому місці побудовано іншу споруду – м. Тлумач;
12) костели знищені – на їхньому місці поставлено хрест, смт. Войнилів, с. Богородчин.
13) костели знищені, місце розташування відоме небагатьом місцевим жителям.

Фотографія 5 – Костел у с. Медуха

На даний час держава охороняє 28 костелів.

Історична інформація про костели за насиченістю неоднорідна (або все або нічого), що обумовлено історичними подіями, які відбулися на Галичині. Наявну інформацію можна класифікувати за 2-ма ознаками, а саме:

1) технічні: плани костелів, акти на право володіння земельною ділянкою, а також професійні внутрішні та зовнішні фотограмметричні зображення частково є, 3-D виміри в костелах – відсутні;

2) джерела інформації: державні архіви, INTERNET, інформація, одержана від місцевих жителів, а також наявність інформаційних стендів с. Липівка, смт. Більшівці.

У результаті виконаного обстеження та ознайомлення на місцевості з технічним станом 73 костелів Івано–Франківської області було розроблено критерії придатності технічного стану, що можна використати для створення електронного каталогу культурної спадщини на першому етапі відновлювальних робіт. Підсумовуючи результати короткого огляду, зауважимо, що необхідно на першому етапі не тільки зберегти сучасну наявну технічну, історичну інформацію про костели, а також об'єднати в одне ціле всю інформацію, яка є у Польщі і в Україні.

Література:

1. Закон України «Про охорону культурної спадщини». zakon.rada.gov.ua Верховна Рада України; Закон від 08.06.2000 № 1805-III (Редакція станом на 05.04.2015).
2. Закон України «Про затвердження Загальнодержавної програми збереження та використання об'єктів культурної спадщини на 2004 – 2010 роки» від 20 квітня 2004 року. Документ 1692-15, чинний, поточна редакція –20.04.2004
3. Регіональна цільова програма з реставрації пам'яток містобудування та архітектури місцевого значення Івано-Франківської області: [Електронний ресурс: Режим доступу: [http:// www.careers.com.ua/ fileadmin](http://www.careers.com.ua/fileadmin)
4. <http://catalog.odnb.odessa.ua/opac/index.php?url=/auteurs/view/108508/> Бучек Мар'ян. Львівська Архідієцезія латинського обряду. Ілюстрована розповідь. Т. 1, Ч. 2 «Парафії, костели та каплиці. Івано-Франківська, Тернопільська і Чернівецька області». 2006 р.
5. Державний архів Івано-Франківської області: [Електронний ресурс: Режим доступу: <http://daifo.if.gov.ua>

Айгуль Тисбаева
(Павлодар, Казахстан)

ПОДГОТОВКА СПЕЦІАЛІСТОВ-ІСТОРИКОВ В УСЛОВІЯХ ТРЕХЯЗЫЧНОГО ОБРАЗОВАНИЯ (НА ПРИМЕРЕ ПАВЛОДАРСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ИНСТИТУТА)

С каждым годом возрастает роль и значение современной казахстанской системы образования, человеческого капитала как критериев уровня общественного развития, которые составляют основу

нового уровня жизни общества и являются важнейшими факторами, базой экономической мощи и национальной безопасности страны.

Современное казахстанское общество сегодня характеризуется общественной модернизацией и стремлением к мировым интеграционным процессам, где ведущую позицию в процессе модернизации занимает образование.

«Казахстан должен восприниматься во всем мире как высокообразованная страна, — неоднократно подчеркивал Президент, — население которой пользуется тремя языками. Это: казахский язык — государственный язык, русский язык — как язык межнационального общения и английский язык — язык успешной интеграции в глобальную экономику» [1].

Прежде всего образование должно стать конкурентоспособным, высококачественным, таким, чтобы выпускники казахстанской школы могли легко продолжить обучение в зарубежных вузах.

В этих условиях актуальным становится, подготовка кросскультурной и трехязычной личности как конкурентоспособной основы нашего государства. Трехязычное обучение — это целенаправленный процесс приобщения к мировой культуре средствами нескольких языков, когда изучаемые языки выступают в качестве способа постижения сферы специальных знаний, усвоения культурно-исторического и социального опыта различных стран и народов.

На современном этапе своего развития Павлодарский государственный педагогический институт (далее ПГПИ) определяет очередную цель своей деятельности в области трехязычного образования, а именно: подготовка специалистов-историков высшей квалификации, способных осуществлять профессиональную и межличностную коммуникацию в формате реального трехязычия.

Достижение данной цели требует решения следующих задач:

- обеспечение качественной учебно-методической базы учебного процесса на образовательной программе «История», реализующая трехязычное образование;
- кадровое обеспечение данной образовательной программы ПГПИ;
- теоретико-методическое обеспечение процесса внедрения и развития трехязычного образования на специальности «История»;
- организация эффективной системы взаимодействия с организациями образования в области трехязычного образования;
- формирование и расширение трехязычной среды среди студентов-историков при реализации всех аспектов деятельности [2].

Результатом деятельности ПГПИ по развитию трехязычного образования должна стать сформированная готовностная модель полиязычного специалиста-историка.

В подготовке специалистов-историков в нашем вузе, большое внимание уделяется трехязычному образованию, которое рассматривается как действенный инструмент подготовки студентов к жизнедеятельности в условиях взаимосвязанного и взаимозависимого мира.

Программа деятельности ПГПИ по развитию трехязычной личности, сегодня реализуется на 8 образовательных программах, в том числе и «История».

Образовательная траектория на специальности «История» действует с 2012-2013 учебного года. Образовательная траектория обучения студентов трехязычных специальностей расширена в связи с организацией экспериментальной площадки по полиязычию. Программное содержание обучения разделено в соответствии с преподаванием дисциплин на трех языках: обучение студентов с русским языком обучения на государственном языке; студентов с государственным языком - на русском языке и обучение на английском языке.

В трехязычном процессе большая роль отведена государственному и русскому языкам. В группах с русским языком обучения ведутся обязательные и элективные курсы на казахском языке.

В образовательной программе «История» кредиты распределены следующим образом: дисциплины, изучаемые на казахском языке составляют - 33,33%, на русском языке - 32,56%, на английском языке - 34,11%. Так, в учебном плане специальности 5В011400 «История», с образовательной траекторией «История с правом преподавания на английском языке», 2014 года поступления такие дисциплины, как: «Средневековая история Казахстана», «Новая история Казахстана», «Новейшая история Казахстана» преподаются на казахском языке в группах с русским языком обучения и наоборот соответственно. «История Европы и Америки в средние века», «История Азии и Африки в средние века», «Новая история Европы и Америки», «Новая история Азии и Африки», «Новейшая история Европы и Америки», «Новейшая история Азии и Африки» преподаются на английском языке в группах с русским и казахским языком обучения. Таким образом, происходит изучение Истории Казахстана на казахском (русском) языке, а Всемирной истории на английском языке.

В образовательной программе «История» были обновлены учебные и учебно-методические комплексы дисциплин. На кафедре организовано взаимопосещение, показ открытых занятий ППС в диалоговом формате обучения и изучения языков.

Одной из проблем трехязычного образования является подготовка специалистов-историков со знанием английского языка. Преподаватели и студенты всей кафедры Истории Казахстана и зарубежных стран активно посещают курсы английского языка, проводимые Лингвистическим центром ПГПИ. В рамках кафедры преподаватели совместно со студентами проводят Недели казахского и английского языков, открытые занятия, ведут кураторские часы на разных языках.

Однако существует ряд проблем, возникшие в ходе внедрения проекта трехязычного образования с 2010-2015г.г.:

- из-за отсутствия должного подхода к преподаванию дисциплин возникла проблема выбора трехязычного проекта;
- студенты, из-за недостаточно высокого уровня владения языком, боятся трехязычного образования;
- отсутствие словарей и др. дидактического материала на занятиях повышают необоснованную тревожность студентов;
- имеет место, когда занятия проводились в аудиториях, где отсутствовали интерактивная доска, компьютеры и т.д.;
- в институте нет единых методических подходов к разработке УМКД дисциплин трехязычия.

Поскольку с 2015-16 учебного года в систему трехязычного обучения включаются 4 новые образовательные программы, следует учесть в данной работе все вышеуказанное.

Литература:

1. Назарбаев Н.А. Социальная модернизация Казахстана: Двадцать шагов к Обществу Всеобщего Труда // Казахстанская правда. — 2012. — № 218-219. — 10 июля.
2. Программа действия Павлодарского педагогического института по развитию полиязычного образования на 2015-2019 гг. // ПГПИ, г. Павлодар, 2015 – 14 с.

Діана Чупанова
(Черкаси, Україна)

ІСТОРІЯ ПЕРІОДИЧНОЇ ДРУКОВАНОЇ ПРЕСИ НА ВОЛИНІ (1990-2000 р.р.)

Актуальність дослідження зумовлена тим, що питання про історію виникнення періодичної друкованої преси на Волині (1990-2000 р.р.) залишається мало дослідженим. Проте, ігнорувати територіальний чинник не варто, оскільки він впливає на змістовно-тематичну модель газети, на систему рубрик, на форми роботи редакції з читачами, не кажучи вже про методи розповсюдження видання.

Проаналізуємо історію розвитку періодичної друкованої преси на прикладі розвитку періодичних видань Волині (1990-2000 р.р.). Серед видань, що виникли в 1990-200 роках, базовими китами волинської журналістики поряд із «Волинню» та «Віче» стали газети «Вісник» із додатками «Порадник», «Цілительство. Вісник. Здоров'я», «Ринок. Реклама. Програма», «Перерва» (редактор Євген Хотимчук), «Сім'я і дім» (редактор Іван Корсак), «Народна трибуна» (тепер «Луцький замок», шеф-редактор Олексій Шумик) [4].

Систематизувавши всю інформаційну продукцію Волині, можна поділили її на п'ять тематичних груп із хронологічним порядком усередині кожної:

1. Громадсько-політична, заангажована (партійна) та «незалежна» преса.
2. Інформаційно-аналітичні та ділові часописи.
3. Релігійна, природознавча, спортивна, медична періодика.
4. Сімейна, молодіжна та пізнавально-розважальна журналістика.
5. Районні, міські та багатотиражні газети.

Усередині кожної із запропонованих диференціацій існують ще підгрупи газет за партійними та патерналістськими, патріотичними стандартами, симпатіями. Практично-схематично вони мають такий вигляд:

Громадські та суспільно-політичні газети: 1) «Народна трибуна» (видання Луцької міської ради народних депутатів, трудовий колектив редакції); 2) «Волинь» (засновник – обласна рада народних депутатів, трудовий колектив редакції); 3) «Луцький замок» (газета Луцької міської ради народних депутатів, Товариства з обмеженою відповідальністю «Газета «Луцький Замок»); 4) «Волинські губернські відомості» (загальнодержавна громадсько-політична газета, засновник–ТзОВ «Слово», Олена Палагута); 5) «Точка зору»–«Волинська хроніка» (засновник – Комітет виборців України).

Незалежна преса: 1) «Репортер» (незалежна щотижнева обласна газета для безпартійних, засновник — багатопрофільне мале підприємство «Надія»); 2) «Вільна думка» (незалежне видання, видавець – Л. Я. Сахнюк); 3) «Справа» (незалежний громадський часопис); 4) «Земля і воля» (незалежний громадсько-політичний часопис, засновник – фермерське господарство Романа Пашкевича); 5) «Вільна думка» (засновник та редактор Микола Панасюк).

Видання Руху: 1) «Доля» (незалежний часопис Руху); 2) «Народна справа» (часопис Волинської крайової організації НРУ, засновник і видавець – трудовий колектив редакції). «Турія» (засновник – турійська районна організація Народного руху України).

Ліва преса: 1) «Справедливість» (волинська обласна правозахисна газета, засновник – волинське громадське товариство «Справедливість»); 2) «Олицькі вісті» (додаток до газети «Справедливість»); 3) «За

едність» (волинська обласна суспільно-політична газета, засновник – В. С. Ткач); 4) «Радянська Волинь» (орган Волинського обкому Компартії України).

Часописи правих партій та «Волинь літературна»: 1) «Криця» (орган Ковельської організації Української республіканської партії); 2) «Волинь. Акценти» (часопис Волинської організації УРП (Української республіканської партії)); 3) «Відображення» (інформаційно-аналітичне видання Волинської організації Народно-демократичної партії); 4) «Вісті тижня» (видання Республіканської Християнської партії); 5) «Волинь літературна» (видання Волинської організації Національної спілки письменників України та Волинської обласної друкарні) [6, с. 160-164].

Така панорама стану української громадсько-політичної преси Волині періоду становлення демократичної держави дає змогу не лише змістового, але й візуально-формального аналізу, показу конструктивних, деконструктивних зв'язків між виданнями різних груп і всередині кожної групи зокрема, їх виходом на глобальні теми та проблеми.

Загалом в 1997 році в області зареєстровано 68 газет і журналів. З них 22 видання мають статус державних, тобто їх співзасновниками є ради, органи державної влади; 46 друкованих засобів масової інформації видають політичні партії, громадські організації та об'єднання, товариства, фізичні особи. Загальний тираж усіх видань, що виходять в області, становить 232 тисячі примірників, а 22 державних — 142, або 60 відсотків від усього тиражу.

Незважаючи ні на що, незалежна преса на Волині у 90-х роках ХХ століття все-таки існувала. Не в такому обсязі, не такої якості, як мало б бути у розвинутому суспільстві. Принаймні, п'ять видань — «Репортер», «Вільна думка» (видавець Л. Я. Сахнюк), «Справа», «Земля і воля», «Вільна думка» (засновник та редактор Микола Панасюк) [2, с. 34].

Трохи інша ситуація склалася з партійними виданнями. Вони були в опозиції до офіційної влади, фінансувалися із партійних кас і репрезентували цілі суспільні групи, деякі з них мали підтримку із Заходу чи Сходу. Отож, видання Руху — це «Доля» (1990-1995), «Народна справа» (1991-2000), «Турія» (1993), тобто газети, що представляють Рух на районному та обласному рівнях. Ідеї незалежності, соціальних свобод проголошувалися, декларувалися осередками Руху і в інших часописах, навіть у комуністичних, які, «воюючи» з Рухом, автоматично створювали йому рекламу, інформаційне поле.

Ліві видання Волині 90-х років ХХ століття занадто визивні, контрастні, аби бути непоміченими на ринку інформації області. Якщо рухівські видання до середини 90-х років перестали виходити у світ, то ліва преса Волині цього періоду більш життєстійка, функціональніша. Аналізуючи існування та співіснування лівих та рухівської преси цього часопростору у контексті всього маргінального та глобального діапазону інформаційного простору, а також часописів інших правих чи правіших партій, можна виділити й такі: «Криця» (1990-1991), «Волинь. Акценти» 1999), «Відображення» (1997), «Вісті» (1998).

Ця група часописів не позначається стабільністю виходу у світ: лише «Народна трибуна», «Волинь», «Луцький замок», «Народна справа», «Справедливість», «Доля», «Радянська Волинь» тримають читача п'ять і більше років [2, с. 36].

До наступної групи часописів Волині кінця ХХ століття належать ті, що самі себе називають інформаційно-аналітичними. Їх двадцять: «Волинський вісник» (1989-1995), «Відродження» (1992), «Прес-біржа» (1992), «Життя думи української діаспори в світі» (1992-1993), «Для всіх» (1993), «Вісті» (1993-1995), «Луцьк вечірній» (1994-1995), «Віче» (1995-2000), «Краєвид» (1995-2000), «Українська перспектива» (1996), «Бізнес-аналіз» (1996-2000), «Вісник» (1996-2000), «Вільна думка» (1997-1998), «Панорама» (1998), «Волинь-Україна» (1998), «Нерухомість» (1999-2000), «Погляд» (1999), «Епіцентр» (1999-2000), «Волинь ділова» (1990), «Кордон» (2000) [5]. На перший погляд, судячи за назвами, це періодичні видання різних тематичних груп, але практично кожне з них так чи інакше декларує свою інформаційну неупередженість, незаангажованість, нейтральність. Так чи інакше — це часописи з характерними рисами, духом 90-х років: трохи відкриті, трохи бульварні, трохи патріотичні, трохи розгублені, бідні, вітряні.

Усі сфери суспільного буття, що мають свої мас-медіа, мають і одну, можливо, не ідеальну на практиці, але замовлену, бажану в ідеалі рису — аполітичність. Водночас медицина буває релігійною, спорт найтісніше пов'язаний із охороною здоров'я, медициною, природознавство загалом універсальне, над усім і в усьому, як і політика. Таких спеціальних видань на Волині 90-х років було відносно мало: далеко не кожна релігійна конфесія, спортивний клуб, медична клініка могли фінансово дозволити собі мати своє періодичне друковане інформаційне джерело. А серед тих, що й були, небагато довготривалих: 1) «Дзвони Волині» (1991-2000), «Голос надії» (1991-2000), «На варті» (1991, 1993-1994), «Жива вода» (1991-1994), «Православ'я» (1993-1997), «Спасіння» (1993), «Єдина церква» (1998-1999), «Волинь православна» (1998, 2000), «Голос в пустині» (2000), «Нова надія» (2000); 2) «Волинь футбольна» (1991-1997), «Чорний пояс» (1991), «Голекспрес» (1994); 3) «Наше здоров'я» (1993-1999), «Волинь Фарм» (1998-1999); 4) «Озерний край» (1991-1993), «Лісотехнік» (1997); 5) «Автомобіліст Волині» (1999-2000) [2, с. 38-40].

До сімейної та молодіжної періодики Волині 90-х років належать 9 видань: «Молода Волинь» (1991-1994) («Газета Волинської обласної організації ЛКСМУ (МДС)», «Обласна молодіжна газета»), «Добрий день» (1991) («Волинська обласна газета для дітей і батьків»), «Надвечір'я» (1992-1994) («Сімейна газета. Видається при сприянні відділів ЗАГС Волинської обласної і Луцької міської держадміністрацій»), «Джерело» (1992-1993) («Видання центру «Науково-технічної освіти» відділу освіти Луцького

міськвиконкому та літньої школи «Ерудит»), «Оберіг» (1992, 1993) («Часопис Всеукраїнського фестивалю авторської пісні та співаної поезії»), «Людина і суспільство» (1993) («Газета Українського центру світоглядної освіти молоді»), «Сім'я і дім» (1997-2000), «Перерва» (1999, 2000) («Газета для молоді»), НЗ («Надійна зміна») (1999, 2000) («Волинський обласний молодіжний тижневик») [2, с.37].

Районні газети Волині, зважаючи на пріоритетно сільськогосподарську специфіку регіону можна назвати селянськими, деякі – лісогосподарськими. До районних газет Волині 1990-2000 років належать: «Слава праці» (м. Луцьк), «Колос» (м. Іваничі), «Горохівський вісник» (м. Горох), «Слово правди» (м. Володимир-Волинськ), «Вісті Ковельщини» (м. Ковель), «Сільські новини» (сmt. Стара Виживка), «Нове життя» (м. Любешів), «Нова доба» (сmt. Маневичі), «Вільним шляхом» (м. Ківерці), «Народне слово» (Турійськ), «Наш край» (м. Рожище), «Ратнівщина» (сmt. Ратне), «Наше життя» (м. Любомль), «Полісся» (м. Камінь-Каширський), «Селянське життя» (сmt. Локачі), «Шацький край» (сmt. Шацьк). Незважаючи на економічну, політичну, духовну дезорієнтацію у прерогативах, орієнтирах в просторі і часі, районна преса Волині у 90-х роках існувала, функціонувала: жодна газета не зникла з інформаційного ринку [4].

«Багатотиражки» – підгрупа видань. Це, зокрема: «Будівельник Волині» (1976-1992), «Наше слово» (1979-1995), «Робітниче слово» (1981-2000), «Вісті автозаводу» (1982-1994), «Робітниче життя» (1983-1999), «Спільна справа» (1990-1993), «Візор» (1993-1994), «Педагог» (1990-1993), «Alma mater» (1994), «Луцьк молодий» (1999-2000), «До зірок», «Ad astra» (2000) [5].

Таким чином, п'ять тематичних груп періодичних видань Волинської області 1990-2000 років (громадсько-політична, заангажована (партійна) та «незалежна» преса; інформаційно-аналітичні та ділові часописи; релігійна, природознавча, спортивна, медична періодика; сімейна, молодіжна та пізнавально-розважальна журналістика; районні, міські та багатотиражні газети) були своєрідними міні-моделями функціонування мас-медіа загалом в Україні періоду становлення державності. Загалом, преса Волині 1990-2000 років, зробивши рідкісний в її історії кількісний ривок у бік процесу становлення демократії, стала потужним джерелом вивчення історії краю та країни, об'єктивною передумовою розвитку і закріплення якісних характеристик, які безумовно пов'язані з поліпшенням загального рівня життя її потенційних читачів, правдивою та вигідною репрезентацією регіону на міжнародних рівнях. Багато періодичних видань цього часопростору стали вже історією преси та суспільства, деякі належать до волинської журналістики XXI століття.

Література:

1. Денисюк В. Свобода слова: декларації та реальність / В. Денисюк // Державність, мораль і засоби масової інформації: Матеріали науково-практичної конференції, 7– 9 серпня 2000 р. – Луцьк., 2000. – С. 24.
2. Ігнатенко В. Українська преса (1816-1923): Іст. –бібліограф. Етюд. / В. Ігнатенко. – К., 1926. – 240с.
3. Кузнецова О. Спроба класифікації сучасних журнальних видань України / О. Кузнецова // Збірник праць Науково-дослідного центру періодики. – Львів, 1995. – Вип. II. – С. 174-180.
4. Кузнецова Т. В. Генеза періодичної друкованої преси в Україні / Т. В. Кузнецова // Актуальні проблеми державного управління. – 2011. – № 2. – С. 235-241. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/apdy_2011_2_34.pdf. – Назва з екрану.
5. Левченко А. М. Роль регіональних ЗМІ у соціокультурній, економічній та політичній системах суспільства / А. М. Левченко // Електронна бібліотека Інституту журналістики [Електрон. ресурс] – Режим доступу: <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1381> – Назва з екрану.
6. Приступенко Т. Сучасна українська журналістика і проблеми свободи преси / Т. Приступенко // Збірник праць Науково-дослідного центру періодики. – Львів, 1995. – С. 160-167.
7. Романюк М., Галушко М. Схема повного бібліографічного опису періодичного видання / М. Романюк, М. Галушко // Збірник праць Науково-дослідного центру періодики. – Львів, 1994., – С. 271-290.

Науковий керівник:

доктор історичних наук, професор Чубіна Тетяна Дмитрівна.

Олег Шманько
(Чернівці, Україна)

ХРИСТІАНСЬКА СКЛАДОВА У ЗДІЙСНЕННІ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ НА ТЕРИТОРІЇ КИЇВСЬКОЇ РУСІ (НА ПРИКЛАДІ АНАЛІЗУ ПИСЕМНИХ ПАМ'ЯТОК)

Із запровадженням візантійської релігії на території Русі починає формуватися християнська концепція допомоги, в основі якої – філософія любові до ближнього. «Полюби ближнього твого, як самого себе» – ця формула визначала сутність вчинку індивіда.

Давньоруська держава обрала візантійську православну християнську релігію тому, що вона була більш співзвучною з характером і вдачами нашого народу, з його природою, духовністю і відкритістю [1, с. 32-33].

Християнством накопичений величезний досвід благодійної діяльності. Вводячи православне християнство на Русі, князь Володимир велів «всякому убогому та бідному приходити на княжий двір, брати їжу і гроші з казни» [7, с. 22]. У 996 р. Володимир видає статут, за яким церкві доручалося громадське піклування. Фінансувалося воно за рахунок держави. Піклування про бідних і убогих поступово стало предметом постійної уваги княжої та духовної влади. Вже Ярослав Володимирович заснував сирітське училище, де навчав на своєму утриманні 300 юнаків [4].

Значну інформацію про особливості світоглядних основ благодійності на Русі надають писемні джерела того часу. Основним джерелом вивчення історії і культури Київської Русі є літописи [11, с. 5-8]. Цінним історичним джерелом є "Києво-Печерський патерик". У ньому містяться унікальні картинки київського життя, розповіді про лікаря Агапіта, що вилікував Володимира Мономаха, про живописця Алімпія, про побудову Успенської церкви Києво-Печерського монастиря та ін. Київ у оповідях літопису виступає як визначний політичний і культурний центр Русі, а Києво-Печерський монастир – як загальноруський релігійний центр, у тому числі й для нужденних.

Важливим писемним джерелом з історії Русі є «Руська Правда» – звід юридичних законоположень, чинних на території держави. Не менш цінними джерелами, що розповідають про політику підтримки незахищених верств суспільства, є художні твори. Окремо тут можна назвати знамените «Повчання дітям» Володимира Мономаха (1113-1125 рр.).

«Повчання» стало результатом роздумів Мономаха про долю Руської землі і було створено ним не без впливу древніх повчань, відомих на Русі в перекладах з грецької мови. Від них запозичена форма літературного твору, а частково й змістовне наповнення [11, с. 192-197].

Незважаючи на дуже велику кількість досліджень названого твору, актуальним, на нашу думку, буде вивчення «Повчання» як особистого бачення В. Мономахом місця держави у сфері соціальної політики. Якщо зважати на той факт, що державна влада того часу повністю ототожнювалася з князівською, то виходить, що саме князь і формував засади соціальної політики Русі.

Центральна дидактична частина «Повчання» починається із загального філософського міркування про людинолюбство милостивого Бога, про необхідність перемоги над злом і можливість цієї перемоги, запорукою чого є краса, гармонія створеного Богом світу. Володимир з великим ліричним натхненням говорить про те, «як небо створено, або сонце як, або місяць як, або зорі як, і тьма, і світ? І земля на водах покладена, Господи, твоїм промыслом! Звірі різноманітні, і птиці, і риби прикрашено твоїм промыслом, Господи!...» [3, с. 457].

Від високих абстракцій Мономах переходить до конкретних настанов своїм дітям. Вони повинні жити по справедливості, думати про бідних і принижених, про сиріт і вдів, не дозволяти сильним світу цього ображати людей. Він закликає до вірності хрестоцілування. «А якщо ви будете хреста цілувати братам чи [іншому] кому, то [робіть се], лише вивірівши серце своє, що на нім [цілуванні] ви можете устояти, – тоді цілуйте. А цілувавши, додержуйте [клятви], щоб, переступивши [її], не погубити душі своєї» [3, с. 458].

Князь закликає своїх дітей не мати гордині у своєму серці і розумі, підкреслює швидкоплинність земного життя і слави: «Смертні ми єсмо, нині – живі, а завтра – у гробі» [3, с. 358]. Для Мономаха важливим є збереження душі: «Лжі бережися, і п'янства, і блуду, бо в сьому душа погиває і тіло» [3, с. 458].

Показовим є фрагмент «Повчання», де відзначено: «Бідного смерда і вбогу вдовицю не давав я сильним обидити...» [3, с. 461]. З одного боку тут простежуються елементи бажаної соціальної справедливості, з другого – особлива турботу про вдів, які залишилися без засобів до існування. Інші джерела давньоруського часу дають можливість стверджувати про особливий статус вдів, котрі втратили чоловіка під час несення служби у князівській дружині. У творі необхідність захистити вдів повторюється кілька разів. Крім того, до тих, хто потребує особливої опіки, князь відносить сиріт [3, с. 457].

Окремо у творі простежується необхідність подання милостині. Мономах підкреслює: «Убогих не забувайте, але, наскільки є змога, по силі годуйте» [3, с. 457]. Цікаво, що в тому ж абзаці відзначається важливість «не дати сильному погубити людину». Отже, незважаючи на існування на Русі чіткої стратифікації суспільства, князь все-таки наголошує і пропагує ідею соціальної рівності.

Дослідники неодноразово підкреслювали повагу на Русі до старших. «Повчання» ще раз це підтвердило. Фрази «при старших – мовчати», «покорятися старшим», «старших шануй як отця» червоною ниткою проходять через весь текст [3, с. 457; 6, с. 326].

У висновку, звертаючись до дітей чи інших, «хто прочитає», Мономах просить не засуджувати його. Він вихваляє не себе, не свою хоробрість, а хвалить Бога, який його «худаго і грішного» стільки років зберігав від смерті». Мономах відводить таким чином від себе як автора звинувачення в гордості, самовихвалюванні. Звертаючись до дітей, він упевнений, що «сю грамотку прочитаючи», вони кинуться на добрі справи, і закликає їх без страху творити добрі діла» [3, с. 462].

«Повчання» Володимира Мономаха стало першим у Київській Русі світським твором, який, без перебільшення, можна вважати унікальним. Незважаючи на те, що воно просякнуте зверненнями до Бога і молитвами, тут можна простежити образ достойної людини того часу, чесноти і риси, притаманні «ідеальному правителю». «Повчання», будучи органічним об'єднанням трьох творів (власне «Повчання», «Листа Олегові Святославичу» та «Літопису шляхів»), дало змогу простежити елементи соціального ідеалу для князя, який заохочував і спонукав своїх наступників опікуватись незахищеними категоріями населення – бідними, сиротами, хворими, вдовами, старими.

З другої половини XIII ст. в розвитку громадського піклування стали більш чітко визначатися два взаємно доповнюючі напрямки. Перший – продовження традицій Володимира Великого, Володимира Мономаха, що показують приклад особистого благодіяння. Другий – вдосконалення форм і масштабів державного громадського піклування при збереженні і заохоченні благодійної діяльності церкви.

Церква взяла під свій контроль весь моральний спектр життя суспільства, в тому числі благодійність. Саме вона збирала подаяння для тих, хто не міг самостійно прогодуватися. У період голоду вона продавала дорогі предмети, прикраси, а отримані кошти витрачалися на прожиток нужденних, а також викуп полонених. Церква мала цілу мережу інститутів: заклади для людей похилого віку, для утримання бідних, хворих, сиріт, для виховання і навчання юнацтва. Велика роль відводилася єпископам. Вони спостерігали за виконанням численних правил, зокрема правил про викуп полонених і надання їм свободи, про дітей, покинутих батьками; займалися організацією піклування [5, с. 90].

Розвиток економічного, культурного та соціального життя був перерваний монголо-татарською навалюю.

Таким чином, історія соціальної допомоги в українському суспільстві з прийняттям християнства виходить на державний рівень формуванням. У X ст. виокремились окремі форми соціального захисту населення 1) роздача милостині; 2) харчування на княжому дворі; 3) розвезення продуктів містом для убогих. Варто відзначити позитивний вплив прийняття християнства і на виховання особистості та розвиток соціальної опіки. Заклики до досконалості, які містяться у християнському вірванні, сприяли формуванню українського виховного ідеалу, для якого були характерні патріотизм, добросердечність, співчутливість, жадоба до знань, повага до батьків та старших людей.

Література:

1. Годунской Ю. Откуда есть пошла благотворительность на Руси / Ю. Годунской. – //Наука и жизнь. – 2006. – №10. – С. 32-37.
2. Горілий А. Г. Історія соціальної роботи. Навч. посіб. / А. Г. Горілий – Тернопіль: Астон, 2004. – 174 с.
3. Григорьев А.Д. История социальной работы. – В 2 ч. – Ч 1 (до начала XX века): Учеб. пособие для студентов высш. учеб. заведений / А. Д. Григорьев. – Мн.: Тетрасистемс, 2006. – 464 с.
4. Ключевский В. Добрые люди Древней Руси / В. Ключевский // Антология социальной работы. В 5 т. Т. 1. История социальной помощи в России. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://magister.msk.ru/library/history/solov/solv01p4.htm>
5. Костина Е. Ю. История социальной работы / Е. Ю. Костина. – Владивосток: изд-во Дальневосточного университета, 2004. – 110 с.
6. Літопис руський: пер. з давньорус. Л. Є. Махновця; Відп. ред. О. В. Мишанич. – К.: Дніпро, 1989. – 591 с.
7. Попович Г.М. Історія соціальної роботи в Україні і за рубежом: Навч.-метод. посіб. / Г.М. Попович – Ужгород: Гражда, 2000. – 143 с.
8. Поучение Владимира Мономаха //Памятники общественной мысли Древней Руси: в 3-х т. – Т. 1: Домонгольский период / [Сост., автор вступ. ст. и коммент. И.Н. Данилевский]. – М.: Российская политическая энциклопедия, 2010. – С. 192-197.
9. Социальная работа в России: прошлое и настоящее / Сост. М. В. Фирсов.. Сб. статей и материалов. – Ставрополь: Ставропольсервисшкола – М.: Сварог-НВФ СПТ, 1994. – С. 108-115
10. Темникова Л. А. Благотворительность в истории России в контексте подготовки социальных работников / Л.И. Темникова // Образование в области социальной работы в России. – М, 1996. – С. 33-36
11. Толочко П.П. Русские летописи и летописцы X-XIII вв /П.П. Толочко – СПб., 2003. – 287 с.
12. Харченко С.Я. Історія, теорія і практика соціальної роботи в Україні: Наук.-навч.-методичний посібник для студентів, магістрантів, аспірантів і спеціалістів у галузі соціальної педагогіки, соціальної роботи / С. Я. Харченко, М. С. Кратінов, Л. Ц. Ваховський, В. О. Кратінова, О. П. Песоцька, О.Л. Караман – Луганськ: Альма-матер, 2004. – 326 с.

Олег Щербина
(Переяслав-Хмельницький, Україна)

ТІЛО РАБА ЯК ФЕНОМЕН ПРАВОВОЇ ДІЙСНОСТІ У СТАРОДАВНЬОМУ РИМІ

Постановка проблеми. В соціогуманітарних дослідженнях останнього десятиліття значного інтересу набуває проблематика соціокультурних вимірів людської тілесності, її сприйняття в різних культурах в різні історичні періоди. В зазначеному аспекті особливий інтерес викликає саме Римська культура – надзвичайно розмаїта, парадоксальна і суперечлива у багатьох своїх вимірах та проявах.

Публікації. Проблема рабства у стародавньому Римі присвячена велика кількість монографій, наукової та навчально-наукової літератури. Зображення реалій рабського існування засобами художньої літератури віднаходимо у творах Теренція, Плавта. Серед дослідників феномену римського рабства вирізняються праці Г.Б. Небура, У. Вестермана, Д. Гопкінса, Ж. Дюмона («Раб. Рим і рабство при Республіці»), А. Валлона («Історія рабства у давнину»); філософське осмислення питання рабства можна віднайти у 2 філософських концепціях Цицерона, Г. Ф. Гегеля; У XX ст. питання соціально-правової

стратифікації римського суспільства в цілому та проблеми рабства висвітлюються в працях Р. Калюжного, Г. Гарридо, Ю. Барона та ін.

Актуальність теми дослідження обумовлюється потребою здійснення об'єктивного аналізу явищ правової культури, зокрема становища рабів у Римі, відповідно до сучасного розуміння повсякденності.

Мета дослідження полягає в тому, щоб розглянути погляди на тілесність раба в римській культурі та нормо правовій сфері, як феномени історичного буття.

Проблематику ставлення до тілесності раба у Римі слід починати розглядати з помислів його в рамках соціокультурного контексту та антропологічно трактованої техніки: «соціальні техніки формують певні тілесні практики і відповідне розуміння тіла» [1, с. 28]. М. Фуко ретельно акцентував увагу на історії тіла, з «археологічною» сумлінністю класифікуючи тіла покарані, ув'язнені, психіатризовані, еротичні, бунтівні, слухняні, котрі стали наслідком послідовної реалізації відповідних типів тілесних практик [2, с. 188]. У Давньому Римі з часів його заснування і до розпаду римської імперії незмінними були такі положення, що «людина вмирає у рабі» і «раб є річчю (res)». Відомий римський юрист Варрон (I ст. до н.е.) класифікував знаряддя виробництва на: 1) ніякі (наприклад, візок); 2) ті, що вимовляють нечленороздільні звуки (тварини) та 3) знаряддя, що говорять (раби). Єдина відмінність раба від вола або мула – це те, що він «знаряддя, що говорить (instrumentum vocale)». Отже, численний клас людей – раби (servi), – який існував у Римі, були не суб'єктами, а об'єктами права. «Раб був позбавлений яких би то не було юридичних прав. Римське право вирішувало не докладати до нього термін persona – «обличчя» – і обмежилося компромісом, називаючи його «деперсоніфікованою людиною», – зазначає дослідник Віл Дюрант [3, с. 436].

Якщо розглядати архаїчний період, то раб і господар співіснують, а в класичний період вони й є антиподами. Раб є «майном» свого господаря. Він не мав права володіти власністю, успадковувати, заповідати; він не міг вступати в законний шлюб; всі його діти вважалися незаконно народженими, а діти рабині вважалися рабами навіть у тому випадку, якщо їх батько був вільним [3, с. 436]. Раб не мав ніякого майна, але іноді він мав розум, сильну волю, спритність, інтелектуальні здібності. Саме ці його якості згодом починають експлуатувати рабовласники. Вони виокремлюють певну частину свого майна та надають його в управління рабу. Таке майно мало назву пекулій (peculium). Раб, як об'єкт права, не мав права на своє власне тіло. Господар міг побити раба, відправити на арену битися з дикими звірами, заморити голодом або вбити своїми руками, маючи на те причину або без неї, і єдиною стримуючою силою могла служити тільки громадська думка, яка формувалася рабовласниками. Якщо раб утік від господаря і був спійманий, його могли затаврувати або розіп'яти; Август хвалився тим, що схопив 30000 рабів утікачів і розіп'яв всіх тих, чий господар не з'явився.

Тіло раба – це товар, який можна вигідно купити чи продати. Раба, який захворів або зістарився, легко можна було замінити на іншого. На о.Делос продавали до 10 тис. рабів на день [5]. Найвидатніший історик XIX ст. в галузі Історії античного Риму та Римського права Моммзен пише в «Римському кримінальному праві»: «Поблажливе ставлення Римської республіки до нестриманості тісно пов'язане з загальним занепадом моральності і появою розбещеності, безсоромності і відвертості» [4]. Невідомо, коли в Римі відкрився перший публічний будинок, але згідно закону публічні будинки (lupanaria) повинні були розміщуватися за межами міста і вести свою діяльність лише в нічний час. Їх докладний опис можна опустити, оскільки він наводиться у праці Г. Ліхта «Сексуальне життя в Греції». Розцінки були такі, що статеву нерозбірливість була по кишені кожному; ми чуємо навіть про «Жінок-в-чверть-аса» [4]. У Плавта за дівчину, викрадену з Аравії, платять 100 мін. Сенека Старший описує продаж викраденої дівчини: «Вона стояла нагая на березі, і покупець критикував її, оглядаючи і обмацуючи всі частини її тіла. Хочете знати, чим скінчився торг? Пірат продав, сутенер купив» [3].

Залежність раба від свого власника мала негативний вплив як на самого раба, так і на його власника. Доречними будуть слова Алексіса де Токвіля: «Рабське становище позбавляє розуму раба, веде в той же час до деградації і господаря». Коли у давньогрецького філософа Діогена Синопського втік раб, йому радили пуститися на розшуки. «Смішно, – сказав Діоген, – якщо Манет може жити без Діогена, а Діоген не зможе жити без Манета?». Таким чином формується постулат «залежності» господаря від раба.

У «Інституціях» Гая говориться: «Раби знаходяться у владі їх господарів; у всіх народів господарі владні над життям і смертю рабів». Еліта Римського соціума встановила категорію людей, які були у стані покори. Коли раб не виконував свою механізовану функцію (служіння господарю), він піддавався дресируванню, задля збільшення його корисності і керованості. Саме тому задля уникнення прояву непослуху використовували репресивні заходи, які «виховують» раба через безпосередній вплив на його тіло, – тортури.

На думку Ніцше влада «впікає» закон у душу людини. Філософ переконаний, що основним законом світобудови є невичерпна воля до впливу і панування. Він діє і в рослинному, і у тваринному світах. Воля до влади – це мов «душа» світу, вкорінена в його глибинних надрах. Світ являє собою арену боротьби за владу, за перевагу над іншими. Владолюбство органічно властиве також і всім людям, хоч і різною мірою. Справжнім буттям людини може бути тільки постійний рух і становлення, невпинна творчість. Всяка дія людини, на думку філософа, – це свого роду властолюбство. Римська влада засновується на примусі і тілесному покаранні. Тіло раба – поверхня, яка зберігає сліди тортур, або таврування. Хризос згадує про пані, яка роздягнула свою служницю, прив'язала до ліжка і порола так сильно, що люди, що проходять по вулиці, чули крики нещасної дівчини. Покарана дівчина демонструвала всім свою закривавлену спину,

коли супроводжувала свою господиню в лазню [4]. Таврування було підґрунтям, щоб не надавати статусу римського громадянина. Таким чином раб був приречений виконувати свою соціальну роль, незалежно від власних душевних диспозицій.

У результаті загарбницької політики римляни сконцентрували на території Італії величезні маси рабів. Французький дослідник А.Валлон вважав, що співвідношення вільних рабів в Італії було 50% на 50%, американець У. Устерман – 1:2% (33% рабів і 67% відповідно вільних), німець Ю. Беллах – 3:5 (37.5% рабів і 62,5% вільних) [6].

Отже, особливості соціокультурного та нормативно-правового розвитку Стародавнього Риму зумовили специфічне ставлення до тілесності рабів. Тіло раба розглядалося як товар, який підлягав відповідному маркуванню, міг піддаватися тортурам чи засобам тренування, згідно вимог і уподобань господаря. Залежність раба від свого господаря регулювалася римським законодавством відповідно до культурних та соціальних уявлень тогочасного суспільства. Одночасно тілесна підпорядкованість рабів мала негативний соціальний вплив і на рабовласників.

Література:

1. Огурцов А.П. Новая философская энциклопедия. / А. П. Огурцов. – М. : Мысль, 2010.– с. 28
2. Потапенко Я.О. Дослідження соматичного буття людини в соціогуманітарних студіях кінця ХІХ – початку ХХст.: становлення і розвиток наукових напрямів та концепцій: монографія / Я.О. Потапенко. – Переяслав– Хмельницький: ФОП Лукашевич О. М., 2012. – 188 с.
3. Дюрант В. Цезарь и Христос / Пер. з англ. В. В. Федорина / В. Дюрант. – М. : КРОН– ПРЕС, 1995. – 436.
4. Кифер О. Сексуальная жизнь в Древнем Риме / [Електронний ресурс] / О. Кифер. – Режим доступу : // <http://www.e-reading.club/book.php?book=1002754>
5. Балух В.О., Коцур В.П. Історія Стародавнього Риму : Курс лекцій. – Чернівці / В.О. Балух, В.П. Коцур. – Чернівці : Книги ХХІ, 2005. – 680с. : ілюстрації, карти
6. Кузнецова О.Д., Шапкін О.Д. Історія економіки // [Електронний ресурс] / О.Д. Кузнецова, О.Д. Шапкін. – Режим доступу : // <http://epi.cc.ua/ekonomicheskoe-razvitie-drevnego-21444.html>

Науковий керівник:

кандидат історичних наук, доцент Тарапон Оксана Анатоліївна.

СЕКЦІЯ: МАТЕМАТИКА

**Зебинисо Ашурова (Самарканд, Узбекистан),
 Нодира Жураева (Ташкент, Узбекистан),
 Умидахон Жураева (Самарканд, Узбекистан)**

НЕКОТОРЫЕ СВОЙСТВА БИГАРМОНИЧЕСКИХ ФУНКЦИЙ ДВУХ ПЕРЕМЕННЫХ

В данной работы строится функция Карлемана для полигармонических функций второго порядка (т.е. для бигармонических функций), определенных в области $D = \{y: y = (y_1, y_2), y_2 \geq 0\} \subset R^2$.

Функции $\varphi_\sigma(y, x)$ и $\Phi_\sigma(y, x)$, при $s > 0, \sigma \geq 0$ определим следующими равенствами:

$$c_2 \varphi_\sigma(y, x) K(x_2) = \int_0^\infty \text{Im} \left[\frac{K(i\sqrt{u^2 + s + y_2})}{i\sqrt{u^2 + s + y_2 - x_2}} \right] \frac{udu}{\sqrt{u^2 + s}}, \tag{1.0.0}$$

где $c_2 = 2^{-1} \pi \omega_2$, ω_2 – площадь единичного шара в R^2

$$K(\omega) = \frac{\exp[-\sigma(\omega+1)^{\rho_1}]}{(\omega+x_2)^2} \quad \omega = i\sqrt{u^2 + s + y_2}, \varepsilon > 0, y_2 > 0, 0 < \rho_1 < 1.$$

Здесь берется регулярная ветвь аналитической функции в ω^ρ плоскости с разрезом вдоль вещественной отрицательной полуоси, которая вещественна при вещественном ω .

$$\Phi_\sigma(y, x) = c r^2 \varphi_\sigma(y, x) \tag{1.0.1}$$

где, $c \in R, \rho_1 > 0, \sigma > 0$ в дальнейшем через c -обозначаем все постоянные числа,

$$K(x_2) = \frac{\exp[-\sigma(x_2+1)^{\rho_1}]}{(2x_2)^2} \neq 0$$

Лемма 1.0.1 Функция $\Phi_\sigma(y, x)$ определенная формулой (1.0.1) меет вид.

$$\Phi_\sigma(y, x) = -r^2 \int_0^\infty \frac{[\beta(\beta^2 - \eta^2) - 2\beta\eta^2] \cos \lambda u du}{(u^2 + r^2)(u^2 + r_1^2)^2 \exp\{A\}} \frac{udu}{\eta} - r^2 \int_0^\infty \frac{\sin \lambda [(\beta^2 - \eta^2) + 2\beta\eta] u du}{(u^2 + r^2)(u^2 + r_1^2)^2 \exp\{A\}}$$

где

$$\lambda = \left\{ \sigma \left((y_2 + 1)^2 + \eta^2 \right)^{\frac{\rho_1}{2}} \sin \rho_1 \text{arcctg} \frac{\eta}{(y_2 + 1)} \right\} \quad A = \left\{ \sigma \left((y_2 + 1)^2 + \eta^2 \right)^{\frac{\rho_1}{2}} \cos \rho_1 \text{arcctg} \frac{\eta}{(y_2 + 1)} \right\}$$

$$, \eta^2 = u^2 + \alpha^2, r^2 = \alpha^2 + (y_2 - x_2)^2, r_1^2 = \alpha^2 + (y_2 + x_2)^2$$

Действительно:

$$\begin{aligned} \exp \sigma \left((y_2 + 1) + i\eta \right)^{\rho_1} &= \exp \left\{ \sigma \left\| (y_2 + 1) + i\eta \right\|^{\frac{\rho_1}{2}} \exp i \rho_1 \text{arcctg} \frac{\eta}{(y_2 + 1)} \right\} = \\ &= \exp \left\{ \sigma \left((y_2 + 1)^2 + \eta^2 \right)^{\frac{\rho_1}{2}} \cos \rho_1 \text{arcctg} \frac{\eta}{(y_2 + 1)} \right\} \exp i \left\{ \sigma \left((y_2 + 1)^2 + \eta^2 \right)^{\frac{\rho_1}{2}} \sin \rho_1 \text{arcctg} \frac{\eta}{(y_2 + 1)} \right\} \end{aligned}$$

Тогда так, как $-\pi < \arg \omega < \pi, \cos \rho_1 \text{arcctg} \frac{\eta}{(y_2 + 1)} \geq \delta_0 > 0$

$$\begin{aligned} c_2 \varphi_\sigma(y, x) K(x_2) &= \int_0^\infty \text{Im} \frac{K(\omega)}{(y_2 - x_2 + i\eta) \eta} u du = \\ &= \int_0^\infty \text{Im} \frac{1}{(y_2 - x_2 + i\eta)(y_2 + x_2 + i\eta)^2 \exp[\sigma(\omega+1)^{\rho_1}]} \frac{udu}{\eta} \end{aligned}$$

Поэтому $c_2 \varphi_\sigma(y, x) K(x_2) = \int_0^\infty \text{Im} \frac{(y_2 - x_2 - i\eta)(y_2 + x_2 + i\eta)^2 (\sin \lambda - i \cos \lambda)}{\| (y_2 - x_2 + i\eta) \| \| (y_2 + x_2 + i\eta) \|^2 \exp[\sigma(\omega+1)^{\rho_1}]} \frac{udu}{\eta}$

$$\begin{aligned} \varphi_\sigma(y, x) &= \\ &= c \int_0^\infty \text{Im} \frac{\left[(y_2 - x_2) \left((y_2 + x_2)^2 - \eta^2 \right) - 2(y_2 + x_2)\eta^2 \right] - i\eta \left[\left((y_2 + x_2)^2 - \eta^2 \right) + 2(y_2 - x_2)(y_2 + x_2) \right]}{(\sin \lambda - i \cos \lambda)^{-1} (u^2 + r^2) (u^2 + r_1^2)^2 \exp\{A\}} \end{aligned}$$

$$\varphi_{\sigma} = -\int_0^{\infty} \frac{[(y_2 - x_2)((y_2 + x_2)^2 - \eta^2) - 2(y_2 + x_2)\eta^2] \cos \lambda \quad udu}{(u^2 + r^2)(u^2 + r_1^2)^2 \exp\{A\}} -$$

$$-\int_0^{\infty} \frac{[(y_2 + x_2)^2 - \eta^2] + 2(y_2 - x_2)(y_2 + x_2)}{(u^2 + r^2)(u^2 + r_1^2)^2 \exp\{A\}} \frac{\sin \lambda \quad udu}{\eta}$$

А $\Phi_{\sigma}(y, x) = c_0 r^2 \varphi_{\sigma}(y, x)$ имеет вид

$$\Phi_{\sigma}(y, x) = c_0 r^2 \varphi_{\sigma}(y, x) = -c_0 r^2 \int_0^{\infty} \frac{[(y_2 - x_2)((y_2 + x_2)^2 - \eta^2) - 2(y_2 + x_2)\eta^2] \cos \lambda \quad udu}{(u^2 + r^2)(u^2 + \alpha^2 + (y_2 + x_2)^2) \exp\{A\}} -$$

$$-c_0 r^2 \int_0^{\infty} \frac{[(y_2 + x_2)^2 - \eta^2] + 2(y_2 - x_2)(y_2 + x_2)}{(u^2 + r^2)(u^2 + \alpha^2 + (y_2 + x_2)^2) \exp\{A\}} \frac{\sin \lambda \quad udu}{\sqrt{u^2 + \alpha^2}}$$

Когда $\beta_1 = (y_2 + x_2)$, $\beta = (y_2 - x_2)$ тогда

$$\Phi_{\sigma}(y, x) = -r^2 \int_0^{\infty} \frac{[\beta(\beta^2 - \eta^2) - 2\beta\eta^2] \cos \lambda \quad udu}{(u^2 + r^2)(u^2 + r_1^2)^2 \exp\{A\}} \frac{1}{\eta} - r^2 \int_0^{\infty} \frac{\sin \lambda [(\beta^2 - \eta^2) + 2\beta\beta_1] udu}{(u^2 + r^2)(u^2 + r_1^2)^2 \exp\{A\}}$$

Лемма 1.0.2 Функция $\varphi_{\sigma}(y, x)$, определенная формулой (1.0.0), при $\alpha > 0$ - является гармонической функцией по переменной y .

Доказательство : Докажем гармоничность функции

$$c_2 \varphi_{\sigma}(y, x) K(x_2) = \int_0^{\infty} \operatorname{Im} \left[\frac{\exp \left[-\sigma \left(i\sqrt{u^2 + s} + y_2 + 1 \right)^{\rho_1} \right]}{\left(i\sqrt{u^2 + s} + \beta \right) \left(i\sqrt{u^2 + s} + \beta_1 \right)^2} \right] \frac{udu}{\sqrt{u^2 + s}}, \quad \varepsilon > 0, y_2 > 0, 0 < \rho_1 < 1.$$

Так как гармонические функции инвариантны относительно преобразования параллельного переноса то Доказательство: достаточно, провести для $x=0$. Пусть $\alpha > 0, s = \alpha^2 = y_1^2 + y_2^2, \eta^2 = t^2 + \alpha^2$.

$$c_2 \varphi_{\sigma}(y, x) K(x_2) = \frac{1}{2i} \int_0^{\infty} \left(\frac{\exp \left[-\sigma(\omega + 1)^{\rho_1} \right]}{(\omega - x_2)(\omega + x_2)^2} - \frac{\exp \left[-\sigma(\bar{\omega} + 1)^{\rho_1} \right]}{(\bar{\omega} - x_2)(\bar{\omega} + x_2)^2} \right) \frac{udu}{\sqrt{u^2 + s}},$$

нам достаточно доказать гармоничность

$$F(s, y_2) = \int_0^{\infty} \left(\frac{\exp \left[-\sigma \left(i\sqrt{u^2 + s} + 1 \right)^{\rho_1} \right]}{\left(i\sqrt{u^2 + s} - y_2 \right) \left(i\sqrt{u^2 + s} + y_2 \right)^2} \right) \frac{udu}{\sqrt{u^2 + s}}$$

Уравнение Лапласа $\Delta F = \frac{\partial^2 F}{\partial y_1^2} + \frac{\partial^2 F}{\partial y_2^2}$ в координатах (s, y_1) имеет вид

$$\Delta F = \frac{\partial^2 F}{\partial y_1^2} + \frac{\partial^2 F}{\partial y_2^2} = 4s \frac{\partial^2 F}{\partial s^2} + 2 \frac{\partial F}{\partial s} + \frac{\partial^2 F}{\partial y_2^2}$$

на основании $\frac{\partial F}{\partial y_1} = 2 \frac{\partial F}{\partial s} y_1, \quad \frac{\partial^2 F}{\partial y_1^2} = 4 \frac{\partial^2 F}{\partial s^2} y_1^2 + 2 \frac{\partial F}{\partial s}$

$$2 \frac{\partial F(s, y_2)}{\partial s} = 2 \int_0^\infty \frac{\partial}{\partial s} \left(\frac{\exp \left[-\sigma \left(i\sqrt{u^2 + s} + 1 \right)^{\rho_1} \right]}{\sqrt{u^2 + s} \left(i\sqrt{u^2 + s} - y_2 \right) \left(i\sqrt{u^2 + s} + y_2 \right)^2} \right) u du =$$

Так, как

$$= \int_0^\infty \frac{\partial}{\partial u^2} \left(\frac{\exp \left[-\sigma \left(i\sqrt{u^2 + s} + 1 \right)^{\rho_1} \right]}{\sqrt{u^2 + s} \left(i\sqrt{u^2 + s} - y_2 \right) \left(i\sqrt{u^2 + s} + y_2 \right)^2} \right) d^2 u = -\frac{1}{\sqrt{s}} \frac{\exp \left[-\sigma \left(i\sqrt{s} + 1 \right)^{\rho_1} \right]}{\left(i\sqrt{s} - y_2 \right) \left(i\sqrt{s} + y_2 \right)^2}$$

$$4s \frac{\partial^2 F(s, y_2)}{\partial s^2} = -i \frac{\partial}{\partial s} \frac{\exp \left[-\sigma \left(i\sqrt{s} + 1 \right)^{\rho_1} \right]}{\left(i\sqrt{s} - y_2 \right) \left(i\sqrt{s} + y_2 \right)^2} + \frac{1}{\sqrt{s}} \frac{\exp \left[-\sigma \left(i\sqrt{s} + 1 \right)^{\rho_1} \right]}{\left(i\sqrt{s} - y_2 \right) \left(i\sqrt{s} + y_2 \right)^2}$$

получаем,

$$\frac{\partial^2 F(s, y_2)}{\partial y_2^2} = i \frac{\partial}{\partial s} \frac{\exp \left[-\sigma \left(i\sqrt{s} + 1 \right)^{\rho_1} \right]}{\left(i\sqrt{s} - y_2 \right) \left(i\sqrt{s} + y_2 \right)^2}$$

Складывая результаты, получаем $\Delta F = 4s \frac{\partial^2 F}{\partial s^2} + 2 \frac{\partial F}{\partial s} + \frac{\partial^2 F}{\partial y_2^2} = 0$.

Гармоничность функции $\varphi_\sigma(y, x)$ при $s > 0$ доказано

Лемма 1.0.3. $\Delta r^2 \varphi_\sigma(y, x) = \psi_\sigma(y, x)$ где $\psi_\sigma(y, x) = 4r \frac{\partial \varphi_\sigma(y, x)}{\partial r} + 4\varphi_\sigma(y, x)$

гармоническая функция в R^2 по переменному y включая и точку x , $r^2 \varphi_\sigma(y, x)$ является бигармонической функцией:

$$\Delta^2 r^2 \varphi_\sigma(y, x) = 0$$

Доказательство:

$$\begin{aligned} \Delta r^2 \varphi_\sigma(y, x) &= r^2 \Delta \varphi_\sigma(y, x) + 4 \sum_{k=1}^2 y_k \frac{\partial \varphi_\sigma(y, x)}{\partial y_k} + 4\varphi_\sigma(y, x) = \\ &= r^2 \Delta \varphi_\sigma(y, x) + 4r \frac{\partial \varphi_\sigma(y, x)}{\partial r} + 4\varphi_\sigma(y, x) \end{aligned}$$

Кроме того $\Delta \left(r \frac{\partial \varphi_\sigma(y, x)}{\partial r} \right) = \sum_{j=1}^2 \sum_{k=1}^2 \frac{\partial^2}{\partial y_j^2} y_k \frac{\partial \varphi_\sigma(y, x)}{\partial y_k} = \left(r \frac{\partial}{\partial r} + 2 \right) \Delta \varphi_\sigma(y, x)$

$$\Delta^s r^2 \varphi_\sigma(y, x) = r^2 \Delta^s \varphi_\sigma(y, x) + 4sr \Delta^{s-1} \varphi_\sigma(y, x) + 4s^2 \Delta^{s-1} \varphi_\sigma(y, x)$$

Теперь мы можем утверждать:

Теорема 1. Функция $\Phi_\sigma(y, x)$, определенная формулой (1.0.1) при $\alpha > 0$ - является полигармонической функцией второго порядка (т.е. является бигармонической функцией).

Литература:

1. Yarmukhamedov. Sh. Ya. a Task Cauchy for polyharmonic of the equation. The reports of WOUNDS 2003 volumes 388, №2, with 102-165.
3. Mazhya. B. G., About the decision of a task Cauchy for the equation Laplace (uniqueness, approximation). Works MMO, 1974, т.30, with 61-114).
4. Жураева Н.Ю. Об интегральном представлении полигармонических функций. Ташкент. ДАН РУз № 3, 2008г. с. 18-20.

Зебинисо Ашурова, Хусен Жураева, Умидахон Файзуллоев
(Узбекистан, Самарканд)

О БИГАРМОНИЧЕСКИХ ФУНКЦИЙ ДВУХ ПЕРЕМЕННЫХ

В данной работе строится функция Карлемана для полигармонических функций второго порядка (т.е. для бигармонических функций), определенных в области $D = \{y : y = (y_1, y_2), y_2 \geq 0\} \subset R^2$.

Функции $\varphi_\sigma(y, x)$ и $\Phi_\sigma(y, x)$, при $s > 0$, $\sigma \geq 0$ определим следующими равенствами

$$c_2 \varphi_\sigma(y, x) K(x_2) = \int_0^\infty \operatorname{Im} \left[\frac{K(i\sqrt{u^2 + s} + y_2)}{i\sqrt{u^2 + s} + y_2 - x_2} \right] \frac{udu}{\sqrt{u^2 + s}}, \quad (1.0.0)$$

где $c_2 = 2^{-1} \pi \omega_2$, ω_2 – площадь единичного шара в R^2

$$K(\omega) = \frac{\exp[-\sigma(\omega+1)^\rho]}{(\omega+x_2)^2} \quad \omega = i\sqrt{u^2 + s} + y_2, \varepsilon > 0, y_2 > 0, 0 < \rho_1 < 1.$$

Здесь берется регулярная ветвь аналитической функции в ω^ρ плоскости с разрезом вдоль вещественной отрицательной полуоси, которая вещественна при вещественном ω .

$$\Phi_\sigma(y, x) = cr^2 \varphi_\sigma(y, x) \quad (1.0.1)$$

где, $c \in R$, $\rho_1 > 0, \sigma > 0$ в дальнейшем через c обозначаем все постоянные числа,

$$K(x_2) = \frac{\exp[-\sigma(x_2+1)^\rho]}{(2x_2)^2} \neq 0$$

Лемма 1.0.1 Функция $\Phi_\sigma(y, x)$ определенная формулой (1.0.1) имеет вид

$$\Phi_\sigma(y, x) = -r^2 \int_0^\infty \frac{[\beta(\beta^2 - \eta^2) - 2\beta\eta^2] \cos \lambda \, udu}{(u^2 + r^2)(u^2 + r_1^2)^2 \exp\{A\}} \frac{1}{\eta} - r^2 \int_0^\infty \frac{\sin \lambda [(\beta^2 - \eta^2) + 2\beta\eta] udu}{(u^2 + r^2)(u^2 + r_1^2)^2 \exp\{A\}}$$

$$\text{где } \lambda = \left\{ \sigma \left((y_2 + 1)^2 + \eta^2 \right)^{\frac{\rho_1}{2}} \sin \rho_1 \operatorname{arctg} \frac{\eta}{(y_2 + 1)} \right\}$$

$$A = \left\{ \sigma \left((y_2 + 1)^2 + \eta^2 \right)^{\frac{\rho_1}{2}} \cos \rho_1 \operatorname{arctg} \frac{\eta}{(y_2 + 1)} \right\}, \eta^2 = u^2 + \alpha^2, r^2 = \alpha^2 + (y_2 - x_2)^2, r_1^2 = \alpha^2 + (y_2 + x_2)^2$$

Лемма 1.0.2 Функция $\varphi_\sigma(y, x)$, определенная формулой (1.0.0),

при $\alpha > 0$ - является гармонической функцией по переменной y .

$$\text{Лемма 1.0.3. } \Delta r^2 \varphi_\sigma(y, x) = \psi_\sigma(y, x) \quad \text{где } \psi_\sigma(y, x) = 4r \frac{\partial \varphi_\sigma(y, x)}{\partial r} + 4\varphi_\sigma(y, x)$$

гармоническая функция в R^2 по переменному y включая и точку x , $r^2 \varphi_\sigma(y, x)$ является бигармонической функцией:

$$\Delta^2 r^2 \varphi_\sigma(y, x) = 0$$

Теорема 1. Функция $\Phi_\sigma(y, x)$, определенная формулой (1.0.1) при $\alpha > 0$ - является полигармонической функцией второго порядка (т.е. является бигармонической функцией).

Теорема 2. Для функции $\Phi_\sigma(y, x)$ определенная формулой (1.0.1) ($\alpha > 0$), справедлива равенство $\Phi_\sigma(y, x) = c \left(r^2 \ln \frac{1}{r} + r^2 G(y, x) \right)$, где $G_\sigma(y, x)$ гармоническая функция по переменной y , включая и точку x .

Доказательство : Теперь для разности $\varphi_\sigma(y, x) - \frac{1}{2\pi} \ln \frac{1}{r} = G_\sigma(y, x)$ имеем

$$\begin{aligned}
 G_\sigma(y, x) &= -\frac{\exp[\sigma(x_2+1)^{\rho_1}]}{8\pi x_2^2} \int_0^\infty \operatorname{Im} \left[\frac{\exp[-\sigma(i\sqrt{u^2+s}+y_2+1)^{\rho_1}]}{(i\sqrt{u^2+s}+y_2-x_2)((i\sqrt{u^2+s}+y_2)+x_2)^2} \right] \frac{udu}{\sqrt{u^2+\alpha^2}} - \frac{1}{2\pi} \ln \frac{1}{r} = \\
 &= -\frac{\exp[\sigma(x_2+1)^{\rho_1}]}{8\pi x_2^2} \int_0^1 \operatorname{Im} \left[\frac{\exp[-\sigma(i\sqrt{u^2+s}+y_2+1)^{\rho_1}]}{(i\sqrt{u^2+s}+y_2-x_2)((i\sqrt{u^2+s}+y_2)+x_2)^2} \right] - \frac{8\pi x_2^2}{\exp[\sigma(x_2+1)^{\rho_1}]} \frac{udu}{\sqrt{u^2+\alpha^2}} \\
 &\quad - \frac{\exp[\sigma(x_2+1)^{\rho_1}]}{8\pi x_2^2} \int_1^\infty \operatorname{Im} \left[\frac{\exp[-\sigma(i\sqrt{u^2+s}+y_2+1)^{\rho_1}]}{(i\sqrt{u^2+s}+y_2-x_2)((i\sqrt{u^2+s}+y_2)+x_2)^2} \right] \frac{udu}{\sqrt{u^2+\alpha^2}} - \\
 &\quad - \frac{\exp[\sigma(x_2+1)^{\rho_1}]}{8\pi x_2^2} \int_0^1 \operatorname{Im} \left[\frac{1}{(i\sqrt{u^2+s}+y_2-x_2)} \right] \frac{udu}{\sqrt{u^2+\alpha^2}} - \frac{1}{2\pi} \ln \frac{1}{r}
 \end{aligned}$$

Так как первое и второе слагаемое в правой части изображает непрерывную функции точки u в R^2 , включая и точку $u=x$, и кроме того

$$\int_0^1 \frac{udu}{u^2+\alpha^2} - \ln \frac{1}{r} = -\frac{1}{2} \ln(1+r^2),$$

Таким образом, функция $G_\sigma(y, x)$ как разность двух гармонических функций гармонична в $R^2/\{x\}$ и непрерывна в R^2 , значить она является гармоническая функция в R^2 .

Для функции $\varphi_\sigma(y, x)$ и $\Phi_\sigma(y, x)$ имеет места представление

$$\varphi_\sigma(y, x) = c \left(\ln \frac{1}{r} + G(y, x) \right) \quad \Phi_\sigma(y, x) = cr^2 \left(\ln \frac{1}{r} + G(y, x) \right).$$

Лемма 1.0.4. Для функции $\varphi_\sigma(y, x)$, определенная формулой (1.0.0), имеет место неравенство

$$|\varphi_\sigma(y, x)| \leq \frac{c}{r r_1 \exp \left[\sigma_0 \left(\sqrt{\alpha^2 + (y_2+1)^{2\rho_1}} \right)^{\rho_1} \right]}$$

Доказательство : Для того чтобы получить эту оценку, преобразуем подынтегральное выражения

$$c_2 \varphi_\sigma(y, x) K(x_2) = \int_0^\infty \operatorname{Im} \left[\frac{K(i\sqrt{u^2+s}+y_2)}{i\sqrt{u^2+s}+y_2-x_2} \right] \frac{udu}{\sqrt{u^2+s}}, \quad K(\omega) = \frac{\exp[-\sigma(\omega+1)^{\rho_1}]}{(\omega+x_2)^2} \text{ где } c_2 = 2^{-1} \pi \omega_2,$$

ω_2 — площадь единичного шара в R^2 , $\omega = i\sqrt{u^2+s}+y_2$, $\varepsilon > 0, y_2 > 0, 0 < \rho_1 < 1$. в виде:

$$\|K(\omega)\| = \frac{\exp \operatorname{Re}[-\sigma(\omega+1)^{\rho_1}]}{\|(\omega+x_2)\|^2} = \frac{\exp \left[-\sigma \left(\sqrt{u^2+\alpha^2+(y_2+1)^{2\rho_1}} \right)^{\rho_1} \cos \lambda \right]}{u^2+\alpha^2+(y_2+x_2)^{2\rho_1}}$$

Тогда так, как $-\pi < \arg \omega < \pi$ $\cos \rho_1 \operatorname{arctg} \frac{\eta}{(y_2+1)} \geq \delta_0 > 0$

$$\text{Поэтому } \|K(\omega)\| \leq \frac{\exp\left[-\sigma\left(\sqrt{u^2 + \alpha^2 + (y_2 + 1)^{2_1}}\right)^{\rho_1} \cos \lambda\right]}{(u^2 + \alpha^2 + (y_2 + x_2)^{2_1})} \leq \frac{\exp\left[-\sigma\|\omega\|^{\rho_1} \cos \lambda\right]}{\|\omega\|^{2_1}}$$

Из последних неравенств получим

$$\begin{aligned} |\varphi_\sigma(y, x)| &\leq c \int_\alpha^\infty \frac{\exp\left[-\sigma_0\left(\sqrt{t^2 + (y_2 + 1)^{2_1}}\right)^{\rho_1}\right] dt}{\alpha \sqrt{(t^2 + \alpha^2 + (y_2 + x_2)^{2_1})^2} \sqrt{(t^2 + (y_2 - x_2)^{2_1})}} \leq \\ &\leq c \frac{\exp\left[-\sigma_0\left(\sqrt{\alpha^2 + (y_2 + 1)^{2_1}}\right)^{\rho_1}\right]}{\sqrt{(\alpha^2 + (y_2 + x_2)^{2_1})}} \int_\alpha^\infty \frac{dt}{(t^2 + (y_2 - x_2)^{2_1})} \leq c \frac{\exp\left[-\sigma_0\left(\sqrt{\alpha^2 + (y_2 + 1)^{2_1}}\right)^{\rho_1}\right]}{rr_1} \end{aligned}$$

$$\text{Следовательно, } |\varphi_\sigma(y, x)| \leq \frac{c}{rr_1 \exp\left[\sigma_0\left(\sqrt{\alpha^2 + (y_2 + 1)^{2_1}}\right)^{\rho_1}\right]}.$$

Следствие. Для функция $\Phi_\sigma(y, x)$, определенная формулой (1.0.0),

$$\text{справедлива равенство: } |\Phi_\sigma(y, x)| \leq \frac{c}{\exp\left[\sigma_0\left(\sqrt{\alpha^2 + (y_2 + 1)^{2_1}}\right)^{\rho_1}\right]}$$

Лемма 1.0.5. Для функции $\varphi_\sigma(y, x)$, определенная формулой (1.0.0), имеет место неравенство

$$\begin{aligned} \left\| \frac{\partial \varphi_\sigma(y, x)}{\partial y_i} \right\| &\leq \frac{c}{rr_1^2 \exp\left[\sigma_0\sqrt{\alpha^2 + (y_2 + 1)^{2_1}}\right]^{\rho_1}} \\ r &= \sqrt{(y_1 - x_1)^2 + (y_2 - x_2)^2}, r_1 = \sqrt{(y_1 - x_1)^2 + (y_2 + x_2)^2} \end{aligned}$$

Доказательство : Так, как

$$\begin{aligned} \varphi_\sigma(y, x) &= -\frac{\exp[\sigma(x_2 + 1)^{\rho_1}]}{8\pi\alpha_2^2} \text{Im} \int_0^\infty \frac{\exp\left[-\sigma\left(\left(i\sqrt{u^2 + s} + y_2\right) + 1\right)^{\rho_1}\right]}{\left[\left(i\sqrt{u^2 + s} + y_2 - x_2\right)\left(\left(i\sqrt{u^2 + s} + y_2\right) + x_2\right)\right]^2} d\sqrt{u^2 + s} = \\ &= -\frac{\exp[\sigma(x_2 + 1)^{\rho_1}]}{8\pi\alpha_2^2} \text{Im} \int_\alpha^\infty \frac{\exp\left[-\sigma(it + y_2 + 1)^{\rho_1}\right]}{(it + y_2 - x_2)(it + y_2 + x_2)^2} dt \end{aligned}$$

При $x_1 < y_1$

$$\frac{\partial \varphi_\sigma(y, x)}{\partial y_1} = \frac{\exp[\sigma(x_2 + 1)^{\rho_1}]}{8\pi\alpha_2^2} \text{Im} \frac{\exp\left[-\sigma\left(\left(i(y_1 - x_1) + y_2\right) + 1\right)^{\rho_1}\right]}{\left(\left(i(y_1 - x_1) + y_2 - x_2\right)\left(i(y_1 - x_1) + y_2 + x_2\right)\right)^2}$$

При $x_1 > y_1$

$$\begin{aligned} \frac{\partial \varphi_\sigma(y, x)}{\partial y_1} &= -\frac{\exp[\sigma(x_2 + 1)^{\rho_1}]}{8\pi\alpha_2^2} \text{Im} \frac{\exp\left[-\sigma\left(\left(i(x_1 - y_1) + y_2 + 1\right)^{\rho_1}\right)\right]}{\left(\left(i(x_1 - y_1) + y_2 - x_2\right)\left(i(x_1 - y_1) + y_2 + x_2\right)\right)^2} \\ \frac{\partial \varphi_\sigma(y, x)}{\partial y_2} &= -\frac{\exp[\sigma(x_2 + 1)^{\rho_1}]}{8\pi\alpha_2^2} \text{Im} \frac{\exp\left[-\sigma\left(\left\|x_1 - y_1\right\| + y_2 + 1\right)^{\rho_1}\right]}{\left(\left(i(y_2 - x_2) - \left\|x_1 - y_1\right\|\right)\left(i\left\|x_1 - y_1\right\| + y_2 + x_2\right)\right)^2} = \end{aligned}$$

$$= -\frac{\exp[\sigma(x_2+1)^{\rho_1}]}{8\pi x_2^2} \operatorname{Re} \frac{\exp[-\sigma(\|x_1 - y_1\| + y_2 + 1)^{\rho_1}]}{(i\|x_1 - y_1\| + y_2 - x_2)(i\|x_1 - y_1\| + y_2 + x_2)^2}$$

Следовательно

$$\left\| \frac{\partial \varphi_\sigma(y, x)}{\partial y_i} \right\| \leq c \left\| \frac{\exp[-\varepsilon((y_1 - x_1) + y_2 + 1)^{\rho_1}]}{(i(y_1 - x_1) + y_2 - x_2)(i(y_1 - x_1) + y_2 + x_2)^2} \right\| \leq \frac{c}{r r_1^2 \exp[\varepsilon_0 \sqrt{\alpha^2 + (y_2 + 1)^2}^{\rho_1}]}$$

$$\begin{aligned} \frac{\partial \varphi_\sigma(y, x)}{\partial y_2} &= -\frac{\exp[\sigma(x_2+1)^{\rho_1}]}{8\pi x_2^2} \operatorname{Im} \frac{\exp[-\sigma(\|x_1 - y_1\| + y_2 + 1)^{\rho_1}]}{(i(y_2 - x_2) - \|x_1 - y_1\|)(i\|x_1 - y_1\| + y_2 + x_2)^2} = \\ &= -\frac{\exp[\sigma(x_2+1)^{\rho_1}]}{8\pi x_2^2} \operatorname{Re} \frac{\exp[-\sigma(\|x_1 - y_1\| + y_2 + 1)^{\rho_1}]}{(i\|x_1 - y_1\| + y_2 - x_2)(i\|x_1 - y_1\| + y_2 + x_2)^2} \end{aligned}$$

Лемма 1.0.6. Пусть \bar{n} - внешняя нормаль к границе ∂D . Тогда для функции $\Phi_\sigma(y, x)$ справедливы неравенства:

$$\left\| \frac{\partial \Phi_\sigma}{\partial \bar{n}} \right\| \leq \frac{c}{r_1 \exp[\sigma_0 (\sqrt{\alpha^2 + (y_2 + 1)^2})^{\rho_1}]}$$

Доказательство : Так как $\frac{\partial \Phi_\sigma}{\partial \bar{n}} = \frac{\partial \Phi_\sigma}{\partial y_1} \cos \alpha_1 + \frac{\partial \Phi_\sigma}{\partial y_2} \cos \alpha_2$, $j = 1, 2$ из полученных оценок для $|\varphi_\sigma(y, x)|$,

$$\left\| \frac{\partial \varphi_\sigma(y, x)}{\partial y_i} \right\|, \quad \frac{\partial \Phi_\sigma}{\partial y_j} = \frac{\partial r^2}{\partial y_j} \varphi_\sigma(y, x) + r^2 \frac{\partial \varphi_\sigma(y, x)}{\partial y_j}$$

получим
$$\left\| \frac{\partial \Phi_\sigma}{\partial \bar{n}} \right\| \leq \frac{c}{r_1 \exp[\sigma_0 (\sqrt{\alpha^2 + (y_2 + 1)^2})^{\rho_1}]}$$

Литература:

1. Yarmukhamedov. Sh. Ya. a Task Cauchy for polyharmonic of the equation. The reports of WOUNDS 2003 volumes 388, №2, with 102-165.
2. Mazhya. B. G., About the decision of a task Cauchy for the equation Laplace (uniqueness, approximation). Works MMO, 1974, т.30, with 61-114).
3. Жураева Н.Ю. Об интегральном представлении полигармонических функций. Ташкент. ДАН РУз № 3, 2008г. с. 18-20.

Елена Белоус
(Сумы, Украина)

ДВУМЕРНАЯ ГАУССОВА ФУНКЦИЯ В МОДЕЛИРОВАНИИ МЕХАНИЧЕСКИХ ХАРАКТЕРИСТИК НАПЛАВЛЕННОГО МЕТАЛЛА

Математическое моделирование технических объектов является основополагающим направлением в развитии современных научных исследований [1-4]. Так, с помощью качественной математической модели, адекватно представляющей и описывающей изучаемое явление, можно эффективно прогнозировать и моделировать параметры и характеристики различных процессов, материалов, технологий и т.д.

Как правило, накопленные результаты экспериментов обрабатываются с помощью наперед заданных зависимостей или известных методов. Чаще всего это полиномы первого или второго порядков. Однако не всегда удается получить удовлетворительную для всех параметров эксперимента теоретическую модель.

Иногда, в качестве наглядного представления исследуемых зависимостей, как правило, рассматриваются графики функций, выполненные на плоскости или в пространстве [5].

Теоретические сведения.

В качестве интерполяционной двумерной функции была выбрана гауссова функция. Уравнение гауссовой функции имеет вид:

$$F(x_1, x_2) = a_0 \exp\left[-0.5 \left[\left(\frac{x_1 - a_1}{a_2} \right)^2 + \left(\frac{x_2 - a_3}{a_4} \right)^2 \right]\right] \quad (1)$$

где x_1 и x_2 - переменные, $F(x_1, x_2)$ - значение функции, a_i ($i = \overline{0;4}$) – коэффициенты.

График зависимости (1) в общем виде представлен на рисунке 1.

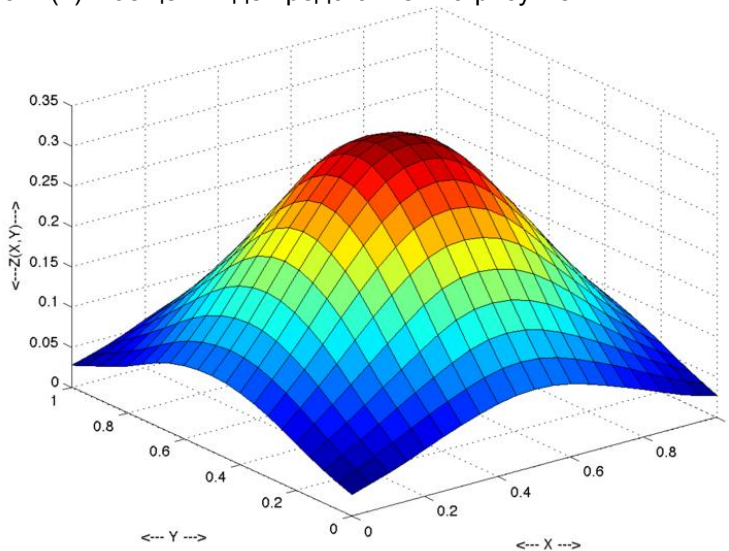

Рисунок 1. График двумерной гауссовой функции.

Методика обработки экспериментальных результатов

Рассмотрим экспериментальные результаты, обработанные в рамках предложенного алгоритма.

Авторы работы [6], для определения состава наплавленного металла, обладающего оптимальными твердостью и стойкостью к абразивному износу, разработали составы шихты порошковых проволок, содержащих в своем составе графита 25, 50, 100, 150, 200, 250 и 300 грамм. В каждый состав шихты порошковой проволоки, содержащей то или иное количество графита, вводили ферротитан в количестве 0, 100, 200, 300, 400, 500, 600 и 700 грамм. В качестве балласта во все композиции порошковых проволок вводили железный порошок. Общая масса материалов в шихте порошковой проволоки составляла 3 кг. Наплавки разработанными порошковыми проволоками выполняли в медный водоохлаждаемый кокиль.

Наплавленные образцы подвергали различным испытаниям, а после отжига принимали стружку для определения химического состава. За образец для сравнения по устойчивости к абразивному износу был принят металл, наплавленный порошковой проволокой с наименьшим количеством титана и углерода.

Результаты исследований по влиянию титана в пределах от 0 до 7,0 % и углерода от 0,5 до 4,0% на твердость и относительную устойчивость наплавленного металла к абразивному износу приведены в таблице 1.

Таблица 1

Содержание Ti, %	Содержание C, %	Твердость, HRC	Относительная износостойкость, ε %
2,0	4,0	32	1
4,0	0,5	48	1,25
6,0	3,0	60	1,56
7,0	4,0	55	1,52

Затем, с целью графического представления полученных экспериментальных результатов, с помощью программы SigmaPlot 11.0. были построены графические зависимости механических характеристик твердости о относительной износостойкости от процентного содержания титана и углерода в исследуемых образцах. Графики соответствующих зависимостей представлены на рисунка 2 и 3.

Обработка экспериментальных результатов, построение графиков и расчет параметров выбранных моделей выполнялись с помощью программы SigmaPlot 11.0.

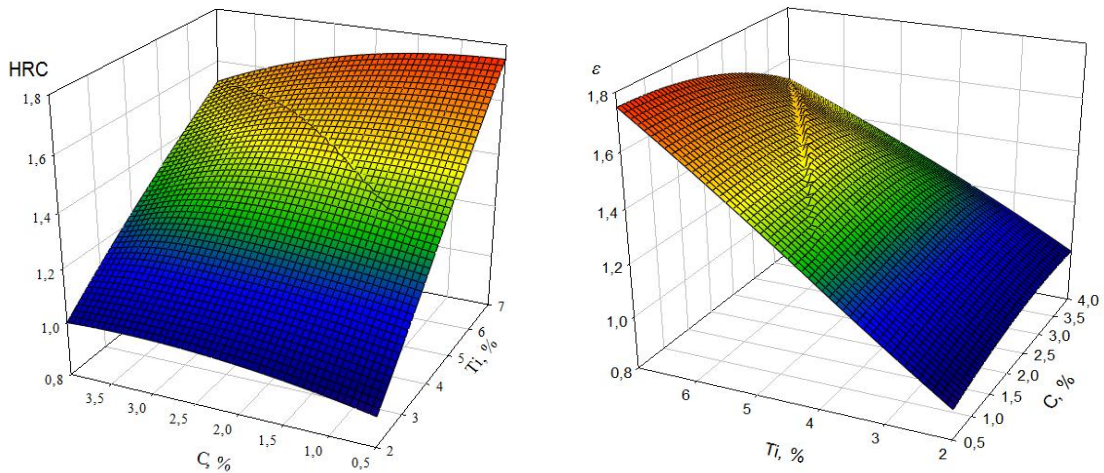

Рисунок 2. График зависимости твердости и относительной износостойкости от содержания титана и углерода в металлических образцах.

Анализ графиков полученных экспериментальных зависимостей позволили определить форму и уравнение предполагаемых зависимостей механических параметров от процентной доли содержания титана и углерода.

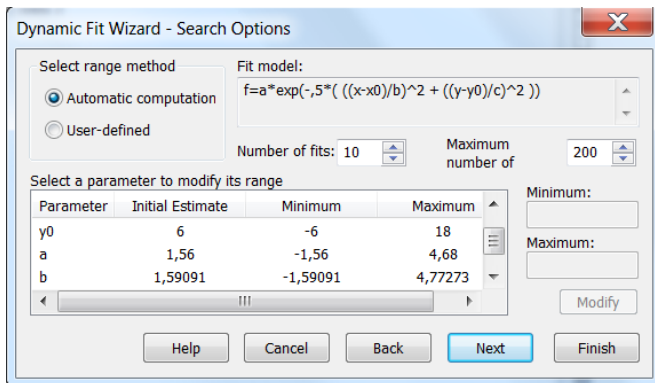

Рисунок 4. Листинг программы по расчету коэффициентов.

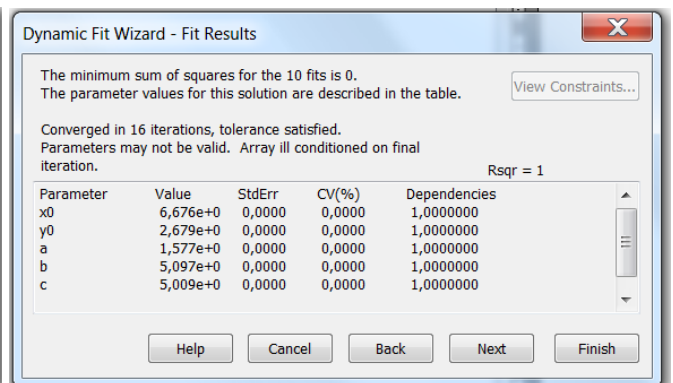

Рисунок 5. Листинг программы по расчету коэффициентов.

При построении модели зависимости, входными параметрами считались содержание элементов в %: углерода – переменная x_1 и титана – переменная x_2 . В качестве выходных переменных – функции твердости $F_1(x_1, x_2)$ и относительной износостойкости $F_2(x_1, x_2)$.

Так на базе формулы (1) проведен расчет коэффициентов модели (смотри рис.4, 5) . Результаты представлены в таблице2

Таблица 2.

Коэффициенты в рамках модели $F(x_1, x_2)$				
a_0	a_1	a_2	a_3	a_4
Функция твердости $F_1(x_1, x_2)$				
60,000	6,000	2,272	3,000	1,591
Функция относительной износостойкости $F_2(x_1, x_2)$				
1,560	3,000	1,591	6	2,273

Полученные графики и аналитические зависимости могут быть использованы для выбора химического состава наплавленного металла с целью варьирования параметрами относительной износостойкости и твердости поверхности, а также, для решения задач оптимизации затрат и энергоресурсов при подборе шихты порошковой проволоки.

Литература:

1. Чигарёв В. В. Математическое моделирование влияния легирующих элементов на твердость и износостойкость наплавленного металла, содержащего метастабильный аустенит / В. В. Чигарёв, А. М. Зусин, О. Б. Носовская, С. П. Десятский // Университетская наука – 2015 : тезисы докладов

- междунар. науч.-техн. конф., 19-20 мая 2015 г. : в 4-х т. / ГБУЗ «ПГТУ». – Мариуполь, 2015. – Т. 2. – С. 135-136.
- Барботько, А. И. Основы теории математического моделирования : / А. И. Барботько, А. О. Гладышкин .— Старый Оскол : ТНТ, 2013 .— 212 с.
 - Маликов, Р. Ф. Основы математического моделирования : [учебное пособие для студентов вузов, обучающихся по специальности 050501.06 - Профессиональное обучение (информатика, вычислительная техника и компьютерные технологии)] / Р. Ф. Маликов .— Москва : Горячая линия-Телеком, 2010 .— 366, [2] с.
 - Тарасевич, Ю. Ю. Математическое и компьютерное моделирование : вводный курс : [учебное пособие для студентов вузов, обучающихся по специальности 030100 "Информатика"] / Ю. Ю. Тарасевич .— Изд. 6-е .— Москва : ЛИБРОКОМ, 2013 .— 152 с.
 - Ермилов В. Концептуальные геометрические модели / В. Ермилов, В. Харин, М. Шалак // Department of Computer Aided Design. Izhevsk State Technical University. – Izhevsk, Russia, 2004. – С. 34– 37.
 - Попов С. Н. Математическое моделирование и разработка высокоизносостойких рабочих покрытий биматериалов на базе системы легирования Fe-C-Cr-B-Si / С. Н. Попов, А. А. Митяев // Придніпровський науковий вісник, 1998. – № 12 (79). – С. 9-14.
 - Влияние титана и углерода на свойства наплавленного металла / А. И. Любич, А. Ф. Будник, Т. П. Говорун, А. Н. Горбанева // Вісник Сумського державного університету. Серія : Технічні науки. - 2010. - № 2. - С. 96-99. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VSU_tekh_2010_2_16

Малохат Босимова
(Гулистан, Узбекистан)

МАТЕМАТИЧЕСКАЯ МОДЕЛЬ РАСЧЕТА ПРОФИЛЯ ТЕМПЕРАТУР ПРИ НЕСТАЦИОНАРНОЙ ТЕПЛОПРОВОДНОСТИ

Электрод диаметром D с внешней стороны печи на расстоянии 1 м охлаждается водой до температуры $T=300^\circ G$. Как изменяется температура по длине стержня если известно что температура печи $T=2000^\circ G$, температура окружающей среды $T_0=50^\circ G$; коэффициент теплопроводности $K=80-0,01T$ (ккал/м. ч. $^\circ G$).

Распределение температуры по длине электрода можно вычислить путем решения дифференциального уравнения теплового баланса, записанного для элементарного участка.

Приток тепла внутрь элемента описывается уравнением Фурье и равен $-KA dT/dx$ ккал/час.

Поток тепла из элемента равен

$$-KA \frac{dT}{dx} + \frac{d}{dx} \left(-KA \frac{dT}{dx} \right) \Delta x + \pi DR(T - T_0) \Delta x \quad \text{ккал/час.}$$

Следовательно, уравнение теплового баланса запишется

$$(K_0 - \alpha T) \frac{d^2 T}{dx^2} - \alpha \left(\frac{dT}{dx} \right)^2 - \frac{\pi DR}{A} (T - T_0) = 0, \quad (1)$$

где R – теплотери в окружающую среду, ккал/час $^\circ G$;

A – площадь поперечного сечения электрода, m^2 .

Граничные условия

$$x=0, T=2000^\circ G; \quad x=1, T=300^\circ G; \quad \beta = \frac{\pi DR}{A} = 2.$$

Для того чтобы решить уравнение (1) как начальную задачу, необходимо для одной из границ, например для $x=1$, определить значение dT/dx . С этой целью была использована процедура метода деления отрезка пополам и формулы. Значение производной dT/dx , соответствующее граничным условиям задачи с точностью до $1^\circ C$, равно 1944, 21. Некоторые значения, полученные в результате решения уравнения (4.1), приведены ниже

$T^\circ G$	1999,7	1808,7	1444,8	1101,7	776,1	465,4	302,8
x, m	0,0	0,1	0,3	0,5	0,7	0,9	1,0

*Расчет разделительной способности тарелки
ректификационной колонны для диффузионной модели*

движення потоку жидкості

При движении жидкости по тарелке в ректификационной колонне ее концентрация x изменяется от некоторого значения x_0 на входе до значения x_1 на выходе. Изменение состава жидкости происходит за счет взаимодействия с паровым потоком, поступающим на тарелку в количестве V , и эффекта продольного перемешивания, учитываемого коэффициентом турбулентной диффузии D_E . Если положить, что локальный к.п.д. Мерфри –

$$E_{0v} = (y - y_{i-1}) / (y^* - y_{i-1})$$

постоянная величина, а в пределах одной тарелки равновесие описывается уравнением $y^* = mx + b$, то уравнение для концентрации компонента в жидкости запишется в виде

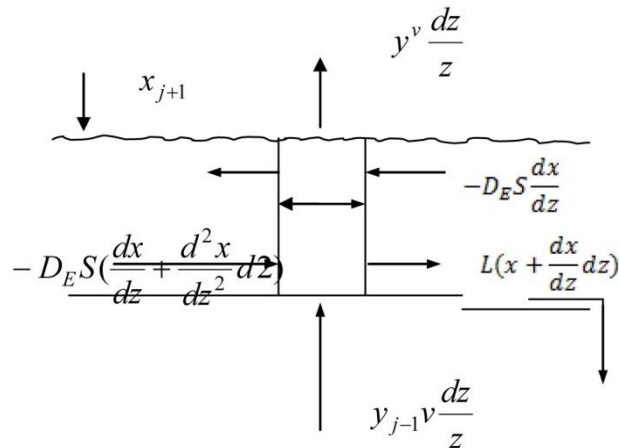

Рис. 1

$$\frac{1}{Pe} \frac{d^2x}{d\omega^2} - \frac{dx}{d\omega} - m \frac{V}{L} E_{0v} (x - x^*) = 0,$$

где $Pe = Uz_e / D_E$ – критерий Пекле; $\omega = z/Z$ – доля площади сечения тарелки; S – сечение потока, $U = L/S$ – скорость жидкостного потока.

Если для x^* воспользоваться выражением

$$x^* = \frac{y/a}{1 + (1-a)y/a},$$

то окончательно дифференциальное уравнение запишется как

$$\frac{1}{Pe} \frac{d^2x}{d\omega^2} - \frac{dx}{d\omega} - m \frac{V}{L} E_{0v} x = -m \frac{V}{L} E_{0v} \frac{y/a}{1 + (1-a)y/a}, \quad (2)$$

где α – коэффициент относительной летучести.

Граничные условия:

$$\begin{aligned} \omega=0, \quad Lx_{j+1} &= Lx_i(0) - E_{0v} \frac{dx_j(0)}{d\omega}; \\ \omega=1, \quad \frac{dx(1)}{d\omega} &= 0. \end{aligned} \quad (3)$$

Для заданных условий составим программу расчета профиля концентрации жидкости по длине тарелки.

Пусть число узловых точек интегрирования равно $n+1$. Тогда для уравнения (2) и граничных условий (3) можно записать трехдиагональную систему алгебраических уравнений вида

$$\begin{aligned}
 & x_0 \left(L + \frac{L}{h} \right) - \frac{E_{ov}}{h} x_1 + 0 = Lx_{j+1}, \\
 & x_0 \left(\frac{1}{Peh^2} + \frac{1}{h} - mEov \frac{V}{L} \right) - x_1 \left(\frac{2 + Peh}{Peh^2} \right) + x_2 \frac{1}{Peh^2} = K, \\
 & \dots \dots \dots \\
 & x_{n-2} \left(\frac{1}{Peh^2} + \frac{1}{h} - mEov \frac{V}{L} \right) - x_{n-1} \left(\frac{2 + Peh}{Peh^2} \right) + x_n \frac{1}{Peh^2} = K,
 \end{aligned}
 \tag{4}$$

где

$$K = mEov \frac{V}{L} \frac{y/\alpha}{1 + (1-a)y/\alpha}.$$

Программа, приведенная ниже, состоит из процедуры решения трехдиагональной системы уравнений и группы операторов для вычисления коэффициентов системы (4). После ввода исходных данных в операторе цикла по / рассчитываются коэффициенты системы для данного разбиения и производится обращение к процедуре CODIA. Решение располагается на месте столбца правых частей системы.

Литература:

1. Н. С. Бахвалов и др. «Численные методы». М.Наука. 1987.
2. В. П. Демидович и др. «Основы вычислительной математики». М. Наука. 1987.
3. Березин И. С. и др. «Методы вычислений». М.Наука. 1996.
4. Исроилов М. «Ҳисоблаш усуллари» Тошкент. Ўзбекистон. 2003.
5. Б.Х. Хўжаёров «Қурилиш масалаларини сонли ечиш усуллари».-Тошкент 1995

Шерзодбек Фармонов
(Фергана, Узбекистан)

ЛАВРЕНТЬЕВ - БИЦАДЗЕ ТЕНГЛАМАСИ УЧУН БИР НОЛАКАЛ МАСАЛА ЕЧИМИНИНГ ЯГОНАЛИГИ ҲАҚИДА

xOy текисликдаги $\sigma_0 = \{(x, y) : x^2 + y^2 = 1, x > 0, y > 0\}$ чорак доира ва $AB^* = \{(x, y) : x - y = 1, 0 < x < 1, y < 0\}$, $B^*B = \{(x, y) : x = 0, -1 < y < 1\}$ кесмалар билан чегараланган, соҳани Ω билан белгилайлик, бу ерда $O(0,0), A(1,0), B(0,1), B^*(0,-1)$.

$$\Omega_0 = \Omega \cap (y > 0), \quad \Omega_1 = \Omega \cap (x + y > 0, y < 0), \quad \Omega_2 = \Omega \cap (x + y < 0, y < 0)$$

белгилашларни ҳам киритайлик:

F масала. Қуйидаги хоссаларга эга бўлган $u(x, y)$ функция топилсин:

$$1) u(x, y) \in C(\bar{\Omega}) \cap C^1(\Omega \setminus (x + y = 0)) \cap C^2(\Omega \setminus [y(x + y) = 0]);$$

$$2) \Omega_j, j = \bar{0, 2} \text{ соҳаларда}$$

$$u_{xx} + \text{sign} y u_{yy} - \lambda^2 \text{sign}(x + y) u = 0;
 \tag{1}$$

тенгламани қаноатлантиради;

3) ушбу чегаравий шартларни бажаради:

$$u(x, y) = \varphi(x, y), \quad (x, y) \in \bar{\sigma}_0;
 \tag{2}$$

$$u(0, y) + u(0, -y) = p(y), \quad 0 \leq y \leq 1;
 \tag{3}$$

$$u_x(0, y) + u_x(0, -y) = q(y), \quad 0 < y < 1,
 \tag{4}$$

$$u\left(\frac{x+1}{2}, \frac{x-1}{2}\right) - u\left(\frac{1-x}{2}, -\frac{1+x}{2}\right) = f(x), \quad 0 \leq x \leq 1,
 \tag{5}$$

бу ерда $\varphi(x, y)$, $f(x)$, $p(y)$, $q(y)$ – берилган функциялар бўлиб,
 $\varphi(x, y) = (xy)^\alpha \varphi_0(x, y)$, $\alpha > 1$, $\varphi_0(x, y) \in C(\bar{\sigma}_0)$; $f(t)$, $p(t) \in C[0, 1] \cap C^2(0, 1)$;
 $q(t) \in C^1(0, 1)L_1(0, 1)$.

Фараз қилайлик, $u(x, y)$ – функция қўйилган масаланинг ечими бўлсин. $u(x, 0) = \tau_1(x)$,
 $0 \leq x \leq 1$, $u(0, y) = \tau_2(y)$; $-1 \leq y \leq 1$, $u_y(x, 0) = \nu_1(x)$, $0 < x < 1$, $u_x(0, y) = \nu_2(y)$,
 $-1 < y < 1$ белгилашлар киритайлик ва Ω_1 соҳада қуйидаги функцияни қарайлик:

$$W(x, y) = u(x, y) - u[x_1(x, y), y_1(x, y)], \quad x_1(x, y) = -y, \quad y_1(x, y) = -x. \quad (6)$$

Аниқки, агар $(x, y) \in \bar{\Omega}_1$ бўлса, $(x_1, y_1) \in \bar{\Omega}_2$ бўлади.

Бундан ташқари, $u(x, y) \in C(\bar{\Omega})$ шартдан қуйидаги

$$\lim_{y \rightarrow -x-0} u(x, y) = \lim_{y \rightarrow -x+0} u(x, y), \quad 0 \leq x \leq (1/2) \quad (7)$$

тенглик келиб чиқади.

(1) ва (5)-(7) шартларга асосланиб, $W(x, y)$ функцияга нисбатан қуйидаги масалани ҳосил қиламиз:

$$\left. \begin{aligned} W_{xx} - W_{yy} + \lambda_2^2 W &= 0, & (x, y) \in \Omega_1; \\ W(x, -x) &= 0, & 0 \leq x \leq (1/2); \\ W(x, x-1) &= f(2x-1), & (1/2) \leq x \leq 1. \end{aligned} \right\}$$

Бу масаланинг ечими қуйидаги кўринишда ёзилади:

$$W(x, y) = \int_0^{x+y} f'(\xi) J_0 \left[\lambda_2 \sqrt{(\xi - x - y)(1 - x + y)} \right] d\xi. \quad (8)$$

(8) да $y \rightarrow 0$ да лимитга ўтиб,

$$W(x, 0) = \int_0^x f'(\xi) J_0 \left[\lambda_2 \sqrt{(\xi - x)(1 - x)} \right] d\xi \quad (9)$$

$$W_y(x, 0) = f'(\xi) J_0 \left[\lambda_2 \sqrt{x(x-1)} \right]$$

тенгликларга эга бўламиз.

(9) дан (6) га асосан қуйидаги тенгликлар келиб чиқади:

$$\left. \begin{aligned} u(t, 0) - u(0, -t) &= p_1(t), & 0 \leq t \leq 1, \\ u_x(t, 0) - u_x(0, -t) &= p_2(t), & 0 < t < 1. \end{aligned} \right\} \quad (10)$$

бу ерда

$$p_1(t) = W(t, 0) = \int_0^t f'(\xi) J_0 \left[\lambda_2 \sqrt{(\xi - x)(1 - t)} \right] d\xi,$$

$$p_2(t) = W_y(t, 0) = f'(\xi) J_0 \left[\lambda_2 \sqrt{t(t-1)} \right].$$

(10) ва (3), (4) шартлардан фойдаланиб, $\tau_j(x)$ ва $\nu_j(x)$ функцияларга нисбатан

$$\tau_1(x) + \tau_2(x) = f_1(x), \quad 0 \leq x \leq 1 \quad (11)$$

$$\nu_1(x) + \nu_2(x) = f_2(x), \quad 0 < x < 1 \quad (12)$$

муносабатларни топамиз, бу ерда $f_1(x) = p(x) + p_1(x)$, $f_2(x) = p_2(x) - q(x)$.

Теорема. F масала биттадан ортиқ ечимга эга эмас.

Исбот. $u(x, y) \not\equiv 0$ функция бир жинсли F масаланинг ечими бўлсин, яъни $\varphi \equiv p \equiv q \equiv f \equiv 0$.

У ҳолда эллиптик типдаги тенгламалар учун экстремум принципага асосан бу функция $\Omega_0 \cup \bar{\sigma}_0 \cup \{0\}$ да нолдан фарқли экстремумга эришмайди, яъни $OB \cup OA$ да эришади.

Фараз қилайлик, $u(x, y)$ функция $(0, t_0) \in OB$ нуқтада мусбат максимум (манфий минимум)га эришсин. У ҳолда, Зарембо-Жиро принципага асосан $v_2(t_0) < 0$ ($v_2(t_0) > 0$) тенгсизлик ўринли бўлади. Иккинчи томондан (11) тенгликка асосан $u(x, y)$ функция $(t_0, 0)$ нуқтада манфий минимумга (мусбат минимумга) эга бўлади ва шунинг учун Зарембо-Жиро принципага асосан $v_1(t_0) < 0$ ($v_1(t_0) > 0$) бўлади. Бу эса (12) га асосан юқоридаги тенгсизликка зиддир. Шунинг учун $u(x, y)$ функция OB да мусбат максимум ва манфий минимумга эриша олмайди. Худди шу каби (11) тенгликка асосан $u(x, y)$ функция OA кесмада ҳам мусбат максимум (манфий минимум)га эришмайди. Бу эса Вейерштрасснинг иккинчи теоремасига зиддир. Демак, $u(x, y) \equiv \text{const}$, $(x, y) \in \bar{\Omega}_0$. У ҳолда $u(x, y)|_{\bar{\sigma}_0} = 0$ эканлигидан $u(x, y) \equiv 0$, $(x, y) \in \bar{\Omega}_0$ келиб чиқади. Ω_1 соҳада (1) тенглама учун Коши масаласи ечими формуласига асосан $u(x, y) \equiv 0$, $(x, y) \in \bar{\Omega}_1$. (5) ва $u(x, y) \equiv 0$, $(x, y) \in \bar{\Omega}_1$ эканлигидан Ω_2 соҳада (1) тенглама учун Гурса масаласи ечими формуласига асосан $u(x, y) \equiv 0$, $(x, y) \in \bar{\Omega}_2$. Демак, $u(x, y) \equiv 0$, $(x, y) \in \bar{\Omega}$. Бундан масала ечимининг ягоналиги келиб чиқади. Теорема исботланди.

Адабиётлар:

1. Бейтмен Г, Эрдейи А. Таблицы интегральных преобразований. Т.2.М.: "Наука", 1969. 344 с.
2. Бицадзе А.В. Уравнения смешанного типа. М.:Издательство АН СССР, 1959. 164 с.

СЕКЦІЯ: МИСТЕЦТВО

Алла Малкова
(Кіровоград, Україна)

ФОРМУВАННЯ КОНЦЕРТМЕЙСТЕРСЬКИХ УМІНЬ МАЙБУТЬОГО ВЧИТЕЛЯ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА

Постановка проблеми. Професійна підготовка музиканта-педагога передбачає спрямування різних видів навчальної діяльності (музично-теоретичної, інструментально-виконавської, диригентської, вокальної тощо) на становлення музично-виконавської культури, під якою розуміється здатність до адекватного осягнення й змістовної інтерпретації музичних творів, самостійного продуктивного й творчого їх опанування, художньо переконливого та технічно досконалого виконання, ціннісного ставлення до явищ музичного мистецтва. Важливим показником якості мистецької освіти виступає сформованість інструментально-виконавських умінь. Широкі перспективи до їх розвитку надає підготовка студента в концертмейстерському класі.

Метою даної статті є розкриття деяких аспектів методики формування концертмейстерських умінь, що стануть підґрунтям для успішної професійної діяльності майбутнього вчителя музичного мистецтва, його подальшої самоосвіти та самовдосконалення.

Виклад основного матеріалу. На початковому етапі навчання у класі акомпанементу студент повинен отримати різнобічне уявлення про концертмейстерську діяльність, яка може здійснюватися: а) як діяльність музиканта, який виступає на концертній естраді в ролі партнера соліста (вокаліста, інструменталіста); б) як діяльність піаніста, який виступає як артист камерного ансамблю (тріо, квартету, квінтету); в) як діяльність піаніста-концертмейстера, який керує виконавцями у процесі вивчення ними партій та акомпанує їм у концертах; г) як навчальна дисципліна у фортепіанних класах музичних вишів. Це різні види однієї спеціальності.

Незважаючи на специфічність кожного різновиду, їх поєднує одна особливість – це ансамблева гра. Досягнення ансамблю полягає у синхронності звучання партій, їх злагодженості, збалансованості звучання тощо. Однак головним завданням партнерів є створення цілісної звукової картини художнього образу, що народжується в спільній творчій праці над музичним твором.

У процесі навчання в концертмейстерському класі студент має досягнути теоретичні основи мистецтва акомпанування, які необхідні для плідної концертмейстерської діяльності. Так, розумінню істинної ролі піаніста-акомпаніатора у музично-виконавському процесі сприятиме ознайомлення з концертмейстерською діяльністю композиторів (А. Рубінштейна, С. Рахманінова, С. Танєєва, Д. Шостаковича, М. Лисенка, В. Косенка, Л. Ревуцького, Я. Степового, Й. Брамса, Р. Шумана, Ф. Шуберта, Е. Гріга та інших), педагогів-музикантів (А. Гольденвейзера, Ф. Блуменфельда, К. Ігумнова, Г. Нейгауза та інших), музикантів-виконавців (Л. Оборіна, С. Ріхтера, Б. Яворського та інших).

Вагомий внесок у теорію та практику акомпанування належить Б. Яворському. Це видатний учений-музикант, мислитель-художник, музикознавець й педагог, для якого найважливішим було встановлення правильних принципів підходу до тлумачення музики та її оптимального виконавського втілення. Його діяльність була різнобічною, адже він писав наукові праці (з теорії та історії музики), музичні твори (опера, романси, обробки народних пісень), займався музично-просвітницькою роботою тощо. [1, с. 158–159].

Художні настанови Б. Яворського у процесі підготовки співака до спільного виступу з піаністом є взірцем високого професіоналізму, творчого підходу до професії концертмейстера. Вони дають активний стимул до глибокого осягнення образу музичного твору та його втілення. Зокрема, цікавими є думки вченого щодо сутності взаємовідносин між вокальною та фортепіанною партіями (тобто між солістом та концертмейстером). За Б. Яворським, партія соло й супровід мають утворювати такий ансамбль, у якому акомпанемент перетворюється на художній твір. Велику увагу Б. Яворський-концертмейстер приділяв технічній роботі зі співаком (висока позиція звука, чистота інтонування, дикція), умінню правильно володіти диханням (дихання вокаліста має відповідати фразуванню) тощо.

В роботі над романсом чи арією музикант вимагав уважності до всіх вказівок автора та точного дотримання етапів спільної роботи над музичним твором, а саме: логічний розбір словесного тексту разом зі співаком, вивчення його напам'ять; читання тексту з диригуванням (без супроводу); виконання мелодії (музичного й словесного тексту) з диригуванням; спів романсу з супроводом. Така кропітка підготовча робота над музичним твором доповнювалася вимогою високого культурного рівня співака, який мав відвідувати концерти, театральні вистави, ознайомлюватися з мемуарною літературою. Б. Яворський радив співакам розбиратись у живописі, оскільки музика за конструкцією, композицією, стилем тісно пов'язана з ним; обов'язково читати літературу (про композитора, поета), яка так чи інакше пов'язана з виконуваним твором, що допомагає проникнути в дух епохи та яскравіше уявити поетичний образ; наполягав на глибокому вивченні словесного тексту виконуваного музичного твору, розумінні кожного слова (як безпосереднього, так і «між рядками») [2, с. 242–245].

Ознайомлення з художніми настановами видатних музикантів сприятиме формуванню у студента творчого підходу до концертмейстерської діяльності, стимулюватиме до глибокого осягнення образу виконуваного музичного твору.

Великий вплив на розвиток навичок акомпанування має гра в ансамблі – виконання інструментальних творів для фортепіано в чотири руки, акомпанування солісту-інструменталісту (скрипка, віолончель, домра, духові інструменти тощо). У процесі безпосередньої роботи над ансамблевим твором у концертмейстерському класі слід акцентувати увагу студента на тому, що ігрове навантаження на соліста та концертмейстера може бути як однаково інтенсивним, так й таким, де переважають моменти соло, імітації чи акомпанування. Функції акомпануючих голосів є дуже відповідальними й різноманітними. Окрім виразного звучання гармонічних нот, ритмічної організованості, що цементує ансамблеву гру, супровід повинен віддзеркалювати змінність настроїв, емоційних відтінків мелодії. Інколи партія акомпанементу виконує провідну функцію. Саме в таких випадках виявляється як готовність виконавців цих партій до художньо-сислової трансформації та психологічної перестройки, так і їх здатність до музично-образного перевтілення.

Р. Шуман вказував, що слухаючи акомпанемент можна говорити про те, наскільки розвинуте у піаніста музичне відчуття. Акомпанемент відіграє велику роль у відтворенні музично-образного змісту партії соло – він може як посилювати драматичну напруженість та експресію, так і створювати стан спокою, емоційної стриманості. Постійна, напружена, творча увага до партнера розвиває у музикантів почуття ансамблю. Це своєрідне відчуття, в якому органічно поєднується здатність сприймати не лише музичні наміри, але й суто психологічні імпульси, котрими насичена атмосфера під час виконання. Учасники ансамблю повинні не лише відчувати, але й «передчувати» художні наміри партнера в момент концертного виконання. Їх емоційний тонус концентрується в єдиний «згусток» творчих відчуттів, необхідних для спільного бачення художнього образу [3, с. 130–140].

У професійній підготовці вчителя музичного мистецтва важливе місце посідає навичка читання нот з аркуша, тобто виконання незнайомого твору без попередньої підготовки на інструменті. Впевнене й точне читання нотного тексту сприяє інтенсивному поповненню педагогічного репертуару новими творами, розширює музичний кругозір, скорочує час підготовки до занять. Крім цього, читання з аркуша розвиває музичні здібності, активізує інтелектуальний, слуховий, зоровий потенціал, формує реактивність рухового апарату. Тому необхідно цілеспрямовано розвивати й систематично тренувати цю навичку. Видатні педагоги минулого підкреслювали необхідність розвитку навичок читання з аркуша для формування музиканта. Так, Й. Гофман вказував, що кращий спосіб навчитися швидко читати – якомога більше читати; А. Рубінштейн пропонував своїм учням акомпанувати з аркуша концерти; В. Сафонов, Ф. Блюменфельд, Л. Ніколаєв, Г. Нейгауз вважали, що читання з нот має складати певну частину щоденного «раціону» занять учня-музиканта; а Д. Ойстрах рекомендував один день на тиждень присвячувати програванню незнайомої музичної літератури [4, с. 145].

Процес читання нот з аркуша полягає в уявному зоровому випередженні читачем того, що безпосередньо грається ним у даний момент – це «розвідка очима». Чим вища кваліфікація музиканта, чим більш розвинутий внутрішній слух, тим далі він дивиться вперед у процесі гри.

Для оволодіння означеною навичкою студент має засвоїти основні способи і прийоми читання нот з аркуша, а саме: перед читанням необхідно проаналізувати текст (визначити тональний план, метроритмічну основу, тип фактури акомпанементу, її змінність чи постійність); у процесі читання весь час дивитися вперед; не відривати погляд від нотного тексту; рахувати про себе і не зупинятись; орієнтуватися під час гри за графічним контуром нотного запису: гамоподібний, арпеджований рух, акорди тощо; використовувати метод спрощення нотного тексту; намагатися розпізнавати в нотному тексті музичні фрази.

Успішна професійна діяльність учителя музичного мистецтва вимагає оволодіння навичками підбору на слух та транспонування, що відносяться до прийомів вільного акомпанування. У повсякденній роботі важливо уміти дібрати цікавий й грамотний акомпанемент до сучасної пісні, заграги інструментальний вступ для налаштування школярів у зручній тональності, потрібному темпі та характері тощо. Формування означених умінь розвиває слух, музичну пам'ять, пов'язує слухові уявлення з роботою рухового апарату, закладає основи вмінь транспонування.

Часто супроводи до дитячих пісень написані в тональностях, які не завжди співпадають із голосовими можливостями школярів. Це спонукає до пошуку зручнішої тональності для співу, а відтак транспонування вивченого з нот чи підбраного на слух супроводу. Уміння транспонувати безпосередньо пов'язане з умінням підбирати на слух. За своєю сутністю це є підбір на слух у різних тональностях.

Названі види музичної діяльності взаємозумовлені. Так, підібрані на слух мелодії та акомпанементи до них корисно виконувати в різних тональностях; транспонування сприяє плевненішій орієнтації в музичній фактурі; визначення основних гармонічних функцій допомагає у підборі супроводу до мелодії тощо. Навички підбору на слух та транспонування мають творчий характер, оскільки спонукають до пошуку різних варіантів виконання, сприяють розвитку музично-творчих здібностей. У процесі навчання в концертмейстерському класі студент повинен навчитися: підібрати на слух однострунну мелодію; підібрати мелодію в іншій тональності (транспонувати); гармонізувати мелодію; створити акомпанемент до мелодії, адекватний її жанровим ознакам та характеру; виконати його в іншій тональності; скласти вступ до пісні, коду.

Висновки. Отже, заняття з концертмейстерського класу покликані сприяти вихованню музиканта, здатного пізнати й передати слухачам високі естетичні цінності музичного мистецтва. Майбутній учитель музичного мистецтва повинен усвідомлювати значний обсяг завдань, що постануть перед ним у школі.

Найважливіше серед них – викликати у дітей інтерес до музичного мистецтва, емоційно захопити їх. Значним підґрунтям до успішної професійної діяльності стане сформованість основних концертмейстерських умінь – акомпанування, читання нот з аркуша, підбір на слух та транспонування.

Література:

1. Виноградов К. О специфике творческих взаимоотношений пианиста- концертмейстера и певца / К. Виноградов // Музыкальное исполнительство и современность: сборник статей / [сост. М. А. Смирнов]. – М.: Музыка, 1988. – С. 156–178.
2. Горощенко О. М. Работа Б. Л.Яворского с вокалистами / О. М. Горощенко // Яворский Б. Статьи, воспоминания, переписка. / Б. Яворский; ред.-сост. И. С. Рабинович. – М.: Сов. композитор, 1972. – Т. I. – С. 242–246.
3. Давидян Р. Психологические аспекты квартетного музицирования / Р. Давидян // Музыкальное исполнительство и современность: сборник статей / [сост. М. А. Смирнов]. – М.: Музыка, 1988. – С. 128–155.
4. Цыпин Г. М. Теория и методика чтения музыки с листа // Г. М. Цыпин // Обучение игре на фортепиано: [учебное пособие для студентов пед. институтов]. – М.: Просвещение, 1984. – С. 148–152.

Наталія Непотенко
(Кіровоград, Україна)

ПРИНЦИПИ ТА ОСНОВНІ МЕТОДИ РОБОТИ КОНЦЕРТМЕЙСТРА У КЛАСІ ВОКАЛУ

Постановка проблеми. Підготовка студента-вокаліста до спільної професійної діяльності з концертмейстером спирається на весь багаж педагогічних явищ, накопичених загальною педагогікою і спеціальною музичною педагогікою. Фундаментом для дослідження механізму взаємодії співака й концертмейстера та виявлення найбільш оптимальних методів реалізації спільної професійної діяльності між ними є вивчення проблеми взаємодії особистостей у контексті їх спільної професійної діяльності, а також опосередкування міжособистісних стосунків змістом цієї діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання музично-педагогічної підготовки майбутніх учителів музики досліджувалися в роботах вітчизняних і зарубіжних дослідників Е. Абдулліна, Л. Арчажнікової, А. Болгарського, Н. Гуральник, А. Козир, О. Красної-Соколової, І. Мостової, В. Муцмахера, О. Олексюк, Г. Падалки, В. Пустовіт, О. Рудницької та ін. Праці цих учених висвітлюють указану проблему в плані єдності вимог до змісту підготовки та професійної діяльності педагогів-музикантів, особливої значущості проблеми професійного зростання особистості та самовдосконалення на шляху до оволодіння теоретико-методологічними засадами майбутньої професійної діяльності.

Мета статті – розкрити принципи творчої взаємодії концертмейстера і вокаліста, охарактеризувати основні методи роботи концертмейстера зі студентом у класі вокалу.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи проблему спільної професійної діяльності вокаліста й концертмейстера, ми ґрунтувалися на загальнодидактичних засадах та принципах теорії діяльності, структурі діяльності особистості, на основних соціально-психологічних ознаках колективу. Результатом спільної діяльності співака й концертмейстера є спільна художня інтерпретація музичного твору. Мистецтво художньої інтерпретації реалізується у процесі виконавської творчості, яка поєднує в собі власне акт творчості і його результат. Сутність співтворчості розуміється як взаємодія двох творчих особистостей, кожна з яких у процесі спільної професійної діяльності реалізує власну творчу активність, розкриває індивідуальні особливості обдарування, а також прагне до злиття, взаємопроникнення творчих задумів іншого партнера з метою досягнення ансамблю на високому рівні професійної майстерності, вироблення індивідуального виконавського стилю дуету «вокаліст – концертмейстер», створення єдиної художньої інтерпретації музичного твору.

Формування співтворчості між співаком і концертмейстером відбувається на всіх етапах їхньої взаємодії. Основи їх закладаються у процесі навчання і виконавської діяльності студента-вокаліста. Взаємодію студента-вокаліста й концертмейстера у професійній підготовці студента-вокаліста ми розглядаємо у двох напрямках:

1. концертмейстер-педагог – вокаліст-учень;
2. концертмейстер і вокаліст – рівноправні партнери, співвиконавці.

Такий ракурс дає можливість вивчити в усіх аспектах взаємодію студента-вокаліста й концертмейстера, виявити її характерні риси та специфічні особливості, виділити ті компоненти, що є особливо важливими для постановки цілей та завдань у нашій роботі. У зв'язку з цим у процесі навчання й виконавства необхідно, з одного боку, спрямовувати розвиток особистості студента-вокаліста на реалізацію лідерської ролі, його функції соліста, з іншого боку – формувати усвідомлене прагнення студента-вокаліста до партнерства, співвиконавства, співтворчості.

Навчання студента-вокаліста, орієнтоване на досягнення вищих рівнів професіоналізму та співтворчості з партнером, має спиратися на формування професійно-значущих якостей особистості співака. Формування професійних якостей співака здійснюється в ході професійної діяльності студента-

вокаліста, що має два аспекти: 1) процес набуття знань, умінь і навичок; 2) навчальну співвиконавську діяльність.

Визначаючи цілі і завдання навчання студента-вокаліста, вважаємо за важливе підкреслити, що процес навчання необхідно здійснювати за такими напрямками як формування творчої індивідуальності студента-вокаліста та підготовка студента-вокаліста до спільної діяльності з концертмейстером, партнерства, співтворчості.

Спираючись на аналіз літератури, присвяченій проблемі професійних якостей, а також на власний виконавський і педагогічний досвід, для реалізації завдань дослідження – підготовки студента-вокаліста до спільної діяльності з концертмейстером ми відносимо індивідуальні особливості студента-вокаліста до системи професійних якостей. Вважаємо, що становлення особистості майбутнього співака, його всебічний розвиток може відбуватися внаслідок реалізації комплексного підходу до формування професійних якостей студента-вокаліста, який полягає в послідовному й взаємозалежному розвитку всіх елементів структури професійних якостей: від уроджених задатків музичних здібностей до ансамблевих якостей.

Виходячи з розуміння сутності механізму взаємодії студента-вокаліста й концертмейстера, необхідності формування системи професійно-значущих якостей студента-вокаліста для реалізації цілей та завдань навчання й виконавства, робимо висновок про те, що формування індивідуальності студента-вокаліста й досягнення співтворчості з концертмейстером як вищого рівня спільної діяльності буде відбуватися більш успішно, якщо в ході навчання дотримуватися сукупності таких умов: індивідуальний підхід до формування особистості студента-вокаліста; творча активність студента-вокаліста, спрямована на партнера; емпатійний характер стосунків між студентом-вокалістом і концертмейстером.

Аналізуючи й узагальнюючи досвід сучасних досліджень з особистісно орієнтованого виховання й навчання, ми використали сукупність взаємоузгоджених принципів функціонування особистісно орієнтованих технологій:

- принцип цілеспрямованого створення емоційно збагачених навчально-виховних ситуацій, що характеризуються емоційним піднесенням, високим рівнем творчої активності, захопленості спільною діяльністю, сприяють формуванню у студентів-вокалістів ансамблевих якостей і досягненню співтворчості з концертмейстером як вищої форми спільної професійної діяльності;

- принцип особистісно розвивального навчання, що виявляється у створенні специфічних відносин між концертмейстером і студентом-вокалістом, які інтерпретуються як взаємини співробітництва, партнерства, співвиконавства, співтворчості;

- принцип використання співпереживання і прийняття як психологічного механізму у формуванні особистості студента-вокаліста, що виражається в готовності прийняти точку зору партнера, зрозуміти його емоційний стан і спроможності адекватно реагувати на нього;

- принцип систематичного й усвідомленого аналізу студентом-вокалістом власних досягнень і недоліків, етапів професійного розвитку і якості досягнення ансамблю з партнером – концертмейстером [1, с. 185].

Вивчаючи взаємини концертмейстера й студента-вокаліста у навчальному процесі в системі «концертмейстер-педагог – вокаліст-учень», ми також трансформували основні дидактичні принципи, запропоновані О. Готсдинером, щодо навчання студента-вокаліста [3, с. 11]. Розглянемо кожний із принципів окремо.

Принцип систематичного й послідовного навчання припускає регулярне відвідування уроків вокалу; послідовність й систематичність формування музичних знань, вокально-технічних умінь й навичок, розвитку музичних здібностей та естетичного смаку; накопичення виконавського фонду вокально-технічних прийомів на шляху від простого до складного, від легкого до важкого; систематичні домашні заняття.

Принцип свідомого засвоєння знань означає вміння усвідомлено керувати всім арсеналом вокально-технічних прийомів, психічними процесами, підкоряти їх розкриттю художнього змісту музичного твору.

Принцип ґрунтового засвоєння знань припускає усвідомлення зауважень, пропорованих концертмейстером, вироблення умінь і навичок та впровадження їх студентом-вокалістом на новому музичному матеріалі самостійно.

Принцип доступності навчання пропонує добирати й застосовувати особливу, зрозумілу конкретному студенту образну лексику, індивідуальну для кожного вокаліста асоціативну сферу, здатну з'єднати його внутрішні слухові, м'язові, інтелектуальні переживання з виконанням музичного твору, розв'язанням художніх, виконавських задач.

Принцип наочності навчання означає застосування різних способів показу можливих виконавських варіантів інтерпретації музичного твору. Наприклад, концертмейстер програє твір, наспівуючи вокальний рядок або граючи його. Студент, слухаючи звучання твору, звільнене від його індивідуальних, суб'єктивних технічних незручностей, сприймає природність і простоту виконання.

Принцип індивідуального підходу реалізується в урахуванні й розумінні концертмейстером вікових, психічних, характерологічних властивостей особистості студента, у розвитку комплексу його музичних здібностей, тембру голосу, у виробленні і застосуванні індивідуальних специфічних прийомів і способів впливу.

Принцип активності припускає необхідність активної діяльності студента-вокаліста на всіх стадіях його професійного розвитку, творчої активності, спрямованої на розкриття власної індивідуальності й досягнення співтворчості з концертмейстером.

Педагогічний аспект взаємодії концертмейстера зі студентом-вокалістом полягає в постановці концертмейстером навчальних завдань та їхньої реалізації у спільній професійній діяльності. Роботу концертмейстера зі студентом-вокалістом розглядаємо за двома напрямками: контроль з боку концертмейстера за виконанням студентом основних вокально-технічних прийомів (високе резонування, спів на диханні, координація головних і грудних резонаторів, однорідне звучання голосу на всьому діапазоні) за точним відтворенням тексту; глибоке вивчення музичного твору, націлене на пізнання його змісту, стилю, форми, виражених у ньому почуттів, образів, явищ дійсності і формування особистісного ставлення до них.

Для формування професійної бази студента-вокаліста в аспекті реалізації індивідуального підходу до нього використовуються такі методи впливу на студента:

1. словесні методи: пояснення концертмейстером вокально-технічних прийомів співу; аналіз емоційно-образної сфери твору; використання концертмейстером художньо-образних асоціацій для пояснення характеру звучання голосу, тембральних забарвлень;

2. наочні методи охоплюють демонстрацію концертмейстером звучання музичного твору на фортепіано; показ руху музичної фрази; показ роботи м'язового дихального й артикуляційного апарату;

3. методи самостійної роботи студента-вокаліста під контролем концертмейстера прослуховування і перегляд аудіо- і відеозаписів видатних співаків; відвідування оперних спектаклів і концертів вокальної музики; виконавська діяльність студента-вокаліста (участь у шефських концертах і спектаклях оперної студії); запис (аудіо, відео) власного виконання музичного твору, його прослуховування й аналіз; проведення студентом-вокалістом уроків з педагогічної практики; вивчення студентом-вокалістом літератури з вокалу, вокальної педагогіки і діяльності видатних співаків.

Дуже важливо для концертмейстера вирішити проблему, що розвивати у студента-вокаліста та якими способами. Тут потрібно врахувати, що для талановитого студента важливіше підсилувати його індивідуальний початок, те, що обумовлене природними здібностями, поряд з розвитком інших якостей. У студента із середніми даними потрібно розвивати всі здібності, ретельно стежити за найменшими проявами індивідуального початку і зосереджувати увагу саме на цьому, що й стимулюватиме його подальший розвиток.

Початкова робота над нотним текстом цілком довірена концертмейстерам. Концертмейстери часто розучують музичні твори «на слух». Зрозуміло, що такі прийоми роботи призводять до того, що вокаліст знімає з себе відповідальність за освоєння нотного тексту, розраховуючи на концертмейстера, що гальмує розвиток у нього навичок самостійної роботи. Важливим моментом у роботі концертмейстера зі студентом-вокалістом є втілення й підтримка учнівської ініціативи, навіть якщо ця ініціатива не є цілком переконливою. Жива інтерпретація неминуче вносить у текст окремі зміни. Дуже нелегко зуміти відмовитися від свого бачення. Тим більше, що інтерпретація студента може бути непродуманою чи просто неприйнятною. Про необхідність підтримки учнівської ініціативи свідчить те, що ініціатива не суперечить жанру твору і стилю автора; вона відповідає зоні образності певного твору.

Для розкриття індивідуальності студента-вокаліста, досягнення творчого єднання з ним концертмейстер повинен використовувати близьку, зрозумілу йому словесну образно-асоціативну сферу. А метод показу інтерпретувати, наприклад, таким чином: зіграти вступ до твору таким туше, яке відповідає стилеві, художньому образу музичного твору, і це допоможе вокалісту знайти у власному арсеналі виразних засобів найбільш природні інтонації, адекватні до характеру твору.

Деякі психологи пропонують метод повторення нового зауваження в різній формі до семи разів для максимального входження у практичний досвід: вперше зауваження не завжди засвоюється; вдруге засвоюється, але не творчо; втретє раз засвоюється й пробуджує творчу думку; на четвертий раз дає можливість його переносу на інші випадки; на п'ятий раз засвоюється як фундаментальний принцип, відбувається поглиблення цього зауваження; на сьомий раз цілком входить до структури індивідуального досвіду, стає своїм.

Усі перелічені вище способи не виключають один одного, й тому ми пропонуємо використовувати їх у роботі концертмейстера зі студентом-вокалістом. Комплексне застосування означених способів відповідно до індивідуальності кожного студента є найбільш ефективним для професійного розвитку студента-вокаліста.

Дослідження теоретичних засад реалізації спільної діяльності співака й концертмейстера в ході професійної підготовки студента-вокаліста дозволяє сформулювати такі **висновки**. Специфікою взаємодії концертмейстера й студента-вокаліста є здійснення за принципом «концертмейстер й студент-вокаліст – рівноправні партнери, співвиконавці». Студент-вокаліст має вносити свої пропозиції, побажання, критичні зауваження в роботі над музичним твором, пропонувати своє бачення виконавчого трактування, висловлюватися з приводу якості ансамблю, пропонувати власні прийоми виконання музичного твору, що, на думку студента, сприяє досягненню ансамблю.

Така установка на партнерство дає можливість студенту-вокалісту активно, усвідомлено й відповідально брати участь у навчальному процесі, що позитивно впливає на розвиток у нього здатності до спільної діяльності з концертмейстером і підвищує якість ансамблю.

Література:

1. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання: Науково-методичний посібник / І. Д. Бех. – К.: ІЗМН, 1998. – 204 с.
2. Гончаренко Н. В. Духовная культура / Н. В. Гончаренко. – К.: Наукова думка, 1980. – 380 с.
3. Готсдинер А. Дидактические основы музыкального развития учащегося: Вопросы музыкальной педагогики / А. Готсдинер // Сб. статей // Ред.-сост. В. И. Руденко. – М.: Музыка, 1980. – Вып. 2. – С. 11–24.
4. Григорьев В. Ю. О некоторых психологических аспектах работы педагога-музыканта. Вопросы музыкальной педагогики / В. Ю. Григорьев // Сборник статей // Сост. С. П. Понятовский. – М.: Музыка, 1987. – Вып. 8. – С. 44–53.
5. Либерман Е. Творческое отношение к авторскому тексту как педагогическая проблема / Е. Либерман. // Вопросы воспитания музыканта-исполнителя: Сб. трудов / Гос.муз.- пед. ин-т им. Гнесиных; отв. редактор канд. пед. наук Б. Л. Кременштейн. – М., 1983. – Вып. 68. – 168 с.
6. Скребков С. Развитие слуха студентов-вокалистов / С. Скребков. // Советская музыка. – М., 1951. – № 7. – С. 68–70.

Надія Стефіна
(Суми, Україна)

ДО ПРОБЛЕМИ СУТНОСТІ ІНФОРМАЦІЙНО – КОМП'ЮТЕРНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ТА ЇХ ЗНАЧЕННЯ У МУЗИЧНОМУ ВИХОВАННІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА У СУЧАСНІЙ ЗАГАЛЬНООСВІТНІЙ ШКОЛІ

Постановка проблеми. Інноваційні педагогічні інформаційно - комп'ютерні технології стають типовим явищем сучасної освітянської практики, а готовність до їх застосування - вимогою до усіх педагогів. Актуальність проблеми обумовлюється змістом сучасної реформи загальноосвітньої школи [4, 5, 6]. Педагогічні інформаційно - комп'ютерні технології мають стати інструментом, за допомогою якого вчителі могли б точно визначати шляхи реалізації своїх психолого-педагогічних та методичних завдань, отримувати нові знання у справі навчання і виховання молодших школярів.

Аналіз актуальних досліджень. Вагомий внесок в дослідження сутності інформаційно – комп'ютерних технологій навчання внесли А.А. Витуховська [1], М. Д. Гевал [2], В. Зінзюра [8], Ю. Мельник [7], О. Пахомов [8], Л. Пояркова [8].

Важливість використання інформаційно – комп'ютерних технологій (ІКТ) навчання доведена кількістю методичних досліджень та узагальненим в науковій літературі педагогічним досвідом учителів – практиків і в контексті музично освіти школярів (Л. М. Масол, О. М. Олексюк, О. В. Лобова, О. Я. Ростовський, Н. В. Стефіна).

Мета статті – дослідити сутність поняття «інформаційно – комп'ютерні технології навчання» та визначити їх значення у музичному вихованні молодших школярів на уроках музичного мистецтва у сучасній загальноосвітній школі.

Виклад основного матеріалу. Одним із завдань реформування освіти, поставленим у державній національній програмі «Освіта. Україна XXI століття» [14], є широке запровадження у навчально-виховній роботі нових педагогічних ІКТ [4].

Методика викладання предмета «Музичне мистецтво» у загальноосвітній школі має свій довгий непростий шлях. Але майбутньому педагогу – музиканту важко зорієнтуватись у великому обсязі методичної інформації [10, с. 46]. Отже, музична освіта, яка заснована на нових сучасних педагогічних інформаційно – комп'ютерних технологіях, виступає основою творчого розвитку духовної культури особистості. «Інформаційно – комп'ютерні освітні технології відкривають небачені раніше перспективи індивідуалізації навчання і підвищення його ефективності. Саме завдяки цим технологіям учень позбувається механічної і рутинної роботи в процесі навчання, може організувати власну пізнавальну діяльність на оптимальному рівні труднощів, набуває неоціненного досвіду орієнтуватися у неосяжному масиві інформації, що забезпечить необхідну підготовку для життєдіяльності в інформаційному суспільстві» [6].

Розглянемо найбільш вживані поняття.

Так «інформаційний», «інформація», тлумачиться наступним чином: «інформаційний» (від «інформація») – той, що стосується інформації; «інформація» [від фр. information від латин. informo – надаю форму, сприяю створенню уявлення про щось, зображую]. 1. Повідомлення про якісь події. 2. Відомості про навколишній світ, процеси, що в ньому відбуваються – про події, ситуації, чийсь діяльність [11, с. 270].

У «Сучасному словнику іншомовних слів» поняття «комп'ютер» розглядається як [від англ. computer від латин. Computo – рахую, обчислюю]. Електронна обчислювальна машина [11, с. 330]. «Комп'ютеризація» [від «комп'ютер»] – запровадження комп'ютерів у сферу науки, виробництва тощо [11, с. 330].

«Технологія» [техно...+логія]. Сукупність способів переробки матеріалів, виготовлення виробів і процеси, що супроводжують ці види робіт. 2. Наукова дисципліна, яка вивчає різні закономірності та способи впливу відповідних засобів виробництва на сировину, напівфабрикати, матеріали [11, с. 674].

У педагогіці «технології» – (з грецької мови «знання про майстерність») – це комплекс, що складається із запланованих результатів, засобів оцінки для корекції та вибору оптимальних методів, прийомів навчання, оптимальних для даної конкретної ситуації, набору моделей навчання, які розроблені вчителем на цій основі [3, с. 289].

«Інформаційно - комп'ютерні освітні технології» - це вдосконалення педагогічних технологій, що несуть у своїй основі максимальну кількість інформації, та забезпечують широкі дидактичні можливості [7].

Таким чином, ІКТ - це процес обробки і передачі даних для отримання інформації про стан об'єкта, процесу або явища, що застосовує сукупність засобів і методів збору інформації. Головна мета ІКТ – виробництво інформації для людини. На основі інформації приймається рішення щодо виконання будь – якої дії.

Інструментами ІКТ виступають різні види програмних продуктів: текстові процесори, видавничі системи, електронні таблиці, системи управління базами даних, електронні календарі, інформаційні системи функціонального призначення.

Сучасні ІКТ ґрунтуються на ряді принципів, наприклад:

1. Діалоговий режим роботи з комп'ютером.
2. Взаємодія з іншими програмними продуктами.
3. Гнучкість процесу зміни даних і постановок завдань.

Інформаційна система включає: комп'ютери, комп'ютерні мережі, програмні продукти, бази даних людей, різного роду технічні і програмні засоби зв'язку тощо. Необхідно відзначити, на нашу думку, те, що комп'ютеризація значно підвищила ефективність інформаційних технологій і розширила сфери їх застосування.

У цих умовах кардинальних змін вимагає й система шкільної освіти. Сьогодні не можна вважати якісним викладання дисциплін, якщо вчитель не використовує у своїй роботі з учнями інформаційно – комп'ютерні технології та Інтернет. Якщо говорити про початкову школу, впровадження інформаційно-комп'ютерних технологій у навчально-виховний процес, на нашу думку, є доцільним і перспективним. Розглянемо, що дає впровадження ІКТ для учнів початкової школи.

Урок музичного мистецтва – це «діяство, дійовими особами якого є вчитель і діти, основна форма організації музичного виховання в школі. І хоча ще є гуртки, факультативні заняття, та все ж саме уроки музики, що охоплюють усіх без винятку дітей ніколи не втратить свого значення» [10, с. 38].

На уроці музичного мистецтва відбувається – « синтез усіх видів музично діяльності: хорового співу, виявлення основ музичної грамоти, гри на дитячих музичних інструментах, сольфеджування (сольмізації), сприймання музики (яке притаманне всім видам музичної діяльності, адже ми музику спочатку сприймаємо). Залежно від завдань та цілей уроку один вид музичної діяльності може домінувати (всі види на уроці впроваджуються), адже не бути ізольованим від інших. Таким чином, структура уроку буде різноманітною, а значить комплексною» [10, с. 52].

Базуючись на загальнопедагогічних дидактичних принципах, урок музичного мистецтва «спирається на принципи педагогіки мистецтва, оскільки є уроком поліфонії мистецтв (педагогіка – як мистецтво виховання музика, література, живопис, скульптура, танець, гармонія природи тощо). Така інтеграція, взаємозв'язок видів мистецтва на уроках музики сприяє розвитку емоційної сфери школярів, пробуджує в них потяг до асоціацій між просторовими часовими та словесними видами мистецтва, створює сприятливі умови для формування в учнів музичної культури як формування в учнів музичної культури як важливої і невід'ємної частини духовного культури» [10, с. 54]. Отже, урок музичного мистецтва стає не просто уроком розвитку музичних здібностей школярів, а уроком поліфонії мистецтв й творчості (Див. Рис. 1):

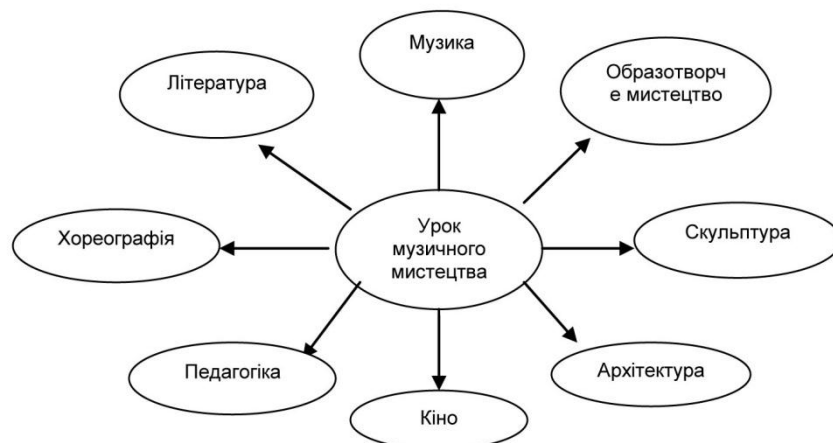

Рис. 1.

Щоб зробити процес навчання школярів загальноосвітньої школи музичному мистецтву ефективним сучасний педагог – музикант повинен оволодіти сучасними технічними засобами навчання (ТЗН), інформаційно – комп'ютерними технологіями та вміло їх використовувати.

Комп'ютер надає широкі можливості в творчому процесі навчання музики, як на професійному рівні, так і на рівні аматорської творчості. Для підготовки і проведення уроків музичного мистецтва існує безліч програм, які умовно можна розділити на такі групи:

- Музичні програвачі (Windows Media Player, Winamp і т.д.);
- Програми для співу караоке (Vokal Jam);
- Музичні конструктори (KarMaker, «Музичний клас»);
- Музичні енциклопедії («Енциклопедія популярної музики Кирила і Мефодія»);
- Навчальні програми («Музичний клас», «Теорія музики», «Хрестики - нулики», «Музичні кубики», «Історія музичних інструментів», «Музичний клас»);
- Програма для імпровізації, групового музикування, написання музики («Шедеври музики», Cubase, FL Studio, Dancejey, Final).

Отриманий у результаті обсяг знань не завжди передбачає акцент на теоретичному освоєнні матеріалу. Адаже на уроках гуманітарного циклу особливо важливим є процес безпосереднього сприйняття учнями конкретного витвору музичного або образотворчого мистецтва. Інформаційно - комп'ютерні технології дозволяють по-новому, комплексно використовувати на уроках музичного мистецтва текстову, звукову, графічну й відеоінформацію, тобто створюється новий мультимедійний контент. Таким чином, гармонійно поєднуються знання комп'ютерної грамоти з музикою, образотворчим мистецтвом, літературою, хореографією, і, як результат цього поєднання, створюється нова якість сучасного інтегрованого уроку [10]. Сучасні інформаційно - комп'ютерні технології у мистецькій освіті учнів базуються на ідеї їхньої інтеграції із традиційними навчальними методиками.

ІКТ на уроках музичного мистецтва у початковій школі випробування досить складне не тільки для учнів, але й для самого вчителя. По-перше, воно вимагає певного рівня обізнаності педагога у можливостях комп'ютера. Активна індивідуальна робота учнів вимагає від педагога значної уваги і організованості під час контролю за результатами такої діяльності та відповідної організації навчального процесу. Уроки музичного мистецтва з використанням комп'ютерів не є полегшеним для вчителя, скоріше навпаки. Але надзвичайно важливо, що ефективність такого уроку значно перевищує звичайний.

Впровадження ІКТ на уроках музичного мистецтва в молодших класах дає змогу не тільки підвищити інтерес школярів до музичного мистецтва, але й значно оптимізувати навчально – виховний процес: моделювати структуру уроку, використовувати інтернет забезпечення (on line – екскурсії до музеїв, картинних галерей, концертних залів, театрів опери та балету; перегляд відеофільмів, опер, балетів), створити умови для початкової музичної діяльності чи музикування учнів (програма «Вирішальне фортепіано»).

Застосування інформаційно - комп'ютерних технологій необхідний інструмент для сучасного уроку музичного мистецтва, сприяє вихованню гармонійно розвиненої особистості.

Висновки. Комп'ютер природно вписується у життя школи і є ще одним ефективним технічним засобом, за допомогою якого можна значно урізноманітнити процес навчання. Кожне заняття викликає в дітей емоційний підйом, навіть невстигаючі учні охоче працюють з комп'ютером, а невдалий хід гри внаслідок «пробілів» у знаннях спонукає частину учнів звертатися за допомогою до вчителя або самостійно отримувати знання у процесі гри. З іншого боку, цей метод навчання дуже привабливий і для вчителів: допомагає їм краще оцінити здібності й знання дитини, зрозуміти її, шукати нові, нетрадиційні форми й методи навчання. Це велике поле для прояву творчих здібностей: учителів, методистів, психологів, усіх, хто хоче й уміє працювати, може зрозуміти сучасних дітей, стимулювати їхні потреби й інтереси, залучити їх до навчання шляхом використання інформаційно – комп'ютерних технологій.

Перспективи подальших наукових розвідок. У статті не вичерпується розгляд даної проблеми. Предметом подальших досліджень стане поєднання традиційних та ІКТ навчання з метою значно ефективно розвинути і примножити, поглибити природні задатки і здібності дитини, музичні зокрема.

Література:

1. Витуховская А. А. Компьютерная поддержка учебных курсов для начальной школы / А. А. Витуховская // Информатика в начальном образовании: Информатика и образование. – 2001. - №1. – С. 8-12.
2. Гевал М. Д. Загальні принципи використання комп'ютера на уроках різних типів / М. Д. Гевал // Комп'ютер у школі та сім'ї. – 2000. - №3. – С. 34–34.
3. Гончаренко С. Український педагогічний словник / С. Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 374 с.
4. Державна національна програма «Освіта» / Україна ХХІ століття. – К., 1994.
5. Закон України «Про освіту» : 3 внес. змінами і допов. від 23 берез. 1996 р. // Відом. Верхов. Ради України. - 1996. - № 21. - С. 84 – 90.
6. Концепція загальної середньої освіти (12-ти річна школа) // Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України. – 2000. - № 2. – С. 3 - 22.
7. Мельник Ю. Формування інтелектуального компонента культури розумової праці молодших школярів засобами інформаційних технологій / Ю.Мельник // Наукові записи ТНПУ ім. В. Гнатюка. Педагогіка. – Тернопіль : – 2002. – С. 50–55.

8. Пахомов О., Зінзура В., Пояркова Л. Використання комп'ютера в навчанні учнів початкових класів / О. Пахомов, В. Зінзура, Л. Пояркова // Шкільна освіта. – 1998. - №4. – С. 28–29.
9. Рачина Б. Размышления о первом международном студенческом конкурсе "Учитель музыки XXI века" / Б. Рачина // Искусство в школе.—2001. —№ 4. — С. 22-27.
10. Стефіна Н.В. Педагогічна скринька майбутнього вчителя: Навч. посібник / Н.В. Стефіна. – Суми : СумДПУ ім. А.С. Макаренка, 2006. – 328 с.
11. Сучасний словник іншомовних слів / Ред. Л. І. Нечволода. – Харків : ТОРСІНГ ПЛЮС, 2009, - 768 с.

Азизбек Таджибаев
(Ўзбекистон)

8 – СИНФ КИМЁ ДАРСЛАРИДА ФЙДАЛАНИЛГАН ТАСВИРЛАР ГРАФИК ТАЪЛИМ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШ ОМИЛИ СИФАТИДА

Фан ва техниканинг, саноат ва ишлаб чиқаришнинг ривожланишида техникавий маълумотлардан иборат асосий ҳужжат – чизмаларнинг ҳам ўзига хос ўрни бор. Зеро, бу турдаги ҳужжатларнинг таркибий қисми – чизмаларсиз бирорта ҳам ишлаб чиқариш соҳаси мавжуд бўла олмайди. Шунинг учун умумий ўрта таълим, ўрта махсус, касб-ҳунар таълими муассаларида чизмачилик фани ўқитилади.

Чизмачилик ўқитувчиси ўз соҳасидаги бутун комплекс билимларга эга бўлиши керак: график тасвирларнинг назарий асосларига, геометрик яшашларга, ГОСТ томонидан қабул қилинган чизмани бажариш ва тахт қилишнинг умумий қоидаларига ва ҳ.к.

Мактаб таълимидаги чизмачилик ўқув фани ўқувчиларга чизмаларни ўқиш малакасини ҳосил қилиш ва график тасвирлар яшашнинг ўрнатилган тартибдаги усуллари ҳақидаги назарий асосларини ўргатиш ҳамда уларни бажариш бўйича амалий малака ва кўникмаларни шакллантиришни назарда тутати. Бу фан ўқув дастурига биноан, VIII синфда тўғри бурчакли проекциялар тизимидаги чизмалар, аксонометрик проекциялар ва техник расмлар, чизмаларни ўқиш ва бажариш усуллари, эскизлар, IX синфда эса кесимлар ва қирқимлар, чизмада зарурий ва етарли тасвирлар сонини аниқлаш, деталлар бирикмаларининг чизмалари, йиғиш чизмалари, қурилиш чизмалари. Ўқувчиларнинг графикавий билимларини шакллантиришнинг бу таркибий элементлари ўрта мактаб битирувчисидан ўз графикавий тайёргарлигидан бевосита ишлаб чиқаришдаги фаолиятида амалий қўллаш олишни талаб этади.

Ўқоридаги фикрларни инобатга олган ҳолда чизмачилик ўқитувчисининг зиммасидаги масъулиятнинг мураккаблигини шу омил билан изоҳлаш мумкин, чизмачилик фани 8 – 9 синфларда ҳафтасига бир соатдан ўқитилади. Ўқитувчи шу вақт ичида ўқувчиларга чизмачиликнинг назарий асосларини бериб улгуриши ва график ишлар бажартириб, уларни мустаҳкамлаши керак. Кўп ҳолларда буларга вақт етмай қолади. Шундай экан, чизмачилик ўқитувчиси берилган вақтдан унумли фойдаланиш йўллари ўрганиши ва ўқувчиларнинг график таълим самарадорлигини оширишга ёрдам бера оладиган кўшимча имкониятларни қидириб топиши лозим.

Бошқа фанларни ўқитиш жараёни чизмачиликда олинган билимлар ва кўникмаларни мустаҳкамлаш мақсадида фойдаланиш, шундай имкониятлардан бири бўлиши мумкин. Шуларни назарда тутган ҳолда биз 8-синф кимё дарсларида турли тасвирлардан фойдаланишнинг ўзига хослигини билмоқчи бўлдик ва ўша фаннинг ўқитиладиган мавзулари билан танишиб, уларни таҳлил қилинди. (I – жадвал).

I – жадвал.

№	Тасвирларни номлари	Айрим мисоллар	Тасвир сони	% Хисо Бида																				
1	Диаграмма		3та	1,9																				
2	Жадвал	<table border="1"> <thead> <tr> <th>Kimyoviy element nomi</th> <th>Belgisi</th> <th>Haqiqiy massasi (g)</th> <th>Nisbiy atom massasi, A_r</th> <th>1 mol dagi atomlar soni</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>Vodorod</td> <td>H</td> <td>1,674·10⁻²⁴</td> <td>1,008</td> <td>6,02·10²³</td> </tr> <tr> <td>Kislorod</td> <td>O</td> <td>26,67·10⁻²⁴</td> <td>15,999</td> <td>6,02·10²³</td> </tr> <tr> <td>Uglerod</td> <td>C</td> <td>19,993·10⁻²⁴</td> <td>12,011</td> <td>6,02·10²³</td> </tr> </tbody> </table>	Kimyoviy element nomi	Belgisi	Haqiqiy massasi (g)	Nisbiy atom massasi, A _r	1 mol dagi atomlar soni	Vodorod	H	1,674·10 ⁻²⁴	1,008	6,02·10 ²³	Kislorod	O	26,67·10 ⁻²⁴	15,999	6,02·10 ²³	Uglerod	C	19,993·10 ⁻²⁴	12,011	6,02·10 ²³	58та	37,5
Kimyoviy element nomi	Belgisi	Haqiqiy massasi (g)	Nisbiy atom massasi, A _r	1 mol dagi atomlar soni																				
Vodorod	H	1,674·10 ⁻²⁴	1,008	6,02·10 ²³																				
Kislorod	O	26,67·10 ⁻²⁴	15,999	6,02·10 ²³																				
Uglerod	C	19,993·10 ⁻²⁴	12,011	6,02·10 ²³																				
3	Буюмнинг текисликдаги битта проекцияси (қирқими билан)		13та	8,4																				

4	Қийшиқ бурчакли фронтал диметрик проекция		1та	0,6
5	Перспектив тасвир		36та	23,3
6	Фото тасвир		2та	1,2
7	Схемалар (схематик расмлар)		41та	26,5
8	Стереометрик яққол тасвир		1та	0,6
Жами			155та	100%

8-синф кимё дарслиги мазмунини таҳлил қилиш натижасида дарслиқда 8 хил тасвир турлари қўлланилганлиги, жами 155 тасвир ишлатилганлиги аниқланди. Шундан 58 таси (37,5%) жадвал, 41 таси (26,5%) схемалар (схематик расмлар), 36 таси (23,3%) перспектив тасвирларни, 13 таси (8,4%) буюмнинг текисликдаги битта проекцияси (қирқими билан), 3 таси (1,9%) диаграмма, 2 таси (1,2%) фото тасвир ва 1 тадан (0,6%) стереометрик яққол тасвир ва қийшиқ бурчакли фронтал диметрик проекцияларни ташкил қилади.

Бу тасвирларни тўғри бажариш учун ҳамда уларни тўғри ўқиб тушуниш учун кимё ўқитувчиси чизмачилиқда қўлланиладиган ГОСТ қоидалари – чизиқ турлари, шрифтлар, ўлчам қўйиш қоидалари, масштаблар, аксонометрик проекциялар, кўринишлар ҳақидаги маълумотга эга бўлиши керак. Университетлар ва педагогика институтларининг табиий фанлар факультетларида чизма геометрия ҳамда чизмачилиқ ўқитилмайди. Шунинг учун мактабдаги кимё ўқитувчилари чизмачилиқ қоидаларини яхши билмайди. Демак, чизмачилиқ ўқитувчиси кимё ўқитувчиларига қисқа-қилиб бўлсада, чизмачилиқда ўтиладиган мавзулар юзасидан маъруза, суҳбатлар уюштириб, юқорида санаб ўтилган ГОСТ қоидаларини тушунтириб бериши керак.

Зикр этилган таҳлилнинг таълимий аҳамияти шундан иборатки, у ёки бу ўқув фани мазмунини ўқувчиларга тушунтиришда чизмалардан график восита сифатида фойдаланилиши эгалланаётган билимларнинг онглилик даражасини, табиийки, график таълим самарадорлигини оширишни таъминлайди. Хусусан, кимё дарсларида чизмачилиқда ўтилган қонун-қоидалардан интегратив тарзда фойдаланиш бир фан негизида ўзлаштирилган билимни иккинчи бир фан доирасида осон ва пухта ўзлаштириш имконини беради. Худди шу таълимий принципни бошқа ўқув фанларини ўқитишда ҳам самарали қўллаш мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Методика обучения черчению. Под.ред. Василенко Е.А.-М.: 1990. - 176 стр.
2. Одилов П., Раҳмонов И., Хурбоев Н., Бўрибеков А. Чизмачилиқ. 8-9 синфлар учун дарслиқ. – Т.: 2004.
3. Асқаров И.Р., Тўхтабоев Н.Х., Ғопиров К.Ғ. Кимё. Умумтаълим мактабларининг 8 – синфи учун дарслиқ. –Тошкент: “Янги йўл полиграфик сервис”, 2006. – 208 бет.
4. Tadjibaev A.B. The role of subject teachers in providing a unified graphics mode // The Advanced Science. Open access journal. – United State, ISSUE 9-2014. 43-45.

5. Таджикибаев А.Б. Мактабда ўқувчиларнинг графикавий тайёргарлик даражасини ошириш // Халқ таълими. 2009. № 1.
6. Беспалько В.П. Слагаемые педагогической технологии. – М.: 1989.

Зоя Ткаченко
(Кіровоград, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ ДОБОРУ ВОКАЛЬНОГО НАВЧАЛЬНО-ХУДОЖНЬОГО РЕПЕРТУАРУ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА

Постановка проблеми. Завдання розвитку творчої особистості школяра, формування його духовної культури, важливою складовою якої є музична культура, зокрема народна, постає сьогодні перед учителем музики. [9, с. 3]. З огляду на це актуальним є пошук шляхів удосконалення підготовки майбутніх учителів музики у процесі вивчення дисципліни «Постановка голосу».

Мета статті – розкрити багатий художній потенціал народних пісень у співацькому вихованні майбутніх учителів музичного мистецтва.

Виклад основного матеріалу. Навчальний курс «Постановка голосу» посідає важливе місце у системі вишівських дисциплін, які забезпечують професійну підготовку учителя музики. Програма передбачає вивчення студентами творів української народнопісенної музичної творчості з обов'язковим аналізом їх змісту й можливостей впливу на формування духовних цінностей школярів, формування у майбутніх учителів музики знань з основ методики формування, розвитку та охорони дитячого співацького голосу в обсязі, необхідному для керівництва вокальною роботою з учнями загальноосвітньої школи; оволодіння особливостями виконання творів для дітей різних вікових груп; формування умінь самостійно підвищувати співацьку та вокально-педагогічну майстерність в умовах практичної діяльності, оволодіння виконанням творів народнопісенного репертуару, який має національні та регіональні особливості.

Основою розвитку співацької майстерності й художнього потенціалу майбутнього фахівця у змісті курсу є навчально-художній репертуар. Його формування потребує врахування загальномузичного та вокального розвитку студентів, розподілу навчального матеріалу за курсами та роками навчання з поступовим ускладненням, використання оптимальних методів й прийомів засвоєння кожного художнього твору, керування процесом навчання студента, здійснення контролю за його перебігом та результатами [12, с. 131].

Проблема використання фольклору в музичному вихованні підростаючого покоління у наш час є досить гострою, адже народна пісня майже зникла з побуту, особливо міського, вікові духовні традиції народу призабулися, хоча народна пісня є невід'ємною часткою історії, соціального життя та побуту українського народу, якому споконвічно притаманна внутрішня гармонія та культура, духовне багатство.

До музичного фольклору як важливого засобу виховання та навчання школярів зверталось багато відомих музикантів й педагогів, сучасних дослідників (Е. Абдулін, О. Апраксина, Н. Грозденська, Д. Кабалевський, А. Менабені, Г. Падалка, О. Ростовський, О. Рудницька, В. Сухомлинський, Л. Хлебнікова, В. Шацька, Ю. Юцевич та ін.).

На потребу залучення дітей до народної пісні вказував відомий академік Б. Асаф'єв. Він писав: «Повага до народної пісні сама по собі (або насильно) не з'явиться. І зрозуміло, якщо змалечку діти будуть слухати, співати, їх слух поступово засвоїть мелодичні інтонації та ритмічні особливості народної пісні – вони стануть близькими, рідними й необхідними» [1, с. 89].

Концепція музичного виховання школярів на основі української національної культури, де провідну роль відведено музичному фольклору, реалізована у чинних програмах з музики, складених під керівництвом О. Ростовського [5; 6].

Україна з давніх часів славиться своїми піснями, що відрізняються винятковою виразністю та красою наспівів. Українська народна пісня це пісня-романс, пісня-історія, пісня-колиска, адже вона складалася й збагачувалася протягом сторіч й стала справжнім музично-поетичним літописом життя України і її народу.

Пісенну творчість українського народу можна назвати золотим фондом української музичної культури. М. Гоголь писав: «... це народна історія, жива, яскрава, сповнена барв, істини, історія, яка розкриває все життя народу. В цьому відношенні пісня для малоросів – все: і поезія, і історія, і батьківська могила» [3, с. 46].

Народна пісня відіграє важливу роль у музичній культурі всіх країн, вона стала основою творчості багатьох українських композиторів минулого (М. Леонтович, К. Стеценко, Я. Степовий, М. Лисенко, Ф. Колесса, П. Козицький, Л. Ревуцький та ін.) і теперішнього часу (О. Білаш, П. Майборода, Г. Майборода, І. Поклад, І. Шамо, В. Верменич, А. Пашкевич, Т. Петриненко та ін.).

Народна музична культура склала основу для таких видатних творів українських композиторів XIX і початку XX століття, як «Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського, «Вечорниці» П. Ніщинського зі славнозвісним хором «Закувала та сива зозуля», опери «Наталка Полтавка» і «Тарас Бульба», хори та романси М. Лисенка, опера «Богдан Хмельницький» К. Данькевича та багато інших.

Високо цінували українську народну пісню класики російської музики. На основі фольклорних сюжетів, образів, мелодій української народної пісні написана низка безсмертних творів: опери «Ніч перед

Різдвом», «Майська ніч» М. Римського-Корсакова, «Сорочинський ярмарок» М. Мусоргського, «Черевички» П. Чайковського та інші.

Народнопісенна творчість цікава тим, що впродовж тривалого часу у ній відбувався практично безпомилковий відбір найбільш ефективних і доцільних вокально-технічних прийомів та засобів. У зразках українських народних пісень чітко віддзеркалюються найсуттєвіші ознаки української вокальної школи.

Українська національна співацька школа зумовлена багатьма чинниками: фонетичним складом мовлення, менталітетом народу, специфікою психології, темпераменту, смаків, уподобань, думок, мрій, надій, інтересів, розмаїттям усього життя народу.

Перевірені часом норми співу в Україні набули рис об'єктивного закону, що визначає специфіку сталої співацької манери, якій притаманна природна невимушена робота голосового апарату, дикція та артикуляція, відмінний слуховий контроль і, головне, уславлена українська кантилена, яка дає підстави називати Україну «північною співацькою Італією». Народні пісні притаманний переважно поступеневий, майже позбавлений значних стрибків рух мелодії, який розвиває голос у напрямі, близькому до італійського «бель канто» [12, с. 132].

З огляду на це до навчально-художнього репертуару студентів обов'язково повинні включатися як українські, так і народні пісні інших країн.

Українська народна пісня вокально зручна для виконання, вона об'єктивно відображає середній діапазон пісень, не спотворює природу голосу, відповідає його характерним якимостям. У народній пісні виконавець може знайти відображення загальної властивості свого голосового апарату. Це зразок вокальності, яка може вказати конкретні шляхи для об'єктивного дотримання поступовості в розвитку голосу співака.

За статистичними акустичними показниками голоси студентів можна кваліфікувати як камерні зі скороченим звуковисотним діапазоном, у зв'язку з цим саме українські народні пісні є найбільш придатними для вокальної роботи.

Враховуючи ці вокальні особливості народної пісні, на індивідуальних заняттях з постановки голосу використовуються різноманітні форми роботи, такі як аналіз вокальних жанрів, пов'язаних з епохою та народно- національними традиціями, колоритом, стильовими характеристиками, мелодико-гармонійною різнобарвністю; бесіди, що побудовані за історико-хронологічним принципом; використання записів народних пісень у виконанні відомих професійних співаків; лекції-концерти тощо.

Твори, що входять до репертуару, за об'єктивними показниками (теситурою, діапазоном, характером руху мелодії, інтонаційними, стилістичними, жанровими ознаками) забезпечують розв'язання вокально-технічних завдань, необхідних для формування навичок та умінь майбутнього вчителя музичного мистецтва. Важливе значення має й змістове наповнення навчального репертуару студентів. При його формуванні береться до уваги те, що музика для дітей має враховувати їхні життєві інтереси та світосприймання, прагнення пізнавати образний і предметний світ, віддзеркалювати вікові зміни, зростання свідомості, мислення, формування емоцій та почуттів, потяг до філософського осмислення явищ. Чітка вікова орієнтація творів дитячого та юнацького репертуару проявляється і в доступності поетичної та музичної мови, в урахуванні психологічних відмінностей та можливостей дитячих голосів. Пісня для дошкільнят і молодших школярів за діапазоном не переважає октави, їй властиві обмеження високої теситури та динаміки, мелодичний малюнок наближується до мовленнєвого за виразністю, переважає діатоніка та куплетна форма (наприклад, українські народні пісні: «Женчичок-бренчичок», «Журавель», «Вербовая дощечка», «Дударик», «Ходить гарбуз по городу», «Іди, іди дощику» та ін.) [2, с. 82].

Репертуар студентів вміщує пісні для учнів середнього та старшого віку. Потрібно звертати увагу студентів на те, що ці твори характеризуються збагаченням змісту та виразності музичної мови. Мелодія ускладнюється альтерацією, вільніше розвивається її звуковисотна лінія та збагачується інтонаційна сторона, з'являються стрибки, хроматизми, ускладнюються ритм і фактура. Важливу роль у творах цього репертуару відіграє супровід, який певною мірою компенсує обмеженість вокальної партії зображальністю та ілюстративністю (наприклад, «Саночки-санчата» А. Кос-Анатольського, «Струмок» А. Штогаренка та ін.). У піснях для середнього й старшого шкільного віку фактура супроводу ускладнюється шляхом використання сучасних виражальних засобів, що у свою чергу створює сприятливі передумови для використання цих творів протягом усього часу навчання.

Позитивним у використанні дитячо-юнацького репертуару в навчальному процесі є те, що студенти можуть самостійно їх добирати для вивчення (наприклад, «Пісня про хліб» В. Вітліна, «Веселий музикант» А. Філіпенка, «Пісня Лисички» з дитячої опери «Коза-дереза» М. Лисенка, «Пісня про вчительку» П. Майбороди, «Любіть Україну» Б. Фільца та ін.).

Отже, досвід педагогічної діяльності доводить: чим більше зміст репертуару відповідає принципам вокальності народних пісень, тим він ефективніший для формування вокальних умінь студентів, і чим помірніший вокальний діапазон твору, тим більша кількість студентів зможе його виконувати.

В українській народній пісні переважають плавні мелодичні ходи, вокальні партії написані в середній теситурі, з помірним діапазоном, невеликі за формою, а тому легко запам'ятовуються. На подібних піснях студент набуває професійну основу, що згодом дозволить упоратись і з більш складним репертуаром.

З метою наближення перебігу вокального навчання до умов майбутньої практичної роботи в школі у зміст занять включаємо спів народних пісень без супроводу та із власним акомпанементом. Наприклад, «Учітєся, брати мої», «По діброві вітер віє», «Ой при лужку», «Зелений дубочку», «Ой що ж то за шум

учинився», «Реве та стогне Дніпр широкий» та ін.

Таким чином, подальше удосконалення фахової підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва засобами народної пісні в індивідуальній вокальній підготовці студентів можливо за таких умов:

- педагогічно обґрунтованого добору народнопісенного матеріалу на основі критеріїв професійної значущості та методичної доцільності;
- систематичного використання народної пісні як основи навчально-художнього репертуару, інформативного та ілюстративного дидактичного матеріалу;
- методично доцільного вибору форм і методів підготовки, які б відповідали меті і змісту фольклористичного матеріалу, ґрунтувалися на народнопісенній творчості;
- використання народної пісні у навчальній, практичній, дослідницькій та художньо-творчій діяльності студентів з метою формування професійних функцій учителя музики.

Висновки. Отже, у системі формування та розвитку співацького голосу майбутнього фахівця музично-виховної справи важливе місце посідає навчально-художній репертуар, основу якого складає народна пісня. У процесі вивчення зразків народнопісенної музичної творчості у студентів формуються уміння осмислювати духовний світ народу, прилучатися до його традицій, побуту, культури, розвивається інтерес до багатства народних цінностей; створюються умови для виховання любові до рідного краю, почуття відповідальності за збереження і популяризацію кращих зразків народнопісенної музичної творчості; розуміння необхідності вивчення народнопісенної творчості у школі та її впливу на становлення особистості школяра.

Література:

1. Асафьев Б. В. Избранные статьи о музыкальном просвещении и образовании / Б. В. Асафьев. – [2-е изд.]. – Л. : Музыка, 1973. – 144 с.
2. Виховання естетичної культури школярів: [навч. посібник] / І. Зязюн, Н. Є. Миропольська, Л. О. Хлебникова та ін. – К.: ІЗМН, 1998. – 156 с.
3. Гоголь М. В. Про малоросійські пісні / М. В. Гоголь. – К., 1952. – Т. 3. – 330 с.
4. Менабени А. Г. Методика обучения сольному пению / А. Г. Менабени. – М.: Просвещение, 1985. – 140 с.
5. Музыка. Програми та методичні розробки для 1-4 класів загальноосвітніх шкіл. – Тернопіль: Навчальна книга. – Богдан, 2000. – 112 с.
6. Музыка. Програми та методичні розробки для 5-8 класів загальноосвітніх шкіл. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2000. – 96 с.
7. Падалка Г. М. Учитель, музыка, діти / Г. М. Падалка. – К.: Муз. Україна, 1982. – 144 с.
8. Ростовський О. Я. Методика викладання музики в початковій школі / О. Я. Ростовський. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2001. – 216 с.
9. Ростовський О. Я. Методика викладання музики в основній школі / О. Я. Ростовський. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2001. – 272 с.
10. Ростовський О. Я. Музична педагогіка: [навч. пос.] / О. Я. Ростовський – Ніжин: Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2008. – 192 с.
11. Ушинский К. Д. Избранные педагогические сочинения / К. Д. Ушинский. – М., 1945. – 292 с.
12. Юцевич Ю. Є. Теорія і методика формування та розвитку співацького голосу: [навч.-метод. посібник] / Ю. Є. Юцевич. – К.: ІЗМН, 1998. – 160 с.

СЕКЦІЯ: ПЕДАГОГІКА

Iqbolxon Jorayeva
(Namangan, Uzbekistan)

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINI TANQIDIY FIKRLASHGA O'RGATISHDA PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH

O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi qonuni hamda Boshlang'ich ta'lim Konsepsiyasida ta'kidlanganidek, o'quvchilarni mustaqil, mantiqiy, tanqidiy fikrlashga o'rgatuvchi, ijodiy tafakkurini rivojlantiruvchi usullarni qo'llab, ularga fan asoslaridan chuqur bilim berish hozirgi zamon boshlang'ich ta'limining asosiy vazifalaridan hisoblanadi.

Chunki "...barcha ezgu niyatlarimizning markazida farzandlarimizni ham jismoniy ham ma'naviy jihatdan sog'lom qilib o'stirish, ularning baxtu saodati, farovon kelajagini ko'rish, dunyoda hech kimdan kam bo'lmaydigan avlodni tarbiyalash orzusi turadi"-deb ta'kidlaydilar prezidentimiz I.A. Karimov [1. 5].

Bugungi kunda o'quvchilarni mustaqil fikrlash qobiliyatini oshirishga yordam beruvchi qulay va o'ylashga, fikr yuritishga kerak bo'lsa o'z tanqidiy fikrini bema'lol bildira oladigan yangi pedagogik texnologiyalardan foydalanish usullari ishlab chiqilgan. Ushbu usullardan samarali foydalanish bugun barcha pedagog xodimlar oldida turgan eng muhim vazifadir.

Pedagogik texnologiya – "ishlab chiqarish" natijasi "mahsuloti"- ma'lum malakaga ega bo'lgan mutaxassis tayyorlash uchun ilmiy asoslangan didaktik jarayonni amalga oshirish, ya'ni o'qitish jarayonini qo'yilgan maqsadga ko'ra izchil ketma-ketlikda turli vosita, usullarni qo'llash orqali samarali ta'lim natijasiga erishishning ishonchliligini ta'minlovchi, kafolatlovchi pedagogik faoliyat [2. 16].

Agar biz har qanday fikrlashni nazarda tutib, "tanqidiy fikrlash" atamasidan foydalansak, "tanqidiy" tushunchasiga hech qanday ehtiyoj qolmagan va shu tufayli biz bu atamani barcha o'ziga xos tomonlarini yo'qotgan bo'lar edik. "Tanqidiy" (kritikal) so'zi yunoncha so'z bo'lib, uning ma'nosi "qozi"(sudya)ni bildiradi va adabiyotga lotin tilidan kirib kelgan. Lug'atda uni " talabchan", "qattiqqo'l", "injiq" iboralar sinonimi sifatida qo'llaniladi. Ko'pincha "tanqidiy" so'zi nimanidir yaxshi yoki yomon deb baholashda qo'llaniladi. Lekin masalaning bunday qo'yilishi tanqidiy fikrlashning asosiy qiymatini pasaytiradi va mohiyatini ochib bera olmaydi.

Tanqidiy fikrlash ba'zi hollarda yo'naltirilgan fikrlash deb ham ataladi, chunki u kutilgan natijani olishga mo'ljallangan bo'ladi. Biz hech qanday aniq maqsad qo'ymay shug'ullanadigan orzular, tushlar va fikrlash faoliyatining boshqa ko'rinishlari tanqidiy fikrlash toifalariga mansub emas. Masalan, biz ertalab o'rindan turib, tishimizni yuvib, tanish yo'l bilan maktabga yoki ishga ketayotganimizda, bizning fikrlashimiz ma'lum maqsadga yo'naltirilgan bo'lsada, biz bajarayotgan xarakterlarni ongli baholashni deyarli nazarda tutmaydi. Bularning barchasi yo'naltirilmagan avtomatlashgan fikrlashga oid misollardir.

Tanqidiy fikrlashning muhim afzalligi, e'tiborsiz bildirilgan fikrlarni, noaniq tushunchalarini va yolg'on argumentlarni fosh qilishidir. Lekin uning kamchiligi yaratuvchi va konstruktiv kuchga ega emasligidan iborat. Tanqidiy fikrlash g'oyamizni mustahkamlashga qodir, ammo konstruktiv, yaratuvchi fikr bilan ta'minlamaydi. Tanqidiy fikrlashni go'yoki motosiklning bir g'ildiragiga qiyoslash mumkin. Uni ijodiy darajagacha rivojlantirish-motosikldagi ikkinchi g'ildirak bo'lib xizmat qilishi uchun zarur. Misol uchun, suv alangani o'chiradi. Suv -bu suyuqlik. Benzin- bu suyuqlik. Shuning uchun benzin alangani o'chirishi kerak.

Aqliy faoliyat- bu katta kuch, g'ayrat, irodani jamlash ko'pgina huzur- halovatdan voz kechishga o'zini majbur qila bilishni talab etadigan mehnat ekani haqida o'quvchida ishonch hosil bo'lish kerak. Tirishqoqlik, irodaviy kuch xuddi shunday mehnat muhitida shakl topadi. Erishilgan natijalarga tanqidiy qarashga o'rgangan, o'z ishidan qoniqmay, uni yaxshiroq bajarishga urinib ko'rgan bola hech qachon dangasa bo'lmaydi va o'z sohasida juda ko'p yutuqlarga erishadi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarini tanqidiy fikrlashga o'rgatishda yangi pedagogik texnologiyalar va didaktik o'yinlardan dars davomida o'rinli va o'quvchi yosh hamda individual xususiyatlariga e'tibor bergan holda qo'llash kerak bo'ladi. Masalan: O'qituvchi "Noto'g'ri jumla" degan metoddan foydalanib, ularni qanday fikrlayotganini tekshirmoqchi, quyidagi jumalarni o'qib beradi va o'quvchilarga diqqat bilan tinglab, qaysi jumla mantiqan to'g'ri emasligini topish vazifasi beriladi. "Bahor! Hammayoqni yam-yashil maysalar qoplagan. Daraxtlar oppoq gulga burkangan. Tabiatda juda katta o'zgarishlar yuz bermoqda. Dehqonlar esa hosillarn nes-nobutsiz yig'ishtirib olish uchun tinmay mehnat qilyaptilar. "O'quvchilar mantiqan o'ylab, qaysi jumla noto'g'ri ekanligini topish bilan bir qatorda, nima uchun noto'g'ri ekanligini aytib berishlari kerakligi haqida o'qituvchi ma'lumot berib o'tadi. o'quvchilar tahlil qilayotganda analiz va sintez usullaridan foydalanib, o'zlarining mustaqil va ba'zi o'rinlarda tanqidiy fikrlarini umumlashtirib bayon etadilar. Shu bilan birgalikda bir-birlarining fikrini tinglashga, mantiqan o'ylashga o'rganadilar. Bu metodikani o'tkazishdan asosiy maqsad, bolalarni fikrlashga, diqqatini bir joyga to'plashga va e'tiborli bo'lib, mantiqiy, tanqidiy fikrlashga o'rgatishdan iboratdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati:

1. Karimov I.A. Barkamol avlod yili davlat dasturi.T.: O'zbekiston, 2010.
2. J. Yo'ldoshev, S. Hasanov. Pedagogik texnologiyalar. (o'quv qo'llanma) T.: Iqtisod-moliya» 2009.

Nilufar Karimova, Dilnoza Yakubova
(Наманган, Узбекистан)

BOSHLANG`ICH SINIF O`QUVCHILARI AQLIY RIVOJLANISHINING AHAMIYATI

O'sib kelayotgan yosh avlodning sog'lig'ini saqlash masalasi keng ma'nodagi tushuncha bo'lib o'quvchilarning charchashi – ya'ni, toliqishi va o'ta charchashining oldini olish vazifasini ham o'z ichiga oladi, bu esa birinchi navbatda o'quvchining o'ta toliqishiga yo'l qo'ymaslik bilan bog'liqdir. Bu masala maktabdagi pedagoglar va mediklar, ota – onalarning diqqat markazida turishi lozim. Maktab kasalliklari deb ataluvchi kasalliklarning oldini olish hozirgi vaqtda o'quvchilar tarbiyasi bilan shug'ullanuvchi har bir kishining asosiy vazifasidir.

Zamonaviy o'qitish jarayoni o'quvchiga axborot berishning yangi shakl va usullarini qo'llamoqda, ya'ni bilim berishning samaradorligini oshirishga qaratilgan texnika vositalaridan keng foydalanilmoqda. Natijada o'quvchining darsdagi faoliyati bir muncha aktivlashtirishga erishildi.

Odam organizmining barcha to'qima va organlaridagi hayotiy jarayonlar, ularning ishi markaziy nerv sistemasi tomonidan boshqariladi. Odam tug'ilganidan boshlab butun umri davomida aqliy va jismoniy faoliyatining takkomillashuvi, ya'ni tarbiyalanishi, bilim olishi, hunar o'rganishi miya po'stlog'idagi nerv markazlarining funksional holatiga bog'liq. Miyaning faoliyati ikki hil sababga ko'ra susayishi mumkin. Birinchidan, miya to'qimasidagi tug'ma kamchiliklar, ikkinchidan tug'ilgandan keyin har hil kasalliklar paydo bo'lishi.

Aqliy mehnat (o'qish, yozish, fikrlash, masala yechish dars tinglash va tayyorlash va hokozolar) asosan ko'rish, eshitish, organlari va ularning bosh miya po'stlogidagi markazlarining nerv hujayralarini bajaradigan ishdir. Shunday ekan, o'quvchilar aqliy mehnat gigienasining zarur shartlarini kun tartiblariga rioya qilish, fizkultura va sport bilan shug'ullanish, o'quv va o'qishdan tashqari mashg'ulotlar uchun sharoit yaratish, bir faoliyatini ikkinchisi bilan almashtirib turish, zararli odatlarga berilmaslik va hokozalarni ongli ravishda bajarishga harakat qilishlari kerak.

Aqliy faoliyat uzoq vaqt davom etaversa, ularning ish qobiliyati asta-sekin pasayib, ish sifati yomonlasha boshlaydi, bajarayotgan ishga nisbatan etibor kamayadi, o'zlashtirish pasayadi, bo'shashadi, mudraydi. Bu holat miyaning ish bajarayotgan markazlaridagi nerv hujayralari qo'zg'alish holatidan tormozlanish holatiga o'tganligini, yani ular charchaganini ko'rsatadi. Charchash bu tashqi muhit bilan miya po'stlog'idagi nerv hujayralari o'rtasidagi aloqaning vaqtincha uzilishidir. Charchash deganda, miya hujayralarining shu bilan birga butun organizmning ishchanlik qobiliyati pasayishi tushuniladi. Bu fiziologik jarayon bo'lib, tormozlanishning oxirgi pog'onasi hisoblanadi. Tormozlanish dastlab bosh miya po'stloq qismiga, so'ngra nerv sistemasining tuban qismlariga tarqalib, organizmni bo'shashtiradi.

Darsda charchashning birinchi bosqichi aktiv tormozlanish bo'shashishga bog'liq. Bu harakatlar o'zgacha ko'rinishda namoyon bo'ladi. O'quvchilarning o'zlari aktiv yo'ldan to'xtagan bo'ladi - sinfda ozgina shovqin-suron ko'tariladi. Charchashning bundan keyingi ikkinchi bosqichi qo'zg'alish proseslarining bo'shashi, bilan birga davom etadi. Tormozlanish proseslari qo'zg'alish proseslaridan ustun turadi. Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun charchashning eng dastlabki bosqichlari xosdir. Ota-onalar va o'qituvchilar o'quvchi hulqida va holatida aqliy charchash alomatlarini sezsalor, ko'pincha e'tibor bermaydilar, chunki bu o'zgarishlar vaqtinchalik bo'lib, tez o'tib ketadi. Lekin bular bolada boshlanayotgan surunkali chaqaloqlikning birlamchi belgilari bo'lib, astenik sindrom deb ataladi va bu kasallik markaziy nerv sistemasi faoliyati buzilishining bir turi hisoblanadi.

Aqliy toliqishning xususiy belgilariga yana diqqatining susayishi xotiraning pasayishini, fikrlash va tasavvur qilishning buzilishini ham kiritib o'tishi lozim. Bazi adabiyotlarga asoslanib, aqliy ishchanlik qobiliyati ko'rsatkichlarini kun davomida o'rganib chiqib alohida davrlarga ajratish mumkin. Bu o'z navbatida o'qish va mehnat qilish bo'yicha ratsional kun tartibi tuzishda eng obektiv mezon hisoblanadi. Aqliy ishanlik qobiliyati 5 ta davrdan iborat.

1. Ishga kirishish davri. Darsda bir necha minut davom etib, o'quvchi ish sharoitiga moslasha boradi.
2. Optimal ishchanlik davri. Aqliy mehnatni bajarishning stabillashgan davridir. Bunda diqqat dominatasi vujudga keladi.
3. To'liq kompensatsiya davri. Oldingi davrdan farq qilib, toliqishning dastlabki belgilari paydo bo'la boshlaydi, ammo odamning iroda kuchi kompensatsiyalashtirib, yuzaga chiqarmay turadi.
4. Beqaror kompensatsiya davri. Toliqishning ortib borishi ish faoliyatining pasayishi bilan xarakterlanadi, ammo odam iroda kuchi bilan ma'lum vaqtgacha aqliy mehnatni talab darajasida davom ettirishi mumkin.
5. Mehnat faoliyatining progressiv pasayish davri. Bu davr toliqishning tez ortib borishi bilan xarakterlanadi, bunda bajarilayotgan aqliy mehnatning maxsuli va samaradorligi keskin kamayadi. Bu davrlarni dars davomida, kun, hafta, chorak, yil davomida kuzatish mumkin. Aqliy mehnat faoliyatini yuqori mahsuldorligini ta'minlovchi sharoitlar quyidagilardan iborat.
 - har qanday mehnatni bajarishga asta- sekin kirishi;
 - ish bajarishning optimal ritmini va tartibini tanlash va unga rioya qilish
 - ishni izchilikda va ketma-ket bajarishga odatlanish;
 - mehnat va dam olishni to'g'ri tashkil qilish, bir ish turini ikkinchisi bilan almashtirib olib borish;
 - mumtazam ravishda jismoniy mashqlar bilan shug'ullanish tufayli aqliy mehnat malakalarini avtomatlashtirish va takomillashtirish hamda avtomatik malaka hosil qilish;

Xullas dars vaqtida aqliy mehnatning yuqori mahsuldorligini ta'minlash, charchashni oldini olish choralari quyidagilardan iborat bo'lishi kerak;

1. "O'qituvchi yangi materialni o'quvchining optimal ish qobiliyatiga ega bo'lgan vaqda tushuntirish;
2. Darsning birinchi yarimida. Dars berishning aktiv usullarini qo'llab, o'quvchi diqqatini uzoq vaqt bitta predmetda ushlab turmasdan tushuntirilsa, yuksak natijaga erishiladi.
3. Dars berish usulini o'zgartirib turish uni yuqori saviyada olib borish;
4. Sinf xonalarini tanaffuz paytida shamollashtirish;
5. O'quvchi faoliyatini turli vazifalarga jalb qilish, o'quv texnika vositalaridan, televizordan, programmalashtirilgan ovoz yozish apparatidan, diafilmlardan foydalanishning o'zi asosiy gigiena qoidalariga qat'iy rioya qilishni talab qiladi.
6. Dars materialini tushuntirishda ko'rgazma qurollaridan (rasmlar namoyish qilish, tajribalar ko'rsatish) didaktiv o'quv vositalaridan maksimal foydalanish.
7. Dars oralig'ida fizkultminutlar o'tkazish.
8. O'qituvchining pedagogik mahorati. Uning yangi materialni tushuntirish paytdagi ko'tarinki kayfiyati, o'qituvchining har hil ohangda so'zlashi.

Agarda charchash xolati o'z vaqtida dam olish bilan almashtirilsa u o'ta charchash holatiga o'tadi, bu organizm uchun kasallikdir. O'ta charchagan bolalar darsni yaxshi o'zlashtirishlari pasayib ketadi. Maktab o'quvchilarida o'ta charchash, asosan o'quv va o'qitishdan tashqari ishlarning meyoridan ortib ketishi, kun tartibining buzilishi, ochiq havoda yetarli sayr qilmaslik, ovqatlanishning to'g'ri tashkil qilmaslik natijasida kelib chiqadi. O'ta charchash natijasida nerv sistemasida qo'zg'alish va tormozlanish kelishib ishlash xususiyatini buzilishiga ya'ni asabiylik yoki nevrozga olib keladi. Nevroz yoki asab kasalligi quyidagi kamchiliklar tufayli vujudga keladi.

1. O'ta charchash.
2. Aqliy mehnatning zo'riqishi.
3. O'quv nagruzkasining ortib ketishi.
4. Turli yuqumli kasalliklardan so'ng.
5. Vitamin yetishmasligidan;
6. Oiladagi notinj hayot.
7. O'qituvchi bilan o'quvchi o'rtasidagi kelishmovchilikdan.

Nevrozga chalingan bolalarda kasallik belgilari 3 holatda namoyon bo'ladi.

1. hayolfarastlik;
2. o'jarlik, qaysarlik.
3. qo'rquv

Bu holatdagi bolalarda ishtaha yo'qoladi, tez-tez ishlolmaydi, boshi og'riydi, boshi aylanadi, tez charchaydi, tajanglashadi, parisonxotir, serzarda, yig'loqi, kamgap, besaramjon, injiq, serxarxasha, uyqulari notinch uyquda alaxlaydigan ko'p tush ko'radigan bo'ladi.

Bu negativ holatlarni yo'qotish uchun ota-onalar, vrachlar va pedagoglar birgalikda ish olib borib, uni yuzaga keltirgan sabablarni bartaraf etishga harakat qilishlari kerak. Buning uchun maktabda dars jadvallari va o'quv yuklamalari bolaning yosh xususiyatini hisobga olgan holda tuzilishi, o'quvchilar vitaminlarga boy, yuqori kalloriyalı ovqatlar iste'mol qilishi, aktiv dam olishi sof havoda sayr qilishi, tonusi kuchaytiradigan achıq choy, kofe ichmasliklari kerak. O'qituvchilar o'quvchilar bilan, ularning xarakterini, hisobga olgan holda muomala qilishlari kerak.

Adabiyotlar:

1. Sodiqov K.S. "O'quvchilar fiziologiyasi va gigienasi" T. O'qituvchi 1992 yil.
2. Galperin S.N. "Bolalarning fiziologik xususiyatlari" M. Prosveshenie.
3. Temkin B.N. "Maktab gigienasi" T. O'qituvchi 1972 yil.
4. Sharipova D.J., Vohidova R.G. "O'quvchular toliqishini oldini olish" T. Medisina 1986 yil.
5. Matyushonok I.T. "Boshlang'ich maktab o'quvchilarining anatomiya – fiziologiya va gigienasi" T.O'qituvchi 1972 yil.
6. Qodirov U.Z. "Odam fiziologiyasi" Abu Ali Ibn Sino nomidagi Tibbiyot nashriyoti T. 1996 yil.
7. Aminov B., Tilavov T. "Odam va uning salomatligi" T. O'qituvchi 1993 yil.

Gulchehra Karimova
(Namangan, O'zbekiston)

TALIM JARAYONIDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH

Hozirgi kunda talim jarayonida innovatsion texnologiyalar, pedagogik va axborot texnologiyalarini o'quv jarayonida qo'llashga bo'lgan qiziqish, etibor kundan-kunga kuchayib bormoqda, bunday bo'lishining sabablaridan biri, shu vaqtgacha ananaviy talimda o'quvchirni faqat tayyor bilimlarni egallashga o'rgatilgan bo'lsa, zamonaviy texnologiyalar ularni egallayotgan bilimlarini o'zlari qidirib topishlariga, mustaqil o'rganib, tahlil qilishlariga, hatto

xulosalarni ham o'zlari keltirib chiqarishlariga o'rgatadi. O'qituvchi bu jarayonda shaxsni rivojlanishi, shakllanishi, bilim olishi va tarbiyalanishiga sharoit yaratadi va shu bilan bir qatorda boshqaruvchilik, yo'naltiruvchilik funktsiyasini bajaradi. Talim jarayonida o'quvchi asosiy figuraga aylanadi. Pedagogik texnologiya va pedagog mahoratiga oid bilim, tajriba va interaktiv metodlar o'quvchilarni bilimli, yetuk malakaga ega bo'lishlarini taminlaydi.

Innovatsiya (inglizcha innovation) – yangilik kiritish, yangilikdir. Innovatsion texnologiyalar pedagogik jarayon hamda o'qituvchi va o'quvchi faoliyatiga yangilik, o'zgarishlar kiritish bo'lib, uni amalga oshirishda asosan interaktiv metodlardan to'liq foydalaniladi. Interaktiv metodlar – bu jamoa bo'lib fikrlash deb yuritiladi, yani pedagogik tasir etish usullari bo'lib talim mazmunining tarkibiy qismi hisoblanadi. Bu metodlarning o'ziga xosligi shundaki, ular faqat pedagog va o'quvchining birgalikda faoliyat ko'rsatishi orqali amalga oshiriladi. Bunday pedagogik hamkorlik jarayoni o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, ularga quyidagilar kiradi:

- o'quvchining dars davomida befarq bo'lmaslikka, mustaqil fikrlash, ijod etish va izlanishga majbur etishi;
- o'quvchilarni o'quv jarayonida bilimga bo'lgan qiziqishlarini doimiy ravishda bo'lishini taminlashi;
- o'quvchining bilimga bo'lgan qiziqishini mustaqil ravishda har bir masalaga ijodiy yondoshgan holda kuchaytirishi;
- pedagog va o'quvchining hamisha hamkorlikdagi faoliyatini tashkillanishi.

Pedagogik texnologiyaning eng asosiy negizi – bu o'qituvchi va o'quvchining belgilangan maqsaddan kafolatlangan natijaga hamkorlikda erishishlari uchun tanlagan texnologiyalariga bog'liq deb hisoblaymiz, yani o'qitish jarayonida, maqsad bo'yicha kafolatlangan natijaga erishishda qo'llaniladigan har bir talim texnologiyasi o'qituvchi va o'quvchi o'rtasida hamkorlik faoliyatini tashkil eta olsa, har ikkalasi ijobiy natijaga erisha olsa, o'quv jarayonida o'quvchilar mustaqil fikrlay olsalar, ijodiy ishlay olsalar, izlansalar, tahlil eta olsalar, o'zlari xulosa qila olsalar, o'zlariga, guruhga, guruh esa ularga baho bera olsa, o'qituvchi esa ularning bunday faoliyatlari uchun imkoniyat va sharoit yarata olsa, ana shu o'qitish jarayonining asosi hisoblanadi.

Talim jarayonida ilg'or pedagogik texnologiyalarni faol qo'llash, talim samaradorligini oshirish, tahlil qilish va amaliyotga joriy etish bugungi kunning muhim vazifalaridan biridir. O'quvchilarning fikr doirasi, ongi, dunyoqarashlarini o'stirish, ularni erkin tinglovchidan erkin ishtirokchiga aylantirmoq nihoyatda muhimdir. O'qituvchi darsda boshqaruvchi o'quvchilar esa, ishtirokchiga aylanmogi lozim. Ana shu vazifani uddalashda innovatsion faoliyat ustunligi ko'p qirrali samara keltiradi.

Boshlang'ich talim umumtalim maktablarining bosh bo'g'ini bo'lgani sababli ana shu jarayonda o'quvchi shaxsining mukammal rivojlanib borishiga ko'proq e'tibor berish lozim. Boshlang'ich sinf o'qituvchilarining mas'uliyatlari cheksizdir. Ular maktab ostonasiga endigina qadam qo'ygan o'quvchilarni maktab hayotiga ko'niktirib, zamonaviy bilim olishlariga yo'l ochib beradilar. Bolalarning o'qishga munosabatlari, aqliy salohiyatlari ana shu davrda shakllanadi. Bu ham boshlang'ich sinf o'qituvchilarining vazifasi mas'uliyatli ekanligini ko'rsatadi.

Pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etilgan darslar tashkiliy usullari, o'tkazish metodlariga ko'ra o'quvchi ehtiyojiga mos tushishi kerak. Chunki bunday darslar bola ruhiyatiga yaqinroq bo'ladi. O'quvchilarning o'quv materiallarini o'zlashtirishga bo'lgan qiziqish, xohish va istaklarini qo'zg'otish asosida maqsadga erishish motivatsiya bo'lib, bu o'qituvchi va o'quvchilarning o'zaro ichki yaqinlashuvidir.

Boshlang'ich sinfda talim jarayonida o'quvchilarning o'qish motivini rivojlantirish katta ahamiyatga ega. Chunki motiv o'quvchilarni talim jarayoniga qiziqtiradi, darsga faol qatnashishga, bilimlarni egallashga undaydi. Interfaol metodlar o'qish motivini rivojlantirishga katta yordam beradi.

Boshlang'ich sinflarda ko'proq bolalarning yoshini, bilim saviyasini hisobga olish lozimligini unutmaslik kerak. Ularga oddiy, oson va vaqt kam sarflanadigan o'yin mashqlardan foydalanib, darslar o'tish yaxshi samara beradi. Ko'proq atrof-muhit bilan bog'lab o'tilgan mashg'ulotlar bolalar ongini, dunyoqarashini, erkin fikrlash, bayon etish qobiliyatini, mustaqil ishlash ko'nikmasini rivojlantiradi.

Innovatsion texnologiyalardan dars jarayonida foydalanishning o'ziga xosligi shundaki, ular o'qituvchi va o'quvchilarning birgalikdagi faoliyati orqali amalga oshiriladi. O'qitish jarayoni o'qituvchi hamda o'quvchilar faoliyatini o'z ichiga oladi. O'qituvchining faoliyati o'quv materialini bayon qilish, o'quvchilarning fanga bo'lgan qiziqishini orttirish, fikrini teranlashtirish va e'tiqodini shakllantirish, o'quvchilarning mustaqil mashg'ulotlariga rahbarlik qilish, ularning bilim, ko'nikma va malakalarini tekshirish hamda baholashdan iborat. O'z ishiga ixlos bilan qaragan o'qituvchida chinakkam ehtiros bo'ladi.

Ma'lumki, har bir dars mavzusini o'rganishda o'ziga xos texnologiya, usul va vositalarni tanlashga to'g'ri keladi. O'qitish jarayonida yuqori natijaga erishish uchun dars jarayonini oldindan ketma-ketligini mo'ljallash kerak bo'ladi. Bunda o'qituvchi predmetning o'ziga xos tomonlarini, o'quv jarayonini va sharoitini, o'quvchilarning ehtiyojini va imkoniyatlarini, bilim saviyasini, sharoitga qarab ishlatiladigan texnologiyalarni tanlashi lozim.

Gulchehra Karimova
(Namangan, O'zbekiston)

O'QITISH JARAYONIDA INTEGRATSIYALASHGAN DARSALAR SAMARADORLIGINI OSHIRISH VA FANLARARO ALOQADORLIKNI TA'MINLASH

Ilmiy dunyoqarashni shakllantirishda yashirin aloqadorlik va bog'lanishlarni aniqlay bilish, fanlararo bog'lanish, ya'ni uzviylikni ta'minlash bugungi kunning eng dolzarb masalalaridan biridir. Chunki fanlararo aloqadorlik ta'minlangan holda, darsni tashkil qila olgan o'qituvchi o'quvchilarda o'zining faniga bo'lgan

qiziqishini oshiribgina qolmasdan, mazkur fanni o'zlashtirishga yordam beradi. Fanlararo aloqadorlikni tizimli tarzda amalga oshirish natijasida o'quv-tarbiya jarayonining aloqadorligi sezilarli darajada ortadi. Shu bilan bir qatorda, o'quv fanlariga oid bilim va qiziqishlarini rivojlantirishning muhim sharti hisoblanadi. O'quv materialini mavzular bo'yicha tahlil etish yo'li bilan turli o'quv predmetlarini qaysi mavzulari bir-biri bilan aloqadorligi yuzaki ravishda aniqlansa, tarkibiy tahlil etish orqali o'quv materialini tashkil etuvchi tushunchalari, dalillari, qonuniyatlari, hukm, xulosalari, tasavvurlari orasidagi aloqadorlik o'rnatiladi. Fanlararo aloqadorlikning qanday shaklda qayd etilishi undan foydalanuvchining imkoniyatlariga bog'liq.

O'quv fanlararo aloqadorlikni ta'minlashga yo'naltirilgan o'quv faoliyati o'quvchilar uchun bir qadar murakkablik kasb etadi. Bunda boshqa o'quv fanlari bo'yicha dastlabki uy vazifalari, darsda bir darslik materiallari asosida takrorlash daqiqalari, sxematik ko'rgazmalilikdan foydalanish kabilarga ahamiyat beriladi. O'quv fanlararo aloqadorlikni ta'minlash asosida o'quv materiallarini o'zlashtirishga erishish o'quv fanlararo aloqadorlikni maqsadga muvofiq tarzda ta'minlash imkonini beradi.

O'quv fanlararo aloqadorlikni ta'minlash asosida uy vazifasini bajarishga ham umumiy talablar qo'yiladi. Bunday mustaqil, individual mashg'ulotlar ilmiylik va tushunarlik kabi yo'nalishlarga ega bo'lishi, ta'lim mazmunining hayotiyliigi, amaliyot bilan bog'liqligini ta'minlash, o'quvchilarning idrok etish faoliyatlarini jadallashtirishi kerak. O'quv fanlararo aloqadorlikka tayangan holda ilg'or pedagogik texnologiyalar, muammoli masalalar yechish, kitob bilan mustaqil ishlash, ko'rgazmalilik kabi o'qitishning turli shakllaridan keng foydalanishlari lozim.

Ta'lim mazmunini modernizatsiyalashda uning uzviyligini ta'minlash asosiy omillardan biri hisoblanadi. Uzviylik ta'limda muayyan o'quv fanini o'rganishning turli bosqichlarida uning qismlari orasidagi zaruriy bog'lanish va munosabatlarini to'g'ri o'rnatishdan iborat. Uzviylik deganda o'quv materialining ketma – ketligi, tizimli qilib joylashtirilganligi, avval o'zlashtirilgan bilimlarga tayanish, o'quv materialining kelajakda qo'llanilishi, o'quv-tarbiyaviy ish bosqichlarining davomiyligi tushuniladi. Darsliklardagi mavzulararo uzviylik o'quv materialini bilan o'qitish usullarining uzviy birligida namoyon bo'lishi lozim, uzviylik ularga bog'liq, biroq u nisbatan mustaqillikka ham ega bo'lib, o'quv materialini va o'qitish usullarining takomillashtirilishiga ta'sir ko'rsatadi.

Ta'lim-tarbiya jarayoni o'quv faoliyatining tarkibiy qismi hisoblanib, mazkur jarayonga ham integratsiya jarayonini tatbiq etish yetuk mutaxassis sifatida tayyorlanishi nazarda tutilgan o'quvchilarning barkamol shaxs bo'lib voyaga yetishishlari uchun sharoit yaratilishini ta'minlaydi. Biroq bunday sharoitning vujudga kelishi ta'lim-tarbiya jarayonining asosiy sub'yekti va rahbari bo'lgan o'qituvchilarning integratsiya jarayoni mohiyatini anglash, ulardan pedagogik faoliyatni amalga oshirishda samarali foydalanish borasidagi ko'nikmalarni hosil qilish lozim. Fanlararo aloqadorlik prinsipiga amal qilish ta'lim-tarbiya sifatini oshirishning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Ma'lumki, fanlararo aloqadorlik o'rganilayotgan mavzularni har tomonlama chuqur o'rganishni ta'minlaydi. U pedagogikada uzviylik, fanlararo aloqadorlik, o'zaro aloqadorlik va integrativ aloqadorlik darajalarida talqin etiladi.

Uzviylik – o'zlashtirilgan bilim, ko'nikma va malakalarni asta sekinlik bilan kengayib, chuqurlashib, mukammaallashib borishini ko'zda tutadi.

Fanlararo aloqadorlik – o'zining mohiyatiga ko'ra keng tushuncha bo'lib, o'rganilayotgani materiallarning turli jihatlari, xususiyatlarini har tomonlama ochib berilishini nazarda tutadi.

O'zaro aloqadorlik – mohiyatiga ko'ra ikki o'quv predmetlari orasidagi aloqadorlikni ya'ni birinchi o'quv fani bo'yicha o'zlashtirilgan bilim va ish– harakat usullarini ikkinchisida qo'llashni va qo'llanishini ifodalaydi.

Integrativ aloqadorlik esa nisbatan yuqori darajali aloqadorlik bo'lib, avval zikr etilganlaridan o'quv dasturiga maqsadga muvofiq kiritilganligi bilan farq qiladi va albatta uni ta'minlashni talab etadi. Natijada mavzu haqida tizimli mukammal bilim, ish harakat usullari shakllanishiga imkon yaratadi. Fanlararo aloqadorlik o'rnatish uchun o'quv materialini mazmuni va mantiqan, psixologik didaktik, metodik va boshqa jihatlardan tahlil etiladi.

O'quv jarayonida integratsiyalangan ta'limdan foydalanishga katta ahamiyat berilyapti. Integratsiyalangan darslarning tuzilishi o'rganishning barcha bosqichlarida o'rganilayotgan materiallarning aniqligini va izchilligini, puxta o'rganilganligini va o'zaro mantiqiy aloqalarini talab qiladi.

O'quvchilarga integrallashgan ta'lim berish uchun fanlarni eng muhim g'oyalarni tanlab, ularni o'quvchilarga mos holda tizimlashtirish kerak. Tizimlashgan materiallar boshlang'ich sinf o'quvchilariga tabaqalashgan holda o'rgatilishini inobatga olish zarur. Integrativ materiallar oddiy, sodda tilda yozilgan, tushunarli tarzda bayon etilishi zarur. Fanlararo aloqadorlik o'rnatish uchun o'quv materialini mazmunan, mantiqan, psixologik, didaktik, metodik va boshqa jihatlardan tahlil etiladi. O'quv materialini mavzular bo'yicha tahlil etish yo'li bilan turli o'quv predmetlarini qaysi mavzulari bir – biri bilan aloqadorligi yuzaki ravishda aniqlansa, tarkibiy tahlil etish orqali o'quv materialining tashkil etuvchi tushunchalari, dalillari, qonuniyatlari, hukm-xulosalari, tasavvurlari orasidagi aloqadorlik o'rnatiladi.

**Dilafro'z Muminova, Odina Janazoqova
(Namangan, O'zbekiston)**

BOSHLANG'ICH SINFLARDA MEHNAT DARSLARI SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA AXBOROT KOMMUNIKATSION TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH YO'LLARI

Mehnat darslarida turli mehnat faoliyat turlaridan foydalanish jarayonida o'quvchilar tomonidan to'planuvchi tajribalarning texnologik operatsiyalarni bajarish sohasidagi bilim va malakalarining muhim asosini tashkil etadi.

Mehnat darslarida o`quvchilar faoliyatining muhim natijasi bu ularning o`rganilayotgan ob`ekt va hodisalarning yangi belgi va xususiyatlarini yanada mustaqil aniqlash, darsdan darsga yanada ham aniqroq va tizimlashtirilib boruvchi xulosalarning chiqarilishidir. Masalan, darslarning birida o`qituvchi o`quvchilar oldiga qog`oz turlarini aniqlash, qog`ozning ko`pgina vazifasiga ega bo`lgan material sifatida umumiy xususiyatlarni hamda qo`llanish va foydalanishning cheksiz miqdordagi shartlarini ta`riflash vazifasini qo`yadi.

O`quvchilar tomonidan bajariluvchi kuzatishlar va tajribalarning muhim natijasi – hayot bilan bog`liqlik, bunda olingan bilim va malakalarning joriy o`quv ishlarida, mehnat daslarida turli buyumlarni tayyorlashda amaliy qo`llanishidir.

Kichik maktab bolalarini nafaqat ko`ra olishga, balki o`tkaziluvchi kuzatishlar maqsadini qo`ya olish, eng oddiy, amalga oshirish mumkin bo`lgan tajribalarni tashkil eta olish, o`z kuzatishlaridan xulosalar chiqara olish va bu xulosalardan mehnat jarayonida foydalana olishga o`rgatish juda muhim.

O`qituvchi tomonidan tashkil etiluvchi ko`rsatishlar, kuzatishlar va tajribalarning ko`p qismi odatda o`quvchilar oldin mashg`ulotlar, suhbatlar, ekran qo`llanmalarini ko`rib chiqish jarayonida o`zlashtirgan o`quv materialini takrorlash, mustahkamlash va umumlashtirish maqsadlariga xizmat qiladi. Bu holda maxsus topshiriqlar va rejalar bo`yicha bajariluvchi kuzatishlar va tajribalar kichik maktab o`quvchilariga ularning bilimlarini tizimlashtirish, ularni to`ldirish va aniqlashtirish, boshqa o`quv fanlari bo`yicha olingan bilimlar bilan bog`lash, bilimlarning amaliy ishni bajarish uchun ahamiyatini aniqlash uchun xizmat qiladi.

Turli materiallarning bir turdagi xususiyatlarni aniqlash va taqqoslash uchun o`tkaziluvchi kuzatishlar va tajribalar katta foyda beradi, masalan, qog`oz va gazlamani, loy va plastilinni, iplar va qog`oz shpagati, qog`oz va plastmassa plyonkalarni. Bunda bajariluvchi taqqoslashlar muhim politexnik ahamiyatga ega bo`lib, bolalarga materiallarning farqli xususiyatlari, sifatlarini yaxshiroq o`zlashtirishga yordam beradi.

O`qituvchi amalda mehnat va turli maxsus kuzatishlar jarayonida olingan bilimlar ishni tez va yaxshi bajarishga yordam berishini ko`rsatganda, o`quvchilar uchun kuzatishlar va tajribalar alohida ma`no kasb etadi. Masalan, bolalar jadvallarga qog`ozdan hoshiya tayyorlash ishini bajarayotganda, o`qituvchi ular oldiga muammoli savol qo`yadi: qog`oz yo`llarni qanday kesish kerak - qog`oz varag`i tolalari asosiy yo`nalishi bo`ylabmi yoki unga ko`ndalangmi, nima uchun? Kichkina tajriba o`tkazib, o`quvchilar bu holda qog`oz yo`llarini bo`ylama kesish kerakligini aniqlashadi, bunda ular elim bilan namlanishida kamroq cho`ziladi, ular bilan ishlash osonroq va ish sifati yuqoriroq bo`ladi. Qog`oz jildlar, bloknotlar va broshyuralar chetini elimlash uchun qog`oz yo`llari ko`ndalang yo`nalishda kesiladi: ular mustahkamroq bo`ladi, cho`zilmaydi, ko`proq xizmat qiladi. Qog`oz yo`llarini to`g`ri kesish uchun ularni tajriba yo`li bilan qog`oz varag`ida bo`ylama va ko`ndalang yo`nalishini aniqlash va belgilab qo`yish kerak.

O`qituvchi tomonidan ho`llashda qog`oz va karton xususiyatlari o`zgarishini yaqqol ko`rsatib beruvchi tajribalar qatorining ko`rsatilishi katta foyda beradi. Bu tajribalar o`quvchilar e`tiborini buyumlar yuzasida burmalar hosil bo`lishi va materiallarni elim eritmalari yoki bo`yoqlar eritmalari bilan namlanishi oqibati bo`lgan boshqa nuqsonlarga qaratadi.

Qaychidan foydalanish qoidalari.

1. Qaychini belgilangan joyda, belgilangan holatda qakla.
2. Qaychini uchini yuqoriga qilib ushlama.
3. Qaychini ochiq holda qoldirma.
4. Qaychini yurib turganingda ishlatma.
5. Qaychini faqat yopilgan holda uchidan ushlab o`rtog`ingga uzat.
6. Qaychini shlatayotganda kesilishning yo`nalishi va materialni ushlab turgan chap qo`l barmoqlarini kuzatib tur.
7. Yaroqsiz qaychini ishlatma, o`qituvchiga topshir.

Applikatsiya – badiiy asar yaratishning eng sodda va oson usulidar. Bu applikatsiyadan faqat bezash maqsadlaridagina ko'rgazmali qurollar, turli o'yin uchun qo'llanmalar, o'yinchoqlar, bayroqchalar, bezaklar, shu kabilarni yaratishdan keng qo'llash imkonini beradi.

Applikatsiya tushunchasi xususiyatlari va materiallariga ko'ra xilma-xil bajarilishi texnikasining o'xshashligi bilan birlashgan badiiy asarlarni yaratish usullarini o'z ichiga oladi. Har bir material applikatsiyasi bajarilish texnikasiga jiddiy ta'sir ko'rsatuvchi xususiyatlarga ega, masalan, qogoz, limon, daraxlar po'stlog'lari, fonga turli yelimlar bilan yopishtiriladi.

Mum – Plastilin va loydan tashqari narsalar yasashda mumdan ham foydalaniladi. Mum tabiiy va sun'iy turlari mavjud. Mum ancha qimmat turadi va undan mayda narsalar yasaladi. Mum bilan ishlash qulay, u qurimaydi, suv bilan namlashni talab qilmaydi, darz ketmaydi va undan yasalgan narsalar uzoq saqlanadi.

Boshlang'ich sinflarda loy va plastilin bilan ishlash mashg'ulotlarining maqsadi va vazifasi bolalarning haykaltaroshlikning elementar asoslari bilan tanishtirish va amaliy ishlashga o'rgatishni nazarda tutadi. Bunday mashg'ulotlarni yuksak saviyada tashkil etish va o'tkazish har bir o'qituvchidan mazkur soha bo'yicha ma'lum tayyorgarlikka ega bo'lishni talab etadi. Buning uchun o'qituvchilar o'z ustlarida ko'proq ishlashlari, xaykaltaroshlik va sopoldo'zlik asoslarini yaxshi bilib olishlari kerak bo'ladi.

Mehnat darslarida loy, plastilin, mum kabi materiallardan foydalanib, ulardan turli uyinchoqlar, jonivorlar, qushlar, ertak qahramonlari yasaladi. O'yinchoq – dekorativ san'atning eng qadimiy turlaridan biri bo'lib, qadim asarlarda loydan yasalgan narsalar bizgacha yetib kelgan. Mamlakatimizda sanoat va madaniyatning rivojlanib

borishiga ko'ra uyinchoqlarni assortimenti, ularning obrazlari yildan-yilga boyib bormoqda. O'yinchoqlar yasaladigan materiallar xilma-xildir. Biroq afzallik loyga beriladi. Loy narsalar yasashda asosiy material hisoblanadi.

Plastilin va loydan tashqari narsalar yasashda mumdan foydalaniladi. Mumning tabiiy va suhniy (neftdan olingan) turlari mavjud. Mum ancha qimmat turadi va undan mayda narsalar yasaladi. Mum bilan ishlash qulay, u qurimaydi, suv bilan namlanishni talab qilmaydi, darz ketmaydi va undan yasaladigan narsalar uzoq saqlanadi.

O'qituvchi tomonidan tashkil etiluvchi kuzatishlar va tajribalar, ko'rsatib berishlar kabi odatda ikki bir-birini to'ldirib turuvchi maqsadni ko'zlaydi: bir tomondan, u yoki bu hodisa yoki natijalarni kuzatishda, o'quvchilar ma'lum xulosalarga kelishadi, ular bajaradigan amaliy ishlari uchun bevosita ahamiyatga ega bo'lgan xulosalar chiqaradilar; ikkinchi tomondan oldindan xulosalarni bilib, o'quvchilar o'z bilimlariga maxsus kuzatishlar va tajribalarda tasdiqlanishlar topadilar, ularning bilimlari mustahkamroq, ongliroq bo'ladi, bu esa amaliy ishlar sifatida o'z aksini topadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. X. Sanaqulov, M. Haydarov "Boshlang'ich sinflarda qog'ozdan amaliy ishlar" 1996 yil
2. R.A. Mavlonova, Goroxova, Ogluzdina O., "Mehnat ta'lim metodikasi" T., "O'qituvchi" 1986 yil
3. Pereverteng'. "O'quvchilarda ijodkorlikni shakllantirish". T. "O'qituvchi". 1990y.
4. www.multimediya.uz

**Dilfro'z Muminova, Matluba Azizova
(Namangan, O'zbekiston)**

TARBIYAGA HAMKORLIK ZARUR

Dunyoda o'z farzandlarining kamolini, baxt-iqbolini istamagan xalq bo'lmasa kerak. Albatta, ertangi istiqbolini o'ylagan millat yoshlar tarbiyasiga jiddiy e'tibor qaratadi. Quvonarlisi, bu masala yurtimizda davlat siyosati darajasiga ko'tarilgan. Yosh avlodning har jihatdan barkamol ulg'ayishi uchun barcha sharoit muhayyo. Yana, ayni tarbiya borasida oila-mahalla-ta'lim muassasasi hamkorligi tizimi ham joriy etildiki, bu ta'lim-tarbiyaga qat'iy hamkorlik zarurligini anglatadi. Joriy etilgan tizim qadriyatlarimizga asoslangan. Chunki, oila tarbiyasi, maktab, mahalla tarbiyasi bizlarda bugungina paydo bo'lgan tushunchalar emas. Bu o'rinda "Bir bolaga yeti mahalla ota-ona" maqolini eslash joiz. To'g'ri, hamkorlik tizimi hamma joyda izchil ishga tushdi, deb ayta olmaymiz. Undan tashqari ma'naviy-axloqiy tarbiya borasida salmoqliroq mas'uliyat baribir o'qituvchilar zimmasiga tushadi. Shuning uchun hamkorlikni talab etish ham avvalo, o'qituvchi, murabbiylarning vazifasi.

Ota-bobolarimizning asrlar davomida to'plagan hayotiy tajribasi, diniy, axloqiy, ilmiy, adabiy qarashlarini ifoda etadigan bu kabi tarixiy yodgorliklar orasida bundan qariyb uch ming yil muqaddam Xorazm vohasi hududida yaratilgan, «Avesto» deb atalgan bebaho ma'naviy obida alohida o'rin tutadi. Avvalambor, shuni aytish joizki, olis ota-bobolarimizning aql-zakovati, qalb qo'ri mahsuli bo'lmish bu noyob yodgorlikning zamon to'fonlaridan, qanchadan-qancha og'ir sinovlardan o'tib, bizning davrimizgacha yetib kelganining o'zida katta ma'no mujassam. Bunday o'lmas osori atiqalar bu ko'hna o'lkada, bugun biz yashab turgan tuproqda qadimdan buyuk madaniyat mavjud bo'lganidan guvohlik beradi.

Ana shunday tarixiy yodgorlik namunalari bilan yaqindan tanishar ekanmiz, ularda ifoda etilgan teran fikr va g'oyalar, hayot falsafasi bizni bugun ham hayratda qoldirishiga yana bir karra amin bo'lamiz.

Misol uchun, «Avesto»ning tub ma'no-mohiyatini belgilab beradigan «Ezgu fikr, ezgu so'z, ezgu amal» degan tamoyilni oladigan bo'lsak, unda hozirgi zamon uchun ham behad ibratli bo'lgan saboqlar borligini ko'rish mumkin. Ana shunday fikrlar, ya'ni, ezgu niyat, so'z va ish birligini jamiyat hayotining ustuvor g'oyasi sifatida talqin etish bizning bugungi ma'naviy ideallarimiz bilan naqadar uzviy bog'liq, nechog'liq mustahkam hayotiy asosga ega ekani ayniqsa e'tiborlidir.

«Avesto»da borliqning yaxlitligi va bir butunligi, inson hayotining tabiat bilan uyg'unligi masalasi odamning ruhiy olamiga chambarchas bog'liq holda ko'rsatilgani ko'p narsani anglatadi. Bu holat insonning ma'naviy dunyosini shakllantirishda atrof-muhit qadim zamonlardan buyon qanday kuchli ta'sir o'tkazib kelganiga yana bir bor e'tiborimizni jalb qiladi.

Har qaysi millatning o'ziga xos ma'naviyatini shakllantirish va yuksaltirishda, hech shubhasiz, oilaning o'рни va ta'siri beqiyosdir. Chunki insonning eng sof va pokiza tuyg'ulari, ilk hayotiy tushuncha va tasavvurlari birinchi galda oila bag'rida shakllanadi. Bolaning xarakterini, tabiati va dunyoqarashini belgilaydigan ma'naviy mezon va qarashlar - yaxshilik va ezgulik, olijanoblik va mehr-oqibat, or-nomus va andisha kabi muqaddas tushunchalarning poydevori oila sharoitida qaror topishi tabiiydir.

Shuning uchun ham aynan oila muhitida paydo bo'ladigan ota-onaga hurmat, ularning oldidagi umrbod qarzdorlik burchini chuqur anglash har qaysi insonga xos bo'lgan odamiylik fazilatlar va oilaviy munosabatlarning negizini, oilaning ma'naviy olamini tashkil etadi.

Ko'p yillik ilmiy kuzatish va tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, inson o'z umri davomida oladigan barcha informatsiyaning 70 foizini 5 yoshgacha bo'lgan davrida olar ekan.

Bolaning ongi asosan 5-7 yoshda shakllanishini inobatga oladigan bo'lsak, aynan ana shu davrda uning qalbida oiladagi muhit ta'sirida ma'naviyatning ilk kurtaklari namoyon bo'la boshlaydi. Xalqimizning «Qush uyasida ko'rganini qiladi», degan dono maqoli, o'ylaymanki, mana shu azaliy haqiqatni yaqqol aks ettiradi.

Bugun bizlarda "maktab-oila-mahalla" tizimi hamkorligi judayam zarur.

Tarbiya hamma davrda ham muhim bo'lgan. Lekin bugun ma'naviy tarbiya har qachondagidanda muhim. Boisi, bugungi globallashuv zamonasida turli yot g'oyalarning ma'naviy hayotimizga tahdidi kuchaygan. Ertamiz egalari – yoshlarimizning ongi va qalbini egallash uchun axborot xurujlari avjga mingan hozirgi davrda tarbiyaga e'tiborni bir zum bo'lsa-da, susaytirib bo'lmaydi. Axir bugungi yoshlarimizni 20 yil, boring 10 yil avvalgi yoshlar bilan mutlaqo solishtirib ham bo'lmaydi-da. Zamon shiddat bilan o'zgaryapti. Bugun har ikki o'smiring qo'lida uyali telefon, ko'plari internetga ham ulangan. Texnika yutuqlaridan ilm-fanda foydalanishning ziyoni yo'q. Ammo, globallashuv illatlari-ommaviy madaniyat, olamon madaniyati, hayosizlik ayni internet orqali ommalashayotgan bo'lsa-chi? Turli ekstremistik oqimlar global tarmoqni targ'ibot quroliga aylantirgan bo'lsa-chi? E'tiborsizlik, loqaydlik tufayli ayrim yoshlarimiz buzuq g'oyalar, ommaviy madaniyat ta'siriga tushub qolyapganligiga goho guvoh bo'lmoqdamiz.

Bugun ko'zga ko'rinmasdek tuyulayotgan ayrim holatlarga beparvo qarasaq, yoshlarimiz orasida turli illatlarning urchishiga yo'l ochib bergan bo'lamiz. Oqibatda, ertaga bundan o'zimiz, butun jamiyat aziyat chekishi mumkin.

Demak, ayni ma'naviy-axloqiy tarbiyaga qat'iy hamkorlik zarurligini zamon taqozo etmoqda. Buni ota-onalar ham to'g'ri tushunmoqlari lozim. Bugun yoshlarimizning ongida milliy qadriyatlarimizga, ot-onaga, ona yurtga muhabbatni tarbiyalay bilmasak, mohiyati buziq g'oyalarga milliy mafkuramiz bilan qarshi tura olmasak, yoshlarimizning ma'naviy dunyosini o'zligimizga yot g'oyalarga boy berishimiz ehtimoldan uzoq emas.

Shu o'rinda alloma ustozimiz Abdulla Avloniyning "Tarbiya bizlar uchun yo hayot - yo mamot, yo najot - yo halokat, yo saodat - yo falokat masalasidir" degan hikmatini keltirish joizdir.

Mubolag'a emas, tarbiya bizlar uchun bugun chindan ham yo hayot, yo mamot masalasiga aylandi.

Foydalanilgan adabiyotalar:

1. I.A.Karimov "Yoshlarimiz – xalqimizning ishonchi va tayanchi", Toshkent "Ma'naviyat", 2006-yil.
2. I.A.Karimov "Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch", Toshkent "Ma'naviyat", 2006-yil.

Dilafro'z Muminova
(Namangan, O'zbekiston)

MA'NAVIYAT - INSONNING ULG'AYISH VA KUCH-QUDRAT MANBAIDIR

*"Ma'naviyat – insonning, xalqning, jamiyatning, davlatning kuch-qudratidir. U yo'q joyda hech qachon baxt-saodat bo'lmaydi"*¹
I.A. Karimov

Biz odatda ma'naviyat haqida, uning ma'no-mazmuni, hayotimizdagi o'rni va ahamiyati haqida ko'p gapiramiz. Lekin negadir aksariyat hollarda ko'pchilik ma'naviyat o'zi nima, degan savolga aniq va lo'nda javob berishga qiynaladi. Men bunday holatga o'z shaxsiy tajribamda ko'p bor guvoh bo'lganman. Mas'ul rahbarlik lavozimlariga nomzodlarni tanlashda o'tkaziladigan suhbat jarayonida ularning professional malakasi, bilimi, tashkilotchiligi, hayotiy tajribasi, insoniy fazilatlarini bilan bir qatorda ma'naviy saviyasiga ham alohida e'tibor qarataman. Va ko'p hollarda, ma'naviyat haqida beriladigan savollarga har xil, ba'zan esa bir-biriga qarama-qarshi, qandaydir noaniq, sayoz javoblarni ham eshinishga to'g'ri keladi.

Albatta, «ma'naviyat» tushunchasining ilmiy, falsafiy, adabiy yoki oddiy tilda ifodalanadigan ko'plab ta'riflarini keltirish mumkin. Umuman, o'zida juda chuqur va keng qamrovli ma'no-mazmuni mujassam etgan bu tushunchaga har qaysi ma'rifatli inson o'zining falsafiy yondashuvi, siyosiy qarashlari va e'tiqodi, ongu tafakkuridan kelib chiqqan holda turlicha ta'rif va tavsiflar berishi tabiiy. Shuning uchun ham bu masala bo'yicha ilmiy adabiyotlarda, kundalik matbuotda bir-biridan farq qiladigan fikr-mulohazalarni uchratganda bundan taajjublanmasdan, ularni har qaysi muallifning o'ziga xos dunyoqarashi, mushohada tarzi ifodasi sifatida qabul qilish o'rinlidir.

Shu nuqtai nazardan qaraganda, keyingi yillarda bu mavzuda olimlarimiz tomonidan tayyorlangan ilmiy risolalar, o'quv qo'llanmalari, lug'atlarda «ma'naviyat» tushunchasi va uning asosiy tamoyillariga o'ziga xos ta'riflar berilayotganini kuzatish mumkin. Men bu boradagi fikrlarni inkor etmagan holda, «ma'naviyat» tushunchasining mazmuni faqat «ma'ni», «ma'no» degan so'zlar doirasida chegaralanib qolmaydi, deb o'ylayman. Nega deganda, insonni inson qiladigan, uning ongi va ruhiyati bilan chambarchas bog'langan bu tushuncha har qaysi odam, jamiyat, millat va xalq hayotida hech narsa bilan o'lchab bo'lmaydigan alohida o'rin tutadi.

¹ I.A. Karimov "Yoshlarimiz – xalqimizning ishonchi va tayanchi", - Toshkent "Ma'naviyat", 2006-yil, 54-b

Shu fikrni mantiqiy davom ettirib, ma'naviyat - insonni ruhan poklanish, qalban ulg'ayishga chorlaydigan, odamning ichki dunyosi, irodasini baquvvat, iymon-e'tiqodini butun qiladigan, vijdonini uyg'otadigan beqiyos kuch, uning barcha qarashlarining mezonidir, desak, menimcha, tariximiz va bugungi hayotimizda har tomonlama o'z tasdig'ini topib borayotgan haqiqatni yaqqol ifoda etgan bo'lamiz.

Mening nazarimda, «ma'naviyat» tushunchasi jamiyat hayotidagi g'oyaviy, mafkuraviy, ma'rifiy, madaniy, diniy va axloqiy qarashlarni o'zida to'la mujassam etadi. Shuning uchun ham bu mavzuda fikr yuritganda, mazkur qarashlarning barchasini umumlashtirib, keng ma'nodagi «ma'naviyat» tushunchasi orqali ifoda etish mumkin.

Ma'naviyatning negizi va ma'no-mazmunini belgilaydigan asosiy xususiyatlar, birinchi galda insonning ruhiy poklanishi va qalban ulg'ayishi haqida gapirar ekanmiz, bir masalaga alohida e'tibor berishimiz lozim.

Albatta, bu dunyoda halol va pok yashashni o'zi uchun hayotiy e'tiqod, oliy maqsad deb biladigan odamlar ko'pchilikni tashkil qiladi. Aynan ana shunday insonlar va ularning ezgu ishlari tufayli bu yorug' olamda ma'naviyat hamisha barqaror bo'lib keladi.

Lekin, bunday olijanob fazilatlardan butunlay uzoq bo'lib yashaydigan, hayotning ma'no-mazmunini o'zicha talqin qiladigan shaxslar ham oz emas. Ming afsuski, ular o'zini xuddiki dunyoning haqiqiy egasidek, bekamu ko'st, boshqalarning havasini tortadigan umr kechirayotgandek, baxt qushi boshiga qo'ngandek his qilishga urinadi.

Tabiiyki, bunday holatlarni ko'rib-kuzatib, o'zi uchun ezgu niyatlarni yuksak maqsad qilib qo'ygan insonlar qalbida qandaydir ikkilanish va shubha paydo bo'lishi mumkin. Odamlarni o'yantirib qo'yadigan bunday holatlar hayotda ko'p uchraydi. Bunga qanday izoh berish mumkin?

Hammamizga ma'lumki, muqaddas kitoblarimiz va qadriyatlarimiz, buyuk mutafakkir ajdodlarimiz merosi bizni doimo halol mehnat bilan yashashga, mardlik, saxovat va kamtarlikka chaqiradi, lekin, shu bilan birga, hayotda bu kabi da'vatlarga amal qilishga intiladigan odam ko'pincha turli qiyinchiliklar, hatto azobu uqubatlariga duch kelishini kuzatish qiyin emas. Tan olish kerakki, yuksak ma'naviy tushunchalar bilan yashashga harakat qiladigan odamning bugun ham ko'p mashaqqatlarni, og'ir sinov va to'siqlar, muammolarni yengib o'tishiga to'g'ri keladi.

Agarki e'tibor bersak, tilimizda halollik va nopoklik haqidagi ibratli hikmatlar bilan birga, «Yo'lini topibdimi, qandini ursin», «Uzumini yeng-u, bog'ini surishtirmang» degan maqollar ham borligidan ko'z yumib bo'lmaydi. Albatta, bunday maqol-matallar bejiz paydo bo'lmagan, ular ham ma'lum bir haqiqatning ifodasi. Binobarin, biz hayotning ma'no-mazmunini shunday tushunib, shu asosda yashashga intiladigan kishilar ham borligini inkor etolmaymiz.

Lekin, mening nazarimda, bunday gaplar odamning boylik va mol-dunyoni qanday yo'llar bilan topayotganiga loqayd va beparvo qaraydigan, manfaatparast shaxslar tomonidan to'qib chiqarilgandek tuyuladi. Ularning fikricha, inson o'z boyligini peshona teri to'kib, Olloh bergan aql-idrok va tafakkurini ishlatib topyaptimi yoki qing'ir-qiyshiq, harom-xarish yo'llar bilan orttiryaptimi - bu go'yoki hech kimni qiziqtirmasligi kerak.

Shu bois biz ma'naviyat haqida fikr yuritar ekanmiz, bu masalani atroflicha va chuqur tahlil etishimiz, uning faqat o'zimizga ma'qul, ijobiy tomonlari bilan cheklanib qolmasdan, ana shunday murakkab jihatlarni ham nazardan chetda qoldirmasligimiz lozim.

Lo'nda qilib aytganda, bu o'rinda gap bir-biriga qarama-qarshi bo'lgan, bir-birini inkor qiladigan ikki xil hayotiy qarash haqida bormoqda.

Ma'naviyatning yana bir muhim xususiyati odamning ichki dunyosi va irodasini baquvvat, iymon-e'tiqodini butun qilishida yorqin namoyon bo'ladi.

Uzoqqa bormasdan, xalqimiz o'z boshidan kechirgan mustamlaka davrini bir ko'z oldimizga keltiraylik. Qariyb 150 yil davom etgan, tariximizning tom.

Ma'naviyat insonning qon-qoni, suyak-suyagiga yillar davomida ona suti, oila tarbiyasi, ajdodlar o'giti, Vatan tuyg'usi, bu hayotning ba'zida achchiq, ba'zida quvonchli saboqlari bilan qatra-qatra bo'lib singib boradi. Ayniqsa, tabiatga, odamlarga yaqinlik, doimo yaxshilikni o'ylab yashash, halol mehnat qilish, dunyoning tengsiz ne'mat va go'zalliklaridan bahramand bo'lish ma'naviyatga oziq beradi, uni yanada kuchaytiradi.

Jahon xalqlari tajribasi, ularning bosib o'tgan murakkab rivojlanish yo'llari, bu boradagi

Ayni vaqtda biz jamiyatni va jamiyat tafakkurini yangilashning inqilobiy usullariga, bu jarayonni sun'iy ravishda chetdan turib, zo'rvonlik yo'li bilan tezlashtirishga qaratilgan har qanday urinishlarga mutlaqo qarshimiz. Biz barcha sohalarda, jumladan, ma'naviy sohada ham tadrjijiy-evolyutsion islohotlar yo'li tarafdorimiz va bunga qat'iy amal qilamiz. Ya'ni, sodda qilib aytganda, odamlarning dunyoqarashi, e'tiqod va tafakkurida demokratik tamoyillar va demokratik qarashlarning kengayishi va mustahkam o'rin topishi avvalambor hayotning tabiiy yurishi bilan, ularning moddiy turmush darajasi va madaniy saviyasi tobora rivojlanishi va yuksalishi bilan chambarchas bog'liq ekanini hayotning o'zi taqozo etadi.

Har qaysi jamiyatning demokratik nuqtai nazardan yangilanishi va yuksalishi shu jamiyatning, shu davlatning taraqqiyoti mahsuli ekanini hammamiz chuqur anglab olishimiz zarur.

Xulosa qilib aytganda, bugungi shiddatli davrda chinakam ma'naviyatli va ma'rifatli odamgina inson qadrini bilishi, o'z milliy qadriyatlarini, milliy o'zligini anglashi, erkin va ozod jamiyatda yashash, mustaqil davlatimizning jahon hamjamiyatida o'ziga munosib o'rin egallashi uchun fidoiylik bilan kurasha olishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. I.A. Karimov "Yoshlarimiz – xalqimizning ishonchi va tayanchi", Toshkent "Ma'naviyat", 2006-yil.
2. I.A. Karimov "Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch", Toshkent "Ma'naviyat", 2006-yil.

**Dilafro'z Muminova, Buzaynab Kamardinova
(Namangan, O'zbekiston)**

BOSHLANG'ICH SINFLARDA DIDAKTIK O'YINLARDAN FOYDALANISHNING O'ZIGA XOS JIHATLARI

Istiqloq tufayli o'z mustaqil taraqqiyot yo'lidan borayotgan Respublikamiz yoshlarini yangicha ijtimoiy muhitga tayyorlash, davr ruhida tarbiyalash - shu kunning dolzarb va ustuvor vazifalaridan biridir. Hozirgi kunda Respublikamizda amalga oshirilayotgan islohotlarning taqdiri kishilarimizning ma'naviy qiyofasiga, shaxsiy barkamoligiga bog'liq. Bu vazifalarni amalga oshirish insoniy o'zaro munosabatlarda demokratik tamoyillarni ongga to'la singdirishni taqozo etadi.

Muloqot shaxslararo munosabatlarning shunday ko'rinishidirki, uning yordamida odamlar bir-birlari bilan o'zaro ruhiy jihatdan aloqaga kirishadilar, o'zaro axborot almashadilar, bir-birlariga ta'sir o'tkazadilar, bir-birlarini his qiladilar, bir-birlarini tushunadilar.

Mustaqillik sharoitida islom dini rivojlanishi uchun yaratilgan huquqiy va moddiy asoslar uni yana ma'naviyatimizning ajralmas qismiga aylantirdi. Ya'ni, dinimiz ham etnik birligimizga xos xususiyatlarning qaytadan tiklanishida muhim rol o'ynamoqda. Hadisi Sharif, Qur'oni Karimda odob-axloq, saboq olishga katta e'tibor berilgan. "Beshikdan qabrgacha ilm izla" - deyilgani bejiz emas, albatta. Odob va axloq qoidalari saboq sifatida bundan ming yillar avval ham katta e'tiborga molik bo'lgan. Hatto, buyuk bobokalonlarimiz Imom al-Buxoriy, Hakim at-Termiziy, Najmiddin Kubrolar ham axloq va odob borasida yagona hisoblangan.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarini ayniqsa 1-2 sinflarda faoliyati to'g'risida so'z borganda biz doim bilamizki, bola garchand qattiqqo'l o'qituvchi, nazorati kuchli sinfda o'qigani bilan uning o'yin bilan bevosita bog'liq harakatlarini kuzatishimiz tabiiy. Chunki boladagi o'yin faoliyati o'rnini hali o'qish faoliyati egallagani yo'qligi ko'rinib turadi. Bunday hollarda ta'lim-tarbiya berish ishlarini qiyinchiliklarini bartaraf qilish va bolaning o'qish faoliyatiga ko'nikishi bilan birga bilimlarni egallashi uchun qulaylik yaratish maqsadida didaktik o'yinlar tashkil qilish zaruriydir va bu bir qator qulayliklarni yaratadi.

Didaktik o'yinlardan asosan bolalarning aqliy faoliyati va tafakkuri, nutqi o'sishi va rivojlanishida foydalanilib, bolalarga bilim berishda o'zlashtirilishi lozim bo'lgan bilimlarni osonlik bilan egallashga qaratilgan bo'ladi. Mashg'ulotlarni o'yin shaklida olib borish bolalarni o'quv tarbiya ishlarini o'zlashtirishlarida osonlik yaratadi. O'yin timsolida bolalar jamoa bo'lib yashashga, uyushqoqlikka, birgalikda ijod qilishga, hamkorlikda ishlashga va mustaqillikka o'rganadilar. Ahloqiy sifatleri, fazilatleri, o'yin qoidalarga qat'iy rioya qilish, intizom, estetik zavq kabilar shakllanadi.

Didaktik o'yinlar asosan ta'lim jarayonini o'quvchilar yosh xususiyatlariga qarab tashkil qilishga, ularga bilim va ma'lumot berishni yengillashtirishga, ta'limda ko'rgazmalilikni ta'minlashga qaratilgan bo'lib, bolalarni zeriktirmaslik, toliqtirmaslik imkoniyatlarini yaratadi. Ayniqsa 1-2 sinf o'quvchilari uchun sevimli mashg'ulot bo'lgan o'yin, shunday tashkil qilinishi kerakki, bola go'yoki o'yin timsolida bilimlarni egallasin. Shuning uchun ham ta'lim-tarbiya ishida asosiy faoliyatlardan biri bo'lib hisoblangan narsa ham o'yin bo'lib, bolalarni o'qish faoliyatiga undovchi vosita vazifasini bajarmog'i lozim. Didaktik o'yinlar yordamida tashkil qilingan dars mashg'ulotlarida atrof-muhit bilan tanishtirish, ularni kuzatuvchanligi, nutqini o'stirish va matematik tushunchalarni kengaytirish, umuman olganda aqliy faoliyatini kuchaytirish nazarda tutiladi.

Didaktik o'yin bolaning qabul qilish qobiliyatiga mos keladigan dunyoni, hayotni bilish metodlaridan biri bo'lib hisoblanadi. Bolalar o'yin o'ynash jarayonida uning vazifasi, qoidasiga rioya qilish orqali ma'lum vazifani bajarishga harakat qiladilar, o'z diqqatlarini bir joyga to'plash, kuzatuvchanlik, esda qoldirish, esga solish kabi bir qator aqliy faoliyatlarini bajaradilar. Didaktik o'yinda bolalar oldiga qo'yiladigan vazifa sekin-asta murakkablashtirib borilishi lozim. O'yin vazifasini murakkablashtirish bolalarning hayot tajribasiga ularning olgan va egallagan bilimlari ko'nikmalari, dastur talablariga asoslangan holda amalga oshirilib boriladi. Ma'lumki, o'yinda bolalar faolligi turlicha bo'ladi. O'yin jarayonida o'qituvchining asosiy boshqaruvchilik vazifasi o'yinda uncha faol bo'lmagan bolalar diqqatini va qiziqishini orttirishga qaratishdan iborat bo'lib, bolalarning diqqat va e'tiborini o'quv tarbiya ishiga yo'naltirishi lozim. Bolalarning diqqat va qiziqishini o'yin mazmuniga jalb qilish uchun esa didaktik o'yinning butun imkoniyatlaridan foydalanish lozim. O'yinlarni o'tkazish va uni tashkil qilishning muhim xususiyatlaridan yana biri, bu bolalar nutqini o'stirish, so'z boyligini oshirish, to'g'ri talaffuzga o'rgatish, so'z intonatsiyasini to'g'ri ifodalay olish, fikrlar ketma-ketligiga rioya qilishga o'rgatishdan iboratdir. Bolalarni og'zaki nutqini o'stirishda, erkin so'zlay olish qobiliyatini tarbiyalashda, hozirjavoblikka o'rgatishda, narsalarsiz o'tkaziladigan so'zli didaktik o'yinlar ham muhim amaliy ahamiyatga ega. Bunday o'yinlar bolalarning so'z boyligi ancha ortganidan, atrof-muhit haqidagi ma'lum darajada bilimga ega bo'lganlaridan keyin o'tkazilsa maqsadga muvofiq va qiziqarli bo'ladi. Chunki bunday o'yinda bolalardan berilgan savollarga javob bera olishlari talab qilinadi. So'zli o'yinlarni ko'pchilik bolalar bilan o'tkazilganda bitta savol bir necha marta takrorlanishi mumkin. Ammo bolalarning javoblari esa bir xil bo'lmaydi. Ular har xil bo'lishi lozim.

Didaktik o'yinlarning xususiyati shundaki, u bolalarning faolligini, tashabbuskorligini, izlanishlarini oshirib boradi, ularni mustaqillikka o'z kuchiga ishonishga o'rgatadi. Shuningdek, o'yinda bolaning irodasi va xarakteri shakllanadi. Bola rostgo'ylik, to'g'riso'zlikka o'rganadi. Jamoa bo'lib ishlashga, faol harakat qilishga odatlanadi. Shunday qilib, didaktik o'yinning ham aqliy, ham axloqiy, ham jismoniy tarbiyadagi tutgan o'rni benihoyaligi ko'rinadi.

Didaktik o'yin bolalarning amaliy faoliyatlari bo'lib hisoblanadi, ya'ni bolalar boshqa mashg'ulotlar va mashqlarda olgan bilimlarini aynan o'yinda qo'llaydilar. Bu orqali ularning tushuncha va bilimlari mustahkam-

lanadi. Didaktik o'yinlardan to'g'ri foydalanishda uchta asosiy masalaga: didaktik o'yinlarin tanlash; tashkil qilish va o'tkazishga e'tibor berish zarur. O'yinni tanlashda avvalo uning g'oyaviy mazmuniga, ma'naviy va axloqiy qimmatiga e'tibor beriladi.

O'yinning vazifasi va maqsadi ta'lim-tarbiya maqsadiga mos kelishi lozim. Didaktik o'yinlarni tanlash printsiplari asosida didaktik o'yinlarni tanlashda o'quvchilarga bilim va tarbiya berishni quyidagi tartib qoidalariga rioya qilinadi:

Didaktik o'yinlarni tanlash va ulardan foydalanishda o'quvchilarni yosh xususiyatlari, pedagogik jihatdan tayyorligi va bilim saviyasi hisobga olinadi.

Tanlangan har bir o'yin o'quvchilarga sistemali bilim berish, malaka va ko'nikmalar hosil qilish bilan birga ularning barkamol bo'lib yetishishiga va ruhan tetik o'sishiga qratilgan bo'ladi.

Didaktik o'yinlarni tanlashda ta'limning aniq maqsad va vazifalari asos qilib olinadi. Didaktik o'yinlar ta'lim mazmunini aniqlashtirishning muhim vositasi bo'lib, u o'quvchilarda o'qish motivini, istagini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, didaktik o'yinlarni tanlashda o'yinning ta'lim jarayoni bilan uyg'unlashishiga, ta'lim-tarbiya jarayonini samaradorligini oshirishga, o'quvchilarni faolligi oshirishga katta yordam beradi.

Тамара Бодрова
(Павлодар, Казахстан)

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИГРОВЫХ КОМПЬЮТЕРНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ЛОГОПЕДИЧЕСКОЙ РАБОТЕ С ДЕТЬМИ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА С ФФНР

Фонетико-фонематическое недоразвитие — это нарушение процессов формирования произносительной системы родного языка у детей с различными речевыми расстройствами вследствие дефектов восприятия и произношения фонем. Среди нарушений произносительной стороны речи при ФФНР наиболее распространенными являются избирательные нарушения в ее звуковом (фонемном) оформлении при нормальном функционировании всех остальных операций высказывания.

У детей с недоразвитием фонетико-фонематической стороны речи в картине недоразвития речи на первый план выступает несформированность ее звуковой стороны. Характерным для этих детей является незаконченность процесса формирования фонематического восприятия. Недостатки речи при этом не ограничиваются неправильным произношением звуков, но выражены недостаточным их различением и затруднением в звуковом анализе речи. Лексико-грамматическое развитие при этом нередко задерживается.

Кроме всех перечисленных особенностей произношения и различения звуков, при фонетико-фонематическом недоразвитии нередко наблюдается смазанность речи, сжатая артикуляция, а также бедность словаря и некоторая задержка в формировании грамматического строя речи.

Так как в дошкольном возрасте у детей игровая деятельность является ведущей, мы считаем, что при коррекции нарушений фонетико-фонематической стороны речи у детей старшего дошкольного возраста использование игр и игровых приемов будет способствовать более быстрому и эффективному развитию речи и преодолению речевых расстройств. Однако перечисленные выше недостатки речевого развития указывают на необходимость расширения своеобразия и многообразия используемых игр в логопедических занятиях с дошкольниками с ФФНР.

Значительную помощь в развитии речи дошкольника оказывают компьютерные технологии. Возможности компьютера здесь неисчерпаемы. Он позволяет погрузить дошкольников в определенную игровую ситуацию, сделать занятие более содержательным, интересным, привлекательным и по — настоящему современным.

В нашей коррекционной работе с детьми с ФФНР мы использовали компьютерные игровые технологии. Особое внимание в применении компьютерных технологий на занятиях по развитию речи мы уделяли мультимедийным средствам. Мультимедиа дает возможность представить информацию не традиционно, а с помощью фото, видеографики, анимации, звука. Детей привлекает новизна данных занятий. На логопедических занятиях нами широко используются мультимедийные презентации, где в игровой форме ребенку предлагается выполнить задания по определенной лексической теме или на автоматизацию или дифференциацию звуков и т.д.

В работе по развитию речи с применением ИКТ нами применяются следующие игровые упражнения: составление предложений из слов по заданной картинке, по схеме, по опорным словам; составление рассказа по серии сюжетных картинок; выделение картинок на заданный звук; рассказы по цепочке и т.д. Широко практикуются игры: «Найди лишнее», «Найди ошибку», «Чего не стало», «Чего не хватает», «Четвертый лишний», «Один-много», «Посчитай», «Покажи и назови», «Мой-моя-мое-мои», «Закончи предложения» «Подбери предмет», «Послушай и назови»; задания «Какой, какая, какие» (пополнение словаря прилагательными), «Что сначала, что потом» (развитие умения пересказывать по серии сюжетных картинок), «Мебель», «Времена года», «Огород», «Овощи», «Фрукты», «Одежда» и т.д. (способствуют лучшему усвоению определенных лексических тем занятий).

При використанні на логопедических заняттях комп'ютерно-ігрового матеріала в групі дітей створюється обстановка реального общення, при якій діти прагнуть висловити емоції від уявленого своїми словами, з бажанням виконують запропоновані завдання, проявляють стійкий інтерес до нового ігрового матеріалу.

По наших спостереженнях, застосування комп'ютерних технологій на логопедических заняттях позитивно впливає на мотивацію учасників, на бажання проявляти свою оригінальність, задавати запитання, що в свою чергу сприятливо впливає на розвиток мови. Чергування демонстрації кольорового матеріала і бесіди з дітьми допомагає в більшій мірі досягти поставлених цілей заняття. В процесі комп'ютерних ігор на логопедических заняттях у дітей виховується правильний темп мови, її плавність, звучність і виразність; вдосконалюється звукопродумування, слово- і фразовидання, збільшується словниковий запас.

Література:

1. Поваляева М.А. Справочник логопеда. Ростов-на-Дону: «Фенікс», 2001.
2. Селиверстов В.И. Речеві ігри з дітьми. М.: «ВЛАДОС», 1994.
3. Филичева Т.Б., Туманова Т.В. Діти з фонетико-фонематическим недорозвитком. Виховання і навчання. М.: «Іздателство ГНОМ і Д», 2000.
4. Хрестоматія по логопедії. В 2-х томах. Т. 1. /Под ред. Л.С. Волкової і В.И. Селиверстова. М.: ВЛАДОС, 1997.
5. Эльконин Д.Б. Развитие мови в дошкільному віці. Москва – Воронеж, 1998.

Научный руководитель:

старший преподаватель Павлодарского государственного педагогического института
Вист Наталья Вильямовна.

Boszhigitova G.A.
(Astana, Kazakhstan)

LESSON PLANNING GUIDELINES FOR DEVELOPMENT OF THE PEDAGOGICAL CONTENT KNOWLEDGE

Lesson planning for student teachers is often regarded in technical terms, merely as the means to ensure effective classroom performance. This approach limits the possibilities that the process of lesson planning offers to the development of professional competence among student teachers. In particular, student teachers need to develop their pedagogical content knowledge (PCK), the capacity to make pedagogical choices that are logically derived from content and contextual knowledge. Knowledge how to plan lessons is often regarded as technical or instrumental knowledge [1]. This is illustrated by various international and South African texts written to support student teachers as they 'learn to teach'. The reasons given for lesson planning mostly focus on the role that planning plays in enabling student teachers to cope ably with the immediate demands of the lesson itself (their improved confidence in knowing what they need to do during the lesson) and in enhancing their ability to cope with something unexpected [2]. Student teachers warn that failure to plan thoroughly results in aimless teaching, the choice of inappropriate teaching strategies, time wasted and classroom management problems. Further reading on a topic is advised to enable a student teacher to answer questions from learners "correctly and convincingly". Similarly, examples from international literature regard lesson planning as important for instructional effectiveness, scheduling curriculum content, proving that teachers are doing their jobs and providing a guide for substitute teachers; and that lesson plans are important as frameworks for "conceptualizing, designing and delivering instruction" [3]. The value of lesson planning is hence seen in terms of subsequent instructional performance, and it is the product of the action of lesson planning that is emphasized, not the value of the process. As teacher educators, we reflect critically on this technical approach to lesson planning, arguing that this is a limiting approach, particularly when applied to pre-service student teachers. As a result of our inquiry into lesson planning as it is conceptualized in the literature and instantiated in student teachers' work, we convince that the practice of lesson planning should offer more to the development of a professional knowledge base for teaching than merely enabling student teachers to hold their own in a classroom [4].

Key findings and Principles of PCK

- Pedagogical content knowledge is a special combination of content and pedagogy that is uniquely constructed by teachers and thus is the "special" form of an educator's professional knowing and understanding.
- Pedagogical content knowledge also is known as *craft knowledge*. It comprises integrated knowledge representing teachers' accumulated wisdom with respect to their teaching practice: pedagogy, students, subject matter, and the curriculum.
- Pedagogical content knowledge must be addressed within the context of a diverse pedagogy.

How PCK is Developed

- Pedagogical content knowledge is deeply rooted in a teacher's everyday work. However, it is not opposite to theoretical knowledge. It encompasses both theory learned during teacher preparation as well as experiences gained from ongoing schooling activities.
- The development of pedagogical content knowledge is influenced by factors related to the teacher's personal background and by the context in which he or she works.
- Pedagogical content knowledge is deeply rooted in the experiences and assets of students, their families and communities.
- When teaching subject matter, teachers' actions will be determined to a large extent by the depth of their pedagogical content knowledge, making this an essential component of their ongoing learning.
- Pedagogical content knowledge research links knowledge on teaching with knowledge about learning, a powerful knowledge base on which to build teaching expertise [5].

At the heart effective content teaching is the teachers' pedagogical content knowledge. If we are to improve the quality of teaching and learning in critical core content areas, we need to resist some old traditions in professional learning. Instead, we should acknowledge and expand the insights of experts who develop competence in subject matter teaching. We should additionally commit to high quality professional development targeted to develop this expertise. When we do this, we support the growth of the teacher as a person and a professional who can expertly lead a student to academic success. Currently, we will contribute to the realization of the goals and priorities of the classroom and the school system as a whole.

References:

1. Kemmis, S. and T. Smith. 2008. Personal praxis. In Kemmis, S. and Smith, T. (Eds), Enabling praxis: challenges for education. Rotterdam: Sense Publishers:15–35.
2. Killen, R. 2010. Teaching strategies for quality teaching and learning. Cape Town: Juta.
3. Ozogul, G. and H. Sullivan. 2009. Student performance and attitudes under formative evaluation by teacher, self and peer evaluators. Educational Technology
4. Linne, A. 2001. The lesson as a pedagogic text: a case study of pedagogic designs. Journal of Curriculum Studies, 33 (2):129–156. Research and Development, 57, 393– 410.
5. Villarreal, A. "Ten Principles that Guide the Development of an Effective Educational Plan for English Language Learners at the Secondary Level – Part II," IDRA Newsletter (San Antonio , Texas : Intercultural Development Research Association, February 2009).

Scientific supervisor:

candidate of pedagogical sciences, associate professor A.M. Yessengaliyeva.

Алла Василюк
(Київ, Україна)

МОНІТОРИНГ ТА ЕВАЛЮАЦІЯ ОСВІТНІХ РЕФОРМ

В умовах формування високотехнологічного інформаційного суспільства, де якість людського капіталу набуває вирішального значення для економічного й соціального поступу країни, зростає потреба в ефективній системі освіти. Однак часто вона є предметом критичної оцінки в багатьох країнах (у тому числі й Україні), а також масштабних проєктів щодо її реформування. Процеси освітніх змін є довготривалими, тому проєктування реформи є досить складною справою, оскільки все швидко змінюється, зокрема суспільно-політичні та економічні умови. Та й з достовірністю неможливо передбачити результати самої реформи.

Усі перетворення в системі освіти вимагають систематичного та всебічного моніторингу, оскільки лише тоді можлива оцінка їхніх освітніх результатів. Дослідження моніторингу дозволяють регулярно спостереження за ходом реформи з метою виявлення відповідності передбачуваних змін очікуваним результатам, а також виявлення небажаних явищ із можливістю вчасного їх виправлення й коректування подальших дій. Моніторинг є так само важливий, як і вимір їх результатів. Переважно він слугує двом функціям:

1. Створює інформацію про доступну інноваційну освітню практику, забезпечує доступ до гарних педагогічних ідей;
2. Експонує нові ідеї на перевірку, допомогу в подоланні помилок і створює можливість для подальшого розвитку.

Результатом є система контролю в найглибшому сенсі. Як зауважує Ю. Алферов [1], деякі західні спеціалісти певний час хибно вважали, що статистика освіти може розглядатися в якості показників її стану. Саме усвідомлена незадоволеність кількісними даними, які не давали виходу на якісний аналіз, була однією з багатьох причин розробки спеціальних показників освітнього стану. Щоб стати показником, статистичні дані повинні мати одну чи більше референтних, тобто порівняльних точок, щодо яких його можна розглядати. Такою референтною точкою може бути якийсь узгоджений стандарт, наприклад для однотипних навчальних закладів. Інформацію з одного показника використовують при прийнятті якихось

окремих рішень. Для отримання широкої та багатопланової картини розробляється механізм моніторингу (система показників). Для забезпечення певного ефекту, дібрані показники необхідно концептуально логічно та емпірично зв'язати в якусь загальну модель, на основі якої можна здійснювати інтерпретацію системи показників для практичного використання. Її можна використати для діагностики поточного й майбутнього стану освіти в цілому. При використанні спеціальних вибіркового комбінацій показників можна отримати відомості про окремі аспекти функціонування системи. Якщо показники використовуються на регулярній основі, то отримана інформація може показувати тенденції в часі чи зміни, які відбулися в системі внаслідок проведення реформи.

Однак, як слушно зазначає М. Фуллан, формальні процедури моніторингу самі по собі не призводять до кращих результатів зміни. Деякі освітні реформи, які полягали на "інтенсифікації" роботи вчителів, зокрема через збільшену частоту зовнішнього вимірювання досягнень учнів, потерпіли поразку, оскільки не вимірювали того, що є найбільш істотним [2]. Моніторинг процесу змін та його результати особливо важливі на рівні школи. Його результативність значною мірою залежить від ефективних способів збору інформації про те, як добре чи погано відбувається зміна в класі чи школі. Як видається, розвиток моніторингу є однією з найскладніших комплексних стратегій освітньої зміни.

Отже, реформа вимагає оснащення технологією аналізу та оцінювання дійсних її результатів, причому в якнайбільш широкому горизонті бачення (аніж обмежені показники звичної стандартної перевірки). Цьому слугує евальвація реформи. Саме поняття "евальвація" визначається як систематичне дослідження позитивних та негативних рис якогось об'єкта (його опис та оцінка) [4]. Б. Немерко трактує освітню евальвацію як "збір інформації про умови, перебіг та результати освітньої діяльності з метою здійснення оцінки цінності цієї діяльності й обґрунтування відповідних рішень" [5, с. 318].

Евальвація як категорія сучасної освітньої теорії та практики з'явилася одночасно з початком реформування шкільної освіти. Відмітимо, що евальвація (і сфера її дій) перенесена з економічної чи маркетингової діяльності, де власне аналіз вартості змушений був відповідати правилам вільного ринку. Необхідним виявився цей аналіз не лише перед допуском до впровадження (або продажу), але передусім після впровадження чи появи на ринку. Отже, евальвація – це дослідження вартості чогось. Відповідно евальвація у певному сенсі є дослідженням у діяльності. Критерії оцінки є лише одним із незначних елементів. Дуже часто у таких дослідженнях "евальватори" (експерти) використовують відкриті опитування, щоб отримати якнайбільший обсяг інформації. Евальвація є досить складною процедурою вимірювання та відношення об'єктів чи освітніх процедур до певних цінностей. Зокрема, дослідження навчальної програми щодо досягнутих цілей і результатів впровадження, критичний розгляд організаційної сторони, аналіз стратегій навчання, праці, активізації учнів і вчителів у навчальному процесі – все це і є евальвація. Зростає значення евальвації реформи освітньої системи, яка не обмежується виміром ефективності програм, а висвітлює події на тлі ширшого суспільного виміру. Тому творення проектів евальвації є суспільним процесом визначення цілей, функцій, критеріїв і виконавців евальвації, а також їх користувачів.

Евальвація є особливим завданням в освіті, оскільки описує "ефекти", які не завжди можна виміряти як такі, що стосуються не лише приросту знань, але й змін особистості, постав, педагогічної культури, стилю праці, а особливо цінностей, які може виявити аналіз способу отримання досвіду, а не "вимір" людської дійсності. Особливе значення має якісна евальвація, оскільки дає змогу не лише спостерігати, але й розуміти описувану діяльність, стратегію, вибір. Евальвація повинна здійснюватися на різних рівнях і стосуватися: аналізу глобальних цілей реформи, таких як: поширення вищих рівнів освіти, покращення якості навчання й вирівнювання освітніх шансів; опрацювання системи моніторингу реформи на рівні місцевих органів самоврядування; проведення досліджень щодо окремих питань впровадження реформи як зв'язок учень-учитель, роль батьків у школі, аналіз системи цінностей у шкільних програмах [6].

Інноваційний характер евальвації характеризують такі її риси і постулати, як: демократичність, динамічність, ефективність, орієнтація на аналіз досвіду, контекстуальність та методологічна інтегральність. Така евальвація може бути елементом організаційної та педагогічної культури, комплексного й інтегрального розвитку, який стимулюється аксіологією та усупільненням школи й освітньої системи. Однак, при оцінці реформи освітня політика часто концентрується на кількісному розвитку, недооцінюючи якість навчально-виховного процесу, економічну ефективність шкільництва і всієї освітньої системи [7, с. 527].

Результати евальваційних досліджень репрезентують у вигляді опису (часом підкріпленим статистичними даними) освітніх змін, відображення певного бачення успіхів та недоліків. Така освітня експертиза повинна охоплювати головні сфери реформованої освіти, особливо ті з них, які викликають найбільші сумніви й застереження. Додатковою користю є те, що ці результати піддаються узагальненню, можуть слугувати корекції наступних програм освітніх змін. Утім, узагальнення й становлять кінцевий ефект дослідницького процесу евальвації. На жаль, на практиці не все відбувається так ідеально, як прагнуть теоретики-реформатори. Оскільки більшість евальваційних досліджень фінансує уряд або локальна влада, досить часто експерти роблять лише те, чого очікують від них спонсори. Кошти подібних досліджень є високими, тому умовами успіху є забезпечення їх фінансової стабільності. У протилежність загальному переконанню, результати евальвації не є остаточним вердиктом з абсолютною об'єктивністю. Результати евальвації завжди ґрунтуються на якихось переконаннях, якоюсь мірою бувають необ'єктивними. Чи ці результати будуть визнані, значним чином залежить від обставин як те, чи вони підтримані, чи є загрозою для тих, хто їх отримує. Евальвація є інтегральною складовою політичного процесу в суспільстві.

Проте без моніторингу й евальвації при реформуванні освіти не обійтись. До того ж евальвація дає можливість визначення напрямів освітніх змін, рівня їх глибини, а також вказівки внесення необхідних коректив. Науковців, не байдужих до стану освіти у власній країні, перебігу й результативності впроваджених реформ, турбують питання: хто має оцінювати ефективність реформ і з допомогою яких критеріїв? Для проведення евальвації переважно створюють групу з осіб, які володіють відповідними компетентностями. Як вказує Б. Немерко, евальватори (експерти) повинні мати:

1. Відповідну підготовку зі сфери теорії і практики педагогічних вимірювань.
2. Великий досвід (не менше п'яти років) у виконанні функцій освітнього експерта.
3. Мотивацію до незалежної діяльності (від тиску "зверху", "збоку" або "знизу"). Фінансові, престижні або службові мотиви послаблюють позиції освітнього евальватора.
4. Переконавання про необхідність досягнення стандартів якості вимірів і засад обґрунтування оцінки.
5. Не мати особистого зацікавлення у результатах експертизи. Виключним має бути підбір евальваторів серед ентузіастів або противників проекту.

Експерти-евальватори повинні володіти дослідницькими і технічними компетентностями, добре знати зміст досліджуваного об'єкту і бути спроможними розуміти суспільний контекст, володіти організаторськими здібностями у поєднанні з вміннями нав'язувати прихильні стосунки з людьми, бути об'єктивними і відповідальними [5, с. 325].

Варто зауважити, що питання моніторингу й евальвації повинні безпосередньо бути включені до проекту освітньої реформи. Натомість їх відсутність є проявом істотного недопрацювання як програми освітніх змін, так і підготовки реформи. На думку авторки статті, для оцінювання реформ корисним є обмін експертами країн одного геополітичного регіону з подібними або наближеними суспільно-економічними умовами, які також беруть участь у міжнародній освітній співпраці. Істотним видається відповідне стажування експертів за кордоном, їх участь в організації та співпраці зі спільних міжнародних освітніх проектів. Усе це разом може дати відчутні результати.

Література:

1. Алферов Ю. Мониторинг развития образования в мире / Ю. Алферов // Педагогика. – 2002. – № 7. – С. 88-96.
2. Фуллан М. Сили змін. Вимірювання глибини освітніх реформ / Майкл Фуллан / пер. з англ. Г. Шиян і Р. Шиян. – Львів: Літопис, 2000. – 245 с.
3. Szkice z teorii i praktyki zmian oświatowej / red. E. Potulicka. – Poznań, 2001. – 199 s.
4. Ewaluacja w edukacji / red. L. Korporowicz. – Warszawa, 1997. – 283 s.
5. Niemierko B. Pomiar wyników kształcenia / Bolesław Niemierko. – Warszawa : WSiP, 1999. – 312 s.
6. Monitorowanie reformy edukacji / podred. E. Putkiewicz i M. Zahorskiej. – Warszawa, 1999. – 45 s.
7. Encyklopedia Pedagogiczna XXI wieku / red. T. Pilch. – Tom IV. – Warszawa : Żak, 2005. – 1295 s.

Наталья Вист
(Павлодар, Казахстан)

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ТЕХНИКИ ВОЙЛОКОВАЛЕНИЯ В КОРРЕКЦИОННОЙ РАБОТЕ С ДЕТЬМИ, ИМЕЮЩИМИ РЕЧЕВЫЕ НАРУШЕНИЯ

Речь играет огромную роль в психическом развитии человека. Уровень владения речью на конкретном возрастном этапе является одним из основных показателей нормального психического, а отчасти и физического развития ребенка.

В последние годы в нашей стране отмечается тенденция увеличения количества детей с отклонениями в речевом развитии. Среди факторов, способствующих возникновению речевых нарушений у детей, различают неблагоприятные внешние (экзогенные) и внутренние (эндогенные) факторы, а также внешние условия окружающей среды [1, с. 9].

Важнейшим фактором, стимулирующим речевое развитие ребенка, способствующим улучшению артикуляционных движений, является развитие мелкой моторики руки. Тренировка движений пальцев и кисти рук является мощным средством, повышающим работоспособность коры головного мозга, развивающим не только речь, но и влияющим на внимание, мышление, воображение, восприятие, координацию движений, наблюдательность, зрительную и двигательную память.

Современная специальная педагогика располагает внушительным арсеналом игровых коррекционно-развивающих упражнений, специальных методик, игр и техник по развитию моторики пальцев рук.

Мы рассматриваем войлоковаление как одно из эффективных средств развития мелкой моторики, а соответственно и речевой коррекции, речевого развития в работе с детьми с нарушениями речи.

Казахстан – это родина мастеров войлока. Для кочевых народов войлок был единственным известным видом текстиля и сопровождал человека всю жизнь. Издавна в Казахстане войлоком покрывали юрты, застилали спальные места, завешивали стены, устилали полы, изготавливали

войлочную обувь, одежду, сумки, чехлы, молитвенные коврики. Войлочные изделия в Казахстане привычны и до сих пор актуальны, интересны и популярны [2, с. 5].

Сохранение самобытных национальных традиций и культуры - внутренняя потребность любого уважающего себя народа. Изделия из войлока позволяют рассказать детям о художественной культуре казахского края, показать красоту этнического творчества. Освоив технику войлоковаления, можно создавать различные этнические композиции, уникальные вещи, отвечающие эстетическим и художественным народным мотивам.

Войлок - это самый древний натуральный материал, он не только физически, но и духовно теплый и мягкий материал, впитавший в себя многовековую историю. Войлок очень податливый, из него можно делать что угодно: объемные и плоские вещи, украшения и игрушки, ковры и панно. Можно дать вторую жизнь старым вещам, украсив шерстяным рисунком или объемным украшением из войлока. Такое занятие успокаивает, развивает фантазию, дает огромный простор для творчества [2, с. 7].

В своей коррекционной работе мы взяли за основу программу «Войлоковаление», предложенную педагогом начального образования Селивахиной В.А. (г. Москва) для детей с нормальным развитием [3]. Переработав указанную программу и дополнив её коррекционным содержанием, мы адаптировали её для детей начальных классов с различными речевыми нарушениями.

Целью получившейся коррекционно-развивающей программы стали речевое развитие и коррекция речевых нарушений детей через развитие у них мелкой моторики посредством войлоковаления.

Задачи нашей коррекционно-развивающей программы мы разделили на три основные группы: коррекционно-развивающие, обучающие, воспитательные:

Коррекционно-развивающими задачами стали: развитие у детей с нарушениями речи мелкой моторики рук; коррекция и развитие устной и связной речи; коррекция речевых нарушений.

Обучающие задачи: обучение детей с нарушениями речи основам войлоковаления; формирование навыков работы с различными инструментами и приспособлениями для работы с изделиями из шерсти, войлока; ознакомление с техникой безопасности при работе с иглами, ножницами, войлоком; ознакомление детей с историей развития ремесла валяния шерсти, с его традициями, технологиями и развитием его на современном этапе.

Воспитательные задачи: развитие интереса и способности к творческому самовыражению и самореализации через знакомство с декоративно-прикладным творчеством войлоковаления; формирование творческих способностей в процессе создания художественного образа в технике войлоковаления, воспитание уважения к традициям национальной культуры и труду народных мастеров, воспитание трудолюбия и усидчивости, дружелюбия и взаимопомощи, умения доводить начатое до конца.

Наши занятия по войлоковалению проходили 2 раза в неделю по 1,5-2 часа для детей 3-4 классов. И 1 раз в неделю по 1,5- 2 часа для детей 1-2 классов. Работа с войлоком представляет собой достаточно трудоемкий процесс, и чтобы сохранить увлеченность ребенка и иметь результат в конце каждого занятия, мы посчитали это время наиболее оптимальным для занятий. Чтобы предотвратить утомляемость детей, на занятиях осуществлялась обязательная смена видов деятельности.

На занятия по войлоковалению приглашались и родители детей с нарушениями речи, что позволяло сделать атмосферу более раскованной, уютной и домашней. Родители вместе со своими детьми с удовольствием осваивали азы войлоковаления, радовались каждому пройденному этапу, новой созданной вещице. После занятия и родители, и дети наперебой описывали свои ощущения при войлоковалении, удивление, когда кусочки шерсти под их руками превращались в оригинальные и неповторимые украшения или же забавные фигурки.

В течение учебного года детьми с нарушениями речи была наработана целая коллекция уникальных изделий и сувениров из войлока, позволившая нам открыть специальную выставку изделий из войлока.

В ходе реализации программы нами использовались как индивидуальные формы работы на занятиях, так и групповые, коллективно-творческие, широко применялись словесные, наглядные, практические методы обучения.

В связи с тем, что дети разного возраста, обладают разными навыками ручной работы, программа и подача материала выполнялась, учитывая индивидуальные особенности каждого обучающегося. Для лучшей результативности освоения программы задания были подобраны так, чтобы процесс обучения осуществлялся непрерывно от простого задания к сложному.

Занятия по войлоковалению, как правило, имело следующую структуру: подготовка рабочих мест; рассказ педагога по теме; просмотр иллюстраций и образцов по данной теме; подготовка руки к работе: массаж, пальчиковая гимнастика; выполнение практической части, просмотр сделанной части работы с обсуждением; обсуждение результатов занятия; подведение итогов; уборка рабочих мест.

На каждом занятии, параллельно обучению войлоковалению, мы включали адаптированный для детей с нарушением речи коррекционный речевой материал: игры в слова, задания на автоматизацию звуков, пословицы и поговорки (поспешешь - людей насмешешь, без труда не вытянешь рыбку из пруда и т.д.), вовлекали детей в разговор, в описание ими выполняемой работы, описание ожидаемого результата.

В ходе нашей работы мы смогли убедиться: войлоковаление - это отличный способ научить детей очень многим вещам. В работе с войлоком постоянно задействованы большой и указательный пальцы,

которые влияют на развитие речевых центров мозга. Постепенно развивается мелкая моторика, развивается и корректируется речь, появляется правильность и скорость чтения и письма, исправляется почерк, расширяется словарный запас (после наших занятий дети стали использовать в своей речи в общении со сверстниками и взрослыми различные пословицы и поговорки, шутки-прибаутки).

Кроме того, мы смогли заметить, что в процессе работы над войлоком у детей развиваются не только интеллектуальные и творческие способности, но и воспитываются замечательные качества личности: дружелюбие, трудолюбие, усидчивость, чувство восприятия прекрасного, художественный вкус.

После пройденного годового курса по войлоковалению, как специалисты, так и родители детей с нарушениями речи отметили заметный прогресс в речевом развитии детей. У всех детей улучшилось звукопроизношение, фонетико-фонематическое восприятие речи, значительно пополнился словарный запас. Дети стали значительно быстрее понимать полученную информацию и реагировать на неё, быстрее и охотнее вступать в общение с товарищами и взрослыми.

Анализ результатов нашего исследования показал, что занятия по войлоковалению способствовали активному развитию у детей: мелкой моторики пальцев рук, речи, сенсорного восприятия, глазомера, абстрактного и логического мышления, воображения, словесной и двигательной памяти внимания, волевых качеств (усидчивости, терпения, собранности, умения доводить работу до конца и т.д.), художественных способностей, эстетического вкуса, позитивного восприятия действительности.

Таким образом, коррекционно-развивающая программа по войлоковалению оказала заметное влияние на развитие психофизических, духовных и творческих качеств личности детей с нарушениями речи.

Литература:

1. Филичева Т.Б., Чевелева Н.А., Чиркина Г.В. Нарушения речи у детей. - М.: Профессиональное образование, 1993.- 232 с.
2. Семпелс Е. Б. Энциклопедия войлока. - М.: Мода и рукоделие, 2008.- 80с.
3. Селивахина В.А. Войлоковаление [электронный ресурс]//. - Режим доступа: http://www.artzentr.ru/load/obrazovatelnye_programmy_ckho_mgdd_ju_t/programmy_po_dekorativno_priklad_nomu_tvorchestv

Юлія Гвоздецька
(Умань, Україна)

КРИТЕРІЇ, ПОКАЗНИКИ ТА РІВНІ СФОРМОВАНОСТІ ФАХОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТЬОГО ВИКЛАДАЧА З ОСНОВ ТЕХНОЛОГІЙ ХАРЧОВИХ ВИРОБНИЦТВ У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНО-ПРАКТИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ

Актуальність дослідження. Інтеграція України у Європейський освітній простір передбачає підготовку компетентних педагогів, які будуть відповідати міжнародним вимогам та стандартам якості. Ефективність підготовки майбутнього педагога та якості освіти загалом визначаються рівнем сформованості фахової компетентності сучасного педагога. Фахова компетентність викладача є основним критерієм його відповідності професійній діяльності.

Фахова компетентність викладача з основ технологій харчових виробництв – це сукупність особистісно-діяльнісних характеристик особистості, які забезпечують здатність успішно виконувати професійні завдання і обов'язки педагогічної діяльності. Сучасне суспільство вимагає постійного зростання фахової компетентності майбутніх викладачів, що зумовило необхідність визначення критеріїв, показників та рівнів сформованості фахової компетентності майбутніх викладачів з основ технологій харчових виробництв.

Аналіз останніх наукових досліджень. Аналіз науково-педагогічної літератури свідчить про те, що є багато досліджень з проблем формування фахової компетентності викладачів. Визначення критеріїв та показників підготовки у педагогічному дослідженні опрацьовували такі відомі педагоги, як Ю. Бабанський, О. Барабанщikov, В. Беспалько, П. Городов, І. Ісайова, Н. Кузьміна, Л. Макарова, А. Маркова, М. Монахова, Г. Подчалімова, А. Реана, та великої кількості інших дослідників.

Проте в науковій літературі не розкрито критерії, показники та рівні формування фахової компетентності майбутнього викладача з основ технологій харчових виробництв у процесі професійно-практичної підготовки.

Мета статті полягає у визначенні основних критеріїв, показників та рівнів сформованості фахової компетентності майбутнього викладача з основ технологій харчових виробництв у процесі професійно-практичної підготовки.

Виклад основного матеріалу. Визначення критеріїв - одне із складних завдань педагогічної науки. Критерій (від грец. *kriterion* – засіб судження, мірило) – як “мірило достовірності людських знань, їхньої відповідності об'єктивній дійсності” [4, с. 420], застосовуються під час оцінювання, визначення, класифікації, діагностування педагогічних явищ на основі загальнонаукових принципів. Критерій – це принцип оцінки ефективності, а показник – модель кількісної характеристики явища [1, с. 71].

На думку М. Монахова критерій є сукупністю основних показників, що розкривають норму, вищий рівень розвитку відповідної якості. Отже, будучи компонентом критерію, показник є типовим і конкретним виявом однією із суттєвих сторін, на підставі якого можна "визнати" наявність якості, судити про рівень її розвитку. Його використання допомагає оцінити якість і рівень її сформованості [2, с. 6].

Педагогічна теорія і практика передбачає загальні вимоги до виділення й обґрунтування критеріїв, які зводяться до таких: 1) критерії повинні відобразити основні закономірності функціонування і розвитку аналізованого явища; 2) за допомогою критеріїв повинні встановлюватися зв'язки між всіма компонентами аналізованого явища; 3) критерії повинні розкриватися через показники, за якими можна судити про більший або менший ступінь вираженості даного критерію; 4) критерії повинні відобразити динаміку вимірюваної якості в часі та просторі; 5) якісні показники повинні виступати в єдності з кількісними та доповнювати один одного [3, с. 140].

Під критеріями сформованості фахової компетентності майбутнього викладача з основ технологій харчових виробництв ми розуміємо сукупність ознак, на основі яких можна зробити висновок (оцінку) про рівень її сформованості, при цьому рівень сформованості визначається в конкретних показниках.

Опираючись на літературні джерела і на власні наукові дослідження, нами були запропоновані такі критерії сформованості фахової компетентності майбутнього викладача з основ технологій харчових виробництв: мотиваційно-ціннісний, когнітивно-результативний, діяльнісний. Визначені критерії дадуть нам можливість оцінити сформованість фахової компетентності студентів у процесі констатувального експерименту і визначити основні проблеми і недоліки у професійно-практичній підготовці викладачів з основ технологій харчових виробництв.

Розкриємо сутність кожного запропонованого критерію.

Мотиваційно-ціннісний критерій характеризує мотиваційні установки особистості: систему мотивів вибору фаху та розуміння його ціннісних орієнтирів, рівень задоволеності і бажання вдосконалювати свою фахову підготовку через усвідомлення змісту професії, її особливостей. До *показників* мотиваційно-ціннісного критерію відносимо ціннісне ставлення до майбутньої професійної діяльності, стійку мотивацію до розкриття власних можливостей у педагогічній діяльності, вміння організовувати власний пізнавальний інтерес, прагнення до самовдосконалення.

Когнітивно-результативний критерій визначає ступінь володіння теоретичними знаннями. Знання завжди є базовим показником компетентності, оскільки вони є основою формування моделей будь-якої професійної діяльності. До *показників* когнітивно-результативного критерію ми відносимо сформованість професійно-важливих знань і вмінь, їх застосування у нових педагогічних умовах, адекватна самооцінка, високо розвинута здатність до прогнозування позитивних самозмін, виявлення і актуалізація потенційних можливостей, наявність ініціативи, творчого бачення професійної ситуації, усвідомленим вибором прийомів роботи і їх науковим обґрунтуванням, пропонуванням нових ідей і форм роботи, активна участь у творчій роботі з опорою на особистий досвід.

Діяльнісний критерій характеризується дієвістю знань, тобто здатністю використовувати теоретичні знання при вирішенні фахових завдань. До *показників* діяльнісного критерію ми відносимо володіння фаховими знаннями, уміннями й навичками, високий ступінь розвиненості прийомів розумової діяльності; прагнення до творчої самореалізації; висока пізнавальна активність, здатність до самоаналізу й самовдосконалення, готовність до творчого використання в майбутній професійній діяльності набутих фахових компетенцій.

На підставі визначених критеріїв та показників нами було розроблено чотири рівні сформованості фахової компетентності майбутнього викладача з основ технологій харчових виробництв: високий, достатній, середній, низький.

Високий рівень, який характеризується у майбутніх викладачів з основ технологій харчових виробництв повним усвідомленням вибору професії, її соціальної значущості, стійкою мотивацією до розкриття власних можливостей у професійній діяльності, гуманістичними поглядами професійної діяльності. Сформованістю професійно значущих педагогічних знань і вмінь, застосуванням знань і вмінь у нових педагогічних умовах; адекватною самооцінкою, високо розвинутою здатністю до прогнозування позитивних самозмін, виявленням і актуалізацією потенційних можливостей, наявністю ініціативи, творчого бачення професійної ситуації, усвідомленим вибором прийомів роботи і їх науковим обґрунтуванням, пропонуванням нових ідей і форм роботи, активною участю у творчій роботі з опорою на особистий досвід. Володінням фаховими знаннями, уміннями й навичками, високим ступенем розвиненості прийомів розумової діяльності; прагненням до творчої самореалізації; високою пізнавальною активністю, здатністю до самоаналізу й самовдосконалення, готовністю до творчого використання в майбутній професійній діяльності набутих фахових компетенцій.

Достатній рівень, який характеризується частковою сформованістю професійної мотивації, усвідомленням необхідності вдосконалення власної особистості. Наявністю професійно значущих педагогічних знань реконструктивного характеру, які активно застосовуються в процесі професійної діяльності, сформованістю професійних умінь, з наданням переваги діям за аналогією; неадекватна (завищена або занижена) самооцінкою, епізодичним прагненням до прогнозування позитивних самозмін. Володінням фаховими знаннями, уміннями і навичками, не достатній ступінь розвиненості прийомів розумової діяльності, творче баченням професійної ситуації, пропозиції вирішення проблеми на основі

набутих знань, активною участю у творчій роботі з опорою лише на зовнішній педагогічний досвід, підтримка ініціативи інших в організації роботи.

Середній рівень, який характеризується початковим осмисленням вибору професії, епізодичною активністю до самовдосконалення, помірним інтересом до майбутньої професійної діяльності. Усвідомленням студентом певних норм педагогічної діяльності, репродуктивним використанням знань, умінь та навичок з фахових та психолого-педагогічних дисциплін, неадекватною (занижена або завищена) самооцінкою, не прагненням до прогнозування позитивних самозмін. Не в повній мірі володінням фаховими знаннями, уміннями і навичками, низьким ступенем розвиненості прийомів розумової діяльності, участі у творчій діяльності, низькою пізнавальною активністю, байдужим ставленням до самоаналізу та самовдосконалення.

Низький рівень, який характеризується не сформованістю професійної мотивації, негативним ставленням до самовдосконалення, негативним ставленням до майбутньої професійної діяльності. Наявністю окремих поодиноких спеціальних педагогічних знань репродуктивного характеру, нерозвиненістю педагогічних умінь; неадекватною (частіше завищена) самооцінкою, байдужим ставленням до прогнозування позитивних самозмін. Слабким рівнем володіння фаховими знаннями, уміннями і навичками, участю у творчій діяльності, але без коригування чужого досвіду, баченням проблеми лише в рамках стандартної педагогічної ситуації, низькою пізнавальною активністю, негативним ставленням до самоаналізу та самовдосконалення.

Висновки. Визначені критерії, показники та рівні забезпечать можливість оцінити сформованість фахової компетентності майбутнього викладача з основ технологій харчових виробництв, що є перспективою наших подальших досліджень з метою визначення шляхів для підвищення рівня фахової компетентності майбутнього викладача з основ технологій харчових виробництв у процесі професійно-практичної підготовки.

Література:

1. Брокгауз Ф.А. Иллюстрированный энциклопедический словарь. Современная версия / Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – М. : Эксмо, 2008. – 703 с.
2. Монахова М. Педагогическое проектирование – современный инструментарий дидактических исследований / М. Монахова // Школьные технологии. – 2001. – № 5 – 5–7с.
3. Коростіль Л.А. Самоосвіта особистості як соціальне та педагогічне явище / Л. А. Коростіль // Педагогічні науки : зб. наук. праць. – Суми: Видавництво СумДПУ, 2009. – №1. – 138 – 145 с.
4. Кремень В.Г., Ільїн В.В. Філософія: Логос, Софія, Розум: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / В.Г. Кремень, В.В. Ільїн – К.: Книга, 2006. - 432 с.

Науковий керівник:

доктор педагогічних наук, Грітченко Анатолій Григорович.

Ольга Гервас
(Умань, Україна)

ІНТЕГРАЦІЯ ЗНАНЬ З ДИЗАЙНУ ТА ТЕХНІЧНОГО МАЛЮВАННЯ В ПРОЦЕСІ ХУДОЖНЬО-КОНСТРУКТОРСЬКОЇ ПІДГОТОВКИ ІНЖЕНЕРНО-ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ

Розвиток науки ХХ – ХХІ ст. йде в напрямку все більш об'єктивного відображення єдності світу. Наука набуває властивостей цілісного, синтетичного, інтегрального характеру. Слово „інтеграція” у перекладі з латинської означає „поповнення”, „об'єднання в єдине ціле окремих частин”. В сучасних умовах внаслідок бурхливого розвитку кібернетики, біоніки та багатьох інших комплексних галузей знання, поняття про інтеграцію набуло поширення в різних інтеграційних системах.

Розглядаючи проблему інтеграції з позицій її практичної реалізації слід пам'ятати, що інтеграція навчальних предметів – далеко не механічний процес, а інтегрований навчальний предмет - це не звичайне об'єднання окремих предметів. Щодо можливих варіантів інтеграцій, то їх пропонується три (Пінський А.А., Усанов В.В.):

1-й – практично повне злиття навчального матеріалу інтегрованих предметів в єдиному курсі;

2-й – об'єднання більшої частини матеріалу інтегрованих предметів з виділенням специфічних розділів;

3-й – побудова нового предмета з автономних блоків [1, с. 47].

Вибір того чи іншого варіанта залежить від кількох факторів: спільної мети і завдань вивчення інтегрованих предметів, збігу або спільності об'єктів наукового пізнання, покладених в основу інтегрованих предметів і наявність близьких за змістом понять і термінів: наявності спільних закономірностей, на основі яких побудовані інтегровані предмети.

Узагальнення змісту і структури освіти значною мірою може сприяти створенню нових навчальних дисциплін внаслідок об'єднання двох або навіть кількох споріднених курсів. У навчально-виховному плані інтеграція виконує низку важливих функцій: освітню; виховну; розвивальну; психологічну; методологічну;

організаційну. Вона сприяє забезпеченню самореалізації майбутнього фахівця в будь-яких сферах професійної й суміжної з нею діяльності; створенню умов для формування цілісної картини сфери праці; встановленню більш тісних зв'язків між навчанням і практичною діяльністю, виробництвом і наукою тощо.

Таким чином, проблема інтеграції навчальних дисциплін актуальна і досить різнобічна, хоч ще мало вивчена як у теоретичному, так і в практичному аспектах. Комплексне розв'язання її дасть змогу усунути групу суперечностей, що стоять перед системою освіти протягом тривалого часу.

У сучасній Концепції розвитку професійно-технічної (професійної) освіти в Україні вказується, що одним із найважливіших завдань розвитку сучасної освіти є включення циклу загальногуманітарних дисциплін у природничо наукову та технічну освіту.

Потребує конструктивного розв'язання проблема інтеграції складових частин професійно-технічної освіти – загальноосвітніх, загальнотехнічних і спеціальних предметів. Реально захищеною у соціальному відношенні може бути лише високоосвічена людина, здатна швидко й гнучко змінити напрям і зміст своєї діяльності у зв'язку із змінами технологій або вимог ринку. Вузкопрофесійна підготовка у будь-якій конкретній галузі має поступово витискатися з системи освіти, переходячи в ширину виробництва та іншої професійної діяльності.

Реалізація цих завдань у системі професійно-технічної освіти передбачає визначення дидактичного завдання, тобто постановку цілей і добір навчального змісту, адекватного перспективам соціально-економічного та науково-технічного розвитку.

Взаємозв'язок, взаємопроникнення, інтеграція трьох галузей наукового знання одержують своє втілення і в зміст освіти. Зростаючі тенденції до інтеграції наукових знань зумовлюють необхідність докорінних змін у свідомості людей, характер їхньої діяльності та підготовці кваліфікованих кадрів – робітників, молодших спеціалістів, інженерів тощо, яким доведеться працювати в умовах техніки і технології майбутнього.

Інтеграція у змісті навчання – справа не нова. Але спроби інтегрувати навчальні предмети без належного наукового обґрунтування іноді призводили до негативних результатів. В останні десятиріччя інтерес до проблеми інтеграції навчальних знань значно підвищився в зв'язку з теоретичним обґрунтуванням ідеї взаємозв'язку загальної та професійної освіти, міжпредметних зв'язків загальноосвітніх, зокрема природничо наукових дисциплін і професійно-технічних предметів, диференціації змісту навчання в навчальних закладах тощо.

Аналіз передового педагогічного досвіду здійснення взаємозв'язків загальної і професійної освіти виявив дуже цінні знахідки педагогів ПТНЗ, що вимагають їх узагальнення. Зокрема, викладачами і майстрами виробничого навчання училищ знайдено вдалі способи реалізації міжпредметних зв'язків, професійної спрямованості, політехнізму тощо, що розвиває окремі сторони, аспекти, властивості зв'язаного вивчення загальноосвітніх та спеціальних знань

Це пов'язане з тим, що проблема інтеграції змісту професійно-технічної освіти не знайшла поки серйозного наукового обґрунтування саме в педагогічній літературі, хоча окремі доробки тут є (А.П. Беляєва, М.М. Берилова, В.Ф. Башарін, С.Я. Батищев, О.С. Гребенюк, В.М. Максимова, М.І. Махмутов, П.М. Новиков, Я.М. Собко тощо) [2, с. 88].

Розвиток школи майбутнього передбачає проблемний підхід до побудови змісту професійної освіти, формування цілісної системи загальноосвітніх та фахових знань на засадах інтеграції. Це обумовлено переходом від стандартизації змісту освіти до розуміння його множинності та відносності.

Впровадження в педагогічну практику інноваційних технологій, зокрема інтегративних, передбачає теоретико-методологічний аналіз структури знань, їхніх світоглядних освітніх та інших функцій, з'ясування методологічних хиб існуючих концепцій.

Визначальною рисою української системи освіти є глибока науковість змісту освіти. Одна з особливостей сучасної науки – її інтеграція, прагнення до об'єднання теоретичного знання в цілісну систему, яка відображає об'єктивний світ в його єдності і розвитку. Інтеграція сучасного наукового знання, як одна з найважливіших тенденцій розвитку науки повинна знайти відображення професійному навчанні.

Проблема впровадження у навчально-виховний процес дидактичної інтеграції є предметом наукового розгляду українських учених у галузі професійної педагогіки С.У. Гончаренка, Р.С. Гуревича, О.І. Джулик, О.С. Дубинчук, Б.Т. Камінського, Я.М. Кміта, І.М. Козловської, Б.І. Костіва, В.К. Сидоренка, Р.М. Собка, Я.М. Собка, О.О. Стечкевича, Н.О. Талалуєвої, Т.Д. Якимович та інших.

Разом з тим в епоху науково-технічного прогресу особливої актуальності також набуває і естетична діяльність особистості. Саме тому освіта повинна дати своїм випускникам загальне уявлення про всебічне поширення дизайну в житті сучасного суспільства, про перетворення діяльності художника, конструктора-дизайнера, про важливість впливу оптимальної організації виробничого і побутового середовища сучасної людини, або точніше, кажучи – людини найближчого майбутнього.

Естетична діяльність особистості також набуває особливої актуальності в епоху науково-технічного прогресу, у ході якого на „рубежі” традиційних наук народилися нові наукові напрями. До їхнього числа відносять дизайн, який інтегрує наукову, технічну і художню діяльність, надзвичайно важливі в справі формування творчої особистості.

У зв'язку з цим ставиться завдання щодо актуалізації системи освіти, тобто поглиблення знань, формування нових вмій та здатності до різних форм художньо-естетичної діяльності. Сьогодні не можна назвати жодної галузі науки, техніки чи культури, які б не пов'язувалися з мистецтвом та дизайном.

Образна мова мистецтва проникає в науку, наукові дослідження, розширює сферу художньої культури, а проектно-модельний метод, що є властивим архітектурі і дизайну, робить науку, техніку, технологію, інженерне проектування більш гуманістичними.

Однією з головних тенденцій реформи професійної освіти є інтеграція гуманітарних, естетичних, технологічних дисциплін і виробництва, виникнення комплексних дисциплін, що об'єднують різні навчальні дисципліни в рамках цілісних програм. Сучасна інженерно-педагогічна освіта повинна забезпечити підготовку нових кадрів, які здатні підходити до праці творчо, по-новаторськи і разом з цим не відриваючись від реальності існуючих ринкових відносин. Важливу роль в цьому процесі має відігравати художньо-конструкторська підготовка майбутніх педагогів професійно-технічної навчальних закладів через залучення їх до активних форм художньої творчості, які не тільки розвивають здібності, але й формують високі культурні потреби, естетичний смак, одухотворяють і звеличують працю людини і весь його спосіб життя.

До подібних активних форм естетичного виховання слід віднести дизайн, який зв'язує в нероз'ємне ціле доцільність і красу, технічний і естетичний початок творчої діяльності учнів. Дизайн є однією з найбільш ефективних форм естетичного виховання в тому саме руслі, яке відповідає ведучій тенденції нового етапу розвитку освіти – інтеграції дисциплін і знань з метою формування творчої, гармонійно розвинутої особистості.

Проблема повноцінного використання дизайну в художньо-конструкторській підготовці майбутніх фахівців не є новою. Зарубіжний досвід останніх десятиліть вказує на особливу увагу до даного виду мистецтва, а в окремих країнах (Японія, Велика Британія) ця проблема поставлена в ранг державної політики. У 80-х роках окремі вітчизняні науковці відзначали, що саме „дизайн спроможний ефективно вирішити завдання зближення освіти з естетичною культурою сучасності” і що потрібні кардинальні заходи для поширення дизайнерської освіти на різних виховних та освітніх рівнях

Дизайн – це якісно новий тип діяльності, який інтегрує технічну та гуманітарну культуру на проектній основі і направлений на організацію гармонійного предметного середовища.

На Генеральній асамблеї МРОІДу, яка відбулась в Лондоні у 1969 р., визначено означення дизайну – це творча діяльність, мета якої – формування гармонійного предметного середовища, яке найбільш повно задовольняє матеріальні і духовні потреби людини [7, с. 58].

Сучасні тенденції розвитку дизайну тісно пов'язані з відповідної графічної та художньо-конструкторської підготовки майбутніх фахівців у галузі дизайну. Тому у навчальний план із підготовки майбутніх фахівців напрямку підготовки «Професійна освіта. Дизайн», введена дисципліна «Технічний малюнок», який крім дисципліни «Креслення» повинен забезпечувати інтеграцію знань студентів з технічної графіки та художнього конструювання

Метою вивчення дисципліни «Технічний малюнок» є надання майбутнім інженерам-педагогам у галузі дизайну, умінь і здатностей (компетенцій) з технічного малювання для здійснення ефективної професійної діяльності; формування у студентів пізнавальної та творчої активності, розвиток технічного та конструктивного мислення.

Завдання вивчення дисципліни полягає у набутті майбутніми інженерами-педагогами у галузі дизайну, умінь і здатностей (компетенцій) з технічного малювання та їх застосування у майбутній професійній діяльності.

У результаті вивчення навчальної дисципліни студенти повинні знати: основні закономірності і принципи формування об'єктів художнього проектування; основні етапи художнього проектування; техніки художнього проектування; вміти: виконувати проектні роботи у техніці графіки; виконувати перспективне зображення плоских фігур та геометричних тіл; передавати фактуру різних матеріалів (дерева, тканини, каміння, пластмаси тощо); виконувати перспективні зображення методом «Архітектора»; виконувати кутову, фрагментарну і планувальну перспективи; виконувати художньо-конструкторські практичні роботи; працювати з довідниковими матеріалами та наочністю.

Різноманітність галузевих підприємств та установ, із характерними формами організації праці передбачає високий рівень професійної компетентності та мобільності майбутніх фахівців у галузі дизайну, що відповідають потребам і вимогам ринку праці та формують готовність до професійної творчості й здатності до саморозвитку. У зв'язку з цим постає важлива проблема оновлення змісту освіти та пошуку ефективних шляхів удосконалення професійної підготовки майбутніх фахівців у галузі дизайну.

Література:

1. Безрукова В.С. Педагогическая интеграция: сущность, состав, механизмы реализации // Интеграционные рецессии в пед. теории и практике: Со. науч. тр. / Свердлов. инж.-пед. ин-т. – Свердловск. – 1990. – 128 с.
2. Беляева А.П. Интеграция профессиональной подготовки // Сов.педагогика. – 1987. - № 7. – С. 67-71.
3. Бойчук А.В., Шмалько И.С. Первые шаги в дизайне // Техническая эстетика. – 1990. - № 9. – С. 11 – 12.
4. Вдовиченко В., Сімонік А., Тименко В. Промисловий дизайн: Програма для 10 – 11 класів. Профільне навчання // Сільська школа України. – 2004. - № 31. – С. 10-22.
5. Велькова Н.П. Профессиологические основы дизайна // Тр. ВНИИТЭ, ВНИИ технической эстетики. Техническая эстетика. – 1986. – Вып. 49. – С. 58-71.
6. Дижур А.Л. Английский опыт включения дизайна в систему воспитания и общего образования // Дизайн в общеобразовательной системе. – 1994. – С. 14.

ЯКІСТЬ ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА ВИЩОГО МЕДИЧНОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

В умовах соціальної та економічної нестабільності зростає актуальність вивчення стану освітнього середовища у вищому навчальному закладі (ВНЗ) та його подальший розвиток. Сучасну вищу освіту зумовлює необхідність створення умов для розвитку, вдосконалення освітнього середовища у ВНЗ [1, с. 229].

Освітнє середовище - це система впливів і умов формування особистості, а також можливостей для її розвитку, що полягають в соціальному та просторово-предметному оточенні» [2, с. 27].

За визначенням П. Лернера, освітнє середовище – це “клімат” для зростання підрастаючої людини. Тому його культивування має стати смисловим центром інноваційних удосконалень освіти [3, с. 87].

Освітнє середовище є насамперед підсистемою соціокультурного середовища, сукупністю спеціально організованих педагогічних умов розвитку особистості [4, с. 34]. Це структура, яка включає кілька взаємозалежних рівнів: глобальний, тобто загальноосвітні тенденції розвитку культури, освіти; регіональний, тобто освітню політику, культуру, систему освіти; та локальний – навчальний заклад, найближче оточення, сім'я.

Сьогодні зростає кількість вітчизняних та зарубіжних досліджень, у яких предметом наукового пошуку стають процеси створення освітнього середовища вищого навчального закладу (В. Іванова, Н. Калашнікова, А. Каташов, О. Макагон, О. Ліннік, І. Палашева, Л. Панченко, Л. Пікулева та ін.) Проте поза увагою дослідників залишається питання структурних компонентів та якості освітнього середовища, одним із головних орієнтирів якого є розвиток майбутнього лікаря.

Сучасний медичний університет характеризується численними зв'язками із загальноосвітніми та професійно орієнтованими навчальними закладами середнього та вищого рівня акредитації, науковими та лікувальними закладами в регіоні та країні, тобто можна говорити про взаємодію та інтеграцію освітнього середовища медичного університету та зазначених вище закладів.

Стратегічним завданням української освіти є приведення її у відповідність до світових стандартів. Для реалізації визначеної стратегії пріоритетним завданням сьогодення є забезпечення високоякісної освіти на всіх її етапах і рівнях, оцінювання її результативності та управління якістю.

Європейські стандарти щодо внутрішнього забезпечення якості освіти у ВНЗ полягають ось у чому:

1. ВНЗ повинні втілювати стратегію постійного підвищення якості.
2. Стратегія, політика та процедури повинні мати офіційний статус і бути доступними для широкого загалу.
3. Оцінювання студентів передбачає послідовне використання оприлюднених критеріїв, правил і процедур.
4. ВНЗ повинні мати у своєму розпорядженні певні процедури й критерії, які й засвідчували відповідну кваліфікацію та високий фаховий рівень викладацького складу для здійснення своїх службових обов'язків.
5. Гарантія ВНЗ щодо забезпеченості навчальними ресурсами.
6. Публічність інформації (якісної і кількісної) про навчальні програми і кваліфікації, які вони пропонують [5, с. 49].

На формування та функціонування окремих структурних компонентів соціально-освітнього середовища медичного університету впливають зовнішні чинники, а саме: навчальні середовища середніх та професійно-орієнтованих закладів освіти, які готують абітурієнтів для медичних університетів; забезпеченість медичною допомогою в регіоні, країні, в окремих країнах світу; медичне середовище регіону, яке складається з державних органів управління охорони здоров'я, медичні заклади, наукові товариства лікарів, асоціації лікарів, здобутки медичної наукової дослідної роботи, профспілка медичних робітників та ін.; наукове середовище регіону та країни.

Соціально-освітнє середовище медичного університету є багатоконпонентним поняттям. Цілісність соціально-освітнього середовища медичного університету обумовлюється єдиною метою функціонування та діяльності, внутрішньою організованістю та впорядкованістю, яка забезпечується завдяки взаємодії елементів управління всіх рівнів як в самому університеті, так і поза його межами.

Контент матеріальних структурних компонентів освітнього середовища медичного закладу:

- Архітектурний компонент та матеріально-технічна забезпеченість (навчальні корпуси, аудиторії, гуртожитки, устаткування, забезпеченість матеріально-технічної бази, центри позааудиторної роботи та ін.).
- Презентаційно-формальні атрибути медичного університету (герб, гімн, прапор, форма одягу та ін.).
- Адміністративний компонент (ректорат, деканати, відділи інтернатури, аспірантури, докторантури, підготовче відділення та ін.).
- Навчально-методичний компонент (склад кафедр, навчальна частина, навчально-методичний відділ, інформаційний центр та ін.).

- Науковий компонент (вчена рада університету, спеціалізовані вчені ради, наукова частина, бібліотека, інформаційний центр, науково-дослідні центри та школи видатних викладачів університету).
- Естетично-оздоровчий компонент (спортивний комплекс, спортивні секції, медичний пункт, профілакторій, оздоровчі заклади, їдальня, актові зали, зали нарад, приміщення для культурномасових заходів, музеї, тематичні аудиторії та ін.).

- Професорсько-викладацький склад.

- Студентський контингент.

- Студентський компонент самоврядування (студентська рада, профком студентів, студентські клуби, університетська газета та ін.).

Нематеріальні, тобто неосяжні у просторовому аспекті компоненти соціально-освітнього середовища медичного університету:

- Імідж навчального закладу на державному та світовому рівні.

- Соціокультурна політика медичного закладу.

- Змістовно-методичний компонент (зміст та відповідність сучасним вимогам навчальних планів та програм, педагогічна парадигма навчання та виховання).

- Форми та методи організації навчально-виховного процесу (раціональний розподіл часу на навчання та дозвілля, форми організації та проведення занять, організація науково-дослідної діяльності).

- Комунікаційно-організаційний компонент (національно-етнічний склад студентів та викладачів, розподіл статусів та ролей між студентами, викладачами, співробітниками ВНЗ, мікроклімат у межах навчального закладу та в країні (місті) перебування, стиль спілкування студентів та викладачів, просторова та соціальна цільність суб'єктів навчання у межах студентського містечка та в місті, соціально-комунікативна налаштованість населення до студентської молоді) [6, с. 17].

Освітнє середовище завдяки структурованій та організованій системі складових компонентів, які охоплюють усі сфери життєдіяльності студента, забезпечують повноцінну інтеграцію суб'єкта в навчально-виховний процес. Ефективна діяльність та скерована робота кожного окремого елемента освітнього середовища медичного університету знижують до мінімуму дезадаптаційні прояви студентської молоді.

Структурні компоненти соціально-освітнього середовища медичного університету не суттєво відрізняються від компонентів інших ВНЗ, проте кожний виконує специфічні функції, обумовлені специфікою навчального закладу, особливостями зовнішніх чинників, які впливають на формування соціально-освітнього середовища медичного університету, та елементами управління в сфері медицини на світовому, державному та місцевому рівнях.

Література:

1. Макар Л. М. Сутність освітнього середовища в педагогічному процесі / Л. М. Макар // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. – 2013. – № 30 (83). – С. 229–236
2. Ясвин В. А. Образовательная среда: от моделирования к проектированию / В. А. Ясвин. - М.: Педагогика, 2008. - 347 с.
3. Лернер П.С. Проектирование образовательной среды по формированию профориентационно значимых компетентностей учащихся / П.С. Лернер // Школьные технологии. – 2007. – № 5. – С. 86–92.
4. Роціна С.М. Розвивальне освітнє середовище навчального закладу як умова особистісного розвитку учнів / С.М. Роціна // Педагогічний альманах : зб. наук. пр. / ред. кол. В.В. Кузьменко (голова) та ін. – Херсон : РІПО, 2011. – Вип. 12. – Ч. 1. – 313 с. – С. 34–38.
5. Ляпунова В. А. Моніторинг якості освітнього середовища вищого навчального закладу / Л. В. Ляпунова // Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького. Серія: Педагогіка. – 2010. – № 5. – С. 49– 57
6. Антонова К. Структурні компоненти соціально-освітнього середовища медичного університету в процесі адаптації іноземних студентів / К. Антонова // Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету. - 2013. - Ч. 3. - С. 15-21.

Науковий керівник:

кандидат філологічних наук, Фоміна Людмила Володимирівна.

Світлана Грозан
(Кіровоград, Україна)

СУТНІСТЬ І СТРУКТУРА ДОСЛІДНИЦЬКИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ МАЙБУТНЬОГО ПЕДАГОГА

Постановка проблеми. В умовах сучасних вимог, спрямованих як на засвоєння програмного матеріалу, так й на формування вмінь здійснювати саморозвиток, самореалізацію майбутнього педагога, випускник вищу має володіти не тільки здатністю до відтворення системи отриманих знань, а й сформованістю механізму самостійного їх набуття. Актуалізується це положення появою нових форм переробки й отримання інформації, ускладненням соціального досвіду, протиріччями, що мають місце у вищій освіті, підвищенням вимог до особистісних якостей професіонала.

Необхідною умовою якісної підготовки фахівця є формування здатності до науково-дослідницької діяльності. Дослідницький характер навчання забезпечує високий рівень самостійності, створює умови для співпраці, співтворчості викладача й студентів, сприяє формуванню навичок самостійної пізнавальної активності.

Мета статті полягає в уточненні сутності поняття дослідницької компетентності й обґрунтуванні її структури як іманентної складової професійної підготовки майбутнього педагога.

Аналіз досліджень і публікацій вчених, які досліджували різні аспекти підготовки студентів до дослідницької діяльності, засвідчує, як уже наголошувалося, відсутність однозначного визначення цього поняття. Так, наприклад, Е. Заїр-Бек і Ю. Соляников розділяють назви «дослідницька робота» (форма організації наукового й дослідницького пошуку) і «дослідницька діяльність» (процес, що охоплює всі характеристики діяльності з отримання, обробки й розповсюдження нового знання). Тому «дослідницька діяльність» є ширшим поняттям, яке включає «дослідницьку роботу» [4, с. 96]. Не можна не погодитися з думкою І. Семенова, який наголошує, що дослідницька діяльність усвідомлюється як факт позитивний та необхідний. Вчений стверджує, що дослідницька діяльність активно впливає на світогляд студентів, формує їх відповідальне відношення до справи й до навколишньої дійсності, саме вона «створює необхідні умови для розвитку й особистого зростання, формуючи і відточуючи такий важливий механізм як рефлексія». По суті, це відповідає позиції Ю. Кулюткіна, який вважає, що «кращим учителем є власний життєвий досвід. Те, що нам вдається добути самим своєю головою і власними руками, завжди приносить конкретний результат і плюс ще збагачення індивідуального розвитку. Значною мірою появі цих можливостей сприяє механізм рефлексії і здібності рефлексій» [6, с. 49].

У свою чергу, В. Загвязінський наголошує, що оскільки навчальний процес завжди за своєю сутністю є дослідницьким, необхідно володіти методикою пошукової роботи, що в умовах компетентнісного підходу є одним з основних критеріїв кваліфікації спеціаліста. Дослідницький елемент «...був, є і ще у більшій мірі буде елементом практичної діяльності педагога» [3, с. 14].

Виклад основного матеріалу. Узагальнюючи погляди на дослідницькі компетентності, існуючі в сучасній педагогічній теорії, наведемо декілька підходів до їх визначення. У процесі професійної підготовки наукова діяльність може розглядатися однією з основних видів формування особистісних й професійних компетентностей майбутнього фахівця. Так, на думку В. Городецького, фахова компетентність – це комплекс певних знань, умінь й навичок, які забезпечують володіння конкретною професійною технологією, у тому числі й здійснення дослідно-експериментального пошуку нової інформації [2].

На думку В. Лаптева, дослідницька компетентність має визначатися як одна з ключових характеристик професіоналізму, як невід'ємний компонент загальної й професійної культури майбутнього фахівця, що володіє науковим апаратом теоретичної й практичної професійно-дослідницької діяльності.

Разом з тим ми погоджуємося з позицією Ю. Соляникова, який дослідницьку компетентність представляє через призму ключових, базових та спеціальних компетенцій, які змістовно її наповнюють. Учений акцентує увагу на тому, в сучасних умовах діяльності ВНЗ ці види компетенцій тісно між собою зв'язані, а їх розмежування може бути лише умовним. Необхідність спрямованості підготовки майбутнього спеціаліста (у даному випадку вчителя) на формування творчого ставлення до професійної діяльності, на розвиток перетворюючих можливостей особистості вказує Л. Коржова [5, с. 98]. У цьому зв'язку набуває особливого значення підготовка студентів до дослідницької роботи, як складового невід'ємного компонента їхнього професійного становлення.

Більш широке розуміння поняття «дослідницька компетентність» демонструє Є. Заїр-Бек. Він зосереджує увагу на наявності необхідних знань й сформованість відповідних умінь, здатності до адекватної самооцінки, розвиненості усвідомленої самоефективності, за рішенням завдань у реальному середовищі освіти, мотивації до наукової роботи. Важливим є діагностування якостей, необхідних для проведення досліджень й впровадження одержаних результатів. Вчений наголошує, що «становлення кожного компонента пов'язане з формуванням його характеристик й властивостей як частини цілісної системи» [4, с. 99].

Виходячи зі структури особистості (Б. Ананьєв, О. Леонтьєв, С. Рубінштейн, К. Платонов), яка крім знань, умінь й навичок індивіда, передбачає систему спрямувань (потреби, бажання, ідеали, прагнення, інтереси, уподобання), особливості перебігу психічних процесів (відчуття, сприйняття, мислення, емоції, пам'ять), біопсихічні характеристики (темперамент, статеві та вікові особливості), можна вважати, що дослідницькі компетентності є складним динамічним утворенням. Зокрема, ключовим елементом спрямованості індивіда є ціннісні орієнтації, що базуються на мотиваційній сфері людини. Будучи компонентом компетентності, мотивація займає особливе місце в її структурі, оскільки відноситься до фундаментальних сутностей та коригується дією комплексу зовнішніх й внутрішніх чинників. Мотиви є джерелом розвитку особистості, її спонукальним чинником учинків, у нашому випадку ставлення до наукової діяльності студентів. Ідеться про майбутні професійні потреби, запити, виробничий обов'язок, почуття, практичні установки, рефлексивність, що в процесі навчально-виховної роботи трансформуються у внутрішні переконання майбутнього фахівця.

Таким чином, мотивація є рушійною силою формування дослідницьких компетентностей студентської молоді, характеризує її ставлення до дослідницької діяльності через сформованість пізнавального інтересу, потребу у ствердженні, активності у вирішенні дослідницьких завдань, усвідомлення необхідності здійснення дослідницької професійної діяльності. У плані структури

дослідницьких компетентностей майбутнього педагога мотиваційно-ціннісний компонент включає емоційно-вольову, мотиваційну підструктуру та підструктуру спрямованості.

Природно, що пошукова діяльність вимагає наявності певної системи знань й вмінь організації, проведення й узагальнення одержаних результатів. Ідеться про практичну складову структури дослідницьких компетентностей майбутнього фахівця, які набуваються особистісно в процесі навчання й безпосередньої професійної діяльності. Це, насамперед, такі групи знань та вмінь, як: аналітико-синтетичні (уміння аналізувати, визначати головне й другорядне, встановлювати взаємозв'язки між елементами цілого, синтезувати, зіставляти, класифікувати явища і процеси тощо); проєктувально-діагностичні (уміння прогнозувати, проєктувати, моделювати ситуації, передбачати очікувані результати й наслідки управлінських рішень, обробляти результати дослідження та ін.); проєктувально-алгоритмічні (конструктивні вміння, володіння методологією проєктування дослідження, передбачення поетапності проведення дослідження, діагностування логіки організації експерименту, оптимізація умов, необхідних для проведення досліджень, алгоритмізація дій); оцінно-критеріальні (уміння узагальнювати й аргументувати отримані результати дослідження, об'єктивно їх оцінити та інтерпретувати, визначати показники й критерії характеристик об'єктів дослідження, прогнозувати наслідки управлінських рішень).

Змістовно-практичний компонент безпосередньо пов'язаний з конструктивними вміннями, що сприяють розвитку самостійності, відповідальності, прийнятті вірних рішень, вміння доцільно використовувати знання. Академічні вміння забезпечують можливість поповнювати свої професійні знання, зокрема пошукового характеру. У свою чергу, організаторські вміння сприяють мобілізації й координації дослідницьких зусиль, використовувати необхідну інформацію, здійснювати методологічне і методичне забезпечення проведення необхідних наукових розвідок. Ці та інші якісні характеристики студента педагогічного ВНЗ складають основу змістовно-практичного компонента його дослідницьких компетентностей.

Узагальнення результатів аналізу наукових доробок цього спрямування (А. Анреєв, О. Овчарук, О. Пометун, А. Хуторський та ін.) засвідчує, що до складових дослідницьких компетентностей професіонала входить функціонально-рефлексивний компонент, який передбачає наявність таких якостей фахівця, як оцінні здібності, здатність до критичного аналізу професійно-значущої інформації та особистої оцінки фахового досвіду, наявність умотивованої програми професійного самовдосконалення. Зрозуміло, що сформованість рефлексивних умінь забезпечує майбутньому педагогу шляхом аналізу, зіставлення, оцінювання правильну орієнтацію в суспільстві, знайти своє місце у професійній діяльності, розуміти свої вчинки і дії інших людей. Загалом рефлексія виражається в здатності студента до самоспостереження, самооцінювання, володіння методикою самоаналізу. Її формування пов'язане з інтелектуальною й мотиваційною сферою особистості, її мотивами, ідеалами та потребами у визнанні, пошані й бажанні до самовдосконалення. Рефлексивна діяльність дозволяє студенту вийти в освітній простір самовизначення, безпосередньо знаходиться в ситуації проєктування власного наукового пошуку у вибраній ним сфері стикається з необхідністю аналізу власних досягнень. Кожен результат народжує новий етап рефлексії, що створює появу нових задумів і творчих планів, які коригуються і конкретизуються в подальшому творчому особистісному розвитку.

Висновки. Дослідницькі компетентності майбутнього педагога є складним багатоаспектним утворенням, що у своїй структурі передбачає мотиваційно-ціннісний, змістовно-практичний, психолого-професійний й функціонально-рефлексивний компоненти. Зокрема, мотиваційно-ціннісний включає наявність сформованих духовних, морально-етичних, матеріальних, пізнавальних потреб та інтересів, а також вольових якостей і спрямованості на творчість й самовдосконалення. Змістовно-практичний – систему дослідницьких знань і вмінь, що розглядаються через призму сприйняття, пам'яті, мислення, світосприймання, уміння користуватись інформаційними джерелами і ефективно їх використовувати. Психолого-професійний – передбачає наявність таких якостей, як ініціативність, організованість, самодисципліна, самоконтроль, самостійність, активність, продуктивність тощо. У свою чергу, функціонально-рефлексивний компонент є вираженням здатності студента до самоаналізу, самоспостереження, самооцінювання і самоконтролю своєї діяльності як головної передумови реалізації зворотного зв'язку – володіння методикою самоаналізу, адекватної «Я»-концепції, критичності мислення, здатності до самовдосконалення тощо.

Література:

1. Андреев В. И. Эвристическое программирование учебно-исследовательской деятельности: Методическое пособие / В. И. Андреев. – М.: Высшая школа, 1981. – 240 с.
2. Городецкий В. В. Формирование профессиональных компетенций как психолого-педагогическая проблема / В. В. Городецкий // Гуманитарные науки: [сб. научн. труд. Сев. Кавк. ГТУ]. – 2008. – №6. – С. 46–52.
3. Загвязинский В. И. Учитель как исследователь / В. И. Загвязинский. – М.: Изд-во «Знание», 1980. – 96 с.
4. Заир-Бек Е. С. Технологии обучения научно-исследовательской деятельности как фактор качественной подготовки научных кадров в педагогическом университете / Подготовка специалиста в области образования: Научно-организационные проблемы подготовки кадров высшей квалификации / Е. С. Заир-Бек, Ю. В. Соляников [Коллективная монография] – СПб.: Изд-во РГПУ, 2000. – С. 91–144.
5. Коржова Л. С. Проблема творчої професійної діяльності вчителя // Збірник наукових праць. Педагогічні науки / Л. С. Коржова. – Херсон: Айлант, 2000: Вип. 25. – С. 97–101.

6. Кулюткин Ю. Н. Ценностно-смысловые ориентиры современного образования / Ю. Н. Кулюткин. – СПб.: Изд-во Спец Лит, 2002. – 96 с.
7. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – М., 1999. – 705 с.

Екатерина Дмитриева, Наталья Колесникова
(Курск, Россия)

ФОРМИРОВАНИЕ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО МИРОВОЗЗРЕНИЯ ШКОЛЬНИКОВ

В последнее время мир вступил в эпоху прогрессирующего ухудшения состояния окружающей среды. Кризисная экологическая ситуация обусловлена, в большей степени, отсутствием ответственного отношения перед будущими поколениями за состояние природной окружающей среды. У подрастающего поколения, как и у населения в целом, в общественном сознании бытует потребительский подход к природе. Быстрые темпы научно-технического прогресса характеризуется усиленным антропогенным воздействием на окружающую среду. Своим потребительским отношением к природе люди уже нанесли ей непоправимый ущерб.

Экологическое мировоззрение – это система знаний о природной среде, состоящей из тесно взаимосвязанных метасистем: природной и техногенной. Оно должно способствовать правильному пониманию места и роли человека в окружающей среде, являющегося ее неотъемлемой составной частью.

Формирование экологического мировоззрения необходимо осуществлять в процессе непрерывного экологического воспитания, основными звеньями которого являются: семья; детские дошкольные учреждения; школа; внешкольные образовательные учреждения; воспитательная работа в летний лагерях; средства массовой информации; самовоспитание. Полноценное формирование экологического мировоззрения обучающихся осуществляется во взаимосвязи учебного процесса и внеучебной деятельности.

Основным компонентом в структуре мировоззрения являются знания. Они задают обобщенную модель мира и места в нём человека. В них представлены важнейшие категории культуры, формирующие целостный образ реальности. Характер отношений людей к живой природе, к своему здоровью определяется глубиной экологических знаний. Нужно научиться правильно оценивать свои действия на работе и в быту. Задуматься над причинами экологических бедствий помогут обучающимся знания об опасностях, угрожающих здоровью людей в результате неправильного использования природных ресурсов и загрязнения окружающей среды. Эмоционально-чувственные компоненты определяют восприятие человеком окружающей действительности и своего места в социальном и природном мире, наполняют мировоззрение личностным смыслом и значением. Ценности мировоззрения определяют правила и принципы социальной жизни человека.

Под экологической безопасностью понимают состояние защищенности жизненно важных интересов личности, общества, природы и государства в целом от реальных и потенциальных угроз, создаваемых естественным или антропогенным воздействием на окружающую природную среду.

Система экологической безопасности включает в себя совокупность законодательных, технических, медицинских и биологических мероприятий, направленных на поддержание равновесия между биосферой и антропогенными, а также естественными внешними нагрузками.

Очень важно запомнить одну простую истину – экологическая безопасность города, района, области, республики начинается с каждого из нас, с нашего дома, улицы, квартала, микрорайона, с осознания того, что разрушая природу, мы губим свой дом. Охрана природы, по словам известного эколога Олда Леопольда, – это состояние гармонии между людьми и землей. Двадцать два века назад Аристотель писал, живые существа живут до тех пор, пока они в состоянии дышать [4, с 121]. В главном законе нашей страны – Конституции Российской Федерации в 8 статье указывается: «Каждый обязан сохранять природу и окружающую среду, бережно относиться к природным богатствам» [1, с. 16]. Ведь то, в каком мире мы живем, полностью зависит от нас.

В последнее время становится все более очевидным, что технические средства сами по себе не могут улучшить состояние окружающей среды, если люди не будут стремиться соблюдать экологические требования и ограничения. Стоит принимать активное участие в практическом решении экологических проблем. Новая стратегия развития цивилизации призвана разрешить совокупность современных проблем окружающей среды и требует кардинальных преобразований. Одним из главных механизмов управления этим процессом является образование.

Основным инструментом решения экологических проблем должно стать экологическое образование, включающее в себя сочетание педагогических методов обучения и воспитания с политическими, экономическими, нравственными, практическими средствами и способами воздействия на экологическое сознание и поведение людей. Эффективность экологического образования будет зависеть не только от наличия достаточного числа и доступности соответствующих образовательных программ, но и от разнообразия и качества образовательных услуг.

Многое будет зависеть и от методического обеспечения учебно-воспитательного процесса, созданием стимулов, мотивирующих человека быть экологически грамотным с учетом его возраста, культурного, жизненного и профессионального опыта, условий проживания, а так же с учетом активной жизненной позиции. Обучающиеся должны пересмотреть свое отношение к окружающей среде и захотеть направить свою деятельность на сохранение природы и ее ресурсов. Поэтому главной целью образования должно стать воспитание новой личности, которая будет ориентирована на систему экологических ценностей. Только общество, состоящее из людей с новым мировоззрением, будет способно развиваться устойчиво. Поэтому образование будет выступать и инструментом, и механизмом перехода к устойчивому развитию человечества [2].

Если принять за критерий эффективности экологического образования положительные изменения в состоянии окружающей среды за время смены одного поколения людей [3], то будет видно, что за это время ничего не изменилось, а главное, что не изменилось отношение людей к окружающей нас природе. Такого мнения и Ю. Д. Железнов: «Значит, что-то мы делаем не так, если методы, которыми мы осуществляем экологическое образование и просвещение, не достигают цели» и Э. Шумахер: «Уровень образования... продолжает повышаться так же, как повышаются истощение ресурсов, опасность экологических катастроф. Если спасти нас от этого призвано образование, оно должно быть каким-то другим» [5].

Для средней возрастной группы обучающихся характерно не полное осознание ценности природы для общества и человека, понимание взаимосвязей в системе «человек – общество – природа». Поэтому важно обеспечивать широкое осознанное включение учащихся в практическую экологическую деятельность. Для достижения поставленной цели эффективными формами организации учебной деятельности школьников являются экологические проекты, лекции, дискуссии, беседы, игры, потому что они способствуют формированию у подрастающего поколения активной гражданской позиции, позволяют значительно оживить экологическую работу среди учащихся, раскрыть учащимся свои активные творческие способности. Комплекс форм организации деятельности школьников занимает важное место среди активных методов экологического образования. Применение данных видов мероприятий в учебном процессе повышает эффективность образовательной деятельности.

С целью выявления уровня развития отношения к природе, экологической культуры и, следовательно, экологического мировоззрения обучающихся в процессе педагогической практики было проведено анкетирование учащихся 7 классов. По результатам анкетирования было установлено, что учащиеся не осознают значимость экологических знаний, важность решения экологических проблем и необходимость личного участия в деле сохранения природы. Хотя, некоторые из них, стараются хоть немного, но что-то делать для сохранения природы, проявляя интерес к углублению знаний в области экологии. В процессе практики была проведена лекция в рамках классного часа на тему: «Природа не прощает ошибок» с целью расширения представления обучающихся об экологических проблемах и законах, развития экологической культуры и мировоззрения. Полученные знания должны повысить интерес учащихся и изменить их отношение к окружающей нас природой среде.

Чтобы успешно сформировать экологическое мировоззрение, нужно основываться на совместной деятельности детей и взрослых в неформальной обстановке. Так развивается уверенность в необходимости и возможности личного участия в решении локальных и глобальных экологических проблем, что способствует возникновению чувства ответственности за окружающий мир.

Формирование экологической культуры учащихся – одна из актуальных проблем нашего общества, решаемых на самых разных уровнях. Но приоритетная роль в решении этих вопросов принадлежит системе образования. Формирование нового экологически безопасного мышления и сознания людей – это единственно возможный путь выживания в природной среде и сохранения ее богатств для будущих поколений. Таким образом, основной целью экологического образования является не только формирование системы экологических знаний, повышение экологической культуры и воспитания, а также развитие самостоятельного экологического сознания, которое позволит осознать важность и значимость экологических проблем и позволит направить деятельность обучающихся на обеспечение устойчивого развития современного общества.

Литература:

1. Конституция Российской Федерации // Государственная символика Российской Федерации. – М., 2006.
2. Абрахова, В.В. Инновационные подходы в деятельности учреждения дополнительного образования как средство его развития: Автореферат дис.... канд. пед. наук. – Ростов н/Д., 1997. – 21 с.
3. Вербицкий, А.А. Контекстное обучение в системе экологического образования // Экологическое образование: концепции и технологии: Сб. науч. тр. – Волгоград: Перемена, 1996. – С. 115–127.
4. Дерява, С.Д., Ясвин, В.А. Экологическая педагогика и психология. – Феникс, 1996. – 302 с.
5. Лихачев, Б.Т. Экология личности // Педагогика. – 1993. – № 2. – С. 19–21.

МЕТОД УСНОЇ ІСТОРІЇ В ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ В УМОВАХ ОСВІТНІХ ІННОВАЦІЙ XXI ст.

Спектр застосування методу усної історії широкий і включає в себе всі гуманітарні дисципліни. Одна з можливостей його використання – це трактування великих історичних подій як взаємопов'язаних та аналіз впливу на життя звичайних людей в курсі «Історія» в загальноосвітній школі. Можливість отримати інформацію безпосередньо від учасників і подивитися на ці події з іншої перспективи – дуже цінний досвід. Він веде до усвідомлення того, що світ не чорно-білий, що існує велика кількість точок зору на ті події, які з першого погляду здаються однозначними.

Усна історія – якісний процес дослідження, який ґрунтується на особистому інтерв'юванні, що дає змогу розуміти смисли, інтерпретації зв'язків та суб'єктивного досвіду, а також продукту (аудіо чи відеозапису), який є справжнім історичним документом, новим першоджерелом для подальших досліджень [2, с. 10].

Сучасне розуміння усної історії охоплює як процес усної передачі та запису спогадів, так і усі різноманітні форми новостворених історичних документів, а також подальший аналіз отриманих першоджерел. Такий метод збору інформації дозволяє поспілкуватися із учасниками або свідками подій, процесів або епохи. Індивідуальні переживання реальних учасників події, їх ставлення чи переконання, можуть збагатити знання учнів.

Усна історія сьогодні не являється окремою дисципліною в процесі викладання історії в загальноосвітніх навчальних закладах, вона скоріше розглядається як дослідницька методика, яку застосовують для вивчення конкретного історичного феномену (наприклад, Голодомор, Голокост чи революція гідності), учасники й свідки якого живі. Усна історія відноситься до методів які використовують у різноманітних дисциплінах. Ця міждисциплінарність дуже добре допомагає в процесі навчання. Учні за допомогою цього метода невимушено та самостійно формують свій погляд на історичні події. Вони усвідомлюють, що поряд з великими історичними подіями, фактами чи явищами існує й соціальна історія, тобто життя звичайних людей. Використання усної історії в школі не передбачає суворого дотримання правил. Наприклад, проведення біографічного інтерв'ю, жодним чином не вичерпує ту чи іншу тему.

Це один важливий фактор застосування усної історії в шкільній практиці – це спілкування з членами родини на конкретну історичну тему. Зрозуміло, що цей аспект не являється умовою, однак у той же час учні-інтерв'юери вибирають свідком респондентом когось зі свого найближчого родинного оточення.

Загалом можна констатувати, що використання метода біографічних інтерв'ю вишкільній практиці доповнює кілька основних компетенцій, що являються ключовими в освітньому процесі. Під час використання метода усної історії учні набувають певних вмінь і навичок. До них відносять наступні:

– Навички дослідника – під час проведення інтерв'ю в учнів виникає бажання дізнатися ще більше з тих чи інших джерел, що спонукає шукати потрібну літературу в бібліотеках і таким шляхом вчитися поведінки з книжковими покажчиками або системою бібліотечних каталогів. Крім того, навчання відбувається за рахунок використання широкого кола методів, а не тільки самих інтерв'ю.

– Уміння правильно поводитися з технікою під час запису інтерв'ю (використання комп'ютерів і диктофонів).

– Оволодіння основними навичками спілкування: під час самостійного проведення інтерв'ю, учні розвивають такт і терпіння, вчать спілкуватися, слухати інших і створювати невимушену атмосферу, необхідну для отримання інформації. Таким чином, школярі вчать не тільки розуміти інших людей і співпереживати їм, але і мати справу з діаметрально протилежними цінностями і ставленням до життя.

Метод усної історії в загальноосвітніх навчальних закладах, який представлений в належній формі (враховуючи вік – когнітивний розвиток особистості та абстрактне мислення – психологія розвитку) допомагає досягнути наступних цілей:

1. Мотивує школярів до вивчення новітньої історії (нові знання окрім обов'язкової інформації яку учень отримує в школі).

2. Знайомить учнів з проблематикою новітньої історії татими її аспектами, які не передбачає навчальний план (наприклад з другорядними темами шкільної програми).

3. Учні можуть ознайомитися з регіональною специфікою історії (наприклад, революція в столиці могла відбуватися по-іншому ніж в провінції).

4. Проект може реалізовуватися як в рамках стандартного навчання, так і в рамках семінару або самостійної роботи учнів у позаурочний час.

5. Школярі розуміють різницю між колективною і індивідуальною пам'яттю.

6. Відбувається зустрічі з сучасниками.

7. Учні засвоюють й інші, окрім звичного навчання за шкільною програмою, форми навчання (відвідування музею, архіву, спеціалізованого закладу).

8. Міжпредметні зав'язки (суспільні науки й медіальне сприйняття), під час їх реалізації можна засвоїти багато практичних навичок (робота з аудіо та відеотехнікою) [1, с. 11].

Для усної історії характерні одночасно кілька рис, що відрізняють її від інших методів роботи. В першу чергу, мова йде про якісний метод дослідження, для якого характерний демократичний підхід до історії. На відміну від інших методів, таких, як, наприклад, традиційна політична, економічна, соціальна чи військова історія, яка часто працює з письмовими джерелами, усна історія намагається згадати про ігноровані верстви суспільства. Таким чином, вона більше відображає так звану малу історію – індивідуальні спогади, історію, створювану «низамми», щоденне життя тощо. В такому випадку якісним дослідженням вважається таке дослідження, яке повідомлення окремої особистості розглядає як самобутню пізнавальну одиницю і не намагається його зміст узагальнити за допомогою кількісних (статистичних) методів в більшій комплексі [2, с. 15].

В той же час, усна історія, може бути способом перетворення як змісту, так і цілі історії. З її допомогою можна змінити сам фокус історичної науки, ініціювати нові напрямки досліджень: вона здатна зламати бар'єри між вчителями та учнями, між поколіннями, між освітніми установами та зовнішнім світом, а при фіксації історичного знання – будь то книги, музеї, радіопередачі або фільми – повернути людям, які робили і переживали історію, центральне місце в ній, даючи їм можливість заговорити в повний голос [3, с. 15].

До проблем, з якими можна зіткнутися в ході реалізації методу усної історії науковці відносять:

- усна робота здійснюється в маленьких групах, її важко організувати в великих класах;
- ретельний підбір теми проекту (тема повинна бути цікавою конкретній групі школярів);
- навчити школярів брати інтерв'ю (учнів повинні навчитися формулювати різні категорії питань).

В результаті, можна зазначити, що якщо вчитель заздалегідь підготує учнів до використання методу усної історії в школі, то можна уникнути недоліків під час використання того чи іншого проекту.

Крім недоліків, метод усної історії має свої переваги. До них можна віднести:

- діалогічність, що пов'язана з проблемною, альтернативністю, неоднозначністю усного історичного джерела;
- плюралізмом підходів, тлумачень в оцінці історичних подій і явищ, що є позитивним чинником мотивації учнів до активного пізнання історії Вітчизни;
- можливість для кожного знайти свій власний інтерес в пропонованому дослідженні (наприклад, вивчити історію свого роду);
- формування дослідницьких і комунікативних умінь учнів;
- теми усної історії безпосередньо пов'язують велику Батьківщину з маленькою, допомагають відчуття причетності до історії своєї Батьківщини.

У будь-якому випадку необхідно відзначити, що основною передумовою для роботи з усною історією – є повага до людини як до особистості. Мова йде про дві взаємопов'язані площини поваги: площину професійну і теоретично-методологічну та площину етично-юридичну.

Звичайно, спогади одного не дають підстав для обґрунтованого узагальнення стосовно багатьох, але будь-яка розказана історія унікальна так само, як унікальне й неповторне життя кожної людини. Тому, враховуючи нерозривний зв'язок між індивідуальним досвідом і соціально-історичним контекстом, необхідно зазначити, що головна заслуга усної історії полягає у вивченні взаємообумовленої дистанції і зв'язку між ними, між офіційним і щоденним дискурсом, між значущою для оповідача його правдою й традиційною історіографією викладенням того, «як це було насправді» [3, с. 25].

Література:

1. Лебдушка Л. Жива історія – метод усної історії в школі / Л. Лебдушка, Ю. Волошин. – Полтава: Друкарська Майстерня, 2015 – 28 с.
2. Пастушенко Т. Метод усної історії та усноісторичного дослідження в Україні / Т. Пастушенко // Історія України № 17-18 (657-658). – 2010. – С. 10-15.
3. Томпсон Пол. Голос прошлого. Устная история / Пер. с англ. М.: Весь Мир, 2003. – 368 с.

Олексій Железняк
(Одеса, Україна)

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ ДО ВРАХУВАННЯ ЧИННИКІВ ГЕНДЕРНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ УЧНІВ У ВИХОВНІЙ РОБОТІ ШКОЛИ

Розуміння сутності гендерного підходу як нової гуманістично орієнтованої освітньої парадигми, що базується на визнанні цінності чоловічої та жіночої особистості через долання застарілих стереотипів у розумінні їх соціальних відмінностей та наданні широких можливостей для самореалізації в усіх сферах життя і діяльності, сприяє посиленню гуманітарної складової вищої педагогічної освіти. При цьому послідовна інтеграція гендерного підходу в систему професійно-педагогічної підготовки студентів, як зазначають українські вчені (С. Віхор, Т. Дороніна, В. Кравець, О. Цокур) закономірно призводить до інституалізації нового – гендерного компонента змісту їх вищої педагогічної освіти. Засвоєння останнього

відкриває нові перспективи для усвідомлення кожним випускником своїх потенційних можливостей у формуванні професійної кар'єри як педагога-гендеролога та організатора гендерної освіти учнів [3, с. 8].

З цією метою проблеми гендерної соціалізації сучасного покоління учнів послідовно висвітлювалися нами на лекційних і семінарських заняттях з педагогічних дисциплін, зокрема в межах змістового модулю „Гендерне виховання”. Означені заняття вибудовувались у логіці дидактичних принципів діалогізації, проблематизації, толерантності, персоналізації, професійної спрямованості, врахування ознак гендерної ідентичності студентів. Для цього як провідні форми організації навчально-пізнавальної та навчально-професійної діяльності студентів широко використовувались лекції-дискусії, лекції-візуалізації, лекції-удвох, а також семінари-диспути, семінари-прес-конференції, семінари-тренінги, семінари-ігри.

Ми передусім намагалися досягти єдності думок майбутніх педагогів щодо сутності соціалізації як процесу „освоєння ролей та очікуваної поведінки у стосунках із сім'єю та суспільством і розвиток задовільних зв'язків з іншими людьми” [1, с. 194] з метою більш чітко диференціювати три групи завдань, які вирішуються людиною на таких етапах соціалізації:

– природно-культурному, на якому вирішуються завдання щодо досягнення індивідом певного рівня фізичного та сексуального розвитку через пізнання тілесного ідеалу, що притаманний тій культурі, в якій він живе, засвоєння елементів етикету, символіки, пов'язаних з тілом та статевою рольовою поведінкою, розвиток і реалізацію фізичних та сексуальних задатків, дотримання здорового образу життя, адекватного статі і віку, набуття здатності до перебудови власного ставлення до життя відповідно зі статево-віковими та індивідуальними можливостями;

– соціально-культурному, на якому вирішуються завдання щодо опанування індивідом, згідно з його віковими особливостями, пізнавальними, моральними, ціннісними орієнтаціями, а також його включення до певного рівня суспільної культури, оволодіння відповідною сумою знань, умінь і навичок;

– соціально-психологічному, на якому вирішуються завдання, що обумовлені становленням самосвідомості особистості та спрямовані на її самовизначення в сьогоденному житті та на перспективу, самореалізацію і самоутвердження, які на кожному віковому етапі мають специфічний зміст і засоби вирішення.

Крім того, ми ґрунтувалися на тому, що формування гендерної компетентності студентів як майбутніх педагогів-гендерологів проходить поетапно, передбачаючи усвідомлення проблеми гендерного паритету і партнерства; засвоєння певних загальних і спеціальних гендерних знань; вироблення власного ставлення до проблеми гендера; набуття вмінь реалізації доцільних форм гендерної поведінки, що потребує досить тривалого навчання й виховання [2, с. 78]. Для цього використовувалася тренінгова програма „Гендерна соціалізація”, яка ґрунтувалася на даних діагностики студентів міри вияву фемінінних та маскулінінних рис, толерантності й агресивності. Проведення тренінгових занять відбувалося за правилами:

– щирості і відкритості, яке настроювало студентів на розповідь про те, що дійсно хвилює;

– Я-висловлювань, яке мало за мету навчити кожного зі студентів брати відповідальність на себе і приймати себе таким, яким він є, а також передбачало дотримання студентами норм, відносно яких всі висловлювання повинні будуватися з використанням особистих займенників однини: „я відчуваю...”, „мені здається...”;

– активності, яке вимагало залучення кожного зі студентів у спеціально розроблені дії (прогривання ситуацій, виконання вправ, спостереження за поведінкою інших за спеціальною схемою тощо) і прояв готовності включитись у виконувані дії в будь-який момент;

– конфіденційності, яке є умовою створення атмосфери психологічної безпеки та саморозкриття;

– норми та культури спілкування, що потребує дотримання способу звернення учасників тренінгової групи один до одного, незалежно від віку, статі й соціального статусу, на „ти”; право кожного сказати „стоп”, припинивши обговорення його гендерної проблеми; ухилення від критики й визнання права кожного на висловлювання своєї думки; вибору собі „ігрового імені”.

Основними етапами тренінгу з гендерної соціалізації студентів, були:

– організаційний етап, спрямований на орієнтацію студентів експериментальних груп у специфіці тренінгу та їх первісну діагностику;

– етап самовизначення групою цілей своєї роботи через створення такої атмосфери, що сприяла б самопізнанню, самопрояву, дестабілізації стереотипних гендерних уявлень про себе і мотиви своєї поведінки, актуалізації кожним студентом своєї позиції з урахуванням гендерної ідентичності;

– етап переосмислення гендерних уявлень про себе як особистість та професіонала на підставі зворотнього зв'язку і розширення сфери усвідомлення мотивів конкретних вчинків (своїх та чужих);

– етап проектування та конструювання учасниками професійно значущих якостей спеціаліста-гендеролога; добір індивідуальних стратегій і тактик професійної діяльності у сфері гендерної освіти підростаючого покоління;

– етап рефлексії змін, які відбуваються зі студентами як учасниками тренінгової групи, прогнозування майбутніх планів щодо гендерної соціалізації і професійного саморозвитку.

Загалом, майбутні педагоги дійшли висновку, що гендерне виховання в широкому розумінні – це різновид соціального виховання в єдності й інтеграції функцій розумового, правового, морального, трудового та статевого виховання, що потребує спеціальної організації, відповідного педагогічного керівництва, незалежно від вікової категорії вихованців. Гендерне виховання у вузькому значенні – це ефективний інструмент педагогічного впливу на особистість жіночої та чоловічої статі з метою збереження

її неповторної індивідуальності та формування егалітарної свідомості і поведінки, долання будь-яких виявів сексизму.

Література:

1. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / Семен Устинович Гончаренко / під ред. С. Головка. – К. : Либідь, 1997. – 374 с.
2. Вихор С. Т. Гендерне виховання учнів старшого підліткового та раннього юнацького віку: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Світлана Теодозівна Вихор. – Тернопіль, 2006. – 260 с.
3. Цокур О. С. Щодо здобутків і перспектив розвитку гендерних досліджень в галузі теорії і методики професійної освіти майбутніх фахівців / О.С. Цокур // Науковий вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського. –Одесса, 2005. – Вип. 9–10. – С. 5–10.

**Талғат Жұбанышбаев, Тимур Мүсірбай,
Қонақбаев Б., Хапар Е., Бақаев Б.
(Талдықорған, Республика Қазақстан)**

ҚАЗАҚША КҮРЕСТІ МЕҢГЕРУДІҢ ТЕХНИКАСЫМЕН ӘДІС-ТӘСІЛДЕРІ

Күрес жеке-жеке қарапайым қозғалыстан (ол қозғалыс кеңістік және уақыт арқылы бір-бірімен байланысты) тұратын тұтас әрекет болып табылады. Яғни әрбір әдіс, қол, аяқ, дене арқылы жасалатын қарапайым қозғалыстан тұрады, ол қарапайым қозғалыс деп аталады. Күресте шартты түрде қозғалыстар былайша бөлінеді:

1. қолдардың қозғалысы - ұстау, орап ұстау, қысу, итеру, жұлку, тұю, тарту, тіреу, басу, т.с.с.
2. аяқтардың қозғалысы - қою, аттау, кейін қою, адымдап кету, бұгу, жазу йіліп шалу, қағу, үстіне салу, т.с.с.
3. дененің қозғалысы еңкею, тік көтеру, иілу, бұрылу, қысу, итеру, құлату, т.с.с.

Күрес үстіндегі шабуылдағанда күресушінің бірі екіншісін тепе-теңдіктен шығаруға, ал екіншісі жығылып қалмау үшін тепе-теңдігін сақтап, сондай жағдайда қарсыласын түсіруге тырысады. Бірақ қарсыласын тепе-теңдіктен шығарғанда палуанның өзі де тепе - теңдікті сақтай алмайды. Өйткені ондай қимылдарды бір орында тұрып орындау мүмкін емес. Сөйтіп, күрес кезінде екі жақ та ұдайы тепе-теңдігінен айырылып және оны сақтап тұрады [2, 10 б].

Күрескен кезде палуандар көбінесе тіреу алаңын көзбен бақылайды. Мұндай жағдайда тіреу алаңы екі табаны мен табандарының арасындағы кеңістік болып табылады. Палуанның жағдайына қарай оның аяқтары тірейтін алаңы өзгеріп отырады. Әрине тіреу алаңы неғұрлым үлкен болса, соғұрлым палуанның берік тұратындығы да табиғи нәрсе.

Жалпы ауырлық центріне түсетін түзу сызық тіреу алаңының шетіне келсе немесе одан шығып кетсе, тепе-теңдік бұзылады. Сондықтан палуан қимылдаған кезде ауырлық центрінің түзу сызығы тіреу алаңының ортасына жақын болуының маңызы зор.

Палуан денесінің белгілі бір табиғаттағы орнықтылығы орнықтылық бұщрышы бойынша сипатталады. Орнықтылық бұрышы дегеніміз ауырлық сызығы және дененің ауырлық центрінің тіреу алаңының шетімен (дененің орщнықтылықдәрежесі анықталатын жақтағы) қосатын сызық арасындағы бұрыш [1].

Орнықтылық бұрышы (X) дененің ауырлық центрі төмендеп, тіреу алаңы үлкейген сайын және ауырлық сызығы тіреу алаңының шетінен қашықтауына қарай үлкейе береді. Айқас кезінде аяқтарын алшағырақ қойып, аздап бүксе, палуан денесі орнықтырақ болады. Алайда аяқтарын тым алшақ қойып немесе көбірек бүгіп жіберсе, спортшы денесін шапшаң игере алмай қалады [2, 15 б].

Тепе-теңдікті сақтау өнері мынаған саяды: тіреу алаңын тез өзгертіп, «қауіпті бағытта» орнықтылық бұрышын арттыратын қимылдар жасау; қарсыластың жұмсаған күшін бейтараптау немесе кері серпу үшін тиісті бұлшық еттерін қатайту немесе босату.

Осындай қимылдар жасау үшін ең қолайлы жағдайды күресте палуанның тұрысы деп атайды. Бұл мынадай жағдай: аяқтары иығына сәл алшақтау, бір аяғы (сол немесе оң) бір табан алға қойылған; тізелері аздап бүгілген, бұлшықеттері бос, кез-келген бағытта тез қимылдауға дайын, денесі сәл ғана еңкейген, Іал алға қойған аяғы жағындағы иығы да солай қарай бұрылған. Әсіресе, жалпы ауырлық центріне ерекше көңіл аудару қажет. Ол шабуылдау кезінен басқа уақытта тіреу алаңының ортасында (аяқтарының арасында) болуы тиіс.

Орнықтылық бұрышын «қауіпті бағытта» арттағы аяқты палуан өзінің тұрған күйін сақтайтындай етіп, ал қауіпті бағыт қарсы жақта қалатындай етіп тағы да кейін қою арқылы арттыруға болады.

Күрес тәсілдерін квалификациялау барлық белгілі әдістерді ортақ белгілеріне қарай топқа бөлуге болады.

Жүйелеу - Тәсілдердің әртүрлі топтардың арасындағы байланыстар мен өзара тәуелділіктерді тауып, оларды қиындық дәрежесіне, құрылымының күрделілігіне, тағы сол сияқты белгілеріне қарай бірінен бірін орналастыру (жүйе).

Терминология - педагогикалық және спорттық жұмыс кезінде пайдаланылатын қазақша күреске тән атаулар.

Жүйелеу классификациялау негізінде жүргізіледі. Ол жаттықтырушының күрес техникасы, топтар мен амалдар арасындағы өзара байланыс жөніндегі жаттығушыларға түсінік беруіне көмектеседі. Бұл палуандарды дәйекті түрде және дұрыс оқытуға мүмкіндік береді.

Қазақша күресті классификациялау негізіне қарсыласпен күрескен кезде қолданылатын және жарыс ережелерінде рұқсат етілген амалдар алынған.

Қазақша күрес техникасындағы кейбір түсініктерді анықтау.

Күрес техникасы дегеніміз палуанның жеңіске жетуі үшін қолданатын және әрекет ету ережелерінде рұқсат етілген амалдар жиынтығы.

Түрегеліп күресу техникасы - тұрып күрескенде қолданылатын амалдар.

Ұстасу - қолмен орындалатын әрекеттер, палуан шабуылдау, қорғану немесе қарсы шабуылдау мақсатында қарсыласының киімінің бір жерінен ұстай алады.

Бір жақты ұстау - оң қолымен қарсыласының оң қолының (сол қолын сол қолынан) ұстау.

Әр жақты ұстау — оң қолымен қарсыласының сол қолынан (сол қолымен оң қолынан) ұстау.

Ырғақ - білектерін айқастыру әдісі, саусақтарына қармақтап ілмектеп, құлыптап, бір-бірімен ұстастырады.

Шалу - аяқпен жасалатын қимыл, бұл кезде палуан балтырын, жіліншігін қарсыласының тізесінен төмен қойып, сырттан шалады.

Ілу - аяқпен жасалатын қимыл. Бұл кезде палуан қарсыласының денесінің қандай да болмасын бір бөлігін ұстап, өзіне немесе бір жағына қарай тартады. Аяқты бүгіп тұрғыш жіліншікпен немесе табанмен орындалады.

Орау - аяқпен жасалатын қимыл. Палуан қарсыласын қимылдатпай ұстап, өзіне немесе бір жағына қарай тартып, онымен бір мезгілде жіліншілігімен және табанымен аяғынан іледі.

Қағу - аяқ қимылы. Палуан табан жағымен, табанның ішкі, сыртқы қырларымен қарсыласын аяқтан қағады.

Көтере қағу — аяқ қимылы. Палуан санының артқы жағымен қарсыласын аяғынан немесе екі аяғынан бірдей артқа көтере қағады.

Тізеден қағу - аяқ қимылы. Палуан қарсыласының аяқтарын кілемге тигізбей көтеріп алып, тізесімен қағады.

Көтере итеру - аяқ қимылы. Палуан қарсыласын санымен немесе жіліншігімен өзінің алдынан жоғары көтере итереді.

Адымын айқастыру - қарсыласының жанына немесе артына шығу мақсатымен палуан аяғын оның аяқтарының артына қояды.

Еңкею - денені тік тұрған күйінен горизонталь күйге қозғалту.

Тікею - денені горизонталь күйден тік күйге келтіріп қозғалу.

Шалқаю - денені артқа қарай шалқайтып доғаша иілу.

Айналу - артқа қарай құлаған кезде дененің қозғалысы: палуан шалқалап құлап бара жатқанда кеудесімен түсетіндей болып айналады.

Жұлқу - палуан қарсыласын қатты тартып қалады (жұлқиды).

Итеру - палуан қарсыласын өзінен ары қарай немесе қапталға қарай қатты итереді.

Әдіс - палуанның толық аяқталған әрекеті, қарсыласынан басым түсу немесе оны жеңу амалы.

Қорғану - қарсыласының шабуылын палуанның тойтаруына мүмкіндік беретін әрекеттері.

Қарсы әдіс (амал) - қарсыласының әдісіне қолданылатын әдіс (амал)

Лақтыру - қарсыласын кілемнен көтеріп алып, жауырынымен немесе кеудесімен түсіруге мүмкіндік беретін әдістер.

Жығу - түрегеліп тұрған қарсыласты көтеріп алмай — ақ кеудесімен немесе арқасымен түсіруге көмектесетін әдістер.

Арқадан асыра лақтыру - қарсыласқа арқасын бере айналып, содан соң еңкею немесе алға қарай құлау арқышы орындалады. Айнала берген кезде еңкею қалу бұл әдістің негізгі элементі болып табылады.

Шалқайып (төспен) лақтыру - шалқаю арқылы орындалады. Бұл әдістің негізгі элементі - денені артқа қарай доғаша иіп шалқайту.

Еңкейіп лақтыру — кеуденің және аяқтың күші арқылы қарсыласты көтеріп алып, содан соң еңкейіп, оны кілемге түсіру жолымен орындалады.

Ілу - түрегеліп тұрғанда орындалаты әдіс. Қарсыласының аяғын палуан бүгілген өз аяғымен іліп алып жығады немесе лақтырады.

Сүріндіру — лақтыру әдісі. Кедергі етіп қойған өзінің аяғынан қарсыласын өткізе сүріндіріп лақтырады.

Иықтан асырып лақтыру - палуан арқасын берік денесін айналдырып барып қарсыласын иығынан асырып лақтырады.

Орау - түрегеліп тұрғанда орындалатын әдіс. Қарсыласының аяғын палуан өз аяғымен (жіліншілігімен және табанымен бір мезгілде) орап алып жығады немесе лақтырады.

Тактикалық даярлық амалдары - палуан шабуылдау немесе қарсы шабуылдау жасау үшін қолайлы жағдай жасайтын әрекеттері.

Барлау - палуаннның қарсыласы жөнінде мәліметтер алуына көмектесетін тактикалық әрекеттері.

Бүркемелеу — палуаннның қарсыласынан шын ойын жасыру үшін жасайтын тактикалық әрекеттері.

Қауіп төндіру — палуаннның қарсыласын қорғанысқа көшуге мәжбүр ететін тактикалық әрекеттері.

Жалған әрекеттер — ақырына жеткізілмеген және қарсыласты тиісті қорғанысқа көшуге мәжбүр ететін амалдар: ұстау, жұлқу, итеру және басқа да әрекеттер.

Алдау - ол да жалған әрекеттер.

Қайталап алдау - палуаннның өзінің шын амалын қарсыласына жалған амал етіп көрсетуге бағытталған тактикалық әрекеттері.

Шақыру - палуаннның қарсыласын белсенді қимылдар жасауға мәжбүр ететін тактикалық әрекеттері.

Тұқырту — палуаннның қарсыласының еркін қимылдауына мүмкіндік бермейтін тактикалық әрекеттері.

Тепе — *теңдіктен шығару* - палуаннның өзінің шабуылға шығуына ыңғайлы, ал қарсыласын тепе — теңдігін сақтай алмай, қолайсыз күйге түсуге мәжбүр ететін тактикалық әрекеттері.

Шабуыл - тактикалық әрекет, оның мақсаты - басым түсу немесе жеңіске жету.

Қайталап шабуылдау - бірдей қимылдар қатар орындалатын тактикалық әрекеттер, ол қимылдардың тек соңғысы ғана шешуші, ал қалғандары жалған болып табылады.

Комбинация - белгілі бір нәтижеге жету үшін орынадалатын әрекеттерді тактикалық жағынан ұштастыру немесе олардың бірінен-бірі орындалуы.

Ұстау (әдіс) комбинациясы - қарсыласы ұстаудың (әдістің) бір түрінен қорғана жүріп, келесілерін орындауға қолайлы сәтін туғызатындай етіп ұстау түрлерін (әдістерді) ұштастыру.

Алдын алу — палуаннның қарсыласының шабуылы мен бір мезгілде жүргізетін шабуылдау әрекеттері. Бірақ палуан қарсыласының алдын алу үшін оны шапшаңырақ орындайды.

Әдебиеттер тізімі:

1. Асубаев А.Р. Спортивная борьба. 1998
2. Алимханов Е.А. Самбо күресін үйретудің негіздері. Алматы. 2000
3. Алимханов Е.А. Балуаннның дене-күш қабілетін арттыру. Алматы. 2004
4. Бабанский Ю.К., Ильтна Т.А., Жантекеева З.У. Педагогика высшей школы. Алма-Ата:Мектеп 1989. - 176 с.

Ольга Ігнатъєва
(Суми, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ ЕСТЕТИЧНОГО ВИХОВАННЯ СТУДЕНТІВ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

Сучасна аграрна наука і практика, впровадження елементів ринкового господарського механізму вимагають нових підходів до підготовки сільськогосподарських кадрів з високим рівнем професіоналізму і вмінням працювати у нових економічних умовах. Від компетентності, творчої активності молодих фахівців залежить сьогодні вирішення багатьох завдань, що стоять перед економікою України [2, с. 6].

Українська національна система освіти, формуючи сучасного фахівця, ставить перед вищими аграрними навчальними закладами завдання підготувати професіонала високого рівня з розвиненим почуттям громадянськості, поваги і гордості за власну державу. Принциповим визначено курс на формування регіональних галузевих університетських центрів. Нині створено такі центри на базі Сумського, Дніпропетровського, Житомирського, Луганського, Львівського, Миколаївського, Одеського, Полтавського, Уманського, Харківського, Херсонського аграрних університетів та академій, до складу яких увійшли профільні аграрні коледжі, технікуми області та їх структурні підрозділи з окремими знаками прав юридичної особи. Аналогічні центри формуються в деяких інших областях. У подальшому цей процес передбачається продовжити після узагальнення набутого досвіду в такому напрямі.

На жаль, нині організація і проведення навчально-виховної роботи у вищих навчальних закладах ускладнюється кризою в системі освіти, відсутністю у сучасній вищій школі обґрунтованих підходів щодо взаємодії навчального й виховного процесів. Старі форми, методи виховання не діють, утрачені авторитети, відсутні ідеали формування особистості. Тому так важливо розглядати виховний процес у вищому аграрному навчальному закладі як частину загальнокультурного процесу, пов'язаного з розвитком особистості, у тісній взаємодії з економічною, політичною, культурологічною ситуацією в країні [1, с. 86].

За методом Пауло Фрейре освіта є практикою свободи, оскільки вона визволяє не меншою мірою педагога, аніж його учнів, від подвійного рабства мовчання й монологу. Обидва партнери визволяються, коли починають учитися: один — щоб пізнати себе як людину гідну, попри «тавро» неписьменності, злиднів чи технологічного неуцтва, інший — щоб досягти здатності до діалогу, незважаючи на уніформу, яку йому нав'язала роль педагога як того, хто все знає. Центральною думкою Пауло Фрейре є така, що людина може бути освіченою лише тією мірою, щоб «проблематизувати» природну, культурну та історичну реальність, у яку вона «занурена».

Ставлення селян до таких процесів, як садження, збирання врожаю, ерозія та заліснення, пов'язане з їхнім ставленням до природи, до їхніх релігійних вірувань, їхніх цінностей тощо. Як структура ця культурна всеохопність не може бути змінена в будь-якій її частині без автоматичної реакції в інших її аспектах. Отже, агроном-педагог не може внести зміни у ставлення селян до конкретного аспекту життя, доки він не пізнає їхнього світогляду і не сприйматиме його у всій його цілісності. Вчений не применшує перешкод, що постають перед педагогами в сільських місцевостях. Однак для нього головна проблема цих людей — як досягти максимально ефективних результатів, не згаявши часу. Чи ведуть діалог і спілкування до втрати часу а, отже, до віддалення цілей у виробництві, такому життєво необхідному для національного розвитку? Дослідник вважає, що було б дуже наївно не прагнути до зростання виробництва в сільському господарстві. Але це зростання має ґрунтуватися на тій глибокій спорідненості, яка поєднує землеробів з природою і з їхнім історично-культурним простором. Але все втрачається, коли природні об'єкти чи соціальні структури змінені формально, а людська істота залишається незмінною, як і доти. Іншими словами, метою земельної реформи, як і всяких змін розвитку, є трансформація людей, а не проста зміна структур.

Друге зауваження Фрейре стосується особистого стилю педагога. Його власна педагогічна практика є підтвердженням того, що діалог можливий і що педагоги повинні вчитися разом з тими, кого вони навчають. Фрейре вперто відмовляється грати роль харизматичного гуру, що роздає мудрість своїм спраглим учням. Обмін думками можливий лише за умови критичного ставлення іншої особи до нього.

Реформування аграрної освіти ставить перед вищими навчальними закладами низку завдань, з яких найважливішим, на нашу думку, є виховання освіченого, компетентного фахівця з високим рівнем громадянської свідомості та поваги до загальнолюдських цінностей, який органічно поєднував би високий професіоналізм, державний патріотизм, правову освіченість, почуття відповідальності, моральну стійкість.

Вся виховна робота у вищих аграрних навчальних закладах спрямовується на студента. Результативність цієї роботи залежить від багатьох компонентів, і в тому числі від якісного складу контингенту студентів університету.

Зазвичай сільські студенти здебільшого мало обізнані з міськими закладами культури. Як правило, вони позбавлені того інформативного поля, що доступне міській молоді. Тому такі форми позааудиторної роботи, як екскурсії до музею і відвідування театральних вистав, викликають у студентів не лише естетичне задоволення, але й значно розширює їх духовний рівень.

Іншою не менш важливою проблемою проблемою аграрного вищого навчального закладу виступає надмірна зосередженість на фахових дисциплінах. Між тим цілісний розвиток особистості передбачає гуманітаризацію навчального процесу. Отже, специфікою виховної роботи у вищих аграрних навчальних закладах виступає потреба у посиленні гуманітарного, естетичного та культурологічного спрямування виховного процесу.

Наукові дослідження та аналіз досвіду показує, що ефективність виховання значною мірою залежить від якісних показників професорсько – викладацького складу, добору кураторів академічних груп, керівників студентських об'єднань, клубів, гуртків тощо.

Специфікою діяльності професорсько–викладацького складу вищого аграрного навчального закладу є відсутність спеціальної психолого-педагогічної підготовки, а саме її потребують викладачі професійно орієнтованого та спеціального циклу дисциплін, які прийшли на викладацьку роботу з виробництва або після завершення навчання в аспірантурі за профілем вказаного аграрного вищого навчального закладу. Дослідниця О.Полозенко у процесі дослідницької роботи встановила, що 83,6% викладачів-аграрників не мають психолого-педагогічної підготовки [3, с. 11]. Разом з тим викладачі аграрних вищих навчальних закладів мають глибокі фахові знання у галузі сільського і лісового господарств, ветеринарної медицини, науки, техніки, управління та ін.

Проте, виховання фахівця агропромислового комплексу має ряд своїх особливостей, пов'язаних зі специфічним способом діяльності і мислення. Фахівець-аграрій ні в якому разі не може виступати відчуженим технократом у своїй професії. Навпаки, вона вимагає від нього певних педагогічних навичок, адже йому доводиться роз'яснювати і переконувати певні групи селян, робити їх своїми одностайними у процесі реформування сільського господарства. Тому вважаємо за доцільне виховувати в студентах високу культуру ділового спілкування.

Основною формою позааудиторної виховної діяльності у вищих аграрних навчальних закладах є мистецькі заходи. У контексті естетичного виховання на сучасному етапі мистецтво виступає найважливішим засобом духовно-естетичного перетворення особистості і формування в неї ціннісних орієнтацій.

У закладах аграрного спрямування виховна робота має свої специфічні особливості, які полягають в тому, що, виховуючи студентів на ідеях почуття патріотизму, відповідальності, моральності, також необхідно акцентувати увагу на формуванні інтелігентності. Основу інтелігентності складають культура професійна, моральна, політична, правова, естетична, екологічна, фізична, культура поведінки і побуту.

Інтелігентність передбачає самовдосконалення, як інтелектуальне, так і моральне. У час реформування аграрного сектора економіки потрібен фахівець-творець, здатний збагачуватися сам і збагачувати суспільство. Без знань не можна виробляти продукцію такої якості, яка була б конкурентоспроможною на світовому ринку. Сьогодні, оволодіваючи професією, необхідно постійно вчитися новому, що є у світовій практиці [5; с. 1].

В основу навчально-виховного процесу вищих аграрних навчальних закладів на основі аналізу наукової літератури потрібно покласти чотири ідеї, які на нашу думку, уможливають формування особистість майбутнього фахівця-аграрія, а саме: патріотизму; високої моральності і сумління; добра й доброчинності, професіоналізму, як такі, що витримали багатовікове випробування в нашій історії, були провідними в розвитку нашої нації.

Посилення виховної спрямованості предметів гуманітарного, соціально-економічного змісту забезпечують поряд з професійним становленням майбутнього фахівця формування громадянина, патріота України, дбайливого господаря на своїй землі, цивілізованого підприємця.

Нами було визначено основні завдання виховної роботи у вищих аграрних закладах. Їх особливість полягає в тому, що фахівець-аграрник у процесі виробничої діяльності повинен створювати ситуацію суб'єкт-суб'єктних відносин. Адже він виступає не як відчужений технократ, а, навпаки, як педагог, що залучає селян до спільних дій. Саме такі спільні дії здатні стати ефективним прискорювачем реформування сільського господарства.

Специфіка підготовки фахівців аграрного підприємницького профілю полягає у тому, що, виховуючи студентів на ідеях патріотизму, моральності, професіоналізму, необхідно акцентувати увагу на притаманних підприємцю, який працює в аграрно-промисловому комплексі, моральних рисах: національна самосвідомість, висока культура, любов до рідної землі, толерантність, правдивість, справедливість, любов і повага до представників різних національностей, що живуть в Україні.

З огляду на те, що сучасна аграрна освіта має вирішувати два важливих питання: підготувати справжнього фахівця для аграрного сектора відповідно до потреб суспільства, зорієнтованого на ринкову економіку, та сформувати особистість, яка спроможна відродити найкращі традиції українського села. Адже, сучасному агропромислому комплексу потрібний високоосвічений та конкурентоспроможний фахівець, який є здатним ефективно впроваджувати новітні технології в сільськогосподарське виробництво, бути справжнім господарем на рідній землі.

Питання формування особистості, яка усвідомлює значущість і важливість сільськогосподарської праці для суспільства й довкілля, не менш важливе. У виховному процесі в сільськогосподарських вищих навчальних закладах естетичне виховання, головним аспектом якого є формування естетичної культури особистості студента, відіграє дуже важливу роль.

У вихованні естетичної культури студентів, а тим більше студентів сільськогосподарських вищих навчальних закладів, є свої особливості. Студентський колектив взагалі – це група дуже різної за загальним культурним рівнем, досвідом, характером, звичками молоді. Там є як мешканці віддалених сіл, так і виключно міські жителі. Різницю в отриманому естетичному вихованні не можна не враховувати, оскільки на його якість вплинули і шкільні колективи, в яких здійснювалося навчання майбутніх студентів, та родинне середовище, де пройшли їх дитячі роки. Сільська молодь, яка здебільшого складає студентський контингент сільськогосподарського вищого навчального закладу, потребує особливої уваги у виховній позааудиторній роботі.

Викладачам вищих навчальних закладів необхідно з'ясувати, який ці всі фактори мають вплив на розвиток кожного студента, який слід залишили у свідомості, як виявляються у його поведінці. Неможливо виходити із припущення, що основа естетичної культури студента вже сформована, і продовжувати виховну роботу спираючись на це припущення. Індивідуальний підхід у процесі естетичного виховання та корективний курс на початковому етапі – це, на наш погляд, запорука успіху.

Література:

1. Лапузина Ф. Формирование деловых этических навыков студентов / Ф. Лапузина // Новый коллегіум. – 2005. – № 1–2. – С. 85–92.
2. Нікітюк Є. Виховання духовності і толерантності молоді є основою розвитку сучасної освіти / Є. Нікітюк ; (текст виступу [заст. голови Центр. Комітету Профспілки прац. освіти і науки України на Х1 пленумі ЦК Профспілки] // Освіта України. – 2005. – № 30. – С. 6–7.
3. Полозенко О. В. Організаційно-методичні умови удосконалення педагогічної діяльності викладача вищого аграрного навчального закладу : автореф. дис. на здобуття. наук. ступ. канд. пед. наук. : спец. 13.00.04 / О. В. Полозенко. – Тернопіль, 2003. – 20 с.
4. Фрейре П. Формування критичної свідомості /З англ. пер. О. Дем'янчук. - К.: Юніверс, 2003. - 176 с.
5. Хоменко М. Передусім прогресивні технології навчання і виховання студентів / М. Хоменко // Освіта. – 2004. – № 13. – С. 1–2.

Хамида Касымова
(Гулистан, Узбекистан)

ДОСТИЖЕНИЯ ПОЛОЖИТЕЛЬНОГО ЭФФЕКТА ЗАНЯТИЙ ОТ ПРИМЕНЕНИЯ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

В целях совершенствования образования в высших учебных заведениях требуются новые формы педагогических коммуникаций, переработка структурирования информации, управления учебной деятельностью.

Технологический прогресс сегодня является наиболее значительным компонентом, способным реагировать на социальные процессы. Улучшение технологий педагогического образования – это условие для формирования культурного сознания общества и его экономического благосостояния. Технологии обучения формируют деятельную основу образования, обеспечивают перенос знаний в сферу труда, формируют сознательность педагога, влияют на его целеустремленность и жизненную стратегию. Технологии профессионального обучения создают социокультурное пространство, в котором формируются личность, дисциплина, воля и интерес к специальности. Образовательные технологии, нацеленные на удовлетворение всесторонних требований к специалисту, направлены на практическую реализацию психолого-педагогических условий, оптимально адаптированных к взаимодействию педагога и обучающихся.

Одним из главных направлений процессом информатизации современного общества становится информатизация образования, обеспечивающая широкое внедрение в практику психолого-педагогических разработок, направленных на интенсификацию процесса обучения, реализацию идей развивающего обучения, совершенствование форм и методов организации учебного процесса, обеспечивающих переход от механического усвоения фактологических знаний к овладению умением самостоятельно приобретать новые знания.

Ведется разработка новых учебных планов, программ, учебников. Из года в год растет арсенал технических средств обучения, в том числе и персональных компьютеров. Сегодня во всех областях науки и техники применение компьютера стало неотъемлемой частью технического прогресса. Компьютеры дают возможность использовать в учебном процессе уже имеющиеся обучающие системы, создавать на их основе новые собственные программы, внедрять совершенные автоматизированные системы обучения. Учебные материалы должны соответствовать программе, помочь обучающимся получить знания, указанные в Программе, формы заданий должны служить для формирования и развития речевых навыков, умений на их основе. Учебные материалы, готовящиеся для компьютеров, должны четко определять конкретную учебную цель, которая сообщается студентам, чтобы при работе с ними у них возник интерес к знаниям и концентрировалось внимание. Использование учебных материалов с применением компьютеров относят многие развивающие этапы на особые моменты, которые возможно только при работе каждого студента в интерактивном режиме.

В частности, для достижения положительного эффекта от применения информационных технологий необходимо соблюдение определенных условий. Каждый предмет программы вуза имеет свои организационно-методические и содержательные особенности, соответствие с которыми должен быть выбран процесс «включения» в него информационных технологий. Компьютер позволяет каждому студенту выбрать наиболее подходящий темп обучения, т.е. можно сделать возможным индивидуализированное обучение. Каждый студент занимается по-своему, наиболее удобным для него темпе, работая с материалом, наиболее подходящий к его способностям и уровню знаний. Проблема использования компьютеров в процессе обучения русскому языку, является достаточно новой. На основе компьютеризации учебного процесса развиваются новые формы и методы обучения: изменяется сложившаяся технология. Внедрение новых информационных технологий в учебный процесс ставит задачу введения новой педагогической технологии обучения русскому языку, использующей разнообразные возможности этих средств. В дополнении к их потенциальным возможностям как средств обучения компьютеры сами должны стать важным объектом изучения. Понимание их возможностей и ограничений необходимо каждому образованному человеку. Компьютер – это инструмент, но от всех других инструментов он отличается тем, что он перерабатывает информацию и может быть запрограммирован на выполнение множества работ. Компьютер может быть использован для создания оригинальных рассказов, для изучения сложных взаимосвязей в области русского языка. Степень влияния компьютеров на обучающегося зависит от того, как обучающийся их использует. Компьютеры открывают новые пути в развитии навыков мышления и умения решать проблемы, предоставляют новые возможности для активного обучения.

На сегодняшний день задача создания эффективных обучающих и контролирующих программ является наиболее проблемной, так как для ее решения требуется объединение усилий специалистов по различным отраслям знаний: учителей, программистов, методистов, дизайнеров и т.п. Компьютер целесообразно использовать в качестве средства эффективного обучения для формирования навыков интенсивного мышления обучающихся. Выполнение различных заданий по русскому языку вне русской аудитории всегда должно сопровождаться разбором под руководством преподавателя, что является необходимым обстоятельством для укрепления знаний студентов. Важно чтобы программное

обеспечение по развитию речи русского языка позволял сделать процесс обучения ярким, интересным, доступным. Использование средств мультимедии позволяет преподавателю контролировать процесс обучения. Знания оказываются более прочными, если в процессе обучения студенты приобретают полезные компьютерные навыки. Преимущество компьютера состоит в том, что их можно запрограммировать так, чтобы они реагировали на действия обучаемого.

В настоящее время не вызывает сомнения тот факт, что орфографические навыки являются более прочными в том случае, если они формируются на основе развития речи обучающихся, в едином речевом потоке. Отсюда одна из важных задач обучения русской орфографии в вузе заключается в определении объема и содержания подлежащего усвоению орфографического материала, определение его роли и место в учебном процессе, форм и видов связи с другими аспектами языка, а также с работой по развитию русской устной и письменной речи студентов национальных групп. Поэтому преподаватель русского языка должен, прежде всего, научить студентов правильному говорению. Чтобы обучающиеся были грамотными, они должны сначала усвоить и запомнить все орфографические правила, при изучении которых студенты испытывают большие трудности. Если обучающиеся хорошо усвоят эти правила, то они будут правильно произносить слова. Для решения этой проблемы необходимо внедрить в процесс обучения компьютеры, которые коренным образом изменят характер педагогической деятельности. Обучение с помощью компьютеров может превзойти эффективность обучения.

Конечно, здесь очень важно предусмотреть индивидуальный подход к обучению обучающихся. Необходимо иметь сведения об исходном уровне знаний, умения и навыков обучающихся.

Преподавателю-словеснику необходимо разработать методику изучения новой темы, определить место и роль компьютеров в учебно-воспитательном процессе. Компьютеры можно использовать на разных этапах занятия: в организационном моменте, при проверке домашнего задания, при объяснении и закреплении новой темы, при самостоятельной работе. При этом преподаватель должен тщательно отобрать материал для самостоятельной работы обучающихся, придумать способы организации этой работы, создать научно-методический аппарат составления эффективных обучающих программ. Необходимо усилить работу по самостоятельному применению правил. Например: при самостоятельной работе обучающийся с компьютером, где автоматизировано контролируются умения и навыки обучающихся, определяется уровень их знаний. Это освобождает преподавателя от выполнения огромной работы ежедневного контроля, устраняет субъективность в оценке знаний обучающихся, дает простор для проявления творческих способностей обучающихся. Имеется возможность получить дополнительную информацию через Интернет. Задача преподавателя-словесника при этом сводится к определению наиболее целесообразной части знаний, предназначенной для самостоятельной работы, и подлежащих контролю умений и навыков. Через компьютер студент может получить дополнительную информацию к полученным на занятии новым знаниям.

Компьютеры являются очень эффективной поддержкой при обучении и приобретении знаний в вузе, при использовании их в качестве инструментов познания для отражения того, что студенты выучили и что они знают. Вместо того чтобы использовать возможности компьютерных технологий для распространения информации, компьютеры должны использоваться во всех областях знаний в качестве инструментов, помогающих обучаемым вдумчиво и критически осмысливать представления, которые они изучают. Использование компьютера в качестве средства обучения путем применения прикладных программ в качестве формализма представления знаний способствует более быстрому и более полному усвоению материала, чем при использовании всех имеющихся в настоящее время обучающих компьютерных программ.

Литература:

1. Азизходжаева Н. Н. Педагогические технологии и педагогическое мастерство. Т., 2005. С. 77.
2. Фарберман Б. Л. Прогрессивные педагогические технологии. Т., 1999.

**Наталія Коновал
(Харків, Україна)**

ВАЖЛИВІСТЬ ФОРМУВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ЛІКАРІВ У ПРОЦЕСІ ЇХ ПІДГОТОВКИ

У наш час суцільної глобалізації не можна не дооцінювати важливість такого явища, як толерантність та його особливого значення у процесі підготовки майбутніх лікарів. Не можна заперечити й те, що толерантність є складовою професійної компетенції, бо сучасні випускники взагалі та особливо вищих медичних навчальних закладів є не лише кваліфікованими спеціалістами у своїй області, а ще й носіями соціальної функції, тобто вони як ніхто повинні вміти контролювати свої емоції, слухати і чути, бути здатними до компромісу, взаємодіяти з людьми та уникати конфліктів. Все це підтверджує важливість формування толерантності як складової професійної компетентності у процесі підготовки майбутніх лікарів та актуальність нашого дослідження.

Узагалі під толерантністю ми розуміємо цінність і соціальну норму громадянського суспільства, що виявляється у праві всіх індивідів громадянського суспільства бути різними, забезпечення стійкої гармонії

між різними конфесіями, політичними, етнічними та іншими соціальними групами, повагу до різноманітності різних світових культур, цивілізацій і народів, готовність до розуміння і співпраці з людьми, що різняться зовнішністю, мовою, переконаннями, звичаями і віруваннями [1].

Окрім цього визначення толерантності, є й інші трактування цього поняття. Наведемо деякі з них.

Так, за Л. М. Романенко, толерантність – це визнання універсальності прав та свобод всіх людей без винятку, а також повага до цих прав та свобод, незалежно від того, що всі ми різні [7].

За В. О. Петрицьким, толерантність – це терпимість однієї людини іншою, не зважаючи на відмінності у поглядах, смаках, вчинках та діях, а також це визнання прав на ці відмінності [6].

За Н. В. Недорезовою, толерантність – це трьохкомпонентна соціальна установка, в структуру якої входять поведінкова, емоційна та когнітивна складові [5].

О. Ю. Харламова визначає толерантність як прояв прийняття та смирення людиною іншої людини [8].

Проаналізувавши дані підходи про толерантність, ми можемо зробити висновок про те, що це явище стосується сфери соціальної взаємодії, а також включає в себе три структурних компоненти: емоційні та когнітивні реакції, а також поведінку.

Не дивлячись на те, що актуальність визначення толерантності, вивчення цього явища із кожним роком лише зростає розробленість даної проблеми не є достатньою та повною. Активно ця проблематика розробляється у психології, педагогіці, політології, соціології, етнографії, тощо, проте не має чіткого підходу до цього питання, а деякі концепції мають протилежний характер.

Окрім теоретичних досліджень проблеми толерантності існують і практичні, які в свою чергу поділяється на емпіричну та корекційно-розвиваючу. Емпіричні дослідження являють собою здебільшого масові опитування, тобто надають кількісні характеристики та в меншому ступені якісні. Корекційно-розвиваюча сфера розробляється педагогічною наукою та представлена найменш серед зазначених вище сфер розробки проблематики толерантності. Саме цей напрям, на нашу думку, потребує активного розвитку та вдосконалення. Ми вважаємо, що актуальність корекційно-розвиваючої програми пов'язана з тим, що саме педагогічна наука закладає базис успішного розвитку особистості. Найгостріше ця проблема постає у навчанні та вихованні студентів [3]. Важливість розвитку толерантності особистості, саме під час навчання у ВНЗ, пояснюється особливостями юнацького віку.

Найважливішими особливостями юнацького віку є усвідомлення сенсу життя, розвиток та самоактуалізація особистості. Постійна мінливість суспільних процесів призводить до підвищення рівня тривожності, а разом із ним агресивності, що не може не сказатися на рівні толерантності. Також не можна не зазначити, що юнацький вік є періодом не тільки особистісного, а й професійного самовизначення, періодом утворення переконань та цінностей, ідеалів та принципів [2,4, 9]. Юнацький вік характеризується інтимно-особистісним різновидом спілкування, що виявляється у потребі тісної взаємодії та спілкуванні зі своїми однолітками. Коли згадана вище потреба не задовольняється виникає фрустрація, що в свою чергу проявляється через агресивність, нестриманість, замкненість та їх прояви. Це не може згубно не впливати на таке явище як толерантність, тож це ще раз підтверджує важливість її формування в юнацькому віці. Особливого значення набуває толерантність та її розвиток у майбутніх лікарів. Це пов'язано з особливістю професії лікаря. Толерантність є важливою складовою професійної компетентності лікаря. Розглянемо даний аспект детальніше.

Толерантність як професійна компетентність майбутнього лікаря розглядається через проекцію його діяльності в системі «людина-людина», виступає необхідним внутрішнім регулятором спілкування і поведінки в мультикультурному освітньому середовищі, формує навички спілкування та діалогу з різними людьми. Це забезпечує певний тип відносин, що проявляється в особистісних діях ціннісного, цільового, поведінкового і когнітивного критеріїв толерантності.

У рамках підходу компетентності, професійна компетентність лікаря, діяльність якого проходить у системі «людина - людина», визначається не тільки основними знаннями і вміннями, а й ціннісними орієнтаціями фахівця, мотивами його діяльності, розумінням своєї взаємодії з навколишнім світом, стилем взаємин з колегами та пацієнтами, його загальною культурою, здатністю до розвитку та самовдосконалення.

Формування толерантності як професійної компетентності забезпечується через дотримання спеціальних педагогічних умов і передбачає додавання у навчання майбутніх медиків знань про значення і роль толерантності в ширшому мультикультурному оточуючому середовищі на основі формування культурно-освітнього простору ВНЗ.

Культурно-освітній простір ВНЗ має бути спрямований на формування толерантності студентів через освоєння, передання цінностей цивілізації і культури, а також реалізацію комунікативної, адаптивної, розвиваючої функції. Він повинен створюватись з використанням принципів культурологічної концепції щодо змісту вищої освіти, а саме через цілісність, незалежність, відкритість, діалогічність, саморозвиток.

Актуальність формування толерантності в процесі підготовки майбутніх лікарів пов'язана з ідеями підходу компетентності щодо вдосконалення всього набору форм і методів медичної освіти, всебічному розвитку особистості, що навчається у вищому медичному навчальному закладі.

Література:

1. Декларация принципов терпимости ООН: за станом на 16 листопада 1995р./ЮНЕСКО [Електронний ресурс]. – Режим доступу до декларації: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/toleranc
2. Кон И.С. Психология ранней юности: Кн. для учителя / И.С. Кон. – М.: Просвещение, 1989. – 254 с.
3. Лекторский В.А. О толерантности // Философские науки. — 1997. — № 3, 4. — С. 14 – 18.
4. Мясичев В.Н. Психология отношений: Избранные психологические труды / В.Н. Мясичев. – М.: Ин-т практ. психологии; Воронеж: НПО "МОДЭК", 1995. – 362 с.
5. Недорезова Н.В. Толерантность в межличностном общении старшеклассников. Автореферат дисс. ... канд. психол. н.. М., 2005. С. 5 Недорезова Н.В. Толерантность в межличностном общении старшеклассников. Автореферат дисс. ... канд. психол. н.. М., 2005. С. 5
6. Петрицкий В.А. Толерантность — универсальный этический принцип // Известия СП лесотехнической академии. — СПб., 1993. — С. 139-151.
7. Романенко Л.М. Лики российской толерантности (размышления участницы симпозиума) // Полис. – 2002. - №6. – С.180 – 185.
8. Харламова О.Ю. Воспитание у студентов вузов профессиональной толерантности в ходе обучения иностранному языку. Автореферат дисс. ... канд. психол. н. СПб, 2004. С.
9. Яницкий М.С. Основные психологические механизмы адаптации студентов к учебной деятельности: Автореф. дис. на соиск. учен, степ. канд. психол. наук: 19.00.07. - Иркутск, 1995. – 25 с.

Науковий керівник:

кандидат психологічних наук Шейко Анастасія Олександрівна.

**Оксана Коробань
(Умань, Україна)****ВПЛИВ СУЧАСНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА ОСВІТУ**

Сучасний період розвитку суспільства характеризується сильним впливом на нього комп'ютерних технологій, які проникають в усі сфери людської діяльності, забезпечують поширення інформаційних потоків в суспільстві, утворюючи глобальний інформаційний простір.

Невід'ємною і важливою частиною цих процесів є комп'ютеризація освіти. В даний час іде становлення нової системи освіти, орієнтованої на входження в світовий інформаційно-освітній простір. Цей процес супроводжується суттєвими змінами в педагогічній теорії і практиці навчально-виховного процесу, пов'язаними з внесенням коректив у зміст технологій навчання, які повинні бути адекватні сучасним технічним можливостям, і сприяти гармонійному входженню дитини в інформаційне суспільство. Комп'ютерні технології покликані стати не додатковим «важелем» у навчанні, а невід'ємною частиною цілісного освітнього процесу, що значно підвищує його ефективність. Основна складова розвитку сучасної освіти по суті базується на двох тезисах:

- по-перше, розвиток технологій безсумнівно вплине на ринок праці. Люди, які зможуть підвищити свою професійність і навчитися творчо і швидко вирішувати комплексні завдання, залишаться біля керма і завдяки новим технологіям стануть ще більш цінними кадрами. Ті ж, хто не зможе вчасно перебудуватися, залишаться без роботи або на низькооплачуваних позиціях;

- по-друге, для того щоб "не випасти" з технологічного процесу і не залишитися на задвірках соціальних благ, важливо постійно розвиватися і вчитися. Уже зараз це найбільш затребуваний навик для людини. На рівні держав і корпорацій важливо придумати формат навчання людей, який зможе вирішити задачу постійного і актуального розвитку. Крім того, такий формат навчання повинен бути максимально доступним [4].

Проблема широкого застосування комп'ютерних технологій в сфері освіти в останнє десятиліття викликає підвищений інтерес в педагогічній науці. Великий внесок у вирішення проблеми комп'ютерної технології навчання внесли українські та зарубіжні вчені: Г.Р. Громов, В.І. Гріценко, В.Ф. Шолоховіч, О.І. Агапова, О.А. Кривошеєв, С. Пейперт, Г. Клейман, Б. Сендов, Б. Хантер і ін.

Різні дидактичні проблеми комп'ютеризації навчання знайшли відображення в роботах А.П. Єршова, А.А. Кузнецова, Т.А. Сергеевой, І.В. Роберт; методичні - Б.С. Гершунського, Е.І. Машбіца, Н.Ф. Тализіна; психологічні - В.В. Рубцова, В.В. Тихомирова та ін.

Порівнюємо і розглянемо плюси і мінуси класичної системи і нових варіантів навчання, пов'язаних з новими технологіями.

Писати, читати і рахувати - основні вимоги, які були важливі 300 років тому. Школи випускали людей, які ставали елементом бюрократичної адміністративної системи, кожен елемент має подібні завдання, а значить, і функціонує схоже. Звідси бере своє коріння довга традиція, яка "чеше всіх під одну гребінку": не виділятися, робити як всі - тоді тебе похвалять. Згодом завдяки першій промисловій революції до них додалися специфічні навички для виробництва, які ще більше посилювали потребу в схожих людях з однаковими функціями.

Сьогодні школи практично нічим не відрізняються від шкіл XIX століття. Якщо подивитись на шкільні класи - за винятком деяких деталей вони такі ж, як і в минулому: парта, дошка, підручник, хоча в інших сферах - в бізнесі і технологіях - прогрес очевидний. А в школах як і раніше запам'ятовування цінується більше, ніж цікавість, пошук нестандартних рішень і креативність.

Але є і позитивна сторона традиційного навчання, певно якщо запитати будь-яку людину, хто крім членів сім'ї найсильніше вплинув на нього в дитинстві, часто ви почуєте відповідь: "Учитель". Є приголомшливі, талановиті вчителі, їх багато. Це найсильніша сторона освіти - носій знань, натхненник, в ідеальній ситуації - лідер і авторитет.

Сьогодні світ змінився – змінилося і наше щоденне життя. Зовсім інші речі необхідні людям в роботі, та й для звичайного життя, щоб обробляти величезні масиви інформації, потрібні інші навички.

Комп'ютеризація освіти належить до великомасштабних інновацій, які прийшли в останні десятиліття [2]. В даний час прийнято виділяти такі основні напрями впровадження комп'ютерної техніки в освіті:

- використання комп'ютерної техніки як засіб навчання, удосконалює процес викладання, підвищує його якість і ефективність;
- використання комп'ютерних технологій в якості інструментів навчання, пізнання себе і дійсності;
- розгляд комп'ютера і інших сучасних засобів інформаційних технологій в якості об'єктів вивчення;
- використання коштів нових інформаційних технологій як засобу творчого розвитку учня;
- використання комп'ютерної техніки в якості засобів автоматизації процесів контролю, корекції, тестування і психодіагностики;
- організація комунікацій на основі використання засобів інформаційних технологій з метою передачі і придбання педагогічного досвіду, методичної та навчальної літератури;
- використання засобів сучасних інформаційних технологій для організації інтелектуального дозвілля;
- інтенсифікація та вдосконалення управління навчальним закладом та навчальним процесом на основі використання системи сучасних інформаційних технологій.

Автоматизація та цифрове суспільство - вже реальність, і держава повинна приділяти увагу підготовці молодих людей до нової стадії, на яку переходить наше суспільство. Люди повинні добре володіти базовими навичками - читанням, письмом, математикою, це завжди буде в ціні, але вони також повинні навчитися вчитися і адаптуватися до нових умов. Потрібно змінити глобальний підхід до процесу навчання, зрозуміти, як зацікавити учнів, як допомогти розвинути індивідуальну креативність. Ми повинні піти від переконання, що освіта - це передача знань, а розглядати її як уміння ставити питання, критично мислити, обговорювати, вести дебати, вивчати інші культури і співпрацювати з людьми по всьому світу, вести активний креативний діалог.

Нові можливості, що з'явилися з приходом в наше життя інтернету і нових технологій - це і є специфічні інструменти, які по дрібницях зараз використовують в освіті: спеціальні навчальні комп'ютерні програми, відеоуроки, розсилка домашніх завдань на емейл, глобальні, масові відкриті курси дистанційного навчання MOOC, MOODLE.

Їх основні плюси - доступність і оперативність. Масові відкриті курси дистанційного навчання допомагають вирішувати важливу проблему традиційної освіти - актуалізувати навчання, давати можливість отримувати саме ті навички, які точно знадобляться людині в професійній діяльності найближчим часом, на противагу багату в чому відірваній від дійсності традиційній освіті.

З іншого боку, тільки частина слухачів проходять курс до кінця. Більшість дивляться лише вибрані лекції. Частково це пов'язано з тим, що людина вибирає тільки найпотрібніші матеріали, самостійно формуючи власний банк знань. Досить часто навчання просто відкладається, тому що немає достатньої зовнішньої мотивації, ніхто не задає домашні завдання, немає того самого вчителя - "натхненника", помічника або суворого контролера.

Ще одна важлива проблема - як оцінити якість знань, отриманих онлайн. Зараз немає єдиної системи оцінки. Це хороший додатковий інструмент для саморозвитку, але на конкуренцію з традиційними університетськими курсами вони поки не претендують.

Масові онлайн-курси настільки сильний інструмент, що нові технології в будь-якому випадку винесуть їх на передові позиції в навчанні. Завдання суспільства і держави - створювати платформу для можливості такого розвитку.

Всі сходяться на думці, що час змін в освіті вже настав [4]. Проблема в тому, що ніхто поки не знає, в якій формі вони відбудуться. Є кілька моментів, робота над якими йде вже зараз. Вони дозволять створити базу для трансформації освіти в майбутньому:

- розширення інтернет-покриття. Сьогодні 4 мільярди чоловік все ще знаходяться офлайн. Дистанційна освіта – непоганий варіант для вирішення проблеми, але важливо забезпечити доступ їм онлайн;
- збір точних даних про навчання і глобальна система вимірювання рівня знань. Мета – зробити навчання загальнодоступним;
- який саме мікс традиційного і нового освіти необхідний. Це найважливіше питання і найнеоднозначніше. Завдяки новим технологіям розробляються різноманітні сміливі підходи до освіти.

Більшість науковців підтримують дещо акуратну позицію з приводу заміни класичної освіти новою. Вони кажуть, скоріше, про важливість дати кваліфікованим викладачам традиційної школи більше можливостей навчання завдяки новим технологіям.

Проте найближчим часом ми навряд чи побачимо повну заміну традиційної освіти. Онлайн-курси будуть важливим інструментом для розширення можливостей доступу до навчання і важливим додатковим засобом навчання. Поки такий глобальний механізм не відпрацьований, з'являються окремі ідеї, як зробити перехід можливим. Скільки часу знадобиться на формування нового типу навчання – поки складно прогнозувати, але експерти вже говорять про те, що суспільство занадто інертно реагує в сфері освіти на розвиток технологій, що в майбутньому може призвести до глобальної кризи освіти.

Література:

1. Петухова О.І. Інформаційні технології в освіті. // Успіхи сучасного природознавства. – 2013. – № 10. – С. 80-81. [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.natural-sciences.ru/ru/article/view?id=32971>
2. Сучасні інформаційні технології в освіті. [Електронний ресурс] /Режим доступу:<http://charko.narod.ru/tekst/an4/2.html>
3. Шпицберг О. І. Вплив інформаційних технологій на діяльність сучасного суспільства // Молодий вчений. — 2014. — №6.2. — С. 81-83.
4. Майбутнє освіти: уроки невизначеності // Тези сесії Всесвітнього економічного форуму в Давосі– 2016. [Електронний ресурс] /Режим доступу:<http://charko.narod.ru/tekst/an4/2.html>

Любов Крамаренко
(Суми, Україна)

АНДРАГОГІЗАЦІЯ ФОРМ І МЕТОДІВ НАВЧАННЯ НА КУРСАХ ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ

В «Національній стратегії розвитку освіти в Україні на 2012-2021 роки» чітко сформульовані завдання, що стоять перед післядипломною педагогічною освітою в Україні :удосконалення нормативно-правового забезпечення системи післядипломної педагогічної освіти; розроблення стандартів післядипломної педагогічної освіти, зорієнтованих на модернізацію системи перепідготовки, підвищення кваліфікації та стажування педагогічних, науково-педагогічних працівників і керівників навчальних закладів;реалізацію сучасних технологій професійного вдосконалення та підвищення кваліфікації педагогічних, науково-педагогічних і керівних кадрів системи освіти відповідно до вимог інноваційного розвитку освіти;забезпечення випереджувального характеру підвищення кваліфікації педагогічних, науково-педагогічних і керівних кадрів відповідно до потреб реформування системи освіти, викликів сучасного суспільного розвитку [4].

Саме тому, одним з вагомих напрямків у роботі сучасного закладу післядипломної педагогічної освіти є організація розвитку творчого потенціалу кожного педагога на основі втілення ідей андрагогіки у реальну практику навчання й освіти. Для вирішення цих проблем післядипломна педагогічна освіта має будуватися на нових підвалинах, нових методах і формах навчання, нових відносинах. Навчання педагогічних працівників потребує пошуку механізмів реалізації головної мети післядипломної освіти, яка полягає у забезпеченні фахового зростання освітян, удосконаленні їх професійної компетентності, розвитку творчого потенціалу та педагогічної майстерності.

Проблеми андрагогіки як теорії навчання дорослих досліджували С. Болтівець, Т. Василькова, С. Вершловський, М. Громкова, С. Змеєв, А. Кузьмінський, М. Ноулз, Н. Протасова. Особливості організації навчання дорослих у системі неперервної освіти представлені у працях В. Андрущенко, А. Гуржія, І. Зязюна, В. Кременя, Л. Лук'янової, Н. Нічкало, М. Степки; питання підвищення кваліфікації педагогів у закладах післядипломної освіти розглядали В. Бондар, Ф. Гоноболіна, К. Гуркевич, Є. Климова, М. Кухарева, П. Худоминський, Т. Шамова та ін.

Метою статті є висвітлення андрагогічних принципів навчання при проведенні занять в структурі післядипломної педагогічної освіти під час проходження курсів підвищення кваліфікації.

Сучасне розуміння поняття «підвищення кваліфікації педагогічних кадрів» пов'язують із розв'язанням проблеми фахової та посадово-функціональної компетентності працівників освіти, приведенням її у відповідність до потреб і вимог суспільства на конкретно-історичному етапі соціально-економічного розвитку [5, с. 112].

За твердженням А. Зубка «методики андрагогічного навчання фахівців у системі підвищення кваліфікації до цього часу не існує», і втілення ідей андрагогіки у реальну практику навчання й освіти дипломованих спеціалістів є епізодичним, але він упевнений, що «андрагогічний підхід має стати основою функціонування системи підвищення кваліфікації педагогічних кадрів» [3, с. 12].

Для вдосконалення післядипломної освіти важливими є вихідні положення андрагогіки, сформульовані С. Змеєвим [3] Тому, хто навчається, стверджує учений, належить провідна роль у процесі свого навчання. Ключовими принципами навчання у процесі підвищення кваліфікації є андрагогічні принципи, що надають певні акценти освітній діяльності та відповідають специфіці навчання дорослих:

провідна роль слухача у процесі навчання; прагнення до самореалізації, самостійності, до самоврядування; наявність життєвого (соціального, професійного) досвіду, який можна використовувати як джерело навчання; навчання для розв'язання важливої життєвої проблеми й досягнення конкретної мети; негайне застосування здобутих під час навчання вмінь, навичок, знань, якостей; детермінованість навчання часовими, просторовими, побутовими, професійними, соціальними факторами; організація процесу навчання дорослої людини як сумісної діяльності того, хто навчається, і того, хто навчає, на всіх етапах.

На думку Н. Г. Протасової [6], в основі андрагогізації змісту, форм та методів навчання в системі післядипломної освіти лежать три основні підходи. По-перше, це проблемність змісту навчання та його організаційних форм (методів, прийомів, засобів), що має на меті вироблення у педагога вміння бачити, визначати, розглядати та ставити проблеми. Дієвими формами і методами навчання у практиці післядипломної освіти є проблемні лекції, семінари, робота проблемних груп та об'єднань, вирішення проблемних завдань та завдань проблемно-пошукового характеру, «мозковий штурм» [1, с. 293] .

По-друге, це ситуативність змісту навчання та процесуальних форм його існування, що передбачає конкретність, прив'язку до певних умов, обставин професійної діяльності, що потребують оригінального рішення, індивідуального, нестандартного підходу. Ситуативність найбільш повно проявляється у змісті післядипломної освіти, коли він будується на альтернативній основі та свободі вибору. Адекватними такому змісту навчання є методи та прийоми, досить поширені у практичній роботі з дорослими: імітаційні, рольові та ділові ігри, дискусії, обговорення, проектні завдання, вивчення моделей педагогічних об'єктів, ситуацій.

По-третє, діалогічність змісту післядипломного навчання та процесуальних форм існування, що включає взаємодію «слухач – слухач», «слухач – викладач». Найбільш повно проявляється у таких формах організації післядипломного навчання, як бесіда у формі діалогу, дискусія, диспут, конференція [1, с. 293].

Навчання педагогів на курсах підвищення кваліфікації вчителів викладачами кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Сумського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти модуля «Освіта ХХІ століття: виклики, пошуки відповідей» з використанням інтерактивних форм роботи здійснюється з урахуванням принципів навчання дорослих ,а саме: принцип єдності трьох середовищ – освітнього простору існування дорослих: навчального (навчання на курсах під керівництвом викладача); професійного (навчання поєднано з професійною діяльністю і забезпечене певними формами, засобами, освітніми технологіями); соціального – (формування нових цінностей життя і діяльності через комунікації) .

Важливою складовою підвищення кваліфікації як андрагогічного процесу є використання у навчанні активних та інтерактивних методів, які запроваджуються в умовах постійної активної взаємодії всіх суб'єктів навчання і дозволяють адекватно відтворювати процеси реального освітнього середовища та моделювати шляхи ефективного розв'язання проблем, що виникають. Це методи ділової та рольової гри, коли імітується певна реальна колективна діяльність людей через програвання заданих ролей; метод «case-study», коли обговорюються навчальні ситуації, важливі проблеми, відпрацьовуються певні професійні вміння в атмосфері партнерства і взаємодії; проектне навчання як особлива форма інтелектуальної діяльності, що пов'язана з переосмисленням, переживанням та інформаційною підготовкою до наступних цілеспрямованих дій.

Одним із дієвих засобів формування педагогічної майстерності вчителя на курсах підвищення кваліфікації залишається лекція. Багаторічний власний досвід викладання дозволяє нам виділити сильні та слабкі сторони традиційної лекції, орієнтованої на велику аудиторію. Така лекція передає нову інформацію, пояснює і впорядковує складні поняття, аналізує і демонструє зв'язки між різними ідеями, моделює процес вирішення проблем. Лекція у вигляді усного есе являє собою «інтелектуальний досвід» для слухачів, які в захопленні слухають викладача , час від часу вступаючи з ним у « внутрішній діалог». Однак, навіть бездоганно підготовлена і майстерно прочитана традиційна лекція відводить аудиторії пасивну роль. Слухачі – лише свідки закінченого продукту, а не учасники процесу. До того ж можливості подачі матеріалу на лекції обмежуються «конкуренцією» з боку інших інформаційних джерел (книг, періодичних видань, ресурсів Інтернету), а також особливостями людського сприйняття .Як відомо, за 15-20 хвилин лекція – монолог втрачає свою ефективність через ослаблення концентрації уваги слухачів. Все це змусило нас шукати нові підходи до проведення лекційних занять на курсах підвищення педагогічних працівників, адже слухачі курсів володіють вже певним рівнем теоретичних знань і практичного педагогічного досвіду .В практиці проведення занять почали з'являтися лекції – діалоги, лекції – дискусії, лекції з інтерактивною структурою, лекції теоретичного конструювання, лекції за участю слухачів, та інші.

Важливе місце на курсах підвищення кваліфікації повинні зайняти і мультимедійні технології навчання. Особливо вони ефективні там, де є необхідність в унаочненні: для показу як конкретних фрагментів методики роботи з дітьми, так і візуалізації використаних засобів та умов застосування тої чи іншої педагогічної технології; при викладі матеріалу, що містить прізвища, портрети, дати життя і творчості, назви творів потрібні для точнішого сприймання і кращого запам'ятовування.

Опитування, проведене після завершення курсів з використанням мультимедійних презентацій, показало, що усі слухачі позитивно оцінили використання мультимедійних технологій на заняттях. Так, 19% визнали, що ці засоби допомагають правильно записати поданий матеріал, 25% вказали на те, що мультимедіа доповнюють розповідь викладача, а 56% курсантів вважають, що використані технології

допомагають краще зрозуміти навчальний матеріал. Перевага в тому, що презентація допомагає викладачеві впорядкувати та зберегти наочний матеріал, надає можливість представити ретельно відібрану інформацію в цікавій та привабливій формі, а коментуючи матеріал, що подається на слайдах, викладач може більше зосередитися на окремих, найважливіших моментах, що дозволяє ефективно використовувати час.

Таким чином, аналіз андрагогічних підходів неперервного навчання дорослих, що знаходить відображення у застосуванні інноваційних підходів при проведенні занять, показав необхідність їх використання у системі післядипломної педагогічної освіти, оскільки вони ґрунтуються на знаннях про дорослу людину з урахуванням її вікових особливостей, освітніх інтересів і потреб, життєвого досвіду, здібностей і можливостей. Це відображає гуманістичну сутність освітнього процесу, забезпечує активну діяльність того, хто навчається, високу мотивацію, спрямованість на створення належних умов для постійної самоосвіти, самовдосконалення, розвитку дослідницьких здібностей, які сприяють підвищенню фахової майстерності, досягненню найвищого рівня творчості та самореалізації у професійній діяльності

Вважаємо, що для підвищення ефективності курсової підготовки педагогічних працівників потрібні більш широкомасштабні наукові дослідження, координація зусиль творчо працюючих науково-педагогічних працівників системи післядипломної освіти, підтримка в апробації інноваційних проектів, широка інформованість про творчі знахідки і здобутки в напрямку оптимізації навчання на курсах.

Література:

1. Андрагогічні засади післядипломної освіти: зб. матер. Всеукр. наук.-метод. інтернет-конфер., м. Кіровоград, 20-28.04.2015 р. / уклад. О.Е. Жосан.-Кіровоград: КЗ» КОІППО імені Василя Сухомлинського», 2015. - 496 с.
2. Змеев С. И. Андрагогика : основы теории, истории и технологии обучения взрослых / С. И. Змеев. – М. : ПЕР СЭ, 2007. – 272 с.
3. Зубко А. М. Організація навчального процесу в системі підвищення кваліфікації педагогічних кадрів : [монографія] / А. М. Зубко. — Херсон : Айлант, 2006. — 124 с.
4. Національна стратегія розвитку освіти України на 2012-2021 роки [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/344/2013>.
5. Післядипломна педагогічна освіта України: сучасність і перспективи розвитку: наук.-метод. посібник / за заг. ред. В.В. Олійника, Л.І. Даниленко. – К.: Міленіум, 2005. – 230 с.
6. Протасова Н.Г. Післядипломна освіта педагогів: зміст, структура, тенденції розвитку / Н.Г.Протасова. — К. : Магістр-S, 2001. — 176 с.

Анастасія Лещенко
(Київ, Україна)

ФОРМУВАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОГО СТАВЛЕННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ ДО МАЙБУТНЬОГО СІМЕЙНОГО ЖИТТЯ

Постановка проблеми. Стрімкі суспільні перетворення, що відбуваються в процесі становлення незалежної України, висувають перед школою і педагогічною наукою принципово нові проблеми духовного відродження. Це визначає нові соціально-педагогічні умови роботи тих соціальних інститутів, які займаються підготовкою молоді до життя.

Зміни, що відбуваються у суспільстві впливають на створення, розвиток та функціонування сучасної сім'ї. Дослідниками визнається величезна роль сім'ї у розвитку держави і її особливе значення у житті кожної людини, зокрема молоді, яка починає свій самостійний життєвий шлях [2; с.4].

Для України характерним є і радикальне руйнування ідеологічних та морально-етичних цінностей без заміни їх на більш ефективні, що відповідали б особливостям українського менталітету. Соціальне становлення молодих людей ускладнюється зі зростаючою швидкістю життєвих ритмів та багатогранністю соціальних зв'язків. Усе частіше духовні та життєві цілі замінюються „засобами життя”, боротьбою за матеріальні блага та соціальний статус, меркантилізацією, гедоністичною спрямованістю [1; с.43].

Різні аспекти проблеми підготовки старшокласників до майбутніх сімейних стосунків знайшли відображення в працях науковців Гусак Н.І. «Підготовка юнаків-старшокласників до виконання соціальних ролей чоловіка та батька», Акутіна С.П. «Формування у старшокласників свідомого відношення до ролі батьків», Веретенко Т.Г., Гусак Н.І. «Роль мікросередовища у ефективній підготовці юнаків-старшокласників до виконання соціальних ролей чоловіка та батька», Певзнер М.Н. «Підготовка старшокласників до майбутнього сімейного життя».

Педагогічний аспект вирішення проблеми підготовки старшокласників до сімейного життя продуктивно розробляли І.О. Арабов, Т.М. Афанасьєва, Л.Я. Верб, С.І. Голод, Л.М. Зюбін, Н.І. Новікова, В.Г. Постовий, А.Я. Студенте, Л.Т. Суворова, А.М. Тимощенко, І. М. Трубавіна, А.Д. Храмцова, Е.М. Черепова І.М. Шалімова та ін., висвітлюючи проблеми здійснення ефективного взаємозв'язку морального і статевого виховання учнів старших класів, аналізуючи механізм дії окремих факторів на

становлення і самоствердження юнака чи дівчини в якості дбайливого господаря, умілого вихователя своїх дітей, турботливого батька чи матері, уважного чоловіка чи дружини.

Метою статті є визначення основних напрямів підготовки старшокласників до майбутнього сімейного життя.

Виклад основного матеріалу. Наявний досвід підготовки до сімейного життя молодих людей виявляється недостатньо дієвим. У старшокласників не відбувається формування цілісного уявлення про структуру і сутність сімейного інституту.

В юнацькому віці особистість старшокласника загалом досягає фізичної зрілості, остаточно формується статеві система. У статевому вихованні учнівської молоді необхідно акцентувати увагу на морально-психологічних питаннях, розв'язання яких сприяло б формуванню правильних взаємин між статями. Передусім необхідно виховувати у старшокласників повагу до себе, чоловічу та жіночу гідність.

Виходячи з потреби врахування особливостей статі у формуванні відповідального ставлення старшокласників до сімейного життя, В. Сухомлинський стверджував, що хлопці повинні отримати «чоловіче виховання. У свою чергу, дівчата мають отримати «жіноче виховання». При цьому строгість дівчини, її вимогливість і нетерпиме ставлення до зла і несправедливості, прагнення бути самотньою, яскравою, незалежною особистістю є своєрідним засобом виховання в юнаків якостей чоловіка [3; с. 8].

Виняткове значення у статевому вихованні має формування у хлопців і дівчат сором'язливості, почуття відповідальності за свої дії. Вони мають усвідомити, що статеві зв'язки без справжнього почуття є вульгаризацією статевої бажань, яка позбавляє людину високого і прекрасного почуття. Легковажне ставлення до статевих зв'язків може стати причиною трагедій майбутньої сім'ї.

Відповідальне ставлення до майбутнього сімейного життя визначається як позиція особистості, яка обумовлює поєднання особистих цінностей та установок задля досягнення благополуччя у сімейних стосунках та формується за такими напрямками як загальносоціальний, моральний, психологічний, правовий та господарсько-економічний. Кожен з цих напрямів передбачає ознайомлення старшокласників з певними питаннями життя й діяльності сім'ї.

Загальносоціальний напрям. Виховання правильного розуміння дорослості, почуття відповідальності за свої вчинки; ознайомлення з особливостями сучасної сім'ї, її значенням у житті людини та суспільства; формування у школярів здатності планувати і реалізовувати свій життєвий шлях, самостійно приймати рішення з життєво важливих питань; виховання бережливого ставлення до свого здоров'я і піклування про здоров'я інших.

Моральний. Виховання готовності будувати сім'ю і рис сім'янина (доброті, чуйності, ніжності, турботливості, доброзичливості, терплячості, принциповості, вміння слухати й розуміти іншу людину, вірності й обов'язковості); виховання почуття честі та гідності у міжстатевих стосунках, критичного ставлення до неправильних установок стосовно протилежної статі — негативізму, споживацтва, байдужості тощо; ознайомлення з системою вимог, яким повинна відповідати кожна стать, з правилами подружнього життя, культурою та етикою поведінки в сім'ї; організація досвіду нестатевої любові.

Психологічний напрям. Спрямованість на іншу людину, розуміння її зовнішніх виявів і внутрішніх станів; розвиток уміння помічати переживання іншої людини, психологічно підтримувати її, формування таких рис, як емоційна гнучкість, емоційна стабільність, розуміння потреб партнера, поблажливості, адаптивності, здатність поступатися; розвиток психологічної привабливості особистості, здатність до контакту з іншими людьми, вміння спілкуватись і співпрацювати; ознайомлення учнів з психологічними основами дружби і кохання, морально-психологічного клімату в сім'ї, етапами досягнення подружньої сумісності, умовами гармонізації сімейних стосунків; навчання розуміння психологічних відмінностей чоловіка і жінки, вміння враховувати їх у міжстатевому спілкуванні, готовності долати конфліктні ситуації у цих стосунках; ознайомлення з прийомами саморегуляції, зняття стресів, самоконтролю та самокорекції поведінки.

Важливою особливістю спілкування подружжя в сім'ї є й те, що воно відбувається значною мірою на побутовому, прозаїчному, буденному фоні. Особливістю подружнього спілкування є його інтимний характер. Інтимне спілкування – це не тільки сексуальні стосунки, але й більш близьке духовне спілкування. У психології під інтимним розуміють таке спілкування, в якому людина постає перед іншою не просто носієм якоїсь соціальної ролі, а як неповторний індивід, як особистість.

Успішність шлюбу визначається ступенем саморозкриття подружжя в процесі міжособистісного спілкування; наявністю у них якомога більшої кількості загальних очікувань і настанов, що виявляються в процесі спілкування; точністю невербальної комунікації; високою частотою особистісного спілкування, підтвердженням в ньому схожості в сприйнятті подружніх ролей, позицій, функцій і обов'язків; глибиною взаєморозуміння подружжя і ступенем взаємної емпатії – співчуттям, співпереживанням, співучастю.

Правовий напрям. Ознайомлення школярів з основними положеннями сімейного права; з порядком укладання шлюбу, усвідомлення ними необхідності його державної реєстрації, правових наслідків незареєстрованих шлюбів; засвоєння учнями прав і обов'язків подружжя, особистих правовідносин між ними та майнових відносин, а також правовідносин між батьками і дітьми; пояснення таких державних актів, як позбавлення материнських і батьківських прав та усиновлення; ознайомлення з причинами, правовими основами та соціальними, економічними, психологічними й педагогічними наслідками розлучення, аліментними зобов'язаннями розлучених; з умовами укладання шлюбного контракту і виховання адекватного ставлення до цього правового акту; з окремими положеннями кримінального права,

що стосуються кримінальної відповідальності за ухилення від лікування венеричних хвороб, незаконне проведення абортів, зґвалтування, розбещення неповнолітніх та задоволення статевої пристрасті неприродним способом.

Господарсько-економічний. Психологічна установка на необхідність ведення домашнього господарства, готовності до домашньої праці, орієнтування на рівномірний розподіл обов'язків з ведення домашнього господарства між усіма членами сім'ї, подолання хибних установок про поділ домашньої праці на чоловічу й жіночу, а по суті, лише на жіночу; навчання учнів раціональної організації домашньої праці (точний перелік справ, визначення послідовності й тривалості виконання кожної справи, одночасне виконання кількох справ, розподіл особливо складних справ на більш тривалий період); прищеплення навичок ощадливості, економності, планування сімейного бюджету.

Естетичний. Формування уявлень про естетичну культуру сім'ї і міжстатевих стосунків; виховання у школярів поваги до сімейних традицій, бажання примножувати їх, уміння організовувати сімейні свята; розширення уявлень про естетику побуту й бажання вносити прекрасне в побут; розкриття значення мистецтва в житті сім'ї, стимулювання інтересу до різних видів мистецтва, вміння створювати домашню бібліотеку, фонотеку, колекціонувати тощо; навчання розумної організації дозвілля і культурного відпочинку.

Проведений аналіз напрямів формування відповідального ставлення старшокласників до майбутнього сімейного життя показав, що головною умовою подолання труднощів і проблем сучасної сім'ї є підвищення рівня культури стосунків статей, виховання особистості сім'янина нового типу. Наявність у молодого покоління орієнтації на сімейний спосіб життя - позитивна тенденція в подальшому розвитку нашого суспільства.

Література:

1. Вілівчук О.М. Сім'я як суб'єкт соціального аналізу. – Львів : Каменяр, 1991. – 139 с.
2. Гусак Н. І. Підготовка юнаків-старшокласників до виконання соціальних ролей чоловіка та батька : дис.канд.пед.наук: 13.00.05 «Соціальна педагогіка»/ Гусак Надія Іванівна. — Х., 2005. — 208 с.
3. Карасевич А. П. Формування готовності студентської молоді до створення сім'ї: автореф. дис.канд.пед.наук: 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / Карасевич Антоніна Павлівна. — К., 2007. — 19 с.
4. Руденко Т.П. Молода сім'я в сучасній Україні: автореф. дис.канд.філософ.наук: 09.00.03 / Руденко Тамара Петрівна . — К., 2004. — 18 с.

Науковий керівник:

кандидат педагогічних наук, професор Веретенко Тетяна Григорівна.

**Ольга Лучанінова, Вікторія Марєєва
(Дніпропетровськ, Україна)**

ТАЙМ-МЕНЕДЖМЕНТ У НАВЧАЛЬНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ЗДОБУВАЧА ВИЩОЇ ОСВІТИ

Швидкий темп життя студента як особистості в умовах дефіциту часу створює напруженість, вступає в конфлікт з емоційним переживанням, що приводить до дезорганізації студента у навчальній діяльності. Час сьогодні є цінністю, і від того, наскільки правильно студент організує свою працю, залежить його подальше особистісне зростання.

Аналіз змістовності завдань та обов'язків студентів інженерних спеціальностей, збільшення кількості годин, відведених на самостійну роботу зумовлює необхідність більш ефективного використання часу студентів на вивчення технічних дисципліни. Ось чому сьогодні важливим є вирішення питань, пов'язаних з управлінням часом («тайм-менеджмент»), що сприятиме підвищенню ефективності використання часу студента на вивчення дисциплін.

За умови кредитно-модульної системи вищої освіти скорочується час, відведений на виклад навчального матеріалу викладачем у рамках аудиторного заняття; більше уваги приділяється самостійній роботі студента над учбовим матеріалом. Студенти молодших курсів, як правило, не володіють достатніми навичками самоконтролю, необхідним досвідом самостійної роботи по засвоєнню величезної кількості різнопланового і складного учбового матеріалу і, тим більше, сучасними методами і методиками підвищення ефективності процесу навчання [6].

Суспільство потребує фахівців, здатних правильно управляти робочим часом, які ефективно виконують покладені на них завдання у визначений строк. Саае тому треба ще зі студентських років навчання привчати молодь до правильного розподілу часу для виконання певного виду робіт. Це допоможе студентові самореалізуватися у професійній діяльності.

Тайм-менеджмент пов'язаний з іншими науками, в тому числі з фізикою, біологією, соціологією, філософією, психологією, оскільки в цих і деяких інших галузях знань містяться відомості про час [3, с. 8-9].

Потреба самореалізації - одна з провідних потреб особистості. Вона є першопричиною активності людини, спрямованої на творення благ собі та інших людей. Самореалізація - не поодинокі дія, а процес

постійного подолання внутрішніх суперечностей особистості з метою повного розкриття власного потенціалу.

Самореалізація особистості - багатоаспектне поняття: його можна розглядати не тільки як процес, та й як потребу, мету, підсумок. Самореалізація особистості - це перехід з життя у власному внутрішньому світі, у світі власної свідомості, до життя у навколишньому світі та інше. Від самопізнання в широкому сенсі слова до практики, або від «Я» бездоганного до «Я» реального [3].

Самореалізація в ієрархії потреб А. Х. Маслоу - вище бажання людини розвивати свої таланти і можливості. Це прагнення людини проявити себе в суспільстві, показати свої позитивні сторони. У сучасному суспільстві людина не може бути успішним без свідомого ставлення до власного життя, його проектування, без стратегії життя.

Зрозуміло, що самореалізація особистості неможлива без проектування власного життя, вироблення актуальних стратегій. Тому потрібно сформувати здатності управління власної самореалізацією. Управляти самореалізацією можна через управління своєю діяльністю. Більш природним інвентарем навчання здібностям управління власної діяльністю є техніка «time management» (управління часом, організації часу), під якою слід усвідомлювати не просто набір технік планування, але всеохоплюючу систему управління індивідуальною діяльністю, тобто самоменеджмент.

Самоменеджмент - це самоорганізація, вміння керувати собою, управляти процесом управління у широкому сенсі слова (у часі, просторі, спілкуванні, діловому світі).

Тайм-менеджмент допомагає виконувати роботу з меншими витратами, краще організувати працю (отже, одержати кращі результати), зменшити завантаженість роботою і, як результат, зменшити поспіх і стреси [5].

Отже, тайм-менеджмент - це послідовне і цілеспрямоване використання ефективних методів роботи в повсякденній практиці з оптимальним використанням своїх ресурсів для досягнення своїх цілей.

Самоменеджмент дозволяє ефективно пройти всі етапи успішного шляху до мети, а саме: вирішити, чого ви хочете досягти; створити власне бачення успіху; використовувати метод «великих стрибків»; вірити, що успіх прийде; зосередитися на цілях, які ведуть до успіху; не падати духом при невдачах.

Дотримуючись завдань нашого дослідження, з'ясуємо, що таке тайм-менеджмент у навчанні здобувачів вищої освіти і чим він може бути корисний у професійній діяльності майбутніх фахівців.

В освіті та психології тайм-менеджмент - це методи, навички і стратегії, за допомогою яких людина може ефективно спрямовувати власну діяльність на досягнення цілей. Управління часом включає в себе постановку цілей, прийняття рішень, фокусування, планування особистого часу, самопізнання, самоорганізацію, самоконтроль, самоосвіту і багато інших складових.

Безперечно, самоменеджмент дозволяє студентові стати господарем власного життя. Багато хто скаржиться на те, що вони «пливуть за течією» і не можуть нічого змінити у своєму житті, а причину цього вони шукають у навколишньому світі, хоча правильніше шукати її в собі. Дуже часто причиною для студента є невміння або чітко сформулювати, чого він хоч у навчанні, або знайти необхідні ресурси для досягнення цілей.

Вважаємо, що тайм-менеджмент покликаний допомогти поставити мету; знайти ресурси для її досягнення; підібрати найбільш ефективні методи використання цих ресурсів; цілеспрямовано і послідовно застосовувати ці методи на практиці, а саме у навчанні [4].

Ефективний тайм-менеджмент вимагає наявності ключових навичок і якостей, які можна і треба в собі розвивати. Ці навички були виділені Дейвом Френсисом і Майком Вудкоком, класиками ефективного менеджменту [2].

Здатність керувати собою, раціонально використовувати свої вміння, енергію, час, протистояти стресам; ясні, розумні і адекватні сучасній реальності особисті цінності; чіткі та реалістичні життєві цілі (як діловий, так і в особистому житті); прагнення до постійного особистісного росту, сприйняття нових можливостей і ситуацій; навички ефективного прийняття рішень і вирішення проблем; винахідливість, творчий підхід, вміння генерувати та використовувати нові, інноваційні ідеї [2].

Навіщо необхідний тайм-менеджмент майбутньому фахівцю в діловій сфері? Він допоможе кар'єрі? Серед неодмінних передумов успішного кар'єрного росту зазвичай називають цілеспрямованість, часто надаючи цьому слову негативний відтінок - мовляв, кар'єрист готовий піти по трупах заради підвищення. Так, є і такі, але найчастіше цілеспрямована людина чітко знає, чого вона хоче й навіщо їй потрібна нова посада - не просто для запису в трудовій і підвищення заробітної плати (хоча і для них теж), а для самореалізації.

Цікавою для нашого дослідження є робота Дудки Т., яка розглядає проблему оптимізації навчально-виховного процесу шляхом використання педагогічної технології «тайм-менеджмент» як засобу формування професійного інтересу студентів туристичних спеціальностей до діяльності. Особливу увагу педагог приділяє аналізу компонентної та змістовної наповненості технології, яка відображає її аксіологічний та розвивальний зміст [1].

Спираючись на визначення Дудки Т., що «тайм-менеджмент як педагогічна технологія в житті студента – це послідовна й цілеспрямована діяльність, що ґрунтується на застосуванні технік організації особистої та навчальної діяльності в повсякденній практиці з метою оптимального використання власного вільного часу» [1, с. 21], ми можемо уточнити дефініцію «тайм-менеджмент» відповідно до теми нашого дослідження: «тайм-менеджмент» - це гілка самоменеджменту, вміння студента послідовно,

цілеспрямовано і раціонально використовувати ефективні методи, енергію, час на навчання, вміння керувати собою і своїм часом для досягнення навчальної мети (у процесі вивчення дисципліни «Системи технологій у промисловості»).

Дослідниця стверджує, що технологія «тайм-менеджмент» за своєю суттю є глибоко педагогічною, оскільки вона: включає взаємодію викладача і студента; адекватна компонентам педагогічного процесу (мета, завдання, зміст, методи, засоби, форми і результати взаємодії); формує ціннісний підхід до часу, феномена самоорганізації, процесу навчання; сприяє особистісному зростанню студента, здійснюючи часову навігацію самостійної роботи та конкретних умінь самоорганізації. Основними принципами педагогічної технології тайм-менеджменту є: орієнтація на час як цінність; самостійна робота та індивідуальність рішень; необхідність моніторингу власної ефективності мислення; спрямованість на ефективність, досягнення та невичерпність резервів ефективності [1].

З поданого вище матеріалу бачимо, що основна мета тайм-менеджменту полягає в дуже дієвому використанні власних здібностей здобувача вищої освіти для подолання зовнішніх подій, оптимізації власного часу. Процес управління своєю діяльністю в цілому складається з наступних кроків: постановки цілей і завдань управління, прийняття рішень щодо організації виконання намічених цілей, організації діяльності з виконання завдань і досягненню поставлених цілей, самоконтролю і контролю підсумків.

У зв'язку з цим вважаємо, що дослідження самоменеджменту, і особливо тайм-менеджменту як його складової, є вимогою часу. Тайм-менеджмент як педагогічна технологія у процесі навчання здобувачів вищої освіти є дуже дієвою організацією їхньої навчальної діяльності. Навчившись керувати часом у процесі навчання, студенти таким чином готують себе до професійної діяльності.

Література:

1. Дудка Т. Педагогічна технологія «тайм-менеджмент» як засіб формування професійного інтересу студентів до туристичної діяльності / Обрії. – 1(38), 2014. – С. 20-23
2. Вудкок М., Фрэнсис Д. Раскрепощенный менеджер. Для руководителя практика: Пер. с англ.- М.: "Дело", 1991.- 320 с.
3. Горбачев А.Г. Тайм- менеджмент. Время руководителя – М: ДМК Пресс, 2007 – 128 с.
4. Колпаков В.М. Самоменеджмент: [навч. посіб.] / В.М. Колпаков. – К.: ДП «Видавничий дім Персонал», 2008. – 528 с.
5. Перерва П.Г. Мистецтво самомаркетингу. Працевлаштування без проблем. - Х., 2009.
6. Храпай О.В., Мельник Н.О., Чайковський Ю.Б. Досвід проведення тренінгу «Тайм-менеджмент та гістологія» <https://sites.google.com/a/hrapay.com/elena/moi-publikacii/dosvid-provedenna-treningu-tajm-menedzment-ta-gistologia>

Науковий керівник:

кандидат педагогічних наук, доцент Лучанинова О.П.

Олег Малишевський
(Умань, Україна)

НАВЧАЛЬНЕ ІНФОРМАЦІЙНЕ СЕРЕДОВИЩЕ ЯК ЗАСІБ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ ІНЖЕНЕРІВ-ПЕДАГОГІВ

Розвиток комп'ютерної техніки та інформаційно-комунікаційних технологій створює сьогодні благодатні умови для формування і розвитку єдиного освітнього простору України. В умовах інформаційного суспільства, основною цінністю якого є інформація, об'єднання інформаційних освітніх ресурсів стає першочерговою необхідністю. Сучасні телекомунікаційні засоби, володіючи потужним потенціалом, дозволяють подолати розрізненість і роздрібненість, притаманну традиційній системі освіти, сприяючи створенню і розвитку єдиного освітнього простору на різних рівнях від міжнародних освітніх спільнот до університетських і шкільних методичних об'єднань.

Гостра конкуренція, що панує сьогодні на ринку освітніх послуг, посилює вимоги щодо якості професійної підготовки випускників вищих педагогічних навчальних закладів, зокрема студентів спеціальності "Професійна освіта". Відмінною особливістю системи сучасного професійного навчання є наявність домінуючого елемента – інтегрованого інформаційного середовища, що забезпечує активне використання інформаційно-комунікаційних технологій при підготовці інженерів-педагогів.

Робота в напрямку окреслених проблем вже активно ведеться, що знайшло відображення у роботах сучасних науковців: процес інформатизації навчального процесу у вищому навчальному закладі вивчали Р. С. Гуревич, М. І. Жалдак, І. В. Роберт та ін.; психолого-педагогічні основи використання інформаційно-комунікаційних технологій відображено в роботах В. П. Беспалька, М. П. Лапчика, Ю. І. Машбіца, Є. С. Полат та ін.; шляхи використання засобів інформаційно-комунікаційних технологій в освітніх закладах досліджували В. Ю. Биков, Л. І. Білоусова, Ю. О. Дорошенко, М. І. Жалдак, Ю. О. Жук, В. В. Лапінський, Ю. І. Машбіць, В. М. Монахов, Н. В. Морзе, В. К. Сидоренко та ін.; використання мережних інформаційних технологій у навчанні досліджували Л. В. Брескіна, В. М. Кухаренко, Н. В. Морзе, В. В. Олійник, Є. С. Полат

та ін.

Мета статті – з'ясування науково-методичних основ та психолого-педагогічних особливостей формування сучасного навчального інформаційного середовища для професійної підготовки інженерів-педагогів.

В умовах інформатизації всіх видів професійної діяльності домінуючими стають духовні, інтелектуальні взаємозв'язки особистості та суспільства. Інтелект людини, рівень її духовної та інформаційної культури, рівень фахової компетентності починають відігравати сьогодні головну роль у соціалізації особистості. Головним фактором її формування стає інформаційне середовище з його когнітивними механізмами і структурами, найновішими технологічними досягненнями, сучасними засобами масової інформації та комунікації. Таке інформаційне середовище можна вважати вербально-інформаційним компонентом цілісного інформаційного поля [1, с. 18]. Як зазначає Е. М. Каструбін, інформаційне поле є живою системою, здатною отримувати інформацію, зберігати її, навчатися на раніше отриманій інформації, творити нову інформацію всередині себе і за власною волею додавати розпорядження щодо матеріального руху і дій [2, с. 50].

Гуманізація сучасного суспільства як найсуттєвіший чинник формування інформаційної цивілізації сприяє оптимізації всіх параметрів інформаційного поля особи з метою забезпечення її всебічного, гармонійного, цілісного розвитку. У процесі розвитку професійних якостей особистості у системі гуманізації суспільства слід відрізнити безпосередній і опосередкований вплив соціальної комунікації і сучасного інформаційного середовища на людину. Невід'ємною складовою цього процесу виступає саморозвиток особистості, який відбувається упродовж усього її життя і характеризується як активний початок її діяльності, її спрямованості до соціалізації. Саморозвиток постає також як початок та продовження процесу управління професійним розвитком майбутнього інженера-педагога, його соціалізацією.

Цікавим, у спектрі тематики нашої статті, є дослідження дефініції "освітнє середовище", яка по суті розкриває структуру, умови існування і розвитку сучасного комп'ютеризованого навчального інформаційного середовища. В сучасній науковій літературі досліджується дефініція розглядається під різним кутом зору. Так, В. А. Ясвін, розглядаючи еколого-особистісний зміст поняття "освітнє середовище", розуміє його як систему впливів і умов формування особистості за визначеним зразком, а також можливостей для її розвитку, які містяться у соціальному та просторово-предметному оточенні [3, с. 12].

Розкриваючи психодидактичний аспект освітніх систем, В. І. Панов розкриває сутність поняття "освітнє середовище" як систему освітніх умов, які необхідні для практичної реалізації даної освітньої технології та місії даного навчального закладу, включаючи просторово-предметні умови, систему міжособистісних (соціально-психологічних) взаємовідносин між суб'єктами навчально-виховного процесу та сукупність різнобічних видів діяльності, необхідних для соціалізації тих, хто навчається у відповідності до вікових особливостей розвитку та індивідуальних інтересів [4, с. 97].

Останнім часом досить часто використовується термін "інтегроване інформаційне середовище", який визначає взаємодію (чи об'єднання) окремих елементів, існування яких передбачає організацію їх у систему (в даному випадку – у систему освіти) з метою отримання нової якості особистості.

У формуванні сучасного інформаційного середовища навчальної діяльності беруть участь:

- *викладач*, який визначає зміст програми курсу, вибір навчальної літератури, методи викладання, стиль спілкування тощо;
- *педагогічний колектив вищого навчального закладу*, який встановлює загальні вимоги до студентів, формує систему стосунків між педагогічним та студентським колективами, зберігаючи традиції даного навчального закладу тощо;
- *держава як суспільний інститут*, яка визначає матеріальне забезпечення освіти в цілому, керує соціальним замовленням на формування тієї чи іншої системи знань і поглядів.

Інформаційне навчальне середовище вищого навчального закладу існує сьогодні під невпинним впливом інформаційно-комунікаційних технологій. На нашу думку, розвиток сучасного професійно орієнтованого навчального інформаційного середовища для підготовки майбутніх інженерів-педагогів необхідно розглядати як взаємозв'язок двох аспектів – інформаційного і комунікаційного.

Інформаційна підготовка майбутніх інженерів-педагогів передбачає:

- реалізацію принципу технологічності навчання (засвоєння студентами не тільки предметного змісту, а й педагогічних прийомів, форм і методів навчання, технології навчання у цілому);
- особистісно та професійно орієнтоване предметне навчання контекстного типу в рамках фахової підготовки;
- виконання методичних завдань при вивченні спеціальних дисциплін (аналіз змісту, складання його тезауруса і логічної структури, планування його вивчення тощо);
- включення студентів у систему науково-дослідної та науково-методичної роботи кафедр, починаючи з I курсу;
- включення студентів у професійно орієнтовану систему поза аудиторної діяльності;
- постійний моніторинг якості освіти на різних етапах навчальної діяльності (як традиційний, так і з використанням комп'ютерних чи мережних технологій).

Таким чином, інформаційна підготовка інженерів-педагогів у вищому навчальному закладі повинна бути нерозривно пов'язана з пропедевтикою їхньої майбутньої професійної діяльності, важливою частиною якої буде використання інформаційних технологій. Оволодіння такими технологіями повинно стати не

тільки метою навчання, а й засобом здобуття освіти.

Важливою особливістю сучасних інформаційних технологій є те, що їх широке використання не лише забезпечує активне залучення студентів до процесу навчання, а й дозволяє управляти цим процесом на відміну від більшості традиційних навчальних середовищ. Реалізація інтерактивних можливостей мережних технологій навчання дозволяє забезпечити стійкий зворотний зв'язок і стимулювати діалог, що не завжди можливо у традиційних системах навчання.

Використання мережних технологій, особливо Інтернету, створює умови для розвитку комунікаційної компоненти навчального освітнього середовища ВНЗ, що зумовлює реалізацію таких якостей досліджуваної системи:

- соціальна міжособистісна взаємодія суб'єктів системи;
- універсальність використовуваних інформаційних навчальних ресурсів;
- їх модульність;
- можливість роботи у мережі (у тому числі, локальній) на різних апаратно-програмних платформах;
- можливості масштабування системи для використання у навчальних закладах різного профілю, рівня, структури і величини, з різними цілями використання технологій дистанційного навчання;
- забезпечення високого рівня надійності системи;
- повна автоматизація функціонування системи і можливість інтеграції з іншими видами інформаційних систем.

Впровадження різних платформ мережного навчання у процес підготовки майбутніх інженерів-педагогів дозволяє виділити дистанційну форму навчання в окрему систему, якій притаманні усі ознаки сучасного навчального інформаційного середовища, що дозволяє:

- інтенсифікувати діалог між студентом і викладачем;
- посилити діяльну основу освіти на базі використовуваного навчального матеріалу;
- більш ефективно управляти навчальним процесом з використанням сучасних засобів комунікацій;
- посилити індивідуальну компоненту навчання;
- приділяти більше уваги роботі зі студентами на конференціях, семінарах, обговореннях тощо;
- скоротити витрати людських ресурсів, засобів і часу;
- реалізувати право кожної людини навчатися в будь-якому навчальному закладі у будь-якого викладача незалежно від місця розташування цього закладу й місця її проживання.

Таким чином, сучасне навчальне інформаційне середовище підготовки майбутніх інженерів-педагогів є не тільки потужним засобом реалізації соціального запиту, воно являє собою педагогічну технологію, яка ґрунтується на принципі самостійного навчання і ставить метою творчий саморозвиток особистості. Така гуманістична форма отримання знань і навичок на інтеграційних засадах досягнень сучасної педагогіки, психології, традиційних освітніх та нових інформаційних та телекомунікаційних технологій створює будь-якій людині належні умови для самовдосконалення, усвідомлення своєї дієздатності, самостійності і соціальної значущості, підвищення загально-культурного і професійного рівнів. Основними позитивними рисами навчального процесу, організованому у такому середовищі, можна назвати: активність студентів у виборі напрямку, форми і темпу навчання; можливість більш тісного безпосереднього спілкування з педагогами-професіоналами, своїми однодумцями по навчанню і фахівцями високого рівня; доступ до культурних і науково-технічних надбань людства; збільшення творчої складової навчальної діяльності за рахунок інтерактивних, ігрових, розвивальних форм занять, постійної мотивації до пізнання та активізації діяльності.

Сьогодні відзначається суттєвий прогрес у напрямку доступності засобів телекомунікації та інформаційних технологій для сфери вищої професійної освіти. Отже, можна говорити про те, що сьогодні вже створена телекомунікаційна основа системи відкритої мережної освіти. Однак, неодмінною умовою ефективного використання сучасних навчальних інформаційних середовищ на базі ІКТ є якісне інформаційне наповнення, що забезпечує підтримку процесу навчання і становлення професіоналізму майбутнього інженера-педагога. Означена проблема є досить актуальною сьогодні і визначає напрям для подальших наукових досліджень.

Література:

1. Малишевський О. В. Пропедевтика інформаційної культури учнів 5–7 класів на заняттях з трудового навчання і художньої праці : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Малишевський Олег Володимирович. – К., 2007. – 313 с.
2. Кастрюбин Э. М. Трассовые состояние и "поле смысла" / Э. М. Кастрюбин. – М. : "КСП", 1995. – 288 с.
3. Ясвин В. А. Образовательная среда : от моделирования к проектированию [Электронный ресурс] / В. А. Ясвин. – М. : Смысл, 2001. – 365 с. – Режим доступа : http://www.pedlib.ru/Books/6/0471/6_0471-1.shtml#book_page_top.
4. Панов В. И. Психодидактика образовательных систем : теория и практика [Электронный ресурс] / В. И. Панов. – СПб. : Питер, 2007. – 352 с. : ил. – Режим доступа : http://ecopsylab.ru/wp-content/uploads/2012/03/Панов_Психодидактика-образовательных-систем.pdf.

ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМ ДИСЦИПЛІНИ «БЕЗПЕКА ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ» У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

Сучасний стан науково-технічного розвитку суспільства та соціально-політичної ситуації в державі, особливо у зоні проведення антитерористичної операції, містять безліч небезпек, які загрожують здоров'ю та інколи навіть життю людини. За таких обставин безпека життєдіяльності людини стає першочерговим завданням, оскільки стосується сутності людського життя.

Система освіти XXI століття, потребує кардинальних змін системи навчання у ВНЗ України, створення інформаційно-освітніх середовищ, пошуку нових технологій для розвитку бази навчально-методичних матеріалів, розробок електронних підручників.

Аналіз основних досліджень і публікацій фахівців з БЖД, ОП, ОПГ із проблем викладання цих дисциплін у вищих навчальних закладах України (В. Биков, В. Лапін, В. Заплатинський, І. Пістун, В. Терещенко, О. Запорожець) засвідчує неоднозначний підхід до питання реформування освіти в галузі вищезазначених дисциплін.

Метою статті є історико-педагогічний аналіз стану викладання дисципліни «Безпека життєдіяльності» у вищій школі, та обґрунтування можливостей використання системи дистанційного навчання Moodle, з метою забезпечення високого рівня теоретичних і практичних знань майбутнього спеціаліста у сфері безпеки своєї професійної діяльності.

Процес становлення БЖД як навчальної дисципліни тривав у 80 - 90 х роках двадцятого століття. Розробка теоретичних основ та становлення БЖД як галузі науки розпочалось в перші роки незалежності України. Цей час визначається періодом заснування у вищій школі освітнього напрямку «Безпека життєдіяльності». Так, спільним наказом Міністерства освіти України та Штабу цивільної оборони України від 20.06.1995 року за № 182/200 в усі навчальні плани вищої школи було введено «Безпеку життєдіяльності» як нормативну дисципліну. У загальноосвітніх закладах, починаючи з 1999-2000 н. року, згідно з наказом Міністерства освіти України від 18.08.1999 р. за № 300, було введено курс «Основи безпеки життєдіяльності». Відповідно інтенсивно розробляються навчально-методична література та впроваджуються у навчальних процес вищої та середньої школи.

Не зважаючи на велике значення, перша програма дисципліни «БЖД» у ВНЗ, через ряд вагомих причин, піддавалась постійній критиці. Оскільки, в ній не приділялось належної уваги вивченню теоретичних основи безпеки життєдіяльності людини, а була направлена на забезпечення безпеки людини лише в умовах надзвичайних ситуацій.

Проте і друга програма для вищої школи нормативної дисципліни «БЖД», прийнята 04.12.1998 року, також піддалась критиці науковців через те, що містила багато теорії, яка була відірвана від реального життя [4]. На той час, сучасні вимоги суспільства вимагали від випускників ВНЗ компетенцій, знань, умінь і навичок для здійснення професійної діяльності за спеціальністю з урахуванням ризику виникнення техногенних і природних небезпек, які можуть спричинити надзвичайні ситуації та привести до несприятливих наслідків на об'єктах господарювання. Тобто виникла потреба формувати у молодих спеціалістів відповідальність за особисту та колективну безпеку.

Для цього було ухвалено спільний Наказ Міністерства освіти і науки України, Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи і Державного комітету України з промислової безпеки, охорони праці та гірничого нагляду від 21.10.2010 року за № 969/922/216 «Про організацію та вдосконалення навчання з питань охорони праці, безпеки життєдіяльності та цивільного захисту у вищих навчальних закладах України». Згідно із цим наказом навчальна дисципліна «БЖД» є нормативною дисципліною, що включається у навчальні плани як дисципліна обов'язкового вибору, і обсяг навчального часу для вивчення дисципліни не повинен бути меншим 54 академічних годин (1,5 кредиту ECTS).

Так, починаючи з 2011 року, у вищій школі діє нова типова навчальна програма нормативної дисципліни «Безпека життєдіяльності». Відповідно її змісту дисципліна «БЖД» займає провідне місце у структурно-логічній схемі підготовки фахівця за освітньо-кваліфікаційним рівнем «молодший спеціаліст», «бакалавр», оскільки є дисципліною, що використовує досягнення та методи фундаментальних та прикладних наук, та дозволяє випускнику вирішувати професійні завдання за певною спеціальністю з урахуванням ризику виникнення внутрішніх і зовнішніх небезпек, що спричиняють надзвичайні ситуації та їхніх негативних наслідків.

Проте Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30 травня 2014 року за № 590 дію Наказу від 21.10.2010 року за № 969/922/216 було скасовано. Метою даного розпорядження МОН України передбачає надання повної автономії вищим навчальним закладам у встановленні обсягів та структури підготовки з навчальних дисциплін «Основи охорони праці», «Безпека життєдіяльності» відповідно до характеру майбутньої професійної діяльності студентів. Даним Розпорядженням також передбачається можливість ВНЗ визначати необхідність включення розділів «Основи охорони праці», та «Охорона праці та безпека у надзвичайних ситуаціях» в дипломних роботах, а також вводити питання з охорони праці до індивідуальних комплексних контрольно-кваліфікаційних завдань.

Керівництво деяких ВНЗ відразу ж сприйняло Розпорядження № 590, як команду «діяти» і дехто, навіть, спромігся скасувати викладання зазначених дисциплін, супроводжуючи це змінами навчальних планів. Крім того, більшість деканатів ВНЗ об'єднали дві дисципліни в один інтегрований курс «Безпека життєдіяльності та основи охорони праці», ще при цьому суттєво скоротивши обсяг аудиторних годин (8 годин - лекційні заняття, 8 годин - практичні заняття). Таким чином, співвідношення кількості годин аудиторних занять до самостійної та індивідуальної роботи студентів становить 35 %.

На наш погляд, є лише декілька позитивних моментів такої інтеграції двох дисциплін це: по-перше, можливість звести усю проблематику з питань безпеки людини в якісно однорідну площину; по-друге, охарактеризувати основні розбіжності між дисциплінами; по-третє, виявити специфіку цих дисциплін та визначити коло їх знань.

Курс БЖД не повинен скорочуватися або інтегруватися в інші дисципліни, тому що кількість небезпек, які загрожують сучасній людині, постійно збільшується. Адже, ситуація, що склалася в Україні за останні два роки, особливо у зоні проведення АТО, вимагає нових підходів і у викладанні низки дисциплін. У типових програмах вищезазначених дисциплін у прямій постановці не аналізуються питання оповіщення та інформування населення у разі надзвичайних ситуацій, евакуації, що в подальшому негативно позначається на розробці робочих програм з дисциплін. А навчально-методична література з дисциплін БЖД, ЦЗ, ОП, ОПГ розрізнена, розрахована на різний рівень використання і лише в разі системного використання джерел Інтернету дає змогу засвоїти у повному обсязі програми цих дисциплін [1].

Не зважаючи на те, що вивчення інтегрованої дисципліни «БЖД та ООП» передбачає застосування кредитно-модульної системи організації підготовки студентів, зазначена кількість аудиторних занять не дає можливість студентам ефективно опанувати знання й уміння в межах кожного окремого змістового модуля (автономної дисципліни) навчального матеріалу курсу, а також не дає можливість забезпечити високий рівень теоретичних і практичних знань майбутнього спеціаліста у сфері безпеки своєї професійної діяльності.

Якщо дисципліна БЖД входить лише до стандартів рівня «Базова вища освіта», то логічно було б зберегти в змістовій частині ГСВО загальноосвітню компоненту, необхідну для всіх спеціальностей. Це може бути законодавче забезпечення БЖД, теорія ризик-орієнтованого підходу в загальному вигляді, психологічні аспекти БЖД, безпека життєдіяльності у надзвичайних ситуаціях. Бакалаврат вивчає ризик-орієнтований підхід (РОП) у курсі БЖД у загальному вигляді поряд і іншими питаннями безпеки, а детальна конкретизація методології РОП, згідно з принципом наступності, має бути доведена до рівня умінь у процесі підготовки спеціаліста [5].

Система фахової підготовки спеціалістів у вищих навчальних закладах, відповідно до соціально-економічних перетворень, періодично зазнає змін. Тому метою вищої освіти сьогодні є "підготовка фахівців, здатних забезпечити перехід від індустріального до інформаційно-технологічного суспільства через новаторство у навчанні, вихованні і науково-методичній роботі" [3].

На нашу думку, досягти зазначеної мети та подолати вище перераховані проблеми, стає можливим за допомогою використання потенціалу системи дистанційного навчання Moodle. При цьому студенти можуть використовувати повний комплект навчально-методичного забезпечення дисциплін «БЖД» та «ООП» не лише як електронний посібник (текст, презентація), а й використовувати інтерактивні ресурси різних форматів (статті, аудіо, відео, та мультимедійні формати), які розміщено на різних сайтах Інтернету у вільному доступі.

Крім того, потенціал системи Moodle, дозволяє застосовувати різноманітні шляхи та методи самостійного опрацювання теоретичного матеріалу та використовуючи для цього різні методики, наприклад, застосування випереджувальних завдань. Ці завдання розробляються таким чином, щоб студент під час аудиторних занять працював не на репродуктивному рівні, а творчо, і планове заняття, наприклад, лекція проходила б не у формі монологу викладача, а у формі дискусії, диспуту (інтерактивна лекція) [6].

З метою перевірки рівня засвоєння теоретичних знань, в режимі онлайн платформи Moodle, проводиться тестування і самоконтроль знань студентів, із фіксацією їх результатів в електронному журналі, що дає можливість суттєво зекономити час.

Висновок: На даний час, у вищій школі, в процесі викладання дисципліни «Безпека життєдіяльності» виникають наступні проблеми:

- об'єднання двох дисциплін в інтегрований курс «Безпека життєдіяльності та основи охорони праці»;
- суттєве скорочення обсягу аудиторних годин;
- відсутність навчальних підручників, які б повністю відповідали змісту типової навчальної програми нормативної дисципліни «Безпека життєдіяльності».

На нашу думку, вирішити зазначені проблеми, а також інтенсифікувати та індивідуалізувати навчальний процес стає можливим лише з використанням потенційних можливостей комп'ютерних технологій. Таким чином, виникає потреба у викладачах БЖД, які не тільки добре володіють теоретичними знаннями, а й творчо адаптуються до порядку й способу подачі навчального матеріалу та контролю за його засвоєнням, через розробку та постійне оновлення якісних навчальних ресурсів, адекватних виклику часу.

Література:

1. Биков В.І., Кожем'якін О.С. Удосконалення процесу викладання дисципліни «Безпека життєдіяльності» у вищих закладах освіти / В.І. Биков, О.С. Кожем'якін // Безпека життєдіяльності. – 2007. – №8. – С. 38–39.
2. Збірник директивних документів з питань викладання нормативних дисциплін «Безпека життєдіяльності», «Основи охорони праці», «Охорона праці в галузі», «Цивільна оборона» у вищому навчальному закладі / [уклад.: А.В. Русаловський, В.В. Мухін, В.М. Заплатинський.]. – К.: Основа, 2003. – 488 с.
3. Змістові частини галузевих стандартів вищої освіти фахівців освітньо-кваліфікаційних рівнів молодшого спеціаліста та бакалавра щодо освіти з питань цивільної оборони, охорони праці, екології та безпеки життєдіяльності. – К., 2002.
4. Лапін В.М. Безпека життєдіяльності / В.М. Лапін. – Львів : Львівський банківський коледж, 1998. – 185 с.
5. Пістун І.П. Безпека життєдіяльності : підручник / І.П. Пістун, В.І. Кочубей. – Суми: Університетська книга, 2012. – С. 7.
6. Стеценко Н.Н., Ткачук Г.В. Организация учебно-познавательной деятельности будущих педагогов в системе дистанционного обучения Moodle (опыт работы). [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://dspace.udpu.org.ua:8080/jspui/handle/6789/2343>

Ольга Нестеренко
(Київ, Україна)

РОЛЬ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІЙ РОБОТІ З ВИМУШЕНИМИ ПЕРЕСЕЛЕНЦЯМИ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Війна на сході України залишила без житла і роботи сотні тисяч людей. Рятуючись від озброєних бойовиків, які захопили цілі райони, від артилерійських обстрілів, що руйнували міста, люди їхали, взявши з собою тільки необхідні речі, сподіваючись повернутися через тиждень додому. Проте цей тиждень перетворився на місяці, та навіть роки, тому актуальним питанням є діяльність уряду країни та громадських організацій у створенні всіх необхідних умов у вирішенні проблем вимушених переселенців.

Метою статті є аналіз діяльності громадських організацій по наданню необхідних послуг вимушеним переселенцям в Україні.

Виклад основного матеріалу. У зв'язку з воєнними подіями на сході України, загострилася економічна криза, що спричинила низький рівень толерантності до переміщених осіб та продемонструвала велику кількість проблем переселенців, які потребують негайного вирішення.

Серед основних проблем переселенців є наступні: пошук житла; проблеми у працевлаштуванні; отримання соціальних виплат; проблеми зі здоров'ям; відновлення втрачених чи загублених документів; допомога у влаштуванні дітей до навчальних закладів; гуманітарна допомога; психологічні проблеми тощо.

Враховуючи основні проблеми та потреби вимушених переселенців зі Сходу України, громадські організації по всій країні докладають максимум зусиль для вирішення цих питань, шляхом співпраці з іншими соціальними інституціями, залучення благодійних фондів, меценатів, волонтерських організацій.

Допомогу вимушеним переселенцям надають такі громадські організації та благодійні фонди: «Станція Харків» (Харків); КМЦССДМ (Київ); «КримSOS», «Схід-SOS», Новий Донбас (Донецьк), «Будинок вільних людей» (Київ), «Україна - це я» (Київ), Гуманітарний штаб «Допоможемо», Міжнародний благодійний фонд "Карітас України", ЦСССДМ (Одеса), Всеукраїнський благодійний фонд «Соціальне партнерство» (Київ), Коаліція «Соборна Україна» (Донбас, АР Крим).

Так, у Києві в центрі **«Будинок вільних людей»**, громадські організації **«КримSOS»**, **«Схід-SOS»**, **«Новий Донбас»**, надають допомогу вимушеним переселенцям, в форматі «єдиного вікна» з різних питань: юридична та психологічна допомога; допомога по соціальній адаптації; допомога з працевлаштування переселенців; допомога, пов'язана з пошуком житла, роботи [1].

У Києві представники **громадської організації «Україна - це я»** презентували віртуальну «Карту послуг» для переселенців, яка містить інформацію про те, де і як переміщена особа може отримати гуманітарну допомогу (із зазначенням адрес, телефонів гарячих ліній, з картами, схемами міст тощо).

Гуманітарний штаб «Допоможемо» створено при Фонді Ріната Ахметова допомагає людям по 4-х основних напрямках: організація евакуації людей із зони військових дій; доставка гуманітарної допомоги (продукти, вода, ліки, засоби гігієни); розміщення переселенців поза зоною військових дій; надання адресної допомоги дітям, які втратили батьків в зоні військових дій [2].

Міжнародний благодійний фонд "Карітас України" здійснює програми допомоги постраждалим під час протистоянь на Майдані, сім'ям загиблих, переселенцям і постраждалим на сході України[3]: соціальний супровід, оплата послуг у відновленні втрачених документів, консультування та інформаційна підтримка; гуманітарна допомога продуктами харчування, одягом і взуттям, гігієнічними пакетами; проживанням, транспортуванням; юридична допомога (консультування і супровід у виробленні документів) та соціальний супровід (сприяння адаптації, допомога в пошуку працевлаштування); психологічна підтримка і консультування (арт-терапія, консультації, психодрама).

ЦСССДМ у м. Одеса започаткував благодійну акцію «*Рука допомоги*», з метою допомоги вимушеним переселенцям за трьома напрямками: створення єдиного call-центру «Довіряй справам» зі збору всієї інформації про прибуття та потребах переселенців[4]; організація роботи додаткових пунктів прийому гуманітарної допомоги(одяг, взуття, їжа, ліки) в різних районах міста Одеси та Одеської області; надання громадським і благодійним організаціям, волонтерам інформаційної підтримки в ЗМІ.

Станція «Харків» - громадська волонтерська ініціатива, створена з метою ефективного надання актуальної допомоги переселенцям із зони АТО [5]. Допомога переселенцям здійснюється по таким напрямкам: поселення; гуманітарна допомога; психологічна реабілітація; допомога в працевлаштуванні; інформаційна підтримка; оформлення безкоштовних жд-квитків; медичне, юридичне консультування; соціальний супровід.

Всеукраїнський благодійний фонд "**Соціальне партнерство**" є комунікатором між тими, хто готовий допомогти, і такими, що потребують цього. Його представники збирають продукти, книжки, іграшки, памперси, одяг, а потім роздають це переселенцям.

В рамках своєї роботи фахівці **київської мережі Центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді (ЦСССДМ)** у роботі з вимушеними переселенцями надають такі послуги [6]: інформаційні; соціально-педагогічні; соціально-економічні; психологічні послуги; гуманітарна допомога; діяльність Центру консультативної допомоги переселенцям, з метою надання інформаційної допомоги, допомоги у вирішенні соціальних питань, юридичної, психологічної та медичної консультацій.

Коаліція «Соборна Україна» є неформальним добровільним об'єднанням громадських організацій, які виїхали з Донбасу та Криму у зв'язку з проведенням там воєнних дій та окупацією.

Основні напрями діяльності: захист прав та інтересів вимушених переселенців; юридичні, психологічні та інформаційні консультації; ефективний вплив на вирішення проблем і викликів, пов'язаних з тимчасовою окупацією територій та з воєнними діями на сході України, з кризою у державі [7].

Проведений аналіз діяльності громадських організацій та благодійних фондів показав, що основні напрямки роботи з вимушеними переселенцями, наступні: гуманітарна допомога; надання юридичних консультацій та правової допомоги для вимушених переселенців; надання психологічної допомоги та підтримки; допомога у влаштуванні дітей у навчальні заклади; професійне консультування і сприяння одержанню професійної освіти; допомога у відновленні втрачених документів; надання інформаційних послуг про діяльність різних установ соціального спрямування, що надають послуги вимушеним переселенцям тощо.

Окрім забезпечення базових потреб переселенців, отримання роботи та житла, важливим фактором у успішній адаптації до нових умов перебування є ставлення суспільства до них, тому впровадження заходів щодо усунення негативного ставлення до переселенців в приймаючому суспільстві має ключове значення для їх інтеграції в суспільство. Враховуючи наявні проблеми вимушених переселенців зі сходу України, важливо визначити пріоритетні напрямки у вирішенні даної ситуації у діях місцевої та регіональної влади, ефективно використовувати існуючі засоби, які надані донорами, благодійними фондами, громадськими організаціями. Варто акцентувати увагу ще й на тому, що певний відсоток переселенців не планує повертатися на схід України, тому уряду та громадським організаціям потрібно виробити механізми інтеграції переселенців на територіях, де вони живуть.

Література:

1. Кілька організацій об'єдналися в "Дім вільних людей" для допомоги переселенцям з Криму і Донбасу. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.newsru.ua/ukraine/18aug2015/bvl.html>
2. Гуманітарний штаб Ріната Ахметова "Допоможемо" представив результати своєї роботи за 500 днів. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukr.segodnya.ua/regions/donetsk/gumanitarnyy-shtab-rinata-ahmetova-pomozhem-predstavil-rezultaty-svoey-raboty-za-500-dney-677789.html>
3. Карітас України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.caritas-ua.org/index.php/uk/news/1126--4->
4. В Одессе работает «горячая линия» помощи переселенцам из зоны АТО. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://omg.gov.ua/ru/news/61859/>
5. "Станція Харків" – перша зупинка допомоги внутрішньо переміщеним особам. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.prostir.ua/?focus=stantsiya-harkiv-persha-zupynka-dopomohy-vnutrishno-peremishchenym-osobam>.
6. Киевские волонтеры провели встречу с переселенцами, чтобы узнать об их проблемах. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://restoring-donbass.com/novosti/18732-kievskie-volonteryi-proveli-vstrechu-s-pereselentsami-chtobyi-uznat-ob-ih-problemah/>
7. Коаліція «Соборна Україна». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://chaika.org.ua/category/koalitsiya-soborna-ukraina/>

Науковий керівник:

кандидат педагогічних наук, професор Веретенко Тетяна Григорівна.

**Сәуле Нұрқасымова, Адал Бағдар
(Қазақстан Республикасы, Астана қаласы)**

БІЛІМ АЛУ САЛАСЫНДА ЕСЕПТЕРДІ ШЫҒАРУДЫҢ ЖОЛЫ

Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 27 шілдедегі «Білім туралы» Заңында «Білім мен ғылымды интеграциялау, оқу-тәрбие процесін қамтамасыз ету және жетілдіру, оқытудың жаңа технологияларын әзірлеу және енгізу, білім беру ұйымдарында және тиісті инфрақұрылымда педагог қызметкерлердің біліктілігін арттыруды қамтамасыз ету мақсатында оқу-әдістемелік және ғылыми-әдістемелік жұмыс жүзеге асырылады» деп, атап көрсетілген [1].

Қазақстан Республикасының үздіксіз білім беру жүйесі саясатының басты мақсаттарының бірі жан-жақты, жоғары білімді, шығармашылық қабілетті жеке тұлғаны тәрбиелеу [2].

Білім беру саласында физика пәнін меңгеруде есеп шығарудың үлкен көмегі бар. Физикалық есептерді шығара білу өз-өзінен келе қоймайды, білім алушылардың өздігінен шығару барасында қиыншылықтарға кездесіп, қиындықтарды шешіп, білімдерін бекітеді. Есепті оңайынан бастап, біртіндеп күрделендіре отырып, білім алушылардың өз бетімен шығару жағдайына жету негізгі мақсат болып табылады.

Есепті шығаруға кіріспес бұрын мына жағдайларды ескеру қажет:

- есептің шартын мұқият оқып шығып, қанадай физикалық құбылысқа негізделіп берілгенін, қандай шамалар белгілі, одан қандай шаманы анықтау керек екенін түсініп алу;
- есептің шартын түсінуге суреттер, сызбалар, схемалар көмектесуі, есептің шартына ой жүгіртіп, оның мазмұнын график түрінде кескіндеуге тырысу;
- физикалық шамалардың бәрін Халықаралық бірліктер жүйесінде өрнектеу;
- есептің шартын түсініп, нені табу керек екенін ұққаннан кейін, белгісізден белгіліге қарай өте отырып, логикалық пайымдау тізбегін құру;
- осындай пайымдау тізбегін құрып алғаннан кейін, кері қарай белгілінен білгісізге қарай өте отырып, ізделініп отырған шаманың теңдеуін қортып шығару;
- есепті шығарып болғаннан кейін шыққан нәтиженің дұрыстығын тексеру;
- жуық шамалармен орындалатын амалдар ережесін есте сақтау;
- жауаптың дәлдігі берілген сандардың дәлдігінен аспауы;
- есептен шығару нәтижесінде ізделеніп отырған шаманың сан мәні табылған болса, онда оны міндетті түрде өлшем бірлігі атауымен қоса жазу;
- есептің шешуін іздестіру, анықтау, дәлелдеу ол өте күрделі іс.

Физика есептерін шешуде мына элементтерге жіктеуге болады:

- а) есептің шартын оқып, талдау;
- ә) есепте берілген шамалар, атаулар білім алушыларға түсінікті ме соны анықтау. Сонымен қатар түсініксіз терминдерді білім алушыларға түсіндіру, тиісті ұғымдарды есіне салу.

Физика есептерін шығару кезінде көңіл аударатын ерекшеліктер:

- а) өткен материалды білім алушылардың анық және берік ұғынуы;
- б) оқушылардың білімін кеңейтіп, тереңдетуге мүмкіншілігі;
- в) физикалық шамалардың арасындағы функционалдық байланысты анықтау;
- г) теорияны практикада қолданудың, ғылым мен техниканың арасындағы байланысты анықтаудың тиімді жолдарының болуы;
- д) білім алушыларды өзбетімен жұмыс істеп үйренуге дағдыланып, қалыптасыуы;
- е) бұрын өтілген материалдарды пысықтаудың қолайлы жолдары;
- ж) физика мен математиканы байланыстыратын буын болуы;
- з) білім алушылардың білімі мен дағдысын тексеру үшін физика пәнінің оқытушыларының қолданатын ең тиімді әдістерінің бірі болып табылады.

Көптеген есептер шығармашылық мақсатта беріледі. Шығармашылық есептер, физика пәнінің есептер жинағында жүздызша арқылы ерекшеленіп тұрады. Мұндай есептерді физика пәнін жақсы оқитын білім алушыларға өздік жұмыстары мен қосымша тапсырмалар берген кезде пайдалануға болады.

Жалпы есептердің түріне, мазмұнына қарай, берілген сұрақтарға қарай оны шығарудың жолдары да әртүрлі болады. Дегенмен де әдістемелік тұрғыдан физика есептерін шығарудың белгілі бір ортақ тәсілдері бар. Жалпы алғанда бұл тәсілдерді мына түрде беруге болады:

1-сурет. Физика есептерін қолданудың тәсілдері

1. Есептің берілу шартымен танысу - бұл мәселеге ерекше көңіл бөлу керек. Себебі оқушыларды саналы жұмыс істеуге жетелейді.

2. Есептің мазмұнын талқылау - есептің шарты бойынша келтірілген құбылыстардың, шамалардың физикалық мағынасын, заңдарын, бір-бірімен байланыстылығын анықтау. Мұнда қосымша суреттер, графиктер сызып көрсету қажет.

3. Есепті шығару жолдары - есептің сұрағына жауап берудің жолдарын іздестіру. Мұнда сұраққа жауап беретін қарапайым өрнектерден бастап, оның құрамындағы оның шамаларды есептің шартымен байланыстру.

4. Теңдеудің дұрыстығын тексеріп, есептеу - есептегі шамалардың мәндерін анықталып алған соң, өрнектерге қоядан бұрын бір жүйеге келтіріген жөн. Есептеуде шамалардың дәлдік мәндерін де ұмытпау керек.

5. Есептің жауабын тексеру - біріншіден есептің жауабы шындыққа ұқсас болуы керек. Сонымен қатар соңғы алған теңдеуге өлшем бірліктерін қойып, тексеру қажет. Тек содан кейін оны жауабымен салыстыруға, тексеруге болады [4].

Студенттердің жалпы және теориялық физика курсына алған білімдерін элементарлық дәрежеге лайықтау қабілетін қалыптастыруға жағдай жасау. Сонымен қатар әр түрлі типтегі есептерді құрастыру, шешу, тексеру әдістемесін үйрету.

Студенттерді есеп шығару әдістемесіне үйрету кезінде логикалық ойлау операциясы дәйекті болуына, ой – пікірлерін жалған болдырмауға, стандартты жағдайда тұрақты машықтандыруға, физикалық жәй жағдайды талдай білуін және т.б. айрықша көңіл бөлу керек.

Есеп туралы жалпы алған ұғымдарын, білімдерін қалыптастыру, физика заңдылықтарын санада бекіту. Есептің құрылымдық сипаттамасы, оны шығару үрдісінің негізгі кезеңдері, шығару жолын амалын таңдау, есеп шығарудың жалпы және дербес ережелерін пайдалану.

Есептер шығару табиғат заңдарының мағынасын дұрыс түсінуге, формулаларды әрқашан есте сақтауға және теориялық білімді практикада қолдануға баулиды.

Жалпы алғанда:

- Физиканы оқыту ісі - оқытудың жолдары мен тәсілдерінің
- заңдылықтарын зерттейтін, әрі білім алушыларды физиканы оқыту үрдісінде тәрбие беретін және ілгері дамытатын педагогикалық ғылым;
- физикалық білім - ғылыми фактілердің, ұғымдардың, заңдардың, теориялардың жүйесі деп білеміз.

Физика пәнінен тестік есептер, тестік есептер берілген жағдайда білім алушылардың мәлімет хабарды алуы және оны өңдеуі.Текстік есепті математикалық символдарға және тақырыптық формаларға қайта құру. Сандық және сапалық тест есептері болып бөлінуі мүмкін. Жалпы тестік сипаты бар тапсырмалар, есептер оларға қойылатын жалпы талаптарды білу қажет. Білімді игеру дәрежесі, білім алушылардың тестік тапсырмаларды қалай игергенін анықтау жолы. Тестік сипаты бар тапсырмалардың жүйесі, тестік сипаты бар тапсырмаларды қолдану әдістемесі дұрыс жобала болуы қажет.

Білім алушылардың оқу барысында түсінушілік іс- әрекеті, есептерді тапсыру, оларды шығару жолында ойлану қабылеттілігі. Есептердің әр түрлі типтерінің құрылымдық компоненттік сипаттамасы. Есеп талабының әуелгі құрамын өзгерту үрдісі, білім алушылардың есеп шығару кезінде ойлағыштық іс- әрекетін күшейту, сонымен қатар физикалық оқыту жүйесінде физика есептерін шығарудың маңызын көрсету. Есеп шығару үрдісінің құрылымын талдауы, оның негізгі жолдары мен әдістерін қалыптастыру болып табылады. Жалпы білім алушыларды есеп шығарудың ортақ әдісіне үйрету.

Физикалық есептерді қарастырғанда шығармашылық есептер, олардың түрлеріне де көңіл бөлген дұрыс. Шығармашылық есептерді шығару жолдары мен тәсілдерінің негізгі әдістемесін түсіндірудің орны

ерекше. Есеп шығару үрдісінің шығармашылық ойды дамыту, қалыптастыру жолдарын көрсету үлкен орын алады.

Қорыта келгенде, білім алушылардың физика есептерін шығаруға дағдыланып үйренеді, теориялық біліктерін практикамен ұштастыра алатын болады. Білім алушылар мұндай дәрежеге жету үшін оның мазмұны тартымды бірақ, әрқашанда өмірге жақын болуы керек.

Есептер шығару табиғат заңдарының мағынасын дұрыс түсінуге, формулаларды әрқашан есте сақтауға және теориялық білімді практикада қолдануға баулиды.

Физикалық есептерді шығарып көрсеткен соң, білім алушылар физикалық есептерді өз бетінше шығаруға қалыптасады. Күрделі сапалық есептерді, сондай-ақ есептің қандай түрі болмасын шешуде есептің шартымен танысқанда басты сұраққа, шешудің соңғы мақсатына көңіл аударады. Есепті шешудің жоспарын құрғанда аналитикалық тәсілде есептің мазмұны сұрақтан бастап шарттың біреуіне дейін жіктеледі және жоспарды жүзеге асырғанда синтетикалық тәсілмен сәйкес заңдардың тұжырымдамасынан бастап, есептің шарты бойынша қойылған сұрақтарының жауабына дейін жетеді.

Жалпы физика пәнінен кез-келген есептерді жаңа материалдарды қарастырарда проблемалық жағдайлар туғызып, оларды шешуде, жаңа материалды бекітуде, өткен материалды қайталап, білім алушылардың білімін тексеруде қолдануға болады.

Әдебиеттер:

1. Қазақстан республикасы Білім туралы заңы,
2. Нұрқасымова С.Н. Применение информационной технологии в учебном процессе - Астана, 2010 с. 109 – 112
3. Нурқасымова С.Н. Физика (10-11 сыныпқа арналған оқу-әдістемелік құрал) Астана: Мастер ПО ЖШС,- 2014.- 186 бет.
4. Ақитай Б.Е. Физикадан есептер шығаруға арналған әдістемелік оқу құралы. Механика. Алматы, 2000.
5. Ысқақов Б.М., Ағұлықов А.А., Шамбулов Н.Б. Физикадан есеп шығару мысалдары. Алмат: Рауан, 1987. 3- 10 бб.
6. Усова А.В, Тулькибаева Н.Н Практикум по решению физических задач. Москва. «Просвещение» - 2001.

Сауле Нұрқасымова, Оспан Үмітгүл
(Казакстан Республикасы, Астана қаласы)

МУЛЬТИМЕДИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫҢ АЛАТЫН ОРНЫ

Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында «Білім беру «Қазақстан-2030» ұзақ мерзімді стратегиясының маңызды басымдықтарының бірі болып табылды. Қазақстандағы білім беру реформаларының жалпы мақсаты білім беру жүйесін жаңа әлеуметтік-экономикалық ортаға бейімдеу. Қазақстан Президенті Н.Ә. Назарбаев Республиканы әлемдегі бәсекеге қабілетті 50 елдің қатарына енгізу туралы міндет қойған болатын. Білім беру жүйесін жетілдіру осы мақсатқа қол жеткізуде маңызды рөл атқарады» деп көрсетілген [1].

Қазіргі таңда Қазақстан Республикасында және басқа ТМД елдерінде оқушыларға білім берудің жаңа технологиялары енгізілген, яғни ЖОО – да, орта білім мектептерінде, сондай-ақ, «Техникалық және кәсіптік білім беруді жаңғырту» жобасы шеңберінің оқу үрдістерінде жалпы физика курсы компьютер көмегімен көрнекілік түрде оқыту, демонстрациялық практикум жасау, демонстрациялық жұмыстарын орындау мүмкіншіліктері жаңа әлеуметтік-экономикалық және саяси жағдайға қарай бейімделіп келеді.

Физика саласынан білім беру, зерттеулерді, физиканы оқыту теориясы, әдістемесі мен оқу-әдістемелік жүйесінің жоғары деңгейде жасалуын қажет етеді. Мұнда жаңа телекоммуникациялық технологиялардың, мультимедиялық оқу құралдарын пайдалану заман талабына сай білім берудің қажет етеді.

Мультимедиялық технология (Multimedia) – бұл әр түрлі физикалық көрсетілімі бар (мәтін, графика, сурет, дыбыс, анимация, видео) және әр түрлі тасушыларда орналасқан (магниттік және оптикалық дискілер, аудио және видеоленталар) ақпаратты өңдеумен байланысқан компьютерлік технологиялар жиынын білдіреді.

Мультимедия элементтерімен еркін интерактивті түрде қолдануға, дыбыспен сүйемелденетін бейне көріністерді компьютер экранында көрсетуге, тыңдауға толық мүмкіндік бар. Мультимедиялық бағдарламалар теориялық материалдарды түсіндіруден бастап, бейнеклиптік мәліметтер базасын жасау жұмыстарын толық қамти алады [3].

Жаңа мультимедиялық технология әдістемелерін жасап, оларды жүзеге асыруда білім алушылардың адамгершілік пен тұлғалық ұстанымдарына басымдық беруі, оқу үдерісін жаңа деңгейге көтеру болып табылады. Сондай-ақ, физика пәнінің оқытушысы кәсіби дайындығын жетілдірудегі мультимедиялық және телекоммуникациялық технологияларын пайдалануы білім алушыларға терең білім беру, физиканы оқыту теориясы мен әдістемесін және тәрбиелеу жолын елеулі түрде өзгертуге негіз салушы бола алады. Бірақ, қазақ тілінде дайындалған ғылыми еңбектерде электрондық оқулықтарды,

мәселен, мультимедианы, анимацияны, электрондық пошта сияқты технологиялық қондырғылар мен үдерістерді енгізу жеткілікті дәрежеде қарастырылмаған.

Жалпы алғанда «мультимедиялық компьютердің» негізгі құрайтын бөліктері:

- қоректендіру көзі орнатылған корпус;
- жүйелік (аналық) тақташа;
- орталық процессор;
- бейнеадаптер;
- монитор;
- қатты дискілі жинақтағыштар;
- пернетақта;
- DVD және CD-ROM;
- дыбыстық карта;
- модем;
- телеарналық тюнер т.б. бөліктерден тұратынын көруге болады [9].

Сонымен қатар операциялық жүйе – компьютердің барлық басты әрекеттерін (пернелер тақтасын, экранды, дискжетектерді пайдалануды), операциялық жүйенің басқаруымен іске қосылатын басқа программалардың жұмысын басқаратын, көбінесе тұрақты сақтауыш құрылғыда тұратын, машиналық кодта жазылған программа [4].

MCI – Media Control Interface MCI Windows 9x маңайында жұмыс атқаратын мультимедиялық қолданбалы программаларға әртүрлі құрылғыларды басқаратын аппаратты дербес интерфейстерді таныстырады. Берілген интерфейс өздеріне жіберілген MCI-командаларды (play, pause, stop және т.б.) интерпретациялайтын және орындайтын құрылғы драйверлер деңгейінде сүйемелденеді. MCI командасында көптеген мультимедиялық компьютерлер үшін базалық командалар жинағы бар.

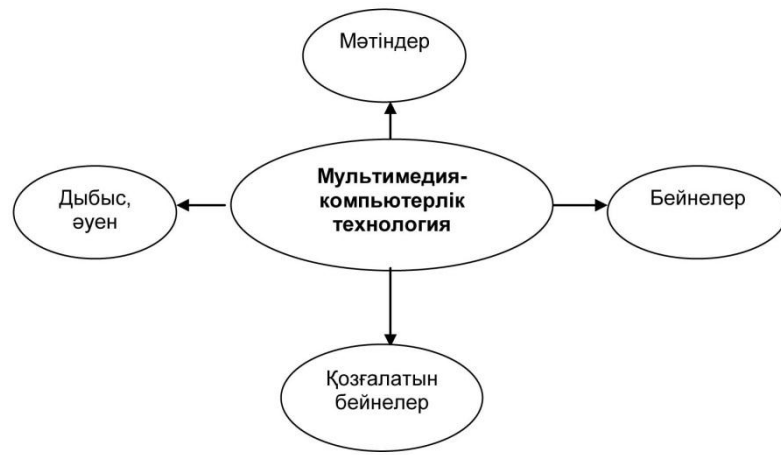
DCI (Display Control Interface – дисплеймен басқаруинтерфейсі) – бұл дисплей драйверімен жұмыс атқаратын интерфейс. Бұл Microsoft және Intel фирмаларымен бірлесе отырып құрастырылған. DCI – сәйкес келетін драйверлер компьютерлік ойындармен және толық экранды видеоаппараттарды қосу туралы әртүрлі бағдарламалармен қолданылады және тікелей экрандық буферден ақпараттарды жоғалтуға мүмкіндік береді. Алайда, осындай қолданбалы бағдарламамен дұрыс жұмыс істеу үшін мультимедия мен компьютер де барлық талапқа сәйкес болуы тиіс.

Қазіргі мультимедиялық технологияларды пайдаланып құжаттарды құру үшін мультимедия-компьютерде ақпаратты, тұрақты және қозғалыстағы беинелерді көрсету үшін жинақталған технология.

Ақпараттардың көбейіп және техникалық қондырғылардың дамуы қазіргі заманда, физика білімін игеру кезінде білім алушылардың әрбір тақырыпқа тиісті мәліметтерді жеткізуде тек қана оқулықтағы мәліметтермен шектеліп қоймай, тақырыпқа сай көрнекіліктер, электрондық оқулық, Интернет ресурстары, әр түрлі бағдарламаларда дайындалған виртуалды-көрнекі анимациялардан, яғни дәстүрлі емес әдістерден пайдалану өте қажетті болып саналады. Дәстүрлі және дәстүрлі емес оқыту әдістерін дәріс үрдісінде және дәрістен тыс кездерде пайдалану, оқытушыдан үлкен шеберлікті, білім алушылардың қызығушылығын арттыру, олардың дәрісте белсенді қатынасын қамтамасыз етуін талап етеді. Дәріс түсінікті, қызықты болу үшін оқу материалдарын таңдау, оқу үрдісін жоспарлау, оқу үрдісіне тиісті болған әр түрлі тапсырмаларды орындау үшін нұсқаулар беруі тиіс. Теориялық және практикалық жаттығулар кезінде жаңа әмбебап әдебиеттерден, ғылыми-әдістемелік оқулықтарды пайдаланумен бірге, Интернет материалдары, электронды тасымалдаушылар мен оқулықтарды пайдалану, физика дәрістерінің нәтижесін арттырады. Бұл жағдайда оқытушылардан өзі дәстүрлі емес әдістерді жақсы меңгерген, жоғары білім, біліктілік және ұғымдарды игеруді талап етеді.

Жоғары оқу орындарында студенттердің компьютерде өз бетімен жұмыс жасауға, оқу үдерісінде ақпараттық технологиялары мен дәстүрлі емес оқыту технологияларынан пайдалануға үйрету жұмыстары кең көлемде жолға қойылып отыр. Сондықтан, ең алдымен, оқу орындарында, осы замандық компьютер техникалары және ақпарат технологиялары мен оқытудың дәстүрлі емес әдістерінен пайдаланып, ғылым бағдарындағы тақырыптардың мазмұны мен оқыту әдісін жетілдіру актуалдық ғылыми-педагогикалық проблемалары болып есептеледі. Қазіргі кезде оқыту жүйесінде таңдалған негізгі міндеттер: жастарды ғылым және техника саласындағы табыстармен өз уақытында таныстыра білу; әр түрлі жарамсыз ақпараттар әсерінен оқыушы-студенттерді сақтау; заман сұрауына, ұлттық менталитетімізге сәйкес келетін болашақ ұрпақты, әділ азаматты тәрбиелеу сияқты маңызды жұмыстарды тәжірибеге енгізілуі қажет.

Оқу үрдісін мультимедия-компьютерлік технологиясының көмегімен:

1-сурет. Физика пәнінен мультимедия- компьютерлік технология

(1-сурет) арқылы ? ұйымдастыруларның негізгі бағытын беруге болады.

Гипермәтін – құжат басқа құжаттарға сілтеме береді. Сілтеменің орнына мәтін, сурет, түймелер және басқа да объектілерді бере алады. Қазіргі жағдайда мультимедия-компьютерлік жүйеде оқыту ұйымдастырылады. Мультимедия-компьютерлік технология білім алу саласында пәнге арналған жалпы дидактикалық талаптарға сай құрастырылады.

Жаңа бағдарламалардың көбі, Windowста жұмыс істейтін мультимедиялық болып келеді. Бұндай программалар видеоролик, мультипликация, музыканы орнату. Мультимедиялық бағдарламалардың жай мысалдарына және оқитын бағдарламалар жатады [8].

Қорта келе, қазіргі уақытта бейне әдістерді көптеген экрандық ақпарат көздерінің – мультимедиялық кешендер, бейне магнитофондар, бейне проекторлар, компьютердің жаңа мүмкіндіктері (мультимедиялық презентациялар, үйренуші бейнефайлдар, желі арқылы оқыту ақпаратын көрсету үшін алмастырушы бағдарламалар) пайда болуына байланысты оқу барысында кеңінен қолдануға болады. Сондықтан бейне әдістер білім беру саласында ақпарат түрінде пайдалануға, көруге және ол жаңа материалдарды оқу, қайталау, бекіту, талдау және бақылау үшін кеңінен қолданылады, яғни ол барлық дидактикалық функцияларды орындауға толық мүмкіндік береді. Бұл әдіс соңғы ғылыми жетістіктер дәлелденген ақпаратты көрнекі қабылдау принципіне негізделген және ол оқушының алған білімін тереңірек түсіну мақсатында индуктивтік, дедуктивтік тәсілдерді пайдаланады.

Әдебиеттер:

1. “Болашақтың іргесін бірге қалаймыз” Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы, 2013 жыл
2. Нұрқасымова С.Н. Применение информационной технологии в учебном процессе - Астана, 2010 с.112-116
3. Мәлібекова М.С. Ақпараттық технологиялар: Оқу құралы, -Қарағанды, 2000;
4. Гультияев А. Проектирование и дизайн пользовательского интерфейса, М.: научное издание// Гультияев А. 2000;
5. Марк Джамбруно, Трехмерная графика и анимация, М.: научное издание// Марк Джамбруно 2001;
6. Лоуренс Морени, Введение в Microsoft Silverlight: Microsoft Press, 2009;
7. Демин А.Ю., Кудинов А.В. Компьютерная графика, Учебное пособие. – Томск: Изд. ТПУ, 2004;
8. Яворских Е. А., Видео на персональном компьютере: 1-е, 2004;
9. Бонд Р. Домашний мультимедийный компьютер НТ Пресс, 2007

Ніна Останіна
(Ніжин, Україна)

ПІДГОТОВКА ПРАЦІВНИКІВ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ ДО РОБОТИ З УЧНІВСЬКОЮ МОЛОДДЮ ЗА МІСЦЕМ ПРОЖИВАННЯ

Інтеграційний процес національної системи освіти і науки в європейський простір з єдиними вимогами, критеріями і стандартами суттєво впливає на соціальне призначення освіти в Україні. В умовах змінної освітньої парадигми, здійснення переходу від репродуктивної, авторитарної освіти шляхи до освіти інноваційного гуманістичного типу закладено ще в Державній програмі “ Вчитель ” (2002 р.), це є одним із перших в Україні документів, спрямованих на реалізацію заходів щодо модернізації змісту підготовки педагогічних кадрів з урахуванням вимог реформування вітчизняної системи вищої освіти та тенденцій розвитку вищої освіти у світовому вимірі [1, 3].

Зміни, які відбуваються у нашому суспільстві, різко загострили положення дітей в країні: зростає правопорушення серед неповнолітніх дітей, набуває масштабності дитячі девіації. Таким чином. соціально – економічні процеси прямо або опосередковано впливають на здоров'я дитячого населення. В суспільстві питання благополуччя дітей при їх вихованні повинні бути найбільш пріоритетними у порівнянні з іншими проблемами. Повноцінні інвестиції у дітей є найкращими інвестиціями, що сприятимуть розумовому та сталому розвитку країни, миру та безпеці у суспільстві. Захворюваність дитячого населення України має стійку тенденцію до зростання. Зниження рівня здоров'я характерно для всіх вікових періодів життя дітей.

Актуальність проблеми нашого дослідження підкреслюється соціальними потребами суспільства у вихованні дітей за місцем проживання, тощо, педагогічною не розробленістю проблеми додаткової освіти. Мікрорайон – невелика територія, жителів якої вирізняє певний стиль життя або будь які інші загальні характеристики. В наш час реалізація виховної функції мікрорайону ускладнюється низкою факторів, які спричинені особливостями сучасного етапу суспільно – політичної та соціально – економічної трансформації українського суспільства. Це додає такі труднощі у виконанні виховної функції, як знецінення моральних, духовних, громадських ідеалів у значної частини членів суспільства, дітей та підлітків тощо, брак чітко визначеної загальнодержавної ідеології та стратегій сімейного виховання, адекватних новим умовам, недостатньою підготовкою учнівської молоді до самостійного входження у доросле життя: підліткам притаманний дух самоствердження особистості, визначення життєвих інтересів, формування світогляду, професійних інтересів. Все це змушує нас шукати нові прийоми реалізації логічно-емоційного задуму виховних заходів. Унікальність можливостей організації виховної роботи за місцем проживання в тому, що вона забезпечує широку участь учнівської молоді, широку практику різноманітної самодіяльності.

Зокрема інноваційного поширення набувають соціально – педагогічні заклади мікрорайону як центри педагогічно – зорієнтованої організації вільного часу дітей. Організація дозвілля учнівської молоді в літній період передбачає включення їх у ціннісно-корисну діяльність, до творчості, активності, яка в свою чергу допомагає у самореалізації особистості, у самоствердженні її індивідуальності. Також, соціальні працівники використовують роботу у літній період, як один із видів соціально – виховної діяльності, з метою соціальної профілактики, реабілітації, корекції. Конструктивні зміни, що мають місце в соціально - економічному просторі України, створюють умови і для трансформації закладів додаткової освіти.

На сучасному етапі реформування та модернізації освітньої парадигми характерною особливістю розвитку позашкільної освіти є тенденція перетворення її закладів у центри виховної роботи з учнівською молоддю у вільний час, центри всебічному розвитку особистості як найвищої людської цінності. Відмічається тенденція зростання мережі соціально – педагогічних закладів, таких як: майданчики, творчо-виробничі центри, центри творчості дітей та юнацтва, оздоровчо-екологічні центри, табори денного перебування тощо [4, 12].

Водночас, на сьогоднішній день розвиток системи мережі соціально – педагогічних закладів для учнівської молоді неможливий без компетентних професіоналів, високого інтелектуального рівня кадрів соціальної сфери. Соціальний працівник при організації життя підлітків в умовах літнього відпочинку відіграють важливу роль: від вивчення психологічного стану дітей до надання їм кваліфікованої соціальної, психолого-педагогічної допомоги при адаптуванні у соціумі, здійснення соціального захисту в умовах впливу негативних факторів, як слідства соціально-економічні негараздів.

Відповідно до сучасних вимог вищої школи, на факультеті психології та соціальної роботи НДУ імені Миколи Гоголя все більше робиться наголос на гарантії якості освіти, оновленні педагогічних спеціальностей, універсальності підготовки високоосвічених спеціалістів та їх адаптованості до ринку праці. Виходячи з того, що вже не перший рік педагогічним вузам країни надається значна самостійність при формуванні навчальних планів, виробленні робочих програм задля підготовки майбутніх спеціалістів з активною життєвою позицією, формування їх інтелектуального та культурного потенціалу. Доцільним у процесі теоретичної та методичної підготовки студентів соціально-гуманітарних факультетів до організації змістового літнього часу підлітків є вибір навчальної дисципліни “Методика роботи в соціально – педагогічних закладах у літній період”. Мета дисципліни – сприяти підвищенню ефективності професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до здійснення виховного процесу з дітьми та підлітками на базі соціально – педагогічних закладів та виховання стійкого інтересу й любові до роботи з дітьми та молоддю, поважного ставлення до особистості дитини в процесі взаємодії.

У процесі читання курсу передбачається використання лекційних, семінарських, лабораторних форм занять з обов'язковою апробацією якісних форм та методів організації виховної справи, що вимагає відповідальної самостійної роботи студентів. Емоційній насиченості атмосфери занять зі студентами сприяє використання елементів проблемно-дискусійного методу навчання, розгляд конкретних педагогічних ситуацій, порівняння ефективності різних програмних орієнтирів організації виховної роботи. Підвищенню ефективності семінарських та лабораторних занять сприятиме виконання студентами навчально-дослідних завдань та різних форм самостійної роботи: підготовка повідомлень з актуальних проблем, з опорою на конкретні програмні вимоги. Однією з умов підвищення ефективності занять є використання практичного місцевого матеріалу (міні експрес-інформації з організації життя учнівської молоді мікрорайонів під час літнього відпочинку). При проведенні занять особлива увага приділяється організаційно-змістовній діяльності: удосконаленню педагогічної майстерності студентів, набуттю ними практичних вмінь, навичок, аналізу та розробці дійових нестандартних заходів.

Соціальний працівник спирається на наступні принципи, за якими будується виховна робота в умовах соціально – педагогічних закладів за місцем проживання: повага та вимога; щирість та відвертість; праця та загартування; перспективна радість та гра. Серед організаційних питань роботи особливої уваги набували слідує: організація колективу; впровадження самоврядування; виховання розвиненої особистості; ідея перспективного успіху; формування культури спілкування та інші: ще, на думку Макаренка, дуже важливим було своєчасно навчити дітей культурі спілкування, культурі встановлення відносин між собою та відносин з іншими людьми взагалі [3, 277].

Яким же критеріям мають відповідати соціальні працівники: професіоналізм, що вимірюється рівнем педагогічної майстерності та творчості; здатністю майбутнього фахівця знаходити адекватні форми застосування в практичній роботі здобутих знань та постійно самовдосконалюватися. Поруч з цим, молодий спеціаліст повинен вміти викликати довіру до власної інформації у процесі спілкування та вміти залучати нові сили і об'єднувати їх в загальному творчому колективі. Молодому фахівцю потрібні, також, знання про юридичні, правові та організаційні положення основ життєдіяльності дитячого тимчасового колективу для підлітків (визначення мети, завдань, обумовленість принципів діяльності, їх структури, врахування традицій, атрибутів); необхідно озброїтися вміннями прогнозувати та визначати нові перспективи діяльності соціально – педагогічних закладів.

Професійна діяльність соціального працівника в соціально – педагогічних закладах в умовах літнього відпочинку – це спланований комплекс заходів, обумовлений попереднім вивченням психолого - медико - педагогічних особливостей вихованців, соціального мікросередовища [4, 7]. Соціальний працівник також повинен вміти організувати аудиторію для проведення консультування з питань прав та обов'язків особистості підлітка, пільг та правових можливостей, що можуть забезпечити їм соціальну допомогу і підтримку (за необхідністю). Соціальний працівник закладу виконує посередницьку місію, забезпечує зв'язки і контакти з сім'ями, спеціалістами, які можуть залучатися до роботи з дітьми. Провідне місце в діяльності соціального працівника відводиться стимулюванню, сприянню розвитку соціально – ціннісній діяльності особистості. Соціально значима, ціннісна діяльність – це діяльність, яка спрямована на перетворення та гармонізацію соціокультурного середовища, - це забота о тих, хто потребує підтримки [4, 8]. Серед вихованців соціально – педагогічних закладів мікрорайону можуть бути як діти з благополучних сімей, так й діти, які зазнають жорстокого поводження, переживають психічну травму. Вони мають більше емоційних та поведінкових проблем Соціальний працівник при роботі з такими дітьми повинен орієнтуватися на можливість появи у них негативних наслідків жорстокого поводження (прагнення до ізолювання, нездатність контролювати свою поведінку, невпевненість, неповноцінність, почуття тривоги, гніву,страхів). За даних обставин, соціальний працівник має володіти вмінням організації безпечного середовища, створення служб підтримки. Таким чином, при створенні системи виховної роботи в соціально - педагогічних закладах для дітей в мікрорайоні необхідно враховувати те, що кожен крок, кожна справа для них є певною сходинкою в досягненні загальної педагогічної мети, що участь дітей у кожній справі є добровільною, щоб їхні заняття водночас одночасно поєднували відпочинок, розвагу, навчання, працю й різноманітні види діяльності вихованців.

Отже, процес розвитку системи додаткових послуг за місцем проживання в останнє десятиріччя зрушився, він відбувається у контексті оновлення й модернізації загальної системи освіти, спрямований на вдосконалення мережі соціально - педагогічних закладів у відповідності до потреб дитячого населення, з урахуванням соціально-економічної ситуації регіону; на вдосконалення змісту та форм підготовки педагогічних кадрів-працівників соціальної сфери для учнівської молоді.

Література:

1. Освіта України. Інформаційно-аналітичний збірник. № 48, 16.X.2001, с. 3 С. 38.
2. Дем'яненко Н. Нова педагогічна свідомість і вітчизняний історико - педагогічний досвід /Н. Дем'яненко //Педагогіка і психологія. – 2000. – № 2. С. 117-123.
3. Макаренко А. Избранные педагогические сочинения. [В 2-х т.], /ред. кол. В.Н. Столетов (пред.) [и др.]. т.1. Под ред. И.А. Капрора (отв. ред.) [и др.] М., “Педагогика”, 1977. – с. 261-359.
4. Останіна Н. Літня практика студентів факультету психології та соціальної роботи в соціально-педагогічних закладах. Методичні рекомендації. /Н. Останіна, Е. Коваленко. - Видавництво: Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2006. С. 34
5. Сапуга І.Є. Стан здоров'я дітей України. /Безпека життєдіяльності.- №10. – 2007.

Алишер Очилов, Шарифа Ганиева
(Карши, Узбекистан)

ФОРМИРОВАНИЕ УЧЕБНО-ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ ПРОФКОЛЛЕДЖАХ

При изучении специальных предметов («Специальная технология») с целью формирования учебно-познавательной деятельности нами выделялся материал, в котором большое внимание уделяется раскрытию общих принципов составления технологических процессов, реализации данных принципов при выполнении отдельных видов работ и операций. Материал подобного содержания носит инструктивно-

технологічний характер, він сприяє формуванню системи знань про способи отримання, поповнення, оновлення знань; усвідомленню кожної операції пізнавальних дій окремо і всієї системи дій в сукупності.

Відкриття специфіки технологічних процесів дозволяє визначити відмінні риси в системі інших професій, охарактеризувати основні елементи діяльності. Учні отримують уявлення про особливості професії, професійного мислення і його функціонування в професійній діяльності, про необхідність формування навчально-пізнавальної діяльності, у них виникають волевові сили, направлені на досягнення свідомо поставлених цілей.

Аналіз змісту спеціальних дисциплін дозволяє структурувати навчальний матеріал, виділивши в ньому наступні групи: техніко-конструктивний; рецептурно-нормативний матеріал; інструкційно-технологічний; матеріал, що розкриває питання техніки безпеки; матеріал, що розкриває питання економіки і організації виробництва. Таке розподілення матеріалу на групи вносить чіткість у побудову змісту дисциплін.

Ми проаналізували і виділили види навчального матеріалу (згідно з його характером), що сприяють формуванню і розвитку навчально-пізнавальної діяльності учнів. Для формування системи знань про логічні форми мислення в змісті дисциплін «Спеціальна технологія», «Матеріалознавство» нами виділено навчальний матеріал, що вимагає встановлення учнями причинно-наслідкових зв'язків, теми, в яких розкривається зміст окремих понять, складних і простих за своєю структурою, необхідних для формування комплексних понять. При вивченні подібного матеріалу поряд з відкриттям змісту поняття, у учнів виробляється вміння знаходити основні ознаки кожного з них, виникає усвідомлення кожної операції окремо, її місця, функцій і всієї системи дій в сукупності, направленої на розв'язання завдань пізнання і т.д. Даний матеріал також сприяє формуванню знань про способи отримання знань.

Навчальні дисципліни містять великий за обсягом графічний матеріал (схематичні зображення пристроїв механізмів, апаратів і машин, кінематичні схеми, схеми електричних ланцюгів, різні види креслень, ескізи, технічні малюнки і т.д.), який нами виділено для вироблення у учнів умінь аналізу, співвідношення окремого з загальним, узагальнення.

Описательно-справочний матеріал розглядається як сприяючий формуванню умінь складання загальних схем, таблиць на їх основі проведення аналізу, порівняння, узагальнення, а також формуванню у учнів навичок роботи з справочною літературою, формуванню знань про логічні форми мислення, необхідних висококваліфікованому молодшому спеціалісту в процесі професійної діяльності. В змісті дисциплін виділявся матеріал, що містить вказівки, рекомендації, коментарії, змістові таблиці, діаграми, що забезпечують самостійне розуміння і засвоєння змісту освіти.

Опытно-експериментальна робота продовжилась при вивченні дисципліни «Спеціальна технологія». Опытно-експериментальна робота передбачала постановку цілей, вибір змісту, використання системи завдань, контроль і самоконтроль при формуванні навчально-пізнавальної діяльності. На цьому етапі особливе значення надавали діалогові методи навчання, які розглядалися нами як одне з умов успішного формування навчально-пізнавальної діяльності. Елементи діалогових методів (моделювання ситуацій, обговорення проблемних питань, робота в групах) мали місце протягом усього експериментального навчання, але саме на цьому етапі виникає можливість їх найбільш ефективного використання. Це обставина дозволила досліднику виявити вплив використання діалогових методів на процес формування навчально-пізнавальної діяльності.

Крім того, успішне введення цього умови в процес навчання залежало не тільки від майстерства і творчості викладача, але і від психологічної, емоційної готовності учнів. В ході пробного етапу було виявлено, що створення установки на позитивне ставлення до процесу формування навчально-пізнавальної діяльності, використання системи завдань, створення атмосфери психологічного комфорту, при використанні спеціально розробленої схеми організації навчального процесу дозволяють підготувати учнів до реалізації діалогових методів навчання. Використання діалогових методів навчання дозволило на початку організувати навчальну діяльність як діяльність колективно-розподілену, розгорнуту в атмосфері колективного роздумування, в ситуації дискусії і спільних пошуків.

Контроль за результатами діяльності учнів був здійснений за допомогою самоконтролю (за зразком), що сприяло доповненню, корекції знань учнів, розвитку їх умінь аргументовано висловити свою точку зору, самостійно себе оцінювати. Виконання завдань різного рівня допомогло не тільки закріпити використання на практиці отриманих знань, але і сприяло формуванню операційних умінь, розвивало рефлексію, а відповідно і навчально-пізнавальну діяльність учнів. Метою лабораторного практикуму було зв'язання в єдиному змісті діяльності учня двох її компонентів: виконавчого і теоретичного. На заняттях викладач розкривав значення пізнавальної діяльності для розуміння виконуваного завдання, аналізував разом з учнями її зміст, структуру, способи організації. Вказував на значення опорних карт, якими учні користувалися, їх функцію, зміст, способи побудови,

форму роботи с ними (рисунок был представлен на большом плакате).

Учащиеся знакомились с общими требованиями, предъявляемые к выполнению задания, ведению протокола и форме его защиты по окончании работы. Они были ориентированы на то, что мало выполнить данную работу, необходимо суметь обосновать полученный результат. Занятия проходили в форме заседания «экспертной группы». Все учащиеся самостоятельно делились на группы и получали задание. Первые несколько заданий выполнялись по готовым опорным картам (предварительно разработанным преподавателем). После чего учащимся предлагались опорные карты, заполненные частично и они должны были самостоятельно завершить работу над ними и представить результат на обсуждение всей группе.

В итоге такой организации лабораторных занятий у учащихся возникал интерес к самому способу организации познавательной деятельности, так как он открывал им новые познавательные возможности, снимал обычные трудности в понимании выполняемой работы, вносил порядок, организацию в познавательную деятельность. Интерес возникал потому, что учащиеся получили возможность удовлетворять потребности в повышении уровня знаний и умений, перед ними открывались перспективы лучшего овладения будущей профессией. Этот интерес был фактически интересом к способу познания.

Научный руководитель:

доктор технических наук Якубов Сабир Халмурадович.

**Михайло Парфьонов
(Макіївка, Україна)**

УМОВИ ЗАЛУЧЕННЯ СТУДЕНТІВ ДО САМОСТІЙНОЇ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Соціальні та економічні перетворення, що відбуваються у сучасному суспільстві, вносять суттєві корективи не тільки в економіку країни та суспільство, але й в зміст освіти, методи викладання та навчання, програмне та методичне забезпечення, що в свою чергу має значний вплив на стиль педагогічної діяльності.

В умовах сьогодення соціальний попит суспільства є орієнтованим на формування творчої, амбітної та цілісної особистості, яка прагне до максимального розвинення та реалізації своїх здібностей; самостійно у творчому пошуку набуває знань, що активізують власну життєдіяльність. Тому проблема формування творчої особистості, здатної діяти самостійно та нести відповідальність за свої дії, не тільки не втратила своєї актуальності, а навпаки набула ще більшої значущості.

Відомо, що процес формування будь якої особистості започатковується ще в дитячому віці, і не тільки батьки, але й школа несуть відповідальність за навчання і виховання учня. Навчити самостійності школяра в рамках шкільної програми здається можливим за умов, коли такі важливі риси, як самостійність та творчість є високо розвиненими саме у вчителя. Вищі навчальні заклади країни мають за мету підготувати таких фахівців, що є досить самостійними, відповідальними та цілеспрямованими, і спроможні в свою чергу навчити самостійності, відповідальності та цілеспрямованості своїх вихованців. Зауважимо, що обсяг самостійної роботи у навчальних планах ВНЗ має стійку тенденцію до зростання і можливо цей зріст буде продовжено, зважаючи на те, що самостійність розглядається як одна з найбільш значущих якостей особистості. Внутрішній стан самостійності людини відображають мотиви, потреби, морально-вольові зусилля, спрямовані на досягнення цілей без сторонньої допомоги. Тому, визначаючи педагогічні умови керівництва самостійною діяльністю студента, ми спробували виділити такі мотиви і уміння, як:

- виявлення інтересу, сформованість системи позитивного ставлення до самостійної діяльності;
- глибоке розуміння проблеми в конкретному педагогічному завданні;
- уміння формулювати гіпотезу й здійснювати уявний експеримент;
- уміння ясно уявляти собі декілька можливих шляхів вирішення завдання і здатність вибрати найбільш ефективний з них;
- уміння поділити вирішення проблеми на поступові кроки в доцільній послідовності;
- уміння проаналізувати процес власної самостійної діяльності та її результати.

Скеровуючись подібними мотивам і та уміннями, студент має можливість наполегливо та активно працювати над вирішенням поставлених завдань, нехтуючи відволікаючими факторами. За цих умов пізнавальна потреба у поєднанні з потребою в досягненні мети надає в цілому найбільший вплив на академічну успішність.

Досліджуючи проблему самостійної діяльності студентів, автори зазвичай мають на увазі роботу в аудиторії. Проте самостійна діяльність передбачає також позааудиторну, домашню роботу. Саме в цьому виді навчальної діяльності, як свідчить практика, найбільшою мірою проявляється цілеспрямованість, самоорганізованість, самоконтроль та інші значущі якості особистості студента.

Процес самостійної діяльності з підвищення, розвитку своєї професійної компетентності та кваліфікації, підвищення рівня власної освіченості передбачає й певного роду самовиховання. Під час виконання загальновідомих видів самостійної роботи, таких, як підготовка до семінарських занять, вивчення додаткової літератури, написання курсових і дипломних робіт, аналіз статистичних і фактичних

матеріалів, есе за заданою науковою проблемою, підготовка наукових доповідей тощо, - студент свідомо і успішно просувається до більш важкої мети свого професійного становлення; тобто, переживаючи успіх у виконанні самостійної роботи, кожен студент усвідомлює своє просування як майбутнього фахівця.

В якості важливої умови усвідомлення свого просування в процесі виконання самостійної роботи дослідники називають «право на помилку». Тільки зазначивши помилкові способи пізнання власної самостійної діяльності, студент обирає оптимальний.

Однією з найважливіших умов ефективного керівництва самостійною діяльністю студентів вважається процес спілкування. Цілями його є наступні:

- поліпшення психологічного комфорту студента при виконанні самостійної роботи;
- поліпшення мотивації пізнавальної діяльності;
- засвоєння засобів діяльності, властивих певній групі студентів;
- розвиток критичного мислення та ініціативи;
- покращення саморегуляції діяльності за рахунок застосування самоконтролю і взаємоконтролю.

Процес педагогічного спілкування здійснюється за схемою:

- підготовка до спілкування (емоційний настрій, підбір комунікативних завдань);
- вступ у діалог – початковий момент спілкування;
- керівництво спілкуванням – обмін інформацією, взаємо оцінка учасників діалогу;
- аналіз взаємодії, осмислення його результатів.

Саме таке спілкування забезпечує появу гіпотез, питань, що відображають погляди, індивідуальне бачення його учасників. При цьому умовами ефективного керівництва цим видом діяльності є дидактичне забезпечення:

- навчальний матеріал повинен забезпечувати виявлення змісту суб'єктивного досвіду студента, включаючи досвід попереднього навчання;
- отримані знання повинні перетворювати наявний суб'єктивний досвід студента;
- активне стимулювання студента до саморозвитку, самовираження в освітній діяльності;
- виявлення умінь працювати продуктивно й самостійно;
- контроль і оцінку не тільки результату, але й процесу навчання.

Тобто підвищення ефективності керівництва самостійною діяльністю студентів може бути забезпечено впровадженням у навчальний процес методів інтерактивного навчання як способів діалогічної взаємодії суб'єктів освіти, коли поєднуються заняття, формуються партнерські стосунки, розвивається співробітництво, забезпечується орієнтація навчання на практичну професійну діяльність.

Практика свідчить, що однією з найбільш важливих педагогічних умов ефективного керівництва самостійною навчальною діяльністю студентів є використання педагогічних завдань, що створюють атмосферу колективного та індивідуального пізнавального пошуку, передбачає усвідомлення студентами сутності навчально-виховного процесу на основі аналізу професійних ситуацій. Педагогічні завдання вирішуються за наступним алгоритмом:

- аналіз задачі – пошук способів рішення – рішення – аналіз рішення – оцінка рішення задачі.

Педагогічні завдання, як найпростіша модель педагогічної практики, розвивають рефлексивні, аналітичні, прогностичні здібності студентів, їх спостережливість, педагогічну інтуїцію. Відбувається активізація творчих започаткувань.

Будучи посередником між студентами, навчальним матеріалом і процесом навчання, викладач має бути готовим до виконання функцій радника, помічника, консультанта під час організації самостійної навчальної діяльності студентів. Успішній реалізації цих функцій сприяє наявність у педагога таких якостей, як готовність надати допомогу, уміння активізувати у студентів почуття відповідальності за виконану роботу, уміння створити в колективі емоційну атмосферу, яка допомагає позбавитись почуття невпевненості, хвилювання. Студенту надається можливість використовувати власний темп виконання завдання. При цьому викладач забезпечує альтернативність рівнів самостійної роботи залежно від вибору студента (репродуктивні, репродуктивно-варіативні, творчі види завдання). Викладач використовує різноманітні прийоми, методи стимулювання інтересу до роботи, що виконується.

За таких умов студент має можливість виявити свою самостійність, розвинути своїх здібності, що важливо для становлення мотивації навчання, від рівня якої залежить активність його майбутніх учнів та результати їхньої самостійної діяльності.

Література:

1. Абдуллина О.А. Общепедагогическая подготовка учителя в системе высшего педагогического образования. М.: Просвещение, 1990. – 141 с.
2. Белкин А.С. Ситуация успеха. Как её создать. – М.: Просвещение, 1991. – 176 с.
3. Бондаревская Е.В. Теория и практика личностно-ориентированного образования. – Ростов-на-Дону: Изд-во Ростовского пед.ун-та, 2000.– 352 с.
4. Гордин Л.Ю. Школа инициативности и самостоятельности. – М.: Педагогика, 1984. – 112 с.
5. Заика Н.В. Психологические вопросы организации самостоятельной работы студентов в вузе: Учебное пособие. – Х.: ХГУ, 1991. – 128 с.

Әйгерім Сәрсенбева
(Ұзынағаш селосы, Қазақстан)

ОТБАСЫНДАҒЫ БАЛА ТӘРБИЕСІ

Бүгінгі күнде бала тәрбиесі өзекті мәселенің біріне айналып отыр. Бала тәрбиесінің ұстанымы нақтыланбаған мына қоғамда бізге бір ғана тәрбиенің көзі қалғандай. Ол, әрине, біздің ғасырлар бойы қалыптасқан ата салтымыздан қалған ұлттық тәрбие.

Атам қазақ баланы жас ерекшелігіне, жынысына қарай тәрбиелеген. Ең алдымен адамгершілік қарым-қатынас, ар-ұят, мейрімділік, ізгілік, жомарттық тәрбиесі жүргізіледі. Көбінде қыз тәрбиесіне шеше, ұл тәрбиесіне әке баса мән берген. Сондықтан да қазақта «Әке көрген оқ жонар, шеше көрген тон пішер» деген сөз қалған. Жалпы алғанда бала тәрбиесінде «Баланы бес жасқа келгенше хандай көтер, он бес жасқа келгенше құлдай жұмса, он бестен асқан соң, бидей ақылдас» деген халықтық қағиданы ұстанады [1].

Ұрпақ тәрбиесінде халқымыз негізінен өте ертеден мән берген. Ертеңгі ана болар келінді таңдаудан бастаған, өйткені қыз бала ертеңгі ұрпақтың анасы, сондықтан да бала тәрбиесінде ананың орны маңызды. Ал содан бала ана құрсағына біткен күннен бастап, енесі, жанашыр жақындары жүкті әйелдің көңіл-күйіне ерекше мән беріп, күтімге алған. Бала бәрін іштен сезініп, мінезінің қалыптасуына барлық жағдайдың әсер ететінін дана халқымыз ертеден білген болса керек. Бала аман-есен дүниеге келген соң бала өміріне қатысты неше түрлі салт-жоралғылардың өзінде үлкен тәрбиелік мән бар. Айталық баланы бесікке салып бесік жырын айту арқылы бала құлағына ұлттық әуендеріміз сіңе бастайды, жайлы ырғақты әуен, бесіктің тербелісі, таза әрі жылылығы баланың жақсы тынығуымен қатар жайлы мінез қалыптастыруына әсер етеді. Қазақ бесік жырындағы «әлди-әлдидің» түбірі «Алла-ай, Алла-ай» сөзінен шығады. Тіл заңдылығы бойынша дауыссыз екі «л» дыбысы қатар келмейді. Сондықтан «Алла» есімі «Алда», «молла» сөзі «молда» деп өзгеріске ұшыраған. Уақыт өте келе «Алда-ай, Алда-ай» тіркесі жіңішкеріп, «әлди-әлдиге» айналған. Ал, өзбек халқының бесік жырында «Алла-ай, Алла-ай» деп айтылады. Қазақтың бесік жырларында «ғайып ерен, қырық шілтен», «Аллаға табыну» тіркестері жиі ұшырасады. Мысалы:

Менің балам, осы ма?

Басында бақыт құсы ма?

Ғайып ерен, қырық шілтен,

Бөбегімнің досы ма?

Әлди, әлди, әлди-ай.

Бұл бесік жыры Түркістан өңірінде айтылған. Мамандар баланы емізгеннен кейін, бесік жырын күніне 2-3 рет орындауға кеңес береді. Ұзақтығы 10 минуттай болуы керек. Бесік жырын үш жасқа дейін тоқтатпаған абзал. Сәби тәтті ұйқыға кеткеннен кейін де тоқтатпай бес минут айтса пайдасы шаш етекпен. Үш жасқа дейін бесік жырына қанып өскен баланы әр түрлі тақпақтар айтқызу, санамақ санату, жаңылтпаш жаттату арқылы ой-қиялын, дүниетанымын кеңейте беруге болады. Баланың есте сақтау қабілеті тоқтап қалмас үшін жеңіл өлеңдер жаттатқан дұрыс болады екен. Ең алдымен, балаға жеміс-жидек туралы тақпақтар жаттатқан абзал. Өйткені, бұл жастағы балалар тәтті-дәмдіге үйір болады. Оған «сәбіздің денсаулыққа пайдасы көп» деп үгіттегеннен гөрі:

«Қара жер төсегі,

Бар оның есебі.

Сәбізді көп жесең,

Бойларың өседі», - деп тақпақ жаттатқан әлдеқайда пайдалырақ. Сәбидің танымына сәйкес жазылған тақпақ оның білімге деген қызығушылығын оятады. Орыс ғалымы Е. Кудрявцева «Тақпақтың мазмұны баланы бірден баурап алуы тиіс. Сондықтан оған өзі білетін аң-құстар, өсімдіктер, бұлт пен жаңбыр жайлы қысқа шумақтарды үйреткен абзал» дейді. Сәбидің танымына сәйкес үй жануарларын, аң, құстар туралы тақпақтарды жаттатқыза білген жөн.

Тұсау кесу, сүндетке отырғызу, тілашар беру т.б сияқты дәстүрлеріміз және балаларға арналған ұлттық ойындарымыз тоғыз құмалақ, асық ойыны, тобық жасыру, сайыс өнері (Тартыспақ, шабыспақ, атыспақ, күрес, т.б). Бұлардың барлығы ұлттық дәстүрлі бала тәрбиесінде М. Жұмабаев айтқан дене тәрбиесі мен қатар жан тәрбиесі қатар жүріп жатқанының айқын көрінісі [2].

Бала – өмірдің сәні, бақыттың нысаны, ертеңгі күнді жалғастырушы – ұрпақ. Қоғам отбасынан құралады. Осы отбасының шайқалмай берік тұруы ата-ана мен балаға қатысты. «Ел болам десең бесігіңді түзе», «Баланы жастан» дегендей, баланың өсіп-өркендеп, инабатты, ибалы болуы ата-анаға тікелей байланысты, яғни отбасында берілетін тәрбиенің орны ерекше.

«Адам баласы туада жаман болмайды, тәрбиесіздіктен жаман болады» демекші ұрпағын жақсы тәрбиелеу әрбір ата-ананың, сондай-ақ бала бақша және мектепте берілетін тәрбиемен тығыз байланысты. «Балаларды тәрбиелеу – еңбек әрі борыш», «Адамға бірінші білім емес, тәрбие керек. Тәрбиесіз берген білім адамзаттың қас жауы», «Өз балаңды бақытсыз адамға айналдырып жіберетін әдеттің не екенін білесің бе? Бұл әдет – оның ырқына көне беру». Міне ұлы ғалым иелерінің ой қорытындысын көрдіңіз бе?! Ал ұлтымыз ұрпақ тәрбиесі туралы «Тексіздік тәрбиесіздіктен туады, тәрбиелі баладан тәлімгер шығады», «Менмендік пен содырлықтың қайнары – тектеусіздікте», «Тектеусіз өскен

ұрпақтан ар-ұят пен кісілік сұрама», «Балам жаман дегенше, өзім жаман де, өзім жаман дегенше, тәрбием жаман де» деп даналық айтқан. Балам білікті де, білімді болып ержетсін десек балаға болған түрлі тәрбиені мықты ұстауымыз керек. Қазіргі балаларда қоғамдағы түрлі істерге, айналасындағы адамдарға еліктеушілік ахуалы өте басым. Көптеген ата-аналарда баласының заттық қажеттілігін қамдап бергеннен кейін, «Мен өз борышымды өтедім, ендігісі баламның жұмысы» дейтін сыңар жақтылы көзқарас бар. Сондықтан көп шектеу көрмеген бала тек өзінікі ғана жөн санайды да жүген-ноқтасыз кеткен жылқы сияқты бет алған жағына кете беретін, соңында қате жолға түсіп, өзі де, ата-анасы да өкінуге үлгермей қалатын жағдай жүз береді. Сондықтан бала бақша мен мектеп тәрбиесіне сеніп қалмай балаңыздың күнделікті үйрену, жүріс-тұрыс жағдайын өз қадағалауыңызға алғаныңыз жөн, ата-аналар. Өйткені баланың көп уақыты отбасындағылармен болады. Бала балауса ағаш сияқты, баптай білсеңіз, қадағалай білсеңіз түзу өсері хақ. Ал оны егіп қана қойып, діліңізбен баптап, пейіліңізбен суармасаңыз ол не өледі, не қисық өсіп еш кәдеге жарамай қалады.

Қазақ ұрпағын мына үш түрлі сөзбен тәрбиелейді: ұят болады (тәртіпті болуға, ибалы ар-намысты болуға), жаман болады (жаман іс-әрекеттерден аулақ болуға), обал болады (үнемшіл болуға, ұқыпты болуға, басқаларға зиян келтірмеуге). Ә.Нұршайықов: «Мен ұят деген сөзді жоғары бағалаймын. Мен ұят дегенді ұлы күш деп ойлаймын. Адамшылықтың, адалдықтың, уәдешілдіктің, тұрақтылықтың, тазалықтың түп қазығы ұят деп білемін. Ұяты жоқтан үміт күтпеймін. Ұры-қары, қарақшы қаныпезер ұяты жоқтан шығады. Ұят ең қымбат нәрсе, ұяттыда иман бар» деп бекер айтпаған. Демек, тәрбиенің бастауы осы «ұят» сөзімен тікелей байланысты, яғни бұл сөздің ар жағында баланы тектеу ұғымымен қатар қазақтың көнеден келе жатқан ырым-тиымдары ойымызға оралады. «Қызға қырық үйден тиым», «Қазақ тек жақсылыққа ырымдаған» деген сөздердің терең астары бар әрине. Отбасындағы бала тәрбиесінде ұлтымыз ғасырлар бойы осы ырым-тыйымдарды қолданып келді. Ал бірақ қазір көбіміз бұл ырым-тыйым сөздердің астарына үңіле бермейміз, тіпті біле бермейміз.

Жүсіп Баласағұн: «Қатты тәртіп көрсе бала күнінде, өнерімен қуантады түбінде» деп бекер айтпаған. Жастайынан алған тәрбиенің маңыздылығы соншалық сол тәрбие тіпті адам баласының бүкіл тағдырын шешіп жатады. А.С. Макаренко: «... Тәрбиенің негізі бес жасқа дейін қаланады, бес жасқа дейін жүргізген барлық тәрбие ісіңіз – бүкіл тәрбие процентінің тоқсан проценті» деп адамзат өміріндегі ең маңызды кезең балалық кездегі алған тәрбие бүкіл ғұмырымызға азық болатынын айтып отыр. Ж. Аймауытов: «Бала әдетті жасынан тамыздықтап жинайды. Баланы бұзуға, түзеуге себеп болатын бір шарт – жас күнінде көрген өнеге». Міне көптеген оқымысты ғалымдар отбасындағы бала тәрбиесінің маңыздылығын тұжырымдайды.

Қазақ халқының әрбір отбасы өзінің ұрпағын ақылды, ержүрек, жарамды етіп тәрбиелеуін жеке отбасының жұмысы деп қарамай, ұлтының, отанының ертеңі деп, болашағы тұрғысынан өзінің қоғамдық борышы деп қараған. Сондықтан, әрбір ата-ана баласын ар-намысты болуға, адамгершілікке, мейірбандылыққа тектілікке, кісілікке, атамекенін сүйуге, отанын қорғауға дайын тұруға баулыған.

Қазір көптеген жас ата-аналар болсын, ата-әжелері болсын көбінде баланың ырқына көнеді. Әлі оңы мен солын танып үлгермеген бала өзінікін дұрыс санап, есейе келе көптеген жаман әдеттерді жұқтырып алады. Ұрпақтарының ұлы болашағына мұрат-мақсатына көлеңке түседі. Өмірдегі сан түрлі сайыс, қилы-қилы мәселелерге бетпе-бет келгенде жастайынан жүйелі тәрбие алмаған, тектеліп-тергеліп пыспай бос белбеу, озбыр болып өскен, өзінікін ғана жөн көретін менмендікке салынған ұрпақ қоғамдық қарым-қатынас тәртібі, заң-түзім, салт-дәстүр, кешірім, мейірім-шапағат дегендерді қайырып тастап, жолсыздыққа басады. Олай болатыны, жастайынан тектеу тәрбиесін көрмей өскен адамда қоғамдық қайшылықтар мен бұраңдылықтарға төтеп беру қабілеті өте әлсіз болады. Басқаларға жол беру, кешіру, талас-тартыс, алыс-беріс, барыс-келіс істерінде өзара түсінісу, пайда келтіру, өзін тежеу, обал-сауап, әдеп сақтау дегендерді білмейді. Сондықтан да олар бір реткі сәтсіздіктен-ақ өздерінің бар өмірін мағынасыз күйге түсіріп алады. Өмір өткелінің бірінші баспалдағын баспай жатып ата-анасын, туыс-туғанын жерге қаратып қоғамның қоқсығына айналады...

Қазақ халқының ұрпақтарды жақсы тәрбиелеп, қыңыр қылықтардан батыл тектеп отыру салты – балалардың болашақ өмір сайысындағы күрделі қайшылықтарға төтеп беру қабілетін шыңдайды. Жастайынан төзімділікке, қайсарлыққа, табандылыққа, ерлікке баулиды. Менмендік пен озбырлық, қатыгездік пен қараниеттілік, тойымсыздық пен арсыздық, ысырапқорлық пен сәнқойлық секілді жаман әдеттерді жұқтырып алудың алдын алып, тектілік пен биік адамгершілік жолына бастайды.

Әдебиеттер:

1. Қазақ мақал-мәтелдері – Алматы: Ана тілі, 2006
2. Әлдиен эпосқа дейін // Отабасы хрестоматиясы. – Алматы: Орхон, 2015

СТИМУЛЮВАННЯ ПРОФЕСІЙНОГО ІНТЕРЕСУ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ ДО НАБУТТЯ ОЗНАК ПОЛІКУЛЬТУРНОЇ ОСОБИСТОСТІ НА ЗАНЯТТЯХ З ПЕДАГОГІКИ

Досвід з організації професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів іноземної мови доводить, що в умовах глобалізації і загострення міжнаціональних та етнічних конфліктів, їх залучення до вивчення змістових модулів з педагогіки толерантності та полікультурного виховання учнів набуває особливого значення. Зумовлено це тим, що засвоївши педагогічні знання в контексті ідей рівності, свободи і гуманізму, майбутні учителі іноземної мови починали набувати ознак полікультурної особистості як організатора шкільної іншомовної освіти, налаштовуючись під час проходження педагогічної практики на реалізацію наступних функцій:

- розвивальної, що має на меті створення необхідних соціокультурних умов для пробудження в учнях індивідуальності з врахуванням чинників етносу, національних ознак, рідної мови та розвитку їх пізнавальних, спеціальних і творчих здібностей, логічного, образного та критичного мислення, демократичного світогляду як системи поглядів на оточуючу дійсність, гуманістичних цінностей, переконань та ідеалів;

- лінгводидактичної, спрямованої на розширення соціокультурних і міжкультурних знань учнів та тренування їх мовленнєво-комунікативних вмінь як суб'єктів полікультурного простору, ґрунтовно обізнаних з культурними традиціями свого та інших народів;

- виховної, спрямованої на всебічне та гармонійне формування особистості учня як громадянина своєї держави, громадянина Європи та світу шляхом формування системи їх гуманістично-цінносних ставлень до сучасного полікультурного суспільства, національної культури і культурної спадщини інших народів, мова яких вивчається.

Спостерігаючи за виявом професійно значущих особистісних якостей вчителів іноземних мов, студенти зосереджувалися на дослідженні їх домінуючих, периферійних, негативних та професійно недопустимих рис. Для цього студентам пропонувалося провести порівняльний аналіз складових професійного іміджу вчителя іноземної мови в Україні та в зарубіжних країнах, шляхом опрацювання науково-педагогічних досліджень з:

- американського досвіду, згідно з орієнтирами якого у мультикультурному суспільстві педагоги усіх навчальних закладів повинні мати ясну уяву про стереотипи, упередження та забобони, наявні серед учнів або їм адресовані, а також володіти дієвими способами попередження актів їх дискримінації, нерівності та утисків, забезпечуючи свободу їх рівного доступу до освітніх та інформаційно-технологічних ресурсів. Принципи поваги до культурного різноманіття учнів та рівності їх освітніх можливостей незалежно від групової приналежності, які декларуються в американській школі, вимагають спеціальної підготовки вчителів іноземної мови у набутті ознак мультикультурної особистості, оскільки більш ніж 86% американських вчителів – це білі, в основному із середнього класу приміських районів, а зростання кількості вчителів із культурних меншин навряд-чи стане оптимальним рішенням;

- канадського досвіду, який наполягає на тому, щоб у навчальних планах, програмах і стандартах педагогічної освіти були закладені вимоги до підготовки вчителя іноземної мови згідно реальній етнічно та культурно гетерогенного суспільства на основі дотримання ним принципів поваги, рівності та справедливості, необхідності врахування у мультикультурному освітньому середовищі факторів статі, релігії, культури сім'ї кожного школяра, а також адаптації, інтеграції та навчання дітей з різних етнічних груп, іммігрантів. Майбутній вчитель іноземної мови має навчитися ставитися до школяра як до суверенної особистості, використовувати індивідуальний підхід, встановлювати з учнями партнерські відносини, організувати навчальні заняття у довільній формі, навчати спочатку за білінгвальною програмою, а потім – одною з державних мов. Серед неодмінних компонентів підготовки майбутнього вчителя іноземної мови визнаються вміння та навички з розвитку мультикультурної традиції суспільства, підкреслюючи визначальну роль взаємодії і діалогу культур;

- загальноєвропейського досвіду, що передбачає опору на мультикультурний контекст освітнього середовища, навчання професії шляхом постановки та вирішення науково-методичних питань; отримання знань через особистий досвід студента як майбутнього вчителя іноземної мови; розвиток його мультикультурного мислення та відповідного демократичного стилю його педагогічного спілкування культури. Навчання учнів із різних рас та етносів вимагає від сучасного вчителя іноземної мови знань і навичок, що є особливо суттєвими для расового, етнічного, культурного та мовного різноманіття цих учнів. Вчителі іноземної мови повинні засвоїти педагогічні навички, орієнтовані на різноманіття, якщо вони мають справу з підвищенням ефективності навчання расово- та етнорасових учнів.

Увагу студентів було звернуто на той факт, що більшість тестів на отримання ліцензії на викладання в американській та канадській школі, включають питання, що стосуються мультикультурної освіти. Зокрема, стандарт програми InTASC, на яку здебільшого орієнтуються сучасні американські педагогічні асоціації та ради (ACTFL, CAEP, NEA, NCATE) щодо полікультурної компетентності сучасного вчителя іноземної мови, вимагає від нього:

- усвідомлення ролі мови та культури у процесі навчання та знань, як їх модифікувати, щоб зробити мову більш зрозумілою, а навчання значущим, доступним та спонукальним;
- розуміння учнів із особливими потребами, в тому числі з інвалідністю та обдарованістю, а також знань, як вживати навчальні стратегії та ресурси, щоб зорієнтувати їх на ці потреби;
- знання механізмів опанування другої мови та способів застосування відповідних стратегій та ресурсів, щоб підтримати процес розвитку полілінгвального освітнього середовища;
- розуміння, що учні використовують у процесі навчання багаж, який складається з особистого досвіду, здібностей, попереднього навчання та взаємодії з однолітками та громадою, а також із мови, культури та цінностей своєї родини та громади;
- знання методів, як знаходити інформацію про цінності різних культур і громад та як трансформувати у процес навчання особистий досвід і культуру учня, а також можливості його громади;
- усвідомлення того, як різноманітність учнів впливає на процес комунікації та набуття ними знань, як ефективно спілкуватися у культурно відмінному середовищі, як підключати культурно значущий зміст для отримання опор, на те, що учень вже знає та вміє;
- знання теорії навчання, розвитку людини, її культурного різноманіття та індивідуальних відмінностей, а також того, як це впливає на планування навчально-виховного процесу;
- вміння здійснювати вербальну та невербальну комунікацію способами, які демонструють повагу та чуйність до культури та інших поглядів учнів, розуміння ними місцевих та світових проблем, створюючи нестандартні підходи для їх вирішення;
- вміння рефлексувати над своїми забобонами та вчасно звертатися до джерел, які поглиблюють власне розуміння культурних, етнічних, гендерних та пов'язаних із навчанням відмінностей, заради укріплення взаємин та створення більш значущого досвіду навчання іноземної мови [1, с. 134].

Серед стандартів TESOL вимоги до мультикультурної підготовки вчителів іноземної мови найбільш чітко прописані в стандарті «Культура». Згідно означеного стандарту кандидат на посаду вчителя іноземної мови повинен розуміти та вживати у своїй праці основні поняття, принципи, результати досліджень, що відносяться до розуміння сутності та ролі культури і культурних груп заради створення для неангломовних учнів сприятливого середовища для навчання. При цьому мультикультурний вчитель іноземної мови має усвідомлювати, що: мова та культура взаємодіють в процесі формування культурної ідентичності учня; особистість учня тісно пов'язана з самооцінкою, що корелює з його академічною успішністю; всі учні можуть вчитися більш охоче за умов врахування культурних факторів та їх застосування на практиці; академічна успішність може страждати від не уваги до культурної ідентичності учня в процесі навчання; важливість рідної культури учня вимагає залучення його родини та громади до процесу навчання; мультикультурність освітнього середовища сприяє взаємодії між учнями, розвитку критичності суджень, системності умовиводів, різноманіттю підходів до навчального процесу [2, с. 35]. Мультикультурний вчитель має право: будувати культуровідповідне навчання та його середовище; розробляти заняття, виходячи з навчання у певному культурному контексті; використовувати знання про культурне різноманіття для стимулювання критичного мислення та підвищення академічної успішності учня; використовувати інформацію про походження учня задля вибору найбільш відповідних та дієвих методів навчання; протистояти крос-культурним конфліктам, таким як стереотипізація та цькування [3, с. 138].

Згідно із канадським стандартом «Культура, лінгвістика, література та поняття з інших дисциплін» мультикультурний вчитель іноземної мови повинен:

- мати уявлення про культурні погляди, що відображені в мові, що викладається, та творах на ній;
- мати уявлення про культурні стереотипи та їх вплив на сприйняття культури;
- усвідомлювати важливість сприйняття культури як динамічної системи, даючи оцінку думкам, ідеям і поглядам, що стосуються практик та творів культури, які вивчаються;
- знати, як розглядати та робити припущення відносно динамічних аспектів культури та мови, виходячи з того, що неможливо знати всі культурні тонкощі, сучасні та історичні, усвідомлення чого допоможе учням влитися до середовища носіїв культури, що вивчається [4, с. 28].

Таким чином, студенти доходили висновку, що сучасні вимоги переважно спрямовані на підготовку компетентного та толерантного вчителя іноземної мови, здатного розуміти проблеми полікультурного суспільства та враховувати їх вплив на освітнє середовище. Це, у свою чергу, зумовило виникнення нових критеріїв оцінки професіоналізму особистості та педагогічної діяльності вчителя іноземної мови, серед яких: знання етнології; здатність долати етнокультурні стереотипи та упередження; вміння інтегрувати ідеї мультикультуралізму в зміст своєї навчальної дисципліни; спроможність налагоджувати толерантні відносини з учнями-мігрантами і національних меншин.

Література:

1. Булгаков Р. Ю. Професійна підготовка майбутнього вчителя іноземної мови на засадах мультикультурного підходу: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Роман Юрійович Булгаков. – Одеса, 2015. – 195 с.
2. Зингер Н.Д. Элементы подготовки учителя поликультурного типа / Н.Д. Зингер // Реальность этноса. Образование и национальная идея / Под науч. ред. И.Л. Набоки. – СПб.: Астерион, 2004. – С. 32–35.

3. Кочеткова Л.П. Основы мультикультурной подготовки будущих учителей начальных классов: дис. ... канд. пед. наук: 11.00.08 / Любовь Павловна Кочеткова. – Майкоп, 2004. – 197 с.
4. Пиж Н. М. Тенденції розвитку практичної підготовки вчителів іноземної філології в університетах Канади (1982–1989 рр.) / Н.М. Пиж // Нар. освіта. – 2013. – Вип. 3 (31). – С. 23–29.

Анжеліка Татарнікова
(Одеса, Україна)

ПРОФЕСІЙНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ З АРТ-МЕНЕДЖМЕНТУ ЯК ЗНАЧУЩИЙ ПРИКІНЦЕВИЙ РЕЗУЛЬТАТ СТУДЕНТОЦЕНТРОВАНОГО НАВЧАННЯ ФАХІВЦІВ МУЗИЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

Орієнтація на європейські освітні цінності вимагає значних перетворень на рівні вітчизняних навчальних закладів мистецької освіти, оскільки чинники розвитку українського суспільства загалом, а також механізмів ринкової економіки сучасної культури та мистецтва, ставлять нові вимоги до якості її прикінцевих результатів. Це зумовлює перебудову змісту та переосмислення сутності професійної підготовки студентів творчого профілю підготовки, включаючи й майбутніх фахівців музичних спеціальностей, в аспекті забезпечення їх мобільності й конкурентоспроможності на ринку праці. Через це одним із перспективних напрямів їх професійної підготовки розглядається траєкторія формування у майбутніх музикантів потенціалу саморозвитку як майбутніх арт-менеджерів у сфері музичного мистецтва, зокрема шляхом формування у студентів музичних спеціальностей професійної компетентності з арт-менеджменту.

Натомість, як зазначають О. Безгін і Г. Бернадська, думки яких ми повністю дотримуємося, незважаючи на те, що децентралізація, комерціалізація та інтернаціоналізація української сфери культури вимагають від випускників мистецьких спеціальностей поєднання фахових знань з компетенціями в галузі управління й сучасного менеджменту, вітчизняні вищі навчальні заклади культури і мистецтв дещо відстали з відповіддю на ці вимоги. Це автори пояснюють тим, що арт-менеджмент як самостійна дисципліна ще не введений в Україні. Не тільки традиційні університети, а й художні школи часто відмовляються сприймати унікальний і самодостатній характер менеджменту культури як професійної кваліфікації, не враховують його потенціалу на ринку праці [2, с. 67].

Крім того, потребують оновлення й технології професійної підготовки майбутніх фахівців мистецького профілю, зокрема в аспекті впровадження засобів компетентнісного й студентоцентрованого підходів. Згідно звіту «Тенденції 2010: Десять років змін в Європейській системі вищої освіти», сутність студентоцентрованого навчання зумовлюють наступні особливості:

- існує зміщення акцентів від викладача і того, що викладається, до студента і до того, що вивчається;
- домінують гуманістичні педагогічні відносини, в силу чого викладач стає «помічником-фасилітатором», де відповідальність за навчання спільна, а зміст освіти і способи викладання обговорюються в діалоговому режимі;
- студенти розглядаються як особистості, які розвиваються, оскільки враховується їхній досвід, особливості, здібності сприйняття, інтереси і потреби;
- студенти самостійно «проектують» свій власний освітній маршрут за допомогою активного учіння, рефлексії, а також самостійних розвідок, знахідок і відкриттів;
- студенти залучені у процес самостійного вибору того, що вивчати і в якому режимі і послідовності, їх навчання орієнтується як на прикінцеві результати, так і на вихідні чинники;
- процес навчання насичено не тільки передачею знань, а більш глибоким розумінням сутності освіти з метою формування критичного мислення студентів, актуалізації їх рефлексії;
- студенти орієнтуються на навчання протягом усього життя шляхом перебування в різних освітніх ситуаціях і співучасті в активних та інтерактивних формах освіти [1, с. 89].

Студентоцентроване навчання зумовлює передусім кардинальну зміну ролі викладача, способів формулювання ним своїх професійно-педагогічних завдань згідно нових освітніх програм на основі компетентнісної спрямованості, особистісно-розвивальної орієнтації, врахування компетенцій як одного з головних структуруючих принципів організації освітнього процесу. Під час студентоцентрованого навчання арт-менеджменту, як доводить наш педагогічний досвід, викладач покликаний забезпечити, як збереження свого рольового статусу, так і більш високий рівень консультування і мотивування тих, хто навчається, у питаннях відбору інформації та тлумачення її джерел, організації адекватних навчальних ситуацій, ліквідації виявлених прогалин.

Студентоцентроване навчання сприяє тому, щоб студенти музичних спеціальностей виявляли свою самостійність у виборі шляхів освоєння навчального матеріалу через формування індивідуального освітнього маршруту, зумовленого особистими потребами та можливостями. Це передбачає вияв більш високої мотивації студентів музичних спеціальностей до навчання професії арт-менеджера. При цьому професійна компетентність з арт-менеджменту вже під час професійної підготовки, заснованої на принципах студентоцентрованого навчання, має стати однією з найважливіших якостей творчої

особистості студентів музичних спеціальностей, яка є необхідною умовою їх успішного працевлаштування і ефективного професійного функціонування.

Таким чином, студентоцентроване навчання арт-менеджменту, сприяючи оновленню змісту й підвищенню якості професійної діяльності студентів музичних спеціальностей як майбутніх арт-менеджерів, сприятиме реалізації індивідуальної траєкторії їх мистецької освіти. Воно уможливило значне підвищення її якості, оскільки акцент переноситься від навчання «для всіх» до навчання «для мене», що значно мотивує досягнення студентами найвищих прикінцевих результатів у набутті професійної компетентності з арт-менеджменту.

Література:

1. Дроздова Н. В. Компетентностный подход как новая парадигма студентоцентрированного образования / Н.В. Дроздова, А.П. Лобанов. – Минск: РИВШ, 2007. – 100 с.
2. Проблеми мистецької освіти: Типологічні критерії та науково-методична розробка / Безгін О.І., Бернадська Г.Є., Дацко О.І., Кочарян І.С., Успенська О.Ю. – К.: СПД Голосуй, 2008. – 138 с.

Науковий керівник:

доктор педагогічних наук Цокур Ольга Степанівна.

Жұматай Таубалдиева, Карлыгаш Таубалдиева
(Талдықорган, Қазақстан)

ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ САЛТ-ДӘСТҮРЛЕРІНІҢ МӘНІ

Өз тіршілігінің саң ғасырлық тарихының ішінде қазақ халық тәрбие саласында мол тәжірибе жинақтады. Оның негізінде белгілі әдет-ғұрыптар мен салт-дәстүрлер қалыптасты.

Салт-дәстүрлер, философ Н.С. Сарсенбаевтың сөзімен толықтыра айтқанда, “адамдардың қоғамдық мінез-құлықтарының, олардың өмір және тұрмыс салтының тарихи қалыптасқан, азды-көпті тұрақты нормалары, олар ұрпақтан ұрпаққа беріліп, қоғамдық пікірдің арқасында сақталды. Әдет-ғұрыптар – адамдардың тұрмысындағы қоғамдық қатынастардың тарихи қалыптасқан тұрақты нормалары [1].

Салт – дәстүрлер адамдардың қоғамдық қатынастарының тарихи қалыптасқан тұрақты және мейлінше қорытылған нормалары мен принциптері, олар ұрпақтан ұрпаққа беріліп отырады және қоғамдық мінез-құлықтың арқасында сақталады”. Яғни халықтық әдет-ғұрыптар мен дәстүрлер адамдардың өндірістік қызметі процесінде өмір қажеттеріне пайда болады. Оларда сол халықтың тек өзіне ғана тән ұлттық өнері мен әдебиетінің жасампаз, шығармашылық тәжірибесі, тәрбие саласындағы орнықты қағидалары, принциптері, мінез-құлық нормалары, әдіс-тәсілдері, амал-жолдары топтастырылып бейнеленген. Осы орайда Сарсенбаевтың: “Ұлттық өнер мен әдебиетке психикалық құрылым мен ұлттық мәдениетінің өзіндік сипаттары, белгілері мен ерекшеліктері түрінде көрінеді, олар көбіне ұлттық әдет-ғұрыптар мен дәстүрлер түрлерінде тұлғаланып көрінеді [1]. “Қыз Жібек” немесе “Қозы Көрпеш – Баян Сұлу” революцияға дейінгі қазақ халқының бүкіл тарихын, тұрмысын және салт-санасын бейнелейді; оларды сол кездегі қазақ өмірінің энциклопедиясы деуге болады. Бұл шығармалардың қазақтар эпикалық, эстетикалық және танымдық тұрғыда орасан зор ләззат пен қанағат тудыра алмайды. Қырғыздардың “Манасымен” де, карелдердің “Калеваласымен” де жай осылай болады” – деген пікірін біз толық қолдаймыз. Өйтсе де автордың соңғы жолдарда келтірген осы бір тұжырымдамаларына, сол секілді “бір ұлттың халық музыкасы, әдеттенбейінше, басқа ұлттар өкілдеріне сонда сенім тудыра алмайды”² деген тұжырымдарына байланысты айтылған басқа пікірлер де жоқ емес. Мәселен, филолог М. Базарбаевтың пікірінше, басқа ұлттық халық музыкасының тілін түсінбейтін ұлт әлемде жоқ. Дәлел ретінде өткен ғасырдағы орыс өкілдері В. Радловтың, А. Алекторовтың, Г. Потанинның, Н. Березиннің және қазақ халық поэзиясын қатты құмарлана жинап, жазып алып, жеке кітаптар етіп бастырған басқа да көптеген адамдардың қазақ халық поэзиясына деген сүйіспеншілігі мен танданысын келтіреді [2].

Тәуелсіз Қазақстан тарихында әлеуметтік-саяси, мәдени өзгерістермен ерекшеленетін қазіргі кезде жалпы білім беретін мектептерде оқушылардың эстетикалық тәрбиесіне жоғары талаптар қойылып отыр.

Халықтық тәлімдік, тағылымдық тәжірибесі бүгінгі таңда да өз маңыздылығын, құндылығын жойған жоқ. Халық өнері соның ішінде ән өнері ғасырдан-ғасырға өмір шежіресі болып кетті. Оның халық өмірімен тығыз байланыстылығы, тарихылығы, ұжымдық шығармашылық сипаты, көркем образдылығы, философиялық ой тереңдігі, көпварианттылығы, сан алуан жанрлығы тыңдарманның эстетикалық идеясын, көркемдік қажеттілігі мен қабылдаушылығын қалыптастыруда ерекше жағдай жасайды [2].

Тұрмыс-салт әндері бесік жыры, балалар мен жастар әндері, еңбек, шаруашылық, кәсіп әндері, төрт түлік мал туралы әндер, диқан, егіншілік, аңшылық-саяткерлік әндері.

Қазақтың отбасылық әдет-ғұрып, тұрмыс салт әндері ұлттық өнердің бастау көзі. Музыкалық фольклор жүйесіндегі бұл байырғы жанрларда ғасырлар бойы қалыптасқан ырым-ұғымдар сақталған. Қазақ халқының өмірнен үлкен орын алған ғұрыптық әндер жанрлық тақырыптар жағынан төмендегі салаларға бөлінеді: арбау-байлау әндері – «Бәдік», «Күләпсін», «Жарапазан»; үйлену тойларында айтысатын – «Жар-Жар» («Аужар», «Бике-ау», «Үкі-ау»), «Сыңсу» («Қыз сыңсуы», «Көрісу», «Қоштасу»,

«Сарын»), «Тойбастар», «Беташар»; нәрестенің дүниеге келуімен байланыстырылып айтылатын - «Бесік жыры» («Әлди бөлем», «Бала жұбату»); қайғы-қасрет, мұң-шер әндері – «Естірту», «Жоқтау» («Жылау», «Зарлау», «Дауыс айту», т.б.).

Қазақтың әдет-ғұрып, тұрмыс-салт әндерінің тарихы қазақ қауымы өз алдына жекелене бастаған (б.д.д. VII-V ғғ.) кезінде-ақ пайда болған. Әрине, ол кезеңнің музыкалы мәселелерін зерттеудің өзіндік қиындықтары жеткілікті. Көне үлгілердегі ән-өлеңдердің ауызекі түрде таралуы себепті олардың жазбалары сақталмады.

Қазақтың дәстүрлі алғашқы фольклоры заман елегінен өткен сайын мүлдем жоқ болып кетпегенімен, бастапқы қалпында сақталмай, үлкен өзгерістермен жаңарып, бізге жеткені мәлім. Антологияға енген ғұрыптық үлгілердің бәрі де әуендік, интонациялық, ырғақтық ладтық жағынан дами түскендігін көрсетеді (дыбыс көлемі тұрғысынан кеңейген). Ал өлең-мәтіндерде әр уақыттың жырын жырлайтын осы дәуірдің өмір тіршілігін суреттейтін сөздер кездеседі. Әдет-ғұрыптық әндердің көнелігі, біздіңше, олардың жанрлық жағымен байланыстылығында. Сондықтан да ғұрыптық үлгілердің ритуалдығын да нақты түрде, арбау-байлау, емдеу, үйлену салты, өмірге келу, өлікті жерлеу, т.б. салт-жоралармен біртұтас деп тұжырымдаймыз [3].

Арбау-байлау, емдеу ән-өлеңдері «Бәдік» пен «Күләпсан» белгілі бір аурудан адамды немесе малды емдеу үшін қолданылады. Бәдіктің айтылуын С.Сейфуллин былай түсіндіреді: «Адам ауырса, немесе мал ауырса, әйел-еркек жиналып, ауырған малды қамап алып, екі-екіден қосылып шулап өлең айтады. Өлеңді орындағанда ауру «иесін» қорқытып, «жын ойнағандай қылып ойнап айтады. Бұл өлеңді «бәдік» дейді». Бақсы балгерлік халықтың наным бойынша, әр аурудың өз иесі, тәңірісі бар, тілін тапсаң оны қуып, аластауға болады деп сенген [4].

Халықтың ән шығармашылығындағы синкретизмнің тарихилығы мен жалпы белгілері жөнінде фольклор зерттеуші Э.Алексеев былай дейді: «Синкреттік мәдениеттің негізгі белгісі көптеген халықтардың дәстүрлі фольклорында бүгін де көрініс тауып жалғасуда, поэзия мен музыка жеке-жеке бөлек өмір сүрмеген, олар тұтас бір дүниенің бөлінбейтін екі жағы болған»-деген [5].

«Жарапазан» әр ораза айында, «ауызашар» кезінде, сондай-ақ таңертең, кейде түн ішінде де айтылады. Жарапазанның өзін шартты түрде үш кезеңге бөліп қарауға болады. Алдымен орындаушы үй иесін мақтаудан бастайды. Одан кейін ислам дінінің негіздерін уағыздап, имандылыққа шақырады. Соңы бата берумен аяқталады. Жарапазанның негізгі мақсаты - ораза айында насихаттаумен бірге, халықты имандылыққа ұйыту, береке-бірлікке, ізгілікке шақыру болып саналады.

«Жарапазан» - рамазан деген сөзден шыққан. Ораза ұстаған адамдар сауап болады деп жарапазан айтқандарға құрт, май, бір шаршы шүберек, басқа сол сияқты нәрселер береді. Жарапазанды кәсіп етіп, ораза уақытында ел аралап, күндіз жүріп айтатын үлкен адамдар болады. Жарапазанды екі адам жүріп айтады. Бірі, жарапазан айтқанда екіншісі, қостаушы болады.

Жарапазан:

Үйің, үйің – үй екен,

Үйдің көркі ши екен.

Ақ төбедей көрінген

Қандай байдың үйі екен?

Жар-жар – қыздың ұзатылу тойы аяқталып, үйден аттанар алдында орындалады. Өнді екіге бөлінген қыз бен жігіт топтары диалогпен айтады. Жігіттер бастап, қызды жат-жұртқа жаралғанын, жаңа тұрмыс құруының, жарын сыйлаудың, нәресте көрудің қызығын айтып, барған жерінде «құтты келін бол» деген тіліктер білдіреді. Ол жақта ата-енесінің барын ескертіп, қызды жұбатады. Әрбір өлең жолдарынан кейін «жар-жар» деген қайырма сөздер қайталанып отырады. Қыздар тобы ұзатылып бара жатқан қалыңдықтың **атынан жігіттерге жауап береді** [5].

Қыздар айтатын «Жар-жардың» әуенінде әрқашанда мұңды сарын бірге жүреді. Өлең сөзі 11-буынды «қара өлең» үлгісімен, кейде 7-8 буынды жыр ағымымен келеді. Әуені шағын диапазонда айтылып, ырғақтық өлшемдік құрылымы қарапайым болып келеді.

«Сыңсу» - қазақтың салт-жорасы бойынша, ұзатылып бара жатырған қыздың ел-жұртымен, көрші-көлем, ағайын, туған-туыстарымен, құрбы-құрдастарымен қоштасардағы әні. «Тойбастар» - әдет-ғұрып, салт-дәстүрі бойынша, қазақ халқының мәдени өмірінде ежелгі заманнан бері үлкен орын алатын той-томалақ қуанышы. Шілдехана, бесікке салу, қыз ұзату, келін түсіру және басқа адам көңілі көтерікі кезеңдердің бәрі де той-жырымен өтеді. «Тойбастар» көбінесе қыз ұзату, келін түсіру жиындарында айтылады. Өн оның мәтініне қарай көңілді, құлпырып отырады. «Беташар» - қазақтың ілгері заманнан келе жатқан келін түсіру тойындағы әдет-ғұрыптық әндердің бірі. Оны ақын, жырау, немесе осындайға бейімді бар ауылдың әншісі шырқатады. «Беташар» әні жоғары биік дыбыстан басталып, терме сарынында желдіртіп, қызу леппен көңілді де сергек саздармен орындалады. Өлең құрамы 7-8 буынды жыр үлгісінде дамиды. Өн үш бөлімнен тұрады. Бірінші бөлімде әнші жігіт келіннің көрік-келбетін жырлай келе, оған өсиет-өнегелі сөздер айтады. Екінші бөлімде, ата-енесімен, абысын-ажындарымен, қайынсіңілі, қайын-ағаларымен жеке-жеке таныстырып, әрқайсысын сәлем жасатады. Үшіншісінде, ақын келіннің жүзін көргендер үшін үлкендерден көрімдік сұрайды.

«Бесік жыры» - «Туғанда дүние есігін ашады өлең», - деп данышпан Абай жазып кеткендей, бала шыр етіп жерге түскеннен бастап өмір бойы ән ырғағына бөленіп жүреді. Нәрестенің дүниеге келуімен байланысты ырымдар: «Шілдехана», «Бесікке салу», «Қырқынан шығару», - бәрі де ән, өлеңсіз өтпейді.

Бесік жыры барлық халықтарда бар. Оның түп тамыры тереңнен бастау алып, алғашқы қауымдық дәуірмен ұласады. «Бесік жырлары» көбінесе 7-8 буынды, 11-буынды өлеңдермен, дыбыс қатары шағын көлемде, кейде бір, ал кейде қайырмасы бар екі бөлімнен тұратын қысқа-қысқа әуендермен қайталаанады. Әуендік-интонациялық құрылымы, ырғақтық өлшемдік жағынан бесіктің тербелісіне сай бірқалыпты сарында үнделеді.

Бәдік әндеріндегі тотемизм және мифологиялық сарындар. Бақыстардың ұғымындағы ауру жамандық иесі, ол өлмейді, сондықтан оны ауырған адамнан не малдан басқа нәрсеге көшіріп жіберуге болады деген ұғымның мән – мағынасы. Бәдіктің мағынасы – емдеу, аластау.

Дәстүрлі үйлену тойы. Құда түсу, жаушы жіберу, құда түсу тойы, есік көрсету, ұрын келу, қалың мал, жасау, қыз ұзату, келін түсіру тойларының синкретті көрінісі. Үйлену дәстүрінің сахналық – драмалық сипаты. Қазіргі кездегі үйлену тойлары.

Үйлену әндерінің тақырыптары мен мазмұны. Үйлену әндерінің түрлері: сыңсу, жар-жар, беташар. Үйлену әндерінің вокальдық, музыкалық ерекшеліктері.

Халық өміріндегі қайғылы тарихи оқиғаларға, адам қайтыс болғанда естірту, көңіл айту, қоштасу, жоқтау сияқты салт әндерінің ел аузында сақталуы.

Әдебиеттер тізімі:

1. Измайлов А.Э. Народная педагогика; Педагогическое воззрения народов средней Азии и Казахстана М., 1991, ст.
2. Төлеутаев К.Т Қазақ тәрбиесінің ерекше түрлері, Талдықорған – 2000-7 б.
3. Республикалық әдістемелік журнал; “Бастауыш мектебі” № 1,2,3,4 Алматы 2012.
4. Республикалық әдістемелік журнал, Қазақстан мектебі № 1,2,3,4. Алматы 2013.
5. Республикалық әдістемелік журнал. Музыка әлемінде № 1,2,3,4 Алматы 2014.
6. Мақпырұлы С. Қазына. Алматы “Арыс” 2004.

Ірина Філімонова
(Умань, Украина)

ДИСТАНЦІЙНИЙ НАВЧАЛЬНИЙ МОДУЛЬ З ДИСЦИПЛІНИ «ВИРОБНИЧЕ НАВЧАННЯ»: ПРИЗНАЧЕННЯ, СТРУКТУРА І ЗМІСТ

Проблема впровадження нових технологій навчання у дисципліни харчового профілю є однією з найважливіших на сучасному етапі, оскільки вони найбільшою мірою дозволяють розширити можливості традиційного навчання, орієнтують викладача та студента на досягнення нового результату. В свою чергу дистанційне навчання сприяє активізації творчої, пізнавальної діяльності студентів, яке виступає вельми ефективним засобом досягнення міцних і глибоких знань, навичок і умінь [1, 165 с.].

На сьогодні вже є значна кількість науково-теоретичних і науково-методичних робіт, у яких аналізується суть дистанційного навчання (О.В. Овчарук, О.І. Пометун, Г.В. Терещук, А.В. Хуторський та ін.). Але історіографія проблеми свідчить, що використання саме дистанційного навчання під час викладання спецдисциплін у галузі харчування ще не було предметом спеціального дослідження.

Незалежно від того, чи оперують автори даним терміном, всі вони єдині в тому, що дистанційне навчання – основний спосіб залучення студентів до самостійного наукового пошуку, ефективний засіб розвитку їх пізнавальної активності і творчості.

Отже, зміна характеру й змісту праці фахівців галузі харчового виробництва та підвищення вимог роботодавців до рівня фахової компетентності працівників, що диктують необхідність упровадження дистанційного навчання в підготовці майбутніх інженерів-педагогів, і недостатня опрацьованість методології, теорії і практики впровадження нових технологій в навчальний процес, зумовлюють актуальність і доцільність теми дослідження: «Дистанційний навчальний модуль з дисципліни «Виробниче навчання»: призначення, структура і зміст».

Метою нашої роботи є аналіз сучасних дистанційних технологій навчання та їх місце у підготовці майбутніх інженерів-педагогів харчової галузі.

В умовах ринкових відносин система виробничого навчання, з одного боку, має швидко реагувати на зміни потреб виробництва в робітниках певної кваліфікації і спеціалізації, а з іншого – надати студентам можливість навчатися залежно від їх інтересів. Серед популярних засобів навчання набуває популярності дистанційне навчання. Під дистанційним навчанням розуміється індивідуалізований процес набуття знань, умінь, навичок і способів пізнавальної діяльності людини, який відбувається в основному за опосередкованої взаємодії віддалених один від одного учасників навчального процесу у спеціалізованому середовищі, яке функціонує на базі сучасних психолого-педагогічних та інформаційно-комунікаційних технологій [6].

Moodle - система управління курсами (електронне навчання), також відома як система управління навчанням або віртуальна навчальна середовище. Являє собою вільний веб-додаток, що надає можливість створювати сайти для онлайн-навчання. Система орієнтована насамперед на організацію

взаємодії між викладачем та учнями, хоча підходить і для організації традиційних дистанційних курсів, а також підтримки очного навчання [2].

Як приклад розглянемо створену технологію з дисципліни «Виробниче навчання» для студентів 2 курсу напряму підготовки 6.010104 Професійна освіта. Харчові технології.

Виробниче навчання – це навчальний предмет у системі професійної підготовки. Його можна розглядати як складник професійної освіти; підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації робітників безпосередньо на виробництві. Для виробничого навчання, як складника навчального процесу, характерні специфічні цілі, завдання, зміст, форми, методи та засоби навчання.

Виробниче навчання включає теоретичну частину – знання з основ наук, техніки, технології, організації виробництва; уміння застосовувати ці знання у професійній діяльності; практичну частину: навчально-виробничу роботу в майстернях, лабораторіях; виробничу практику [4, 26 с.].

Дисципліна «Виробниче навчання» входить до нормативної частини циклу професійно-орієнтованої підготовки і є складовою галузевого стандарту підготовки бакалаврів зі спеціальності 6.010104 Професійна освіта. Харчові технології. Основним документом, що визначає зміст, обсяг та доцільну послідовність навчання, є навчальна програма. Вона передбачає систематичне, послідовне засвоєння техніки і технології, методів праці на основі достовірних теоретичних даних, тобто взаємозв'язок виробничого і теоретичного навчання.

Цикл лабораторно-практичних занять передбачає вивчення класифікації продуктів харчування, особливостей обробки продуктів рослинного і тваринного походження, технології приготування перших, других та солодких страв, приготування напівфабрикатів тощо. Крім того, передбачається ознайомлення студентів з хімічним складом та енергетичною цінністю продуктів харчування, організацією виробництва кулінарної продукції, організацією технологічного процесу приготування страв, організацією приймання та зберігання продуктів харчування і напівфабрикатів.

Основні напрями виробничого навчання – створення умов для студентів для оволодіння виробничими процесами, соціально-економічними, науково-технічними та професійними знаннями, передовим досвідом; виховання конкурентоспроможного фахівця, підготовленого до різноманітної діяльності. Критерій професійної підготовленості майбутнього спеціаліста – кваліфікація, а головні її показники – професійна мобільність, володіння декількома професіями, здатність до зміни виду роботи.

Під час виробничого навчання викладач передає свій досвід з використання ефективних механізмів тренінгу в умовах, наближених до реальних, а студент сприймає цей досвід – вчиться працювати. Протягом навчання викладач надає учневі все більшої самостійності, просуваючись від пояснень до поточних зауважень, нагадувань та порад.

У системі Moodle можна створювати і зберігати електронні навчальні матеріали і задавати послідовність їх вивчення. Завдяки тому, що доступ до Moodle здійснюється через Інтернет або інші мережі, студенти не прив'язані до конкретного місця і часу, можуть рухатися по матеріалу у власному темпі з будь-якої частини земної кулі.

Електронний формат дозволяє використовувати в якості «підручника» не тільки текст, а й інтерактивні ресурси будь-якого формату від статті у Вікіпедії до відеоролика на YouTube. Всі матеріали курсу зберігаються в системі, їх можна організувати за допомогою ярликів, тегів і гіпертекстових посилань.

Moodle орієнтована на спільну роботу. В системі для цього передбачена маса інструментів: вікі, глосарій, блоги, форуми, практикуми. При цьому навчання можна здійснювати як асинхронно, коли кожен студент вивчає матеріал у власному темпі, так і в режимі реального часу, організовуючи онлайн лекції та семінари.

Система підтримує обмін файлами будь-яких форматів – як між викладачем і студентом, так і між самими студентами.

Широкі можливості для комунікації – одна з найсильніших сторін Moodle. У форумі можна проводити обговорення по групах, оцінювати повідомлення, прикріплювати до них файли будь-яких форматів. В особистих повідомленнях і коментарях – обговорити конкретну проблему з викладачем особисто. У чаті обговорення відбувається в режимі реального часу. Розсилки оперативно інформують всіх учасників курсу або окремі групи про поточні події: не потрібно писати кожному студенту про нове завдання, група отримує повідомлення автоматично. Якість навчання – під контролем [5].

Moodle створює і зберігає портфоліо кожного учня: всі здані ним роботи, оцінки та коментарі викладача, повідомлення у форумі. Дозволяє контролювати «відвідуваність» - активність студентів, час їх навчальної роботи в мережі.

У підсумку, викладач витрачає свій час більш ефективно. Він може збирати статистику по студентам: хто що сказав, які домашні завдання зробив, які оцінки за тестами отримав. Таким чином, зрозуміти, наскільки студенти розібралися в темі, і з урахуванням цього запропонувати матеріал для подальшого вивчення.

Можливості, які Moodle дає користувачам, можна згрупувати за ролями:

- учні: навчаються в будь-який час, в будь-якому місці, в зручному темпі, витрачають більше часу на глибоке вивчення цікавих тем, знання краще засвоюються;
- викладачі: підтримують курс в актуальному стані, міняють порядок і спосіб подачі матеріалу залежно від роботи групи, витрачають більше часу на творчу роботу і професійне зростання, підтримують зворотний зв'язок з учнями, в тому числі і після закінчення навчання;

- адміністрація: ефективно розподіляє навантаження на викладачів, аналізує результати навчання, знижує витрати на управління навчальним процесом.

У Moodle є рішення для всіх можливих завдань управління навчальним процесом. Якщо ж готового рішення поки немає або воно недосконале, функціонал системи можна легко розширити.

При підготовці та проведенні занять у системі Moodle викладач використовує набір елементів курсу, до якого входять: глосарій; ресурс; завдання; форум; wiki; лекція; тест та ін.

Отже, виробниче навчання має враховувати складні умови сьогодення, певний стан науки, техніки, технології, можливість навчання протягом усього життя, надання системи знань, яка може швидко адаптуватися до будь-яких змін виробництва, допомагати студентам конкретизувати отримані знання та використовувати їх у ході виконання різних видів виробничих робіт, підготувати студентів до самостійного трудового життя та конкурування на ринку праці, що швидко змінюється.

Специфічною особливістю процесу виробничого навчання є поєднання навчання учнів у спеціально організованих, у тому числі змодельованих умовах і в умовах виробництва. На рівні з дидактичними засобами особливе значення має учбово-матеріальне оснащення учбово-виробничого процесу: обладнання, робочі і контрольно-вимірювальні інструменти, прилади, технічна документація тощо [3, 146 с.].

Всі ці специфічні особливості, що характеризують процес виробничого навчання, необхідно враховувати при визначенні конкретного змісту, форм, методів і засобів виробничого навчання учнів, тобто системи. Процес виробничого навчання відбувається на основі тісної взаємодії теорії і практики. Практичні уміння і навички формуються на основі знань, що поглиблюються, вдосконалюються. Це визначає необхідність, по-перше, координації вивчення спеціальних предметів і виробничого навчання таким чином, щоб теорія випереджала практику, по-друге, високого рівня спеціальних знань майстрів виробничого навчання, по-третє, наявності тісних міжпредметних зв'язків у діяльності майстрів і викладачів спеціальних предметів (спеціальної технології).

Таким чином дисципліна «Виробниче навчання» у повній може використовуватись для дистанційного навчання студентів у середовищі Moodle.

Література:

1. Буйницька О.П. Інформаційні технології та технічні засоби навчання. – 2012 р. – 193 с.
2. Вікіпедія: Вільна Енциклопедія. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org>.
3. Гуревич Р.С. Теорія і практика навчання в професійно-технічних навчальних закладах. – 2009. – 210 с.
4. Липова Л., Ренський С. Інтеграція індивідуальної роботи з іншими формами навчальної діяльності. // Рідна школа, №1. — 2002. – С. 25-31.
5. Педагогічний потенціал вікі-сайтів та їх роль в сучасній освіті. – Електронний ресурс. Режим доступу: <http://adm.dp.ua/OBLADM/>
6. Про затвердження Положення про дистанційне навчання. Наказ МОН № 466 від 25.04.13 року. Електронний ресурс. Режим доступу: http://osvita.ua/legislation/Dist_osv/2999/.

Науковий керівник:

доктор педагогічних наук Ткачук Станіслав Іванович.

Ольга Цокур
(Одеса, Україна)

EVENT-ТЕХНОЛОГІЯ ЯК ЗАСІБ АКТИВІЗАЦІЇ ВИХОВНОЇ ТА КУЛЬТУРНО-ДОЗВІЛЛЕВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ НА ПЕДАГОГІЧНІЙ ПРАКТИЦІ В ШКОЛІ

В умовах розвитку полікультурного суспільства сучасному вчителю необхідно вміти виявляти як самоцінність своєї особистості, так і значущість особистості кожного учня, розуміючи і приймаючи його інтереси, бажання, потреби. Вчитель іноземної мови має відзначатися прагненням до особистісно-професійної самореалізації як організатора і менеджера шкільної іншомовної освіти та соціокультурного розвитку учнів, спрямованістю на розкриття їх творчого потенціалу як основи для успішної реалізації спільної освітньої й культурно-дозвіллевої взаємодії. Становлення особистості майбутнього вчителя іноземної мови як взірця міжкультурного спілкування та полікультурної особистості неможливе без пробудження його мотивації на творчу самореалізацію в цій професійній ролі, плідну співпрацю з учнями, що передбачає необхідність опанування ним не тільки основами педагогічної майстерності та артистизму, але й ознайомлення з новими педагогічними технологіями організації освітньо-виховного процесу. Серед останніх чільне місце займає event-технологія.

У західному світі, починаючи з 40-х років ХХ століття, продуктивно використовується event-технологія (У. Хальцбаур, Є. Йеттінгер, Б. Кнаус, Р. Мозер, М. Целлер) як індустрія організації і проведення унікальних подій. Запозичена зі сфер дозвілля (проведення унікальних дитячих свят, ігор) і шоу-бізнесу, event-технологія, поєднуючи декілька підходів (системний, суб'єктивний, інноваційний,

технологічний), може бути успішно використаною під час виховної роботи з учнями сучасної школи [1, с. 4]. Це зумовлює інноватизацію змісту і форм професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів, зокрема, шляхом залучення їх до вивчення спецкурсу «Event-технологія в організації виховної і культурно-дозвілдової діяльності учнів».

Як доводить наш педагогічний досвід роботи з майбутніми вчителями, які навчаються в ОНУ ім. І.І. Мечникова, event-технологія – це новий особистісно зорієнтований вид організації позанавчальної і дозвілдової діяльності учнівської і студентської молоді, заснованої на техніці перетворення будь-якого виховного заходу за допомогою допоміжних ефектів на виняткову подію для особистості. Суттєвими характеристиками event-технології, як засобу проектування й проведення виховних заходів, виступають: реалізація особистісних запитів, інтересів, бажань учнів; позитивність сприйняття і формування позитивного емоційного фону особистості; ініціація й активізація особистості в event-заході як його провідного суб'єкта; обмеженість у часі, необмеженість застосованих засобів і ресурсів. Особливості event-технології полягають у максимальному використанні інформаційних, людських, технічних, матеріальних ресурсів та у варіативності проведення event-заходів (використання елементів театралізації, анімації; імітації, іміджування, маніпуляції, командотворення).

За структурою event-технологія складається з концептуальної, змістовної та процедурної частин, які тісно пов'язані між собою. Вона здійснюється через системну зміну віх і фаз: ініціювання, старт, підготовка, пуск, дія, післядія, підведення підсумків. Її формою виступає event-захід. Педагогічний потенціал event-технології, під яким розуміється сукупність освітньо-виховних і соціокультурних можливостей фрагмента соціальної дійсності з метою розвитку особистості, полягає в:

- реалізації особистісних запитів учнів, розкритті їх якостей і властивостей як особистостей, у їхньому розвитку;
- позитивній емоційній забарвленості event-заходу;
- формуванні комунікативної культури як культури взаємодії, розвитку палітри відносин, що встановлюються між учасниками event-заходу;
- психотерапевтичній допомозі особистості;
- прояві навчальної функції події-заходу, пізнанні навколишньої дійсності;
- розвитку інтелектуальної сфери особистості [2, с. 127].

Крім того, у форматі event відбувається:

- розуміння свободи особистісного вибору, поширення знань про культуру дозвілля, різноманіття його напрямків, видів і форм;
- розвиток інтересів дітей і молоді;
- передача зразків життєдіяльності, прикладів поведінки;
- пропаганда цінностей здорового способу життя;
- формування ставлення до світу, до самого себе, Я-концепції;
- прилучення до національної і світової культури;
- зняття напруги, тривожності, незадоволеності;
- самозмінна людини, розвиток особистості як суб'єкта конкретного співтовариства.

Event-технологія характеризується за всіма параметрами опису сучасної гуманітарної технології, оскільки її концептуальні позиції передбачають дотримання настанов культури в організації дозвілля з метою розвитку особистості. Культура дозвілля будується на пріоритеті моральних цінностей, що, з врахуванням зв'язку сфери культури, освіти і бізнесу, припускає синтез традицій і новацій, творчий підхід, масовість і доступність. Event-технологія за рівнем застосування використовується як на рівні певного суб'єкта – дитини, учителів, батьків, співтовариства, окремої освітньої установи, так і на регіональному, міжрегіональному, міжнародному рівнях.

Суттєво й те, що event-технологія за своєю філософською основою – гуманістична, психогенна, особистісно-діяльнісна, особистісно-розвивальна, оскільки в основі event-заходу лежать принципи гуманізації, відповідності, варіативності та свободи вибору особистістю напрямку, виду занять, змісту, організаційних форм, активності. За напрямком модернізації та відношенням до традиційної позанавчальної діяльності event-технологія – інноваційна, тому що спрямована на поглиблення соціально-розвивальних функцій освітньої установи, індивідуально-орієнтована за підходом до дитини.

З врахуванням означеного вище, самостійно-дослідницька робота студентів експериментальних груп з опанування event-технології, результати якої використовувалися в аудиторній та позааудиторній формах їх навчально-професійної діяльності, а також на педагогічній практиці в школі та асистентській практиці у вищих навчальних закладах, спрямовувалася у таких основних напрямках:

- event: історія, концепція, мета, види; зарубіжний і вітчизняний досвід. Дитячий event, його особливості;
- event-технологія: структура, фази і віхи, їх характеристика. Особливості застосування у позанавчальній (виховній) і культурно-дозвіллевій діяльності дітей і учнівської молоді;
- event-проект у професійній діяльності фахівця з іноземної мови та культури: структура (стратегія, логістика, загальні умови, планування), принципи побудови, оформлення;
- event-захід як форма полікультурного виховання: види, сценарії.

Загалом, за результатами педагогічної практики студентів як майбутніх учителів іноземної мови, використання event-проектів та проведення event-заходів сприяло значному підвищенню пізнавальних

інтересів учнів до культурного життя українського народу та народів інших країн, задоволенню їх дозвілєвих і естетичних потреб як постійно зростаючих особистостей.

Література:

1. Андрущенко Е. Ю. Менеджмент в сфере академической музыкальной культуры и современные event-технологии: учебн.-метод. пособие для музыкальных вузов / Е. Ю. Андрущенко. – Красноярск, 2010. – 85 с.
2. Сковородкин А.В. Научно-педагогическое обеспечение организации в неучебной и досуговой деятельности детей и молодежи на основе «event-технологии»: дис. ... канд. пед. н.: 13.00.01 / Артем Владимирович Сковородкин. – М., 2010. – 187 с.

Аспірант Чеботарьова, Ірина Олексіївна
(Харків, Україна)

ПРОФЕСІЙНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ КЕРІВНИКІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ПРАКТИКИ

Одним із найактуальніших питань в усьому світі є поліпшення якості освіти. Це стосується й України – перехід на європейські стандарти вимагає зміни не лише змісту освітніх вимог, навчальних програм, а й запровадження нових підходів до управління навчальною діяльністю. Зараз перед державою стоїть завдання забезпечити освітню галузь достатньою кількістю управлінців-менеджерів, котрі здатні ефективно керувати навчальним закладом в сучасних умовах: планувати стратегію і тактику його розвитку, ухвалювати самостійні рішення, успішно здійснювати організаційну, коригувальну і контрольно-оцінювальну діяльність.

Практика показує, що вітчизняним керівникам навчальних закладів часто бракує знань із менеджменту, прагнення здобувати нові знання, умінь адекватно реагувати на нову інформацію та зміни. Тобто рівень їхньої професійної компетентності у багатьох випадках не відповідає вимогам часу.

Після приєднання вітчизняної системи освіти до «Болонського руху» в Європі понятійний апарат української педагогіки збагатився зарубіжною термінологією, а педагогічний процес почав розглядатися через призму компетентнісного підходу. Відповідно змінилися вимоги до керівників навчальних закладів – якщо раніше вони передбачали наявність певних знань, умінь та навичок, то нині акцент робиться на володінні компетенціями, необхідними для здійснення управлінської діяльності.

Компетенція трактується як система цінностей і особистісних якостей, знань, умінь, навичок і здібностей людини, що забезпечує готовність до компетентного виконання професійної діяльності. Перехід до компетентнісного підходу означає переорієнтацію з процесу на результат освіти в діяльнісному вимірі, у зміщенні акценту з накопичування знань, умінь та навичок на формування й розвиток здатностей практично діяти та застосовувати досвід таких успішних дій у конкретних ситуаціях [5].

У зв'язку з тим, що європейські країни мають більший досвід із впровадження компетентнісного підходу (у деяких країнах його почали використовувати ще у 80-х роках ХХ ст.), вважаємо за потрібне здійснити вивчення та аналіз європейської практики щодо підготовки фахівців-управлінців освітньої галузі. Це в подальшому дозволить порівняти даний досвід із вітчизняною практикою та надати рекомендації щодо розробки стратегії підвищення кваліфікації керівників навчальних закладів в контексті наближення до європейських норм.

В європейському «Проекті TUNING» компетенція трактується як знання й розуміння (тобто теоретичні знання, що стосуються певної академічної галузі; здатність знати й розуміти), знання, як діяти (йдеться про практичне й оперативне застосування знань у конкретних ситуаціях), знання, як існувати (йдеться про життєві цінності як невід'ємну частину способу сприйняття й співіснування з іншими в соціальному контексті) [9].

Що стосується професійної (управлінської) компетентності керівників (у тому числі і навчальних закладів), то у європейській педагогічній науці вона описується в термінах теорії менеджменту. Професійна (управлінська) компетентність визначає повноваження у сфері управлінської діяльності, окреслює коло питань, щодо яких суб'єкт володіє знаннями та досвідом, що відображають його соціально-професійний статус, кваліфікацію як управлінця, а також певні особистісні здібності, потрібні для здійснення професійної діяльності. Основною складовою управлінської компетентності керівника є знання комплексних взаємозв'язків, мети діяльності закладу освіти та результатів такої діяльності, правил та норм управлінської діяльності, володіння технологією організації взаємодії [7].

За кордоном над визначенням компетентностей, розробкою освітніх стандартів і вимог до керівників навчальних закладів працюють такі міжнародні організації, як ЮНЕСКО, Європейський Союз, Рада Європи, ESHA (European School Heads Association), NASSP (National Association of Secondary School Principals, USA), OECD (Organisation for economic cooperation and development), міністерства та департаменти освіти і науки зарубіжних країн.

В основі цих стандартів та вимог лежить розуміння сучасного суспільства як суспільства постійних змін та розвитку, такого, що характеризується глобалізацією, міграційними процесами та технологічними

інноваціями. Відповідно зарубіжні країни трансформують свої системи освіти у напрямку постійної (впродовж життя) підготовки керівників, отримання вмінь та навичок, необхідних в умовах швидкозмінних світових процесів. Прикладом такого перманентного навчання є проект Організації для економічної співпраці і розвитку (OECD) «Удосконалюючи систему шкільного керівництва» («Improving School Leadership») [13].

Європейські вимоги до керівників навчальних закладів враховують управлінські, економічні, законодавчі аспекти, аспекти роботи з персоналом тощо. Особливістю європейської практики є те, що освітяни-управлінці повинні демонструвати не лише стандартні адміністративні і організаційні вміння, а й мати здатність до постійного самоудосконалення, вміння підтримувати інших учасників навчального процесу в досягненні професійних і навчальних цілей, демонструвати відповідальну поведінку, підтримувати і впроваджувати інновації та інформаційні технології. Велика увага приділяється лідерським якостям. При цьому лідер може виконувати у своєму колективі (навчальному закладі) різні ролі - виробника, направляючого, посередника, помічника, координатора, контролера, наставника [2].

Лідерська компетентність при управлінні навчальним закладом охоплює такі чотири сфери:

- А) розроблення стратегії розвитку навчального закладу,
- Б) адміністрування навчального процесу,
- В) забезпечення розвитку навчального закладу та управління ним,
- Д) управління розвитком людських ресурсів [11].

Те, що лідерській компетенції в підготовці керівників шкіл відводиться важлива роль, підтверджує участь 22 країн Європейського Союзу в проектах Європейської кваліфікаційної мережі для ефективного шкільного лідерства (European Qualification Network for Effective School Leadership) [12].

Говорячи про професійну компетентність керівника навчального закладу, ми повинні розуміти, що її зміст напряму залежить від замовлення суспільства на підготовку його громадян. У європейській практиці найбільш затребуваною складовою професійної компетентності керівника є лідерська компетентність: керівник навчального закладу повинен бути не лише гарним адміністратором, але й людиною зі стратегічним мисленням, відповідальною, здатною до постійного самоудосконалення та впровадження інновацій.

Література:

1. Ворон М. Компетентнісний підхід до професійного розвитку керівника загальноосвітнього навчального закладу. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://elibrary.kubg.edu.ua/2994/1/Voron_M_4.pdf
2. Ковальчук О. С. Ефективні стилі управління автономною європейською школою. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://intkonf.org/kandidat-ped-nauk-kovalchuk-os-efektivni-stili-upravlinnya-avtonomnoyu-evropeyskoju-shkoloju/>
3. Кристопчук Т.Є. Компетентнісний підхід: європейський вимір. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lib.mdpu.org.ua/nvsp/6/5.pdf>
4. Малицька І.Д. Сучасні вимоги до керівників загальноосвітніх навчальних закладів країн зарубіжжя (зарубіжний досвід). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ite.kspu.edu/webfm_send/688
5. Михайліченко М. В. Компетентнісний підхід до підготовки керівників навчальних закладів / Витоки педагогічної майстерності: зб. наук. праць. – Електрон. текстов. дані. – Полтава, 2011.
6. Проект Тьюнінг – гармонізація освітніх структур у Європі. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unideusto.org/tuningeu>
7. Розвиток ринку послуг вищої освіти в контексті Болонського процесу і вдосконалення конкурентної діяльності ВНЗ: матер. наук.-метод. конф. / Укоопспілка, Львів. комерц. акад.; редкол.: Скибінський С. В. та ін. – Львів: Вид-во Львів. комерц. акад., 2008. – 213 с.
8. Сергеева Л. М. Сучасні орієнтири змісту управлінської компетентності керівника навчального закладу // Теорія та методика управління освітою. – 2010. – № 3.
9. Сімченко Н.О. Оцінювання компетентційних профілів керівників в ієрархії управління. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://economy.kpi.ua/files/files/25_kpi_2010_7.pdf
10. Сорочан Т.М. Підготовка керівників до управлінської діяльності: теорія та практика: монографія / Т.М. Сорочан. – Луганськ: Знання, 2005.–384 с.
11. Bitterová Miriam. School Leader`s Competencies in Management Area / Bitterová Miriam , Hašková Alena, PISOĚOVÁ Mária. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ac.els-cdn.com/S1877042814048460/1-s2.0-S1877042814048460-main.pdf?_tid=0ba0bd14-d72d-11e5-97ea-00000aacb361&acdnat=1455902597_46f0f6db16db247a8414985503b2874d.
12. European Qualification Network for Effective School Leadership. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.leadership-in-education.eu/index.php?id=223>.
13. Organisation for economic cooperation and development 2008 OECD report, 'Improving School Leadership' «Удосконалюючи систему шкільного керівництва». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.oecd.org/document/62/0,3343,en_2649_39263231_37125310_1_1_1_1,00.html.

Науковий керівник:

доктор педагогічних наук, проф. Луначек В. Е.

ЩОДО АКТУАЛЬНОСТІ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ БАКАЛАВРІВ ІСПАНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ

У сучасних нормативно-правових документах Ради Європи, а також основоположних державних документах (Закон України «Про освіту», «Про вищу освіту»; Концепція національного виховання, Національна доктрина розвитку освіти в Україні у XXI ст.), основна увага приділяється конструктивному вирішенню стратегічного завдання – навчити підростаюче покоління цінувати культурне різноманіття націй та етносів, жити разом без конфліктів і війн. Згідно означеного завдання значно підвищено європейські та державні вимоги до професійної підготовки фахівців із вітчизняної та зарубіжної філології, зокрема, як активних суб'єктів та організаторів культуровідповідного середовища шкільної мовної, літературної та іншомовної освіти підростаючого покоління.

Натомість, як зазначають українські науковці (Р. Булгаков, Л. Голубенко, М. Князян, Н. Колесниченко), на заваді процесу професійної підготовки бакалаврів романської філології як професійно компетентних носіїв іспанської та французької мов і культурв освітньому середовищі української школи, а також взірців культурологічної компетентності, мають місце такі *супечності*: між потребою сучасної педагогічної практики в культурно поінформованих та полікультурно діючих фахівцях, що володіють високим рівнем культурологічної компетентності, та невідповідним рівнем її сформованості у випускників факультетів та відділень романської філології вищих гуманітарних, класичних та педагогічних навчальних закладів; міжзначним соціокультурним потенціалом дисциплін «Іспанська/французька мова» та недостатньою розробленістю теорії культурологічної освіти і виховання учнівської та студентської молоді; між потребою сучасної української школи у творчо налаштованих вчителів з романської філології як взірців міжкультурного спілкування й мультикультурної освіти та невідповідністю його культурологічної підготовки як найважливішої складової лінгвістичної та педагогічної освіти. Їх долання мають сприяти засоби культурологічного підходу, що має потужний потенціал щодо модернізації змісту, форм і методів професійної підготовки бакалаврів романської філології, про що засвідчує вивчення його теоретико-методологічних засад, ґрунтованих на законах співвіднесення рівнів буття (М. Гартман) та соціокультурної динаміки (П. Сорокін, А. Тойнбі, О. Шпенглер), врахуванні особливостей соціокультурних механізмів розвитку суспільства (О. Ахієзер) й специфіки культурного ядра (А. Ракітов). Це сприяло інтеграції культурологічного та мультикультурного підходів у систему лінгвістичної й професійно-педагогічної освіти майбутніх фахівців з метою організації їх відповідної фахової підготовки [3].

В означеному контексті особливу увагу привертає педагогічна модель культуровідповідної професійної підготовки фахівця із зарубіжної філології, розроблена Ю. Пассовим. Вчений запропонував замінити традиційну парадигму іншомовної освіти, як загальну, так і професійну, сконцентровану переважно навколо засвоєння лінгвістичних знань, на інноваційну – культурологічну, за якої фахівець із зарубіжної філології та учитель іноземної мови постають взірцями культури та носіями культурологічної компетентності [2, с. 17].

Нині культурологічна компетентність бакалаврів романської філології набуває все більшого значення у зв'язку з орієнтацією їх професійної освіти на нові стандарти засобами компетентнісного підходу. Лінгводидакти (Н. Бібік, С. Ніколаєва, Ю. Пассов, В. Сафонова, Л. Синельникова, С. Тер-Мінасова) розглядають компетентність як особисту характеристику вже сформованої особистості, що дозволяє ефективно взаємодіяти з навколишнім світом. Як наслідок, однією із ключових властивостей бакалавра іспанської філології є культурологічна компетентність, актуальність формування якої зумовлена тим, що він постійно є активним учасником процесу міжкультурного спілкування, носієм і репрезентантом власної і зарубіжної культур, виражених у мові й літературі, що передбачає знання лексики з національно-культурним компонентом, найменування предметів і явищ традиційного побуту, звичаїв, обрядів, народної творчості, живопису, фольклору тощо.

Ми погоджуємося з позицією Р. Булгакова [1], що для формування провідних складових культурологічної компетентності бакалаврів іспанської філології необхідноїх занурення у пошуково-дослідницьку діяльність щодо вивчення культурних відмінностей представників своєї країни та інших культур шляхом:

- організації тематичних семінарсько-практичних занять із метою підвищення рівня загальної та професійної культури майбутнього вчителя іноземної мови як мультикультурної мовної особистості;
- використання в методиці викладання іноземних мов варіативних навчальних текстів культурологічного характеру та комунікативно-орієнтованих проблемних культурознавчих завдань, включаючи завдання на мультикультурний розвиток, відеотренінгів, дискусій;
- включення у зміст професійно-орієнтованих дисциплін фонових знань (соціокультурної інформації), якими має оволодіти «культурно-мовна» особистість для успішного спілкування в ситуаціях міжкультурної комунікації, а саме: історико-культурний фон, що включає відомості про культуру суспільства в процесі його історичного розвитку; соціокультурний фон; етнокультурний фон, що надає інформацію про побут, традиції, свята; семіотичний фон, що містить інформацію про символіку, позначення, особливості іншомовного оточення;

– розробки нових елективних курсів з культурознавства іспаномовних країн, побудованих на використанні інтерактивних освітніх технологій [1, с. 44].

Література:

1. Булгаков Р. Ю. Педагогічні умови професійної підготовки майбутніх учителів іноземної мови на засадах мультикультурного підходу / Р. Ю. Булгаков // Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К.Д. Ушинського: зб. наук. пр. – Одеса: ПНПУ імені К.Д. Ушинського. – Одеса, 2015. – №1. – С. 39–46.
2. Пассов Е. И. Культуросообразная модель профессиональной подготовки учителя: философия, содержание, реализация / Е. И. Пассов // Иноземні мови. – 2002. – № 4. – С. 3–18.
3. Університетська педагогічна освіта: історія, теорія і перспективи розвитку в умовах глобалізації: матеріали Міжн. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 11 вересня 2015 р.) / за ред. Л.М. Голубенко, О.С. Цокур. – Одеса: ВМВ, 2015. – 160 с.

СЕКЦІЯ: ПРАВО

Андрій Апаров, Олег Онищенко
(Київ, Україна)

**СУДОВІ РІШЕННЯ ЯК ДЖЕРЕЛА (ФОРМИ) ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА
ТА АКТИ ТЛУМАЧЕННЯ НОРМ ПРАВА**

У кожній галузевій юридичній науці традиційно окрема увага присвячується огляду питання джерел та форм права. При цьому, досліджуючи різногалузеві джерела юридичної науки, не можна не помітити різноманітність щодо розуміння вказаних правових категорій. Не вдаючись до дискусій щодо питання правової природи та сутності поняття джерела (форми) права, зазначимо лише, що в цілях даної роботи поняття форми (джерела) господарського права розглядається в якості об'єктивізованих результатів процесу правотворення, тобто зовнішнього виразу правових норм, які виступають регуляторами господарських суспільних відносин.

Станом на сьогодні нормативно-правовий акт (у першу чергу – закон як його окремий вид) та нормативний договір є основними джерелами права у правовій системі України, що належить до романо-германської правової сім'ї. В той же час, такі джерела правових норм, як правовий звичай та судовий прецедент, у правовій системі України не повинні були б застосовуватися в силу дії базових її принципів та конструкцій.

Попри це, очевидно є та обставина, що окремі «акти» вищих судових інстанцій досить часто заповнюють прогалини, недосконалості та неточності законодавства, що дає підстави з певною часткою умовності стверджувати, що вищі органи судової влади неявно створюють нові правові норми, т. з. «квазінорми». При цьому, звертаючись до аналізу чинного національного законодавства, можна помітити, що окреслені тенденції знаходять своє нормативне закріплення.

Зокрема, виходячи з положень п. п. 2, 6 ч. 2 ст. 36 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 07 липня 2010 р. № 2453-VI [1; ст. 529], Пленум вищого спеціалізованого суду серед іншого з метою забезпечення однакового застосування норм права при вирішенні окремих категорій справ відповідної судової спеціалізації узагальнює практику застосування матеріального і процесуального законів, систематизує та забезпечує оприлюднення правових позицій вищого спеціалізованого суду з посиланням на судові рішення, в яких вони були сформульовані, а також за результатами аналізу судової статистики та узагальнення судової практики дає роз'яснення рекомендаційного характеру з питань застосування спеціалізованими судами законодавства при вирішенні справ відповідної судової спеціалізації. Поряд із цим згідно з п. п. 3, 4 ч. 1 ст. 32 цього ж закону Вищий спеціалізований суд аналізує судову статистику, вивчає та узагальнює судову практику, а також дає спеціалізованим судам нижчого рівня рекомендаційні роз'яснення з питань застосування законодавства щодо вирішення справ відповідної судової юрисдикції.

З огляду на зазначене можна зробити висновки, що Вищі спеціалізовані суди (Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ, Вищий господарський суд України, Вищий адміністративний суд України) на основі практики застосування матеріального і процесуального закону, а також за результатами узагальнення судової практики, створюють т. з. норми рекомендаційного характеру.

Крім того, хотілося б також згадати і про широкий спектр повноважень Верховного Суду України у цьому питанні. У даному випадку слід зазначити, що, виходячи з положень п. п. 2, 6 ч. 2 ст. 38 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 07 липня 2010 р. № 2453-VI, Верховний Суд України серед іншого здійснює аналіз судової статистики, узагальнення судової практики, а також забезпечує однакове застосування норм права судами різних спеціалізацій у порядку та спосіб, визначені процесуальним законом.

Останнє положення щодо забезпечення Верховним Судом України однакового застосування норм права судами різних спеціалізацій набуло своєї деталізації у процесуальних законах. Зокрема, у відповідності до ст. 82 Господарського процесуального кодексу України (далі – ГПК України) [2; ст. 56] при вирішенні господарського спору по суті (задоволення позову, відмова в позові повністю або частково) господарський суд при виборі і застосуванні правової норми до спірних правовідносин враховує висновки Верховного Суду України, викладені у постановках, прийнятих за результатами розгляду заяв про перегляд судового рішення з підстав, передбачених п. п. 1 і 2 ч. 1 ст. 111¹⁶ ГПК України. При цьому суд має право відступити від правової позиції, викладеної у висновках Верховного Суду України, з одночасним наведенням відповідних мотивів.

Згідно положень ст. 111²⁸ ГПК України висновок Верховного Суду України щодо застосування норми права, викладений у його постанові, прийнятій за результатами розгляду справи з підстав, передбачених п. п. 1 і 2 ч. 1 ст. 111¹⁶ ГПК України, є обов'язковим для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить відповідну норму права, а також має враховуватися іншими судами загальної юрисдикції при застосуванні таких норм права. При цьому зазначається, що суд має право відступити від правової позиції, викладеної у висновках Верховного Суду України, з одночасним наведенням відповідних мотивів. Невиконання судових рішень Верховного Суду України тягне за собою відповідальність, установлену законом.

У той же час, у ст. 111¹⁶ ГПК України, до якої відсилає вищенаведена ст. 111²⁸ ГПК України, передбачено підстави для подання заяви про перегляд судових рішень господарських судів. Такими підставами є:

1) неоднакове застосування судом (судами) касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права, що спричинило до ухвалення різних за змістом судових рішень у подібних правовідносинах;

2) неоднакове застосування судом (судами) касаційної інстанції одних і тих самих норм процесуального права – при оскарженні судового рішення, яке перешкоджає подальшому провадженню у справі або яке прийнято з порушенням правил підвідомчості або підсудності справ;

3) невідповідності судового рішення суду касаційної інстанції викладеному в постанові Верховного Суду України висновку щодо застосування у подібних правовідносинах норм матеріального права;

4) встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні даної справи судом.

Подібного змісту положення, що стосуються необхідності врахування при винесенні судами рішень, а також обов'язковості для суб'єктів владних повноважень (які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить відповідну норму права) висновків Верховного Суду України, викладених у постановках, прийнятих за результатами розгляду заяв про перегляд судового рішення з підстав, визначених законом, знайшли своє відзеркалення також і в інших процесуальних законах (зокрема: ст. ст. 214, 360⁷ Цивільного процесуального кодексу України [3; ст. 492]; ст. ст. 161, 244² Кодексу адміністративного судочинства України [4; ст. 446]; ст. ст. 368, 458 Кримінального процесуального кодексу України [5; ст. 88]). При цьому доречно зазначити, що відповідні норми щодо обов'язковості висновків Верховного Суду України були запроваджені з прийняттям Закону України «Про забезпечення права на справедливий суд» від 12 лютого 2015 р. № 192-VIII [6; ст. 132].

Таким чином, з огляду на вказані положення чинного законодавства можна стверджувати, що вищі судові органи (ВСУ, ВГСУ, ВАСУ, ВССУЦКС), маючи у своєму арсеналі комплекс відповідних повноважень, неявно створюють нові правові норми (т. з. квазінорми) у формі керівних роз'яснень, рекомендацій, висновків. З однієї сторони, такі квазінорми мають схожу природу з судовим прецедентом як джерелом (формою) права, з іншої – мають і відмінні від нього ознаки. З цього приводу слід зазначити, що судові прецеденти є обов'язковими та ґрунтуються на рішеннях суду по конкретній справі, натомість, акти вищих судових інстанцій України, як правило, мають рекомендаційний характер (за винятком висновків ВСУ в частині їх обов'язковості для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить відповідну норму права / при цьому такі висновки також мають враховуватися іншими судами загальної юрисдикції при застосуванні відповідних норм права з можливістю відступу від правової позиції, викладеної у таких висновках з одночасним наведенням відповідних мотивів) та у своїй сутності є узагальненнями судової практики, а отже враховують рішення з низки справ. Відповідним чином, окреслені квазінорми за своєю природою є дещо відмінними від судових прецедентів як джерел (форм) права.

Таким чином, правові норми вищих судових органів України (квазінорми у формі керівних роз'яснень, рекомендацій, висновків) фактично є правовими джерелами (формами) права, однак при цьому виходять за рамки загальноприйнятої системи останніх, що своєю чергою і зумовлює до них особливий інтерес та необхідність у здійсненні подальших наукових пошуків у цьому питанні.

Також, не можна не згадати і тієї обставини, що з огляду на доктринальні напрацювання в галузі теорії держави і права вказані квазінорми, поряд з рішеннями Конституційного Суду України (вкажемо, що КСУ є єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні, який серед іншого приймає рішення та дає висновки у справах щодо офіційного тлумачення Конституції та законів України), за своєю правовою природою є актами делегованого (легального) нормативного офіційного тлумачення норм права, тобто свідомої інтелектуально-вольової пізнавальної діяльності, що полягає у встановленні точного змісту (смыслу) норм права компетентними органами (в даному випадку – судовими органами), які відповідну норму права не встановлювали, однак уповноважені законом її тлумачити постійно або одноразово [7; с. 444]. При цьому відмітним також є те, що в якості таких актів легального (делегованого) тлумачення вони, як правило, є обов'язковими для певної категорії справ.

Таким чином, беручи до уваги зазначене, можна з упевненістю наголошувати на необхідності здійснення додаткових досліджень у заданому правовому векторі з метою вдосконалення наукових підходів до розуміння й побудови правової системи країни в контексті питання джерел (форм) права.

Література:

1. Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 41 / № 41-42; № 43; № 44-45.
2. Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 6.
3. Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 40 / 40-42. – Ст. 492.
4. Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 35 / 35-36, 37.
5. Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 9-10. – Ст. 88.
6. Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 18.
7. Скакун О. Ф. Теорія права і держави: Підручник. – К.: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2009. – С. 444.

ДОГОВІР ДОВІЧНОГО УТРИМАННЯ У РОБОТАХ УКРАЇНСЬКИХ ЦИВІЛІСТІВ 2004-2010 РОКІВ

Становлення інституту договору довічного утримання в Україні проходило впродовж багатьох десятиліть. Однак, його генеза та розвиток, питання існування на сучасному етапі недостатньо вивчені в українській юридичній науці. У підручниках і навчальних посібниках із цивільного права міститься здебільшого загальна характеристика договору довічного утримання.

На дисертаційному рівні є лише одна робота (О. Великороди, 2006 р.), яка присвячена дослідженню інституту довічного утримання і розкриває питання правової характеристики цього договору, його елементів, юридичних тонкощів укладання, забезпечення виконання договору, питання відповідальності за порушення його умов, і зокрема – питання виникнення та розвитку інституту довічного утримання в Україні та зарубіжних країнах [1].

Утім, потреба досліджувати розвиток цього інституту в цивільному праві України не зникає й дотепер. Тож, у своїй статті ми проаналізуємо передовсім стан вивчення договору довічного утримання в українській цивілістиці за перше п'ятиріччя після впровадження новел сучасного Цивільного кодексу України.

Власне відколи набув чинності новий Цивільний кодекс України (1 січня 2004 р.) активізувалися й дослідники, яких так чи так цікавили основні положення та нюанси регламентації довічного утримання у запровадженому українською владою головному зводі цивільного права. Вивчати і коментувати цей правочин продовжили не тільки вже згадуваний О. Великорода [2-5], а й багато фахівців-цивілістів, спеціалістів із юридичною практикою і навіть журналістів.

В. Вінокур у 2004 р. відніс договір довічного утримання до договорів письмових, еквівалентних та алеаторних (тобто ризикових), адже “на момент укладання не можна визначити, що буде більшим – вартість житла чи кінцева вартість утримання”, бо ж і “період життя відчужувача на момент укладання договору не відомий” [6, с. 36]. Фахівець також зауважив, що “поширена думка про те, що право власності переходить після смерті відчужувача” є помилковою! [6, с. 36]. Адже це право від нього до набувача переходить відразу ж після нотаріального посвідчення договору і його державної реєстрації. Однак за життя відчужувача останній не може розпоряджатися майном (якщо це квартира, то він не може її продати, обміняти, закласти тощо). Тобто набувач може відчужити будинок (квартиру) лише після смерті відчужувача, а до тих пір – зобов'язаний утримувати його, причому навіть у випадку руйнування або пошкодження будинку останнього. В. Вінокур також детально розглянув випадки припинення дії договору довічного утримання.

2006-го року Л. Драгневич у статті “Чи може приватний нотаріус посвідчувати договори довічного утримання (догляду)?” торкнулася не тільки заявленого питання, а й історії такого права. Вона доводить, що таке право формувалося поступово впродовж 1997-2004 років [7, с. 32]. Однак на середину 2000-х років залишалося проблематичним питання легітимності договорів довічного утримання, посвідчених приватними нотаріусами, починаючи з 1998 р., надто – коли сторони угоди починали звертатися до суду. І пов'язано це було передусім із недосконалістю Закону України “Про нотаріат” (від 1993 р.), який, із багатьма змінами, чинний по сьогодні.

Того ж року у рубриці “Запитайте юриста” журналу “Вісник Пенсійного фонду України” С. Бартошко роз'яснювала, що набувачем у договорі довічного утримання (догляду) може бути повнолітня дієздатна фізична, а також юридична особа, що набувачів може бути декілька, і що договір може бути укладений на користь третьої особи [8, с. 31]. Серед плюсів угоди для літніх людей вона назвала те, що в ній можна перелічити всі види матеріального забезпечення, зокрема, і помешкання, в якому вони б мали право жити, як відчужувачі. Серед мінусів – традиційно – невиконання або неналежне виконання своїх обов'язків набувачем.

А. Гриняк у статті “Спірні питання договорів дарування та довічного утримання як підстав виникнення спільної власності громадян” (2007) робить акцент у тій частині інституту довічного утримання, коли наслідком цієї цивільно-правової угоди стає спільна власність громадян [9, с. 22-23]. Дослідник виступив проти імперативності норми, яка зазначена в ч. 3 ст. 746 ЦК України, згідно з якою, у випадку, коли набувачами є кілька фізичних осіб, вони стають співвласниками майна, переданого їм за договором довічного утримання (догляду), на праві спільної сумісної власності. А. Гриняк за те, щоб замінити цю норму на диспозитивну із додачею – “якщо інше не передбачено домовленістю між ними” [9, с. 23].

Кандидат юридичних наук В. Антошкіна розглянула договори довічного утримання за участю подружжя. Вона зазначила, що головна проблема полягає у встановленні тієї обставини, чи дійсно майно, що є предметом договору, належить особисто відчужувачу [10, с. 121]. Хоча, з іншого боку, один набувач може утримувати і двох відчужувачів, які є подружньою парою. Звісно ж, за умов, що обидва вони виступають відповідною стороною цього договору, з особистої згоди кожного.

Наталія Лизогуб підготувала матеріал, в якому показала, як діє інститут довічного утримання, на прикладі конкретної юридичної особи в якості сторони набувача [11]. При цьому, у ньому договір довічного утримання рекомендовано літнім людям як набагато вигідніший, ніж дарування, за яким майно вже неможливо повернути [11, с. 28].

Кандидат юридичних наук І. Пучковська наголошувала на тому, що такі новели ЦК, як “передання за договором рухомого майна, яке має значну цінність, можливість укладення договору працевдатим відчужувачем та юридичною особою-набувачем є принциповими щодо усталеного погляду на мету цього договору, потребують перевірки часом та створюють підґрунтя для подальших наукових досліджень” [12, с. 56].

У статті С. Недайводи (2010) зацентровано окремі проблемні моменти інституту довічного утримання в цивільному праві України. Зокрема, дослідник вказує на, його погляд, не дуже вдале визначення переліку осіб, які можуть бути відчужувачами за новим Цивільним кодексом 2003 року. Вибір на такий статус особи будь-якого віку і стану здоров'я, на думку автора, суперечить положенням 4-ї глави кодексу “Загальні положення про фізичну особу”, де в разі визнання особи недієздатною вона не може бути стороною у довірних відносинах. Крім того, С. Недайвода пропонує вдосконалити (точніше – запровадити таке положення в цивільному кодексі), коли за умов умисного неналежного виконання договору довічного утримання з боку відчужувача (погроз або наміру припинити договір із метою продати або подарувати майно третім особам тощо) набувачу було б гарантовано компенсацію за вже надане утримання [13, с. 110].

У підсумку потрібно зазначити, що дослідження договору довічного утримання перших років, після вступу в дію нового Цивільного кодексу України, були великою мірою зосереджені на розгляді його законодавчих і теоретичних основ. І лише з появою значного масиву джерел судової практики з питань укладення, припинення та розірвання договорів довічного утримання, з'являться більш розлогі наукові розвідки українських цивілістів. Деякі з них [14] будуть навіть спеціально присвячені цій практичній стороні існування правочину, який ми вивчаємо.

Література:

1. Велигорода О.М. Договір довічного утримання [Текст] : Дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Велигорода Олександр Михайлович ; Прикарпатський національний ун-т ім. Василя Стефаника. Юридичний ін-т. – Івано-Франківськ, 2006. – 193 арк.
2. Велигорода О.М. Змішані договори з елементами довічного утримання (догляду) // Проблеми вдосконалення правового регулювання щодо забезпечення прав та основних свобод людини та громадянина в Україні : матеріали Регіон. міжвуз. наук. конф. молодих вчених та аспірантів, м. Івано-Франківськ, 16 квіт. 2004 р. – Івано-Франківськ, 2004. – С. 75–78.
3. Велигорода О.М. Інститут довічного утримання в законодавстві країн СНД // Підприємництво, господарство і право. – 2004. – № 2. – С. 67–69.
4. Велигорода О.М. Юридична кваліфікація договору довічного утримання (догляду) // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України : зб. наук. ст. – Івано-Франківськ, 2004. – Вип. 12. – С. 88–93.
5. Велигорода О.М. Структура прав та обов'язків сторін договору довічного утримання (догляду) // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України: зб. наук. ст. – Ів.-Франк., 2004. – Вип.14.– С. 162-169.
6. Вінокур В. «... На решту життя» : договір довічного утримання // Пенсія. – 2004. – №6. – С. 36–37.
7. Драгнєвич Л.Ю. Чи може приватний нотаріус посвідчувати договори довічного утримання (догляду)? // Юриспруденція: теорія і практика. – 2006. – № 2. – С. 31–33.
8. Бартошко С. Довічне утримання: плюси й мінуси // Вісн. Пенсій. фонду України. – 2006. – № 3. – С. 30–31.
9. Гриняк А. Спірні питання договорів дарування та довічного утримання як підстав виникнення спільної власності громадян // Підприємництво, господарство і право. – 2007. – № 5. – С. 20–23.
10. Антошкіна В. Договори довічного утримання за участю подружжя // Право України. – 2008. – № 1. – С. 119–124.
11. Лизогуб Н. Договір довічного утримання: законно, надійно, безпечно // Пенсія. – 2008. – № 11. – С. 26–28.
12. Пучковська І. Щодо загальної характеристики договору довічного утримання (догляду) // Проблеми законності / Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого ; редкол.: В. Я. Тацій [та ін.] ; відп. ред. В. Я. Тацій. – Харків, 2009. – Вип. 105. – С. 49–56.
13. Недайвода С.Ю. Договір довічного утримання: деякі проблемні питання // Право і держава в дослідженнях молодих науковців : матеріали III-ї наук.-практ. конф. студентів, аспірантів та молодих науковців Ін-ту нац. та міжнар. права Міжнар. гуманіт. ун-ту, 26 берез. 2010 р. – Одеса, 2010. – Т. 2. – С. 108–111.
14. Коротюк О. В. Судова практика у справах про визнання недійсними договорів довічного утримання, договорів дарування. – К.: ОВК, 2015. – 200 с.

Науковий керівник:

кандидат юридичних наук, професор. Пилипенко Світлана Анатоліївна.

СЕКЦІЯ: ПСИХОЛОГІЯ

Бибигул Халманова
(Астана, Қазақстан)

ЭМОЦИЯ ЖӘНЕ ОНЫҢ ТАНЫМ ПРОЦЕССТЕРІМЕН БАЙЛАНЫСЫ

Жылдар бойы көптеген ғалымдар эмоция мен таным процесстерінің байланысын зерттеу барысында эмоцияның әсерінен таным процесстерінің барлық түрі – қабылдау, қиял, ес, ойлаудың – белгілі бір өзгерістерге ұшырайтыны белгілі болды. Осындай өзгерістердің нәтижесінде олар талғамдылық пен бағыттылыққа ие болады.

Эмоция туралы көзқарастар бірнеше бағыттар бойынша дамыды. Ч. Дарвиннің көзқарастары бойынша эмоциялар эволюция процесінде тірі ағздардың өзекті қажеттіліктерін қанағаттандыру құралы ретінде қалыптасты. Алғашқы эмоциялар тіршілік иелерінің өмір процесін оның оптималды шекарада сақтап, қандай да бір факторлардың жетіспеуі немесе артық болуы жайдайларының алдын алушы сипатында болды. Ч. Дарвиннің зерттеулерінің негізгі пәні сүтқоректілердің эмоцияға қанық іс қимылдары болды. Дарвин өзінің зерттеулері негізінде эмоцияның биологиялық концепциясын жасап шығарды. Концепцияның мәні сол эмоцияға қанық әс қимылдар инстинктивті әрекеттердің баламасы болып табылады, ол мақсатқа бағыттылық принципі негізінде құрылған [1, с. 23]. Эмоцияның биологиялық теориясының дамуына тағы бір үлесін қосқан П.К. Анохин болатын. Оның зерттеуіне сәйкес жағымды эмоциялар күтілген нәтиже мен соңғы нәтиженің сәйкес келуінен пайда болады деп түсіндіреді. Кері жағдайда егер күтілген нәтиже соңғы қол жеткізген нәтижеге сәйкес келмесе жағымсыз эмоциялардың пайда болуына жағдай жасайды. Сонымен эмоция белгілі бір тіршілік иелері түрлерін сақтай үшін және өмірлік процесстерді реттеуші құрал ретінде танылды. Егер қандай да бір іс әрекет тәсілі қажеттіліктерді қанағаттандыруға бірнеше рет қатысса, онда ол эмоцияның көмегімен сәтті болып бекітіледі. Егер ол күткен нәтижеге қол жеткізуге көмектеспесе, онда ол тәсілдің тежелуіне және басқа тәсілдердің пайда болуына жағдай жасайды. У. Джеймс және одан тәуелсіз Г. Ланге эмоцияның моторлы (немесе перефериялық) теориясын қалыптастырды. Бұл теорияға сай эмоциялар әс әрекеттерге қарағанда екінші қатардағы болып табылады. Ол тек қана бұлшықеттерде, тамырларда, ішкі ағзаларда болып жатқан өзгерістерге ағзаның жауабы ғана. У. Джеймстің мына бір афоризмі оның теориясының негізгі мәнін ашады: «Біз өкінеміз, өйткені біз жылап отырмыз, біз қорқамыз, өйткені біз дірілдеудеміз, біз қуанамыз өйткені біз күлудеміз». Бір сөзбен айтқанда эмоциогенді қоздырғыштан түскен сигнал белгілібір әс-әрекет моделін құрайды, ал одан шыққан кері байланыс эмоцияның туындауына жағдай жасайды. Джеймс-Ланге теориясы эмоция табиғатын түсінудегі көзқарастарды қалыптастыруға жағымды роль атқарды, ол үш буынның байланысын көрсетеді: сыртқы қоздырғыш, іс әрекеттік акт және эмоциялық сезім. Дегенмен перефериялық реакциялар нәтижесінде болған эмоциялар туралы мәліметтер эмоцияның қажеттіліктермен байланысын түсіндіріп бере алмайды.

Бұл бағытта П.В. Симоновтың зерттеулері ұсынылған. Ол эмоцияның ақпараттық теориясын қалыптастырды. Бұл теорияға сай эмоция дегеніміз қажеттіліктердің көлемі мен оның қазіргі таңда қанағаттандыру мүмкіндіктер қатынасын бейнелеу болып табылады. П.В. Симонов бұл тәуелділіктердің формуласын жасап шығарды: $\mathcal{E} = -\mathcal{P} (\text{Ин} - \text{Ис})$, мұнда \mathcal{E} – эмоция, оның күші мен сапасы, \mathcal{P} – қажеттілік, Ин – қажеттілікті қанағаттандыруға керекті ақпарат, Ис – қазіргі ақпарат. Егер $\mathcal{P} = 0$, онда $\mathcal{E} = 0$, қажеттілік жоқ болса эмоция да жоқ. Егер $\text{Ин} > \text{Ис}$, онда эмоция жағымсыз, ал кері жағдайда – жағымды. Берілген концепция эмоцияның табиғаты туралы когнитивті теориялар қатарына жатады.

Тағы да бір когнитивті теория Л. Фестингерге тиесілі. Ол когнитивті диссонанс теориясы. Диссонанс бұл субъекттің бір объект туралы қарама қайшы ақпараттар болған кездегі жағымсыз эмоциялық күй. Ал жағымды эмоция субъект іс әрекеттің нақты нәтижесі күткен нәтижеге сәйкес келгенде сезінеді. Ол үшін екі тәсіл бар: нақты жағдай мен күткен үмітті сәйкестендіру немесе күткен үмітке сәйкес келетін жаңа ақпарат алуға тырысу қажет [2, 47].

Жылдар бойы көптеген ғалымдар эмоция мен таным процесстерінің байланысын зерттеу барысында эмоцияның әсерінен таным процесстерінің барлық түрі – қабылдау, қиял, ес, ойлаудың – белгілі бір өзгерістерге ұшырайтыны белгілі болды. Осындай өзгерістердің нәтижесінде олар талғамдылық пен бағыттылыққа ие болады.

Таным процесстерінде болып жатқан өзгерістер ағымдағы эмоциялық процесстермен байланысты: агрессивті эмоциялар агрессивті ойлардың туындауына жағдай жасайды, қызғаныш барысында – адам опасыздықтың ұсақ, кішкене көріністерін байқап қалса, қанағаттанған адам ең алдымен өмірінің жағымды минуттарын есіне түсіреді және т.с.с.

Дегенмен бұл тәуелділікті толық жете суреттеу үшін эмоцияның мазмұны ұғымына тоқталған жөн. Бұл туралы айтқанда, біз мидағы процесстердің өзгеше ұйымдастырылуы мен арнайы ерекшеліктері туралы айтықмыз келеді және оның көмегімен қоршаған ортаға деген қатынастың үшжақтылығын анықтай аламыз: жағдайға деген қатынас, бұл оны белсенді күйге әкеледі; әрекетке деген қатынас, сонымен қатар оның субъект санасында қалай бейнеленуі. Эмоция арнайы ұйымдастырылған мидың өзгеше белсенділігі болып табылады, ал оның мазмұнындағы айырмашылық – оның ұйымдастырылуындағы айырмашылық болып табылады. Адамның эмоциясының ұйымдастырылуының

құрылымы өзгермелі, және де бұл жағынан адам эмоциясы жануарлар эмоциясынан өзгеше болып табылады. Егер жануарлардың эмоциялық реакциялар генетикалық негізде детерминделсе (сондықтанда мидың белгілі бір орталықтарына әсер ете отыра біз ашу, қорқыныш, сексуалды реакцияларды толық қанды тудыра аламыз), ал адамда эмоцияның аз ғана компоненттері дайын туа біте ұйымдастырылған; ашулану, қорқыныш, қобалжу, өкініш, шаттану секілді реакциялардың көп бөлігі жүре қалыптасқан, яғни өмір тәжірибесі барысында.

Мұндай ұйымдастырылған белсенділік өзектендірілсе, оның мәніне жақын бағдарлы (танымдық) әрекеттерді өзгерістер пайда болады. Басқаша айтқанда, туындаған эмоциялық процесстерді – адамның барлық танымдық процесстерін таңдамалы түрде қамтитын – белсендендіргіш толқындармен салыстыруға болады, ол өз кезегінде мәні бойынша айтылған процесстермен байланысты болады. Берілген эмоциялық процесспен қандай танымдық әрекет өзгеріске ұшырайтыны мәнің жеке дара құрылымы анықтайды. Белгілі бір эмоциялық күй барлық мәндік құрылымның функционалды өзгеріске ұшырататынын мойындай отыра, бұл өзгерістердің қандай екенін анықтауымыз қажет.

Жалпылай айтқанда эмоциялар кейбір таным процесстерінің белсенді болуына жағдай жасаса, кейбір таным процесстерін тежейді. Эмоцияның таным процесстеріне әсер ететін жағдайды анықтау үшін ол әсерлерді түсіндіретін факторларға талдау жасауды талап етеді. Қолда бар деректерге сүйенсек келесідей қортындыға келуге болады, эмоцияның өзгертуші әсері, біріншіден – оның күшіне, екіншіден – таным процесстерінің ерекшеліктеріне, үшіншіден – субъекттің ерекшеліктеріне тәуелді. Бұл факторларды рет ретімен қарастырайық.

Эмоцияның интенсивтілігі және танымдық процесстердің өзгеруі. Әзірге эмоцияның интенсивтілігін өлшейтін арнайы шкала болмағандықтан, біз оны жеткілікті дәлдікпен анықтай алмаймыз. Дегенмен, сапалық критерийлерге сүйене отыра, эмоцияның интенсивтілігі деңгейі мен онымен байланысты танымдық процесстердегі өзгерістерді бөліп қарастыруға болады:

- Нейтралды күй: нақты эмоциялық процесстер көрінісінің болмауы;
- Эмоцияның әлсіз деңгейі: саналы сезіну үшін эмоция нақты көрініс табады, дегенмен әрекет барысын бұзу үшін соншалықты күшті емес; нақты бейнелеуші реакциялар байқалады;
- Интенсивті эмоцияның жоғары деңгейі: эмоция адам әрекетін бағыттайды, адам ашулану, қуану, нәзіктік, қобалжу секілді эмоциясын нақты көрсетеді; мұндай интенсивтіліктің жоғарғы деңгейі өткір формада көрініс табуы мүмкін, яғни аффект түрінде (бұл жағдайда адамның белсенділігі аталмыш эмоцияға толық бағынышты болады), немесе созылмалы формады, бұл кезде адам өзін ұзақ уақыт бойы «эмоцияның жетегінде» сезінеді (мұндай формада сағыныш, реніш, тоқмейілдік, сексуалды қозу, аштық және т.б. көрініс табуы мүмкін);
- Эмоция интенсивтілігінің өте жоғары (максималды) деңгейі: адам іс-әрекетін реттейтін эмоциялық емес механизмдердің толық өшуі. Мұндай формада ашу, паника, экстаз, өлермендік, ашынушылық және т.б. көрініс табуы мүмкін.

Танымдық процесстердің ерекшеліктері және эмоцияның әсеріне берілу мүмкіндігі. Психикалық процесстердің эмоциялық факторларға тәуелді болуы олардың құрылымдық деңгейіне байланысты. Неғұрлым процесс құрылымдалса, соғұрлым эмоцияның әсеріне ұшырамайды. Ал танымдық процесстердің құрылымдылығы дегеніміз бейнеленген құбылысты басқа құбылыстар арасынан бөліп қарастыра алу деңгейі (мысалы, фигураны фоннан), құбылыс компоненттерін бөліп қарастыру деңгейі мен олардың арасындағы байланыс, сонымен қатар құрылымның анықтылығы мен құбылыстың ұйымдастырылуы болып табылады. Құрылымдылықтың деңгейіне түсініліп отырған құбылыстың біркелкілік деңгейі тәуелді.

Танымдық процесстердің құрылымдық деңгейі танылып отырған жағдайдың қасиетіне тәуелді: білім пәні неғұрлым аз нақтыланса, соғұрлым таным процесі аз құрылымдалған болып табылады. Мысалы ретінде, дұрыс реттелмеген проектордың экранға бұлыңғыр бейне бейнелеуін келтіруге болады. Егер проектордың керек тетігін басып, экрандағы бейнені айқындатсақ, бейне белгілі бір құрылымға ие болады, сәйкесінше бәрібірлік пайда болады.

Танымдық процесстердің құрылымдық деңгейіне әсер ететін фактор ретінде бақылау жасалып отырған жағдай қарастырылады. Экрандағы бейненің сапасына проектордың алыс орналасуы, жарықтың аз болуы, құбылдану уақытының аз болуы, бейне шетінің бұлыңғыр болуы оның құрылымдылығына кері әсер етеді.

Қабылданған бейненің құрылымдық деңгейіне тек қана сыртқы орта ғана әсер етіп қоймай, қабылдаушы субъекттің қасиетіне де тәуелді, ең алдымен оның қабылданып отырған құбылысқа деген тәжірибелі қатынасына тәуелді. Тәжірибе аз болса, құрылымдылық әлсіз болады. Мысалы, гуманитарлы білімі бар адам электронды аппараттың ішіне қарап, оның соншалықты күрделі екенін сезінуі.

Құрылымдылықтың әртүрлі деңгейде болуына ес процесінің де қатысы бар. Құрылымдылықтың жақсы немесе жаман болуы, материалды есте сақтап, қайта жаңғыртуды талап ететін барлық факторларды жатқызуға болады.

Құрылымдылықтың әртүрлі деңгейде болуы ойлау процесінде де айқындалады. Мәселенің конвергентті және дивергентті шешімі болатыны белгілі, демек мәселенің бір ғана дұрыс шешімі бар немесе көптеген шешу жолдарының бар болуы. Сондай-ақ, мәселелі жағдайдың өзі белгілі бір деңгейде нақты болмауы мүмкін.

Танымдық материалдың эмоцияның әсерінде болу мүмкіндігі оның құрылымдылығымен түсіндірілуі туралы ережені К. Левин қалыптастырды [6, 946-947бет]. Ол көптеген мәліметтерге сүйене отыра, қабылдау кеңістігі неғұрлым «бұлыңғыр» болса, соғұрлым эмоцияның әсерінде болу мүмкіндігі жоғары. «Нақтылық деңгейіне» қарағанда «қиял деңгейі» бұлыңғыр болып келеді, тапсырманы орындау жағдайына қарағанда ойын жағдайы бұлыңғыр болып келеді, қазіргі уақытқа қарағанда өткен мен болашақ бұлыңғыр болып келеді. Сондықтан мнемикалық материалдар, жоспарлар, қалаулар, притязания деңгейі эмоцияның әсерінде болу мүмкіндігі жоғары.

Индивидтің психикалық ерекшеліктері және оның эмоцияның әсерінде болуы. Барлық адамдардың танымдық процесстері бір деңгейде эмоцияның әсерінде болуы мүмкін бе? Әрине, жоқ. Танымдық әрекеті қажетті деңгейде «бекімеген» адамдар бар, нәтижесінде эмоциялық факторлардың әсерінен олардың құрылымдылығы өзгеріп отырады. Балаларда ересектермен садыстырғанда мұндай өзгерістер көбірек болады, қарапайым адамдарда – өркениетті адамдармен, психикалық ауытқуы бар адамдарда – сау адамдармен, шаршау, әлсіреу, улану, гипноздың әсеріндегі адамдарды – қалыпты жағдайдағы адаммен салыстырғанда көбірек эмоцияның әсерінде болатыны белгілі.

Сондықтан белгілі бір адамның эмоцияның әсеріне ұшырау факторын анықтайтын құбылыс, ол танымдық сызбаларының бекігені немесе тұрақталуы болып табылады.

Соңында келесідей қорытынды пікір айтуға болады:

- танымдық процесстер эмоциялық факторлардың әсеріне аз ұшырайды; танымдық процесті түсіндіретін басты негіз, ол сыртқы ортамен байланыс, ал эмоциялар бұл процесстерді түпкілікті «көркемдеп» тұрады.

- эмоциялардың әсер етуі таңдамалы түрде белгілі бір процесстері белсендендіреді немесе тежейді;

- эмоцияның әсер ету деңгейі оның интенсивтілігіне, танымдық процесстердің құрылымдылығына, сонымен қатар субъектінің тұрақты ерекшеліктерне байланысты.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Дарвин Ч., Экман П. О выражении эмоций у человека и животных. 4-е изд. СПб., 2013.
2. Изард К. Э. Психология эмоций. СПб.: Питер, 2011.
3. Симонов П. В. Эмоциональный мозг. Физиология. Нейроанатомия. Психология эмоций. М.: Наука, 1981
4. Экспериментальная психология эмоций. Я. Рейковский. Перевод с польского В.К. Вилюнаса. Общая редакция О.В. Овчинниковой. Москва «Прогресс», 1979г.
5. Lewin K. Behavior and Development as a Function of the Total Situation. In: Carmichael L.(ed.). Manual of Child Psychology. New York, Chapman, 1954.

Ғылыми жетекші:

психология ғылымдарының докторы, қауымдастырылған профессор
Ерментаева А.Р.

Зоя Юрченко

(Ивано-Франківськ, Україна)

ГЕНДЕРНИЙ РОЗВИТОК ЯК УМОВА СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ ДОШКІЛЬНИКА

Тривалий час формуванню здатності людини усвідомлювати власне “Я” і вимоги до себе як до представника певної статі приділялося недостатньо уваги. Підрив коренів національної ідентичності особистості також негативно позначився і на ідентичності статей. Деформованими у свідомості багатьох дорослих людей лишаються соціальні стандарти та ціннісні орієнтації як чоловічої так і жіночої поведінки. Сучасне соціальне життя поки що не створює сприятливих умов для повноцінної самореалізації чоловіка та жінки на засадах гендерної рівності, а значить, і необхідних умов для орієнтації підростаючих хлопчиків і дівчаток на цінності шлюбу, сім’ї, материнства, батьківства. А відтак гендерний розвиток дитини постає як важлива умова становлення її особистості.

Рівень сексуально-просвітницької роботи серед дітей, зумовлений непередготовленістю вихователів до прищеплення хлопчикам і дівчаткам етичних засад культури статевої поведінки залишається невисоким. Тому вирішення завдань гуманізації суспільства потребує кардинальної переорієнтації наукових досліджень, повернення їх до людини як особистості, індивідуальності у контексті її статевої приналежності.

У дослідженнях проблеми гендерної соціалізації в межах дошкільного віку (І.С. Кон, В.Є. Каган, Т.А. Репіна, Ш. Берн, В. Васютинський, А. Белкін, Т. Говорун, О. Кікінежді, В. Кравець та ін.) відзначається, що особлива роль у формуванні статевої самосвідомості належить статеворольовим (гендернорольовим) орієнтаціям. Ці орієнтації виступають не тільки механізмом формування уявлень особистості про себе, але і способом фіксації на суб’єктивному рівні особистісно значущих для дитини ставлень, які закріплюються у її внутрішньому світі і втілюються у цінностях. Дитина, засвоюючи схему власної статі, інтеріоризує ті поведінкові зразки, схеми, сценарії, що є найпоширенішими в її середовищі, що виявляються у взаємодії з

нею іншими індивідами і поступово стають характеристиками її психологічної статі, впливають на когнітивну, афективну і регулятивну сфери її особистості.

Однак, проблема оволодіння дітьми-дошкільниками етичними нормами взаємин з особами протилежної статі, формування у них здатності усвідомлювати належні ціннісні пріоритети гендерної поведінки залишається малорозробленою у вітчизняній психологічній науці. Тому виникає нагальна необхідність дослідити закономірності становлення всіх компонентів гендеру у структурі самосвідомості особистості упродовж дошкільного дитинства й конкретизувати зміст, завдання й методи гендерного виховання дітей на цьому віковому етапі.

Для розв'язання проблеми дослідження важливо було визначити, як позначається характер виконання батьками дошкільників функцій тата і мами на уявленнях дошкільнят про зміст основних сімейних ролей, про якості мужності чи жіночності, що є найціннішими для виконання сімейних ролей, про ідеальну сім'ю, найкращих батьків. З цієї метою нами було розроблено перелік питань для здійснення індивідуальних бесід з дітьми про якості мужності та жіночності крізь призму набутого ними гендерного досвіду перебування у сім'ї та проводились спостереження за поведінкою дітей в умовах рольових ігор сімейної тематики.

Експериментальна вибірка для проведення дослідження складалася із 60 дітей дошкільного віку обох статей двох груп (молодшої і середньої) дитячого садочку №2 м. Івано-Франківська. Аналіз одержаних відповідей свідчить, що для дівчаток найбажанішими в образі мами є зовнішні якості (краса, привабливість, молодість) та життєрадісність. Серед небажаних якостей вони називали грубість, балакучість, неохайність, погане ставлення до дітей. Дівчатка зазначали, що не хочуть стати мамою, яка «не готує обіди, залишає дітей голодними», «погано розчісує», «не миє брудний посуд», «лається з татом», а хочуть бути розумними, охайними і працелюбними мамами. Деякі дівчатка приписували собі як майбутнім мамам якості, названі нами «агресивно-авторитарними». Орієнтація на небажані, неприродні для дівчаток якості втілювались у таких їхніх висловлюваннях: «Суворо каратиму своїх дітей», «Ставитиму їх у кут», «Битиму паском» і т.п.

Хлопчики, уявляючи себе майбутніми татами, хотіли бути «високими», «татом з бородою», «татом з вусами» (зовнішні ознаки), часто називали яку-небудь героїчну професію («тато-рятувальник», «тато-льотчик», «тато-міліціонер» і т.п.). Серед бажаних якостей тата найчастіше називалися розум, доброта, порядність, відповідальність («Буду розумним татом, який вирішує всі питання», «Порядним і люблячим своїх дітей»); діти виявили негативне ставлення до пияцтва, лихослів'я з боку батька. Результати опитування показали, що більшість хлопчиків на чільне місце за важливістю для чоловіка ставили силу і сміливість, але зміст цих якостей дітьми тлумачився насамперед як «уміння битися» («Вони всі так б'ються, так в бійку і лізуть», «Тому що він сильно б'ється», «Ми всі сміливі, тому що битися уміємо», «Він сміливий, тому що сильний»).

Спостереження і співбесіди з дошкільниками продовжувались нами і в процесі рольових ігор за сюжетами сімейного життя. Нас цікавило, чи проявляються (і як саме) особливості побудови взаємин у сім'ї, де зростає дитина, якості, властиві її членам, виконання сімейних обов'язків батьками, способи вирішення ними конфліктних ситуацій у виконанні дітьми сімейних ролей в умовах ігрової діяльності. Отримані дані свідчать, що у більшості дітей не сформовані уявлення про мирні способи вирішення конфліктів, діти віддзеркалювали традиційні, прийняті в сім'ї авторитарні дії батьків у ситуації сімейного конфлікту: загрози, лайка, читання моралі тощо. Порівняно краща обізнаність дівчаток про жіночі ролі у сім'ї, ніж хлопчиків про роль чоловіка у повсякденному житті сім'ї, свідчить про те, що роль чоловіка в житті сім'ї, за досвідом дітей, менша, ніж роль жінки. Проведений за результатами спостереження сюжетно-рольових ігор та співбесід кількісний і якісний аналіз уявлень дітей про мужність і жіночність у контексті виконання ними сімейних ролей показав, що у більшості дошкільників 3-4 років (60%) та у значній частині дошкільників 5-6 років (50%) ці уявлення нечіткі, бідні, схематичні, фрагментарні і здебільшого невірні. Загалом уявлення більшої частини дошкільників як молодшої, так і середньої груп можна віднести до третього та четвертого — найнижчих рівнів сформованості. Разом з тим, уявлення певної частини дітей молодшої та середньої груп відображають соціально схвалювані еталони мужності/жіночності, продуктивні стереотипи функціонування жіночих та чоловічих гендерних ролей у сім'ї та свідчать про високий (10% - молодша група, 15% - середня група) та середній (30% - молодша група, 35% - середня група) рівні.

Отже, результати констатуючого експерименту підтвердили необхідність коригуючого виховного впливу на формування уявлень про якості мужності і жіночності у змісті сімейних ставових ролей (батька, матері, сина, дочки) у структурі статевої свідомості дитини дошкільного віку. Адже у випадку відсутності згуртованості в сім'ї дитина буде нездатною до співробітництва у товаристві однолітків. Якщо в сім'ї суворо карають дитину, така дитина буде агресивною або заляканою, залежною у взаєминах.

На основі отриманих на етапі констатуючого експерименту даних про наслідки впливу сім'ї та однолітків на зміст уявлень щодо мужності / жіночності у контексті виконання сімейних ролей нами були визначені цілі та зміст подальшого формуючого експерименту. Так, ми вважали, що подоланню роз'єднаності однолітків дошкільного віку різної статі в групах дитячого саду сприятиме оптимізація формування у дитини адекватних уявлень про мужність і жіночність, сімейні ролі на етичних засадах усвідомленості значущості соціальної ролі протилежної статі. При вирішенні цієї експериментальної задачі застосовувалися такі психолого-педагогічні засоби: організація спрямованого сприйняття дітьми

спеціально підібраних творів художньої літератури, етичні бесіди, сюжетно-рольові ігри, а також виконання різного роду трудових завдань, спільних для хлопчиків і дівчаток.

При доборі художніх творів статево-виховної та коригуючої спрямованості ми дотримувались наступних вимог: доступність віку; емоційна привабливість; динамічність сюжету; емоційний і образний опис головних героїв; наявність епізодів, які діти захочуть і зможуть перенести в подальшому у гру. Так, для формування у хлопчиків експериментальної середньої групи адекватних загальних уявлень про мужність у змісті чоловічої ролі була підготовлена спеціальна добірка художніх творів, в яких на прикладах вчинків героїв чоловічої статі демонструвались такі якості як стійкість, сміливість, сила, готовність надати допомогу слабким і старшим людям, бажання і спроможність захищати Батьківщину. В цю добірку були включені народні казки героїчного змісту, уривки з билин, розповіді про захисників вітчизни, про представників героїчних професій і їх мужні вчинки в мирний час (наприклад, «Іван-мужичий син», «Про майстра Іванка» та інші). Ці твори давали можливість показати дітям, що найважчу і найнебезпечнішу роботу зазвичай виконують чоловіки, дозволили викликати почуття захоплення мужністю героїв, бажання наслідувати їм. При цьому не тільки хлопчики, але й дівчатка у їхній присутності висловлювали своє захоплення вчинками та рисами мужніх літературних героїв-чоловіків.

Для формування уявлень про жіночність через такі якості як дбайливість, м'якість, лагідність, миролюбність, терпимість до недоліків інших, опікування по відношенню до малюків заслуговувались та обговорювались твори, спрямовані на формування у дітей узагальненого позитивного образу дівчинки: доброї, працюючої, чутливої до чужого горя, уважної і самовідданої («Мудра дівчина», «Дідова дочка і бабина дочка», «Умілець і Ледарка»). Ми вважали, що участь хлопчиків в обговоренні творів, де героїні проявляють риси жіночності, сприяє формуванню у них адекватних уявлень про те, якою повинна бути дівчинка, та певних соціальних очікувань від дівчаток як майбутніх жінок.

Добірка, спрямована на формування у дітей уявлень про ідеальну сім'ю, складалася із творів, в яких змальовується жертвна і самовіддана любов матері (В.А. Сухомлинський «Про гуску», Н. Забіла «Старша сестра»), а також сімейні стосунки люблячих людей (Г.Х. Андерсен «Що чоловік ні зробить - все добре»). Дошкільники дуже жваво та емоційно реагували на зміст цих творів, брали активну участь в їх обговоренні та оцінці, що сприяло розумінню особливої ролі як матері, так і батька в сім'ї, того, що батьківська турбота виражається занепокоєнням про дітей і всесильною любов'ю.

Відомо, що в іграх діти беруть на себе ту або іншу роль дорослого, ідентифікують себе з моделлю поведінки дорослого та наслідують те, що вони встигли засвоїти із життя світу дорослих. У дослідженні враховувалося, що хоча будь-яка ігрова ситуація є уявною, почуття, які переживає дошкільник у грі, завжди реальні, справжні. Так, хлопчик, б'ючись в грі з ворогом, відчуває себе сміливим, відважним героєм. Дівчинка-«мама» виявляє ніжність до своєї «дитини» - ляльки, тривогу за неї, коли вона «хворіє». І ці переживання не залишаються безрезультатними при формуванні особистостей майбутніх чоловіків і жінок. В умовах формуючого експерименту усім дітям експериментальної групи (і дівчаткам, і хлопчикам), надавалася можливість взяти участь в спеціально організованих іграх сімейної тематики. Сюжети цих ігор були різноманітними: «Діти захворіли», «Чекаємо гостей», «Поїздка сім'ї за місто» та ін. Завдання формування і збагачення дитячих уявлень про сімейні ролі розв'язувалася також в інсценуванні «Мама захворіла» з відповідним набором ляльок та реквізиту. З метою актуалізації отриманих знань у повсякденному спілкуванні (особливо у конфліктних ситуаціях) була організована відповідна ігрова практика оптимізації взаємодії хлопчиків та дівчаток в дитячому садочку. Для цього була застосована модифікована методика І.А. Амонашвілі «Секретні наради» (відповідно для хлопчиків – «Секретні наради справжніх чоловіків» та дівчаток – «Клуб маленьких леді»).

Основним результатом дослідження є з'ясування впливу найближчого референтного оточення — сім'ї, однолітків і вихователів у дитячому садку на гендерний розвиток особистості дошкільника, експериментальним шляхом підтверджена нагальна необхідність кардинальної корекції змісту та напрямів статевого виховання у дошкільних закладах та можливість підвищення його ефективності в умовах дошкільного закладу. Зокрема, зроблено такі висновки:

1. Актуалізований застосуванням спеціальних ігрових методик, бесід з використанням дитячої художньої літератури, психологічний ресурс гендерної соціалізації оптимізує процес розвитку етичних засад свідомості у структурі особистості дошкільника.

2. Важливість дошкільного дитинства для формування психологічної статі і пов'язаних з нею особистісних новоутворень зумовлює необхідність підготовки та введення до типових програм навчання й виховання дітей в дитячих садках спеціального розділу із гендерного виховання.

Література:

1. Берн Ш. Гендерная психология. / Ш. Берн — СПб.: ПРАЙМ-ЕВРОЗНАК, 2001.— 320 с.
2. Каган В.Е. Воспитателю о сексологии./ В.Е. Каган — М.: Педагогика, 1991.— 256 с.
3. Репина Т.А. Проблема полоролевой социализации детей. / Т.А. Репина — М.: МПСИ, 2004. — 288 с.

СЕКЦІЯ: СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ. МЕДІА

Ольга Ятчук
(Бердянськ, Україна)

ТЕНДЕНЦІЇ ЖАНРОВО-ТЕМАТИЧНОГО РОЗВИТКУ ІНТЕРАКТИВНИХ ТЕЛЕПРОГРАМ

Сучасний стан розвитку телебачення та його контенту дає варіативність та різноманітність для глядача, тому цей період можливо охарактеризувати як певну боротьбу за утримання аудиторії в межах певного телеканалу. Так, розуміючи тенденції розвитку сучасного інформаційного простору, Комітет з питань комунікації при Палаті лордів Великої Британії в серпні 2012 року оприлюднив інформацію про те, що майбутнє трансформації системи британського телебачення пов'язують із упровадженням інтернет-мовлення. Це не тільки звільнить частоти з метою розвитку мобільного зв'язку, але й дозволить вільно дивитися програми на будь-якому мобільному пристрої, що відповідає потребам сучасності [<http://stv.mediasapiens.ua/material/88733>].

Враховуючи сучасний стан українського телебачення та чинники, що сприятимуть розвитку інтерактивного контенту, можна зробити певні висновки. Телебачення в Україні розвивається спільним із західними країнами шляхом, проте відставання від технологій сучасного телебачення, обмежене використання взаємодії й актуальних інформаційних технологій гальмують сучасний стан розвитку телебачення в країні. Вивчення та адаптації досвіду телемовлення західних країн, збереження традиції національного мовлення повинно сприяти позитивним змінам в українському телепросторі.

Головними чинниками розвитку інтерактивного телемовлення стають динамічні зміни системи телебачення, правові та економічні зміни, а також активація аудиторії – підвищення інтересу глядачів до інтерактивних програм. Консолідація, концентрація та централізація стають характерними ознаками сучасного телебачення, що відобразиться й на телеконтенті. Україна розвивається в спільному з західними країнами напрямку щодо розвитку телемовлення, проте досвід західних країн повинен бути поєднаний з традиціями національного мовлення, спираючись як на загальнонаціональні телекомпанії, так і на регіональні та місцеві.

Останні дослідження фіксують стрімке зростання так званої «соціальної журналістики» – матеріалів, що готуються пересічними користувачами мережі Інтернет, значною мірою – блогерами. Ця новітня тенденція, представляє різноманітні «інформаційно наповнені щоденники» [2, с. 90], автори яких претендують на новий підхід до структурування та управління інформаційними потоками. Блогери вважають, що «традиційні ЗМІ неправильно селектують інформацію, відмовляючи в увазі до дійсно актуальних подій, слідуючи соціальній кон'юктурі» [2, с. 90], але це питання залишається дискусійним. У контексті нашого дослідження важливим фактором є можливість кожного окремого глядача або самостійно вести блог, або читати його, таким чином взаємодіяти з інструментарієм «соціальної журналістики». Завдяки своєму інструментарію цей вид активності аудиторії є більш інформативним, дозволяє зібрати детальнішу інформацію про подію. Так, щодо подій 19 квітня 1995, коли був здійснений терористичний акт в Оклахомі (США), журналісти оприлюднювали в Інтернеті будь-яку інформацію з коментарями та свідченнями очевидців із виразними подробицями, а користувачі не тільки давали вихід емоціям на форумах, а й пропонували конкретну допомогу жертвам трагедії [4, с. 16-19]. Під час снігопадів у Києві (2013 рік) Інтернет став осередком міжособистісних комунікацій мешканців Києва: люди пропонували один одному допомогу, безкоштовні транспортні послуги, повідомляли про можливості пересування вулицями Києва тощо.

Проте, на відміну від професійної журналістики, що має доступ до авторитетних джерел інформації та діє в рамках правових і етичних норм, соціальна журналістика сьогодні відіграє роль певного цензора реальності. Як зазначає виконавчий віце-президент із комерційної діяльності соціального онлайн-видання Buzz Feed, Ерік Гарріс, «Twitter та інші соцмережі можуть швидко виправляти неправдиву інформацію. Наприклад, якщо така інформація з'являлася під час бостонських подій (йдеться про терористичний акт у Бостоні 2013 року), то її швидко спростовували» [1].

Ще одним чинником, що впливає на жанрово-тематичний розвиток інтерактивних телепрограм, стає певне перенасичення інформаційного ринку. Уже сьогодні американські телемовники збільшують кількість новин, їхню тривалість, проте дозволити сучасну техніку, що дає змогу вести «прямі включення» з місця події, доступно лише великим телеканалам або телеканалам, які працюють на більшому ринку, де рекламні бюджети можуть перевищувати середній рівень. Невеликим станціям на невеликих телеринках важко дотримуватися цієї тенденції, тому вони або будуть скорочувати випуски новин, або відмовлятися від них.

Таким чином, при тому, що в інформаційному телемовленні головним залишається випуск новин у всьому розмаїтті інформаційних жанрів, його актуальними сучасними ознаками є:

- збільшення частки прямих включень у новинному ефірі;
- збільшення кількості та тривалості випусків новин на центральних телеканалах і зменшення – на регіональних;
- зростання впливу соціальної журналістики, необхідність перевірки джерела інформації та самих фактів у режимі реального часу;

- включення в інформаційні повідомлення елементів аналітики у вигляді коментарів від представників влади, уряду, будь-яких структур, причетних до події;
- активне використання телеканалом інформаційних можливостей Інтернету.

У майбутньому новини залишаться одним із головних пріоритетів у контенті телеканалів, адже, як писала Т. Рантанен, «новини ... старі історії зробили новими. У той же час, ці історії населяють часові та просторові структури, які кидають виклик нашим уявленням про наш ментальний простір у минулому, сьогоденні та майбутньому» [5, с. 4].

Враховуючи певне перенасичення ринку інформацією з контенту соцмереж, можна спрогнозувати зростання зацікавленості в аналітичних програмах, хоча нині їхня популярність викликає хвилеподібний інтерес з боку глядачів, утримуючи стійкий відсоток зацікавлених у цьому виді мовлення. Проте, якщо дотримуватись концепції вивчення аудиторії програми за допомогою інструментарію соцмереж, можна наблизити тематику аналітичних програм до реальних потреб глядача, розкрити питання, які його найбільше турбують. Загалом можна зробити певні передбачення щодо подальшого розвитку аналітичного онлайн-мовлення:

- використання студійного формату спілкування;
- збереження принципу залучення до участі в програмах як експертів «зірок», лідерів думок, знаних фахівців;
- зростання розмаїття технологій взаємодії з глядачем, особливо з використанням інтернет-комунікації;
- розширення тематики і проблематики програм, вихід за пріоритетні нині політичні та соціальні проблеми в бік культурної, спортивної, наукової проблематики, що перебувають у стані занепаду;
- зниження інтересу до програм у форматі традиційних консолідуючих телемарафонів;
- використання телемарафонів і довготривалих програм з метою іміджмейкінгу каналу комунікації, що, у свою чергу, передбачає креативні пошуки щодо сценарних розробок, прийомів привернення й утримання уваги та інтересу глядачів.

Розвиток розважального мовлення пов'язаний переважно з економічною складовою, що передбачає створення привабливого для рекламодавця контексту. Враховуючи стрімке зростання рекламного сектора в мережі Інтернет, тенденції до відкладеного перегляду (Video On Demand – VOD) та зацікавленість у паралельному перегляді програми й відвідуванні соцмереж, можливо спрогнозувати, що цю мультимедійність у майбутньому обов'язково будуть використовувати в розважальному форматі. Особливо це стосується ситуацій, за яких так звані точки дотику в мережі (touchpoints) дозволяють збільшити аудиторію програми. Можливо, у подальшому це буде використано і в режимі on-line у вигляді вірусних повідомлень для збільшення аудиторії перегляду. Наступний розвиток інтерактивності в розважальному мовленні буде пов'язано з конвергенцією інструментарію мережі Інтернет, що дозволить зробити комунікацію з телевізійниками спрощеною і, як варіант, тривалішою, ніж перегляд окремого циклу програм.

Формат Life-Show залишиться привабливим для більшості телевізійників, тому що дозволить з вірогідним економічним ефектом поєднати різні жанри в добовому програмуванні мовлення, що буде особливо актуальним для заповнення ефіру поза межами прайм-тайму під час ранкового, денного, нічного ефірів. Особливо актуальним буде мовлення в цьому форматі для телеканалів з обмеженим бюджетом або з обмеженим ринком реклами, що є характерним для регіонального мовлення.

Формат Reality-Show продовжуватиме використання найбільш вдалих програмних концепцій на кшталт оригінальних проєктів, що сьогодні йдуть в ефірі українських телеканалів: «Х-фактор», «Україна має талант» та інші. Особливою прикметою стане поєднання двох моделей мовлення і подальший розвиток мультимедійності, що дозволить збільшити позаефірну частку аудиторії.

Зазначені вище тенденції вже сьогодні демонструють телеканали США, Британія та інші європейські країни. Щодо українських телеканалів, розвиток розважального мовлення можна спрогнозувати з урахуванням таких тенденцій:

- активізація використання точок дотику в мережі (touchpoints) та відео (на зразок VOD);
- ускладнення інструментарію для взаємодії з глядачем, що відповідає певній конвергенції телевізійної та інтернет-комунікації;
- зростання впливу рекламного ринку на телевізійний контент;
- розробка нових форматів розважальних проєктів для їх подальшого використання й тиражування в ефірі різних національних телемереж.

Згідно з наявними тенденціями, розвиток нових форматів у розважальному мовленні для більшості країн відбуватиметься в напрямку слідування за британськими та американськими (США) зразками – телевізійними стандартами провідних TV країн у світі, досвід яких було проаналізовано в розділі 2.1. даного дослідження.

Таким чином, тенденції жанрово-тематичного розвитку інтерактивних телевізійних проєктів пов'язані з перенасиченням інформаційного простору, ускладненням інструментарію взаємодії з аудиторією під впливом інтернет-комунікації та розвитком «соціальної журналістики». Для інформаційних жанрів новини залишаються головним пріоритетом у телевізійному контенті. Аналітичні жанри, продовжуючи наявні тенденції, імовірно розширять тематику (у бік культурної, спортивної, наукової). Розважальне мовлення й

надалі буде використовувати такі формати Life-Show (поза межами прайм-тайму під час ранкового, денного, нічного ефірів), Reality-Show (розвиваючи нові формати за західними зразками).

Література:

1. Ерік Гарріс : Якщо вам подобаються цуценята, це не робить вас дурним [Електронний ресурс]. – URL : [http : //osvita.mediasapiens.ua/material/19091](http://osvita.mediasapiens.ua/material/19091)
2. Калмыков А. И. Интернет–журналистика : учеб. пособие для студентов вузов, обучающихся по специальности 021400 «Журналистика» / А. А. Калмыкова, Л. А. Коханова. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2005. – 383 с. – (Серия «Медиаобразование»).
3. Телебачення Великобританії можуть повністю перевести в Інтернет [Електронний ресурс]. – URL : [http : //stv.mediasapiens.ua/material/8873](http://stv.mediasapiens.ua/material/8873)
4. Allan S. Online News : Journalism and the Internet / S. Allan. – Maidenhead and New York: Open University Press, 2006.
5. Sinead C. YouTube eyes gadgets, channels to boost viewership [Електронний ресурс] / С. Sinead // Reuters. – 2012. – Jan 10. – URL : <http://www.reuters.com/article/2012/01/10/us-ces-youtube-idUSTRE8090AB20120110>

СЕКЦІЯ: СОЦІОЛОГІЯ

Сергій Кармалюк
(Чернівці, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ОПІКИ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ В ХІХ СТ.

Становлення системи соціальної опіки на українських землях, які входили до складу Російської та Австрійської імперій наприкінці XVIII – на початку XIX ст., відбувалось на двох рівнях: державному і громадському. Водночас становлення капіталістичних відносин у поєднанні з економічною відсталістю зумовило перебудову існуючої суспільної системи та загострило питання допомоги тим категоріям населення, які були найчутливіші до змін, що відбувалися. І Російська, і Австрійська імперії склалися як багатонаціональні держави з різними етнонаціональними культурами, з певним економічним і військовим потенціалом, тому розвиток українських земель у складі імперій був украй непередбачуваним.

Адміністративна система соціальної опіки формується в період руйнування старих державних зв'язків і господарських відносин. У 1775 році російська імператриця Катерина II проводить державну реформу з реорганізації губернської структури імперії. Відповідно до прийнятого 7 листопада 1775 року Маніфесту, який отримав назву «Установи для управління губернією Російської імперії», в кожній губернії створювались особливі адміністративні органи – Прикази суспільної опіки. Саме зазначені Прикази «відповідали за створення та утримання народних шкіл, сирітських притулків, лікарень, богаділень, будинків для невиліковно хворих, божевільних, тощо. Окрім Приказів суспільної опіки в кожній губернії створювалася дворянська опіка для піклування про вдів і сиріт дворянського походження та сирітські суди для піклування про вдів і сиріт купецького, міщанського й ремісничого станів. Прикази суспільної опіки мали у своєму складі шість засідателів (по два від кожного з трьох губернських станових судів (дворянства, купецтва і міщанства)) і очолювалися губернаторами» [2, с. 76].

З 1818 р. до складу правління Приказів вводяться посадові особи і з боку уряду – інспектори лікарських управ. Однак кожна губернія мала свої особливості в управлінні Приказами. Так, у Київській управі під керівництвом губернатора «членами правління були губернські маршалки або предводителі дворянства та інспектори лікарських управ» [11, с. 84].

Водночас діяльність Приказів суспільної опіки з самого початку їх існування мала свої особливості. Зокрема, Прикази відразу були переведені на самофінансування, і на початковому етапі кожен з них отримав одноразову субвенцію в розмірі 15 тис. крб. Крім того, «стимулювати Прикази суспільної опіки до накопичення коштів мали: дозвіл на ведення господарських і майнових операцій (оренда магазинів, будинків, кузень, млинів, садів, городів, сінокосів; заохочення добування торфу, використання пилорам, дров для продажу; дозвіл продажу гральних карт; відкриття суконних фабрик)» [8, с. 49].

Тут варто зауважити, що сирітським притулком серед усіх закладів опіки приділялась найбільша увага. Однак «відкриття та подальше облаштування сирітських притулків (для дітей від 7 до 12 років), згідно із законодавством залежало від наявності вільних коштів у губерніях» [1, с. 380]. А вже на утримання однієї дитини-сироти «витрачалось 50 руб. 30 коп. в рік або 13 коп. на день, що порівняно з лікарнями та богадільнями, які належали Приказам суспільної опіки, було недешево». В переважній більшості губерній їх «відкривали, якщо були кошти, і закривали, попри наявність сиріт, якщо коштів не вистачало» [4].

За статистичними даними, Прикази суспільної опіки на середину XIX ст. «мали 542 лікарні, 34 божевільні, 123 богадільні і 10 будинків для інвалідів, 27 сиротинців. У лікувальних установах Приказів працювали 213 лікарів і 283 фельдшери» [5]. Така кількість медичних фахівців ніяк не задовольняла реальної потреби в них. Гостра нестача медичних кадрів була серйозною перешкодою для діяльності зазначених лікувальних закладів.

На середину XIX ст. в Росії розпочинають свою діяльність професійні об'єднання медиків. Зокрема, в 1861 році засновано Харківське медичне товариство. А навесні 1862 року, на засіданні Московського Товариства російських лікарів, у доповіді віце-директора Медичного департаменту, доктора медицини Миколи Гнатовича Розова чи не вперше прозвучала жорстка критика існуючої системи охорони здоров'я. Основними її недоліками він назвав недостатню кількість та незадовільний стан лікарень, які до того ж були недоступними для сільських жителів, забезпечення лікувальних установ лікарськими препаратами за застарілим каталогом Міністерства внутрішніх справ, бюрократичні методи управління медичними установами.

М. Г. Розов також вказав на безправне становище і недостатню заробітну платню лікарів які перебували на державній службі, невизначеність правового статусу та обов'язків губернських лікарських управ [5].

Зміни, які відбулися в середині XIX ст. в різних сферах державного життя: земська і судова реформи (1864), реформа міського самоврядування (1870) в Російській імперії; скасування панщини в Галичині і Буковині (1848), на Закарпатті (1853) в Австро-Угорській імперії зумовили перетворення і в сфері охорони здоров'я та соціальної опіки.

1 січня 1864 р. російський цар Олександр II своїм указом затвердив «Положення про губернські і повітові земські установи», а 1870 р. – «Городове положення». Як результат, відповідно до нових законодавчих актів на місцях створювалася система виборних органів самоврядування.

Однак відразу варто зауважити, що система земського самоврядування поширювалась лише на Лівобережну Україну.

З введенням у дію «Положення про земські установи» провідною ланкою в системі обов'язкової громадської опіки стають земства, на їх баланс були передані лікарні, амбулаторії, богадільні, народні школи. Крім того, «земства зобов'язали вести статистику, вивчати й аналізувати становище усіх хто потребував допомоги і захисту. Також земства займались страхуванням громадян та їхнього майна на випадок пожеж, повеней, епідемій, інших стихійних лих тощо» [6, с. 46].

Слідом за земською медициною почала розвиватися і медицина міська. Адже згідно з «Городовим положенням», міське самоврядування почало утримувати лікарні, проводити протиепідемічні заходи, займатися забезпеченням належного санітарного стану міст.

Водночас на місцях: у губерніях, земствах, містах – керівництво опікою було перекладено на громадські управи самоврядних органів, безпосередніми ж виконавчими органами були дільничні опіки. «Розподіл обов'язків між рівнями громадської опіки (губернськими, повітовими, волосними та ін.) відбувся як за територіальними ознаками, так і залежно від категорії, до якої належали нужденні громадяни.

Губернські управи опікали: душевнохворих, бродяг, громадян на засланні, малолітніх злочинців і професійних жебраків.

Повітові опіки займались дітьми та безробітними. Також згадані управи за територіальним принципом завідували усіма установами опіки.

Волосні управи збирали відомості про нужденних, які мешкали на теренах волості і надавали їм необхідну допомогу. Кожен громадянин, який збіднів і потребував допомоги, міг її отримати на тій дільниці, на території якої він перебував» [6, с. 46].

Як видно з «Положення про губернські і повітові земські установи», до компетенції земств та їх управ, серед іншого, належали:

«Облаштування та утримання належних земству будівель, інших споруд та шляхів сполучення, які утримувались за рахунок земства.

Заходи щодо забезпечення народного продовольства.

Завідування земськими лікарнями і богадільнями; опіка бідних, невиліковно хворих і божевільних, а також калік та інші заходи опіки; способи припинення жебрацтва; піклування про будівництво церков.

Управління справами взаємного земського страхування майна.

Участь, переважно в господарському плані і в межах, передбачених законом, у піклуванні про народну освіту, про охорону здоров'я і про в'язниці» [3].

Залежно від місцевих умов, кількість категорій громадян, які підлягали опіці в конкретній губернії, могла або зменшуватися, або доповнюватися. Одні земства збільшували перелік осіб, які підлягали обов'язковій опіці, наприклад: громадян звільнених з в'язниць, жебраків і волоцюг тощо. Інші, як-то Київське, були проти обов'язкової опіки над згаданими вище категоріями.

Як результат, виникла потреба роз'яснень з боку урядового Сенату з питань про бідних. Висновок урядовців був неоднозначним: «... опіка над бідними повинна вважатися не обов'язком, а правом земств і міського самоврядування» [11, с. 106]. Такий підхід привів до зменшення витрат на суспільну опіку.

Незважаючи на те, що єдиної системи організації опіки міським самоврядуванням не існувало, можна відзначити й іншу закономірність. Як тільки з'являлася приватна ініціатива щодо певної форми громадської опіки, вона досить швидко поширювалась по інших містах.

Перетворення в сфері охорони здоров'я на українських землях, що входили як до складу Росії, так і до складу Австро-Угорщини у другій половині XIX ст. відбувались на тлі інтенсивного розвитку науки.

Успіхи в розвитку гігієни та бактеріології дали поштовх для створення мережі протиепідемічних установ: бактеріологічних і дезинфікаційних станцій, бактеріологічних інститутів тощо. Так, у 1886 році «24 червня в Одесі з ініціативи Іллі Івановича Мечникова міське самоврядування відкрило першу в країні санітарно-бактеріологічну (Пастерівську) станцію, а через п'ять років, у 1891 р., з ініціативи Товариства київських лікарів у Києві почала функціонувати перша санітарна станція. Далі більше – 1896 рік – засновано Київський бактеріологічний інститут, який очолив проф. Олександр Дмитрович Павловський, а у Катеринославській і Харківській губерніях запроваджено посади санітарних лікарів» [9, с. 7].

Саме на цей період припадає становлення наукової гігієни в Росії, одним з основоположників якої був Олександр Петрович Доброславін. У 1871 році «в Університеті св. Володимира під керівництвом професора Віктора Андрійовича Суботіна почала працювати перша самостійна кафедра гігієни, медичної поліції, медичної географії і статистики, а 1886 року засновано Київське акушерсько-гінекологічне товариство, яке очолив професор Георгій Єрмолевич Рейн» [9, с. 6-7].

У розвитку земської санітарно-гігієнічної справи помітну роль відіграли Полтавське й Херсонське земства. У розробці низки прогресивних основ земської медицини та в організації медичної допомоги сільському населенню важлива роль належала «Трудам постійної медичної комісії при Полтавській губернській земській управі», виданих у 1869 р. Першою програмою земської медичної діяльності був «Проект облаштування земської медицини в Полтавській губернії», викладений у цій праці [7, с. 14]. Головні завдання земства щодо охорони народного здоров'я комісією були сформульовані таким чином: 1) усунення причин захворюваності – громадська гігієна; 2) надання допомоги хворим – лікарська справа; 3) забезпечення проживання людей похилого віку, інвалідів і т.д. – соціальний притулок [10, с. 32].

На західноукраїнських землях чільне місце у процесах підтримки вразливих категорій населення займали також міські та сільські органи місцевого самоврядування. Важливу роль у здійсненні опіки над нужденними відіграла церква, монастирі та чернечі ордени. У другій половині XIX ст. масово створюються гігієнічні товариства. Зокрема, в 1871 році «в Чернівцях створено Буковинську санітарну раду – перший орган управління медичною справою на Буковині. А в 1876 році уряд Австро-Угорщини видав закон «Про врячування громадської охорони здоров'я», який сприяв покращанню медичної допомоги населенню Галичини, Буковини і Закарпаття» [9, с. 6-7].

Резюмуючи сказане, зазначимо, що було зроблено досить багато. Зокрема, сформовано структури, які займалась як організацією соціальної опіки так і просвітництвом. Саме органи, спочатку державної, а потім громадської опіки взяли на свої плечі цілу низку проблем, починаючи з надання допомоги пораненим у час воєнних дій і закінчуючи опікою над каліками та убогими. Необхідна допомога надавалась усім, без різниці національної і політичної, але суттєво залежала від коштів які акумулювалися на місцях.

Література:

1. Благотворительные учреждения Российской империи. Т. 1-3. – СПб., 1900. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ibook-edu.ru/books/126351/>
2. Благочестивейшия самодержавнейшия великия государыни имп. Екатерины Вторыя. Учреждения для управления губерний Всероссийския империи. – [Москва]: [Сенат. тип.], [1775]. – [10], 215 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.runivers.ru/bookreader/book187015/>
3. Высочайшее утвержденное Положение о губернских и уездных земских учреждениях. 1 января 1864 г. с сокращениями [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://vur-05-1.narod.ru/istotgp/60-2.htm>
4. Гаврилина Н. А. Роль Приказов общественного призрения в развитии воспитательного направления в России во второй половине XVIII – начале XIX века / Н. А. Гаврилина [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cyberleninka.ru/article/n/rol-prikazov-obschestvennogo-prizreniya-v-razvitii-vospitatelnogo-napravleniya-v-rossii-vo-vtoroy-polovine-xviii-nachale-xix-veka#ixzz3v2C56cNb>
5. История здравоохранения дореволюционной России (конец XVI-начало XX в.) ; под ред. Р. У. Хабриева. – М. : ГЭОТАР-Медиа, 2014. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://istoriirossii.ru/knigi/istoriya-rossii/307-istoriya-zdravoohraneniya-dorevolucionnoj-rossii.html>
6. Костина Е. Ю. История социальной работы / Е. Ю. Костина. – Владивосток : Издательство Дальневосточного университета, 2003. – 110 с.
7. Коцур Н. Роль земств у становленні вітчизняної гігієни в Україні (друга половина XIX – початок XX століття) / Коцур Н. // Волинські історичні записки. – Том 5. – 2010 р. – С. 13-19.
8. Мельников В. П. История социальной работы в России : учебное пособие. / В. П. Мельников, Е. И. Холостова. – 2-е изд. – М. : Издательско-торговая корпорация «Дашков и К°», 2004. – 344 с.
9. Пам'ятні події і видатні особи в історії української медицини, ювілейні дати яких відзначаються у 2011 р. Історичний довідник / О. М. Ціборовський, В. М. Сорока – К., 2010. – 21 с.
10. Хорош И. Д. Развитие санитарного дела в условиях земской медицины на Украине / И. Д. Хорош // Материалы к истории гигиены и санитарии на Украине ; под ред. Д. Н. Калужного и А. А. Грандо]. – К. : Государственное медицинское изд-во УССР, 1962. – С. 32.
11. Фирсов М. В. История социальной работы в России : учеб. пособие [для студ. высш. учеб. заведений] / М. В. Фирсов. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1999. – 256 с.

СЕКЦІЯ: СУЧАСНІ ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

Ганна Алексєєва
(Бердянськ, Україна)

АНАЛІЗ СУЧАСНИХ ПОШУКОВИХ СИСТЕМ В РАМКАХ ПРОФЕСІЙНОГО НАВЧАННЯ МАЙБУТНІХ ІНЖЕНЕРІВ-ПЕДАГОГІВ КОМП'ЮТЕРНОГО ПРОФІЛЮ

Актуальність. Соціально-економічні та політичні зміни в Україні висувають нові вимоги до підготовки фахівців з комп'ютерних технологій у системі вищої педагогічної освіти. Сучасна освіта повинна забезпечувати майбутнім фахівцям не тільки процес отримання систематизованих знань, умінь та навичок з метою їх ефективного використання у професійній діяльності, але й забезпечити високу ефективність навчально-пізнавальної діяльності студента. Його пізнавальна діяльність не буде вмотивованою і цілеспрямованою якщо він не займатиме активну особистісну позицію. Тому одним з основних напрямів покращення навчально-виховного процесу майбутніх інженерів-педагогів вищих навчальних закладів є активізація їх навчально-пізнавальної діяльності.

Мета: Зробити теоретичний аналіз сучасних пошукових систем (ПС) за різними характеристиками та виявити найпопулярніші на сьогоднішній день в різних частинах світу в рамках професійного навчання майбутніх інженерів-педагогів комп'ютерного профілю Бердянського державного педагогічного університету..

Сутність дослідження. Пошукові системи є невід'ємною обов'язковою складовою Інтернету. Це величезні і складні механізми, які являють собою не тільки інструментарій для знаходження будь-якої необхідної інформації, але й досить ефективно спрощують роботу користувача. Пошукова система (або скорочено пошуковик) є певною базою даних – онлайн-служба, що надає можливість пошуку інформації в Інтернеті. Тобто веб-сайт, інтерфейс (фронт-енд) якого забезпечує функціональність пошукової системи і, зазвичай, є комерційною таємницею компанії-розробника пошукової системи. Програмна частина пошукової системи є пошукова машина (пошуковий рушій) – комплекс програм, що шукають інформацію на сайтах Інтернету, але існують також системи, які здатні шукати файли на ftp-серверах, товари в Інтернет-магазинах, або інформацію в групах новин Usenet.

Основна задача кожної пошукової системи – доставити користувачу необхідний вид інформації, який їм потрібен. Взагалі, в Інтернеті величезна кількість різних пошукових систем. Розглянемо популярні пошукові системи [1].

Англomовні і міжнародні: A9 (працює на механізмі Google), Search engine site ABC Engine, Alltheweb FAST-Engine, Google, Yahoo! та ін.

Естонські: www.ee, neti.ee.

Німецькі: Wseeker.com, Abacho.de, de.Ez2find.com

Російські: Aport, Mail.Ru, Rambler, Яндекс, nigma.ru.

Українські: Шукалка (Пошуковик [3]), META (meta), LightStorage (LookForMp3), UKR.NET (працює на Google, Яндексі, Bing), I.UA (Працює на Яндексі), ONLINE.UA (Працює на Google - користувальницький пошук).

Французькі: Francité, Locase, Nomade, Voilà

Використання пошукових систем на Заході (за інформацією компанії Net Applications у квітні 2010 р.) відображалось так (рис. 1) [2]:

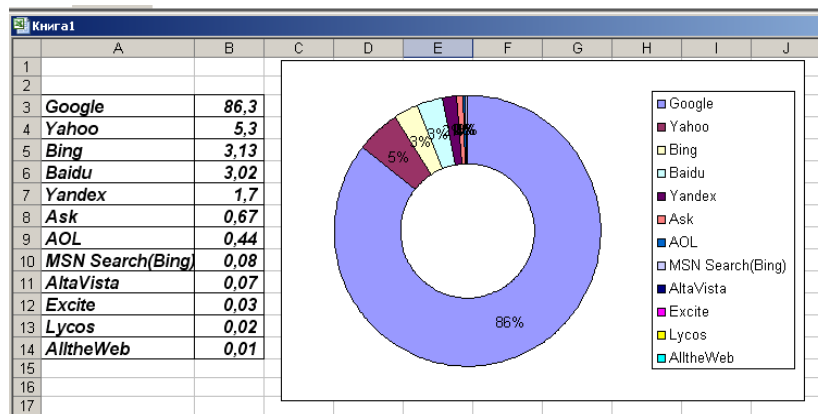

Рис. 1. Кільцева діаграма використання пошукових систем на Заході

В Росії даний лідер з ПС – це Яндекс (50,93% на момент 2015 року (квітень – червень)) (рис. 2).

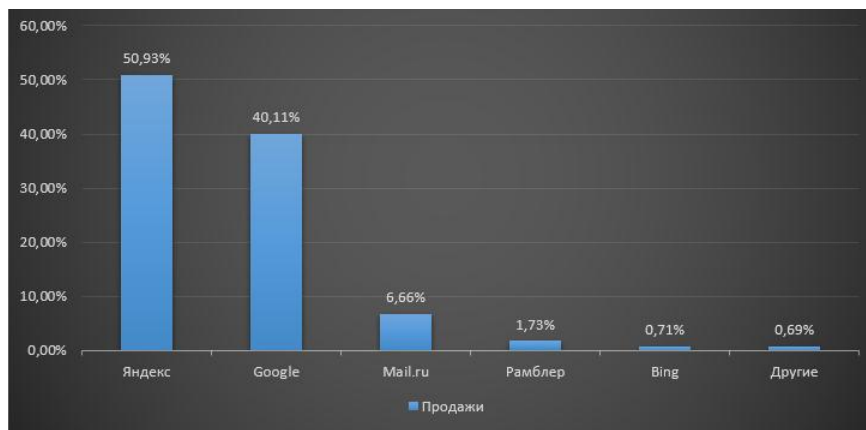

Рис. 2. Результати використання пошукових систем в Росії

В США домінує відсоток пошукової системи Google (64,5%). І нарешті розглянемо статистику найбільш популярних пошукових систем у всьому світі на 2015 рік (рис. 3):

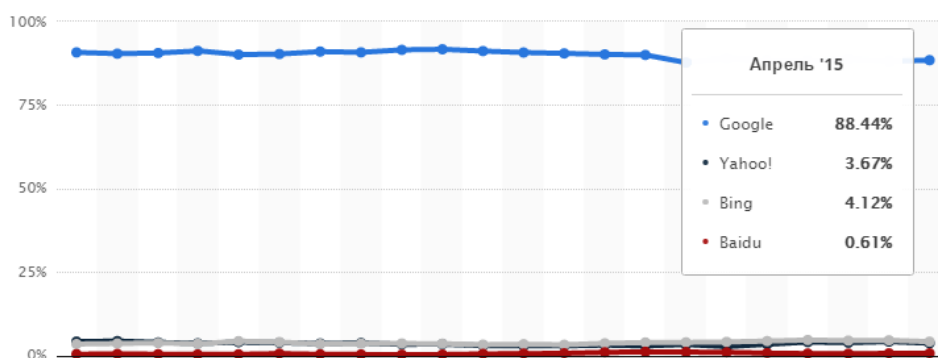

Рис. 3. Лінійний графік найбільш популярних пошукових систем у світі на 2015 рік

Основні лідери пошукових систем на момент 2015 року: 1.Google, 2.Yahoo!, 3.Bing, 4.Baidu.

Коротко розглянемо кожного з лідерів ПС 2015 року:

4 місце – пошукова китайський продукт система Baidu (0.61%). Сьогодні вона обслуговує близько 18% всього пошукового ринку і займає заслужене 2 місце у світовому рейтингу.

Особливості:

- 1) пошукова система використовується тільки в Китаї, інших локалізацій немає; кількість користувачів Інтернет в Китаї – більше 600 000 000 чол.;
- 2) Baidu приділяє для пошуку і ранжируванню велику увагу зовнішніх посиланнях.

3 місце – пошукова система Bing (4.12%). Була розроблена і запущена корпорацією Microsoft в 2009 році, вона молодша своїх конкурентів, проте отримала таку велику популярність завдяки тому, що інтегрована в велику кількість програмних продуктів Microsoft.

Особливості:

- 1) Bing має свій алгоритм ранжирування, схожий на Google;
- 2) система має якісний пошук по медіафайлам, який дає можливість добре впорядкувати результат пошуку;

2 місце – пошукова система Yahoo! (3.67%). Цей американський пошуковик створено науковими співробітниками Стенфорда Джеррі Янгом і Девідом Файло. Він вже давно перебуває у світовому Інтернеті – з 1994 року. Був час, коли він був другим після Google в світовому рейтингу, але китайці його випередили. У підсумку – 2 місце в рейтингу і 3.67% усього світового ринку пошукових систем.

Особливості:

- 1) Yahoo! використовує для пошуку свої власні алгоритми та програмне забезпечення;
- 2) система інтернаціональна – її локалізації є в багатьох країнах світу;
- 3) для того, щоб сайт індексувався пошуковою системою, його треба додати в каталог Yahoo !.

1 місце – пошукова система Google (88.44%). Це американське пошукова система Ларрі Пейджа і Сергія Бріна на сьогодні є найбільший софтверний гігант у світі, який вже давно обійшов Microsoft за багатьма показниками. І його основний стрижень – пошукова система, що обслуговує 68% світового ринку пошукових систем, спільно з додатком Adwords, що приносять компанії величезні прибутки.

Особливості:

- 1) Google має свій фактор ранжирування сайтів – PageRank, свій алгоритм пошуку і движок пошукової системи;

- 2) цікавий факт: Google є найбільшим у світі збирачем комп'ютерів для своїх потреб, в основному для дата-центрів, кількість яких у світі - понад мільйон;
- 3) пошукова система вважається найшвидшою і найнадійнішою в світі.

Висновок. Інформаційні технології позитивно впливають на всі компоненти системи навчання: мету, зміст, методи та організаційні форми навчання, засоби навчання студентів, що впливає на активізацію їх навчально-пізнавальної діяльності, а саме: дозволяє вирішувати складні і актуальні завдання, використовуючи синтез, аналіз та оцінювання для забезпечення розвитку інтелектуального, творчого потенціалу, аналітичного мислення та самостійності тощо. Ефективне застосування інформаційних технологій в процесі професійного навчання майбутніх інженерів-педагогів дає можливість не тільки враховувати пізнавальні можливості кожного, а й правильно його мотивувати й розвивати інтелект.

В рамках дослідження ми користувалися великою кількістю пошукових систем і можемо стверджувати, що цей топ 4 ПС є дійсно швидкими і якісними порівняно з іншими, але в основному кожен користувач підбирає під себе свою улюблену систему з більш підходящим лише для нього інтерфейсом та набором функцій. А за статистикою належну перевагу віддають Google, який не даремно посідає перше місце в нашому топі пошукових систем.

Література:

1. Baidu Ranked Third Largest Worldwide Search Property by comScore in December 2015 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.comscore.com/Insights/Press-Releases/2015/07> (дата звернення 20.02.2016 р.).
2. Realtime Web Analytics With no Sampling [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://marketshare.hitslink.com/> (дата звернення 20.02.2016 р.).
3. ПОШУКОВИК – Режим доступу: <http://myslovo.com/?dictionary=%D0%BF%D0%BE%D1%88%D1%83%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BA> (дата звернення 20.02.2016 р.).

Маргарита Брус
(Краматорск, Україна)

ИНСТРУМЕНТЫ ВИЗУАЛИЗАЦИИ ДАННЫХ. ПРИМЕНЕНИЕ СЕРВИСА WORDLE.NET В УЧЕБНОМ ПРОЦЕССЕ

Визуализация данных— это представление данных в виде, который обеспечивает наиболее эффективную работу человека по их изучению. Визуализация данных находит широкое применение в научных и статистических исследованиях, в педагогике для обучения и тестирования.

Сейчас разработано достаточное количество популярных онлайн ресурсов для визуализации данных.

Рассмотрим подробнее один из них –**Wordle.net**.

Wordle.net – это сервис Web 2.0 для генерации облака слов из текста. Данная программа подходит для графической визуализации текстового материала.

Сервис **Wordle.net** создает графический образ (облако) из слов заданного текста. Облако слов представляет собой визуальное представление неких ключевых слов, тегов, либо закладок, хранящихся на сервисах, предназначенных для этого, например, **Delicious** – социальный сервис закладок. Облако слов также отображается в специальной области в виде изображения этих слов в формате гиперссылок.

Обычно облако слов используют при:

- визуализации любого списка;
- выделении ключевых моментов явления, событий, документов;
- создании рекламы, логотипа, открыток.

Для создания облака слов необходимо:

1. Зайти на сайт <http://wordle.net>.
2. Выбрать один из двух способов создания облака слов:
 - а) пройти по ссылке **Createyourown (Создать свое собственное)**;
 - б) выбрать из перечня команд **Create(Создать)** (рис. 1).

Рисунок 1

Суть работы по созданию облака слов в сервисе **Wordle.net** сводится к трем этапам:

1. Выбор источника слов для облака.
2. Работа над оформлением облака.
3. Сохранение готового облака.

Первый этап.

Рабочее поле сервиса **Wordle.net** состоит из трех тестовых полей. Первое поле **Paste in abunch** (**Вставьте связанный текст**) служит для того, чтобы в нем размещать скопированный текст (слова, предложения, стихотворения и т. д.), который и будет представлять облако слов. Когда выбранный текст появится в этом поле, следует нажать кнопку **Go**. Второе поле необходимо для ввода адреса любого блога или интернет-страницы, имеющей RSS. В третьем поле вводится имя пользователя сервиса **Delicious**.

Второй этап можно представить на рисунке 2. Размер слов зависит от частоты их использования в тексте. Наиболее часто повторяющиеся слова выводятся большим размером.

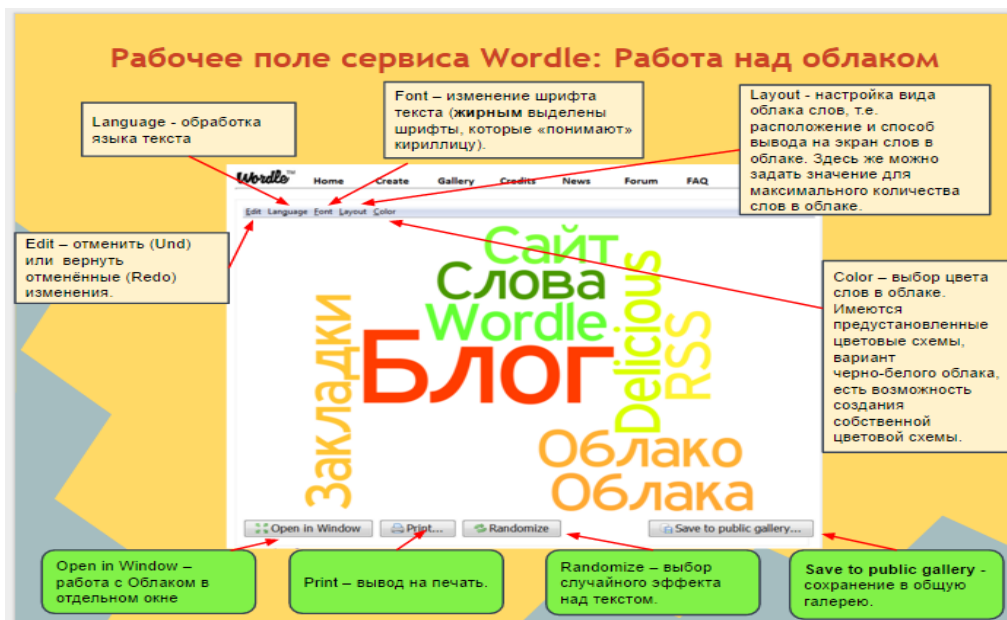

Рисунок 2

Изменить дизайн облаков можно двумя способами:

1. Выполнить настройку дизайна в отдельном окне. Для этого нажать кнопку **Open in Window**. Нажимая на кнопку **Randomize**, выбрать понравившийся дизайн.
2. Подобрать нужный дизайн, используя команды **Layout** (рис. 3) и **Color** (рис. 4).

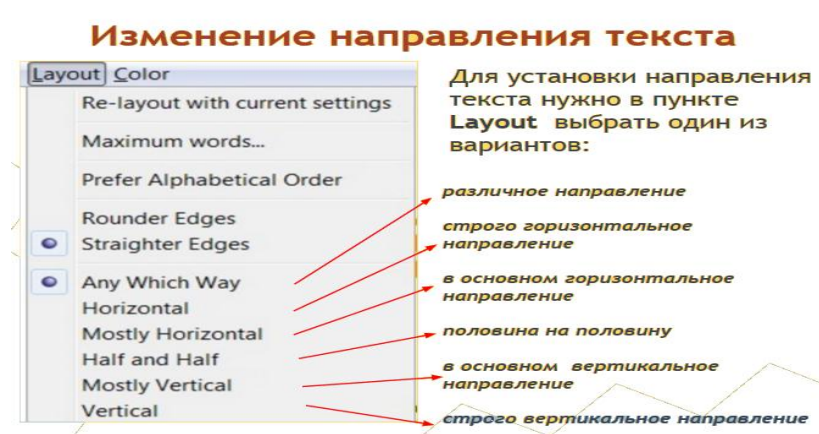

Рисунок 3

Рисунок 4

Третий этап – это сохранение облака слов. Делается, например, таким образом:

1. Сделать скриншот страницы.
2. Открыть графический редактор.
3. Вставить, обрезать, сохранить.

Облако слов можно распечатать или вставить полученное графическое изображение в блог. Сервис дает возможность получить код, который можно вставить в блог. Изображение при этом получается не очень большим, а по картинке можно перейти на просмотр облака слов в натуральную величину.

Для того чтобы получить код, необходимо:

1. Нажать кнопку **Save to public gallery (Сохранить в галерее для всеобщего обозрения)**.
2. В открывшемся окне задать название работы, имя пользователя, комментарии и нажать **ОК**.
3. Скопировать код, который появится внизу окна просмотра облака слов и вставить его в нужное место блога или контента **ОК**.

Полученная картинка будет являться также ссылкой на работу в натуральную величину.

На занятиях по информатике по WEB-дизайну студенты учатся составлять баннеры, логотипы из облака слов (рис. 5).

Рисунок 5

Для преподавателя сервис **Wordle.net** помощник в разработке новых идей, новых подходов к обучению.

Преимущества сервиса **Wordle.net**:

- технически прост в обслуживании;
- бесплатный сервис;
- открытый доступ (без регистрации);
- мотивация для свободного обмена мнением в группе;
- самостоятельная работа студентов.

Таким образом, использование сервисов Web 2.0 в учебном процессе может быть направлено на решение таких задач, как формирование информационной, коммуникативной, социокультурной компетенций, расширение информационного пространства образовательного процесса. Студенты могут самостоятельно работать с данным приложением, публиковать свои работы в Интернете. Появляется ответственность за продукт своего творчества и уверенность в своих силах и знаниях.

Литература:

1. Паклин Н. Б., Орешков В. И. Визуализация данных // Бизнес-аналитика. От данных к знаниям. — 2-е изд. — СПб.: Питер, 2013. — С. 173—210. — ISBN 978-5-459-00717-6.
2. Использование возможностей сервиса Google в образовательной деятельности – режим доступа: <http://rcmediateka.rusedu.net/post>
3. Использование GoogleApps для повышения качества образовательного процесса [Электронный ресурс] – режим доступа: <http://rois.loiro.ru>
4. Службы Google для учебных заведений [Электронный ресурс] – режим доступа: <http://www.google.com/a/help/intl/ru/edu/index>
5. <http://wordle.net>

Исраил Тожимаматов, Шерзодбек Фармонов
(Фергана, Узбекистан)

МАЪЛУМОТЛАР БАЗАСИ ҲАВФСИЗЛИГИНИ ТАМИНЛАШДА БАЪЗИ КРИПТОГРАФИК ТИЗИМЛАРНИНГ АҲАМИЯТИ

Бугунги жамият тарақиёти инсоният тафаккурининг маҳсули бўлган ривожланган илм-фан ютуқларига асосланган техника ва технологиялар билан бир қаторда, кенг маънода, ахборотларнинг муҳим аҳамиятга эгаллиги билан ҳам белгиланади. Инсон тафаккурининг ривожини манбаи эса маълумотлар (ахборотлар) мажмуидан иборатдир. Шак-шубҳасиз ўз вақтида олинган тўла ва ишончли маълумот, шу маълумот билан боғлиқ бўлган ҳолатдан келиб чиқадиган амалий фаолиятларни мақсадли кечишларини мувофиқлаштиришда муҳим аҳамият касб этади. Фаолият мақсадларининг турлича бўлиши табиий равишда ахборотлардан турли мақсадларда фойдаланиш асосларига сабаб бўлади. Шунинг учун бугунги - ахборотларни сақлаш ва узатиш системалари бир томондан такомиллашиб мураккаблашган ва иккинчи томондан ахборотлардан фойдаланувчилар учун кенг қулайликлар вужудга келган даврда –ахборотларни мақсадли бошқаришнинг қатор муҳим масалалари келиб чиқади. Бундай масалалар қаторига: катта ҳажмдаги ахборотларни тез ва сифатли узатиш ҳамда қабул қилиш, ахборотларни ишончилигини таъминлаш, ахборотлар тизимида ахборотларни бегона шахслардан муҳофазалаш (кенг маънода) ва шу билан боғлиқ бўлган кўплаб бошқа масалалар киради. Шулардан келиб чиққан ҳолда ахборот ва

ахборотлар базаси ҳақида тўла тушунчага эга бўлиш, уларни ҳавфсизлигини таъминлаш усуллари ва воситаларини билиш ва тушунтириб бера олиш, янги усул ва воситаларни ишлаб чиқа олиш даражасида билимларга эга бўлиш муҳим масалалардандир.

Мутахассисларнинг олдида турган шундай муҳим вазифалардан бири бу маълумотлар базасида ҳавфсизлик масалаларни ташкил этиш муаммолари ва уларни ечимларни ишлаб чиқиш вазифасидир. Бунда қуйидаги вазифаларни бажариш муҳим ҳисобланади:

- Маълумотлар базаси ва ахборот ҳавфсизлиги ҳақида асосий тушунчаларни жамлаш;
- Маълумотлар базаси ва уларни сақлаш ҳақидаги масалаларни қўйилиши: мақсади, долзарблиги, тадбиқ объектларини тушунтириб бериш;
- Мавжуд масаланинг ечилганлик даражасини таҳлил қилиш;
- Электрон шаклдаги маълумотлар базаси ва уларни ҳавфсизлигини таъминлаш муаммолари ва ечиш усулларини келтириш;
- Маълумотлар базасида ахборот ҳавфсизлигини таъминлашнинг асосий воситаларини келтириш, аҳамиятини кўрсатиб бериш;
- Ахборот ҳавфсизлигини таъминлаш воситаларини тадбиқ этилишини ташкил қилиш йўлларини кўрсатиш;
- Ахборот ҳавфсизлигини таъминлаш воситаларини қўллаш самарадорлигини техник-иқтисодий асослари ёритиб бериш;
- Ахборот ҳавфсизлигини таъминлаш воситаларини ривожланиш йўналишларини аниқлаш.

Юқоридаги қўйилган вазифаларни ҳал этишда қўлланиладиган ахборот ҳавфсизлигини таъминлаш усулларидан бири бу баъзи криптографик тизимларнинг қўллаш ҳисобланади.

«Криптография» атамаси дастлаб «яшириш, ёзувни беркитиб қўймоқ» маъносини билдирган. Биринчи марта у ёзув пайдо булган даврлардаёқ айтиб ўтилган. Ҳозирги вақтда криптография деганда ҳар қандай шаклдаги, яъни дискда сақланадиган сонлар кўринишида ёки ҳисоблаш тармоқларида узатиладиган хабарлар кўринишидаги ахборотни яшириш тушунилади. Криптографияни рақамлар билан кодланиши мумкин бўлган ҳар қандай ахборотга нисбатан қўллаш мумкин. Махфийликни таъминлашга қаратилган криптография кенгроқ қўлланилиш доирасига эга. Аниқроқ айтганда, криптографияда қўлланиладиган усулларнинг ўзи ахборотни ҳимоялаш билан боғлиқ бўлган кўп жараёнларда ишлатилиши мумкин.

Криптография ахборотни рухсатсиз киришдан ҳимоялаб, унинг махфийлигини таъминлайди. Масалан, тулов варақларини электрон почта орқали узатишда унинг ўзгартирилиши ёки сохта ёзувларнинг қушилиши мумкин. Бундай ҳолларда ахборотнинг яхлитлигини таъминлаш зарурияти пайдо бўлади. Умуман олганда компьютер тармоғига рухсатсиз киришнинг мутлақо олдини олиш мумкин эмас, лекин уларни аниқлаш мумкин. Ахборотнинг яхлитлигини текширишнинг бундай жараёни, кўп ҳолларда, ахборотнинг ҳақиқийлигини таъминлаш дейилади. Криптографияда қўл-ланиладиган усуллар кўп бўлмаган ўзгартиришлар билан ахборотларнинг ҳақиқийлигини таъминлаши мумкин.

Нафақат ахборотнинг компьютер тармоғидан маъноси бузилмасдан келганлигини билиш, балки унинг муаллифдан келганлигига ишонч ҳосил қилиш жуда муҳим. Ахборотни узатувчи шахсларнинг ҳақиқийлигини тасдиқловчи турли усуллар маълум. Энг универсал процедура пароллар билан алмашувдир, лекин бу жуда самарали бўлмаган процедура. Чунки паролни қулига киритган ҳар қандай шахс ахборотдан фойдаланиши мумкин бўлади. Агар эҳтиёткорлик чораларига риоя қилинса, у ҳолда паролларнинг самарадорлигини ошириш ва уларни криптографик усуллар билан ҳимоялаш мумкин, лекин криптография бундан кучлироқ паролни узлуксиз ўзгартириш имконини берадиган процедураларни ҳам таъминлайди.

Криптография соҳасидаги охириги ютуқлардан бири — рақамли сигнатура — махсус хосса билан ахборотни тўлдириш ёрдамида яхлитликни таъминловчи усул, бунда ахборот унинг муаллифи берган очик калит маълум бўлгандагина текширилиши мумкин. Ушбу усул махфий калит ёрдамида яхлитлик текшириладиган маълум усулларан кўпроқ афзалликларга эга.

Криптография усулларини қўллашнинг баъзи бирларини кўриб чиқамиз. Узаталадиган ахборотнинг маъносини яшириш учун икки хил ўзгартиришлар қўлланилади: кодлаштириш ва шифрлаш.

Кодлаштириш учун тез-тез ишлатилладиган иборалар тўпламини ўз ичига олувчи китоб ёки жадваллардан фойдаланилади. Бу иборалардан ҳар бирига, кўп ҳолларда, рақамлар тўплами билан берилладиган ихтиёрий танланган кодли суз тўғри келади. Ахборотни кодлаш учун худди шундай китоб ёки жадвал ўзгартиришга мисол бўлади. Кодлаштиришнинг ахборот технологиясига мос талаблар — каторли маълумотларни сонли маълумотларга айлантириш ва аксинча ўзгартиришларни бажара билиш. Кодлаштириш китобини тезкор ҳамда ташқи хотира қурилмаларида амалга ошириш мумкин, лекин бундай тез ва ишончли криптографик тизимни муваффақиятли деб булмайдимиз. Агар бу китобдан бирор марта рухсатсиз фойдаланилса, кодларнинг янги китобини яратиш ва уни ҳамма фойдаланувчиларга тарқатиш зарурияти пайдо бўлади.

Криптографик ўзгартиришнинг иккинчи тури шифрлаш ўз ичига — бошланғич матн белгиларини англаб олиш мумкин бўлмаган шаклга ўзгартириш алгоритмларини камраб олади. Ўзгартиришларнинг бу тури ахборот-коммуникациялар технологияларига мос келади. Бу ерда алгоритмни ҳимоялаш муҳим аҳамият касб этади. Криптографик калитни қўллаб, шифрлаш алгоритмининг ўзида ҳимоялашга бўлган талабларни камайтариш мумкин. Энди ҳимоялаш объекти сифатада фақат калит хизмат қилади.

Сирли (мафий) алоқалар соҳаси криптология деб айтилади. Ушбу сўз юнонча «kripto» — сирли ва «logus» — хабар маъносини билдирувчи сўзлардан иборат. Криптология икки йўналиш, яъни криптография ва криптоанализдан иборат.

Криптографиянинг вазифаси хабарларнинг мафийлигини ва ҳақиқийлигини таъминлашдан иборат.

Криптоанализнинг вазифаси эса криптографлар томонидан ишлаб чиқилган ҳимоя тизимини очишдан иборат.

Симметрияли тизимларда куйидаги иккита муаммо мавжуд:

1) Ахборот алмашувида иштирок этувчилар қандай йўл билан мафий калитни бир-бирларига узатишлари мумкин?

2) Жўнатилган хабарнинг ҳақиқийлигини қандай аниқласа бўлади?

Ушбу муаммоларнинг ечими очиқ калитли тизимларда ўз аксини топди.

Очиқ калитли асимметрияли тизимда иккита калит қўлланилади. Бирдан иккинчисини ҳисоблаш усуллари билан аниқлаб бўлмайди.

Биринчи калит ахборот жўнатувчи томонидан шифрлашда ишлатилса, иккинчиси ахборотни қабул қилувчи томонидан ахборотни тиклашда қўлланилади ва у сир сақланиши лозим.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. У. Диффи, М. Хеллман “Криптологияда янги йўналишлар” мақолси, 1976 й.
2. С.К. Ғаниев, М.М. Каримов, К.А. Тошев «Ахборот хавфсизлиги. Ахборот - коммуникацион тизимлари хавфсизлиги», «Алоқачи» 2008 йил

СЕКЦІЯ: ТЕХНІЧНІ НАУКИ

Іван Купер
(Івано-Франківськ, Україна)

ПРИЧИНИ ОБВОДНЕННЯ СВЕРДЛОВИН В РАННІЙ ПЕРІОД

Дану проблему розглянемо на прикладі аналізу фактичного геолого-промислового матеріалу освоєння і експлуатації свердловини 110 Північно-Комариного родовища. Північно-Комарине родовище відкрито в 2006 році бурінням свердловин №№ 94,98, в результаті випробування яких були виявлені поклади нафти в пластах ЮС1аб і ЮС3. У 2007 р. за результатами буріння свердловин №№ 941, 943, 944, 110. 96 і 100 на родовищі були відкриті поклади нафти в пластах баженівської світи (ЮС0) і тюменської світи (ЮС2, ЮС4, ЮС5). Свердловина 110 Північно-Комариного родовища розпочата бурінням 5.08.2006 р і закінчена 14.10.2006 р. Глибина свердловини 3200 м. При спільному випробуванні пластів ЮС4 і ЮС5 в інтервалах 3069-3082,2 і 3108-3112 м отриманий промисловий приплив нафти дебітом 3,2 м³/доб при депресії 19,34 МПа. Пластовий тиск 34,0 МПа, температура пласта 104 °С. Після проведення ГРП дебіт нафти склав 52 м³/доб на 8-мм штуцері при депресії 8,15 МПа.

Після пуску свердловини в роботу упродовж усього періоду експлуатації в її продукції спостерігається вміст води, кількість якої складає в середньому близько 18-20%. До можливих причин обводнення продукції цієї свердловини можемо віднести: наявність води, внесеної в продуктивний пласт в процесі буріння а також в результаті інших технологічних операцій; проникнення води у свердловину з водоносних прошарків сусідніх верхніх горизонтів ЮС2 або ЮС3 і нижнього ЮС6; надходження води з продуктивного пласта за наявності в ньому залишкової водонасиченості з рухливою водою. Розглянемо кожну з можливих причин окремо. Часто спочатку експлуатації свердловини причиною обводнення її продукції являється приплив внесеної води в пласт в процесі буріння (фільтрат бурового розчину) або проведення технологічних операцій (глушення свердловини, кислотна обробка, гідравлічний розрив пласта і т. п.). Кількість фільтрату бурового розчину з урахуванням фільтраційно-ємнісних характеристик пласта і часу контакту бурового розчину при бурінні свердловини 110 за нашою оцінкою склало близько 5 м³. Крім того у свердловину було закачано 9 м³ води в процесі проведення кислотної ванни з протискуванням в пласт, 10 м³ води в процесі соляно-кислотної обробки, близько 160 м³ технічної води в процесі гідравлічного розриву пласта (ГРП). Таким чином у свердловину могло бути внесено близько 185 м³ води. Станом на 28.12.2013 р із свердловини видобуто 690 т нафти. Якщо врахувати, що середня обводненість продукції свердловини складає близько 20 %, то видобуток попутної з нафтою води на кінець 2013 р складає близько 260 м³. Таким чином можемо констатувати, що внесена вода вже відібрана. Потрапляння води у свердловину також можливе з сусідніх водоносних прошарків ЮС2, ЮС3 і ЮС6. У горизонті ЮС2 згідно з інтерпретацією геофізичних досліджень вода виявлена у свердловинах 98, 115, і можлива у свердловині 943. Перетікання води також може походити з горизонту ЮС3. Наявність води в цьому горизонті згідно з геофізичними дослідженнями виявлена у свердловинах 98, 941, 200. У свердловинах 110, 94, 115 і 943 наявність води відмічена, як можлива. У горизонті ЮС6 вода виявлена за результатами геофізичних досліджень у свердловині 115. Відстань від верхніх дір перфорації свердловини 110 до горизонту ЮС3 складає 35 м, а до горизонту ЮС2 приблизно 47 м.

Причинами перетікання води можуть бути або канали в за колонному просторі свердловини, утворені в результаті неякісного цементування колони або наявність вертикальних тріщин, утворених в результаті проведеного ГРП.

Акустичний каротаж свердловини 110 (таблиця 1) вказує на те, що в інтервалі 3032 - 3067 м, тобто між продуктивним і водоносним горизонтом якість цементування не можна оцінювати як хорошу. Особливо це відноситься до якості контакту цемент-порода. Таким чином можливі за колонні перетікання води з водоносного горизонту ЮС3 в продуктивний горизонт ЮС4, 5. Перетікання води з горизонту ЮС6 в продуктивні пласти ЮС4, 5 маловірогідне, оскільки відстань між ними складає близько 200 м, а якість цементування можна оцінювати як хорошу.

Таблиця 1 – Якість цементування за результатами АКЦ у св. 110 між продуктивним горизонтом ЮС4, 5 і водоносним ЮС3

Покрівля (м)	Підшва (м)	Товщина (м)	Контакт цемент-колона	Контакт цемент-порода
3039,9	3043,1	3,2	Жорсткий	Частковий
3043,1	3051,4	8,3	Частковий	Непевний
3051,4	3056,5	5,1	Жорсткий	Частковий
3056,5	3081,4	24,9	Частковий	Непевний

Згідно з розрахунками в результаті проведення ГРП у свердловині 110 можливе утворення вертикальних тріщин заввишки 35 м вище інтервалу перфорації, які могли б сполучити водоносний пласт з продуктивним, але, як правило, розрив в першу чергу відбувається по існуючих каналах фільтрації. Такими каналами могли виявитися канали, утворені в результаті неякісного цементування експлуатаційної

колони, тобто в заколонному просторі. В результаті ГРП могли виникнути або збільшитися заколонні перетікання. Відносно визначення можливості існування в продуктивному пласті залишкової водонасиченості з рухливою водою, то, як відомо, залишкова водонасиченість виникає в процесі формування родовища. По поширеній гіпотезі про походження нафтових родовищ передбачається, що породи більшості нафтових і газових колекторів були спочатку заповнені і змочені водою, а нафта з'явилася в пласті в пізніший період. Вона витіснила воду і замістила її. Вода, що спочатку заповнювала породу, не могла бути видалена повністю з пласта при утворенні покладу. Частина її залишилася у вигляді похороненої води.

Більшість дослідників [1] відносно виду залишкової води, що знаходиться в пористому середовищі продуктивного пласта вважають, що існує:

- капілярно зв'язана вода у вузьких капілярних каналах, де інтенсивно проявляються капілярні сили;
- адсорбційна вода, що утримується молекулярними силами на поверхні твердого тіла і міцно пов'язаного з частинками пористого середовища;
- плівкова вода, що покриває гідрофільні ділянки поверхні твердої фази;
- вільна вода, що утримується капілярними силами в дисперсній структурі.

При аналізі керна матеріалу в зразку породи зазвичай визначається загальна кількість залишкової води без кількісної оцінки різних її видів. Це пояснюється невизначеністю умов існування залишкової води і складністю роздільного її визначення по видах [1].

У повністю сформованих родовищах практично уся рухлива вода заміщається нафтою і газом. Залишається лише невелика її кількість у вигляді капілярно зв'язаної, адсорбційної, плівкової і вільної води, що утримується капілярними силами в дисперсній структурі. Така вода практично нерухома і обводненість продукції свердловин в початковий період їх роботи дорівнює нулю.

Вважаємо, що насиченість покладу Північно-Комариного родовища рухливою залишковою водою залежатиме від періоду його формування. Інакше кажучи водонасиченість залежить від того, на якій стадії знаходиться процес формування родовища - на ранній, пізній, чи він завершений. Нам не відомо, на якій стадії знаходиться формування Північно-Комариного родовища. Можливо це родовище ще не сформоване і вступило в розробку із залишковою насиченістю рухливою водою, яка не встигла повністю витіснитися нафтою і є причиною обводнення продукції свердловин. Загальна кількість різних форм залишкової води в породі залежить від складу і фізичних властивостей порід і рідин пластів. Для визначення можливої кількості залишкової забороненої нерухокої води в Північно-Комариному родовищі нами використана залежність вмісту залишкової води від проникності для різних нафтогазоносних піщано-алевритових порід (по А.А. Ханіну) [1]. Для порід з іншою структурою і глинистістю залежність може кількісно відрізнитися, але характер залежності буде такий самий. Зі збільшенням проникності кількість залишкової води в породі зменшується. За приведеними характеристиками найбільш близькими до колекторів горизонту ЮС4 і ЮС5 Північно-Комариного родовища є в першу чергу колектори нафтових родовищ Охтирсько-Бугундирського і Устьбаликського та Мегіонського.

З цих двох перевагу віддаємо залежності для Охтирсько-Бугундирського родовища, так, як колектори цього родовища також, як і колектори Північно-Комариного родовища включає глинисті алеврити.

Якщо врахувати, що середнє значення проникності за кернам матеріалом горизонту ЮС4 складає 1,2 мД, то залишкова водонасиченість, яка визначена по графічній залежності по А.А. Ханіну складає 21 %. Для горизонту ЮС5 з середньою проникністю 3,5 мД залишкова водонасиченість повинна складати менше 10 %.

Також приблизно залишкову водонасиченість піщаників горизонтів ЮС4 і ЮС5 можна оцінити по залежності, яка, окрім проникності, враховує пористість колектора:

$$S_{\text{пс}} = 0,283 - 0,11g \frac{k_0}{m_0},$$

де $S_{\text{пс}}$ – залишкова водонасиченість; k_0 – абсолютна проникність пісковиків; m_0 – відкрита пористість.

Підставляючи в рівняння значення пористості (14 %) і проникності (1,2 мД) для горизонту ЮС4 отримуємо залишкову водонасиченість пласта, рівну 18 %, для горизонту ЮС5 з пористістю 14,1 % і проникністю 3,5 мД залишкова водонасиченість складає близько 22 %.

Таким чином залишкова водонасиченість по продуктивних горизонтах ЮС4 і ЮС5, яка оцінена нами по двох методиках повинна складати не більше 22 %. Це означає, що якби Північно-Комарине родовище було повністю сформоване, то залишкова водонасиченість колекторів ЮС4 і ЮС5 складала б близько 20 %.

За даними дослідження керна нафтонасиченість колекторів ЮС4 і ЮС5 складає від 10 до 40 %, а за геофізичними даними, проведеними у свердловині 110, - від 44 до 70 %. Інший об'єм займає вода і газ. Водонасиченість колекторів за даними геофізичних досліджень, проведених у свердловині 110 для ЮС4 складає від 30 до 42 % для ЮС5 від 47 до 52 %.

Таким чином водонасиченість продуктивних пластів ЮС4 і ЮС5 майже в два рази перевищує залишкову, тобто за проведеною оцінкою можна висунути гіпотезу, що родовище повністю не сформоване і біля 20% порового простору заповнене водою, яка здатна рухатися разом з нафтою до свердловини.

Можна припустити, що нині не усі родовища, що розробляються повністю сформовані і на таких родовищах ймовірно збільшення запасів навіть в процесі їх розробки, а також після її завершення.

Література:

1. Гиматудинов Ш.К., Ширковский А.И. Физика нефтяного и газового пласта. Учебник для вузов. Изд. 3-е перераб. И доп. М.,Недра, 1982, 311 с.

**Канат Мухамедрахимов, Наталья Немова
(Караганда, Казахстан)**

СОВРЕМЕННЫЕ АСПЕКТЫ ПРИМЕНЕНИЯ ЦИКЛИЧНО-ПОТОЧНОЙ ТЕХНОЛОГИИ В УСЛОВИЯХ ВАСИЛЬКОВСКОГО КАРЬЕРА

Применение циклично-поточной технологии (ЦПТ) является основным направлением снижения затрат на транспортирование горной массы с нижних горизонтов глубоких карьеров, тем самым применение ЦПТ способствует снижению себестоимости добычи полезных ископаемых. Применяются технологические схемы с автомобильно-конвейерным, железнодорожно-конвейерным, конвейерным видами транспорта и дробильно-перегрузочными установками стационарного, передвижного или самоходного исполнения. В условиях постоянно возрастающей глубины открытых разработок, применение ЦПТ позволяет достичь высокой концентрации горного производства, повысить показатели использования горно-транспортного оборудования, обеспечить высокую степень автоматизации производственных процессов, сократить затраты на транспортирование горной массы с больших глубин, значительно повысить производительность труда и эффективность работы горнодобывающих предприятий в целом.

ЦПТ с автомобильно – конвейерным транспортом и передвижными дробильными установками является альтернативой технологическим схемам с автомобильным транспортом как на добыче полезного ископаемого, так и на выемке скальных вскрышных пород.

В период 1980-86 гг. начата опытная отработка запасов Васильковского месторождения карьером, руды частично перерабатывались на опытной фабрике, а в основном – складировались. В связи со сложной экономической ситуацией в Республике добыча руд была приостановлена, она вновь возобновилась в 1995 г. и продолжалась до конца 2007 года. Извлечение золота из руд проводилось по технологии кучного выщелачивания. Глубина отработки достигла горизонта 175 м (60м от поверхности). В период с октября 2006 года по июнь 2012 года за срок чуть более полутора лет построено и запущено уникальное золотоизвлекательное производство. В результате за период с 2006 по 2012 год объем производства золота вырос в 18 раз – с 0,5 тонны золота в год в 2006 г. до 9 тонн в 2012 г.

Ведение вскрышных и добычных работ на Васильковском месторождении возможно по технологическим схемам с непрерывной выемкой и непрерывным транспортом, с циклической выемкой и циклическим транспортом, с комбинацией циклических и непрерывных средств выемки и транспорта.

Циклическая выемка и непрерывный транспорт – характерная черта перспективных схем циклично-поточной технологии, отличающихся применением в составе транспортного звена конвейеров. Для подготовки горной массы к транспортированию конвейерами используются дробильные установки.

В качестве альтернативных для отработки Васильковского месторождения были рассмотрены следующие системы разработки:

- бестранспортная;
- транспортная.

Бестранспортная система применяется при возможности перемещать вскрышные породы во внутренние отвалы непосредственно экскаваторами. При разработке Васильковского месторождения такой возможности не будет, так как не образуются свободных площадей под внутренние отвалы. Следовательно, потребуется перемещать породы вскрыши во внешние отвалы. По степени применения наиболее широкое распространение имеет транспортная система разработки, которая используется на месторождениях, практически с любым залеганием полезного ископаемого при мягких и крепких породах, в различных климатических условиях. Для отработки принимается транспортная система разработки с вывозом пород вскрыши во внешние отвалы.

Доставка пород вскрыши во внешние отвалы, а также руды на перегрузочные площадки или непосредственно на обогатительную фабрику, возможна различными видами транспорта: автомобильным, железнодорожным, конвейерным, комбинированным.

Основным достоинством применения автомобильного транспорта при отработке карьера является его большая оперативность, отсутствие в карьере и на отвалах перегрузочных пунктов.

Большая производительность карьера по горной массе, значительные размеры карьера в плане, позволяющие вписать большие радиусы кривых, довольно спокойный рельеф поверхности дают возможность применения в карьере, на верхних горизонтах, железнодорожного транспорта.

В связи с тем, что железнодорожный транспорт предполагает устройство транспортных путей с относительно малыми уклонами значительно возрастает объем вскрышных работ при отработке карьера. Также требуется устройство передвижных железнодорожных путей, перегрузочных площадок и станций.

Железнодорожный транспорт неприменим до дна проектируемого карьера из-за невозможности вписать круговые кривые железнодорожных путей ниже горизонта +175м.

При применении только конвейерного транспорта потребуются сложная схема транспортирования пород, состоящая из нескольких видов конвейеров (забойных, передвижных, магистральных, подъемных). Для транспортирования горной массы конвейером, необходимо предварительное дробление, что повлечет большие затраты на дробление вскрышных пород. Передвижные дробилки имеют производительность 1,0-1,5 тыс.т/час. Для требуемой производительности карьера по горной массе потребуются 4-6 передвижных дробилок и не меньшее количество экскаваторов.

От каждой дробилки горная масса транспортируется забойным конвейером на передвижной конвейер, затем по передвижному на стационарный подъемный конвейер.

Рыхление пород предусматривается буровзрывным способом. При ведении БВР потребуются частая передвижка экскаваторов, дробилок и конвейеров, что значительно осложняет горные работы в карьере и уменьшает производительность.

Применение одного вида транспорта в карьере будет нерационально с точки зрения развития требуемой производительности, необходимой гибкости и оперативности, что предопределяет применение комбинированного вида транспорта.

Применение железнодорожного транспорта в сочетании с автомобильным не исключает увеличение вскрышных работ, устройства передвижных рельсовых путей и станций перегрузки, а в сочетании с конвейерным – не обеспечивает достаточной оперативности горных работ и применяется очень редко.

Перспективным является переход от циклических схем горного производства к циклично-поточной технологии при разработке скальных пород и руд.

В структуре схем ЦПТ конвейерный транспорт, как обязательный элемент, является непрерывным процессом горного производства. Звеном циклического действия остается процесс погрузки горной массы, осуществляемый одноковшовыми экскаваторами.

Применение автомобильного транспорта придает схеме ЦПТ значительную гибкость, что важно при планировании добычи руды определенного качества и оптимального соотношения добываемой руды и вскрышных пород. Комбинация автомобильного и конвейерного транспорта является в настоящее время преобладающей в мировой практике при открытой разработке полезных ископаемых. ЦПТ позволяет существенно сократить дальность транспортирования горной массы благодаря применению ленточных конвейеров с углами наклона 14-16°.

Применение ЦПТ в условиях постоянного увеличения глубины горных работ позволяет достичь высокой концентрации производства, улучшить показатели использования горнотранспортного оборудования, обеспечить высокую степень автоматизации технологических процессов и повысить эффективность работы предприятия в целом.

Одним из недостатков применяемых схем ЦПТ является устройство дробильно-перегрузочных пунктов (ДПП), использование которых не соответствует динамике развития горных работ.

При подготовке для размещения ДПП в карьере требуется выполнить значительные дополнительные объемы вскрышных работ. При формировании площадки под ДПП с предварительным разносом постоянного борта карьера объемы выемки вскрышных пород будут значительно выше, чем при применении только автотранспорта.

При понижении горных работ возникают значительные дополнительные затраты, связанные с ликвидацией ранее эксплуатировавшегося ДПП.

На основании вышеизложенного для отработки Васильковского карьера были рассмотрены три варианта транспортировки руды:

1. Доставка руды до ЗИФ автосамосвалами;
2. Доставка руды автосамосвалами до перегрузочной площадки на отм.205м и далее конвейерами до ЗИФ;
3. Доставка руды до перегрузочной площадки на отм. 25м и далее конвейерами до ЗИФ;

Первый вариант доставки предусматривает только автомобильный транспорт, во втором и третьем варианте применяется комбинированная доставка руды автотранспортом и конвейерным транспортом. Вариант 2 предусматривает установку стационарного дробильно-перегрузочного пункта (ДПП) на отм.205м, в варианте 3 предусматривается устройство дробильно-перегрузочных пунктов в карьере последовательно на отметках 205м, 25м и наращивание конвейеров по мере углубления карьера.

Показатели по вариантам отработки приведены в таблице 1.

Таблица 1 - Показатели по вариантам отработки карьера

Показатели	Ед.изм.	Количество		
		Вар. 1	Вар. 2	Вар. 3
Объем горной массы	тыс.м ³	162000	162000	173900
Балансовая руда	тыс.т	106860	106860	106860

Золото	г/т	2.52	2.52	2.52
	кг	269729	269729	269729
Товарная руда	тыс.т	122309.6	122309.6	122309.6
Золото	г/т	2.1	2.1	2.1
	кг	256243	256243	256243
Вскрыша	тыс.м ³	116362.1	116362.1	128262
Коеф. вскрыши	м ³ /т	0.95	0.95	1.05

По результатам технико-экономических расчетов для отработки Васильковского карьера окончательно принимается транспортная система разработки с применением циклично-поточной технологии с установкой дробилок на отм.205м.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Молдабеков Б.К. Особенности применения циклично-поточной технологии в условиях карьера «Актогай» Вестник КазНИТУ. 2014 - №1.
2. Ким О.В. Рабочий проект «Васильковский ГОК», «Реконструкция рудника открытых горных работ с использованием циклично-поточной технологии (ЦПТ)». Алматы 2009

Научный руководитель:

кандидат технических наук Немова Наталья Анатольевна.

**Абдулло Устабаев, Олмосбек Маматрахимов
(Наманган, Узбекистан)**

ОСОБЕННОСТИ ГОРОДСКОГО ДВИЖЕНИЯ

Транспорт обеспечивает производственно - экономические связи различных отраслей. Он играет важную роль в социально-экономическом и культурном развитии общества в экономических и культурных связях с зарубежными странами, в оборот способности нашей страны.

Интенсивное развитие экономических связей делает необходимым соответствующее развитие перевозок. Пассажирские перевозки являются общественно необходимым, имеют социальную значимость, обеспечивая возможность человека свободно перемещаться [2, с. 1].

Основными видами городского пассажирского транспорта являются метрополитен, автобус, троллейбус и трамвай. В последние годы большое распространение получило и маршрутное такси, для которого используется микроавтобус вместимостью 11 чел.

Метрополитен относится к системе внеуличного транспорта. В зависимости от способа прокладки он может быть подземным и наземным.

Автобусный транспорт наиболее распространен благодаря его маневренности и большой провозной способности. Он может быть использован как основной при организации межрайонных перевозок или как вспомогательный при обеспечении подъезда к станциям метрополитена или железнодорожным станциям.

Троллейбусный транспорт наиболее современный вид городского транспорта, практически безвредный для воздушного бассейна города. Он требует значительно больших капитальных вложений, чем автобусный, но является более выгодным в эксплуатации из-за более дешевого энергетического снабжения. По своей провозной способности он близок к автобусному транспорту.

Трамвай долгое время оставался основным видом городского транспорта. Его провозная способность может быть доведена до значения, близкого к провозной способности метрополитена.

Выбор вида городского транспорта для перевозки пассажиров зависит от развитости и состояния улично-дорожной сети города: плотности магистральных улиц, уровня их загрузки транспортными средствами, технического состояния улиц местной сети. Предпочтение обычно отдается городскому транспорту, не требующему больших дополнительных затрат для организации его движения.

Колебания интенсивности движения в течение года характеризуются коэффициентом годовой неравномерности

$$K_r = U_m / W_r, \quad (1.1)$$

где U_m —месячный объем движения, автомобиля.

Коэффициент K_r -используют при расчете годового объема движения

$$W_r = I_i D_m / (K_c K_z), \quad (1.2)$$

где I_i —известная интенсивность движения, авт./ч; D_m —число рабочих дней в месяце; K_c —коэффициенты суточной неравномерности движения.

В течение суток можно выделить два ярко выраженных периода увеличения интенсивности

движения: внутренний в начале рабочего дня и вечерний в конце дня. Эти периоды носят название час пик, и в течение их происходит 10–12% суточного объема движения.

Основой для расчета интенсивности движения является ожидаемый объем грузовых и пассажирских перевозок. Он определяется планами развития города и материалами обследования городского движения.

Рис.1.1. Специально выделенная велосипедная дорожка

Транспортная часть генерального плана города содержит, как правило, две группы материалов:

1. Характеристика груза напряженности и пассажира-напряженности основных корреспондирующих направлений и состояние улично-дорожной сети города на момент обследования;
2. Перспективы развития городского движения и улично-дорожной сети с учетом промышленного и социального развития города и ростом уровня его автомобилизации.

В состав материалов натурных обследований входят картограммы потоков пассажиров и грузов между основными корреспондирующими точками города. Объектами таких обследований являются население, городской транспорт и городское движение.

При обследовании городского движения устанавливают интенсивность движения на улично-дорожной сети города, изменение ее по сезонам года, дням недели и часам суток. Кроме этого, устанавливают характеристики скорости движения и интенсивность пешеходного движения. На пересечениях магистральных улиц устанавливают распределение потоков по направлениям. Результатом обследований являются картограммы интенсивностей городского движения по магистральным улицам. [1, с. 65]

Для разработки комплексных транспортных схем города, проектов транспортных схем отдельных районов города и для решения проблем организации движения наиболее часто приходится обследовать городское движение. Эти обследования очень трудоёмки и требуют одновременного участия большого числа людей, поэтому в зависимости от целей обследования (пополнение имеющейся или сбор ранее отсутствующей информации) они бывают выборочными или сплошными.

Перспективную интенсивность движения на уличной сети города на ближайшую перспективу до 10 лет рассчитывают по материалам обследований. А на более отдаленную перспективу с учетом годовых корреспонденций грузов и пассажиров между отдельными территориями города, имея в виду неравномерность движения по сезонам, дням недели и часам суток.

Расчетная интенсивность движения по улице в одном направлении в час пик

$$I = Q_r K_{сез} K_c K_{нап} h_c / (2 \gamma \beta q 365) \quad (1.3)$$

где $K_{сез}$, K_c и $K_{нап}$ – коэффициенты неравномерности соответственно сезонной, суточной и по направлениям в час пик; h_c – доля суточной интенсивности движения, приходящаяся на час пик (0,08-0,1); γ и β – коэффициенты использования грузоподъемности и пробега автомобилей соответственно; q – расчетная средняя грузоподъемность автомобиля (5 т). [3, с. 7 и 8]

Перспективную интенсивность движения на уличной сети города движения подвижного состава на маршрутах является в настоящее время глобальным вопросом для организации всего городского

движения, решение данного вопроса требует проведения научных исследований комплексного характера.

Литературы:

1. Сидикназаров К. М., Кузнецов Н. В. Международные автомобильные перевозки: Справочник. – Ташкент: 2005.–408 с.
2. Устабоев А.Р. Роль общественного транспорта в городах: Ст. науч. Ташкентский автомобильно-дорожный институт. – Ташкент: 2013. –2 с.
3. Устабоев А.Р. Влияние интенсивности движения на маршруте скорость сообщения массового пассажирского транспорта: Диссертация на соискание академической степени магистра. – Ташкент: 2014. –82 с.

СЕКЦІЯ: ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА ТА ПРОФЕСІЙНИЙ СПОРТ

Андрій Бабенко
(Кіровоград, Україна)

**ВПРОВАДЖЕННЯ ІДЕЙ П. Ф. ЛЕСГАФТА В СУЧАСНУ СИСТЕМУ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛЯ
ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ**

Постановка проблеми. Потреба у вивченні діяльності основоположника науки про фізичну культуру і лікарсько-педагогічний контроль у фізичній культурі, вченого, анатома, педагога П. Ф. Лесгафта полягає у тому, що його думки, погляди, теорії є важливими й актуальними при визначенні нового змісту та пошуку ефективних форм, засобів і методів підготовки шкільного вчителя фізичної культури.

Мета статті полягає в обґрунтуванні актуальності поглядів П. Ф. Лесгафта на сучасному етапі розвитку науки про фізичне виховання, коли важливого значення набуває повноцінний фізичний розвиток підростаючого покоління й активізуються інноваційні процеси, підвищуються вимоги до професійної підготовки вчителя фізичної культури.

Виклад основного матеріалу. Діяльність П. Ф. Лесгафта (1837–1909) припадає на кінець XIX – початок XX століття, коли виникає рух за “нове фізичне виховання”. Аналіз праць ученого “Основи природної гімнастики”, “Керівництво з фізичної освіти дітей шкільного віку”, “Відношення анатомії до фізичного виховання і головні завдання фізичної освіти в школі”, “Шкільні типи. Антропологічний етюд”, “Сімейне виховання дитини та його значення” та інших дозволяє виділити ті положення його теорії, які не втратили актуальності на сьогоднішній день і є значимими для створення сучасних моделей занять з фізичної культури.

Учений зазначав, що анатомія – це природно-наукова основа фізичного виховання, а фізіологія дозволяє пізнати суть змін в організмі і, відповідно, зрозуміти можливості удосконалення його функцій при заняттях фізичними вправами, а тому в основу фізичного виховання повинні бути покладені закони анатомії й фізіології людини. Учений стверджував, що пізнати людину, спрямувати й оцінити його дії ми можемо тільки тоді, коли, розуміючи будову його організму, ми добре будемо знати вплив на нього всіх зовнішніх умов, як фізичних, так і моральних. Він акцентував увагу на тому, що анатомія повинна знайомити з будовою людського організму, зі станом різних періодів її розвитку, з механічними й статичними умовами, що входять до складу її частин, і зі взаємовпливом цих органів один на одного. Вивчаючи таким чином усі частини нашого тіла і відшуковуючи та визначаючи їх постійно на живому тілі, вдумуючись у їхнє значення у загальній будові організму, ми засвоюємо собі дані, які будемо які будемо здатні застосовувати до життя [1, с. 275].

Учений також підкреслював, що треба навчитися аналізувати й порівнювати рухи, намагаючись пристосувати їх до такої активної діяльності, при якій найбільша робота виконувалася б при найменшій затраті праці [2, с. 294]. При цьому, головним завданням фізичної освіти він визначав формування умінь ізолювати окремі рухи й порівнювати їх між собою, свідомо керувати ними й пристосовувати до перешкод, долаючи їх з найбільш можливою спритністю і наполегливістю, тобто, привчитися з найменшим навантаженням за найкоротший проміжок часу зі знанням справи виконувати максимальну фізичну роботу і діяти ефективно й енергійно [2, с. 295]. Школа, з точки зору П. Ф. Лесгафта, повинна розвивати в дитини не тільки сили, а головним чином, уміння керувати ними, уміння цілеспрямовано пристосовувати їх до діяльності. Перш за все, необхідно навчити дитину свідомо виконувати різні рухи, починаючи з самих простих і поступово переходячи до більш складних [2, с. 298].

Отже, на переконання П. Ф. Лесгафта, теорія фізичного виховання (“фізичної освіти”) повинна бути побудована на основі глибоких знань у галузі анатомії та фізіології.

На наш погляд, тут закладена ідея інтеграції курсів анатомії й фізіології людини та фізичної культури на рівні внутрішньо-предметних і міжпредметних зв'язків, яка на сучасному етапі активно впроваджується в практику підготовки вчителів фізичної культури, оскільки сприяє органічному об'єднанню в одну систему знань як всередині самого предмета, так і з іншими дисциплінами (або окремими їх розділами, темами) на основі їх логічних зв'язків та визначення їх місця й призначення в майбутній професійній діяльності, сприяє оволодінню системними інтегрованими знаннями про анатомо-фізіологічні особливості організму при навчанні фізичним вправам та при виконанні їх. Інтеграція забезпечує таку систему професійних знань, умінь і навичок, яка уможливорює глибоке осмислення педагогічних завдань, послідовне вирішення складних навчально-виховних ситуацій, прогнозування й моделювання подальших кроків освітньо-виховного впливу.

У сучасних умовах урбанізації, комп'ютеризації, загострення демографічних проблем, погіршення екологічного стану в Україні учні повинні знати, як змінюється робота органів дихання, кровообігу під час виконання фізичних вправ, фізичної роботи, знати, як уникнути перевантаження в роботі органів, до чого призведе перевантаження тощо. Тому та уроках фізичної культури учителю важливо розкрити та продемонструвати зв'язки курсів анатомії й фізіології людини та фізичної культури, з'ясувати, яким чином учні повинні використати отримані знання з анатомії та фізіології на уроках фізичної культури, розглянути взаємозв'язок анатомії та фізіології людини і фізичної культури, що дозволить встановити, в якій мірі можна давати фізичне навантаження дитині на уроках фізичної культури. що фізична культура учнів

незмірно підвищиться, якщо знання з анатомії і фізіології будуть пов'язуватись з заняттями фізкультурою і спортом.

Ми вважаємо, що на сучасному етапі досягнути ефективності уроків фізичної культури можна лише інтегруючи роботу учителів фізичної культури і біології, яка полягає у тому, щоб: здійснювати систематичний короткий фізіологічний аналіз помилок, яких припускаються учні, виконуючи ті чи інші фізичні вправи; вказувати на анатомо-фізіологічні причини помилок; спрямовувати учнів на осмислення фізичних вправ, на розвиток у них звички контролювати кожен новий елемент руху до тих пір, поки рух не автоматизується; при виконанні учнями вправи вказувати їм, які м'язи виконують головну роботу; вимагати від учнів, перш, ніж виконати вправу, знань, як вона повинна виконуватись, тобто, зробити вправу подумки, проаналізувати положення свого тіла на окремих етапах всього комплексу вправ; вимагати, щоб осмислення руху поєднувалося з виділенням проміжних моментів руху та тих, які зустрічаються рідко, з послідовним нарощуванням складності.

Отже, вагомим у дослідженнях П. Ф. Лесгафт є твердження, що в основу фізичного виховання повинні бути покладені закони анатомії та фізіології людини, адже анатомія дозволяє зрозуміти природу фізичних рухів, а фізіологія – з'ясувати суть змін в організмі та з'ясувати можливості його вдосконалення. Адже завдання фізичного виховання – це розвиток сили та уміння свідомо виконувати різні рухи – від самих простих до складних, уміння керувати ними та цілеспрямовано пристосовувати їх до діяльності. При цьому, тільки розуміючи будову організму, можливо визначити вплив на нього всіх зовнішніх факторів, як фізичних, так і моральних, що дозволяє пізнати людину, спрямувати й оцінити її дії та побудувати систему фізичного виховання.

Погодимось з твердженням С. Г. Мельничука, що “провідним завданням фізичного виховання є створення оптимальних умов для забезпечення нормального фізичного розвитку особистості, збереження її здоров'я, оволодіння знаннями про особливості організму людини, фізіологічні процеси, що відбуваються в ньому, набуття санітарно-гігієнічних умінь та навичок по догляду за власним тілом, підтримання і розвиток його потенціальних можливостей” [4, с. 233].

Зміст сучасної шкільної фізичної освіти спрямований не тільки, і не стільки, на те, щоб випускник школи вийшов у життя з достатньою фізичною підготовкою, але й на те, щоб він був дійсно освіченим у галузі фізичного виховання: володів засобами й методами удосконалення свого тіла, знав його, уявляв вплив фізичних навантажень на органи і системи, володів засобами і методами зміцнення та збереження здоров'я, підвищення можливостей основних систем організму. Однак, як стверджує Б. М. Шиян, переважна більшість учителів фізичної культури не володіє сучасною методикою вдосконалення рухових здібностей учнів і пов'язує їх розвиток із засвоєнням лише техніки фізичних вправ. Причиною цього є те, що у більшості шкіл спостерігається невміння вчителів використовувати інноваційні педагогічні технології, сучасні форми навчальних занять, методи та прийоми їх проведення у практичній діяльності [5, с. 371–374].

Слід зауважити, що П.Ф.Лесгафтом було закладено підґрунтя у вирішенні таких методичних питань теорії фізичного виховання, як використання загальних педагогічних положень з урахуванням особливостей конкретного виду діяльності.

У роботах П. Ф. Лесгафта визнається спрямування підготовки вчителя фізичної культури у вищому навчальному закладі: “Головна відмінність будь-якого вчителя, що отримав університетську освіту, полягає у самостійності його діяльності, яку йому дав університет своїм цілком вільним викладанням; тут молода людина мала можливість власною працею та перевіркою засвоїти головні засади прослуханого ним предмета, подумати, розвинути свою думку та підготуватися власною роботою до самостійної діяльності. Цим університетський вчитель завжди буде різко відрізнятися від семінаристів та від слухачів всіх тих педагогічних курсів і педагогічних закладів, де викладається методика. Тут думають про виконання за даним шаблоном, та зовсім забувають про ініціативу вчителя, про те, що все залежить від рівня його освіти й розуміння своєї справи, від любові, з якою ставиться він до тих, хто займається; цього ж ніяка методика дати не в силі” [3, с. 371–374].

Отже, підготовка вчителя фізичної культури повинна бути спрямована на те, щоб сформувані у нього розуміння впливу біологічних, фізіологічних факторів на рухові дії школярів різного віку, утвердити їх у думці, що виконання різних вправ, спрямованих на розвиток сили, витривалості, швидкості, спритності, гнучкості у процесі занять не повинно бути чисто механічним, а має бути осмисленим. На наш погляд, досягти цього можна лише тоді, коли в процесі підготовки майбутнього вчителя до реалізації усіх завдань будуть залучені інтегровані форми навчання.

Література:

1. Лесгафт П. Ф. Отношение анатомии к физическому воспитанию и главные задачи физического образования в школе // Избранные педагогические сочинения / П. Ф. Лесгафт. – М.: АПН РСФР, 1953. – С. 271–321.
2. Лесгафт П. Ф. Руководство по физическому воспитанию детей школьного возраста // Собрание педагогических сочинений: в 5 т. – Т. 1. – Ч. 1 / П. Ф. Лесгафт. – М.: Государственное из-во «Физкультура и спорт», 1953. – С. 83–392.
3. Лесгафт П. Ф. Собрание педагогических сочинений / П. Ф. Лесгафт. Т. 1. – М., 1952. – С. 317.

4. Мельничук С. Г. Педагогіка (теорія виховання): навчальний посібник [для студентів вищих навчальних закладів] / С. Г. Мельничук – К.: Видавничий Дім "Слово", 2012. – 288 с.
5. Шиян Б. М. Підготовка вчителя фізичної культури третього тисячоліття / Б. М. Шиян // Концепція розвитку галузі фізичного виховання і спорту в Україні: зб. наук. пр. – Рівне: Принт Хауз, 2002. – Вип. 2. – С. 371–374.

Богдан Кіндзер
(Львів, Україна)

ХАРАКТЕРИСТИКА ФІЗИЧНОЇ ПІДГОТОВЛЕНОСТІ КВАЛІФІКОВАНИХ СПОРТСМЕНІВ-КАРАТИСТІВ В КІОКУШИНКАЙ КАРАТЕ

Постановка проблеми. Багаторічна підготовка каратистів повинна передбачати безперервне підвищення рівня розвитку основних фізичних якостей й удосконалювання технічної підготовленості спортсменів. Успішне рішення даного завдання може бути забезпечено тільки при виконанні зростаючих обсягів тренувальних навантажень. При цьому надзвичайно важливо, щоб кожен засвоєний обсяг роботи супроводжувався індивідуальним прогресом та результативністю виступу на змаганнях при цьому не викликав перевтому організму спортсмена. У зв'язку з зазначеним вище виникла потреба у проведенні досліджень по виявленню оптимальних обсягів тренувальних навантажень у річному циклі підготовки каратистів високої кваліфікації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасних публікаціях широко висвітлено питання філософії кіокушинкай карате, як складової частини східних одноборств, проведено порівняння стилю кіокушинкай з іншими видами і школами одноборств, розроблені методичні рекомендації базової і бойової техніки. Залишається нез'ясованим питання про те, які обсяги тренувальних навантажень слід виконувати каратистам на етапах підготовки від 3 розряду і до майстра спорту для того, щоб забезпечити зростання спортивних результатів. В даній роботі наведені результати дослідження ефективності застосування обсягів тренувальних навантажень спрямованості в річному циклі підготовки кваліфікованих спортсменів вагової категорії (понад 75 кілограмів), які спеціалізуються з кіокушинкай карате.

Мета дослідження – перевірити ефективність застосування двох варіантів співвідношення обсягів тренувальних навантажень різної спрямованості в річному циклі підготовки кваліфікованих каратистів.

Завдання дослідження – на основі проведення річного експерименту виявити параметри тренувальних навантажень у каратистів вагової категорії 75 кг+, виконання яких дозволяє помітно підвищити рівні фізичної та технічної підготовленості.

Методи й організація дослідження.

1. Теоретичний аналіз і узагальнення даних науково-методичної літератури.
2. Педагогічний експеримент.
3. Педагогічні контрольні випробування (тести).
4. Методи математичної статистики.

З метою перевірки ефективності застосування обсягів тренувальних навантажень різної спрямованості в річному циклі підготовки кваліфікованих каратистів було проведено педагогічний експеримент, в якому взяли участь 22 спортсмена вагової категорії понад 75 кілограмів зпорівняльними стартовими характеристиками фізичної та технічної підготовленості ($P > 0,05$), які спеціалізуються з кіокушинкай карате. Спортсмени кваліфікаційний рівень кандидат у майстри спорту та майстер спорту (за Японською кваліфікацією 2-ю 3-й дан), вік складав 22-25 років, безперервних стажань кіокушинкай карате 10-12 років. Було сформовано дві групи по дванадцять спортсменів у кожній. Для досягнення мети фіксувались наступні характеристики кожної групи:

кількість тренувальних занять,

кількість змагань,

кількість навчально-тренувальних зборів;

основні засоби тренування, до яких включалися базова техніка карате (за япон. „кіхон”),

формальні комплекси бойових вправ (за япон. „ката”),

спеціально-підготовчі вправи, що спрямовані на відпрацювання бойових технічних елементів карате, вправи на снарядах,

вправи з партнером, спаринги (за япон. „куміте”);

допоміжні засоби тренування:

- бігові вправи,
- вправи на гнучкість,
- вправи загальної фізичної підготовки,
- загальнорозвиваючі вправи,
- спортивні (рухливі) ігри,
- вправи з обтяженням.

Для аналізу основних показників дослідження застосовувався порівняльний метод. При порівнянні загальних характеристик виявлено наступне:

- кількість днів тренування (у першій групі 268, у другій – 274),
- кількість тренувальних занять (у першій групі 334, у другій – 327),
- абсолютно однаковими були кількість змагань (чотири в обох групах),
- кількість навчально-тренувальних зборів (вісім в обох групах),
- загальнорозвиваючі вправи, а також об'єми тренувальних навантажень за рік у вправах на снарядах і у вправах з партнером.

В групі **A** підвищеними були обсяги навантажень, що спрямовані на виконання: базової техніки карате, комплексу формальних бойових вправ, вправ загальної фізичної підготовки, спортивних ігор, що необхідно обов'язково враховувати для забезпечення подальшого росту тренуваності, а зменшеними були параметри роботи на спеціально-підготовчі вправи, спаринги, бігові вправи, вправи на гнучкість, вправи з обтяженням.

В групі **B** увага акцентована на підвищення об'єму роботи за рахунок виконання спеціально-підготовчих вправ, спарингів, бігових вправ, вправ на гнучкість і вправ з обтяженням, що на думку спеціалістів може призвести до вирішення поставленої перед педагогічним експериментом мети, за тих же обставин менший акцент був зроблений на базову техніку карате, комплекси формальних бойових вправ, вправи загальної фізичної підготовки, спортивні ігри. Кількісні показники обсягу основних і допоміжних тренувальних засобів, що були виконані каратистами в ході педагогічного експерименту, наведено у таблиці.

Ефективність застосування співвідношень обсягів тренувальних навантажень різної спрямованості в річному циклі підготовки кваліфікованих каратистів оцінювали за змінами отриманих результатів контрольних випробувань в середині і в кінці педагогічного експерименту. Для встановлення зрушень у показниках підготовленості, аналіз проводився в кожній групі окремо, а саме: результати кожного випробування каратистів на початку експерименту, порівнювались з показниками в середині і в кінці річного циклу тренування та розраховувався відсотковий приріст.

Обсяг основних та допоміжних засобів тренування, виконаний досліджуваними групами каратистів за період річного педагогічного експерименту

Показники тренувального процесу	A група n=12	B група n=12
Основні засоби тренування:		
Базова техніка карате, год.	54	39
Формальні комплекси бойових вправ, год.	34	29
Спеціально-підготовчі вправи, год.	56	80
Вправи на снарядах, год.	47	47
Вправи з партнером, год.	40	40
Спаринги, год.	11	14
Основні засоби тренування за рік, год.	242	249
Допоміжні засоби тренування:		
Бігові вправи, год.	21	32
Вправи на гнучкість, год.	71	75
Вправи загальної фізичної підготовки, год.	135	115
Загальнорозвиваючі вправи, год.	87	87
Спортивні ігри, год.	54	40
Вправи з обтяженням, год. / т	123/1587	147/1909
Допоміжні засоби тренування за рік, год.	491	496
Сумарна кількість засобів тренування за рік, год.	733	745

Дослідження рівня фізичної підготовленості каратистів в річному експерименті проводилось за педагогічними тестами на:

- швидкісні якості (біг на 20 м з високого старту),
- швидкісно-силові якості каратистів (стрибок у довжину з місця,
- стрибок у висоту з місця, метання набивного м'яча знизу вперед),
- гнучкість (поздовжній і поперечний шпагат,
- рухливість у плечовому суглобі,
- гнучкість хребтового стовпа),
- загальну витривалість каратистів (тест Купера),
- силу (сумарний показник сили двох м'язових груп тулуба,
- сумарний показник семи м'язових груп руки
- сумарний показник п'яти м'язових груп ноги
- сумарний показник чотирнадцяти м'язових груп).

Виявлення приросту рівня технічної підготовленості у річному циклі тренування каратистів здійснювалось за тестами: на силу одиничних ударів, виконання комбінації ударів за максимально швидкий час у „повітря” та у боксерський мішок, визначення градієнта ефективності прямого удару рукою після звукового подразника та його складових (сили та швидкості реакції удару рукою після звукового

подразника), дослідження рівня спеціальної ударної витривалості (швидкісної і вибухової анаеробної працездатності).

Методики проведення вказаних тестів та доцільність їх застосування у контролі тренувального процесу наведено у джерелах. Обробка результатів тестування проводилась за допомогою методів математичної статистики з розрахунком визначення вірогідності розходжень ($P < 0,05$) за t-критерієм Стьюдента.

Результати дослідження та їх обговорення. За результатами річного експерименту в другій експериментальній групі каратистів було зафіксовано статистично значуще поліпшення ($P < 0,05$) як фізичної (сила м'язових груп, швидкісні і швидкісно-силові якості, загальна витривалість), так і технічної підготовленості (сила одиничних ударів руками, ногами, ліктями, коліньми, ефективність завдання одиничних ударів, швидкість реакції одиничних ударів, швидкість виконання технічних комбінацій в карате, спеціальна ударна витривалість).

Відомо, основним інтегральним показником підвищення підготовленості спортсменів є спортивний результат. За період річного експерименту п'ять каратистів групи В стали переможцями та призерами престижних національних змагань, а троє міжнародних. Таким чином, ефективність побудови тренувального процесу експериментальної групи В підтверджується не тільки результатами контрольних показників фізичної та технічної підготовленості, але й спортивними досягненнями.

Висновки.

1. Отримані результати дослідження підтвердили дані спеціалістів про необхідність підвищення на етапі підвищення майстерності не кількісних, а якісних характеристик тренувального процесу.

2. Для кваліфікованих каратистів вагової категорії понад 75 кг оптимальним у річному циклі тренування є наступне співвідношення:

- основних – базова техніка карате – 16%,
- формальні комплекси бойових вправ – 12%,
- спеціально-підготовчі вправи – 31%,
- вправи на снарядах – 19%,
- вправи з партнером – 16%,
- спаринги – 6%;
- допоміжних – бігові вправи – 7%,
- вправи на гнучкість – 15%,
- вправи загальної фізичної підготовки – 23%,
- загальнорозвиваючі вправи – 18%,
- спортивні ігри – 8%,
- вправи з обтяженням – 29%.

Література:

1. Зміни варіабельності серцевого ритму осіб різного віку під впливом стресових чинників / Б. Дикий, Л. Вовканич, А. Власов, Б. Кіндзер // Теорія і методика фізичного виховання і спорту. – 2013. – № 3. – С. 40–44.
2. Кіндзер Б. Оцінка функціонального стану кваліфікованих спортсменів – каратистів / А. Дунець-Лесько, Л. Вовканич, Б. Кіндзер // Молода спортивна наука України : зб. наук.пр. з галузі фіз. виховання, спорту і здоров'я людини. – Львів, 2009. – Вип. 13. – С. 67–70.
3. Максименко Г. Н. Теоретико-методические основы подготовки юных легкоатлетов / Г. Н. Максименко, Т. П. Бочаров. – Луганск : Альма-матер, 2007. – 394 с.
4. Микрюков В. Ю. Каратэ : Учеб.пособие / В. Ю. Микрюков. – М. : Издательский центр «Академия», 2003. – 240 с.
5. Мисакян М. А. Каратэ Киокушинкай : Самоучитель / М. А. Мисакян. – М. : Гранд, 2004. – 400 с.
6. Накаяма М. Динамика каратэ / Пер. с англ. А. Куликова / М. Накаяма. – М. : ФАИР-ПРЕСС, 2001. – 245 с.
7. Ояма М. Классическое каратэ // Пер. с англ. М. Новыша / М. Ояма. – М. : Эксмо, 2006. – 256 с.
8. Рояма Х. Путь мастера кёкусин / Х. Рояма // Додзё. Боевые искусства Японии. Научно-популярный методический журнал. – М. : ООО «Будо-спорт», 2002. – № 6. – С. 28–36.
9. Саенко В. Г. Побудова тренувального процесу спортсменів різної кваліфікації, які спеціалізуються з кіокушинкай карате / В. Г. Саенко: Автореф. дис. ... канд. наук фіз. вих. і спорту : 24.00.01 // Держ. наук.-дослід. ін-т фіз. культ. і спорту. – Київ, 2008. – 22 с.
10. Савчин М. П. Тренованість боксера та її діагностика / М. П. Савчин. – К. : Нора-прінт, 2003. – 220 с.
11. Степанов С. В. Модельные характеристики скоростно-силовой подготовленности каратистов // Теория и практика физической культуры / С. В. Степанов, Л. С. Дворкин. – 2004. – № 8. – С. 32–34.
12. Танюшкин А. И. Кёкусинкай – духовная воинская традиция / А. И. Танюшкин, В. П. Фомин. – М. : ОАО «Типография «Новости», 1999. – 156 с.
13. Фомин В. П. Ката Кёкусинкай – формула Будо // Додзё. Боевые искусства Японии. Научно-популярный методический журнал / В. П. Фомин. – М. : ООО «Будо-спорт», 2002. – № 4. – С. 35–39.

Науковий керівник:

кандидат наук з фізичного виховання Бережанський Віктор Олегович.

НЕОЛОГІЗМ ЯК РЕПРЕЗЕНТАНТ КАТЕГОРІЇ ОКАЗІОНІЛЬНОСТІ

Сучасне мовознавство демонструє орієнтацію на комплексний підхід до аналізу мовних явищ (останні досліджуються як сукупності структурних і комунікативно-функціональних характеристик), на потребу вивчення розвитку мовної системи в усіх його виявах, на посилення зацікавленості щодо опрацювання проблем неології, дериватології, прагматики. У зв'язку зі сказаним перебуває і наукова проблематика, пов'язана з дослідженням okazіональних утворень, вивчення яких упродовж останніх десятиліть стало більш скрупульозним і активним.

Активізація дослідницьких пошуків на ниві індивідуально-авторських інновацій зумовлена тим фактом, що процес мовно-естетичного освоєння реальної дійсності апелює до динамічного характеру текстового конструкту, де функціональним навантаженням okazіональних одиниць виступає не тільки відображення якихось реальних чи ірреальних об'єктів екстралінгвальної дійсності, а й характеристика їх, формування відповідних образів, передавання інформації про нові об'єкти, виділені в результаті суб'єктивного (індивідуального) пізнання. Визначення характеру okazіональних явищ, механізму їх формування має велике значення для дериваційних процесів як номінативної, так і комунікативної природи [4, с. 4-5].

Уся діяльність українських неологів, що здійснювали і здійснюють усебічний аналіз як неологічного матеріалу взагалі, так і індивідуально-авторського зокрема, спрямовується на створення теорії неології, на вироблення сучасної концепції неологізму – основної одиниці неології. У цій теорії okazіональні матеріальні репрезентанти мовної потенційності, що, як вважає Ж. Колоїз, виступають прототипами загальнономовних неологізмів, повинні посісти належне їм місце [4, с. 4-5; 9].

Характерною рисою дериваційної природи okazіоналізму виступає той факт, що кожна така індивідуально-авторська номема (на відміну від загальнономовного неологізму) має свого творця.

Дві сфери, де активно творяться і функціонують okazіоналізми, – це мова ЗМІ та мова художньої літератури (фактично йдеться про публіцистичний та художній стилі). Поетичне мовлення – це та сфера, де відбувається виразне розкриття системних і функціональних потенцій лінгвосистеми. Тут індивідуально-авторські новотвори посідають помітне місце. Усебічне вивчення цих одиниць дає підстави для характеристики поетичного новаторства взагалі. Експерименти сучасних поетів у сфері індивідуальної деривації здійснюють вплив на еволюцію образної системи поетичного дискурсу, збагачують лексикон поезії, “визначають перспективи творення нових номінативних одиниць за певними словотвірними типами, спонукають поетів до подальшого активного використання виражальних засобів мови. У зв'язку з цим особливого значення набуває аналіз фактів, що зумовлюють виникнення і функціонування авторських новотворів” [3, с. 1].

Наявність опозиційності між двома типами нових слів (загальнономовними та індивідуально-авторськими неологізмами) зумовила звернення мовознавців до такої лінгвістичної категорії, як “okazіональність”, в основі виділення якої лежить протиставлення “мова – мовлення”. Лінгвістична категорія “okazіональність” тісно пов'язана з категорією “узуальності”. Ці дві категорії корелюють між собою. Поняття “узуальності” охоплює явища, що належать до мовної системи і можуть бути застосовані кожним носієм мови у типових комунікативних ситуаціях. Отже, узуальне характеризується стійкістю, відтворюваністю, широтою охоплення і застосування. Okazіональне ж, – навпаки, – має дискурсивну природу: виникає в конкретній ситуації спілкування, породжуючись її комунікативними потребами, проте залишається в її межах. Ж. Колоїз рекомендує не ототожнювати okazіональні явища з одноразовим використанням. Водночас дослідниця говорить і про те, що не варто обмежувати вивчення таких явищ компетенцією лексикології чи словотвору. Okazіональні явища репрезентують складні взаємозв'язки різних мовознавчих сфер, адже потенційно категорія “okazіональність / узуальність” може знаходити свій вияв на всіх рівнях лінгвосистеми, демонструючи реалізацію лексичної, семантичної, фразеологічної, морфологічної і синтаксичної системності. Підхід до розгляду проблеми okazіоналізмів з таких позицій виводить її на якісно новий рівень і передумови для її дослідження у контексті теорії деривації і теорії дериваційних відношень [4, с. 4-5].

Репрезентантами поняття *okazіональність* виступають специфічні мовні одиниці – okazіоналізми (індивідуально-авторські новотвори) – слова, що являють собою позаупорядковані мовленнєві факти [5, с. 8], позасистемні мовленнєві явища, які характеризуються наявністю індивідуального, усвідомленого лише одним чи кількома носіями мови контекстного значення [3, с. 1].

Як один із різновидів okazіональних лексичних новотворів автори кваліфікують авторські лексичні новотвори. Щодо мовної системи такі одиниці виступають як власне okazіональні утворення, а в плані реалізації та функціонального навантаження у поетичному дискурсі – авторськими. Таким чином, стосовно джерела виникнення згадані номеми народжуються у стихії конкретного ідіолекту, що дає підстави кваліфікувати їх як власне авторські [2, с. 14]. Авторські лексичні новотвори являють собою мовленнєві утворення, які мають системний і асистемний характер. Виникають вони в процесі індивідуальної мовотворчості у результаті свідомого авторського виходу за межі мовної норми. Новотвори такого типу виступають периферійними лексичними елементами. Мета їх створення має здебільшого стилістичний

характер. Перша фіксація авторських лексичних новотворів відбувається в письмових текстах, що репрезентують художній, науковий чи публіцистичний стиль. Водночас їх не фіксують словники, в яких представлена національна мова відповідного періоду. Для авторського новотвору характерні такі риси, як нестандартність і новизна [1, с. 5].

Дискурсивна актуалізація okazіоналізмів спричиняється новими соціальними умовами, породженими “демократизацією суспільного життя, що в свою чергу зумовлює формування нових мовних смаків у суспільстві” [8, с. 5]. Ці смаки обов’язково враховує автор художнього чи публіцистичного тексту. Отже, з одного боку, процес появи okazіоналізму передбачає наявність узуального зразка, за яким відбувається створення ситуативно зумовленої одиниці. З іншого – це спроба пошуку нових шляхів реалізації і розвитку мовної системності; це наближення до меж мовної системи і спроба виходу за них; це креативна дія, спрямована на план змісту і план вираження створюваної одиниці. Результатом цього виступає поява унікальної номінації. Таким чином, *оказіоналізм* – це порушення мовної норми, однак це порушення має системний характер, оскільки здебільшого відбувається під впливом законів організації мовної системи та з її матеріалу.

Важливими факторами процесу творення *оказіоналізму* виступають мовний досвід, чуття мови і знання її закономірностей. Автор висловлення створює нове, незвичне поняття, бачить його і хоче, щоб його побачили інші, або, щоб досягти стилістичної мети, дає яскравішу, виразнішу, експресивнішу назву уже наявному поняттю. Для цього він використовує відповідний мовний матеріал, системність і закономірності організації мови.

На думку О. Стишова, okazіоналізми слід розглядати “як складне явище системного (реалізація словотвірних можливостей, закладених у системі певної мови) і асистемного (ненормативність, функціональна й емоційно-експресивна зумовленість, створення для ситуативних потреб) характеру” [6, с. 47]. Природа okazіоналізму традиційно визначається через співвіднесення з такими типами лексичних одиниць, як *неологізми*, *потенційні* і *канонічні слова*. Від них okazіоналізм відрізняється тим, що виступає такою мовленнєвою одиницею, яка формується конкретним мовцем відповідно до непродуктивної або малопродуктивної моделі, є ненормативною й використовується для вираження експресивних відтінків [7, с. 14].

Внутрішня форма okazіоналізмів часто характеризується прозорістю. Цей факт виразно ілюструє структурно-номінативну природу слів цієї категорії: творячись за наявним узуальним зразком (чи з його порушенням), вони втілюють свою претензію на “слівність”, створюють умови для сприйняття okazіоналізму адресантом як до певної міри “легітимне” з погляду мовної системи явище. Воно повинне буди параметрично впізнаваним з боку мовця. Водночас okazіоналізми виступають сферою несподіваних зближень, об’єднання в межах одного слова форми і змісту.

Таким чином, виникнення okazіоналізмів визначене потужним екстралінгвальними факторами (позамовна соціальна детермінованість), з одного боку, а також номінативно-комунікативними потребами, що мають інтралінгвальний характер, з іншого. Якщо поняття, позначене okazіоналізмом, набуде широкого застосування в концептуальній системі носіїв певної мови (культурному просторі), то okazіоналізм зможе перейти до розряду загальномовних неологізмів, а з часом – і до активного вжитку. Однак позначеність референтної природи такого поняття нестійкістю (вона залежить від місця референта у житті носіїв мови) суттєво зменшує ці шанси.

Література:

1. Адах Н. А. Авторські лексичні новотвори в поезії Василя Барки: семантика, функції, прагматика : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Н. А. Адах. – К., 2009. – 20 с.
2. Вокальчук Г. М. Оказіональні лексичні новотвори в українській поезії ХХ століття: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Г. М. Вокальчук. – К., 2009. – 38 с.
3. Жижома О. О. Індивідуально-авторські новотвори у поетичному дискурсі 80-90-х років ХХ століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / О. О. Жижома. – Д., 2003. – 18 с.
4. Колоїз Ж. В. Українська okazіональна деривація : [монографія] / Жанна Василівна Колоїз. – К. : Акцент, 2007. – 310 с.
5. Мітчук О. А. Нові слова та їх значення у мові мас-медіа Рівненщини (1995-2005 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.08 “Журналістика” / О. А. Мітчук. – Львів, 2006. – 17 с.
6. Стишов О. А. Українська лексика кінця ХХ століття: (На матеріалі мови засобів мас. інформації) [Текст]. – 2-е вид., переробл. – К. : Пугач, 2005. – 388 с.
7. Турчак О. М. Оказіоналізми в мові української преси 90-х років ХХ століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / О. М. Турчак. – Дніпропетровськ, 2005. – 19 с.
8. Юрченко Т. Г. Оказіоналізми у творчості Павла Загребельного: структурно-семантичний і стилістичний аспекти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Т. Г. Юрченко. – К., 2003. – 18 с.

Василь Дрожжин, Вікторія Григор'єва
(Сєверодонецьк, Україна)

ФІЗИЧНА РЕКРЕАЦІЯ ВСПОСОБІЖИТТЯ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ

У сучасних економічних, політичних, екологічних умовах особливу увагу приділяють здоровому способу життя студентів. Така увага обумовлена занепокоєнням суспільства здоров'ям фахівців, що випускаються вищою школою, зростанням захворюваності в процесі професійної підготовки, зниженням дієздатності та фізичної витривалості в трудовій сфері. Визначаються протиріччя між потребою суспільства у здоровій нації та незворотнім погіршенням здоров'я громадян в силу соціально-економічних змін [1].

Останнім часом робиться ряд успішних спроб дослідження фізичної рекреації як складного соціального явища. Фізична рекреація розкривається з нових позицій змісту і суті окремих проблем фізичної рекреації, заснованих на концепціях загальної культури (Л.М. Піотровський, А.Д. Джумаєва). Культурно-філософським і соціальним аспектам занять фізичними вправами присвячені роботи В.І. Столярова, І.М. Биховського, Л.І. Лубишевой та ін. Важливість формування усвідомленої потреби в заняттях фізичними вправами, цілеспрямованої пропаганди і інформованості населення в області фізичної культури досліджувалися в наукових роботах М.М. Булатова [2], А.М. Максименко, Б.Д. Куланіна, І.І. Щербакова, П.А. Виноградова, В.К. Бальсевича. Роль рекреативної рухової активності, спрямованої на зміцнення і збереження здоров'я молоді, підкреслюється у працях Т.Ю. Круцевич, В.М. Платонова [4], [5].

Недостатньо дослідженим є питання про роль фізичної рекреації в образі життя студентів, як майбутніх фахівців. Адже саме під час навчання у вищій формуються професійний, творчий і соціальний потенціал майбутнього фахівця, складається потреба творчо працювати, вдосконалювати знання, вести здоровий образ життя та піклуватися про своє здоров'я, в тому числі професійне.

Професійне здоров'я характеризує функціональний стан людини за фізичним і психічним показниками з метою оцінки його здатності до певної професійної діяльності, а також стійкості до несприятливих факторів, які супроводжують цю діяльність. Вимоги, що пред'являються професійною діяльністю, можуть бути різними, наприклад, для лікарів, вчителів, інженерів і військових, льотчиків та ін. Головним показником професійного здоров'я є працездатність, що визначається фізичним і психологічним статусом і соціальним фактором.

Під час опитування ми намагалися вивчити практику використання студентами вишу дозвільної рухової активності в своєму повсякденному житті; визначити роль фізичної рекреації в образі життя молоді виявити можливості використання фізичної рекреації в професійній підготовці майбутніх фахівців: як пов'язують студенти свій фізичний стан, фізичну підготовленість з майбутньою трудовою діяльністю, яку роль у формуванні професійного здоров'я відводять оздоровчій рекреативній руховій активності.

Переважає більшість опитаних студентів і студенток визнають абсолютну цінність здоров'я, ставлять його на одно з перших місць в ієрархічній шкалі цінностей (93% і 89%). У той же час цілком конкретним прикладним цінностям підтримки здоров'я, таким як знання про функціонування організму людини, заняття фізичними вправами і спортом, фізична підготовленість до обраної професії, цікавий відпочинок і суспільна активність, не надають великого значення.

72% опитаних студентів охарактеризувало свій фізичний стан як добрий, 22% - як задовільний, 6% - як поганий. У той же час регулярне медичне обстеження проходять лише 9%. За результатами опитування 60% студентів часто відчувають себе втомленими, 30% скаржаться на головні болі, 35% страждають на алергічні захворювання, 17% мають порушення постави, 21% регулярно страждають на простудні захворювання, 18% страждають на серцево-судинні захворювання. Можемо зробити висновок, що молодь скоріше не замислюється і не володіє інформацією про власне здоров'я, ніж дійсно має його.

Серед засобів, що використовуються студентами для підтримки свого фізичного стану, більшість відзначили як використовувані: фізичні вправи (86%), прогулянки на свіжому повітрі (82%), спортивні ігри (63%), регулярне харчування (56%), прийом вітамінів і ліків (42%), плавання (22%), загартовування (18%), сауна або лазня (11%), масаж (8%), дихальні вправи (7%), алкоголь (6%), куріння (4%). Але при цьому у більшості опитаних відсутнє регулювання рухової активності, фізичні вправи виконуються час від часу, використання засобів невпорядковане, безсистемне, студенти випробують різні поєднання компонентів оздоровчої діяльності.

Встановлено, що студенти відчувають потребу в регулярних заняттях фізичною рекреацією, але рівень мотивація до них і, особливо, реальна фізкультурно-рухова активність на дозвіллі не відповідають цій потребі. Дані опитування свідчать, що фізкультурно-спортивна активність студентів в позанавчальній діяльності низька: лише 10-12% займаються фізичною рекреацією регулярно, не займаються фізкультурою 60% жінок і 46% чоловіків. В університетських спортивно-оздоровчих заходах задіяні лише 32,5% жінок і 47,6% чоловіків, а за збірні команди вишу виступають відповідно 4% і 8%. Більшість студентів не бере участь в оздоровчій та спортивній роботі навчального закладу.

Перевага надається формам рухової активності, які пов'язані з побутовою діяльністю: пересування пішки, піші прогулянки, відвідування магазинів, фізична праця вдома, танці та ін. Студенти не завжди мають можливість відвідувати спортивні клуби, фітнес-центри, які надають платні послуги, тому часто вибір студентом виду спорту визначається не власним бажанням, а можливістю, наданою вишем. 26%

студентів відвідують спортивні площадки та стадіон університетів позанавчальний час (біг, гра в футбол, волейбол, теніс, єдиноборства). Серед студенток ця цифра складає 12% (біг, спортивна ходьба, волейбол, бадмінтон). Жінки надають перевагу нетривалим (менше години) циклічним заняттям оздоровчої спрямованості; юнаки обирають більш тривалі фізичні вправи на розвиток сили, на витривалість.

Також треба визначити, що знання студентів щодо занять фізичною рекреацією обмежені, недостатньо впорядковані і взаємопов'язані. Основним джерелом інформації для студентів є заняття з фізичного виховання - теоретичні і практичні (48%), засоби масової інформації (газети, теле- і радіопроекти) (35%), інформація, отримана із спеціальної літератури, відвідування спортивних видовищ (17%). В якості цінної ними розглядається інформація про раціональне харчування, методику оздоровчого бігу і ходьби, про нові напрями фітнесу, про методи контролю й самоконтролю в процесі занять фізичними вправами, методику використання гімнастичних і дихальних вправ, загартування.

Аналіз причин низької активності молоді в заняттях фізичною рекреацією показав, що вони обумовлені відсутністю належної мотивації і інформованості. Основними мотивами у студентів, які відчувають певну потребу в цих вправах, є - «здати нормативний залік з фізичної культури», «мати гарну статуру (пропорції тіла, фігуру)», «бути лідером серед однокурсників» та ін. Але навіть ці мотиви практично не враховуються викладачами фізичної культури з метою залучення майбутніх фахівців до цінностей фізичної рекреації. Студенти не пов'язують рівень фізичної підготовленості зі своєю майбутньою професійною діяльністю. Виявилось, що студенти не бачать сенсу занять, не знають, чим саме зайнятися, у них не вироблені звички до занять оздоровчою рекреативною руховою діяльністю.

У молоді склалося незадовільне ставлення до фізичної рекреації, зокрема, через недоліки в організаційній роботі вишу. Можливості навчальної дисципліни «Фізичне виховання» в формуванні усвідомленого ставлення студентів до занять фізичною рекреацією як ефективною, «додатковою» складовою професійно-прикладної фізичної культури на всіх курсах навчання використовуються не повною мірою. Це підтверджується даними про зниження від курсу до курсу кількості часу і обсягу самостійної рухової активності, що приділяється студентами. Це неминуче призводить до зростання негативних явищ, негативно відбивається на фізичному стані здоров'я майбутніх фахівців.

Оздоровчо-рекреативний напрям в освітньому процесі вишу передбачає використання засобів фізичної культури і спорту для колективної організації відпочинку, культурного дозвілля у вихідні дні, в період канікул з метою відновлення і зміцнення здоров'я. Залучення максимальної кількості студентів до рекреативних заходів, таких як туристичні походи, екскурсії, рухливі ігри, спортивні заходи, які можуть бути організовані на базі студентських гуртожитків, в будинках відпочинку, оздоровчо-спортивних таборах, будівельних загонах, під час навчальної практики дозволить молоді задовольнити потреби, інтереси, мотиви в емоційному активному відпочинку, раціонально використати вільний час. Фізична рекреація повинна задовольняти групові та індивідуальні потреби молоді в нерегламентованій руховій активності, адекватної їх суб'єктивним можливостям, сприяючи при цьому нормальному функціонуванню організму шляхом створення оптимального фізичного стану. Активний відпочинок людини позитивно впливає на рівень інтелекту, завдяки підвищенню працездатності нервової системи і стійкості її до різних навантажень.

Узагальнення результатів проведеного дослідження дозволяє сказати, що з часом значення фізичної рекреації в фізкультурній освіті студентської молоді буде зростати і вдосконалення процесу управління рекреативною руховою активністю студентської молоді, є однією з актуальних проблем дослідження в теорії і методиці фізичної культури. Фізична рекреація, як специфічний вид фізкультурної діяльності, повинна будуватися відповідно до спеціальної програми, що визначає засоби, методи і організацію дозвіллевої рухової активності.

Література:

1. Національна доктрина розвитку фізичної культури і спорту // Указ Президента України від 28 вересня 2004 року №1148/2004. - 81 с.
2. Булатова М.М. Фитнес и двигательная активность: проблемы и пути решения // Теория и методика физического воспитания и спорта /М.М. Булатова. – 2007. – № 1. – С. 3-7.
3. Дутчак М.В. Спорт для всіх в Україні: теорія і практика / М.В. Дутчак. К.: Олімп. л-ра, 2009. - 279 с.
4. Круцевич Т.Ю. Двигательная активность и здоровье детей, подростков // Теория и методика физического воспитания. Том 2: Методика физического воспитания различных групп населения / Под ред. Т.Ю.Круцевич. – К.: Олимпийская литература, 2003. – С. 8–20.
5. Платонов В.Н. Сохранение и укрепление здоровья здоровых людей – приоритетное направление современного здравоохранения // Спортивная медицина/ Платонов В.Н. – 2006. – № 2. – С. 3–14.
6. Рыжкин Ю.Е. Физическая рекреация в сфере досуга человека [электронный ресурс]/Ю.Е.Рыжкин// Теория и практика физической культуры: науч.-теорет.журн. - 2002.-№5. – Режим доступа http://tourlib.net/statti_tourism/ryzhkin.htm .

Сидорова Р.В., Имангаликова И.Б., Еремеев Д.М.
(Астана, Қазақстан)

СТУДЕНТТЕРДІҢ ӨЗІН-ӨЗІ БАҚЫЛАУ СЫНАҒЫ

Екі деңгейлі білім жүйесіне студенттердің дене шынығу тәрбиесіне сілтеме жасауы олардың денесінің шымыр болуына, өз денсаулығына күтім жасап, дене жаттығулары арқылы күтіміне негізделген. Өмірдегі алатын орны, оның денсаулығының деңгейі мен өзін-өзі күту қамқорлығы, күнделікті жаттығуға дағдылануы денсаулығы төмен студенттер үшін ең маңызды компонент. Сол мақсатты көздей отырып, біздің ықпалымызбен арнайы медициналық топтарға арналған бағдарлама жасалынды.

Біздің жасалған бағдарламамыздың ең басты мақсаты – студенттердің денсаулығын күту мен өзін-өзі бақылауы, функционалдық және тағы басқа психологиялық аспектілеріне сүйеніп арнайы медициналық топтарға дағдыландыру.

Практикалық сабақтың мазмұны мен мәні:

Тақырып 1. Физикалық дамудың ең маңызды дереккөзін анықтау (соматоскопия, соматометрия).
Мақсаты: физикалық өң-бітіміңнің қыр-сырын жекелеп білу. Тапсырма: 1. Соматоскопия және соматометриялық әдістер арқылы студенттердің денсаулық деңгейін ең алғашқы уақытта біліп, тексеру. 2. Студенттің физикалық дамуын жеке тұрғыдан, алдын ала жоспарлау. Орындау тәртібі: 1. Анықтау: дененің ауырлық массасын, болуы тиіс бойыңның ұзындығы мен салмағын, қозғалмалы аппараттар жағдайымен (арқа, омыртқа), аяқ қалпы мен пішінін, дененің даму, өсу, оның салмағымен арақатынасын жасау, дене дамуының барабарлық индексі есептеу.

Тақырып 2. Адам денесінің негізгі жүйелерінің функционалдық жағдайын тексеру. Мақсаты: дене ерекшеліктерін өз бетімен тану. Тапсырма: 1. Цикл басында студенттің органның негізгі жүйелерінің функционалдық жай-күйін анықтау. 2. Студент органының функционалдық жағдайының даму перспективаларын жоспарын жасау. Орындалу тізбегі: 1. 10, 15с, 1 мин, жүрек ырғағының соғысын анықтау. 2. Дене шынықтыру пәні кезіндегі ең ұысымы жоғары жүрек қағысын есептеу. 3. Қан қысымын өлшеу. Тексерімдер: 1. Бірмезгілдік функционалдық тексеру сынағы, Рюффье, Амосов сынағы, Серкин сынағы (үш фазадан тұрады), Штанг сынағы (дем шығару кезінде тынысты ұстау), Генч сынағы (дем алу кезінде тынысты ұстау), Ромберг сынағы, ортостатикалық сынақ, теппинг-тест (жүйке жүйесінің моторлы облыстардың ұтқырлығын сипаттайды), В.С. Язловец, В.А. Иванченко «Здоровье» өзгертілген тесті, бейімделу қабілеті, физикалық жай-күйін индексі, жеке максималды - рұқсат етілген импульс болып саналады [1].

Тақырып 3. Жеке психологиялық сипаттамалар. Мақсаты: жеке психологиялық сипаттамаларды жекелеп білу. Тапсырма: 1. Анықтау: темперамент түрін, тұлғаның мінез-құлқын, жады деңгейін. 2. Психикалық деңгейлермен танысу және өзіңнің “қазір және осында” жағдайын анықтау. 3. Психологиялық тұрғыдан өз-қзіңді қолға алу және шешім жолдарымен танысу. Орындалу тізбегі: 1. Темперамент, сипаты, жады, психикалық жай-күйін тексеру. 2. Тестік нәтиженің жақсы деңгейде болуын қадағалау.

Тақырып 4. Негізгі зат алмасу процесін анықтау. Тамақтану рационы. Өнімдері тұтынудағы қауіпсіздік. Мақсаты: дұрыс тамақтануды қалыптастыру. Тапсырма: 1. Өнімдердің қауіпсіз тұтыну шараларымен танысу. 2. Жеке базальды метаболизмді анықтаңыз. 3. Рационалды тамақтанудың алдын алу. Орындалу тізбегі: 1. Қорректік заттардың энергетикалық құндылықтарын анықтау. 2.

Базальды метаболизм, салмағы мен дене бетінің ауданының өзара байланысын анықтау. Азық-түлік құрамын анықтау. Тамақтану режимі. 3. Тағам қуаттылығы мен тұтыну тәсілін анықтау. “Өмір дәмі” тесті. “Студенттердің денсаулығын сақтаудағы тағамдардың орны” конференциясы.

Тақырып 5. Балама емдік әдістері. Мақсаты: Жетілдіруге көп деңгейлі жүйелі көзқарасты қалыптастыру. Тапсырма: 1. Дәстүрлі емес емдік әдістерімен танысу. 2. Студенттің бейімдік сипаттамаларының әдістері анықтау. Орындалу тізбегі: 1. П. Иванова, П. Брега, Н. Амосова, В. Полякова, А. Стрельниковой, С. Бубновского, О. Панковалардың денсаулықты қалпына келтіру презентациясы. 2. Студенттердің жеке ерекшеліктеріне сәйкес жүйелерін қалыптастыру және жетілдіру.

Тақырып 6. Адамның жасы мен қызмет ету мерзімдері. Мақсаты: Адамның жас ерекшеліктеріне сәйкес сипаттамаларды білуі. Тапсырма: 1. Адамның қызмет ету циклдары мен жолдарын анықтау. 2. Студенттің биологиялық, психологиялық және күнтізбелік (әлеуметтік) жасын анықтау. 3. Студенттің жас кезеңінің жеке мақсаттары мен міндеттерін тұжырымдау. Орындалу тізбегі: 1. Жас циклдары, мақсаттары мен адам өмірінің құндылықтары туралы әңгімелеу. Биологиялық, психологиялық және күнтізбелік (әлеуметтік) жасы. 2. Биологиялық жасын есептеу (В. Сухов бойынша).

3. Психологиялық жасын анықтау (“Өмірлік ұстаным”, “Құндылықтар жүйесі” тесттері).

Тақырып 7. Алғашқы медициналық көмек көрсетудің негізгі әдістері. Мақсаты: Адам өмірі үшін жауапкершілік сезімін қалыптастыру. Тапсырма: 1. Алғашқы көмек көрсету әдістерімен танысу. 2. Практикалық тұрғыдан тексеру (жүппен немесе топпен). Орындалу тізбегі: 1. Алғашқы көмек жөніндегі іс-шараларды ұйымдастыруға төрт топ. 2. Әдістерді алдын-алу: жарақат, күйік, қан, суға батып бара жатқандағы көмек, улану, күй, күн өту, естен тану, үсу, тау және теңіз ауруларымен. 3. Жоғарыда көрсетілген шаралармен жұмыс жасауды қолға алып, бағыи-бағдар ұсыну.

Қорытындылай келе дене шынықтыру кезіндегі білім алу процесін нығайтады және оның жолдарының тиімділігін жүзеге асыруға ықпал етудегілерін қалыптастыру. Біздің ықпалымызбен жүзеге асқан практикалық сабақтар, студенттердің өз өмірі мен денсаулығына қараудағы жауапкершілікті нығайтты, дене шынықтыру сабағындағы белсенділік арттырылды, денсаулығының жақсаруына ұмтылыс арттырылды және денсаулығының жақсаруына ниеті ұлғайтырылды, студенттердің өмірге көзқарасын өзгертті.

Әдебиеттер:

1. Дубровский, В.И. Спортивная медицина: учеб. для студ. высш. учеб. заведений. – 2-е изд., доп. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2002. – С.512
2. Лукьяненко, В.П. Физическая культура: основы знаний учебное пособие. – 2-е изд. стереот. – М.: Советский спорт, 2005. – С.224
3. Синяков, А.Ф. Самоконтроль физкультурника. – М.: Издательство «Знание», 1987. – С. 96

Кац Н.А.
(Астана, Казахстан)

ФИЗИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ, КАК ФАКТОР ЗДОРОВОГО ОБРАЗА ЖИЗНИ СТУДЕНТА

Перед ВУЗаами стоят задачи по повышению и экономизации процесса обучения, которые должны предоставлять достаточно быстрое протекание учебного процесса с разумным и экономичным применением сил и возможностей обучающихся ВУЗа, наиболее целесообразным отбором необходимого учебного материала, исполнение способов и методов самостоятельной работы без перегрузки и переутомления, с сохранением высокого уровня работоспособности при постоянном и неослабном развитии интереса к изучению науки и овладению специальной подготовкой. Такие условия могут быть снабжены только комплексом социальных, педагогических, оздоровительных и организационных мероприятий. Их осуществление сопряжено с познанием особенностей использования бюджета времени, с организацией режима учебного труда, быта и отдыха обучающегося.

Изучение бюджета времени студентов показывает, что загрузка работой, включая и саморазвитие, в различных ВУЗах по факультетам и курсам в учебном году далеко не одинакова и обозначается конкретными условиями, трудоемкостью и сложностью изучаемых дисциплин. Время на учебные занятия является наиболее неизменным и составляет 6-8 часов в день. Самоподготовка весьма полезна и в среднем занимает в день 3-5 часов, а в период сессий – 8-9 часов. Таким образом, в среднем в сумме учебная работа студентов составляет 9-12 часов в день. Наиболее важны затраты времени на учебную и самостоятельную работу у первокурсников, что объективно отражает их адаптацию к стилю и приемам обучения в ВУЗе. Исследования показали, что это время у первокурсников за неделю составило 64,8-68,8 часа, или в среднем 11 часов в день. Характерно, что основная часть студентов I курса, еще не научившись правильно организовывать свой бюджет времени, занимается самоподготовкой по 2-4 часа даже в выходные дни. Эти данные говорят о том, что учебный труд студентов является достаточно тяжелым.

Большую значимость в бюджете времени студента играет свободное время. Оно составляет в среднем 1,7-2,8 часа в день. Студенты посвящают его общественной работе, овладению ценностями духовной культуры, интеллектуальному и физическому совершенствованию, отдыху. Важно полноценно использовать это время для гармонического развития духовных и физических сил, воспитания общественной активности, не допускать его бесцельных трат.

Условия, в которых живет, учится и отдыхает студент, оказывают огромное влияние на его работоспособность, состояние здоровья и на образ жизни. Правильная организация всей жизнедеятельности (режима учебного труда, приема пищи, сна, общественных и спортивных мероприятий) обеспечивает экономичное расходование нервной энергии, снижает нервно-психическую напряженность.

Между тем, обследование студентов показало, что 60% студентов начинают самоподготовку в позднее вечернее время. Работа в это время требует повышенных затрат энергии, что неблагоприятно влияет на качество сна, ухудшает здоровье, снижает эффективность усвоения учебного материала.

У большинства студентов нарушен режим сна. У 87% студентов, проживающих в общежитии, отход ко сну затягивается до 1-3 часов ночи. При недосыпании наблюдается снижение умственной работоспособности на 7-18%. Недооценивается студентами и режим питания. В определенные часы принимают пищу около 29% студентов, без завтрака уходят на занятия 21%, не ужинают 16% и около 47% принимают горячую пищу только 2 раза в день.

Оздоровительные мероприятия в режиме дня являются важным фактором укрепления здоровья. Но из числа обследованных утреннюю обязательную зарядку выполняют лишь 3,4%, закаливающие процедуры – 0,8%. Очень мало времени студенты проводят на свежем воздухе. В период экзаменов буквально «затворниками» становятся около 97% студентов, пребывание на воздухе которых ограничивается 30 минутами в день. Неблагоприятное взаимодействие рассмотренных выше факторов,

наблюдающееся на протяжении всех лет обучения, может вызвать серьезные заболевания такие как сердечно-сосудистой системы, органов дыхания, пищеварения, нервных заболеваний.

Исследованиями определено, что из общего числа факторов, оказывающих влияние на формирование социального здоровья студентов, наибольшее значение имеют режим сна – 24-30%, питание – 10-16%, занятия физической культурой и спортом – 15-30%.

Физическое воспитание в режиме учебной работы регламентируется учебными планами и программами, которые разрабатываются и утверждаются Министерством образования страны. Физическое воспитание включено в учебные планы всех без исключения вузов и является для студентов обязательной учебной дисциплиной наравне с другими предметами. В соответствии с учебным планом физическое воспитание включается в учебное расписание в качестве обязательного минимума на период обучения объемом 408 часов. Плюс к этому по решению Ученого Совета вуза может быть добавлено на факультативный курс по физической культуре от 1 до 3 часов в неделю. Таким образом, в соответствии с государственными образовательными стандартами и сложившейся вузовской практикой студенты занимаются физической культурой в течение 4 лет обучения в среднем по 4 часа в неделю.

Физическое воспитание в вузе осуществляется в соответствии с государственной программой физического воспитания. Учебная программа определяет обязательный для студентов всех вузов объем физкультурных знаний, двигательных умений, навыков и уровень развития физических качеств. Кроме того, в программе указывается, что кафедра физического воспитания совместно с руководством учебных факультетов разрабатывает содержания профессиональной физической подготовки студентов.

Учебная программа физического воспитания в вузе имеет теоретические и практические разделы.

Согласно торическому разделу каждый студент должен знать:

1. Цель и задачи, реализуемые в системе физического воспитания, а также ее основные компоненты (мировоззренческие, научно-методические, программно-нормативные и организационные).
2. Естественно- научные основы физического воспитания (элементы врачебного контроля и самоконтроля, основы строения и функции организма человека, влияние занятий на его различные системы и органы и т.д)
3. Значение физической культуры в системе НОТ, основы профилактики профессиональных заболеваний, роль физической культуры в повышении умственной и физической работоспособности и др.
4. Основные положения спортивной тренировки (технику, тактику, методику тренировки, организация и судейство спортивных соревнований по одному из видов спорта).

Все эти знания сообщаются преподавателями кафедры физического воспитания в форме поточных лекций в объеме 26 часов, распределенных на 4 года обучения. Знания студенты получают и углубляют, кроме того, на практических занятиях и путем самостоятельного изучения рекомендуемой литературы.

После напряженного и учебного года у студентов накапливается значительная нервно-психическая усталость. Если ее не устранить в период каникул, то в новом учебном году работоспособность студентов будет, естественно, снижена. Поэтому главная задача использования физической культуры в каникулярное время заключается в том, чтобы путем оптимизации двигательного режима снять накопившееся за учебный год кумулятивное утомление, укрепить здоровье и повысить общую работоспособность.

Наиболее благоприятные условия для такого отдыха, закаливания и физической рекреации создаются в оздоровительно-спортивных лагерях. В них устанавливается распорядок дня, который наиболее полно соответствует как требованиям гигиены, так и общесоциальным принципам системы физического воспитания.

В лагерях имеется полная возможность комплексного использования всех средств физического воспитания (физические упражнения, соблюдение режима сна, питания, труда и отдыха, закаливание организма с помощью естественных сил природы). Все это обеспечивает достаточный восстановительно-оздоровительный, закаливающий и развивающий эффект. Обычно физкультурно-спортивные мероприятия имеют общую продолжительность до 2-3 часов в день. Рекомендуется в первую неделю пребывания в лагере планировать выполнение физических упражнений с интенсивностью, не превышающей по ЧСС 130 ударов в минуту. В дальнейшем ее необходимо постепенно повышать, вплоть до окончания второй трети лагерной смены. После этого при сохранении объема нагрузок интенсивность можно несколько снизить. При возобновлении учебных занятий в вузе физкультурно-спортивная активность должна быть продолжена в различных формах.

Лагерный режим предусматривает реализацию многих форм физкультурной активности, таких как утренняя гимнастика, обучение плаванию, спортивно-тренировочные занятия по выбору, занятия со студентами специального отделения по лечебным программам, внутри и межлагерные спортивные соревнования, различные туристские передвижения, физкультурно-спортивные развлечения и игры, участие в трудовых процессах, связанных с физическими усилиями и т.д.

Студенты, не выезжающие в такие лагеря, получают от преподавателей вуза рекомендации или задания построению режима жизни на период каникулярного времени по самостоятельному использованию средств, методов и форм физкультурных занятий.

Вся физкультурно-спортивная работа в вузе построена на определенном сочетании государственных и самостоятельных начал.

Література:

1. Петров, Н. Я. Особенности построения учебного процесса по физическому воспитанию в связи с переходом на новые сроки обучения: учеб.-метод. пособие / Н. Я. Петров, В. А. Ткачук, Г. С. Харитонович. – Минск: БГУИР, 2015. – 36 с.

Тетяна Клиндух
(Кролевець, Україна)

ОРГАНІЗАЦІЯ ТРЕНІНГОВОЇ РОБОТИ З ВИКОРИСТАННЯМ ІНТЕРАКТИВНИХ МЕТОДІВ НАВЧАННЯ

Для розкриття творчих можливостей студентів, задоволення їх особистих та суспільних інтересів, викладачам необхідно володіти методиками, які стимулюють конструктивно-критичне мислення, розвивають комунікативні вміння і навички. Цим вимогам відповідають інтерактивні методи навчання. Вони захоплюють студентів, пробуджують у них інтерес і мотивацію, навчають самостійному мисленню і діям.

Процес формування умінь і навичок може бути набагато результативнішим, якщо навчання організоване у співробітництві, яке ґрунтується на спільній діяльності викладача та студентів, єдності інтересів до прагнень всіх учасників навчального процесу і має на меті особистісний розвиток студентів. Саме таке навчання підвищує інтелект студентів, зміцнює їх віру у власні здібності, стимулює активність, творчість, гідність і самосвідомість. Викладач виступає як організатор, що знає і розуміє потреби, інтереси та можливості кожної людини. Якими б не були заняття за формою проведення, їх необхідно організувати так, щоб забезпечити максимально можливу активність студентів з постійно діючим зворотнім зв'язком.

Як відомо, інтерес до знань у студентів падає. Для успішного розв'язання даної проблеми доцільно застосовувати в навчально-виховному процесі активні та інтерактивні методи роботи, які активізують діяльність студентів, розвиваючи їх творче мислення, вміння спілкуватися, розмірковувати та приймати рішення. Як зазначав один з фундаторів наукової педагогіки Я.А. Коменський [7]: «Якщо навчання дається студентам важко, то в цьому передусім винні методи, якими їх навчають». Це положення не втратило своєї активності й значимості і у сучасних умовах. Недаремно таку велику увагу приділяють педагоги-дидакти вивченню питання ефективності застосування різноманітних форм і методів роботи у навчально-виховному процесі.

Як зазначено в роботі [4], за даними американських учених, під час лекції засвоюється всього 5 % матеріалу, під час читання - 10 %, роботи з відео (аудіоматеріалами) - 20 %, під час демонстрації - 30 %, під час дискусії - 50%, під час практики - 75 %, а коли слухач навчає інших чи відразу застосовує знання - 90 %. Особлива цінність інтерактивного навчання в тому, що студенти навчаються ефективній роботі в колективі. Саме тому одним із чинників, які підвищують ефективність навчання є групова робота з використанням інтерактивних методів. Суть цих методів у тому, що навчання відбувається завдяки взаємодії тих, хто навчається. Це співнавчання суб'єктами якого є викладач та студенти. Викладач виступає лише як керівник розумової діяльності студентів, спрямовує її, допомагає отримувати певні висновки, користуючись певними фактами. Залучаючи студентів до діяльності, викладач скеровує їх на пізнання світу і себе в ньому і, дозуючи допомогу, реалізовує важливий принцип: «Допоможи мені, щоб я зробив це сам».

Під час організації тренінгової роботи слід враховувати, що тренінг як і будь-яка інша організаційна форма навчання має бути підпорядкована певній меті. Метою проведення тренінгів може бути [5]:

- інформування та набуття учасниками тренінгу нових професійних навичок та умінь;
- формування навичок аналізу першоджерел і означень;
- формування навичок логічного мислення, аналізу, вибору і презентації інформації або проблематики;
- опанування нових технологій в професійній діяльності, сфері;
- зменшення проявів моделей соціально неприйнятної поведінки, стилю неефективного спілкування, особливостей реагування, тощо;
- зміна стереотипів, поглядів на проблему, процес навчання, для усвідомлення його переваги та зрозуміння, що він може надавати задоволення;
- підвищення здатності учасників щодо позитивного ставлення як до себе так і до життя;
- пошук ефективних шляхів розв'язання поставлених проблем завдяки об'єднанню в тренінговій роботі спеціалістів, які мають різний фах, представників різних відомств, які впливають на розв'язання цих проблем.

До основних атрибутів тренінгу належать: тренінгова група; тренінгове коло; спеціально обладнане приміщення та приладдя для тренінгу; тренер; правила групи; атмосфера взаємодії та спілкування; інтерактивні методи навчання; структура тренінгового заняття; оцінювання ефективності тренінгу.

На початку тренінгу всіма учасниками групи необхідно прийняти правила, які потрібні для того, щоб кожен мав змогу працювати в комфортних умовах; отримувати інформацію самому і не заважати отримувати інформацію іншим у зручний для кожного спосіб; висловлювати відверто, без побоювань свої

думки; дозволити собі спонтанні, попередньо не зважені вислови, що наблизитиме тренінг до реального життя; бути впевненим, що надану ним інформацію використають тільки в інтересах учасників.

Тренінг проводить тренер (викладач), котрий спілкується з учасниками «на рівних», тобто є таким самим учасником тренінгової групи, як і інші учасники. Тренер одночасно є й каталізатором усіх процесів, які відбуваються в групі, «керманічем» групи на шляху до досягнення визначеної мети тренінгу та повинен розуміти настрій кожного учасника. При цьому він відрізняється від інших учасників тим, що володіє інформацією щодо означеної теми, знає методіку проведення тренінгових занять, вміє працювати з аудиторією і володіє методикою навчання дорослих і дітей, володіє навичками ведення тренінгової групи (регулює групові процеси, знає, як зацікавити учасників, зняти напруження, спрямувати групу на конструктивне розв'язання проблеми тощо), постійно підвищує свій тренерський потенціал, знає методи оцінювання результатів тренінгу і вміє їх застосовувати, знає про відстрочені результати впливу тренінгу, як очікувані, так і неочікувані.

З застосуванням інтерактивних методів при проведенні тренінгів виникають такі переваги як розширення можливих варіантів поведінки, стимулювання до опанування новими поведінковими навичками, можливість їх тренування, сприяння активності всіх учасників відповідно до завдань тренінгу, сприяння зниженню надмірної напруги, сприяння формуванню довіри та згуртованості групи, можливість залучити до інтерактивну велику кількість учасників одночасно, спроможність тренера швидко з'ясувати взаємини між учасниками групи, гуманізувати їх, сприяння розв'язанню змістовних проблем тренінгу та особистісних проблем учасників; забезпечення вільного спілкування.

На думку О. Іванової-Комарщук, для чіткого розуміння важливості інтерактивного навчання його доцільно порівняти з пасивним та активним навчанням. Якщо пасивне навчання - це репродуктивний метод, це вимога слухати та дивитись, активне - це безпосередня участь студента у викладі матеріалу, то інтерактивне - це рівноправна взаємодія викладача та студента [4].

Дійсно, сьогодні, коли обсяг інформації зростає до неможливості осягнення її однією людиною самостійно неможливо. Ми вважаємо, що функція викладача полягає не лише у передачі знань, а і у формуванні навичок здобувати їх. Застосовуючи інтерактивні методи, можна моделювати життєві ситуації, вирішувати спільні проблеми. Вони найбільше сприяють формуванню у студентів умінь і навичок, виробленню у них власних цінностей створюють атмосферу співробітництва, творчої взаємодії.

Література:

1. Афанасьев Н.В., Гонтарева И.В. Место тренинга в обучении и развитии компетентного специалиста. // Экономика развития. – 2009. – №2(50). С. 83-84.
2. Афанасьев Н.В., Тышенко Д.А. Проблема выбора концепции тренинга для подготовки компетентного специалиста. // Экономика развития. – 2009. – №2(50). С. 85-86.
3. Базарова Г. Разработка программы тренинга [Электронный ресурс]. Режим доступа - <http://www.irinam.com/index.php?newsid=524>
4. Іванова-Комарщук О. Корисність інтерактивних методів навчання [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://osvita.ua/school/technol/6564/>
5. Калишенко В.О., Литвиненко А.О., Губська О. А. Методичні рекомендації з тренінгу «Організація реалізації інвестиційного проекту». – Харків: Вид. ХНЕУ, 2012. – 78 с.
6. Пометун О.І. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: навч. посіб./ О.І. Пометун, Л.В. Пироженко. – К.: Ранок. 2004. -194с.
7. <http://ru.wikipedia.org/wiki>

Козлова Л.И.
(Астана, Казахстан)

СПОРТ И УМСТВЕННАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ

Прогресс науки и техники вызвал необходимость получения значительного объема профессиональных знаний и большого количества разнообразной информации. Неизмеримо возрос темп жизни. Все это обусловило, смещение центра тяжести нагрузки с физической сферы на психическую, умственную и эмоциональную.

Человеческий мозг имеет большие компенсаторные возможности, но интенсификация жизни опережает эволюцию развития приспособительных психических и эмоциональных реакций, поэтому стремление человека, особенно студента, больше увидеть, запомнить, осмыслить, познать не проходит для организма бесследно. Умственная деятельность человека сопровождается изменением функционального состояния различных органов и систем организма. Прежде всего увеличивается потребление кислорода и питательных веществ тканями головного мозга. При различных видах умственной работы суточный расход энергии (по сравнению с состоянием покоя) повышается на небольшую величину и составляет 2500-3000 ккал. Наблюдения за студентами в период экзаменационных сессий показывают, что частота сердцебиения в это время у них устойчиво повышается до 88-92 ударов в минуту против 76-80 ударов в период учебных занятий. Умственная работоспособность может изменяться

в зависимости от самочувствия и настроения студента, понимания им смысла выполняемой работы, интереса к ней, эмоций и волевых усилий, воздействия со стороны других лиц в виде поощрений, указаний, призывов и т.п. При этом один и тот же фактор может оказывать на работоспособность различных лиц противоположное влияние. При длительной и достаточно напряженной работе наступает умственное утомление. При умственном утомлении снижается сила памяти, следствием чего возникает "убегание мыслей", быстрое исчезновение из памяти того, что незадолго до этого было усвоено.

Умственное утомление - это объективное состояние организма, а умственная усталость - субъективное чувство человека. Умственная усталость может нарастать при неудовлетворенности работой, неудачах в ней. Наоборот, успешное завершение работы или какого-то ее этапа снижает усталость. Чувство усталости можно снять эмоциями, сосредоточением внимания, усилением интереса к работе. В возбужденном состоянии можно не замечать утомления. Так, несмотря на то, что экзамены у студентов проходят в конце семестра, когда они утомлены, эмоциональный подъем в день экзамена бывает настолько большим, что временно снимает чувство усталости. Успешная сдача экзамена еще больше мобилизует студента, неудача может привести к депрессии.

Бывают состояния усталости, при которых еще можно совершать умственную работу, но в ней не обнаруживаются творческие начала, она становится шаблонной. Утомленный человек в своем труде невольно идет за готовыми образцами и может выполнить такую работу еще относительно легко. Наступающее утомление не всегда обнаруживается в одновременном ослаблении всех сторон деятельности. Снижение работоспособности в одном виде учебного труда может сопровождаться сохранением его эффективности в другом виде. Так, например, устав заниматься вычислительными операциями, можно успешно заниматься чтением. Но может быть и такое состояние общего утомления, при котором ни занятия математикой, ни чтение литературы, ни даже простой разговор не оказываются по силам - хочется только спать. Умственный труд протекает в условиях малой двигательной активности. Это приводит к возникновению условий для повышенной утомляемости, снижения работоспособности, ухудшения общего самочувствия. Поэтому умственная деятельность студентов, связанная с психическими напряжениями, предъявляет высокие требования к организму и при определенных неблагоприятных условиях может быть причиной серьезных заболеваний, особенно сердечно-сосудистой системы, органов пищеварения, нервной системы и других.

Ученые доказали, что занятия спортом положительно влияет на психику человека. Но немногие знают, что тренируя тело, мы «прокачиваем» свой мозг. У здоровых физически развитых людей хорошее кровообращение, следовательно, в мозг поступает достаточно кислорода и он хорошо работает. Умственный труд может вызывать усталость так же часто, как и физический. Если после нагрузки на мышцы отдохнуть легко, достаточно расслабиться и поспать, то избавиться от умственного напряжения намного сложнее. Появляется общее утомление организма, которое может перейти в переутомление и даже депрессию. Решение проблемы – занятия спортом. Длительность тренировок может быть любой. Нужно заниматься до тех пор, пока вы не ощутите легкую физическую усталость. Теоретические и практические занятия обязательно должны чередоваться. Это позволяет организму работать эффективнее. Таким образом, занятия спортом нужны не только профессионалам, а всем, кто хочет хорошо себя чувствовать и продуктивно работать или учиться. Интеллект является одной из определяющих характеристик личности человека. Не менее важными являются темперамент, воля и характер. Личность, помимо всего прочего, формируется воспитанием, упражнением, тренировками. Спорт позволяет человеку вырасти устойчивым к напряженной эмоциональной и умственной деятельности. Влияние физкультуры и спорта на формирование личности очень специфично, его нельзя компенсировать другими способами. К тому же, занятия спортом делают организм сильнее, учат преодолевать трудности, прививают целеустремленность, что является очень полезным качеством, как для простого ученика, так и для ученого. Активный, сильный и здоровый человек сможет разрешить практически любую задачу.

Литература:

1. Симоненков.В.С. Физическая культура в повышении работоспособности студентов в вузе/ В.С. Симоненков, М.В. Малютина; Оренбургский гос ун-т.-Оренбург: ОГУ, 2011.- 42 с.

**Тетяна Кубрак
(Мелітополь, Україна)**

НЕСТАНДАРТНІ ПРИЙОМИ СПІВПРАЦІ УЧИТЕЛЯ З УЧНЕМ НА УРОЦІ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

*Шкільні уроки мають бути уроками "духовної спільності, взаємної довіри, доброзичливості"
(В. Сухомлинський).*

У сучасному суспільстві спостерігається тенденція до зниження рухової активності як у дорослого населення, так у дітей та підлітків. Високі навчальні навантаження можуть витримати тільки добре розвинуті фізично здорові діти, але реальний стан здоров'я декількох поколінь показує, що кількість учнів, які належать до спеціальної медичної групи, постійно зростає.

Тому саме школа, об'єднавшись з родиною, може і повинна забезпечити дитині нормальний фізичний розвиток та допомогти зберегти здоров'я.

Зниження рухової активності погіршує здоров'я людини і перешкоджає біологічному розвитку школярів. Погіршення фізичних якостей дитини (сила, швидкість і витривалість) і проблеми з навчанням (зниження фізичної та розумової працездатності) в школі також безпосередньо пов'язані зі зниженням рухової активності.

Активність, яку проявляють учні під час занять, поділяють на пізнавальну та рухову. Пізнавальна активність пов'язана з проявом учнями уваги, сприйманням ними навчального матеріалу, з усвідомленням інформації, з її запам'ятовуванням і відтворенням. Рухова активність - це безпосереднє виконання фізичних вправ. І фізична, і рухова активність це - перш за все, психічна активність, яка знаходить відображення і в моторній активності. На уроці фізичної культури виділяють організовану та неорганізовану активність учнів. Чим більше місце займає перша активність, тим кращою є організація уроку.

Активність учнів на уроці фізичної культури також визначається дотриманням учителем дидактичних принципів, зокрема: принципу оптимальної складності завдань, принципу прогресування складності навчальних завдань (від простого до складного, від легкого до важкого), принципу свідомості, принципу зв'язку навчання з життям і практикою, принципу підкріплення, принципу диференційованого підходу до учнів, включаючи і принцип індивідуалізації, а також важливу роль відіграє дидактична взаємодія на уроці, вона уявляється в цьому контексті як співпраця в підсистемах: "особистість вчителя - особистість учня", "особистість учня - особистість учня", "особистість учня - клас".

Сьогодні, на жаль, в педагогічній практиці ще існує авторитарний стиль спілкування - учитель над дітьми. Багатьма батьками та учителями він сприймається як єдино правильний, "серйозний" стиль, за якого виключається "загравання" з учнями. За авторитарного стилю роботи вчитель - панівна фігура, недосяжна, а іноді навіть страхітлива. Він вказує - вони виконують його накази. При ньому учні сильні, багато знають, вміють, без нього - дещо пам'ятають але нічого не вміють. Ініціатива їхня скута, самостійність зведена до мінімуму. Вчитись і щось робити їм нецікаво. За такого навчання дуже низька якість і глибина засвоєння знань, бо нові знання учень мовчки сприймає з пояснень вчителя. Відпадає потреба думати, а наслідком цього є невміння пояснити свою думку, грамотно дати зв'язну відповідь на запитання. Також, відомо, що одноманітна фізична діяльність призводить до розвитку несприятливих психічних станів: монотипія, психічне пересичення.

Існує безліч способів урізноманітнити засоби і методи проведення уроків: використовувати фронтальну, групову або кругову організацію занять; включати різні нові фізичні вправи (наприклад, для розвитку однієї і тієї ж самої фізичної якості можна використовувати різні за змістом вправи); змінювати обстановку, умови уроку (перехід зі спортивної зали на повітря, музичний супровід ходьби, бігу).

Торкаючись особливостей методики, варто звернути увагу на необхідність:

- урізноманітнювати виконання вправ під час їхнього багаторазового повторення;
- надавати перевагу цілісному методу розучування;
- використовувати підвідні вправи, допомогу та проводку;
- не допускати великих перерв під час навчання;
- багаторазово використовувати різноманітні способи показу;
- практикувати короткі паузи між показом і безпосереднім виконанням вправи дітьми;
- пропонувати показ вправи учнем та інші способи демонстрації;
- не забувати про предметні орієнтири, а також про образне мовлення;
- подавати різноманітні сигнали під час засвоєння темпу і ритму вправ;
- рекомендувати прийоми поєднання вправ з речитативами, передусім під час колективних дій;
- широко використовувати оцінку діяльності учнів і тестування;
- короткі навантаження чергувати з достатніми для відпочинку паузами;
- змінювати характер праці (біг, стрибки, ігрова діяльність, гімнастика);
- на початкових фазах навчання фізичних вправ слід більше часу відводити на повільне їх виконання та виконання в полегшених умовах;
- використовувати велику кількість різноманітних рухових дій та їх часте чергування;
- практикувати короткі інтервали між попередньою і виконавчою командами під час навчання стройових дій;
- надавати перевагу фронтальному методу організації занять.

На цьому етапі слід уникати:

- великих навантажень на хребет, сильних поштовхів і струсів тіла, перенапруження суглобово-зв'язкового апарату та м'язів;
- вправ із надмірним обтяженням;
- завищених, надто ущільнених навантажень на серцево-судинну систему.

Уроки повинні бути спрямовані на визнання індивідуальності учня, співпрацю, що відповідає вимогам особистісно-орієнтовного підходу, створення "ситуацій успіху".

Для реалізації цих принципів запроваджуються різні форми та методи організації учнів на уроці.

Сучасний урок фізичної культури може мати такі складові:

- Колове тренування;
- Рухливі ігри;
- Групова навчальна діяльність;
- Робота в малих групах;
- Робота в парах;
- Метод аутогенного тренування;
- Забезпечення міжпредметних зв'язків як засобу компетентісного підходу до фізичного виховання;
- Створення "ситуацій успіху";
- Оцінка діяльності учня не лише за кінцевим результатом, а й за процесом його досягнення;
- Узагальнення і систематизація матеріалів про досягнення учнів, власного прикладу з метою формування позитивного ставлення до фізичної культури і спорту.

Висока якість підготовки і проведення уроку досягається шляхом упровадження інтерактивних технологій навчання, налагодження тісного комунікативного зв'язку викладача з учнями, що поєднує спілкування і навчання, природно дає учневі необхідні знання, формує компетентність, робить виховання непомітним.

Результатом творчої співпраці є зміна психологічного настрою учня, його ставлення до уроків фізичної культури, підвищення самооцінки, поліпшення успішності з інших предметів. Головна мета роботи викладача — створити оптимальні умови для розвитку рухової активності кожної особистості, забезпечити умови для самостійного свідомого вибору учнем шляхів самовдосконалення. Враховуючи здібності, інтереси, ціннісні орієнтації і суб'єктивний досвід, надає можливість кожному учневі реалізувати себе хоча б в одному із видів спорту. Окрім того, потрібно враховувати на заняттях і характер відносин викладач – учень, які сприяли б ефективності співпраці. Підвищенню мотивації до занять фізичними вправами на уроках фізичного виховання можуть сприяти нові, нетрадиційні засоби і методи.

Ставлячи на уроці завдання щодо оволодіння учнями певним колом знань, умінь і навичок за допомогою комплексу різноманітних фізичних вправ, потрібно суворо дозувати фізичне навантаження, одночасно продумуючи й вирішення завдань оздоровчого та виховного впливу. Прагнучи до забезпечення високого освітнього, оздоровчого і виховного ефекту, вчитель повинен уважно стежити за індивідуальними реакціями кожного учня на фізичне навантаження, залежно від них добирати вправи, визначати інтенсивність, тривалість їх виконання, кількість повторень, інтервали відпочинку і його характер. Отже, для уроку фізичної культури характерною є сувора індивідуальна регламентація діяльності учнів і дозування навантаження. Також потрібно активно впроваджувати в навчальний процес ефективні методи підвищення емоційності, включаючи ігрові та змагальні елементи. Поступове ускладнення завдань, викликає у учнів бажання долати труднощі, мотивує на досягнення успіхів у складних завданнях.

Для того, щоб пробудити, активізувати інтерес до систематичних занять фізичними вправами, в наш час недостатньо традиційного підходу, потрібно шукати щось нове, якісне, цікаве. Вчитель завжди повинен бути в невтомному творчому пошуку нових підходів у питанні прищеплення бажання до систематичних занять фізичними вправами. Вчитель XXI століття — це «новий вчитель», вчитель-новатор, який у своїй роботі застосовує сучасні технології, розробляє та використовує на практиці нетрадиційні методики і підходи, сам щомиті удосконалюється.

Література:

1. Книга вчителя фізичної культури: довідково-методичне видання / [упоряд. С.І. Операйло, А.І. Ільченко, В.М. Єрмолова, Л.І. Іванова]. – Харків: ТОРСІНГ ПЛЮС, 2005. – 464 с.
2. Гін А.О. Прийоми педагогічної техніки: Вільний вибір. Відкритість. Діяльність. Зворотний зв'язок. Ідеальність: посібник для вчителів. – Луганськ: Навчальна книга, Янтар, 2004. – 84 с.
3. Папуша В.Г. Фізичне виховання школярів: форми, зміст, організація. – Тернопіль: Збруч. – 2000 – 248 с.

Липина С.Ф.
(Астана, Казахстан)

ПОВЫШЕНИЕ УМСТВЕННОЙ И ФИЗИЧЕСКОЙ РАБОТОСПОСОБНОСТИ УЧАЩИХСЯ

Освоение новых физических упражнений и двигательных навыков, несомненно, важно для учащихся. Однако непосредственной, ближайшей по времени «отдачей» от процесса физического воспитания может и должно стать повышение умственной работоспособности. Известно, что правильные, организованные в соответствии с современными достижениями теории и методики физического воспитания и лечебной физкультуры занятия физическими упражнениями и закаливание существенно повышают психическую и физическую работоспособность. Этот результат должен быть зарегистрирован в педагогическом коллективе и, что не менее важно, замечен самим учащимся.

Каждое из средств физического воспитания обладает способностью стимулировать работоспособность. Помимо уроков физического воспитания с этой целью следует использовать

утреннюю гигиеническую гимнастику, а также физические упражнения, выполняющиеся в процессе учебных.

Обязательной составной частью оздоровительного комплекса физической культуры является использование закаливающих воздействий, которые, как ничто другое, обеспечивают высокий тонус центральной нервной системы, повышают силу, подвижность и уравновешенность нервных процессов, т.е. улучшают саму основу высокой умственной и физической работоспособности.

К сожалению, возможности повышения работоспособности за счет физического воспитания очень часто используют не в полной мере. Особенно мало, как правило, обращают внимание на занятия физическими упражнениями в процессе учебы и на закаливающие воздействия.

Использование физических упражнений в занятиях – крайне эффективное средство обеспечения высокой работоспособности и борьбы с утомлением. Наиболее целесообразными формами таких занятий являются вводная гимнастика в начале учебного дня и физкультминутки в каждом из последующих занятий. Затраты времени на эти занятия, измеряющиеся минутами, полностью окупаются возросшим объемом внимания учащихся, усилением их способности и восприятию и переработке информации, улучшением функционального состояния организма и повышением работоспособности.

Закаливающие воздействия вообще важны для человека, а для растущего организма – особенно. Без них не может сформироваться температурная устойчивость организма, обеспечивающая способность его противостоять колебаниям метеорологических факторов, которые вызывают у незакаленного организма ослабление защитных сил и, как следствие этого, так называемые простудные заболевания.

Поразительный по своей результативности эффект оказывают закаливающие процедуры на умственную работоспособность. Уже одно только однократное холодное воздействие в виде обтирания лица и туловища влажным полотенцем немедленно улучшает функциональное состояние центральной нервной системы, деятельность органов чувств, что проявляется в повышении умственной работоспособности. Систематическое применение закаливающих процедур в комплексе с занятиями физическими упражнениями повышает их эффективность и способствует поддержанию высокой и устойчивой трудоспособности учащихся. Основные направления использования факторов физической культуры в жизни взрослого населения. Совершенствование содержания и форм физической культуры в структуре образа жизни взрослого населения. Научно-прикладные проблемы и основные пути внедрения физической культуры в повседневный быт народа. Совершенствование вузовского курса физического воспитания, усиление роли физической культуры и спорта в системе обучения и воспитания специалистов высшей квалификации в современных условиях.

Профессиональная физическая подготовка; тенденции совершенствования ее содержания и методики применительно к современным профессиям и в перспективе.

Методические особенности специальной физической подготовки лиц, действующих в особых, в том числе экстремальных, условиях (специальные программы).

Внедрение физической культуры в систему рациональной организации труда: научно-методические аспекты эффективного использования факторов физической культуры непосредственно в процессе производства и в режиме рабочего дня, усиление действенности производственной физической культуры как фактора профилактики заболеваний и сохранения здоровья.

Использование факторов физической культуры в период возрастной инволюции организма и в целях противодействия инволюционным процессам, оптимизации физического состояния организма и сохранения здоровья в период старения.

Литература:

1. Булич Э.Г. Физическое воспитание в специальных медицинских группах. М., 2004
2. Коробейников Н.К., Михеев А.А., Николенко И.Г. Физическое воспитание. М., 1996

Наталія Нестеренко
(Дніпропетровськ, Україна)

АНАЛІЗ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ МІЖ ПОКАЗНИКАМИ ФІЗИЧНОГО РОЗВИТКУ БАСКЕТБОЛІСТІВ 13-14 РОКІВ РІЗНОГО ІГРОВОГО АМПЛУА І ТЕХНІКО-ТАКТИЧНИХ ДІЙ ЗМАГАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Постанова проблеми. Баскетбол за своєю популярністю займає одне з провідних місць в світовому спорті. Зміни правил гри і зростаюча конкуренція, а також зниження результатів збірних команд України за останнє десятиліття, висувають нові вимоги до пошуку ефективних засобів і методів побудови багаторічного тренувального процесу в баскетболі. Фахівці з баскетболу [4, 10, 11, 12] вважають, що зниження результатів пов'язано з проблемою побудови підготовки спортсменів на різних етапах багаторічного тренувального процесу. Так недоліки підготовки в юнацькому віці зримо проявляються у виступах збірних команд на міжнародній арені.

В даний час в баскетболі відбулися значні зміни в правилах проведення змагань, а також в структурі ігрової діяльності, яка характеризується значним зміщенням акцентів на посилення захисних дій і технічних можливостей окремих гравців, а також у збільшенні тривалості змагального періоду і кількості офіційних

ігор. Відповідно до правил сучасного баскетболу скорочено час на виконання атакуючих дій і виведення м'яча в передову зону, дані зміни вимагають від команд застосування швидких, заснованих на індивідуальних здібностях гравців тактичних схем у нападі.

Надання можливості захиснику використовувати більш активні дії призвели до виникнення контактної, силової боротьби, як під кільцем, так і по всій ігровому майданчику. Баскетболісти різного рівня змагання і різного ігрового амплуа все частіше використовують у нападі кидок зверху, як найбільш точний і ускладнює блокування, що вимагає прояви високого рівня розвитку швидкісно-силової підготовки [8, 9].

У всіх спортивних іграх, в тому числі і в баскетболі, гравці повинні виконувати чітко визначені функції, які, з одного боку, регламентуються правилами гри, а з іншого, - відповідають їх найбільш результативним ігровим діям. У баскетболі гравці поділяються за такими ігровими функціями: центрові, нападаючі та захисники. Віднесення гравця до того чи іншого амплуа базується, як правило, на обліку різних морфологічних особливостей організму.

В даний час спостерігається тенденція до заняття спортом у більш ранньому віці. У зв'язку з цим актуальною є необхідність досліджень в області спортивної морфології, спрямованих на вивчення впливу великих спортивних навантажень на антропометричні розміри тіла юних спортсменів [1, 2, 3, 5, 6, 7].

Мета дослідження. Визначити і проаналізувати показники фізичного розвитку та техніко-тактичних дій юних баскетболістів різного ігрового амплуа.

Методи дослідження: аналіз і узагальнення даних науково методичних літературних джерел, офіційних протоколів змагальної діяльності, педагогічні спостереження, антропометричні дослідження спортсменів, методи математичної статистики.

Результати дослідження та їх обговорення. У показниках антропометричних даних достовірні відмінності були виявлені між центровими і нападниками у показниках довжини тіла ($t = 8,55$; $p < 0,001$), маси тіла ($t = 3,17$; $p < 0,01$), ширини плечей ($t = 3,83$; $p < 0,01$), обхваті голені ($t = 2,34$; $p < 0,05$) (табл.1).

Таблиця 1

Антропометричні показники баскетболістів 13-14 років у залежності від ігрового амплуа ($\bar{x} \pm S$)

Антропометричні показники	Центрові	Нападники	Захисники	$t_{\bar{x}-t_n}$	$t_{\bar{x}-t_3}$	$t_{\bar{x}-t_3}$
	$n_1=16$	$n_2=22$	$n_3=22$	p	p	p
Довжина тіла, см	189,7 \pm 0,44	183,39 \pm 0,60	172,98 \pm 0,59	***	***	***
Маса тіла, кг	76,31 \pm 1,09	70,16 \pm 1,60	64,20 \pm 1,51	**	**	***
Ширина плеч, см	42,66 \pm 0,40	40,52 \pm 0,39	39,86 \pm 0,36	***	-	***
Ширина таза, см	28,18 \pm 0,33	27,55 \pm 0,24	27,66 \pm 0,41	-	-	-
ОГК, см	88,80 \pm 0,74	86,77 \pm 1,19	85,59 \pm 1,09	-	-	*
Об. плеча, см	26,61 \pm 0,54	26,39 \pm 0,37	26,86 \pm 0,44	-	-	-
Об. стегна, см	51,56 \pm 0,60	51,10 \pm 0,52	50,34 \pm 1,03	-	-	-
Об. голені, см	37,93 \pm 0,48	36,43 \pm 0,42	36,84 \pm 0,37	*	-	-
Динамометрія права рука	31,86 \pm 0,89	31,14 \pm 1,11	29,14 \pm 1,49	-	-	-
Динамометрія ліва рука	30,59 \pm 0,84	31,05 \pm 1,03	29,14 \pm 1,38	-	-	-

Примітка. - немає достовірних відмінностей ($p > 0,05$), * є достовірні відмінності при ($p < 0,05$), ** при ($p < 0,01$), *** при ($p < 0,001$).

Між нападниками та захисниками достовірні відмінності спостерігалися у показниках: довжини тіла ($t = 12,45$; $p < 0,001$), маси тіла ($t = 2,71$; $p < 0,01$). Між центровими та захисниками достовірні відмінності були виявлені у показниках довжини тіла ($t = 22,83$; $p < 0,001$), маси тіла ($t = 6,51$; $p < 0,001$), ширини плечей ($t = 5,21$; $p < 0,001$) і окружності грудної клітини ($t = 2,44$; $p < 0,05$).

З метою виявлення взаємозв'язку між показниками фізичного розвитку та техніко-тактичними діями у досліджуваних баскетболістів на загальногруповому рівні нами був проведений кореляційний аналіз.

Кореляційний аналіз між антропометричними показниками та техніко-тактичними діями змагальної діяльності у захисників дозволив визначити 37 зв'язків слабкої кореляційної залежності ($r = 0,027-0,359$, при $p > 0,05$); 23 - середньої кореляційної залежності ($r = 0,381-0,469$, при $p < 0,01$). Табл. 2.

Таблиця 2

Коефіцієнти кореляційної взаємозв'язку між показниками фізичного розвитку та техніко-тактичними діями баскетболістів 13-14 років (захисники $n = 22$)

Показники техніко-тактичних дій	Довжина тіла	Маса тіла	Динамометрія		Об.б.	Об.г.
			Пр. р.	Л. р.		
2в	-	0,450	-	-	0,378	-
2+	-	0,400	0,465	0,447	0,417	-
% 2-х очкових	-	-	-	0,428	-	-
(2+) + (3+)	-	-	0,418	0,406	0,430	-
% всіх кидків з гри	-	-	0,468	0,469	-	-

1в	-	0,381	-	-	-	-
1+	-	0,482	-	-	0,387	0,422
ПС	0,384	-	-	-	-	-
ПС +ПЧ	0,437	-	0,395	0,390	-	-
О	-	0,385	0,379	-	0,443	-

Примітка. Парний коефіцієнт кореляції Браве-Пірсона (r) визнається статично значущим при $v = n-2 = 20$ з ймовірністю помилки $<0,1$, якщо $r > 0,360$; с ймовірністю помилки $<0,05$, якщо $r > 0,423$; з ймовірністю помилки $<0,01$, якщо $r > 0,537$.

У групі нападників, (табл. 3) «Окружність грудної клітини» простежується в 13 випадках слабкий кореляційний взаємозв'язок ($r = 0,009-0,336$, при $p > 0,05$) та один зв'язок - середньої кореляційної залежності ($r=0,391$).

«Кистьова динамометрія правої руки» тут визначені дев'ять слабких кореляційних зв'язків ($r=0,114-0,343$, при $p > 0,05$), чотири - середні ($r=0,442$; $r=0,423$; $r=0,464$) та один - ($r=0,528$) високої кореляційної взаємозв'язку.

«Кистьова динамометрія лівої руки» - шість випадків слабкою кореляційної залежності ($r=0,108-0,353$, при $p > 0,05$), чотири - середньої ($r=0,371$; $r=0,384$; $r=0,405$; набрані очки $r=0,494$) і чотири випадки сильного взаємозв'язку ($r=0,501$; $r=0,520$; $r=0,532$; $r=0,565$).

Таблиця 3

Коефіцієнти кореляційного взаємозв'язку між показниками фізичного розвитку та техніко-тактичними діями баскетболістів 13-14 років (нападники $n = 22$)

Показники техніко-тактичних дій	ОГК	Динамометрія		Ш. т.	Ш п.	Об. п.	Об. г.
		П. р.	Л.р.				
2в	-	0,491	0,520	-	0,433	-	-
2+	-	0,528	0,565	-	-	-	-
3+	0,391	-	-	-	-	-	-
2в + 3в	-	-	0,371	-	-	-	-
(2+) + (3+)	-	0,464	0,501	-	-	-	-
1в	-	-	0,384	-	0,440	-	-
1+	-	0,423	0,532	0,498	0,395	-	-
% штрафних кидків	-	-	-	0,398	-	-	-
ПС	-	-	-	-	0,520	-	-
ПЧ	-	-	0,405	0,369	-	-	-
ПС + ПЧ	-	-	-	0,395	0,415	-	-
ПМ	-	-	-	-	-	0,556	0,443
БШ	-	-	-	-	-	-	0,403
О	-	0,442	0,494	0,410	-	-	-

Примітка. Парний коефіцієнт кореляції Браве-Пірсона (r) визнається статично значущим при $v = n-2 = 20$ з ймовірністю помилки $<0,1$, якщо $r > 0,360$; с ймовірністю помилки $<0,05$, якщо $r > 0,423$; з ймовірністю помилки $<0,01$, якщо $r > 0,537$.

«Ширина тазу» має вісім випадків слабкої ($r=0,111-0,359$, при $p > 0,05$) та п'ять - середньої кореляційної залежності (результативність та ефективність штрафних кидків $r=0,498$; $r=0,398$; підбір на чужому щиті $r=0,369$; загальна кількість підборів $r=0,395$; кількість набраних очок $r=0,410$).

Показник «Ширина плечей» має дев'ять випадків слабкої кореляційної залежності ($r=0,016-0,325$, при $p > 0,05$), в п'яти - середня ($r=0,395$; $r=0,433$; $r=0,415$, $r=0,440$) і один - високий кореляційний взаємозв'язок ($r=0,520$).

«Обхват плеча» має один випадок сильного взаємозв'язку ($r=0,556$) та тринадцять – слабкого кореляційного взаємозв'язку ($r=0,008-0,178$, при $p > 0,05$). У показнику «Обхват голені» виявлено два випадки середньої кореляційної залежності ($r=0,403$; $r=0,443$) та дванадцять - слабкої ($r=0,050-0,278$, при $p > 0,05$).

У центрових (табл.4) показник «Довжина тіла» - має один випадок високої кореляційної залежності ($r=0,541$), п'ять - середньої ($r=0,450$; $r=0,456$; $r=0,475$, $r=0,457$; $r=0,435$) і дев'ять - слабкої ($r=0,040-0,330$, при $p > 0,05$). «Маса тіла» слабкий кореляційний взаємозв'язок простежується у чотирнадцяти випадках ($r=0,007-0,231$, при $p > 0,05$) та один - середній ($r=0,380$).

Показник «Окружність грудної клітини» має чотири випадки слабкої ($r=0,008-0,312$, при $p > 0,05$), шість - середньої ($r=0,481$, $r=0,380$; $r=0,410$; $r=0,376$) і сім - високої кореляційної залежності ($r=0,510$; $r=0,552$; $r=0,566$, $r=0,574$; $r=0,584$; $r=0,616$).

У показнику «Обхват плеча» спостерігається чотирнадцять випадків сильної кореляційної залежності ($r=0,024-0,330$, при $p > 0,05$) та один - середньої ($r=0,367$). «Обхват стегна» п'ять випадків, які мають

середній кореляційний взаємозв'язок ($r=0,374$; $r=0,377$; $r=0,383$; $r=0,403$; $r=0,408$) і десять - слабкої залежності ($r=0,007-0,339$, при $p>0,05$).

Таблиця 4

Коефіцієнти кореляційного взаємозв'язку між показниками фізичного розвитку та техніко-тактичними діями баскетболістів 13-14 років (центрові $n = 16$)

Показники техніко-тактичних дій	Довжина тіла	Маса тіла	ОГК	Об.п.	Об.б.	Об.г.
2в	0,450	-	0,481	-	-	-
2+	0,541	-	0,390	-	0,408	-
3в	-	-	0,566	-	-	-
3+	-	-	0,574	-	-	-
% 3-х очкових	-	-	0,410	-	-	-
2в + 3в	-	-	0,616	-	-	-
(2+) + (3+)	0,456	-	0,552	-	0,377	-
1+	0,475	-	0,584	-	0,383	-
% штрафних	0,457	-	-	-	0,403	0,376
ПС	-	-	-	0,367	0,374	0,377
ПЧ	-	-	0,510	-	-	-
ПС + ПЧ	-	-	0,376	-	-	-
АВ	-	-	-	-	-	0,384
БШ	-	0,380	-	-	-	-
О	0,435	-	0,616	-	-	-

Примітка. Парний коефіцієнт кореляції Браує-Пірсона (r) визнається статично значущим при $v = n-2 = 20$ з ймовірністю помилки $<0,1$, якщо $r > 0,360$; с ймовірністю помилки $<0,05$, якщо $r > 0,423$; з ймовірністю помилки $<0,01$, якщо $r > 0,537$.

Показник «Обхват голені», тут простежуються дванадцять випадків сильної кореляційної залежності ($r=0,004-0,267$, при $p>0,05$) та три - середньої ($r=0,376$; $r=0,377$; $r=0,384$).

Виявлені особливості необхідно враховувати при організації тренувального процесу, де ставиться завдання, спрямоване на розвиток швидкісно-силових якостей. Таким чином, кореляційний аналіз взаємозв'язку між фізичним розвитком і техніко-тактичними діями свідчить про те, що антропометричні дані також є передумовою успішного виконання в грі елементів швидкісно-силового характеру нападників, центрових і захисників.

ВИСНОВКИ 1. За результатами проведеного аналізу науково-методичної літератури встановлено, що реалізація технічних дій баскетболістів під час змагальної діяльності потребує високого рівня прояву швидкісно-силових якостей. Попри наявність значної кількості досліджень, спрямованих на вдосконалення процесу спеціальної фізичної підготовки баскетболістів на різних етапах багаторічної підготовки, основною проблемою є пошук сучасних підходів до планування процесу швидкісно-силової підготовки у річному циклі на етапі попередньої базової підготовки з урахуванням раціонального застосування засобів залежно від специфіки змагальної діяльності гравців різного ігрового амплуа.

2. Кореляційний аналіз на загальногруповому рівні визначив, що між основними показниками техніко-тактичних дій змагальної діяльності та рівнем фізичного розвитку при достовірності ($p<0,05-0,01$) у захисників існує слабкий ($r=0,34-0,39$) та середній взаємозв'язок ($r=0,40-0,47$). У нападників виявлено високий взаємозв'язок між показником результативності 2-очкових кидків ($r=0,53-0,57$) та динамометрії правої та лівої руки; динамометрії лівої руки ($r=0,50-0,52$) із загальною кількістю кидків з гри та кількістю 2-очкових кидків; високий зв'язок результативності штрафних кидків ($r=0,50-0,53$) з шириною тазу та динамометрією лівої руки; підбору на своєму щиті ($r=0,52$) з шириною плечей; перехоплення м'яча ($r=0,56$) та обхвату плеча. Також виявлено високі кореляційні взаємозв'язки у центрових, а саме: результативність 2-очкових ($r=0,54$) з довжиною тіла; кількість 3-х очкових кидків ($r=0,57$), результативність 3-очкових кидків ($r=0,57$), загальна кількість кидків з гри ($r=0,62$), результативність кидків з гри ($r=0,55$), результативність штрафних кидків ($r=0,58$), підбір на чужому щиті ($r=0,51$), кількість набраних очок ($r=0,62$) з окружністю грудної клітини.

3. Слід визнати, що морфологічної передумовою успішного розвитку швидкісно-силових якостей у юних баскетболістів 13-14 років може залежати від довжини тіла, маси тіла, ширини плечей, окружності грудної клітки, обхвату плеча і стегна, і все це слід враховувати в основі диференційованої методики підготовки гравців різного амплуа.

Література:

1. Артамонова А.А. Индивидуализация скоростно-силовой подготовки волейболисток учебно-тренировочной группы на основе генетической предрасположенности к развитию определенных физических качеств: автореф. дисс. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теория и методика физического

- воспитания, спортивной тренировки, оздоровительной и адаптивной физической культуры» / А.А. Артамонова. – Шуя, 2011. – 28с.
2. Безмилов М.М. Вплив інтегральних індексів на оцінювання ефективності змагальної діяльності баскетболістів різних амплуа / М.М.Безмилов, О.А.Шинкарук // Теорія і методика фіз.виховання і спорту–2012. - №3. –С.3 – 8.
 3. Власов А. М. Комплексный контроль физической подготовленности и морфофункционального состояния юных баскетболистов 12-15 лет: дисс... канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теория и методика физического воспитания, спортивной тренировки, оздоровительной и адаптивной физической культуры» / А.М. Власов. – М.: 2004. – 142 с.
 4. Гомельский, Е.Я. Техничко-тактическая подготовка баскетболистов 13-14 лет / Е.Я. Гомельский // Спорт в школе. — 2008. №23. – С. 38-48.
 5. Губа В.П. Морфобиомеханические исследования в спорте / Губа В.П. – М.: Спорт Академ пресс, 2000. – 120 с.
 6. Губа В.П., Кващук П.В., Никитушкин В.Г. Индивидуализация подготовки юных спортсменов. М.: Физкультура и спорт, 2009. – 276с.
 7. Дудин Н.П. Исследование морфофункциональных и сенсомоторных характеристик у баскетболистов 13-15 лет / Н.П. Дудин// Наука в олимпийском спорте. – 2002. -№1. – С.65-68.
 8. Еремин И.В. Развитие прыгучести у баскетболистов 15-16лет на основе системной организации скоростно-силовой подготовки: автореф. дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теория и методика физического воспитания, спортивной тренировки, оздоровительной и адаптивной физической культуры» / И.В. Еремин – Майкоп., 2007. – 24 с.
 9. Корнеев Р.А. Организация атлетической подготовки квалифицированных баскетболистов на этапах макроцикла: дисс. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теория и методика физического воспитания, спортивной тренировки, оздоровительной и адаптивной физической культуры» / Р.А. Корнеев. – Малаховка: 2004. – 124 с.
 - 10.Корягин В.М. Система учета тренировочных нагрузок в баскетболе // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту / В.М. Корягин. – 2003. - № 1. – С. 69 - 81.
 - 11.Корягин В.М. Теоретико-методические основы системы подготовки юных баскетболистов / В.М. Корягин // Теорія та методика фізичного виховання. - Харків, - 2011. - № 10. – С. 3 - 7.
 - 12.Поплавский Л.Ю., Хромаев З.М., Мурзин Е.В., Обухов А.В., Защук С.Г. Развитие физических качеств баскетболистов. – Киев, 2006. – 111 с.

Раббимкул Султонов
(Гулистан, Узбекистан)

АТЛЕТИЧЕСКАЯ ГИМНАСТИКА

Атлетическая гимнастика – система разносторонних силовых упражнений, направленных на развитие силы, формирование пропорциональной фигуры и укрепление здоровья. Атлетическая гимнастика укрепляет здоровье, избавляет от многих физических изъянов (сутулость, впалая грудь, неправильная осанка, слаборазвитые мышцы и др.). Режим упражнений в сочетании с рациональным питанием позволяет избавиться от излишних жировых отложений или прибавить в весе в тех случаях, когда это необходимо. Система упражнений тренирует сердечно сосудистую (мышечную массу нередко называют вторым сердцем) и другие жизненно важные системы организма, через развитие мускулатуры активно и благотворно воздействует на работу внутренних органов, делает тело мускулистым и красивым. Позволяет направленно управлять своим телосложением, благодаря упражнениям с гантелями, гириями, штангой, собственным весом (отжимания, подтягивание на турнике), на специальных тренажерах. Способствует достижению высокого уровня силы, развитию выносливости, укреплению нервной системы, исключению или резкому снижению вредного воздействия на организм так называемых факторов риска. Женщинам эти занятия позволяют обрести грациозность, довести фигуру до совершенства, способствуют более быстрому послеродовому восстановлению организма. Гимнастикой решают вопросы досуга молодёжи, отвлекают от вредных привычек, прививают самодисциплину, она является средством активного отдыха и формирования здорового образа жизни. Положительное влияние атлетической гимнастики умножается, если сочетать силовые упражнения с упражнениями на выносливость (бег, лыжи, плавание, велосипед).

Занятия с гантелями в сочетании с другими оздоровительно-физкультурными мероприятиями помогают поддерживать свой жизненный тонус, не позволяют мышцам ослабевать. Гантели можно использовать в любом помещении, просто разнообразя выполняемые упражнения, воздействуя на каждую мышцу всего тела. Предлагаемый ниже гантельный комплекс с успехом может использоваться начинающими атлетами и лицами со средним опытом занятий атлетизмом (до одного года), позволяет подготовиться к занятиям со штангой и на специальных тренажерах, успешно овладеть силовыми и скоростно-силовыми упражнениями.

Для занятий нужен набор разных по массе гантелей (от 5 до 25 кг и более), иначе на определённом этапе, когда организм привыкнет к нагрузкам, рост результативности занятий может приостановиться, а при работе с недостаточной интенсивностью возможны и регрессивные тенденции. Для развития силы и выносливости рекомендуется следующая методика. Начальный вес гантелей должен позволять выполнение 10 – 12 повторений, после чего – отдых до восстановления дыхания, а затем – выполнение очередной серии того же упражнения. Отдых можно постепенно сокращать от 2 мин до 30 с, поднимая тем самым интенсивность тренировок. После достижения 15 повторений во всех подходах в упражнениях для крупных мышц к гантелям добавляется 2 – 3 кг, для мелких групп мышц – 1 кг, начинайте снова работать по 8 – 10 повторений в серии. Начинать занятие необходимо с хорошей разминки (до лёгкой испарины): для этого подойдет любой комплекс утренней зарядки на 5 – 10 мин, без отягощения. Частота занятий – 3 – 7 раз в неделю. Приступать к тренировке следует не позднее, чем за 1 час до и не ранее, чем через 2 часа после еды. По утрам серьезные нагрузки не рекомендуются.

В комплекс включают до 12 – 15 упражнений, а количество серий – в зависимости от физической подготовленности и предыдущей нагрузки. Начинающие в течение 1 – 2 недель выполняют по 1 подходу, затем, в зависимости от самочувствия, добавляют 1 – 2 подхода. Для более слабых групп мышц можно делать впоследствии по 4 – 6 серий, для остальных – 2 – 4 серии. Повторения в сериях выполняются плавно, без рывков, с полной амплитудой. В конце занятий необходимы успокаивающие и расслабляющие упражнения (медленный бег, ходьба, подъём рук в стороны, потягивание). После занятий полезно посидеть или полежать 5 – 10 мин. затем обязательно принять тёплый душ или растереться жёстким мокрым полотенцем.

Комплекс упражнений с гантелями для определённых групп мышц

- **Дельтовидные мышцы.** Жимы гантелей от плеч с разными положениями кистей (вперёд, параллельно). Подъём гантелей вперед (фронтальная часть дельты). Разведение рук с гантелями в стороны (боковая часть дельты). Разведение гантелей в наклоне (задняя часть дельты).

- **Бицепсы.** Сгибание рук с гантелями (стоя, сидя), хват снизу, сверху, параллельно, одной рукой, с опорой локтя в колено, попеременно. Сгибание рук с гантелями, сидя на наклонной скамье, хват ладонями внутрь, вперед.

- **Трицепсы.** Выпрямление руки вверх с гантелью (стоя, сидя), двигается только предплечье, плечо фиксировано строго вверх. Выпрямление рук, лёжа на скамье, хват гантелей ладонями внутрь, плечо фиксировано вертикально, двигаются только предплечья. Выпрямление одной руки (поочередно) назад, в наклоне, плечо фиксировано горизонтально, двигаются только предплечья.

- **Мышцы спины.** Тяга гантелей к поясу в наклоне, другая рука в упоре (колено, табурет). Отведение гантелей назад вверх в наклоне (имитация гребка) с задержкой в верхней позиции на 1 – 2 с. Лёжа животом на скамье, тяга гантелей вверх до сгибания рук или разведение прямыми руками назад вверх.

- **Грудные мышцы.** Разведение рук с гантелями, лёжа на горизонтальной или наклонной скамье (варьировать угол наклона). Отведение выпрямленных рук назад, лёжа на горизонтальной скамье (т. наз. “пуловер”). Жим тяжёлых гантелей лёжа, с различными положениями кистей (ладони вперед, параллельно).

- **Мышцы живота.** Подъём туловища из положения лёжа, руки с гантелью за головой, ступни закреплены. Подъём ног в положении лёжа, гантель прикреплена к ступням, руки в зацепе за головой. Разгибатели спины: Наклон вперед, гантель в руках за головой. Имитация рубки дров с гантелью в руках.

- **Мышцы бедра.** Приседание, руки с гантелями у плеч или опущены вниз. Сидя на высокой скамье выпрямлять ногу с гантелью, прикрепленной к ступне. Лёжа на животе, сгибать ноги с гантелями, прикрепленными к ступням.

- **Мышцы голени.** Подъём на носки, стоя на невысоком бруске, гантели у плеч. Подъём на носок одной ноги, одна рука удерживает равновесие, другая, опущенная, – гантель.

Оздоровительная направленность занятий с гирями заключается в укреплении и развитии мышечной системы, суставов и связок. Развиваются и укрепляются сердечно-сосудистая и нервная системы, значительно увеличивается и специальная работоспособность человека. Методика тренировки заключается в использовании основных закономерностей развития силовой выносливости. С этой целью гиря поднимается максимальное число раз. После отдыха (3 – 4 мин) упражнение повторяется, выполнение упражнения проходит в среднем и медленном темпе. Этот метод может использоваться во все периоды тренировки. Считается, что эффективным является также снижение веса отягощения. Сначала упражнение выполняется с гирей большого веса максимальное число раз. Затем, не отдыхая, выполняется то же упражнение с гирей, но уже меньшего веса и также максимальное число раз. Используется также метод смешанных отягощений, при котором в ходе выполнения одного упражнения от подхода к подходу изменяются вес гири, число повторений и темп выполнения упражнения. Во время тренировки упражнения выполняются в малом (12 подъёмов гири в минуту), среднем (17 – 19) и быстром (23 – 27) темпах. Тренировка в постоянном темпе замедляет рост результатов. Условно принято, что в начале тренировки должны выполняться темповые упражнения (рывки, толчки, швунги), затем жим, тяга и приседания, после которых включают бег и упражнения на расслабление. Важно не допускать одних и тех же упражнений в ходе одной тренировки и их повторения от тренировки к тренировке, т.е. соблюдать

принцип чередования. Обязательными при занятиях с гирями являются врачебный контроль и самоконтроль, позволяющие не допускать резких физических перенапряжений и переутомления.

Для начинающих заниматься с гирями продолжительность тренировки не более 30 мин. Тренироваться рекомендуется 3 раза в неделю. Начинать занятия лучше всего с 16-килограммовых гирь. Примерно через месяц-полтора можно переходить к занятиям с гирями в 24 кг и, наконец, – с “двухпудовиками”.

Количество повторений для каждого упражнения не менее 5 – 6, но не более 15 – 16. При этом необходимо соблюдать правила дыхания. Примерный комплекс упражнений с гирями

- Лежа спиной на скамье, гири у плеч: сгибание и разгибание рук.

- Стоя, гиря в опущенной правой руке: слегка согнув ноги, выполняйте круги гирей вперед и назад.

Повторите левой рукой.

- Стоя, гиря в правой руке у плеча: присядьте, выпрямляя руку, встаньте с выпрямленной рукой, согните руку. Повторите левой рукой.

- Стоя, ноги вместе, гири в обеих руках у плеч: сделайте выпад вправо, приседая на правой ноге и выпрямляя руки над головой: вставая, согните руки к плечам. Повторите упражнение в левую сторону.

- Стоя, гири у плеч: сделайте выпад правой ногой, выталкивая гири вверх на выпрямленные руки. Вернитесь в исходное положение. Повторите выпад левой ногой.

- Широкая стойка, руки вверх, держа гирю за дужку днищем вверх: выполняйте круги туловищем в горизонтальной плоскости сначала в правую сторону, затем – в левую.

- Стоя, лицом к песочной или опилочной яме, гиря в правой руке: выполняйте броски гири поочередно правой и левой рукой с поворотами туловища.

- Широкая стойка, гиря в опущенной правой руке: подбросьте гирю прямой рукой вперед-вверх так, чтобы она вращалась ручкой от себя; поймайте гирю левой рукой и повторите упражнение. Повторите упражнение с вращением гири на себя.

- Стоя на двух стульях, гиря на полу между стульями, наклонитесь и согните ноги в коленях: выпрямляя ноги и туловище, согните руки и поднимите гирю вверх до уровня подбородка.

- Стоя, гири у плеч: слегка согнув ноги в коленях и резко выпрямляя их, вытолкните гири вверх на прямые руки.

- Стоя, гиря в опущенной правой руке: поднимите гирю вверх, глубоко присядьте, не сгибая руку; встаньте на левое колено, левой рукой обопритесь об пол, сядьте на пол, вытяните ноги вперед, а затем ложитесь на спину с выпрямленной вверх рукой; снова сядьте, согните ноги, встаньте, не сгибая правую руку. Повторите со сменой руки.

Домашние занятия атлетической гимнастикой с гантелями и гирями развивают физические качества только до определенной степени. Если это вас удовлетворяет, можно продолжать заниматься, поддерживая достигнутый уровень. Занятия спортивной атлетической гимнастикой предусматривают наращивание объема и интенсивности нагрузок за счёт использования более мощного инвентаря, прежде всего штанги. В этом случае целесообразнее заниматься под наблюдением тренера в клубе или секции по атлетической гимнастике. Необходимо освободиться от примитивных и ошибочных взглядов типа “накачки мышц в кратчайшие сроки” или “бери штангу потяжелее и выжимай её подольше”. Влияние атлетической гимнастики на организм достаточно индивидуально, поэтому необходимо искать свой путь тренировок.

Литература:

1. Здоровье без лекарств: Популярная энциклопедия. – Минск, 1994. 56 с.
2. Уайдер Дж. Как тренируются звёзды. – М., 1997. 134 с.

Ігор Скибицький
(Київ, Україна)

АНАЛІЗ ВПЛИВУ ЗАНЯТЬ АТЛЕТИЧНОЮ ГІМНАСТИКОЮ НА ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ СТАН СПОРТСМЕНІВ

Мета роботи. В зв'язку з всезростаючої популярністю занять атлетичною гімнастикою метою нашої роботи стало дослідження впливу цього виду спорту на функціональний стан організму спортсменів.

Постановка проблеми. Відповідно до наших досліджень тримісячні заняття атлетичною гімнастикою викликали збільшення ваги спортсменів на $\pm 5\%$. При цьому обсяг біцепса збільшився в середньому на 4%, а обсяг стегна (10 см. вище коліна на 6%). Це відповідає даним літератури про те, що заняття атлетичною гімнастикою викликають виражені морфофункціональні зміни (переважно нервово-м'язового апарату), гіпертрофію м'язових волокон, збільшення поперечного розміру м'язів, зростання м'язової маси, сили і силової витривалості [1, с. 253, 2, с.127, 3, с. 51]. І ці зміни в основному пов'язані з тривалим збільшенням кровотоку в працюючих м'язах в результаті багаторазового повторення вправ. Це поліпшує трофіку, (живлення) м'язової тканини [2, с. 127]. Виходячи з цього, виникає питання - чи сприяють ці зміни підвищенню резервних можливостей апарату кровообігу і аеробних (функціональних) можливостей організму спортсменів, які займаються цим видом спорту. Завдання.

1. Визначити вплив занять атлетичною гімнастикою на показники серцево - судинної та дихальної систем організму спортсменів.

2. Визначити оптимальну побудову тренувальних навантажень в процесі підготовки спортсменів, що займаються атлетичною гімнастикою для поліпшення функціональних показників організму.

Відомо, що одним з головних показників здоров'я людини є споживання кисню, скорочено МСК. МСК - це така кількість кисню, яку організм здатний засвоїти (спожити) в одиницю часу (береться за 1 хв). Доведено, що чим більше організм здатний засвоїти кисню, тим більше у нього виробляється енергії, яка витрачається як на підтримку як внутрішніх потреб організму, так і на виконання зовнішньої роботи. Відомо, що кількість кисню засвоєного організмом в одиницю часу є фактором, що лімітує і визначає рівень фізичного здоров'я людини. Максимальне споживання кисню (МСК) в основному залежить від двох факторів: функції киснево - транспортної системи і здатності скелетних м'язів засвоювати надходження кисню. В свою чергу, киснево - транспортна система включає систему зовнішнього дихання, систему крові і серцево - судинну систему. Кожна з цих систем вносить свій внесок в показники максимального споживання кисню (МСК), а порушення якоїсь ланки в цьому ланцюжку може відразу негативно позначитись на всьому процесі. Зв'язок між МСК і станом здоров'я вперше була виявлена американським лікарем Купером. Він показав, що люди, які мають рівень максимального споживання кисню 42 мл. хв. кг. і вище, не страждають хронічними захворюваннями і мають показники артеріального тиску в межах норми. Більше того, був встановлений тісний взаємозв'язок між максимальним споживанням кисню і факторами ризику ішемічної хвороби серця: чим вище рівень аеробних можливостей (МПК), тим краще показники артеріального тиску, обміну холестерину і маси тіла. Мінімальний рівень максимального споживання кисню для чоловіків 42 мл / хв / кг, для жінок - 35 мл. хв. кг., що позначається як безпечний рівень соматичного здоров'я людини. Показники МСК, в свою чергу пов'язані з виконанням бігових вправ та, відповідно з рівнем фізичної підготовки людини [2, с 127]. Для оцінки рівня фізичної підготовки використовується 12 хвилинний біговий тест [1, с. 71].

Тестування 20 студентів у віці 19-20 років, що займаються три місяці виключно силовими вправами за показниками 12 хвилинного бігу дало нам підставу стверджувати, що атлетична гімнастика не покращує життєво необхідні функціональні показники. (До занять результати бігу по тесту Купера становили $2000\text{м} \pm 250$, після тих місяців силових навантажень $+2000 \pm 220\text{м}$, відповідно). При цьому було зафіксовано збільшення ваги студентів в середньому на 5%.

Показники МСК (максимального споживання кисню) погіршилися (46 ± 3 і 45 ± 4 мл.мін.кг.). Крім цього було виявлено, що силові вправи супроводжуються великими перепадами артеріального тиску, пов'язаними із затримкою дихання і натужуванням. Під час натужування, внаслідок зниження притоки крові до серця і серцевого викиду різко падає систолічний тиск і підвищується діастолічний. Відразу після закінчення вправи - внаслідок активного наповнення шлуночків серця кров'ю систолічний тиск піднімається до 180 мм. рт. ст. і більше, а діастолічний різко падає. Відомо, що це, в свою чергу веде до збільшення вмісту холестерину в крові, підвищення артеріального тиску, що в свою чергу підвищує ризик серцево-судинних захворювань. Виходячи з цього, нами було запропоновано спортсменам, які займаються «чисто» атлетичною гімнастикою два рази на тиждень займатись спортивними іграми по 45 хвилин. Після двох місяців такої підготовки було зареєстровано підвищення фізичної працездатності ($2600 \pm 300\text{м}$.по тесту Купера і МПК - 51 ± 4). Отримані результати дають підставу стверджувати про те, що заняття виключно силовими вправами негативно впливають на функціональні показники спортсменів. Згідно сучасних досліджень на основні життєві показники (життєва ємність легенів, серцево - судинна діяльність) позитивно впливають циклічні вправи. Тому є всі підстави рекомендувати чергувати силові навантаження з циклічними вправами великого обсягу.

Виходячи з отриманих результатів, нами було запропоновано спортсменам, які займаються «чисто» атлетичною гімнастикою два рази на тиждень приділяти тренуванням аеробного характеру.

Рекомендації. Починати займатися атлетичною гімнастикою доцільно рекомендувати особам з хорошими показниками серцево - судинної системи. Для збереження здоров'я і життєвих показників включати в тренувальний процес циклічні вправи максимального обсягу.

Висновки.

1. Заняття атлетичною гімнастикою сприяють розвитку фізичних якостей, але погіршують показники працездатності серцево - судинної системи.

2. Для збереження працездатності серцево - судинної системи заняття атлетичною гімнастикою слід чергувати з циклічними, або ігровими вправами.

3. Займатись атлетичною гімнастикою рекомендується особам з високими показниками серцево - судинної системи.

Література:

1. Амосов Н.М. Енциклопедія Амосова - / Н.М.Амосов.- Київ: Здоров'я.-2005.- 820 с .
2. Платонов В.М. Загальна теорія підготовки спортсменів в Олімпійському спорті./В.М.Платонов. Київ: Олімпійська література. - 1997.- 583 с.
3. Шварценеггер А. Новая энциклопедия бодибилдинга./А.Шварценеггер. - М.: 2006. 790с.

Наталья Соловьева, Оксана Назаренко
(Астана, Казахстан)

ПРОБЛЕМА ПРИМЕНЕНИЯ ДОПИНГА В ПРОФЕССИОНАЛЬНОМ СПОРТЕ

В настоящее время в профессиональном спорте обостряется проблема применения допинга. Допинг – вещества, запрещенные к использованию в спорте, повышающие физическую силу и выносливость соревнующихся. Но несмотря на это, спортсмены готовы радовать своих болельщиков победой любой ценой, даже ценой собственного здоровья, а иногда и будущего. А ведь их регулярно проверяют на наличие допинга в крови, а тех, у кого запрещенные вещества были обнаружены, наказывают запретом принимать участие в спортивных соревнованиях. Неужели для спортсменов какие-то медали или денежные вознаграждения дороже собственной жизни?

Допинг – от английского слова “dope” (давать наркотик) означает группу запрещенных к использованию в большом спорте веществ, которые могут применяться как перорально, так и с помощью использования различных мазей, а также путем их введения медицинским шприцом. Допинг позволяет спортсменам на определенное время забыть об усталости, перестать чувствовать боль, а также временно улучшается работоспособность органов чувств человека (повышается острота зрения, слуха). Данные вещества используются многими спортсменами во время тренировок, но перед самими соревнованиями спортсмены используют препараты, устраняющие влияние допинга на организм. Использование допинга запрещено Международным олимпийским комитетом (МОК – далее): одной из миссий МОК (статья 2 Международной олимпийской хартии) является борьба против применения допинга в спорте; также существует Всемирный антидопинговый кодекс, принятый в 2015 году, и непосредственно направленный на достижение вышеуказанной цели.

Допинг употребляется спортсменами еще с глубокой древности. Так, например, известно, что еще в Древней Греции при проведении первых Олимпийских игр участники использовали некоторые виды наркотических грибов, вызывающие галлюцинации. В VI веке до н.э. в Древнем Риме допинг широко использовался среди цирковых артистов, для того, чтобы не чувствовать усталость. В государстве Ацтеков же существовал специальный «допинговый» напиток, основой которого является мед в процессе брожения. При этом употребление данных веществ не считалось каким-либо правонарушением.

Во время проведения Олимпийских игр в Новом времени (с 1896 – по 1968 год) данные вещества также не были запрещены. Так, например, в 1904 году во время Олимпийских игр в Сент-Луисе, США, американский бегун Томас Хикс выиграл марафонский забег после двукратного употребления стрихнина – вещества, которое в умеренных дозах обладает способностью придавать спортсмену выносливость и силу [1, с. 11]. С наступлением Нацистской эры в Германии эксперименты с употреблением допинга продолжают. В 1936 году на Олимпийских играх, которые проходили в немецкой столице – городе Берлине, немецкие спортсмены с легкостью забрали 89 наград, в том числе 33 золотых. Как было выяснено позднее, спортсмены из сборной Германии употребляли инъекционный тестостерон, допинговые свойства которого были открыты во время нацистских опытов над людьми. В 1952 году во время зимних Олимпийских игр, проходивших в норвежском городе Осло, было также найдено множество остатков ампул с содержимым, относившихся к запрещенным препаратам. По сообщениям Итальянской футбольной лиги в 1961 году абсолютное большинство футболистов (а именно не менее 95 %) в течение каждой тренировки использовали допинг [1, с. 23].

Первые же шаги к запрещению использования допинговых веществ были предприняты в связи с летальными случаями спортсменов, которые употребили чрезмерное количество повышающих тонус веществ. Одним из ярких примеров этому является смертельный случай, произошедший с датским велогонщиком Куртом Йенсенем, во время Олимпийских игр в Риме в 1960 году, который выпил большую дозу раникола. После этого и других смертельных случаев, получивших огромный общественный резонанс, в 1962 году во время Олимпийских игр в Хельсинки (Финляндия) была введена выборочная проверка препаратов, применяемых спортсменами перорально. В том же 1962 году в Москве была проведена сессия Международного олимпийского комитета, основным результатом которой являлась рекомендация о борьбе с использованием допинга разными олимпийскими комитетами и спортивными организациями всех стран мира. Поворотным моментом в запрещении допинга является создание в 1967 году Медицинской комиссии МОК, которая начала свою деятельность в 1968 году во время зимних игр в Гренбле (Франция) и летних игр в Мехико (Мексика). Основная деятельность Медицинской комиссии направлена на выявление случаев использования допинга среди спортсменов, использование которого с данного момента запрещено. Создание Всемирного антидопингового агентства (ВАДА) и принятие в 2003 году первого Антидопингового кодекса установило новые правила контроля над каждым спортсменом, а также определило понятие допинга и тех веществ, которые к нему относятся. Принятие в 2015 году нового Антидопингового кодекса закрепило и разъяснило некоторые юридические вопросы, касающиеся ужесточения санкций за использование допинговых веществ.

Последнее громкое дело, связанное с употреблением допинга, произошло в России в 2015 году. В результате расследования, проведенного МОК, было выявлено, что спортсмены, вступающие за сборную России по легкой атлетике на международном уровне, неоднократно употребляли допинг. Этому способствовали врачи и тренеры, которые содействовали распространению и употреблению

спортсменами запрещенных веществ, а также лаборатории, которые уничтожали результаты допинг-теста. Те же спортсмены, которые отказывались принимать допинг, к соревнованиям не допускались. Все же это стало возможным, в соответствии с докладом МОК благодаря тому, что чиновники Российской Федерации давали взятки главе IAAF (Международной Организации по легкой атлетике) Ламину Диаку, который 4 ноября 2015 года был арестован. Основным итогом данного скандала стала рекомендация МОК о пожизненном отстранении от соревнований 5 спортсменов, а также 5 тренеров и о необходимости дополнительного расследования в отношении еще 4 российских легкоатлетов. Российская Федерация легкой атлетики свою вину отрицает.

Итак, рассмотрим понятие допинг более детально. Согласно Антидопинговому кодексу списки запрещенных веществ обновляются и публикуются один раз в год. При этом их использование запрещено как во время соревнований, так и во внесоревновательный период. Вещество считается запрещенным, если оно соответствует двум из трех следующих критериев: 1) данное вещество способно улучшать или улучшает спортивные результаты; 2) оно представляет потенциальную или реальную угрозу для здоровья; 3) его применение противоречит духу спорта. При этом каждый спортсмен имеет право обратиться ВВАДА с вопросом о разрешении применения данного вещества или метода в спортивной деятельности.

Из предыдущего абзаца можно сделать вывод, что допинг запрещен по двум причинам: 1) применение допинга противоречит правилам честных и равных условий для всех спортсменов; 2) – самая главная причина – после того, как все положительные эффекты от использования допинга проходят, наступают так называемые отрицательные последствия, которые могут привести к непоправимому вреду здоровью.

В настоящий момент к допинговым веществам относятся следующие субстанции:

1. Стимуляторы (стимуляторы центральной нервной системы симпатомиметики анальгетики);
2. Наркотики (наркотические анальгетики);
3. Анаболические стероиды и другие гормональные анаболизирующие средства;
4. Бета-блокаторы;
5. Диуретики.

В первую группу входят такие вещества, как психомоторные стимуляторы (кокаин, кофеин, домитилам и др.), симпатомиметические амины (эфедрин), сердечные стимуляторы ЦНС (стрихнин). Данные препараты могут вызвать у человека прилив бодрости, чувство азарта, но обратной стороной монеты могут оказаться следующие последствия: потеря способности обдумывать свои решения, перенапряжение, сонливость, истощение нервных клеток, бессонница, дрожание конечностей, потеря аппетита, рвота, усиленное потоотделение, сыпь [2, с. 43].

Наркотики (морфий, марихуана и др.) имеют сильное болеустрояющее влияние. Так, некоторые спортсмены используют их, чтобы продолжить соревнования после получения травмы. Отрицательный эффект заключается в том, что после употребления наркотиков возникает чувство эйфории. При дальнейшем использовании наркотических веществ у человека возникает привыкание к ним, называемое наркоманией, которая, в свою очередь, приводит к таким последствиям, как импотенция, судороги, умственная отсталость.

Анаболические стероиды (дианабол, неробол, стенолон, неробол и др.) - стимулируют ускоренный синтез белка и, как следствие, происходит увеличение мускулатуры тела. Существуют следующие побочные эффекты: разрушение печени, почек, закупорка желочновыводящих путей, желтуха, нарушение процесса образования мочи, атрофия яичек, импотенция, гибель плода при беременности, желудочно-кишечные кровоизлияния, сахарный диабет, несахарный диабет и др. [2, с. 45].

Бета-блокаторы (адренолитики – анаприлин, надолол, метапролол и др.) - повышают тонус бронхов и периферических сосудов, адаптируют организм к большим физическим нагрузкам, повышают работоспособность, исчезает чувство страха, появляются смелость и решительность. С другой стороны употребление бета-блокаторов может привести к гипертонии, инфаркту миокарда, сонливости, тошноте, а также к депрессии [2, с. 46].

Диуретики – стали запрещенным препаратом в 1986 году. Они используются для резкого снижения веса, что может быть опасно для спортсмена, а также для мгновенного выведения из организма других допинговых веществ. Резкое снижение веса же опасно тем, что оно сопровождается большой потерей воды, а, следовательно, дегидратацией организма. Помимо этого уменьшается артериальное давление, падает работоспособность организма.

Тестирование спортсменов на наличие допинга в крови проходит перед и после всех соревнований, как национальных, так и международных. Право проводить такое тестирование имеется как у Международной антидопинговой организации, так и у национальных. При этом спортсмен может быть протестирован в любое время по запросу данных организаций. Само тестирование состоит из двух этапов – проб: проба А и проба Б. Проба А означает тестирование спортсмена на наличие допинговых веществ в моче. Если проба А положительная, то проводится проба Б уже в присутствии самого спортсмена, которая позволяет выявить какие вещества в каких дозах употреблялись спортсменом в течение последних 10 месяцев. В случае обнаружения допинговых веществ в пробе Б Антидопинговая служба проводит слушания, на которых спортсмен должен доказать свою невиновность. В случае если спортсмен

признається виновним, то он лишается всех медалей, очков и призов, полученных в ходе соревнований [3, с. 25].

В настоящее время достаточно жестки санкции для спортсменов, нарушивших допинговые правила. Если спортсмен не смог доказать, что употребление допинга было непреднамеренно или же данное запрещенное вещество входит в класс «особых субстанций» (вещества, которые также могут использоваться для иных целей, нежели достижение высоких спортивных результатов), то в этом случае срок дисквалификации для спортсмена составит 4 года. Также 4 года дисквалификации полагается за отказ спортсменом на сдачу проб, а также в случае препятствия проведению тестирования на взятие анализов спортсменом. При попытке распространения запрещенных веществ нарушителю грозит пожизненная дисквалификация от участия в соревнованиях. В случае если спортсмен отказывается дать информацию МОК о своем местонахождении или же нарушение допинговых правил было ненамеренным, то по отношению к правонарушителю будут применены санкции в размере 2 лет отстранения от участия в спортивных соревнованиях [4].

Таким образом, можно сделать вывод, что допинг является очень острой проблемой, существующей в большом спорте. Его можно назвать спортивной «чумой», так как по количеству использований он равен количеству погибших от данной болезни. Поэтому остается надеется, что спортсмены и их тренеры будут всегда придерживаться этических принципов - руководствоваться правилами «честной игры», дабы не подводить самих себя, а также страну, под флагом которой они выступают.

Литература:

1. Грецов А. Г. // Грецов А. Г. Мы за честный спорт. Беседы о допинге –Санкт-Петербург: ФГБУ СПб НИИФК, 2014 –51 с.
2. Семенов В. // Семенов В. В. Лекарственные средства в спорте –Москва: АСТ, 1994 – 127 с.
3. Родченков Г. // Родченков Г. Борьба с допингом в спорте: 2004-й, олимпийский, год - М.: Легкая атлетика, 2004. – 58 с.
4. Всемирный антидопинговый кодекс 2015 г. М. - 2015.

СЕКЦІЯ: ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

**Umarova O., Farxodova Sh.
(Samarqand, O'zbekiston)**

**O'ZBEK VA INGLIZ TILLARI FRAZEOLGIK BIRLIKLARINING ASOSIY STRUKTURAVIY-GRAMMATIK
BELGILARI**

Qadim zamonlardan til masalasi ulamolarning diqqat-e'tiborini o'ziga jalb etib kelmoqda. Qadimgi davr falsafasida, xususan Platon, Sokrat, Aristotel kabi Yunonistonning buyuk filosoflari asarlarida til to'g'risida maxsus qarashlar mavjud. Aristotel o'zining mantiq to'g'risidagi ta'limotini yaratganida til, xususan muomalada bo'lgan til masalasiga asosanib uning qonunlarini ochib beradi.

XVIII asrlarga kelib tilning falsafiy tahlili masalasiga qiziqish keskin oshib ketdi. Nemis tabiatshunos olimi V. Gumboldt (1767-1835) bu masalaga yuzlanib, til o'ziga xos real hodisa bo'lib, o'zini o'zi rivojlantiradi, o'zini o'zi ishlab chiqaradi, deydi.

Til vositasida deyarli hamma narsani qamrab olish mumkin, jumladan adabiyotning tasvir doirasi ham beqiyos imkoniyatlarni amalga oshiradi. Bunday tasvir doirasini kengaytirishda asar mualliflari o'z imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda paremiologik birliklardan, frazeologik birliklar va hokazolardan keng foydalanadilar. Ma'lumki, yaratgan asarning matni asosan adabiy til hisoblansa ham, nutqiy vaziyatlarni ifodalash uchun so'zlardan foydalaniladi, hamda adabiy til bilan jonli so'zlashuv tili doimiy aloqada bo'ladi.

Chunonchi, frazeologiya ilmining asoschisi, akademik V.V.Vinogradov frazeologik birliklarning turli protsesslarini tashkil topishining asosiy belgilarini o'rganib, so'zlarni aniq sintaktik va stilistik holatlarda joylashuvini ham frazeologik birliklarning shakllanish sabablaridan hisoblaydi. Frazeologik birliklarda esa, so'zlar bir-birlariga yaqin bog'langan.

Frazeologik birlikning shakllanish tarixi xalq tarixi, madaniyati, dunyoqarashi bilan uzviy tarzda bog'langan. Iboralar - so'zlar birikmasi bo'lib, semantic jihatdan butun, umumlashgan ma'noni anglatadigan, nutqqa tayyor holda kiritiladigan lug'aviy birlikdir. Iboraning ko'chma ma'noga asoslanishi, obrazlilik uning tasvir imkoniyatlarini kengaytiradi. Shu jihatdan badiiy asar tilida iboralar tasvir vositasi sifatida xizmat qiladi. Iboralar majmumi bir tushunchani evfemistik ifodalashda ham alohida funksional – semantic qimmatga egadir.

Frazeologiyada iboralar (turg'un birikma) o'rganiladi. Ma'nosi odatda bir so'zga teng keladigan so'zlar yig'indisi *iboralar* deyiladi. Iborada so'zlar o'z ma'no mustaqilligini yo'qotgan holda kelib, asosan ko'chma ma'noga asoslanadi, hissiy-ta'siriy bo'yoq mavjud bo'ladi. Masalan: ko'ziga cho'p solmoq (aldamoq), ilonning yog'ini yalagan (ayyor), xamirdan qil sug'urganday (oson).

Frazeologik sinonimlar – iboralar sinonimligi hisoblanadi. Chunonchi quyidagi iboralarga ahamiyat bering: qo'lni yuvib qo'ltiqqa urish-hafsalasi pir bo'lish; kayfi uchib ketdi-yuragi yorilayozdi, og'zi qulog'ida-boshi osmonda-hursand va hokazo.

Til birliklari bir xil ma'noga ega bo'lish hodisasi sinonimiya deyiladi. Bu hodisa qanday til birliklariga xosligiga qarab, lug'aviy (leksik) sinonimiya, frazeologik sinonimiya, sintaktik sinonimiya kabilarga bo'linadi.

Frazeologik omonimlar – iboralar omonimligi hisoblanadi. Masalan, quyidagi iboralarda kuzatiladi: boshga ko'tarmoq (hurmat qilmoq, to'palon qilmoq); ko'z yummoq (vafot etmoq, e'tiborsizlik qilmoq); dam bermoq (hordiq, havo yubormoq, damini berib tashlab ketmoq).

O'zbek va ingliz tillaridagi frazeologik materiallar ulardagi asosiy so'zining leksika va grammatik jihatdan ko'p ma'noli ekanlik xususiyatiga ega. Bu xususiyat iboraning asosiy so'zi leksika va grammatika jihatidan ko'p ma'noli ekanligi jihatidan amalda ushbu ikki tilda ham so'z turkumlarining hamma qismlariga taalluqli bo'ladi. Frazeologik birliklarning bu belgilarni hisobga olgan holda ularni so'z yasash strukturasi bo'yicha quyidagi besh turga ajratish mumkin:

- 1) fe'lli frazeologik birliklar;
- 2) ismli frazeologik birliklar;
- 3) adverbial frazeologik birliklar;
- 4) yuklamalar orqali yasalgan frazeologik birliklar;
- 5) undov orqali yasalgan frazeologik birliklar.

O'zbek va ingliz tillaridagi frazeologik birliklarining eng katta qismini fe'lli frazeologik birliklar tashkil etadi. Shuningdek ular o'z strukturasi, asosiy fe'lli komponentining tusilish jihatlari, leksik-grammatik jihatlarning ifodalanishi va ularning boshqa so'z turkumlari bilan ma'no jihatidan bog'lanishi va har ikki tilda ham o'zlarining tuzilish jihatidan boy ekanligi bilan farqlanadi.

Frazeologik birliklar so'z ichida muntazam takrorlanish va yangilanish xususiyatiga ega bo'lib, muntazam takrorlanish va yangilanish natijasida faqatgina iste'moldagi namunalari u yoki boshqa tilning frazeologik majmo'iga kiradi. Hosil bo'lgan iboralarning frazeologik birlik bo'lishi uchun til egalari bularni bir butun, tayyor strukturaviy va semantic jihatdan shakllangan birlik sifatida qabul qilishlari lozim. Bu narsaga esa nutq jarayonining o'zida emas, balki faqat nutq jarayonidan so'ng imkon yaratilishi mumkin. Masalan, ingliz tilidagi bu frazeologik birliklarni namuna sifatida keltiramiz: *twiddle one's thumbs*; *to have kittens*; *hand smb a lemon*; *add winds to smb. (smth)*; *give wings to smb. (smth)*; *one's mruth smit*; o'zbek tilida: tilni xomush saqlash; sirni fosh qilish; og'iz ochmaslik: nafas muzlanishi va hokazo.

Odatda erkin tarzda xuddi shu komponentlardan tashkil topgan analogik tizimlar frazeologik birliklar sirasiga kirmaydi. Ko'pincha frazeologik birliklar oddiy iboralardan ko'ra, qo'shimcha leksik va grammatik xususiyatlarga ega bo'lilishi kerak, masalan, o'zbek tilidagi 'ozini yuqotish, o'z oyog'iga bolta urmoq, yara ustiga tuz sepish, ta'magirlik qilmoq, ingliz tilidagi to cook one's goose; not to know if one is standing on one's head or one's heel; add fuel to the fire va hokazolar bunga misol bo'lishi mumkin.

Frazeologik birliklarning shakllanishiga asos bo'lgan frazeologizmning semantic strukturasi hamma elementlari bir-biri bilan yaqin aloqada bo'lgan mikrosistemaga qiyoslash mumkin. Ta'kidlash joizki, doimiy mutanosiblik semantic va grammatik namunalar o'rtasida doimiy mutanosiblik bo'lmaydi.

Bitta semantic modelning o'zi turli strukturaviy frazeologik birlik sxemalarda amalga oshirilishi mumkin. Masalan, cut one's coat according to one's cloth frazeologizmida (aynan tarjimai: "palto yoqasini ertish") – bir ammallab kun kechirish; make both ends meet (aynan tarjimai: «narsaning ikkala uchi bir-biriga tegishi uchun harakat qilmoq») - ikkala uchini bir-biriga tekkizish.

Sharl Belli o'zining «Fransuz stilistikasi» asarida birinchi bo'lib, frazeologiyani leksikologiyaning alohida bir bo'lagi hisoblab, ularning asosiy so'z yasash xususiyatlarini ta'kidlab o'tadi. Frazeologik birlikga, shu jumladan bir-biriga mustahkam bog'langan, oddiy so'zlashuvda ishlatiladigan va almashtirilmaydigan so'zlar guruhini kiritadi.

Ta'kidlash joizki, frazeologik birliklar strukturasi masalasida hozirgi frazeologizmida aniq bir fikr mavjud emas. Jumladan shunday fikrlar mavjudki frazeologik birliklar strukturasi deb ayrim tadqiqotchilar iboralar yasashga mos keladigan tarkiblarni tushunadilar. Masalan, frazeologlar N. N. Amosov, A. N. Babkina, S. N. Ojegova va boshqalar o'z ishlarida mahdud bir doirada frazeologik birliklar nominative vazifasini bajarib, faqat so'zning ekvivalenti sifatida qatnashishi kerak deb hisoblaydilar. Bu holatda mazmunning nominative emas, balki predikativ vazifasini bajaradigan gaplarni hisobga olganda frazeologik birliklarning shakllangan strukturasi buzulgandek ko'rinadi. Natijada, gap strukturasi ega bo'lgan frazeologik birliklarni frazeologizmlar tarkibidan chiqarib tashlashga to'q'ri keladi.

Ikkinchi guruhdagi tadqiqotchilar hozirgi paytda ko'pchilik tomonidan qo'llaniladi va ular frazeologik birliklar strukturasi turli navdagi mustahkam shakllangan gaplarni ham kiritadilar. Ushbu maqolada biz ham keng ma'noda ishlatiladigan frazeologik birliklarni qollaymiz, chunki frazeologik birliklar ham gap strukturasi qat'iy o'rmashib olishadi.

Frazeologik birliklar strukturasi tahlil etish natijasida ma'lum bo'ladiki, o'zbek va ingliz tillaridagi frazeologik birliklarning grammatik tuzilishi ham har ikki tilga umumiy bo'lgan yoxud xos bo'lgan belgilar orqali amalga oshiriladi. Umumiy tarzda quyidagi grammatik belgilarni har ikki tilda mavjud bo'lgan shakllanish uslublari sifatida keltiramiz:

1. Frazeologik birliklarning grammatik xususiyatlari belgisi:
 - asosiy so'zning morfologik usulda ifodalanishi;
 - frazeologik birlik komponentlari shakllanishining morfologik xususiyatlari;
 - frazeologik birliklarda komponentlarning sintaktik-grammatik vosita va usullari;
 - frazeologik birliklarning sintagmatik tuzilishi va ularning shakllanish belgilari;
 - frazeologik birliklarda komponentlarning joylashish tartibi.
2. Frazeologik birliklarning semantic-sintaktik munosabatlari:
 - komponentlar o'rtasidagi sintaktik-semantik aloqalar;
 - frazeologik birliklar tarkibida so'zlarning semantic-grammatik xususiyatlari.
3. Miqdor jihatidan shakllanish belgilari:
 - bir tarkibdan iborat frazeologik iboralar;
 - ikki tarkibdan iborat frazeologik iboralar: one summit units, two summit or multisummit units

A. M. Smirnitkiy fikri bo'yicha.
4. Frazeologik birliklarning kategorial-grammatik belgilari.

Quyida keltirilgan frazeologik birliklar bitta frazo-semantik guruhga birlashib, inson xarakterining ijobiy xususiyatlarining semantic modelini tashkil etadi: all three; clever Dick; a walking encyclop(a) edia; smth on the ball; a high mind; a big heart; go it alone; a self-made man; do for oneself; go on one's own hours; play a straight bat; treat smb white va hokazo.

Yuqorida keltirgan misollardan kelib chiqib ingliz va o'zbek tillaridagi ot orqali yasaladigan frazeologik birliklarni quyidagi navlarga ajratish mumkin: substantiv frazeologik birliklari; adyektiv frazeologik birliklari; kvantitativ frazeologik birliklari; pronominal frazeologik birliklari. Ta'kidlash lozimki, adverbial frazeologik birliklarida asosiy so'z vazifasini ravish bajaradi.

Ta'kidlash joizki, bu kabi semantikaga ega bo'lgan qo'ma sifatning mavjudligi barcha tillarga xos hodisa sanalmaydi. Biroq bunga o'xshash holatlar tilda boshqa leksik va sintaktik birliklar, xususan, frazeologizmlar misolida keng uchrashi mumkin. Komparativ qurilmalarni ularning xil-maxil shakli ifoda vositalari nuqtai nazaridan o'rganib qiyoslash semantikasi ularning sinonimik qatorlari jihatidan organish bilan barobardir. Bu turdagi semantic hodisalar tilda ko'pchilikni tashkil etadi. Tilning qiyosiy darajasi nafaqat morfologik yoki sintaktik hodisa, balki frazeologik hodisa hamdir. Binobarin, ob'ektiv borliq va til sistemasi uchun nutqiy muloqotni amalga oshirish jarayonida qanday birlikning, hamda, so'z yasovchi, leksik, grammatik, sintaktik yoki frazeologik birliklardan qay birining tanlab olinishi muhim emas, balki, ularning ma'lum ma'noviy mazmunni ifodalashi hamda aniq kommunikativ vazifani amalga oshirishi masalasi muhim hisoblanadi. Inglizcha komparativ frazeologik birliklarda quyidagilarni misol tariqasida keltirish mumkin: as dull as ditch water; as large as life; as pleased as Punch; as cool as cucumber. as mad as March hare; as good as gold.

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqqan holda komporativ frazeologik birliklarni darajani ifodalash vositalarining boy sistemasiga ega bo'lgan, shuningdek, frazeologik birliklar turi sifatida talqin qilish mumkin.

So'zlarning qayd etilgan leksik-grammatik razryadlari namuna strukturasiida mustaqil bo'lmagan sozlar sifatida qatnashishi mumkin. Namunalarning grammatik birikmasi sifatida grammatik vositalar ishlatilishi mumkin. Yuqorida qayd etilgan elementlar o'zbek va ingliz tillaridagi frazeologik birliklarda namuna yasovchi elementlar bo'lib xizmat qiladi.

Ko'p tillarning frazeologiyasida so'z yasash tuzilmasining modellashtirishi qabul qilingan. Ammo bugungacha modellashtirish jarayoninig aniq bir usuli yo'lga qo'yilmagan. A. I. Molotkov, frazeologizmning taniqli tadqiqotchilaridan biri ta'kidlaganidek, frazeologik birliklari so'zlardan emas, balki komponentlardan iborat. Birinchidan frazeologizmlar tarkibida so'z mavjud emas, ikkinchidan uning komponentlari gapdagi so'lar bilan aloqada bo'lmaydi. Tadqiqotchining fikriga ko'ra, frazeologizmlarning o'rganishida asosiy e'tibor uning komponentlariga emas, balki til birligi sifatida frazeologizmning o'ziga qaratish kerak bo'ladi.

Shu tariqa, frazeologik birliklarning turli modellarining shakllanishida, qaysi real semantic va grammatik modelni ifodalashiga qarab, ot, fe'l, sifat, son va so'zning boshqa bo'laklari qatnashishi mumkin. Model asosini leksik-grammatik xususiyatlariga qarab, tayanch so'z ifodalaydi. Model strukturasiida so'zlarning leksik-grammatik razryadlari ko'makchi so'zlar sifatida qatnashishi ham mumkin. Modelning grammatik shakllanishida esa, ko'makchilar grammatik vositalari sifatida ishlatiladi. Ushbu elementlar o'zbek va ingliz tillarida modellashtiruvchi elementlar hisoblanadi.

Adabiyotlar:

1. O'rinboyev B. O'zbek so'zlashuv nutqi sintaksisi. – T. O'zbekiston, 1974.
2. Арсеньева. Сопоставительный анализ фразеологических единиц., Казанский Университет, 1989
3. Виноградов В.В. Основные понятия русской фразеологии как лингвистической дисциплины // Виноградов В.В. Избр. труды: Лексикология и лексикография. – М., 1977
4. Молотков А.И. Основы фразеологии русского языка. – Л.: Наука, 1978
5. Рубинчик Ю.А. Основы фразеологии персидского языка. – М: Наука, 1981
6. Телия В.Н. Семантическая структура фразеологизмов-идиом и принципы их фразеологической обработки // Фразеологизм и его лексикографическая разработка. – Минск, 1987
7. Шанский Н.М. –Лексикология современного русского языка. -М., 1982
8. Арсеньева. Сопоставительный анализ фразеологических единиц., Казанский Университет, 1989
9. Васильев Л.М. *Современная лингвистическая семантика*. М., 1990
9. Степанов Ю.С. *Семантика*. – Лингвистический энциклопедический словарь. М., 1990

Vahidov A., Shukurov F.
(Samarqand, O'zbekiston)

FORS TILIDAGI QO'SHMA FE'LLAR MISOLIDA ARABIZMLARNING FUNKSIYALASHTIRILISHI

Fors tilida o'zlashtirilgan arabcha soz'lar funksional xarakterlariga ko'ra ikki guruhga bo'linadi: 1) fors tilidagi leksik birliklari sifatida ishlatiladigan so'zlar, 2) fors tilida keng ishlatiladigan arabcha so'zlar, ya'ni faqat grammatik jihatidan ushbu tilning qonuniyatlariga moslashtirilgan so'zlar. Bu zikr qilingan ikki guruhdagi so'zlarni muayyan bir tildagi ma'naviy merosini tahlil etish natijasida bu mas'ala oydinlashadi. Masalan, agar birinchi guruhdagi so'zlarni ajratib, arab tilidan boshqa tilga kirgan deb hisoblasak, ikkinchi guruhdagi so'zlarni bu turga mansub deb bo'lmaydi,

Ma'lum bir tilning ma'naviy merosidagi o'zlashtirilgan so'zlarni tahlil etish natijasida, o'zlashtirilgan so'zlarni arabizmlar deb nomlanishdan ko'ra o'zlashtirilgan so'zlar tushunchasi kengroq ma'noda ishlatilishi mumkin, zero ushbu faqat grammatik jihatidan ushbu tilning qonuniyatlariga moslashtirilgan so'zlar birinchi guruhning, ya'ni leksik birliklari sifatida ishlatiladigan so'zlarning bir bo'lagi hisoblanadi.

Yuqorida ta'kidlanganimizdek, fors tilidagi adabiy-badiiy asarlarning otga taalluqli bo'lgan leksik birliklari sifatida ishlatiladigan so'zlarning katta bir qismini arab tilidan o'zlashtirilgan masdar, ya'ni fe'llarning noaniq shaklidagi so'zlar tashkil etadi.

Fors tilining adabiyot sohasiga mansub asarlarini tahlil etish natijasida, shunday xulosa chiqarish mumkinki, fors tilida qo'shma fe'llar ma'lum so'zlarning uzoq ta'rixiy muddat davomida, asta-sekin xususan uning leksikasida mustahkam joylashib oladi. O'zlashtirilgan arabcha so'zlar leksik birliklarida ishtirok etib, predmet semantikasini ifodalaydi. Grammatik jihatidan ushbu tilning qonuniyatlariga moslashtirilgan so'zlar esa, xususan forscha fe'llar ko'makchi vazifasini bajaradi. Shu bilan birga, bu jarayonda faqat grammatik jihatidan ushbu tilning qonuniyatlariga moslashtirilgan so'zlar eng muhim morfologik funksiyalarni bajaradi. Bu holatda ot shu kabi iboralar tarkibida qatnashib fe'lga xos bo'lgan xususiyatlarga ega bo'ladi. Shu tariqa, forscha ko'makchi fe'llar o'zining turli ma'nolarni bildiradigan leksik – sintaktic funksiyalari bilan birga, shaxs yoki predmetning grammatik xususiyatlarini, xususan semantic jihatlarini kengaytirishiga imkon beradi.

Odatda qo'shma fe'l tarkibida kelganida, forscha fe'l orqali ifodalangan componentning ta'siri zaiflashadi. Buning natijasida, ko'makchi fe'l shaklida kelgan forscha fe'llar ikkinchi darajali bo'lakga aylanadi.

Masalan, *tasarro'f kardan* qo'shma fe'li klassik fors adabiyoti, ayniqsa she'riyatda «suvga loy qo'shish» ma'nosida ishlatilgan. Chunonchi, Nizomiy Ganjaviyning «Maxzan ul-asror» dostonining quyidagi misrasida *tasarro'f kardan* qo'shma fe'li shu ma'noda ifoda etilgan:

در گل و آبی چه تصرف کنی

Nega loyni suvga aralashtirasan?

Ammo bu qo'shma fe'l hozirgi fors tilida quyidagi ma'nolarda ishlatiladi:

1) Egallamoq; 2) zabt etmoq; 3) o'zgartirmoq, o'zgartirish kiritmoq.

«*Tasarro'f kardan*» kabi fe'llarni Nizomiy Ganjaviy davridagi va hozirgi fors tilidagi ma'nolarini bir-biridan «uzoqlashish» sabablarini izohlashga hojat yo'q, zero ma'lumki uzoq tarixiy protsessda so'z o'z asliy ma'nosini yo'qotishi tabiiy hol. Xuddi shunday semantic farqiyatni «*tafreg'e kardan*» fe'lida ham kuzatish mumkin. «*Tafreg'e*» aslida arabcha «*tafriqa*» so'zidan olingan. Klassik asarlarda *tafreg'e kardan* fe'li ajratmoq, asosan mevalarni, qo'lga kiritgan mahsulotlarni ajratish ma'nosida ishlatilgan.

Hozirgi fors adabiy tilida esa bu qo'shma fe'l yuqoridagi ma'noda, aytish mumkinki umuman ishlatilmaydi. Hozirgi fors adabiy tilida «*tafreg'e kardan*» fe'li adovat urug'ini sepmoq, ajratmoq ma'nolarini beradi.

«*Sabuhi kardan*» fe'li may ichmoq ma'nosida ishlatilgan:

شب که صبوحی نه به هنگام کرد

خون زیادش سیه اندام کرد

Kechqurun sharobni o'z vaqtida ichmaganligi uchun,

Ko'proq qon yig'ilib uning badanini qoraytirdi.

Yoxud Abdurahmon Jomiy «*Bahoriston*» asarida keltiradi:

در سحری که پادشاه صبوحی کرده بد این ابیات را بر آهنگ عود ساز کرد و بخواند

Podshoh ertalab sharob ichkan paytida ushbu baytlarni ud ohangiga moslashtirib kuyladi.

Hozirgi fors tilida «*sabuhi kardan*» fe'li uchratmaydi, balki arabcha «*sabuhi*» so'zi forscha «*zadan*» ko'makchi fe'li bilan birga – «*sabuhi zadan*» shaklida kelib, «ertalab may ichmoq» ma'nosini bildiradi.

Tartib so'zi arabcha bo'lib, nizom, intizom, narsalarni martaba yoki biron belgisi jihatidan joylashtirish ma'nosini beradi. Mulham Buxoroiy aytadi:

چو ترتیب توصل خورد برهم

جدا شد بند بند قیس از هم

Uchrashuv tartibi barham topganidan keyin,

Qaysning go'yoki a'zoyi badani bir-biridan bo'linib ketdi.

«*Tartib*» so'zidan «*tartib kardan*» qo'shma fe'li – tartibot jori etmoq ma'nosida ishlatilgan. Chunonchi Nizomiy aytadi:

شاه که ترتیب ولایت کند

حکم رعیت بر رعیت کند

Shoh, ya'ni mamlakatda tartibotni joriy etadigan kishi,

Raiyat, ya'ni xalqning manfaatlarini ko'zlab ish tutishi lozim.

Hozirgi fors tilida «*tartib kardan*» qo'shma fe'lining ishlatilishi kuzatilmaydi va hozirgi forscha lug'atlarda ham qayd etilmagan. Hozir shu fe'lga semantic jihatidan yaqinroq «*tartib dodan*» fe'li ishlatiladi va tartibga keltirmoq ma'nosini bildiradi.

Klassik asarlarda keltirilgan «*raf' kardan*» fe'li arabcha «*raf'*» – ko'tarmoq so'zidan kelib chiqadi. Avfiy Buxoroiy aytadi:

«این معنی بخدمت خلیفه رفع کردند»

Bu (ma'nodagi) gapni xalifaga (cha) etkazdilar.

Hozirgi fors tilida esa, bu fe'l bartaraf etmoq ma'nosida ishlatiladi. Shularni hisobga olib, xulosa chiqarish mumkinki, «*raf' kardan*» fe'li klassik asarlarda bir-biridan butunlay farq qiladigan ikki ma'noda keltirilgan: 1) ko'tarilmoq 2) bartaraf etmoq.

Buning sababini aniqlash uchun arab tilidan olingan «*raf'*» so'zining kelib chiqqan manbasini ko'rib chiqamiz. Arab tilida *raf'* so'zi «*raf'un*» tarzida ifoda etilib, «*rafa'a*» - birinchi bob fe'lining masdar shaklini bildiradi. «*Raf'un*» so'zi boshqa ma'nolari bilan birga, «*ko'tarmoq*» va «*bartaraf etmoq*», «*barham bermoq*» ma'nolarini ham ifodalaydi. Bundan xulosa chiqadiki, o'rta asrlarda fors tiliga arab tilining ta'siri kuchli bo'lib, «*raf'un*» kabi so'zlar avval hamma ma'nolarida ishlatib kelgan. Keyinroq bunday fe'llar, jumladan «*raf' kardan*» fe'li o'zining birinchi ma'nosini yo'qotib, ikkinchi ma'noda ishlatilgan. Bu holatni nafaqat fors tilida, balki boshqa tillarda ham kuzatish mumkin. Shu bois keltirilgan misollardan xulosa chiqarib aytish mumkinki, faqat grammatik jihatidan fors tilning qonuniyliklariga moslashtirilgan arabcha so'zlar va ko'makchi vazifasini o'tadigan forscha fe'llardan tashkil topgan qo'shma fe'llar analitik tuzilishi jihatidan klassik fors adabiyotida muhim semantic xususiyatlarga ega ekanlar. Bunday fe'llar u yoki bu darajada hozirgi forscha variantlaridan farq qiladilar.

Bu holat, albatta tabiiy hodisa hisoblanadi chunki, birinchidan o'rta asrlarda yaratgan adabiy-badiiy asarlar, so'zlarning kontekstual-uslubiy ahamiyati va semantic jihatlarini yoritishda muhim omil hisoblanadi. Ikkinchidan, ushbu asarlar yuz yillar oldin ijod qilinib, ularning mualliflari ham arab va fors tillarining bir-biri bilan aloqa o'rnatish protsessiga yaqinroq bo'lgan davrlarda yashaganlar. Ta'kidlash o'rinliki, bu tarzdaqi birinchi komponenti arabcha otlardan tarkib topgan o'zlashtirilgan qo'shma fe'llarning har biri o'zining «xususiy» semantikasiga ega. Bu xususiyat, qayd etilgan tarzdaqi qo'shma fe'llarning ma'lum kontekstda keltirgani kabi yaqqol namoyon bo'ladi.

Adabiyotlar:

1. Boboqulov R. Eski o'zbek yozuvi, Toshkent, Fan, 1989.
2. Jumaniyozov R. Eski o'zbek yozuvi (mustaqil o'rganuvchilar uchun), 1989.
3. O'rinboyev B. O'zbek so'zlashuv nutqi sintaksisi. – T. O'zbekiston, 1974.
4. Forscha-o'zbekcha o'quv lug'ati, O'qituvchi nashriyoti, Toshkent-1975.
5. Арсеньева. Сопоставительный анализ фразеологических единиц., Казанский Университет, 1989
6. Рубинчик Ю.А. Основы фразеологии персидского языка. – М: Наука, 1981
7. Шанский Н.М. –Лексикология современного русского языка. -М., 1982
8. G'iyos-ul-lug'ot, Muhammad G'iyosuddin, jildi 2, Dushanbe, nashriyoti Adib, 1988.
9. Gulshani adab, jildi 3 Dushanbe, nashriyoti Irfon, 1976.

Елена Милованова, Сабина Алиева
(Карши, Узбекистан)

ОСОБЕННОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ФРАЗЕОЛОГИИ В ПРОЗЕ ТУРГЕНЕВА

Все фразеологические обороты являются не только устойчивыми сочетаниями слов, имеющими определенный набор признаков, но и сочетаниями с выразительными и стилистическими особенностями. Именно поэтому писатели обращаются к данным единицам.

В русской литературе И.С. Тургенев занимает уникальное место. Его имя на протяжении почти целого века возбуждало страстные споры в русской и зарубежной критике. И.С. Тургенев вошел в историю русской и мировой литературы как писатель-реалист, его художественное мастерство связано непосредственно с традициями критического реализма русской литературы.

Непосредственным предшественником И.С. Тургенева и создателем русского литературного языка был А.С. Пушкин. В речи по поводу открытия памятника А.С. Пушкину Тургенев сказал: ...нет сомнений, что он создал наш поэтический, наш литературный язык, и что нам и нашим потомкам остается идти по пути, проложенному его гением.

Тургенев находил в языке, созданном Пушкиным, все условия живучести, он писал: Русское творчество и русская восприимчивость страстно слились в этом великолепном языке, и Пушкин сам был великий русский художник.

Под воздействием Пушкина формировались се особенности поэтического мастерства Тургенева: глубокая народность, сжатость и выразительность языка, тонкий и верный психологический анализ, сочетавшийся с быстрыми, но выразительными зарисовками быта, сближение литературного языка с народным.

Выступая против выспренных, псевдоромантических стилей своих современников, Тургенев высоко ценил подлинную романтику Лермонтова, относился с большим уважением к гражданскому пафосу его стихотворений, к его особому ораторскому стилю, восходящему к гражданской поэзии Пушкина и декабристов. Порой он даже стремился подражать романтическому стилю Лермонтова не только в своей юношеской поэме «Стено», но и в поэме «Разговор», которая нравилась Белинскому как по содержанию, так и по форме, по стилю и языковой экспрессии.

Быть может, от Лермонтова Тургенев усвоил аналитическую манеру письма, склонность к крупным синтаксическим группировкам в языке и любовь к определительным конструкциям с двойными и тройными эпитетами.

В области языка Тургенев, как и другие писатели натуральной школы, многому учился у Гоголя. Как известно, Гоголь смотрел на язык прежде всего как на средство выражения, включающее в себя кроме общенародной лексики, различные территориально-диалектные, фольклорные и профессиональные элементы, придающие повествованию особый колорит. Тургенев следовал этому принципу. Достаточно пролистать Записки охотника, чтобы убедиться в том, что писатель дорожил диалектной лексикой, бережно к ней относился и умело вводил ее в литературный обиход.

И.С. Тургенев любил русский язык, в своих произведениях он сумел блестяще использовать великое языковое наследие русского народа и поднять технику русского художественного слова на небывалую высоту. Как чуткий художник слова, тонкий стилист, он внес неоценимый вклад в развитие родного языка.

В народном разговорном языке И.С. Тургенев видел источник силы и богатства русского литературного языка и щедро черпал из этого источника, широко используя разговорно-просторечную, диалектическую лексику и фразеологию.

Все тургеневские приемы подчинены одной цели - реалистическому воспроизведению действительности. Язык самого Тургенева и героев его произведений представляет нам писателя как отличного знатока стилей своего времени и как прекрасного стилиста-иммитатора, который мастерски, никогда не отступая от языковых норм, умел вложить в уста героев слова и выражения именно того языкового стиля, в котором они задуманы и который максимально соответствует общественному положению и внутреннему типу этих образов.

Фразеологізми допомагають писателю небагатьма словами сказати багато, оскільки вони визначають не тільки предмет, але й його ознаку, не тільки діяння, але й його обставини. Складність семантики фразеологізмів відрізняє їх від однослівних синонімів.

Так, стійке поєднання на широку ногу означає не просто багато, а багато, розкошно, не соромлячись в засобах. Фразеологізм заметати сліди означає не просто знищити, усувати що-небудь, а усувати, знищити те, що може служити уликою в чомусь. Фразеологія привертає увагу своєю експресивністю, потенційною можливістю позитивно або негативно оцінювати явища, виражати схвалення або осудження, іронічне, насмішливе або інше ставлення до нього.

Особливо яскраво це проявляється у так званих фразеологізмів-характеристик, наприклад: біла ворона, підсадна утка, блудний син, не робкого десятка, одного поля ягода, собака на снігу.

Особливу увагу заслуговують фразеологізми, оцінюваність яких зумовлена їх походженням. Насправді, щоб зрозуміти образливий характер фразеологізмів, наприклад, дари данайців, козел відпущення, треба знати історію виникнення стійкого словосполучення. Чому дари данайців - криві дари, несучі з собою смерть для тих, хто їх отримує, така історія виникнення цього фразеологізму?

Фразеологізми, за походженням виходячи з античної міфології, використовувані Тургенєвим, досить різноманітні. Кожен такий фразеологізм викликає певні асоціативні зв'язки, порівнюється з образами героїв античності, чим зумовлена їх смислова насиченість і експресивність.

Література:

1. Алещенко Е.І. Російська поетична фразеологія (на матеріалі творів В.М. Гаршина і Н.С. Лєскова): Дисс. на соиск. уч. степ. канд. філ. наук. Волгоград, 1998. 197 с.
2. Бабкін А.М. Російська фразеологія, її розвиток і джерела. Л., 1970. 263 с.

Атаєва Г.М., Ісакова Н.А.
(Самарканд, Узбекистан)

КОНТЕКСТОЛОГІЧЕСКИЙ МЕТОД ИЗУЧЕНИЯ МЕЖДОМЕТНЫХ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ

Метод представляє собою певний підхід до вивчення явища, певний комплекс положень, наукових і чисто технічних прийомів, застосування яких дає можливість вивчити дане явище. Тому метод завжди є системою.

В основу вивчення кожної фразеологічної одиниці (ФЕ), в тому числі і міждометних фразеологічних одиниць (МФЕ) повинні лежати максимальна об'єктивність у вивченні матеріалу, врахування особливостей вивчаемого мови, використання ФЕ в мовному контексті, в'ясування характеру лексических значень слів, вивчення контекста в якому використана ФЕ, структура, стиль ФЕ.

В результаті експресивного переосмислення міждометні ФЕ перетворюються в загальні виразники емоцій і волевиявлення, а іноді і того і іншого разом, в результаті чого значення подібних міждометних образів є немотивованими.

МФЕ є засобом вираження емоцій, волевиявлень людини. Лінгвістична природа МФЕ полягає в тому, що вони не мають спеціальних граматических показувальників лексико-граматических ступенів фразеологізмів. МФЕ, як і міждометія служать для вираження різних почуттів, емоцій, волевих підбудиць особи: наприклад, Hear, hear! (взглас, виражаючий згоду з виступаючим) Правильно! Правильно! Sakes alive! (виражає здивування, роздратування) Ну да!, вот те на! Queen Ann's dead! (відповідь, повідомленню про стару новину), Відкрив Америку!

Існують різні методи вивчення МФЕ: складний метод, метод фразеологічного аналізу, метод фразеологічної ідентифікації, метод фразеологічного опису. Ми ж зупинимось на контекстологічному методі вивчення МФЕ.

В англійській мові відслідковується наступна поляризація 1. МФЕ, виражаючі негативні відтінки почуттів, (неудовільство, гнів, сорознення, роздратування) наприклад, Drop dead! Чоб тобі сдохнути! (виражає смерть, приниженість) Levant me! Чоб тобі пусто було! Let it go hang! Пропади оно пропадом! 2. МФЕ, передаючі позитивні відтінки (радість, захоплення, бажання) наприклад; Bully for you! Молодець!, Браво!; Happy landings! Удачних польотів!

Для емоційних МФЕ показувальна активна семантична деривація. Це підтверджується помітним розвитком в ступені емоційних МФЕ багатозначності. Стремління підтримати напруження мовної ситуації, збільшити виразність образної основи МФЕ незмінно веде до розширенню меж функціональної реалізації. Тому сприяє і велика відстороненість цілісного значення МФЕ порівняно з початковими значеннями, включеними в них слів-компонентів. Виходячи з контекста, ситуації МФЕ можуть мати різні значення. Тільки ретельно вивчив контекст, ми можемо виявити значення МФЕ в даному випадку.

Родоначальником теорії контекста можна вважати засновника Лондонської лінгвістическої школи Дж. Ферса, який вважав, що висловлювання отримує смисел в ситуативному і соціальному контексті і

является функцией такого контекста. При этом подходе учитывается влияние на языковую семантику коммуникативной ситуации, ролевой структуры общения, социальных факторов и условий функционирования языка, всего многообразия познаваемого человеком мира, образующего информационную основу коммуникации.

Важной характеристикой МФЕ является их функционирование в контексте. Они реализуются в контексте через выражение своего эмоционального содержания, нередко представляющего собой сложный набор оттенков языкового воспроизведения психического состояния человека. Поэтому сущность МФЕ, заключающаяся в реализации эмоций волеизъявлений, раскрывается лишь в соотнесении с конкретным моментом речи. Ситуация позволяет нейтрализовать семантическую диффузность МФЕ, однозначно выделяя в их денотате конкретную эмоциональную оценку. Зачастую представляется затруднительным выявить эмоциональное содержание тех или иных единиц языка. Дело в том, что критерии определения эмоциональных оценок весьма неоднозначны. В свою очередь сами ситуации, сам контекст степень его критичности, эмоциональной насыщенности определяется весьма субъектно. Ибо ведущие их характеристики изменчивы, подвижны. К тому же нередко оценка критичности ситуации производится в разных, порою несовместимых точках зрения. То, что является положительным, исходя из одной жизненной необходимости, может создать критическую ситуацию в отношении другой. Только применив контекстологический метод, исходя из данного контекста, ситуации можно установить истинное значение МФЕ. Необходимо помнить, что при контекстологическом подходе изучения материала, тип ситуации влияет на тип контекста, а тип контекста предreshает выбор того или иного значения языковой единицы. К тому же по эмоциональной напряженности речевые ситуации могут сильно различаться между собой.

В МФЕ эмоциональная напряженность несравненно возрастает в силу особой интенсивной эмоциональной реакции субъекта на реальность, с которой он сталкивается.

МФЕ концентрирует в своей семантике те или иные устойчивые эмоциональные реакции. Это во многом объясняется тем, что человек всегда знает, чем вызвана та или иная эмоция. Отсюда справедливо утверждение, что типизированные контексты могут быть увязаны с типизированными ситуациями. Следовательно изучив контекст, применив контекстологический метод, анализ можно вывести лексическое значение данного МФЕ.

Поэтому не следует забывать о типе контекста, об эмоциональной ситуации, которая имеет сложную внутреннюю динамику, в которой различные типы ситуаций невозможности взаимовлияют друг на друга, проблематичность такой ситуации может смещаться из одного измерения в другое. Так англ. МФЕ: Oh, my God! О, боже мой! В различных ситуациях, контекстах может передавать как положительные так и отрицательные эмоции. Только контекстологический анализ может выявить то или иное значение МФЕ.

Принимая во внимание соотносительность эмоциогенных ситуаций и эмоционально насыщенных контекстов возможно определение основных функций контекстной реализации МФЕ. Подобный подход нам представляется исключительно ценным, ибо позволяет предельно исчерпывающим образом раскрыть и описать сущность МФЕ языка.

- 1) Функция антиципации, т.е. предвосхищения какого-либо суждения (для его подготовил нужно определенное время, которое как бы заполняет междометное выражение)
- 2) Синтезирующая функция, в результате которой МФЕ полностью передает своеобразие ситуации.
- 3) функция интенсификации, проявляемая в МФЕ как усилительная семантика.
- 4) волюнтаривная функция, обнаруживаемая у МФЕ при выражении различных волевых процессов и побуждений;
- 5) дезорганизирующая функция, она показательна для МФЕ, употребляемых в ситуациях высокой эмоциональной интенсивности. Об этой функции МФЕ свидетельствуют обычно случаи прерывистости контекста их употребления.

В речи МФЕ актуализируется только в одном из возможных для него

вариантов. Отправитель и получатель сообщения одинаково знакомы с условиями реализации МФЕ в данном языке, и поэтому слушатель или читатель, зная контекстуальные индикаторы, в состоянии понять в каком из возможных для него значений встретилось МФЕ и соответственно понять смысл высказывания.

Литература:

1. А.В. Кунин. Курс фразеологии современного английского языка. М.: Высшая школа. 1996. 366 с.
2. Н.Н. Амосова. Современное состояние и перспективы фразеологии. Вопросы языкознания. М. 1996 № 3. 65-72 с.
3. А.В.Кунин. Англо-русский фразеологический словарь. Изд. 3-е испр., в двух книгах. М.: 1997 Т I. 738 с.
4. www. classes.ru.

Нодира Базарова, Дилсора Зокирова
(Карши, Узбекистан)

СХОДСТВА И РАСХОЖДЕНИЯ НЕРОДСТВЕННЫХ ЯЗЫКОВ

Как всякий социально-культурный феномен, межнациональные языковые контакты, необходимость взаимной информированности наций в рамках языковой культуры, возникающие, прежде всего из нового измерения лингвокультурного интеграционного процесса и общего стремления наций строить свои взаимоотношения на качественно новой духовно-культурной основе, выдвигают перед современной лингвистикой проблемы сопоставительного изучения языков.

При определении аспектов изучения лексики на первый план выдвигается сравнительно-сопоставительная лингвистика, позволяющая установить элементы сходства и расхождения в области родственных и неродственных языков.

Сопоставительное изучение разносистемных языков осуществляется на базе выделения актуальных проблем, среди которых наиболее приоритетным, на наш взгляд, является глагол и исследования его многоаспектной системы.

Огромный вклад в исследование русского глагола, в историю становления и развития теоретических вопросов данной части речи внесли фундаментальные труды В.В. Виноградова, Л.В. Щербы, А.В. Бондарко, Л.Л. Буланина, Н.С. Авиловой, В.В. Богданова, Г.А. Золотовой, Н.Ю. Шведовой, Д.Н. Шмелева, А.И. Брицина и многих др.

А также значительное внимание уделяют глаголам движения в своих исследованиях лингвисты (А.И. Аверьянова, З.У. Блягоз, А.В. Исаченко, А.Е. Матвеева, Л.Б. Пастухова, В.В. Розанова, Н.Н. Сергеева, Н.А. Янко-Триницкая и др.), методисты в области преподавания русского языка как родного (И.И. Гадалина, Т.К. Донская, Л.С. Муравьева и др.), как неродного (Ф.Ю. Ахмадуллина, А.А. Баранникова, М.Т. Бекоева, Н.К. Дмитриев, С.П. и др.).

Со стороны словообразовательных возможностей, и в целом деривационного потенциала глаголы движения представляются одной из самых активных групп в русском и узбекском языках.

Осмысление и познание сущности того или иного языкового знака обуславливает анализ техники его номинаций в диахронной и синхронной плоскости языка. В связи с этим для современной лингвистики характерна тенденция к исследованиям, в которых используются данные различных языков, разработке комплексных проблем, пограничных в разноструктурных языках. В круг исследуемых вопросов включается рассмотрение внутренней организации языка, его функционирование в тексте, соотносённость к экстралингвистической действительности, прагматическая ориентация языковых единиц и их элементов в процессе взаимодействия и создания различных планов коммуникации.

Современное состояние научной разработки актуальных проблем языкознания, задача лексикологии и семасиологии, и их взаимосвязи с грамматикой, перспективы общего развития теории значения и оттенков вызывают поиск лингвистических новаций, нового взгляда на предшествующие проблемы и вовлекают в орбиту научных исследований по лингвистике множество вопросов, неизученных в сопоставительном плане.

В их числе особое место занимают языковая природа и лексико-грамматические реалии глагола русского и узбекского языков. Введение глагола русского и узбекского языков в пространство особо актуального исследовательского микрополя, экспликация языковых факторов, конкретно указывающих на семантические параметры глаголов, предполагает применение к ним самых различных методов лингвистического анализа, поскольку, как отмечает акад. В.В. Виноградов «глагол - самая сложная и самая ёмкая грамматическая категория».

В настоящее время в связи с решением теоретических и прикладных задач современного языкознания, в ряду особо важных вопросов сопоставительной лингвистики все большую актуальность приобретает вопрос стратификации семантических классов глаголов разноструктурных языков.

Все семантические разновидности глагола, в том числе и глаголы движения, вызывают большие затруднения в процессе овладения системой русского языка нерусскими. Изучение глаголов движения в сопоставительном плане является актуальным, прежде всего потому, что различная типологическая принадлежность языков, особенность их лексического строя определяют и специфику функционирования лексических и грамматических средств передачи способов и характера движения. Синхронно-сопоставительный анализ позволяет сделать вывод об актуальности рассматриваемых вопросов и в практике перевода художественной литературы.

Глаголы движения в русском языке принадлежат к праславянской лексике. Они имеют соответствия не только в славянских, но и в индоевропейских и балтийских языках. Несмотря на свой архаический характер, они активно употребляются в русском языке на протяжении многих веков. Глаголы движения обладают высокой частотностью. Например, согласно словарю «Лексических минимумов современного русского языка» (1985) некоторые из этих глаголов входят в 500 наиболее употребительных слов русского языка. Глаголы движения традиционно представляют собой объект лингвистических и методических исследований. Сведения о них можно найти не только в исследованиях, специально посвященных данной группе, но и в изданиях академической грамматики русского языка, в учебниках для студентов филологического профиля и в пособиях по русскому языку для иностранных учащихся. Однако в них, как

правило, отражено использование глаголов движения в разговорной речи в их прямом значении и в некоторых вторичных значениях. Наш скромный вклад в исследование данной группы глаголов заключается в том, что в нём впервые ставятся и подвергаются попытке решения вопросы функционирования глаголов движения в разноструктурных русском и узбекском языках.

Под глаголами движения понимается группа глаголов, которые связаны не только семантически, но и морфологически. Сопоставительные исследования показывают, что универсальные ситуации получают неодинаковое членение и по-разному запечатлеваются в различных языках. В данной статье подвергаются сопоставительному анализу экстралингвистические основы глаголов движения, которые функционируют в качестве их материализованной природы.

Последнее годы всё интенсивнее углубляется и расширяется круг научных исследований в этом направлении. Это привело к тому, что в первую очередь, наряду с сопоставительными грамматиками появилось большое число детализирующих изысканий, в которых в контрастивном плане рассматриваются те или иные частные явления в структуре разных языках. Во-вторых, сопоставительные исследования всё больше стали основываться на одном из иностранных языков. Это обуславливается как интенсивным расширением международных связей, так и повышением необходимости качественного преподавания иностранных языков в условиях билингвизма. Значительное количество проводимых исследований создает, в свою очередь, благоприятную почву для появления обобщающих трудов в области контрастивной лингвистики, которые, безусловно, способствуют подъёму общего научно-теоретического уровня вновь предпринимаемых разысканий.

Понимание семантических особенностей изучаемого языка необходимо для успешного преподавания и овладения данным языком, для квалифицированного перевода с одного языка на другой. Выявление семантических различий между языками возможно только при сопоставительном изучении, принципы и методы которого ещё не вполне сложились и требуют научной разработки. Развитие теории, объясняющей семантические особенности национальных языков, обогащение практики сопоставительных описаний разных языков, например, русского, который относится к флективному строю, и узбекского, являющимся представителем агглютинативного строя, является актуальной задачей современного языкознания.

Единицы различных подсистем языка обладают семантической спецификой в разной степени. Одни языковые единицы с этой точки зрения изучены, а другие ещё не исследованы, в достаточной мере. Учёными неоднократно описывалось несовпадение значений лексических единиц в сопоставляемых языках, что обусловлено сложностью семантической структуры слова.

Таким образом глаголы движения составляют особую лексико-семантическую группу (лексико-семантических полей) в общей системе глагола. Каждая лексема системы глаголов движения отличается от других в отношении их денотативного (номинативного) значения. Своеобразие системы глаголов движения русского и узбекского языков заключаются ещё и в том, что существенные различия наблюдаются в отношении функционально-грамматического плана словарных единиц данной лексико-грамматической подсистемы глаголов.

Глаголы движения и русского и узбекского языков относятся к системе глаголов действия. Глагол как самостоятельная лексико-грамматическая категория и отдельные его лексические единицы являются наиболее сложными и многоплановыми в сравнении с другими лексико-грамматическими категориями и отдельными лексическими единицами. Это характеризуется тем, что словарное, индивидуальное значение глагольных лексем осложнено целым рядом аспектуально-таксисных и семантических признаков, выражающих способ протекания действия, обстоятельства его свершения, видовременные характеристики глагольного действия, модальные и экспрессивные наслоения. Всё это характерно для каждого словарного значения глаголов движения в сопоставляемых нами языках.

Литература:

1. Абдурахимов М.М. Узбекская языковая афористика (фразеология) как объект системы учебных двуязычных словарей (на материале узбекского и русского языков): АҚД. Ташкент, 1982.
2. Азизов А. Тилларни киёслаб урганиш масаласига доир // Туркий тиллар таракиёти муаммолари. Ташкент, 1995.
3. Бондарко А.В., Буланин Л.Л. Русский глагол. М, 1972.
4. Виноградов В.В. Русский язык. (Грамматическое учение о слове). М. Высшая школа, 1986.

Мадина Бекназарова, Лайло Юлдашева
(Карши, Узбекистан)

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ НА УРОКАХ ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОГО ИСКУССТВА

Век, в котором мы живем можно назвать информационном веком. Для развития человека открываются огромные возможности, для решения его многих профессиональных, экономических, социальных и бытовых проблем. Новые информационные технологии позволяют решать ряд задач, в том

числе и в системе образования, их применение обеспечит повышение качества образования. Главная задача современной школы – это раскрытие способностей каждого ученика, формировать способность действовать и быть успешным в условиях динамично развивающегося современного общества

Адекватным ответом на вызовы времени является реализация новой модели учебного процесса, ориентированного на самостоятельную работу учащихся, коллективные формы обучения, формирование необходимых навыков. Большую роль в этой трансформации может и должно сыграть активное применение в учебном процессе информационных технологий).

Использование ИКТ в образовании является одним из важнейших направлений развития информационного общества. Информатизация является необходимым компонентом и условием общей модернизации образования, обновления содержания и форм учебной деятельности, всего уклада школы, управления образованием. Без информатизации выполнить в полном объеме программу модернизации невозможно.

Меняется восприятие ребенка, он живет в мире технологичных символов и знаков, в мире электронной культуры. Учитель должен быть вооружен современными методиками и новыми образовательными технологиями, чтобы общаться с ребенком на одном языке.

Нужно сделать все возможное, чтобы сохранить у ребенка тягу к изобразительной деятельности, и если ее нет, то пробудить, а затем и развить познавательные интересы. Повышенная склонность учащихся к изобразительной деятельности является показателем пробуждающихся у них способностей к художественному творчеству и развитие к нему интереса. А развить интерес к творчеству у каждой отдельной личности можно только с учетом индивидуальных способностей.

Мозг ребенка, настроенный на получение знаний в форме развлекательных программ по телевидению, гораздо легче воспримет предложенную на уроке информацию с помощью медиасредств.

Необходимо научить каждого ребенка за короткий промежуток времени осваивать, преобразовывать и использовать в практической деятельности огромные массивы информации. Очень важно организовать процесс обучения так, чтобы ребенок активно, с интересом и увлечением работал на уроке, видел плоды своего труда и мог их оценить.

Уроки изобразительного искусства – это разговор особый. Они должны быть яркими, эмоциональными, с привлечением большого иллюстративного материала, с использованием звуковых и видеозаписей. Всё это может обеспечивать компьютерная техника с её мультимедийными возможностями. И именно для уроков изобразительного искусства учителя и учащиеся могут готовить самые замечательные, самые интересные проекты, это уроки путешествия в мир живописи, архитектуры, скульптуры, в мир выдающихся мастеров казахского и зарубежного изобразительного искусства. Использование компьютера дает возможность увидеть мир глазами многих живописцев, услышать актерское прочтение стихов на фоне классической музыки. Такие уроки воспитывают чувство прекрасного, расширяют кругозор учащихся, позволяют за ограниченное время дать обширный искусствоведческий материал.

Применение ИКТ на расширяет возможность самостоятельной деятельности, формирует навык исследовательской деятельности, обеспечивает доступ к различным справочным системам, электронным библиотекам, другим информационным ресурсам, а в общем, способствует повышению качества образования.

Учить детей радостно, без принуждений – возможно, если в своей работе педагог использует новые технологии.

«Чем выше и дальше каждый из нас идет, тем яснее видит, что предела достижений совершенства не существует. Дело не в том, какой высоты ты достигнешь сегодня, а в том, чтобы двигаться вперед вместе с вечным движением жизни»

Я уверена, что широкое применение информационных технологий способно развивать творчество учащихся, повысить эффективность методов обучения для всех форм организации учебного процесса.

Литература:

1. Апатова Н.В. Информационные технологии в школьном образовании. – М., 1994.
2. Афанасьева О. В. Использование ИКТ в образовательном процессе.
3. Машбиц Е.И. Психолого-педагогические проблемы компьютеризации обучения. - М., 1988.
4. Роберт И.В. Современные информационные технологии в образовании: дидактические проблемы, перспективы использования – М.: Школа-Пресс, 1994.

Научный руководитель:
Юлдашева Лайло Улугбековна.

О МЕСТЕ ИССЛЕДОВАНИЯ ИНТЕРТЕКСТУАЛЬНОСТИ В ПРОЦЕССЕ ПОСТИЖЕНИЯ АВТОРСКИХ ИНТЕНЦИЙ (НА МАТЕРИАЛЕ ВТОРОГО ТОМА РОМАНА И.С. ШМЕЛЕВА «ПУТИ НЕБЕСНЫЕ»)

Одной из особенностей искусства модернизма и постмодернизма является то, что в поэтике интертекстуальности цитата, по словам В.П. Руднева, перестает «играть роль простой дополнительной информации, отсылки к другому тексту»: она становится «залогом самовозрастания смысла текста» [Руднев, с. 113]. Само по себе понятие «интертекстуальность» прочно вошло в литературоведческий обиход. Однако исследователи до сих пор продолжают полемику относительно его содержания, поскольку оно давно вышло за пределы того смысла («мозаика цитаций»), которое вкладывала в него впервые употребившая этот термин французская исследовательница Юлия Кристева. Как справедливо замечает ученый из Польши Михал Гловинский, не все отношения между данным и другим (другими) текстами можно квалифицировать как интертекстуальные. По его мнению, главные проблемы, которые решает исследователь интертекстуальности, следующие: что означают включенные в данный текст элементы других художественных произведений, какое место занимают в его структуре, какую роль играют в его семантическом наполнении [Глин, с. 285]. Близкой позиции придерживается украинский ученый, Петр Иванишин, который на основе анализа различных концепций делает вывод относительно того, что по-настоящему научной, литературоведческой может считаться теория интертекстуальности, которая, интегрируя традиционные и новейшие филологические методологии (компаративистику, герменевтику, феноменологию, диалогизм М. Бахтина, формализм, структурализм, семиотику и т.д.) предлагает целиком адекватную и интерпретационно эффективную концепцию межтекстового взаимодействия (литературного диалога) на уровне разных произведений [Иванишин, с. 59]. Другими словами, включенный в данное конкретное произведение фрагмент (фрагменты) текста других авторов для того, чтобы считаться интертекстом, должен стать значимым звеном исследуемого произведения (его элементом), вступающим в сложную систему отношений с другими элементами этого произведения. В таком случае исследование интертекстуальности позволит исследователю судить о месте в исследуемом им произведении «другого» текста с точки зрения проявления особенностей художественного мира этого произведения, а также авторской интенции (намерений автора), к примеру, воплощенной в произведении концепции.

Постараемся проиллюстрировать это на основе изучения семантики цитации поэмы А.К. Толстого «Иоанн Дамаскин» во втором томе «Путей небесных» И.С. Шмелева.

Поэма «Иоанн Дамаскин» - не единственное произведение А.К. Толстого, ссылки на которое мы встречаем во втором томе романа И.С. Шмелева. В третьей главе «Уютово», объясняя дар «снов прошлого», Виктор Алексеевич вспоминает стихи, начинающиеся строкой: «По гребле неровной и тряской...» (1840-е гг.). Центральный мотив в этих стихах – дороги («неровной и ряской»). Герою кажется, что в его жизни, «когда-то» уже было все то, что с ним происходит сейчас, он уже видел все то, что в этот «серый и пасмурный день» является его взору: «Мне кажется все так знакомо, / Хоть не был я здесь никогда: / И крыша далекого дома, / И мальчик, и лес, и вода, / И мельницы говор унылый, / И ветхое в поле гумно... / Все это когда-то уж было, / Но мною забыто давно» [Толстой. С. 74]. Эти строки отражают удивительное чувство, которое переживает Даша, оказавшись в имении, которое, как позже обнаружится, принадлежало сестре ее отца Ольге Константиновне Ютовой. Как и герою стихотворения, ей кажется, что она уже была когда-то причастна жизни в этом уголке мира. После того, как Даша признается в своих ощущениях Виктору, он связывает их с особенностями ее душевной организации.

«Это, - говорит он, - присуще людям духовно одаренным, с сильным воображением, большим поэтам, подвижникам и святым. Узнавать никогда не виданное в жизни родственно прозорливости».

Поэма «Иоанн Дамаскин» впервые упоминается в романе в девятой главе второго тома, когда Виктор Алексеевич читает Даше «Благословляю вас, леса...». И, наконец, эти же строки из поэмы А.К. Толстого выносятся в качестве названия одной из заключительных глав второго тома романа, где на новоселье в уютовском доме собираются гости и Артабеков исполняет романс П.Чайковского.

Герою написанной в 1859 году поэмы А.К. Толстого является богослов Иоанн Дамаскин. Но для поэта он в первую очередь – одухотворенный и жаждущий свободы для того, чтобы всецело следовать своему призванию, художник. В центре внимания А.К. Толстого два этапа в жизни его героя. И каждый из них связан с обретением им свободы. Первый – освобождение Иоанна от мирских забот и искушений властью и богатством. Поэму открывают строки, из которых читатель узнает о том, что Иоанну, единственному из христиан в Сирии, калиф дарил свою любовь, его он поставил «править градом»: «Он с ним беседует один, / Он с ним сидит в совете рядом; / Окружены его дворцы / Благоуханными садами, / Лазурью блещут изразцы, / Убраны стены янтарями...» [Толстой, с. 513]. Однако герой поэмы находит счастье в «уединенье», он жаждет «жизнь смиренно посвятить / Труду, молитве, песнопенью». И поэтому он просит калифа отпустить его. В его словах, обращенных калифу, дважды повторяется строка: «Дозволь дышать и петь на воле!» [Толстой, с. 514; 516]. И покинув свои дворцы, он с восторгом прославляет открывшийся ему за пределами города мир. Именно эти строки гимна Иоанна Дамаскина и легли в основу романса П. Чайковского и цитируются в романе И. Шмелева: «Благословляю вас, леса, / Долины, нивы, горы, воды! / Благословляю я свободу / И голубые небеса!» [Толстой, с. 516]. В этих строках поэт-

романтик А.К. Толстой выразил жажду всекосмического единства – природы, человека, человечества. Герой поэмы, отказавшийся быть правителем и ставший странником (он говорит о своем «посохе», «бедной суме»), у которого нет собственности («нищий, я иду»), обрел самое ценное - свободу. Он радуется красоте мира и благословляет все в нем – «леса, / Долины, нивы, горы, воды! / ... / И голубые небеса!». О том, что идеал героя имеет субстанциальный (всечеловеческий) характер, свидетельствуют следующие строки его гимна природе и ее создателю:

О, если б мог всю жизнь смешать я,
Всю душу вместе с вами слить!
О, если б мог в свои объятья
Я вас, враги, друзья и братья,
И всю природу заключить!».

Эмоциональность монолога героя подчеркнута тем, что каждое из предложений, на которые он делится, заканчивается восклицательным знаком.

Но испытания героя поэмы не заканчиваются на этом. Вторая часть произведения повествует о приходе Иоанна Дамаскина в монастырь, где на него был наложен запрет. Поэт должен был навсегда подавить в себе жажду творчества, так как она была воспринята «суровым» черноризцем проявлением «гордыни». «Исполни дух молитвой и печалью», - призывает он вновь прибывшего «брата». Иоанн принимает это требование, обещает отныне «скорбеть» и «молчать», но взор его «гаснет». Последующее описание состояния героя строится на антитезе: «свет (сложение песнопений во славу Бога) – тьма (молчание, отказ от творчества)». Внешне он подчиняется запрету, но душа его не может смириться: «Воспоминаний череда, / Погибшей жизни отраженья; / И льнут, и выются без конца, / И вечно волно осаждают, / И онемевшего певца, / Ласкаясь, к песням призывают» [Толстой, с.523]. Его молчание прерывает мольба одного из монахов сложить погребальную песнь одному из братьев в монастыре. И Иоанн, подавляя в себе страх перед наказанием за нарушение запрета на песнопения, слагает тропарь. Его строки, как известно, легли в основу кантаты С. Танеева, написанной в связи со смертью Николая Рубинштейна. И лишь явление во сне «суровому» наставнику Иоанна Богоматери освободило уста поэта от наложенной на них печати. «На то ли жизни благодать / Господь послал своим созданьям, / Чтоб им бесплодным истязаньем / Себя казнить и убивать?! ОН дал природе изобилье, / И бег струящимся рекам, / Он дал движенье облакам, / Земле цветы и птицам крылья. / Почто ж певца живую речь / Сковал ты заповедью трудной? <...>. Оставь земле ее цветы, / Оставь созвучья Дамаскину!» - восклицает Дева пресвятая [Толстой, с. 532]. И эти ее слова перекликаются с гимном божьему миру, который сложил Иоанн Дамаскин.

На наш взгляд, все это созвучно содержанию второго тома «Путей небесных». Его тема – обретение Дашей СВОЕГО дома (своим дом в Москве она не чувствовала), а Виктором Алексеевичем – основ для восстановления душевного строя и гармонии с миром. И герой поэмы, и герои романа прошли через испытания. Для Даши и Виктора Алексеевича переезд в Уютово помогает им «вновь родиться». Виктор Алексеевич называет этот период жизни «пробуждением», «постижением предначертанного в наджизненном Плана». В подтверждение того, что они выбрали верный путь, становится баговест, который слышит Даша при въезде в Мценск: «Всю дорогу радовалась я приволью лугов и роц, как в детстве, когда ходили с тётей на богомолье. <...> А как подъезжать к Мценску услышала баговестие» [Шмелёв, с. 230].

Жизнь в Уютове преображает Дашу. Здесь она чувствует себя умиротворенной, счастливой: «Сколько мечтала так вот пожить, в тишине, уютно <...> в таком бы городке остаться, жить тихо-мирно. А в Москве суета, не жизнь. Ведь жизнь...это когда душа спокойна» [Шмелёв, с. 233]. Вместе с Дашей начинает обретать гармонию с миром и Виктор Алексеевич: «Давно не испытывал такой умиротворенности и легкости. Здесь можно работать, думать. Вздор, будто провинциальная глушь засасывает. Вся Россия живёт в глуши и творит. Только тут можно уйти в себя, понять жизнь» [Шмелёв, с. 234].

Утро первого побуждения в Уютове Даша назвала благословенным, именно тогда она познала «духовную жажду жизни». Как позднее писала Даша в «Записке»: «...Тогда впервые сердцем познала я дарованное Господом счастье жить <...> Видела искру в своём сердце, нельзя сего постигнуть. Эта искра стала во мне как свет. С того часу каждый день жизни стал познанием» [Шмелёв, с. 239]. В первое утро в Уютове Дашу озарило: «В Уютове, у себя...на всю жизнь» [Шмелёв, с. 239]. Как и герой поэмы А. К. Толстого, Даша находит счастье в уединении, обретает СВОЙ дом.

Виктор Алексеевич понимал её состояние. Он начинает постигать радость бытия и преодолевать «обвал душевный». Впоследствии Виктор Алексеевич рассказывал, что преодолев «логику реальных фактов», открылось ему благословение и возносящее душу радование: «Когда мне открылось это во всей полноте, отчасти это мне открылось, когда, рождественскою ночью, в Кремле, я слышал, как пели звезды, - и я почувствовал в моей душе высшую гармонию» [Шмелёв, с. 245]. Закончился «московский этап жизни» Виктора Алексеевича. Жизнь в Уютове становится основой для восстановления душевных сил героя. Виктору Алексеевичу открывались «радости, на рассеянный взгляд едва приметные, но, если вдуматься, полные глубокого смысла, – радости бытия. Он спрашивал себя, почему же раньше ее не слышал, почему бывало скучно, почему ему слышался только шум?» [Шмелёв, с. 360]. Перерождение Виктора Алексеевича происходит постепенно: от радости обыденным вещам до восторга во время

посещения церкви. Всё это возвращает героя в воспоминаниях в пору его детства. Как и Иоанн Дамаскин, Виктор Алексеевич стремится обрести свободу и единство с природой.

Литература:

1. Гловінський М. Інтертекстуальність / Міхал Гловінський // Теорія літератури в Польщі: Антологія текстів. Друга половина ХХ – початок ХХІ ст. /упоряд. Богуслава Бакули; за заг. ред. Володимира Моренця; переклад з польської Сергія Яковенка. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – С. 284 – 309.
2. Іванишин П. Теорія інтертекстуальності: спроба розрізнення / Петро Іванишин // Філологічні семінари. – К., 2013. – Вип. 16: Парадигма сучасного літературознавства: світовий контекст. – С. 53 – 59.
3. Руднев В.П. Словарь культуры XX века. Ключевые понятия и тексты / В.П. Руднев. – М.: АГРАФ, 1998. – 384 с.
4. Толстой А.К. Собр. соч.: В 4 т. / А.К. Толстой. – М.: Художественная литература, 1963. – Т. 1. – 800 с.
5. Шмелёв И.С. Собр. соч.: В 5 т. /Иван Шмелёв; Подгот. текста, вступ. ст. Е.А. Осьминой; ред. тома В.П. Шагалова. – М.: Русская книга: Известия, 2004. - Т. 5. Пути небесные: Роман. – 480 с.

Науковий керівник:

доктор філологічних наук, професор Мусій Валентина Борисівна.

Ольга Бойко
(Одесса, Україна)

СИМВОЛИКА ЖЁЛТОГО И ЗЕЛЁНОГО ЦВЕТА КАК ПОКАЗАТЕЛЬ ИНФЕРНАЛЬНОГО И МИСТИЧЕСКОГО (РОМАН А.М. РЕМИЗОВА «ПРУД»)

Исследуя символику цвета, мы связываем её с образной системой. Система персонажей в романе «Пруд» связана с миром inferнального и ноуменального. К ноуменальному относятся все антропоморфные персонажи. К inferнальному миру относятся такие персонажи романа, как Монах, Латник, Плямка, разнообразие бесы и черти.

Ноуменальный и inferнальный миры отражены в цветовой символике. В первую очередь мы рассмотрим символику зелёного цвета: его библейскую и мифологическую наполненность.

Зеленый цвет часто встречается в произведениях мировой литературы, символизируя нечто потустороннее. Например, читаем у Л.Н. Мионовой: «Шведский теософ Сведенборг описывает глаза безумцев, томящихся в аду, зелеными. Один из витражей Шартрского собора представляет искушение Христа; на нем сатана имеет зеленую кожу и громадные зеленые глаза... Глаз в символике означает интеллект. Человек может направить его на добро или на зло. И сатана, и Минерва — и безумие, и мудрость — оба изображались с зелеными глазами...» [2].

Дж.Фоли упоминает, что «представляющий собой смесь желтого и синего, зеленый является мистическим цветом, указывающим на связь между природным и сверхъестественным. Зеленый — знак разложения и плесени» [4, 419]. С другой стороны, в Библии этот цвет ассоциируется с сатаной и Апокалипсисом: «И, когда Он открыл четвертую печать, я услышал голос четвертого животного, говорящего: иди. И я увидел, и вот конь желто-зеленый, и сидящий на нем, имя ему смерть, и ад следовал за ним, и была дана им власть над четвертой частью земли, чтобы убить людей мечом и голодом и мором и зверями земными» (Откр. 6:7-8)» [4, с. 419].

Таким образом, в культуре и в литературе желто-зеленые цвета ассоциируются со змеями, болезнями, смертью, чем-то потусторонним. Исследуя мир персонажей романа, нельзя не отметить, что в той или иной мере почти все главные герои имеют отношение к данному цвету. Также важной является аллюзивно-символическая функция цвета.

Действие романа разворачивается вокруг семей Огорелышевых и Финогоновых. Конфликт между Арсением Огорелышевым и его племянником Николаем Финогоновым является сюжетообразующим.

В описании Арсения постоянно фигурирует зелёный цвет. Несколько раз упоминается «будничный зелёный огонек», в одном случае он соседствует с желтым огоньком свечи, который «поиграл, зазмеился и уполз» [1, с. 71], «И вздохнула матово-зеленая лампа в белом доме Огорелышевых у Арсения» [1, с. 281], а при следующем упоминании огонёк «мигал своим дьявольским глазом» [1, с. 236]. Фабричные рабочие называют Арсения Антихристом [1, с. 43]: во-первых, из-за его неслышной, словно летящей, походки, во-вторых, из-за жестокого отношения к своим рабочим. Ещё одна деталь подчёркивает отношение Арсения к inferнальному миру: когда Николай сбегал из ссылки и пришёл к дяде, там «на матовом стекле двери конторы по-прежнему стояла чёрная лепная надпись: чортора вместо конторы, - давнишняя финогоновская проделка. Заглянул Николай в библиотеку. Завешанные зелёными шторами, стояли по-прежнему полки и шкапы, битком набитые книгами...» [1, с. 290] Эти детали позволяют определить роль Арсения в художественном мире романа — и в реальном, и в inferнальном. Арсений — Антихрист, главный антагонист, он символизирует силы зла в борьбе с добром, позиции которого отстаивают отец Глеб (монах Боголюбова монастыря) и Николай Финогонов.

Одним из ключевых событий в романе является самоубийство Вареньки – матери братьев Финогеновых. После её смерти братьев выгонят из дома и начнётся новый период их жизни. И в этом случае зеленый цвет сыграет мистическую роль. Вначале этот цвет присутствует в описании сна Николая Финогенова. «Необыкновенно красное солнце медленно заходило за колокольню, и ярко-зеленые тучи крылатыми чудовищами мчались по небу». Символично, что ярко-зеленый цвет соседствует здесь с красным, выступая в окказионально антонимичной паре «добрый-злой», «сакральный-инфернальный». Это видение играет важную роль в понимании символики ситуации, потому что снится Николаю как раз в тот момент, когда к Вареньке является Монах в зеленой рясе – «монах с красивым лицом и рассечённой бровью, из которой тихо, капля за каплей, сочилась густая тёмная кровь, монах в ярко-зелёной шуршащей шёлковой рясе стоял перед ней» [1, с. 147]. Монах - один из немногих натурфицированных, то есть одушевлённых, инфернальных героев романа. Именно этот Монах послужил причиной помешательства героини и подтолкнул её к суициду.

Завершает первую часть романа описание душевной борьбы Николая Финогенова, вызванной известием об преступлении брата, Александра. Тогда Николай в волнении прибегает к монастырской горе. Описание пейзажа изобилует зелёным цветом: «Меркло зеленоватое затихшее небо. Зелёный месяц тихо взбирался на ограду вверх к колокольне» [1, с. 201], «красный благословляющий огонёк теплился в окне башенки у старца, а над башенкой стоял зелёный месяц», «что-то серело в зеленоватой лунной ночи – один из бесов, бесёнок с ликом неподкупной и негодующей человеческой честности и справедливости» [1, с. 201]. Николай камнем разбил окно в башенке у старца, погасил красный огонёк лампадки и оставил зелёное освещение, символизирующее победу инфернальных сил. Эту деталь усиливает и упоминание о присутствии бесёнка. Данный эпизод является поворотным в развитии сюжета и ярко характеризует характер одного из главных героев. Примечательно, что когда старец умер, «красный огонёк в белой башенке не светил больше» [1, с. 295].

Таким образом, можно сделать вывод, что зеленый цвет в романе является постоянным символом инфернальных сил и их влияния на мир людей. Этот символ однозначен, но проявляется в разных ситуациях, в разных деталях. Иногда этот цвет прямо сопутствует «нечистой силе», как, например, в описании афиши театра: «...на афише был изображен зеленый чёрт с маленькими, смеющимися глазками» [1, с. 125]. Этот чёрт изображён был и на стене монастыря, о чём мы узнаём в самом конце романа, постфактум: «И в самом деле, не было зелёного чёрта с хохочущими глазками, не было грешников, тешащих чёрта, какие-то зелёные жиденькие разводы, как на переплёте полицейской книги, заслоняли лик Князя мира сего» [1, с. 285], и упоминается как натурфицированный в конце главы «Театр»: «А там у качельных столбов, где висела афиша – зелёный чёрт, зелёный чёрт, дымный, как дым густой, в звёздной ночи зажжёт зелёными огоньками свои хохочущие глазки и, извивая длинный хвост, раскачивался на влажной перекладине» [1, с. 130]. Именно с «Князем мира сего» и с его делами чаще всего связывает А.М. Ремизов зелёный цвет.

Зелёному цвету как в мифологии, так и в романе часто сопутствует жёлтый цвет. Если зелёный цвет символизирует инфернальные силы, то жёлтый отсылает к самым низменным, бытовым проявлениям зла и жизненных неприятностей. Обратимся к трактовке данного цвета в «Энциклопедии знаков и символов» Дж.Фоли: «Желтый – цвет солнца и лета, в алхимии золото считалось застывшим солнечным светом. В связи с «солнечными» ассоциациями (свет, тепло, мощь) и как цвет, наиболее близкий к золоту, самому почитаемому металлу, желтый часто символизирует славу и божественную власть. Но он имеет и противоположное толкование: как цвет предательства, ревности, трусливости и лжи. Кое-где в средневековой Европе до 16 века двери домов уголовных преступников и предателей измазывали желтой краской. Каин и Иуда Искариот изображались с желтыми бородами. Желтый также – цвет болезни» [4, с. 437].

Л.Н. Миронова, в свою очередь, упоминает как о позитивной, так и о негативной символике желтого цвета: «Знак отличия в обществе — одежда и головной убор царя, ритуальная одежда священника, знаки царской и жреческой власти — жезл, держава, крест...Здесь желтый цвет явлен на драгоценных фактурах и материалах — таких, как золото, шелк, парча, камни-самоцветы. И взял Давид венец царя их с головы его, — а в нем было золота талант и драгоценный камень, — и возложил его Давид на свою голову...(2 Цар. 12:30) И простер царь к Есфири золотой скипетр, который был в руке его, и подошла Есфирь, и коснулась конца скипетра. (Есф. 5:2)

Негативная символика желтого и золота — грех, предательство, продажность, безумие, увядание, грусть, тление, отчаяние, болезнь. В средневековой Испании одевали в желтое еретиков, сжигаемых на кострах инквизиции. Иуду Искариота изображали в желтом плаще, как хриstopродавца» [2].

Желтый цвет встречается в романе «Пруд» при описании Пасхи, когда произошло роковое событие: Варенька, мать Финогеновых, покончила с собой и фабричные рабочие взбунтовались. Причиной бунта стал конфликт между слесарем Павлом Пашковым и Арсением. Арсений вышел, чтобы успокоить рабочих, слесарь напал на него с ножом, но хозяина спас приказчик Андрей, который убил Павла поленом. «Какой-то весь желтый и не улыбочивый, будто стиснув зубы, шел Светлый день.(...) И зачернелся желтый день хлесткой нагайкой, хлесткая, согнула она и эти поднятые руки, и эти жилистые кулаки...» [1, с. 150,152] Этот цвет присутствует и в описании похорон Вареньки: «Унесли к Покрову желтый гроб, навсегда унесли Вареньку из красного финогеновского флигеля. Забили гроб черными гвоздями...» [1, с. 153]. В другом эпизоде вновь упоминается жёлтый цвет при похоронах, при этом делается акцент на бедность, нищету: «К

церковним папертям подносили покойников, бедных, с колыхающимся жёлтым казённым покровом вдоль дощатых дешёвых гробов...» [1, с. 130]. Цветовые символы способствуют восприятию тяжёлой, катастрофической ситуации.

Желтизна, как уже упоминалось, характеризует болезни, в том числе и венерические. В романе упоминается об этом в описании девицы из дома увеселений, в которую влюбился Николай: « - Маргаритка, - донёсся как-то до Коли перегорелый с попойки голос Семёнова-Совы, завсегда всяких заведений, - знаю, сволочь она, кожа жёлтая, теперь в рублёвом» [1, с. 170]. В другом эпизоде указывается на болезнь Николая: «Был он каким-то жёлтым и квёлым, чувствовал всё свое тело, а руки как обузу» [1, с. 275].

Одной из характеристик символики жёлтого цвета является его включение в текст, где подчёркивается обыденность ситуаций или событий. А.М. Ремизов отразил эту особенность в эпизоде с разносчиком мыла, используя самые натуралистические, неэстетичные бытовые подробности: «У разносчика рассыпалось мыло: ярко-жёлтые, как жир варёной осетрины, куски-кубики завалили весь тупик – измазанную стену» [1, с. 283].

Одним из важнейших эпизодов, в которых проявляется символика жёлтого цвета, является эпизод с жёлтым домом – домом для умалишенных. Н. Синдаловский объясняет возникновение данной идиомы: «Есть в Петербурге Обуховская больница, на базе которой примерно в описываемое нами время впервые в России открылся так называемый Дом призрения – специальное отделение для умалишенных, давшее благодаря окраске фасадов жизнь известной питерской идиоме «Жёлтый дом». Кстати, если верить легендам, в этом отделении умирал прославленный герой лесковской «Левши» [3, с. 537]. В главе «Гарь» Николай посещает душевнобольного товарища. Для того, чтобы усугубить атмосферу, передать ее болезненность и безысходность, автор «пронизывает» ее описание желтизной: «За городом... раскинулась целая усадьба с огромным каменным домом – жёлтый дом... круг безумных теней, увязая в желтоватой мгле, трепетал: вот займется, вспыхнет искрами... Но безумный круг безумных теней расползся в желтоватой мгле» [1, с. 269]. Примечательно, что наряду с эпитетом «желтоватый» три раза употребляется эпитет «безумный», что явно указывает на многозначный смысл жёлтого цвета в данном эпизоде.

Таким образом, символика жёлтого цвета в романе характеризуется многогранностью и разнообразием. Однако автор делает акцент на негативных сторонах, используя грани жёлтого цвета в описаниях болезней, обыденных ситуаций, предательства и порока. В свою очередь, зелёный цвет наиболее часто встречается в описании пограничных ситуаций, состояний, видений и галлюцинациях персонажей. Также этот цвет присутствует в портретных характеристиках, определяя их место в художественном мире романа. Жёлтый и зелёный цвет символизируют мистические и инфернальные силы, что способствует осмыслению авторского мировидения.

Литература:

1. Ремизов А.М. Пруд / А.М.Ремизов // Полн.собр.соч.: в 10 т. – М.:Русская книга, 2000. – Т1. – 576 с.
2. Миронова Л.Н. Цвет – что это? [электронный вариант] / Л.Н. Миронова // Режим доступа: <http://mironovacolor.org/>
3. Синдаловский Н.А. Легенды и мифы Санкт-Петербурга / Н.А.Синдаловский. – СПб.: Норинт, 2002. – 537 с.
4. Фоли Дж. Энциклопедия знаков и символов / Дж.Фоли / Пер. с англ. 2-е изд. – М.: Вече, 1997. – 512 с.

Научный руководитель:

кандидат филологических наук, доцент Раковская Нина Михайловна.

**Наталья Возна
(Київ, Україна)**

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ РОЗВИТКУ БІЛОРУСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МЕДИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ У ХХ СТОЛІТТІ

Вже давно назріла об'єктивна необхідність повернути до життя істотну кількість наявних у пасивному вжитку білоруської та української мовах медичних термінів, що опинилися поза межами сучасного терміновживання. Актуальність статті полягає у тому, що порівняльний аналіз білоруської та української медичної термінології досі ще не був ґрунтовно здійснений.

Становлення білоруської медичної термінології безпосередньо пов'язане з науковим опрацюванням і внормуванням білоруської літературної мови, яке широко розгорнулося у 20-х роках ХХ ст. під час здійснення державної політики білорусизації. Розпрацюванню наукової термінології надавалося важливе значення не лише через пильну потребу розвитку освіти рідною мовою, а й як основний засіб збагачення лексичного складу білоруської літературної мови.

Початком розпрацювання медичної термінології можна вважати кінець 1923 року, коли співробітник природознавчої секції Інбелкульту лікар І. Цвікевич розпочав укладати термінологію з анатомії, фізіології і гігієни. З 1924 року ця справа була передана тільки що заснованій медичній секції. Вже в лютому 1925 року

нею переглянуті укладені І. Цвікевичем список з 1294 термінів, який уміщував переважно анатомічні назви із залученням окремих термінів з патології, патологічної анатомії, бактеріології та ін. [2].

Пізніше медичною секцією була створена термінологічна комісія у складі членів Інбелкульту І. Цвікевича (старшого), П. Тремповича (члена комісії) і наукового співробітника П. Каравайчика (секретаря). Всі вони, будучи лікарями за фахом, досконало знали білоруську мову. Комісія розпочала розробляти білоруську медичну термінологію з її основи – термінології анатомічної.

Загальні принципи, якими керувалися автори, були розпрацьовані раніше Науково-термінологічною комісією при Наркоматі освіти. Відповідно до нього за основу терміноворчості була взята жива народна мова. За відсутності у народній мові назв, яким могли б бути надані функції термінів, за чеським прикладом, на основі народних назв творилися неологізми. Не виключалося використання запозичень у тому випадку, коли утворені неологізми мали неприродний для білоруської мови характер. Допускалося також параллельне невживання варіантів – запозичених і білоруських назв.

Велике значення у становленні білоруської медичної термінології мали видання про будову, функції і хвороби тіла людини, які передували виходу у світ анатомічної термінології. Наприклад, у кінці підручника І. Цвікевича наводився білорусько-російський термінологічний словник, який в останнім, третім, виданні зосереджував 564 терміни з анатомії, гістології, фізіології, біохімії, мікробіології, патології [2].

Характерною особливістю термінології, розпрацьованою Науково-термінологічною комісією, був високий рівень варіативності, зумовлений здебільшого поданням частини іншомовних термінів разом з білоруськими лексемами або неологізмами. Прагнення укладачів термінологічних випусків максимально використати білоруські еквіваленти тлумачиться не тільки елементами національного пуризму, про що вже йшлося, а й досить часто тим, що на ранньому етапі розвитку освіти у Білорусі вчені і популяризатори науки у своїх публікаціях наукового і науково-популярного змісту часто використовували замість невідомих широкому колу читачів запозичених термінів слова живої білоруської мови, а іноді й вузькі регіоналізми, які і були зафіксовані укладачами випусків. Окрім того, аналогічними мотивами іноді керувалися й самі укладачі за умов вибору між запозиченням і словом живої народної мови [1, с. 129].

Не можна не відзначити при цьому, що фіксація в словниках поруч з багатьма запозиченими термінами білоруських варіантів, незважаючи на негативний бік варіантності в термінології, принесла потім велику користь термінологічній практиці, незалежно від того, які з варіантів закріпилися, оскільки наочно показувало матеріал обох джерел формування термінології: абонемент – перадплата, аўтаномія – самаўрад, акцыя – пай, акцыянер – пайшычк, ануляваць дагавор – скасаваць дагавор, арбітраж – пасрэдніцтва, бал – ацэнка і т. д. [1, с. 131].

Аналіз медичних видань 30-х років дозволяє зробити висновок про два основних напрямки розвитку клінічної термінології: утворення термінів на основі білоруської мовної лексики (наприклад, *востры живот, скаргі хворага, жаўтуха*) і на основі греко-латинських терміноелементів через їх адаптацію до фонетичних і граматичних норм білоруської мови (наприклад, *аўскультацыя, гіпертрафія, перкусія*) [4, с. 51]. Багато термінів створено сполученням білоруських і запозичених лексем (*сухажылавырэфлекс, цыянозскуры*) [4, с. 78]. Таким чином, характерною особливістю терміноворчості у галузі клінічних дисциплін є широке використання інтернаціоналізмів, в той час як відмінну рису анатомічної термінології становили терміни, створені на основі білоруських назв за умов обмеженого використання запозичень [2].

На розвиток білоруської медичної термінології негативно вплинула її росіянізація як наслідок мовної реформи 1933 року. Декілька прикладів відходу від попередніх напрацювань – заміна білоруських термінів на кальки з російської мови: *ныркі – почки, крыж – красецц, хрыбетнік – пазваночнік, вейка – расніца, лагво – таз, хросток – хрощ, шчыкалатка – ладыжка, судзіны – сасуды, сківіца – чэлюсьць, запаленне – успаленне*.

Потім у нормування медичної термінології вельося Інститутом мовознавства АН БРСР. Деякі терміни, зафіксовані у виданих Інститутом мовознавства словниках, не можуть вважатися досконалими. Наприклад, затвердження терміна *сімпатычны* (замість *сімпатыйны*) щодо нервової системи призводить до курйозних словосполучень («*сімпатычныя болі ў зубах*») – приклад, яким супроводжується цей терміну словниках.

Медична термінологія по кищо не може вважатися досконало розпрацьованою і у нормовану, поперше, через неопрацьованість багатьох вузькоспеціальних термінів і, по-друге, тому, що зафіксовані в словниках терміни не пройшли апробації в умовах професійної практики через майже повне усунення білоруської мови з медичної наукової практичної роботи [2].

З наданням білоруській мові статусу державної (1990 р.) терміноворчисть у галузі медичних знань трохи активізувалася: видані проекти гістологічної і ембріологічної номенклатур, короткі тлумачні словники для медичних сестер, у якому подається переклад термінів білоруською мовою, короткий фізіологічний словник та ін. Останнє видання такого кшталту – «Російсько-білоруський медичний словник на 5000 термінів» (2005 рік), складений співробітниками Республіканської медичної бібліотеки [2].

Не менш тернистим був шлях розвитку української термінології. Так, у IX – XIV ст. в Україні панувала чужа літературна мова (церковнослов'янська, староболгарська). З II пол. XVI ст. жива народна мова стає літературною, але український народ самостійності на той час уже не мав. У добу найбільшого розвитку культури в усій Європі, який припадає на XIX ст., українська літературна мова, а особливо наукова мова, не мала змоги нормально розвиватися через утиски російської влади [5, с. 121].

У 1892 році у Львові було організоване Наукове товариство ім. Т. Шевченка. Його головним завданням було сприяння розвитку української наукової мови. Математично-природничо-лікарська секція товариства здійснювала збирання й створення наукової української термінології з фізико-математичних, природничих та медичних наук [5, с. 122].

Початок 30-х років ХХ ст. – кінець 80-х років ХХ ст. ознаменується русифікаційними процесами, пов'язаними із широкомасштабною компанією боротьби з «українським націоналізмом» на мовному фронті. У 1930 р., після сфабрикованого процесу «Спілки визволення України», жертвами якого стали провідні діячі української культури, в тому числі академік С. Єфремов, керівник Інституту української наукової мови Г. Холодний, шість учених-медиків, було розформовано Інститут української наукової мови, але при цьому видано п'ять бюлетенів, і перший з яких – «Медичний термінологічний бюлетень» (1934 р.). Цими бюлетенями було вилучено близько половини рекомендованих українських термінів, а натомість «запропоновано» кальковані з російської або міжнародні в російській транскрипції, які не відповідали внутрішній структурі української літературної мови. Термінологічна робота в Україні припинилася на багато років, а більшість виданих до цього часу медичних словників було знищено або заховано у спеціальних архівах, і тепер цих видань немає навіть у ряді великих бібліотек [3]. Але, незважаючи на складні суспільно-політичні умови, все ж таки розроблялися теоретичні проблеми термінології, розвивалася українська медична лексикографія.

Всього в Україні на даний час виходить тридцять медичних журналів, третина з яких друкує всі статті українською мовою. Серед них – «Педіатрія, акушерство та гінекологія» (Київ), «Фармацевтичний журнал» (Київ), «Вісник фармації» (Харків), «Український радіологічний журнал» (Харків), «Ліки» (Київ), «Будьмо здорові» (Київ), «Новини стоматології» (Львів), «Інфекційні хвороби» (Тернопіль), «Шпитальна хірургія» (Тернопіль). Інші журнали є або двомовними, або російськомовними [3]. Для медичних закладів освіти українською мовою видаються окремі монографії та підручники.

Отже, що розвиток білоруської та української термінології був тернистим і не завжди проходив за сприятливих умов, на відміну від російської, яка розвивалася своїм природним шляхом і мала величезний вплив на вище вказані мови. Політика росіянізації уповільнювала природний розвиток білоруської та української термінології, зокрема медичної. Незважаючи на це, науковцям удалося зберегти білоруський та український шар національного пласту лексики, який був роками напрацьований за минулі століття. У багатьох медичних словниках подаються два або й більше відповідники на позначення однієї реалії, тож автори дають змогу читачеві обрати, яким варіантом користуватися. На жаль, популярнішими є слова латинського походження, хоча існують і власне білоруські, і власне українські, і власне російські відповідники.

Література:

1. Антанюк Л. А. Беларуская навуковая тэрміналогія: Фарміраванне, структура, упарадкаванне, канструяванне, функцыянаванне / А. Л. Антанюк. – Мн.: Навука і тэхніка, 1987. – 240 с.
2. Беларуская медычная тэрміналогія: станаўленне і сучасны стан [электронны рэсурс] / С. Я. Ярашэвіч. – Праблемы беларускай навуковай тэрміналогіі: Матэрыялы Першай нацыянальнай канферэнцыі. Мн.: ТБМ ім. Ф. Скарыны. – 1995. – рэжым доступу: <http://www.bsmu.by/files/232c08c1ca8f60f418cfc59c0606b813/>
3. Жовтобрюх Н. Становлення української медичної термінології. Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. – 2012. – Вип. 17. – с. 25-29. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/spml_2012_17_7.
4. Даниленко В. П. Русская терминология. Опыт лингвистического описания / П. В. Даниленко. – М.: Наука, 1977. – 248 с.
5. Дидик-Меуш Ганна. Українська медицина. Історія назв / Ганна Дидик-Меуш. – Л.: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008. – 400 с.

Науковий керівник:

кандидат філологічних наук, доцент Савицька Ірина Іванівна.

Орест Грех
(Дубляни, Україна)

LANGUAGE LEARNING WILL TAKE CARE OF ITSELF

A major issue learning theory has been whether traditional techniques normally associated with language teaching - drills, repetition, controlled practice of specific language items, etc. – actually have any beneficial effect. Indeed, in educational theory generally, there has been some argument about whether teaching “works” at all.

In his book, “Deschooling Society”, the educational theorist Ivan Illich questioned the whole purpose of formal education. As the title of his book indicates he had a very bleak view of what happens in classrooms. We

may think, he suggested, that the more input we are exposed to, the more we learn. We may even go so far as to assume that we can measure knowledge with tests and grades. But all this is a delusion.

First language learning provides a perfect example of what he is talking about. All children succeed at it to a greater or lesser extent. Although parents and other close adults may help to “teach” the language in an informal way (for example, through repetition, “play” or made-up dialogues - where, in the early stages the parent will often take the baby's part when the baby cannot actually speak the words), still the process of learning is unconscious. What the young child does get, of course, is considerable exposure to language which he or she more or less understands the meaning of. And at the end of this process, the language, miraculously, is there as a result of exposure, a clear motivation to communicate - for both physical and emotional reasons- and an opportunity to use what is being acquired.

Perhaps, then, all that anybody needs to learn a new language are those three elements: exposure, motivation, and opportunities for use. This was certainly the view of Dick Allwright and his colleagues who had the task of improving the English language skills of students from overseas, who were soon to study on postgraduate courses at the University of Essex in England in the 1970s. The students already had some English knowledge.

The teachers at Essex reasoned that the ways they had been teaching - such as studying grammar, explaining vocabulary, or teaching paragraph organisation - did not seem to have much effect and anyway, they did not “feel right”. How would it be, they wondered, if they abandoned all that and instead devoted all their efforts to exposing students to English and getting them to use it, particularly given that they were highly motivated to learn. This would satisfy the three criteria we have just detailed.

In the course which followed, students were given tasks to do outside the classroom (such as interviewing people and searching for library books) which involved them in speaking and reading: real tasks for which the teachers gave no language training, advice or, crucially, correction. Students also took part in communication games where the only objective was to complete the task using all and/or any language at their disposal. A student had to draw the same picture as their partner without looking at the partner's picture, for example, or they had to arrange objects in the same order as their partner without looking at their partner's objects - both tasks relying on verbal communication alone. The results, although not scientifically assessed, were apparently favourable. Everyone enjoyed the process far more (especially the teachers) and the students' progress appeared to have been more impressive than in previous years.

The American applied linguist, Stephen Krashen, writing a short time later, appeared to be making similar suggestions about language learning too, though by dividing language “learning” into **acquisition** and **learning** he was being far more specific. Language which we acquire subconsciously, he claimed, is language we can easily use in spontaneous conversation because it is instantly available when we need it. Language that is learnt, on the other hand, taught and studied as grammar and vocabulary is not available for spontaneous use. Indeed, it may be that the only use for learnt language is to help us to monitor (check) our spontaneous communication; but then the more we monitor what we are saying, the less spontaneous we become!

Krashen saw the successful acquisition by students of a second language as being bound up with the nature of the language input they received. It had to be comprehensible, even if it was slightly above their productive level, and the students had to be exposed to it in a relaxed setting. This **roughly-tuned** input is in stark contrast to the finely-tuned input of much language instruction, where specific graded language has been chosen for conscious learning. Roughly-tuned input aids acquisition, Krashen argued, whereas finely-tuned input combined with conscious learning does not.

A further attack on traditional forms of language teaching- especially the use of repetition and controlled practice - has centred around studies which have demonstrated that it is impossible to show a direct connection between drilling of any particular grammatical item, for example, and the acquisition of that item. Dave Willis describes as a fallacy the idea that controlled practice leads to mastery of grammar, and others have made the same point.

Despite all these claims, however, language teaching has not been quite so radicalised as some commentators might have expected. This is partly due to the theories themselves, whose claims are somewhat weakened when exposed to close scrutiny. Take Allwright's students at the University of Essex: they all had some knowledge of English, they were all highly motivated (because they would shortly be taking postgraduate degrees at an English university) and, crucially, they were studying in England where their opportunities for exposure to English were greatly increased. Allwright's solution might have been exactly right for such students - the ones it was designed for - but it does not follow, therefore, that the same kind of approach would be appropriate for students at different levels studying in different situations in other parts of the world.

Krashen's claims came under sustained attack partly because they were unverifiable. When someone produces language, how can you tell if this language is “learnt” or “acquired”? The speaker will almost certainly be unable to provide you with the answer, and there are no ways, so far, of finding this out. Second, many commentators have questioned his suggestion that learnt language can never pass to the acquired store. This seems observably false. Both roughly-tuned and finely tuned input (the latter related, of course, to learning) end up becoming acquired language at some point; Rod Ellis suggested that communicative activities might be the switch that took language from the learnt to the acquired store.

However, no one has suggested that Krashen is wrong about the beneficial qualities of comprehensible input in a relaxed setting.

And what of Willis' criticism of controlled practice, by which he appears to mean both individual and choral repetition? Controlled practice may not fulfil the role originally ascribed to it (the mastery of grammar and vocabulary) but at certain levels it may well have other pay-offs in terms of encouraging motor skills in the spoken production of new language, and in providing the illusion of progress to aid the students' motivation.

Much of the problem in discussing acquisition and learning - in trying to discover whether "language learning will take care of itself"-occurs when the discussion is divorced from the age of the students, the level they are at, their motivation, their educational culture, and the places in which the learning is taking place.

Thus we need to balance the fact that all children acquire language against some of the special conditions in which this takes place. Children receive much greater exposure than the average second language student. There is some "covert teaching" going on as they acquire not only the language itself but the social routines in which it is used. First language acquisition is also closely allied to social growth and general cognitive development.

Most teachers of young learners avoid grammar teaching because experience has shown that it has little effect. Children subconsciously acquire languages with considerable ease. Yet adults find things more difficult, especially when they are learning in classrooms away from target-language communities; for them focused language study is not only useful, it is almost certainly desirable, and most of them want it anyway. Just involving students in communicative tasks may thus be unsatisfactory, provoking "a general over-emphasis on performance at the expense of progress".

However, there may be special circumstances where such activities match the motivational drive, level, and situation of the students concerned.

It seems, therefore, that some concentration on language study is helpful for most teenagers and adults learning English whether in the form of finely-tuned input or in some other way, as there are many different means of language study. However, many of the theoretical considerations have influenced popular methodology, especially the Communicative approach and its aftermath and Task-based learning.

A theme that runs through much discussion of the study of specific graded language is that if controlled practice does not work as well as it should, and if, in Steven Pinker's words, students often depend upon their "considerable intellects" then one of the teacher's main tasks is to make students "aware" of language as an alternative to teaching it. In this approach, often referred to as "consciousness-raising", the teacher does not expect students to produce new language immediately but instead makes them aware of certain of its features. This awareness will help their acquisition of the language so that when they need to use it, the knowledge thus gained will help them to produce it accurately and fluently.

Richard Schmidt uses the term "noticing" to describe a condition which is necessary if the language a student is exposed to is to become language that he or she takes in (language intake). Unless the student notices the new language, he or she is unlikely to process it, and therefore the chances of learning it (and being able to use it) are slim. This suggestion modifies the view of Stephen Krashen who argued that comprehensible input (with no necessary noticing) was enough for acquisition to take place.

According to Schmidt and based to some extent on his own learning of Portuguese, second language learners notice a language construction if they come across it often enough or if it stands out in some way. One way of coming across it, of course, is through instruction - that is, if teachers draw their attention to it. Of course, whether or not a teacher is present, students need to have already reached a level where they can notice the language feature in question.

This emphasis on noticing and awareness-raising may lead people to suggest that rather than "teaching" an item of language, the teacher's job is to get students to notice it when it occurs so that it sinks into the brain where it is processed. One way of doing this is to organise tasks where certain language naturally occurs with frequency and where with or without a teacher's help, the student will notice it.

The fact that language has been noticed does not mean it has been acquired/learnt, nor that students can use it immediately. Rob Batstone suggests that structuring and restructuring of "noticed" language will be necessary to adjust the hypotheses that the learner has formed. This means learners trying the language out, often in controlled classroom conditions, to test out its boundaries and characteristics.

Spontaneous production of acquired/learnt language seems to take longer; it happens when the language in question has had enough "processing" time in the student's memory - through noticing and, perhaps, restructuring - to be available for use. Teachers who expect its instant production in spontaneous conversation are thus often disappointed, but if they wait it will (if students have noticed it) emerge in creative language use in due course.

Література:

1. Batstone R. 1994 *Grammar* Oxford University Press.
2. Ellis R. 1982 Informal and formal approach to communicative language teaching. *ELT Journal* 36/2
3. Krashen S. 1985 *The Input Hypothesis: Issues and Implications* Longman.
4. Pinker S. 1994 *The Language Instinct* Penguin.
5. Schmidt R. 1990 The role of consciousness in second Language learning. *Applied Linguistics* 11/2.
6. Wicksteed K. 1998 Where next for the National Curriculum? *The Linguist*.
7. Willis D. 1996 Accuracy, fluency and conformity. In Willis J. and Willis D. (eds).

LEARNER DIFFERENCES

We are going to look at a number of approaches to describing the differences between learners including “Multiple Intelligence” theory and “Neurolinguistic programming” - two ways of looking at learning which have provoked considerable interest among teachers and materials designers.

Some students are better at learning languages than others. At least that is the generally held view, and in the 1950s and 1960s it crystallised around the belief that it was possible to predict a student's future progress on the basis of linguistic aptitude tests. But it soon became clear that such tests were flawed in a number of ways. They did not appear to measure anything other than general intellectual ability even though they ostensibly looked for linguistic talents. Further, they favoured analytic-type learners over their more “holistic” counterparts, so that the tests were especially suited to people who have little trouble doing grammar-focused tasks. Those with a more “general” view of things - whose analytical abilities are not so highly developed, and who receive and use language in a more message-oriented way – appeared to be at a disadvantage. In fact, an analytic aptitude is probably not the critical factor in success. Peter Skehan, for example, believes that what distinguishes exceptional students from the rest is that they have unusual memories, particularly for the retention of things that they hear.

Another damning criticism of traditional aptitude tests is that while they may discriminate between the most and the least “intelligent” students they are less effective at distinguishing between the majority of students who fall between these

two extremes. What they do accomplish is to influence the way in which both teachers and students behave. It has been suggested that students who score badly on aptitude tests will become de-motivated and that this will then contribute to precisely the failure that the test predicted. And teachers who know that particular students have achieved high scores will be tempted to treat those students differently from students whose score was low. Aptitude tests end up being self-fulfilling prophecies whereas it would be much better for both teacher and students to be optimistic about all of the people in the class.

Another line of enquiry has been to try and tease out what a good learner is. If we can narrow down a number of characteristics that all good learners share then we can, perhaps, cultivate these characteristics in all our students.

Neil Naiman and his colleagues included a tolerance of ambiguity as a feature of good learning together with areas such as positive task orientation (being prepared to approach tasks in a positive fashion), ego involvement (where success is important for a student's self-image), high aspirations, goal orientation, and perseverance.

Joan Rubin and Irene Thompson listed no less than fourteen good learner characteristics amongst which learning to live with uncertainty (much like the tolerance of ambiguity mentioned above) is a notable factor. But the Rubin and Thompson version of a good learner also mentions students who can find their own way (without always having to be guided by the teacher through learning tasks), who are creative, who make intelligent guesses, who make their own opportunities for practice, who make errors work for them not against them, and who use contextual clues.

Much of what various people have said about good learners on cultural assumptions which underpin much current teaching practice in countries like Britain, Australia, and America. In these cultures we appreciate self-reliant students, and promote learner autonomy as a main goal. We tend to see the tolerance of ambiguity as a goal of student development, wishing to wean our pupils away from a need for things to be always cut and dried. We encourage students to read texts for general understanding without stopping to look up all the words they do not understand; we ask student to speak communicatively even when they have difficulty because of words they do not know or cannot pronounce, and we involve students in creative writing. In all these endeavours we expect our pupils to aspire beyond their current language level.

Different cultures value different learning behaviours, however. Our insistence upon one kind of good learner profile may encourage us to demand that students should act in class in certain ways, whatever their learning background. When we espouse some of the conclusions mentioned above, we risk imposing a methodology on our students that is inimical to their culture. It is better for us to reach some kind of learning bargain where both our beliefs and the learners' preferences can be satisfied. It is not always just the learners who may have to change.

A preoccupation with learner personalities and styles has been a major factor in Psycholinguistic research. Are there different kinds of learner? Are there different kinds of behaviour in a group? How can we tailor our teaching to match the personalities in front of us?

The methodologist Tony Wright describes four different learner styles within a group. The “enthusiast” looks to the teacher as a point of reference and is concerned with the goals of the learning group. The “oracular” also focuses on the teacher but is more orientated towards the satisfaction of personal goals. The “participator” tends to concentrate on group goals and group solidarity, whereas the “rebel” while referring to the learning group for his or her point of reference, is mainly concerned with the satisfaction of his or her own goals.

Other researches have tried to describe student learning styles in their own words, identifying individual behaviour they have observed. They produce caricatures, of course, which never quite describe any particular student. But they do give us some pointers to the kinds of people we have in our classrooms.

Keith Willing, working with adult students in Australia, produced the following descriptions:

- **convergers:** these are students who are by nature solitary, prefer to avoid groups, and who are independent and confident in their own abilities. Most importantly they are analytic and can impose their own structures on learning. They tend to be cool and pragmatic.

- **conformists:** these are students who prefer to emphasise learning "about language" over learning to use it. They tend to be dependent on those in authority and are perfectly happy to work in non-communicate classrooms, doing what they are told. A classroom of conformists is one which prefers to see well-organised teachers.

- **concrete learners:** though they are like conformists, they also enjoy the social aspects of learning and like to learn from direct experience. They are interested in language use and language as communication rather than language as a system. They enjoy games and groupwork in class.

- **communicative learners:** these are language use orientated. They are comfortable out of class and show a degree of confidence and a willingness to take risks which their colleagues may lack. They are much more interested in social interaction with other speakers of the language than they are with analysis of how the language works. They are perfectly happy to operate without the guidance of a teacher.

However we choose to categorise learner styles, an understanding that there are different individuals in our classes is vitally important if we are to plan the kinds of activity that will be appropriate for them. We need to balance the interests of individuals against what is good for the group and to be aware of certain individual traits when putting students into pairs and groups. We need to recognise which students need more personal attention than others, and which need different kinds of explanations and practice of language. There are many different styles of language study and student language research. Some students respond better than others to discovery activities; so we use such exercises with them. Others, however, may prefer a more directed approach to language study and so we will, within reason, adapt our practice accordingly. Yet others may respond with enthusiasm to creative writing or speaking activities, where some of their colleagues may need more structured work.

Faced with the different descriptions of learner types and styles which have been described here, it may seem that the teacher's task is overwhelmingly complex. We want to satisfy the many different students in front of us, teaching to their individual strengths with activities designed to produce the best results for each of them, yet we also want to address our teaching to the group as a whole.

We have to start with the recognition of students as individuals as well as being members of a group. Even when classes have been separated into different levels, not everyone in the group will have the same knowledge of English. Some will be better writers than others and some will have greater oral fluency than others.

We need to establish who the different students in our classes are. To ascertain their language level, for example, we can look at their scores on different tests, and we can monitor their progress through both formal and informal observation. This will tell us who needs more or less help in the class. It will inform our decisions about how to group students together, and it will guide the type and amount of feedback we give to each student. In a general way, we will tailor our teaching methods, the materials we use and the production we expect to the level we are working with.

We want to recognise the other differences we have discussed. We can do this through observation or through more formal devices. We might ask students what their learning preferences are in questionnaires with items (perhaps in the students' first language). Or we might try to find out which preferred sensory system our students respond to.

However we get our information about individuals, we will then be in a position to try and offer activities which offer maximal advantage to the different people in the class. This might involve the way we organise groups in order to satisfy people who prefer working on their own or, conversely, people who benefit most from interaction. We will want to provide different sensory stimuli for the different group members. We will want to offer activities which favour, at different times, students with different learning styles. It is then up to us to keep a record of what works and what does not, either formally or informally. We can also ask our students (either face to face, or, more effectively, through written feedback) how they respond to these activities.

Apart from demonstrating how individuals respond differently to the same activity, these comments help us to decide whether or not to use a similar kind of activity again, whether to amend it, or whether to abandon such an exercise type.

Such feedback, coupled with questionnaires and our own observation, help us to build a picture of the best kinds of activity for the mix of individuals in a particular class. This kind of feedback enables us, over time, to respond to our students with an appropriate blend of tasks and exercises.

This does not mean, of course, that everyone will be happy all of the time. On the contrary, it clearly suggests that some lessons (or parts of lessons) will be more useful for some students than for others. But if we are aware of this and act accordingly, then there is a good chance that most of the class will be engaged with the learning process most of the time.

There is one last issue which should be addressed. We have already referred to the danger of pre-judging student ability through aptitude tests, but we might go further and worry about pigeonholing students with fixed

descriptions so that we assume they are always going to behave in the same way. For if this was the case there would be no point in learner training, nor should we waste our time introducing new kinds of activity for the benefit of the group as a whole or the individuals within it. Yet such a position makes no sense. Students do develop as a result of classroom experiences of success or failure. They will almost certainly change in some way as a result of their learning environment and the tasks they perform.

Література:

1. Goleman D. 1996 Emotional Intelligence. Why Can it Matter More than IQ? Bloomsbury.
2. Naiman N., Froelich M., Stern H. and Todesco A. 1978 The good language learner. Research in Education series, no. 7, Ontario Institute for Studies in Education.
3. Revell J. and Norman S. 1997 In Your Hands: NLP in ELT Saffire Press.
4. Rubin J. and Thompson I. 1982 How to be a More Successful Language Learner Heinle and Heinle.
5. Skehan P. 1998 A Cognitive Approach to Language Learning Oxford University Press.
6. Willing K. 1987 Learning Styles in Adult Migrant Education Adult Migrant Education Programme: Adelaide.
7. Wright T. 1987 Roles of Teachers and Learners Oxford University Press.

Гулбахор Душаева
(Гулистан, Узбекистан)

СЎЗНИНГ МОРФЕМА ТАРКИБИДАГИ ЎЗГАРИШЛАР

Тилнинг тадрижий ривожланиши жараёнида сўзнинг лексик маъноси, товуш таркиби сингари, унинг морфема таркиби ҳам ўзгариб туради. Сўзнинг морфема таркибидаги ўзгаришлар кўпинча морфемаларнинг маъносида ёки товуш таркибида юз берадиган ўзгаришлар ҳамда сўзнинг кўчма маънода қўлланиши каби ҳодисалар билан боғланган. Бу ўзгаришлар натижасида сўз, яъни яшаш асоси, ўзининг лексик маъносини қисман ёки бутунлай йўқотади, истеъмолдан тушиб қолади. Аффикс эса ўзининг сўз ясовчилик хусусиятини йўқотади. Натижада илгари бир хил морфологик қурилишда бўлган сўзларнинг қурилиши бошқача бўлиб қолади.

Одатда, сўзни морфемаларга ажратиш, асосан, унинг ҳозирги адабий тилда англатган маънолари ва грамматик хусусиятлари ҳисобга олинади. Жумладан, юсак феъли ҳозирги ўзбек тилида туб ҳисобланади. Тарихий жиҳатдан эса бу сўзнинг асоси юк, юқ (юқ йэр – юқори ер, жой, юк сади нанг-нимадир юксалди. МҚ, III 306), -са аффикси феъл ясаган, - л аффикси эса феълнинг даража шаклини ясаган. Асоснинг маъноси мустақил қўлланиш хусусияти хиралашган, - са , - л аффикслари ўзак морфема таркибига сингиб кетган. Сўзнинг морфема таркибидаги ўзгаришлар тилдаги айрим сўзлардагина юз беради.

Сўзнинг морфема таркибидаги ўзгаришлар қуйидги сабабларга кўра содир бўлади.

Ясама сўзнинг яшаш асоси истеъмолдан тушиб қолиши натижасида ўзгаради. Тилнинг кўп асрлик тараққиёти жараёнида асос қисм мустақил қўлланмай қолади ҳамда аффикс билан бирга бир туб сўз сифатида ишлатила бошлайди. Йўқори (йўқ йэр-баланд жой) каби ясама сўз ҳам асос қисми (йўқ) истеъмолдан тушиб қолиши натижасида туб сўзга айланиб қолган.

Ҳозирги ўзбек тилида сўзнинг морфема таркибида юз берадиган ўзгаришларнинг энг муҳимларига соддаланиш ва морфологик қайта бўлиниш киради.

Бир неча морфемали ясама сўзнинг таркиби ўзгариб, ундаги морфемалар ўзаро қўшилиб, бир туб сўзга айланиш ҳодисаси соддаланиш дейилади. Бу морфемик ўзгариш қуйидагича юз беради.

1. Сўз ясовчи ва шакл ясовчи аффикслар истеъмолдан чиқиб кетади, айрим сўзлар сўз таркибида сақланиб қолган бу аффикслар сўз таркибига сингиб кетади. Натижада ясама сўз туб сўз ҳолига келиб қолади.

Масалан, йўлка сўзида ҳам аффиксни асос таркибидан ажратиб бўлмайди, бу сўзлар ҳам туб ҳисобланади.

2. Сўзлашув нутқи таъсирида соддаланиш ҳодисаси содир бўлади. Жонли сўзлашувга хос талаффуз сўз таркибида товушларнинг ўзгаришига, қисқаришига сабаб бўлиши мумкин. Бу эса ясама ёки кўшма сўз таркибини бўлинмас ҳолга олиб келади. Масалан: Шовот сўзи аслида Шоҳобод бўлган. Жонли сўзлашув таъсири остида қисқартириб талаффуз этиш билан бу туб сўз шаклига келиб қолган.

Сўзнинг морфемаларга ажаралиши чегарасини ўзгариши морфологик қайта бўлиниши дейилади. Бу ҳодисага кўра бир морфема таркибидаги айрим товушлар ундан ажралиб, бошқасига қўшилиб, морфемалар орасидаги чегара ўзгаради. Бу вақтда сўз, ўзининг ясамалик хусусиятини сақлагани ҳолда, унинг таркибидаги морфемалар қайта бўлинади.

Морфологик қайта бўлиниш, морфемалар орасидаги чегаранинг ўзгариши тилда янги морфемаларнинг, кўшма аффиксларнинг пайдо бўлишига сабаб бўлади. Ҳозирги ўзбек тилида - гарчилик, лой-гарчилик сингари кўшма аффикслар асосан морфемаларнинг қайта бўлиниши туфайли юзага келади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Махмудов Н., Худойберганова Д. Ўзбек тили ўхшатишларининг изоҳли лўғати. – Тошкент: Маънавият, 2013. – 320 б.
2. Худойберганова Д. Ажратилган синтактик қурилмаларнинг мазмуний-услубий хусусиятлари // Филология масалалари. – Тошкент, 2003. – № 2. – Б. 72.
3. Худойберганова Д. Дискурс ва потенциал перцепция // Актуальные проблемы русской и узбекской филологии: – Наманган, 2010. – С. 124-126.

Индира Исмурина
(Қазақстан, Ақтөбе)

М.ҚАШҚАРИ СӨЗДІГІНДЕГІ МАҚАЛ- МӨТЕЛДЕРДІҢ ТІЛДІК- ТАНЫМДЫҚ СИПАТЫ

Ұлы ғұлама, түркі әлеміне ортақ тұлға Махмұт Қашқаридың «Диуани лўғат ат-түрік» еңбегі бүгінге дейін өзінің құндылығы мен сапасын жоғалтпаған, тарихи жаңаруларға байланысты ғалымдардың назарын өзіне ерекше аударып отырған еңбек екенін атап өтуге тиіспіз.

Махмұт Қашқаридың «Диуани лўғат ат-түрік» еңбегіндебай тілдік материалдармен қатар түркі халықтарының тарихы, географиясы, этнографиясы, көне фольклоры туралы мол мәлімет беріліп, түркі халықтарының сол кездегі қоныс - жайлары, этностық сипатынанмәлімет беретін мол, әрі құнды материалдар көзі қамтылған. Сондықтан «Диуани лўғат ат-түрік» еңбегіндетүркі тілінің сөз қолданысы, дыбыстық, семантикалық, грамматикалық сипаттары, олардың өзара мағыналық және тұлғалық ұқсастықтары, өзгешеліктері жан-жақты ғылыми тұрғыда талданып жазылғандықтан аталған еңбекті түркілердің алғашқы энциклопедиясы деп те атайды.

Еуропалық ғалымдардың ішінде сөздікті алғаш зерттеген К. Броккельман сөздіктегі түркі сөздерін (1928 жылы) жеке кітап етіп бастырып шығарса, қазақ ғалымдарының ішіндеМахмұт Қашқаридың еңбегін алғаш зерттеген Х. Досмұхамедұлы оның сөздікқоры түркілердің тілін ғана емес, олардың рухани-материалдық мәдениетінің тарихи қырларын ашып беруге көмектесетін маңызды еңбектердің бірі екендігін атап көрсетеді.

Бұл сөздік күні бүгінге дейін құрылымы, сипаттамасы жағынан, сөздерді жүйелеу тәртібі мен оларды салыстыра түсіндіруі жағынан көне түркі тілдері тарихындағы аса құнды еңбек ретінде бағаланады. Мұнда М. Қашқари түркі тілдерінің жеке сөздерінің мағынасы туралы мәлімет беріп қана қоймай, сол сөздердің шығу тарихын, грамматикалық ерекшеліктерін, ол айырмашылықтардың қай тайпаға тән екендігін анықтаған. Сондай-ақ, М. Қашқари түркі тілдерінен мысалға келтіріп отырған сөздерін арабша түсіндіріп отырған.

Кітапта арнайы тәртіппен 6800 түркі сөздері топтастырылған болса, оның ішінде 110 жер-су атаулары, 40-қа тарта ел, тайпа атаулары, 300-дей мақал-мәтелдер, өлең үзінділері берілген. Бұл өлеңдердің бірқатарын зерттеушілер түркі халықтарының ертеден келе жатқан ауыз әдебиеті үлгілері қатарына жатқызса, бірқатарын автормен замандас ақындар шығармаларынан алынған үзінділер деген пікірге саяды. Осы еңбекке енгізілген 875 сөз бен 262 мақал-мәтелдің біразы қазіргі қазақ тілінде еш өзгеріссіз қолданылса, енді бір тобы кейбір лексика-семантикалық трансформациялануға ұшырап қолданылып келеді. Соның өзінде олардың мағыналары қазіргі қазақ және татар тілдерінде сақталып, көп өзгеріске түсе қоймаған.

Мысалы, жинақтағы «Ікі қочқар башы бір әшәчта бышмас» деген мақал қазіргі қазақ тіліндегі «Екі қошқардың басы бір қазанға сыймайды» деген мақалға мағыналық та, тұлғалық жағынан да толық сәйкес келіп тұр. Мұндай тілдік деректер қазіргі қазақ және татар тілдеріндегі фразеологизмдердің тарихи негіздерінің бір екенін көрсетеді. Аталған екі тіл де түркі тілдерінің «қыпшақ немесе солтүстік батыс» тобына жатады немесе «ең жаңа түркі тілдері» тобына кіреді. Н. Баскаковтың жіктемесі бойынша, олар «батыс ғұн тілдері» бұтағының «қыпшақ тобы» құрамына кіреді.

М. Қашқари шығармашылығын зерттеуші профессор Қ. Өміралиев: «Ұйқасты, біріншіден, грамматикалық тұлғалардың түрленісіне құру, екіншіден, ол сөздердің етістік болып келуі; үшіншіден, олардың баяндауыш қызметінде тұруы М. Қашқари дәуіріндегі ауызша поэзияның да, бергі дәуірдегі қазақ атымен белгілі ауызша поэзия үлгілерінің де бірден-бір негізгі ерекшелігі» дей келе, ойын былай түйіндейді: «XV ғасырға дейін және XV ғасырдан бергі жерде туған, белгілі бір кісілер атына телініп жүрген, не «авторы» белгісіз дидактикалық-шешендік сөздеріміздің басы – стильдік-тілдік үлгісінің басы VIII ғасыр ескерткіштеріндегі мақал, шешендік сөздер мен XI ғасырда қағазға түскен мақалдарға тән стильдік-тілдік үлгіде жатыр» [1, 49 б.].

«Диуани лўғат ат-түрік» еңбегіндегікейбір сөздер мен сөз тіркестерін, мақал-мәтелдерді ой елегінен өткізсек, оларда қазақ халқының тарихына, тұрмыс-салтына, дәстүріне тән материалдар баршылық.

Жалпы түркі тілдері, соның ішінде қазақ тіліне байланыстысөздерді зерделегенде, ескі тарихымызға, салт-дәстүрімізге, әдет-ғұрпымызға, күнкөрісімізге тиісті материалдарды көптеп табуға болады. Бұл пікірді дәлелдеу үшін «Диуани лўғат ат-түрік» сөздігінен 200-ге жуық сөздерді, сөз тіркестерін, мақал-мәтелдерді алып, қазіргі қазақ тілімен салыстыруға тырыстық.

М. Қашқари «Диуани лұғат ит-түрк» сөздігі материалдарының бір бөлігі – ғалым жинастырған түркі халықтарының сол заманда қолданған мақал-мәтелдері мен қанатты сөздері. Бұлар – халықтың аузынан, яғни, ауызекі тілінен жинастырылған. Олардың дені халықтың тұрмыс-тіршілігінен, өмір тәжірибесінен туған, қорытылған, кейінгі жас ұрпақты тәрбиелеуде тәрбиелік мәні бар тұжырымдар, пікірлер, ақыл-насихат сөздер.

М. Қашқари «Диуани лұғат ит-түрк» сөздігіндегі бұл мақал-мәтелдер мен қанатты сөздердің тақырыптары да алуан түрлі болып келеді.

«Диуани лұғат ит-түрк» сөздігіндегі мақал-мәтелдердің негізгі тақырыптар ретінде мынадай үлгіде топтауға болады: «Адам», «Көңіл күйлері», «Туыс пен қатынас, сыйлау», «Халық», «Жақсы мен жаман», «Бар» мен «жоқ», «Рухани байлық», «Табиғат пен жан-жауарлар», «Өмір өткелдері». Мағыналық жағынан бұл аталған топтарды да өз ішінде тағы да топ-топқа, тақырыпшаларға бөліп талдауға келеді.

Мысалы, жоғарыда келтірілген «адам» тақырыбына қатысты мақал-мәтел мен аталы сөздерде адам және адамгершілік, ар мен ұят, атақ пен абырой, қадыр-қасиет пен заңдылық, ерлік пен ездік, жомарттық пен сараңдық, төкаппарлық пен кішіпейілдік, мақтаншақтық, ашушаңдық, қорқақтық, еріншектік пен жалқаулық, күншілдік, айып пен күнә, жақсы мен жаман мінез-құлық мәселелері сөз болса, көңіл күйлері тақырыбына қатысты мақал-мәтелдер адам бойындағы көңіл-күй сезімі, қуаныш пен қайғыны, махаббат пен мейірім секілді қасиеттерді насихаттайды.

Ал сөздіктегі туыстық қатынас тақырыбындағы мақал-мәтелдер негізінен отбасындағы сыйластық пен тыныштықты, ерлі-зайыптылар сүйіспеншілігі, әдептілік, әдет-ғұрып және тәрбие, ағайын-туыс, дос пен жора-жолдас, тамыр-таныстық, береке-бірлік, сыйластық, қонақжайлық пен меймандостық жайында ғибратты сөздерге құрылған.

«Диуани лұғат ит-түрк» сөздігіндегі туған-туысқандықты білдіретін сөздер біршама кездесетінін анықтауға болады. Үнді-Еуропа тілдерінде туған-туысқандыққа тікелей қатысты терминдер өткен ғасырдың ортасынан бастап тіл білімінің зерттеу объектісіне айналады.

Үстіміздегі ғасырда түркі тіл ғылымында аталған тақырып одан әрі дами түсті, түркі халықтарының туыстық, тектік, қандастық байланыстары жан-жақты зерттелді.

Түркі тілдерінде туған-туысқандықты қалай, қашан зерттесе де, Махмуд Қашғаридың «Диуани лұғат ит-түрк» сөздігіне сүйенбей кетпейді. Әдетте, бұл терминдерді қан-қандастық терминдері, некеден кейін пайда болған туысқандық (жеюжаттық) терминдері және жақындық терминдері деп бөледі.

Басқа түркі тілдері сияқты, қазақ тілінде де, кейбір фонетикалық өзгешеліктерді есептемегенде, туған-туысқандық терминдерінің сақталғандығын көруге болады: *ата* – ата (I, 114); *ана* – ана (I, 119); *оғул* – ұл (I, 103); *қыз* – қыз; *эв қізі* – бойжеткен, үйде отырған қыз (I, 315); *іні* – іні, ағасынан кіші ұл бала (I, 119); *қаріндаш* – қарындас: қарін+дәш=қаріндәш, бір қарыннан туылған екі бала (I, 386); *қандаш* – қандас (III, 392); *балдіз* – балдыз, әйелінің сіңілісі (I, 426); *кәлін* – келін (I, 384); *күзәгү* – күйеу (III, 18); *сіңіл* – сіңілі, қыз апасынан кіші қыз бала (III, 377); *жәзнә* – жезде, қыз апасының күйеуі (III, 42); *тағаж* – нағашы (III, 256); *жаңға* – жеңге, үлкен ағасының әйелі (III, 390); *түркүн* – төркін, қыздың ата-анасының үйі, *қіз түркүңа кәді* – қыз төркініне келді (I, 414) т.б.

Көптеген зерттеулерге қарағанда, түркі халықтарының туған туысқандық қатынастары өте әріде жатыр. Бұл мәселе – түркітанушылардың назарын аударып, бірақ әлі шешімін таба қоймаған, алдағы уақытта қолға алынатын мәселелердің біріне айналып отыр. Бұлай дейтініміз – түркілер ұлы халық, тарихы да өте күрделі. Олар Еуразия құрлығын түгел жайлаған. Керек десеңіз, түркілер өз жіктелуін Орал-алтай тобымен шектегісі келмейді, кеңірек тұрғыдан қарастыруға да қарсы емес. Тіпті түркілердің жан-жақты қатынастары корей, жапон, қытай, үндістермен де (индеецтер) шектелмейтіндігі туралы пікір 1993 жылдың маусым айында Алматыда өткен РІАС-тың (Тұрақты Халықаралық Алтаистика Конференциясы) 36 сессиясында сөз болған болатын.

Сонымен қатар «Диуани лұғат ит-түрк» сөздігінде халық тақырыбына қатысты берілген мақал-мәтел, қанатты сөздерді де көптеп кездестіруге болады. Оларда негізінен халық пен көпшілік, әкімдер мен әкімгершілік, күштілік пен әлсіздік, жау мен дұшпан тақырыптары сөз болады. Мұнан басқа «жақсы» мен «жаман» тақырыбына қатысты мақал-мәтел, қанатты сөздер жақсылық пен жамандық, шындық пен өтірік, адалдық пен арамдық, еңбек, іскерлік пен олақтық, сақтық пен солақтық, асығыстық пен байыптылық, шама мен болжам мәселелерін қамтитын болса, «бар» мен «жоқ» тақырыбындағы мақал-мәтел, қанатты сөздер баршылық пен жоқшылық, бақыт пен баянсыздық, байлық пен кедейлік, ас пен тағам немесе аштық, тоқтық, денсаулық пен ауру туралы мәселелерді танымдық тұрғыдан жан-жақты түйсініп, зерделеуге мүмкіндік береді.

Сондай-ақ, М. Қашқари сөздігінде адамның рухани байлығы болып табылатын ақыл мен ой, дана, данышпан, ұлылық, өнер-білім, білімді мен надан, тіл өнері, дін және діни сенім туралы мәселелер де қарастырылған. Бір қызығы, «Сөздікте» табиғат пен жан-жауарлар тақырыбындағы табиғат көріністері, жан-жауарлар мен хайуанаттар, төрт түлік мал туралы да, сондай-ақ, уақыт пен өмір өткелдеріне байланысты уақыт, жастық пен көрілік, өмір мен өлім туралы мақал-мәтелдердің молынан кездесуі ғалымның аталған мәселеге ерекше мән беріп, мақал-мәтелдердің халық өміріндегі танымдық сипатын кеңірек ашуға талпынысынан хабардар етеді.

Олай болса, біріншіден, М. Қашқари еңбегіндегі мақал-мәтелдер мен қанатты сөздердің мағынасының қазіргі тілмен салыстырғанда көп өзгермегендігінің куәсі болсақ, екіншіден, өз кезеңінің энциклопедист ғалымы атанған Махмуд Қашқаридың «Диуани лұғат ит-түрк» еңбегінде жинастырған түркі

халықтарының мақал-мәтелдері мен қанатты сөздерінің кейінгі ұрпаққа берер ғибраты мол, айтар өсиеті көп деп есептеуге болады.

Әдебиеттер:

1. Өмірәлиев Қ. VIII-XII ғасырлардағы көне түркі әдеби ескерткіштері / Қ. Өмірәлиев. – Алматы : Мектеп, 1985. - 128 с.
2. Қашқари М. Түбі бір түркі тілі. («Диуани лұғат-ат түрк») // Қашқари М.- Алматы: Ана тілі, 1993 . - 192 б.
3. Қашқари М. Түрік тілінің сөздігі: (Диуани лұғат-ит-түрк): 3 томдық шығармалар жинағы. Т.1. / Қазақ тіліне аударған, алғы сөзі мен ғылыми түсініктерін жазған А.Егеубай. – Алматы: ХАНТ, 1997. – 592 б.
4. Құрышжанұлы, Ә. Ескі түркі жазба ескерткіштері // Ә. Құрышжанұлы. - Алматы : Қайнар, 2001. - 472 с.

Научный руководитель:

доктор филологических наук, профессор Тектигул Ж.О.

Марія Калениченко
(Київ, Україна)

ВАЛЕНТНІ ЗВ'ЯЗКИ ТА ІНТЕНЦІЙНІ ВІДНОШЕННЯ У БЕЗОСОБОВОМУ РЕЧЕННІ

У сучасній славістичній науці синтаксичний рівень залишається одним із найменш досліджених структурних рівнів слов'янських мов. Чимало актуальних проблем слов'янського синтаксису, на жаль, не знайшли вирішення у науковій літературі. Так, поза увагою вчених перебувають актуальні питання структурно-семантичної специфіки безособового речення в чеській мові, які вимагають ґрунтовного теоретичного висвітлення ряду питань, пов'язаних як з розумінням внутрішньо-синтаксичної організації односкладних речень у слов'янських мовах, так і з проблемою моделювання відповідних синтаксичних одиниць.

Як показує аналіз наукової літератури з досліджуваної проблеми, у сучасних дослідженнях з чеського синтаксису моделі речення описуються переважно без урахування функціональних характеристик речення [3, с. 59; 6, с. 171-172]. Таке ігнорування важливого аспекту синтаксичних одиниць позбавляє дослідників можливості дати поглиблену інтерпретацію багатьох типів речень, зокрема безособових, які будуються за однією і тією ж структурною моделлю, але розрізняються характером синтаксичних функцій своїх компонентів, на що неодноразово звертали увагу ряд дослідників [4, с. 29; 1, с. 5].

Актуальність нашого дослідження зумовлена тим, що проблема односкладності / двоскладності речення у слов'янських мовах, незважаючи на чималі здобутки наукової теорії, потребує нових даних з окремих слов'янських мов для підтвердження висновків про наявність як спільних загальнослов'янських рис синтаксичних одиниць, так і специфіки синтаксичних характеристик у кожній з мов.

Одним із найхарактерніших типів односкладних речень у слов'янських мовах є безособові речення, які можна вважати своєрідною універсалією у рамках індоєвропейських мов, що характеризується специфікою структури і семантики. Вивчення наукової літератури з цього питання переконливо доводить зацікавлення чеськими й іншими дослідниками-славістами формально-граматичною організацією безособових конструкцій (Я. Бауер, Ф. Данеш, В. Шмілауер, В. Бабайцева, Л. Василевська, Є. Галкіна-Федорук, Ю.Локшин, Г. Чирва та ін.). Активне студювання синтаксичної структури односкладних речень у слов'янських мовах дозволило вченим визначити основні лексико-граматичні засоби, що оформлюють їх граматичний центр, виявити їх синтаксичну специфіку, співвіднесеність з іншими комунікативними одиницями, сферу поширення різних змістово-граматичних видів окремих типів конструкцій, частоту їх уживання в різних стилях, а також розробити питання генезису односкладних речень.

Метою нашої статті є дослідження структурних і семантичних особливостей безособових речень у чеській мові, а також виявлення способів і засобів вираження безособовості як категорійного поняття у чеських односкладних реченнях, встановлення специфіки чеських безособових речень і їх підтипів із врахуванням структурно-синтаксичних та семантико-комунікативних ознак.

Системний підхід до вивчення синтаксичних явищ, який утвердився у сучасній славістиці, передбачає також використання методу синтаксико-семантичного моделювання, пов'язаного із встановленням моделей речення як абстрактних синтаксичних зразків, за якими можуть бути побудовані окремі речення. Як показують наші спостереження, структурна модель слов'янського речення включає мінімальну кількість компонентів, необхідних для його функціонування. У чеській мові структурна модель речення будується з врахуванням потенційно-сполучувальних властивостей дієслова, вжитого в ролі предиката [4, с. 17; 1, с.17; 6, с. 21].

Властивість дієслова відкривати певну кількість функціонально-семантичних позицій для заповнення їх учасниками дії, на формально-синтаксичному рівні дослідники називають валентністю або валентним полем. А здатність дієслова задавати певну кількість функціонально-семантичних позицій для

заповнення їх учасниками дії на семантико-синтаксичному рівні дослідники називають його інтенцією. Послідовне врахування валентно-інтенційних характеристик дієслів, вжитих у ролі предиката, дозволяє визначити набір і специфіку моделей речення тобто мінімальних реченнєвих структур.

За структурними ознаками безособові речення чеської мови поділяються на прості, складні і складені предикативні одиниці. У статті представлені складені одновалентні структурні типи чеських безособових речень з урахуванням валентності дієслівних предикатів, зокрема тих, функціональне навантаження яких простежується як на рівні частотності вживання конструкцій у аналізованих текстах, так і на рівні інтенційних параметрів предикативних одиниць. Тому, до структурної моделі чеського безособового речення, крім ядра, входять всі значеннєві компоненти, необхідні для реалізації комунікативної повноти конкретної безособової одиниці без врахування видової диференціації предикатів, оскільки не завжди збіг структурних характеристик передбачає збіг на семантичному рівні.

На конкретному рівні синтаксико-семантичного моделювання речення визначаються морфолого-синтаксичні реалізації основних валентних типів мінімальних реченнєвих структур, тобто структурні моделі речення. Визначення структурних моделей речення проводиться із врахуванням особливостей морфолого-категоріального оформлення компонентів мінімальних реченнєвих структур. Враховується і той факт, що в оформленні компонентів мінімальних реченнєвих структур беруть участь різні морфологічні категорії, одні з яких є синтаксично релевантними, а інші лише призводять до внутрішньомодельних змін, не порушуючи єдності моделі.

У чеській мові функціонує чисельна група безособових речень (за нашими спостереженнями 28,1% від усіх аналізованих безособових речень), у яких формальним граматичним предикатом може виступати дієслово *být*. Як і будь-яке інше дієслово, дієслово *být* у таких реченнях є носієм конкретних граматичних категорій, але не є дійсним, "відповідальним" центром речення у прямому розумінні слова, оскільки функцію семантичного предиката виконує цілий комплекс *být + предикат*, у той час як *verbum finitum* є предикатом лише граматичним [2, с. 94].

Як показують результати синтаксичних досліджень інших вчених на матеріалі слов'янських мов, речення з предикативним центром *být + предикат*, як правило, вказують на статичні значення. Зауважимо, що в чеській мові дієслово *být* не завжди виступає у функції дієслова-зв'язки (термінологічно - *sрoпа*), як це ми маємо у безсуб'єктних конструкціях, і про що говориться у синтаксичних дослідженнях чеських мовознавців [5, с. 173; 6, с. 13].

Структурна модель Vf *být* 3sg.n. – ADV. Серед досліджуваних чеських одновалентних структур такі безособові речення вказують на характеристику атмосферних явищ: *Zase bylo ticho* (O. Vočková:184); *Nuže, bylo lépe* (K. Čapek:212); *Bude veselo* (L. Ziková:23); *Bylo pusto a pozdě* (K. Čapek:177).

У ролі предикатів таких чеських безособових речень виступають найчастіше прислівники, більшість з яких закінчується на –o: *horko, jasno, mokro, oblačno, ošklivo, pošmournо, sychravo, teplo, šero, vlhko, deštivo, mlhavo, mrazivo, oblačno, zamračeno, zataženo*, але можливі також прислівники, що закінчуються на –e (ě): *pěkně, ošklivě, šeredně*, а також зрідка використовуються іменники у функції прислівників *tma, mlha, zima*. Пор.: *Bylo v pokoji tma* (M. Majerová:125); *Chvilí bylo ticho* (O. Vočková:12).

Така структурна модель може мати два підтипи: тип **Vfbýt 3sg.n. – ADV // jako když Sent** і тип **Vf být 3sg.n. – ADV // jako kdyby Sent**. Напр.: *Večer bylo, jako když už má sněžit* (Mája Z.); *V domě bylo, jako kdyby tam někdo umřel* (V. Dyk); *Bylo sice šero a zima, jako kdyby už mělo sněžit, ale později se vyjasnilo* (J. Durych). Треба зауважити, що речення, утворені за вказаною моделлю переважно вживаються на позначення атмосферних явищ. Основною семантичною відмінністю виділених підтипів є уточнювальна функція прислівника, що робить можливим запитання *як?*

У вказаних підтипах виділеної структурної моделі чеських безособових речень певною мірою передбачається ситуативно чи контекстуально зазначене місце або час дії, що вимагає додаткової конкретизації. Напр.: *Kolem bylo ticho* (O. Vočková:106); *Bylo tam uvnitř ticho* (K. Čapek:236).

Структурна модель Vf *být* 3sg.n. – ADVLoc. У цій моделі безособових речень чеської мови конструктивним компонентом є обставина, яка має значення локалізатора дії, напр.: *Je tu hezky* (Mája Z.:36); *V den plesu bylo pošmournо* (I. Klíma:76); *Ale bylo tam vlhko* (V. Vančura:82); *Bylo tak ticho v domě a venku* (Mája Z.:40); *A tady je dusno* (I. Klíma:133). Проаналізовані чеські безособові речення, утворені за цією моделлю, переважно виражають стан місця, довкілля (*je tam čisto, teplo, jasno, mokro*), інколи також почуття людини, що були викликані відповідним станом довкілля або ж місцем дії (*je tam útulno*).

Як показують наші спостереження, предикатами у цій моделі чеських безособових речень найчастіше виступають прислівники на –o: *čisto, ticho, milo, nehostinno, útulno, klidno, prázdno, pusto*, а також на –y: *hezky*.

Структурною видозміною аналізованої чеської моделі є модель **Vf *být* 3sg.n. – ADV**, яка використовується у випадках, коли атмосферне явище пов'язується з конкретним місцем: *V západní Evropě je oblačno*, або коли обставина вживається для означення простору, але про "атмосферу" у прямому розумінні слова не йдеться, пор.: *Ve sklepe bylo mokro a tma – Je tma*. Напр.: *Bylo tam nějak smutno* (K. Čapek:50); *Kolem stolu bylo ticho* (O. Vočková:19); *V bažantnici nebylo tak horko* (Mája Z.:42); *V přizemí nebylo zrovna veselo* (O. Vočková:19).

Структурна модель Vf *být* 3sg.n. – Sd. Чеські безособові речення, утворені за цією моделлю, виражають суб'єктивно-об'єктивне оцінювання обстановки чи середовища та використовуються на

позначення фізичного чи душевного стану особи. Це уможливило використання займенника чи іменника, що позначають особу, яку оформлює компонент **Sd**. Напр.: *Bylo jí nevolno, blaze, úzce a strašně* (L. Ziková:21); *Bylo mi smutno* (Mája Z.:40); *Bylo mu teplo a sladko* (H. Malířová:311); *Bylo mi horko* (I. Klíma:133); *Bývalo mu líto* (P. Kles:74); *Aby Fifince nebylo smutno* (K. Čapek:97).

Предикатами у таких чеських безособових реченнях виступають прислівники на *-ě*: *bídně, lehce, svátečně, špatně, těžce, ubuze, zle, blaze, dobře, příjemně, sladce, těžce, volně*, а також на *-o*: *nevolno, sladko, horko* тощо. Зауважимо, що в аналізованій моделі предикатами можуть також виступати прислівники у формі вищого і найвищого ступеня. Цікаво, що за твердженням чеських синтаксистів, в окремих випадках у таких предикатах з'являється вигук (*hej*), наприклад, у фразеологізованих виразах, що означають «mít se dobře», пор.: *Je mu hej*, який із синтаксичної точки зору, на нашу думку, виступає прислівником.

Таким чином, речення, у яких дієслівний предикат відкриває позиції додатка, обставини чи обох другорядних членів, кваліфікуються у богемістиці як структури з валентними предикатами (*struktury s predikáty valečnými*). Вони складають у чеській мові досить чисельну групу конструкцій з предикатами-дієсловами, що виражають фізичні відчуття, переживання, настрої та психічний стан людини і представленні одно- чи двовалентними структурними моделями. У таких предикативних одиницях йдеться про дію, коли людина не виступає безпосереднім її виконавцем, а швидше проживає цю дію, причому факту пов'язання з людиною певної події, настрою чи стану відповідає завжди одна з позицій валентного поля, але ніколи позиція підмета.

Серед досліджуваних чеських безособових речень речення з предикативним центром *být+* предикат вказують на характеристику атмосферних явищ: *Bylo dusno, zřejmě na déšť* (I. Klíma); *Venku přšelo a bylo dost chladno* (P. Tigríd); *Tady bylo spíš vlhko a dopoledne přšelo* (H. Malířová); виражають суб'єктивно-об'єктивне оцінювання обстановки чи середовища: *Je pěkně* (K. Mašek); *Bylo tak ticho v domě a venku* (Mája Z.); *Zase bylo ticho* (Bočková O.) та використовуються на позначення фізичного чи душевного стану особи: *Není vám nevolno?* (K. Žák); *Ráno jí bylo hůře* (K. Sezima); *Je-li vám teplo, odložte si kabát* (H. Malířová).

Література:

1. Андерш Й.Ф. Типологія простих дієслівних речень у чеській мові в зіставленні з українською / Й.Ф. Андерш. – К.: Наукова думка, 1987. – 190с.
2. Калениченко М.М. Структурні та семантичні параметри безособових речень у чеській мові / М.М. Калениченко. – К.: Освіта України, 2015. – 166 с.
3. Павлов В.М. Суб'єкт в безличних предложениях // Теория функциональной грамматики. Субъектность. Объектность. Коммуникативная перспектива высказывания. Определенность/неопределенность [Под ред. А.В. Бондарко] – СПб: Наука, 1992. - С. 71-100.
4. Běličová H. Semantická struktura věty a kategorie pádu / H. Běličová. – Praha: Academia, 1982. – 160 S.
5. Havránek V. Česká mluvnice / V. Havránek., A. Jedlička. – Praha: Stát. ped. nakl-ství, 1981. – 587 s.
6. Mluvnice češtiny. Díl 3. Skladba. – Praha: Academia, 1987. – 746 s.

Наталія Курносова, Людмила Отдельнова
(Житомир, Україна)

МОРФОЛОГИЧЕСКОЕ ПОЛЕ МЕЖДОМЕТИЯ И ФУНКЦИОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧЕСКОЕ ПОЛЕ КОММУНИКАТИВОВ В СОВРЕМЕННОАНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

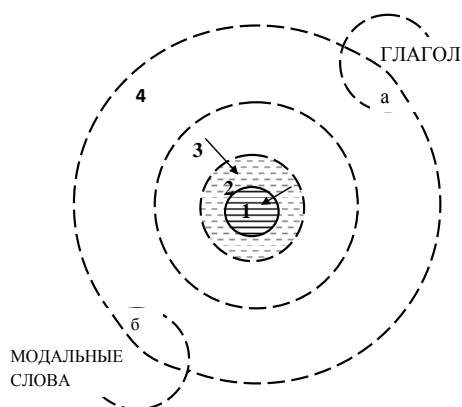
В последние годы в лингвистике возрос интерес к проблемам речевой коммуникации. В связи с этим особую актуальность приобретает изучение коммуникативов – особогоклассаслов, словосочетаний и предложений, выступающих как самостоятельно интонационно оформленные не членимые фразы со значением реакции на соседнюю реплику или ситуацию. Часто в функции коммуникативов выступают междометия. Междометия современного английского языка являются отдельной частью речи, отличающейся как от знаменательных, так и незнаменательных лексико-грамматических разрядов слов. Они являются операторами, выполняющими в высказывании функцию сигналов эмоций. Категориальными признаками междометий следует признать:

1. Общее значение сигналов эмоций и волевых импульсов без их наименования.
2. Морфологическую неизменяемость: междометия лишены грамматических категорий /имеют нулевую парадигму/ и собственных словообразовательных элементов, а также отличаются практически отрицательной сочетаемостью.
3. Выполнение функции слов-предложений и вводных слов.
4. Выражение эмоционального или волюнтаривного отношения к высказываемому: сопровождая определенное высказывание, междометие либо придает ему эмоциональную или волюнтаривную окраску, либо усиливает уже имеющуюся у него такую окрашенность.
5. Своеобразие интонационного оформления: их значение раскрывается с помощью разнообразной интонации.

6. Актуалізацію, включающую сопровождение интонации мимикой и жестом.

Подобно другим частям речи междометия вовлекаются в процессы конверсии и функциональной миграции. Определение границ междометия как части речи и правомерности отнесения к нему тех или иных единиц могут быть разрешены, на наш взгляд, исходя из теории грамматического /морфологического/ поля, разработанного В. Г. Адмони [1]. Согласно этой плодотворной теории каждое морфологическое поле обязательно включает ядро, состоящее из конститuentов, обладающих всеми категориальными признаками данной части речи, и периферийную зону, включающую конститuentы, лишённые какого либо /или каких либо/ из этих признаков. Дальнейшее исследование полевых структур позволило различить их следующие важнейшие признаки: 1) связь элементов на основе структурных отношений; 2) общность и единая функция элементов; 3) возможность объединения однородных и разнородных элементов; 4) выделяемость в составе поля микрополей; 5) наличие ядерного и периферийного конститuentов; 6) выполнение ядром и периферией различных функций; 7) нечеткость границ между ядром и периферией и между отдельными зонами периферии; 8) возможность принадлежности конститuentов к ядру одного поля и периферии другого, и наоборот; 9) возможность частичного наложения полей друг на друга с образованием зон постепенного перехода.

Исходя из этих положений, мы считаем, что морфологическое поле междометия как части речи современного английского языка можно представить схематически следующим образом:

Заштрихованная область представляет собой ядро поля и включает:

1. Собственно междометия /первичные/, эмоциональные и императивные, не имеющие омонимов среди других частей речи и обладающие всеми категориальными признаками междометия /*ah!*, *alas!*, *bah!*, *eh!*, *gee!*, *ha!*, *hi!*, *hey!*, *huh!*, *oh!*, *ouch!*, *phew!*, *pshaw!*, *u др.*. Их принадлежность к междометиям можно установить, не прибегая к анализу их функционирования в речи.

2. Вторичные междометия, эмоциональные и императивные, т.е. слова, генетически восходящие к другим частям речи, но лишённые номинативной функции и приобретшие все категориальные признаки междометия /*beans!*, *boy!*, *nuts!*, *taps!*, *come!*, *there!*, *well!*, *now!*, *why!*, *u др.*. Не все вторичные междометия, восходящие к различным частям речи, в одинаковой мере изменяют свое лексическое значение. Здесь следует различать случаи 1/ словоупотребления в коммуникативной функции без какого бы то ни было существенного изменения лексического значения /"лексема продолжает оставаться сама собой" [3, с. 198], например: *language!*, *splendid!*, *soft!*, *great!*, *u*; 2/ словоупотребления в коммуникативной функции с полным переосмыслением лексического значения, что приводит к возникновению пар омонимов: *boy* 1 "мальчик": *boy!* 2 "здорово!", "вот это да!"; *raspberry* 1 "малина": *raspberry!* 2 "тьфу!", *rabbit* 1 "кролик": *rabbit!* 2 "дудки!"; *come* 1 "приходит": *come!* 2 "полно!" *u др.* Междометия, не утратившие полностью лексического значения части речи, к которой они восходят, относятся к периферийной зоне поля и представлены на схеме в незаштрихованной области 3.

4. Предельно удаленная периферия включает:

- звукоподражательные слова типа *achoo!*, *bang!*, *ding-dong!*, *wow!* *u др.*;
- слова утверждения и отрицания *yes*, *no*, *sure*, *never*, *certainly!*, *right u др.*;
- этикетные клише типа *thank you*, *please*, *welcome u др.*

Единицы этой зоны либо не выражают эмоций вообще, либо их эмоциональность ослаблена по сравнению с эмоциональностью междометий, входящих в ядро поля.

Стрелки на схеме показывают пути пополнения ядра. Известно, что периферийные зоны различных морфологических полей частично пересекаются. На схеме показано пересечение периферийной зоны с морфологическими полями глагола и модальных слов.

Звукоподражательные слова относятся к периферии морфологического поля междометий как лексические единицы, обладающие, с одной стороны, рядом общих с междометиями признаков, и, с другой стороны, существенно от них отличающихся. Общие черты звукоподражательных слов и междометий сводится к следующему:

- 1) Звуковое оформление.
- 2) Структурное сходство.

Звукоподражання, як і междометия, чаще всего являются односложными, неподдающимися морфемному делению словами; многосложные звукоподражания относительно редки. Подобно междометиям звукоподражания могут удваиваться, утраиваться и т.п..

3) Аналогично междометиям звукоподражательные слова часто выступают вместе с каким-либо поясняющим предложением, находясь по отношению к нему в препозиции, интерпозиции, постпозиции.

4) Тесная связь с ситуацией или контекстом.

5) Звукоподражаниям свойственна экспрессивность, хотя и в меньшей мере, чем междометиям.

6) Отсутствие в большинстве случаев предметно-логического значения.

Наряду с перечисленными существуют признаки, позволяющие дифференцировать звукоподражания как периферийные единицы и междометия, принадлежащие к ядру поля:

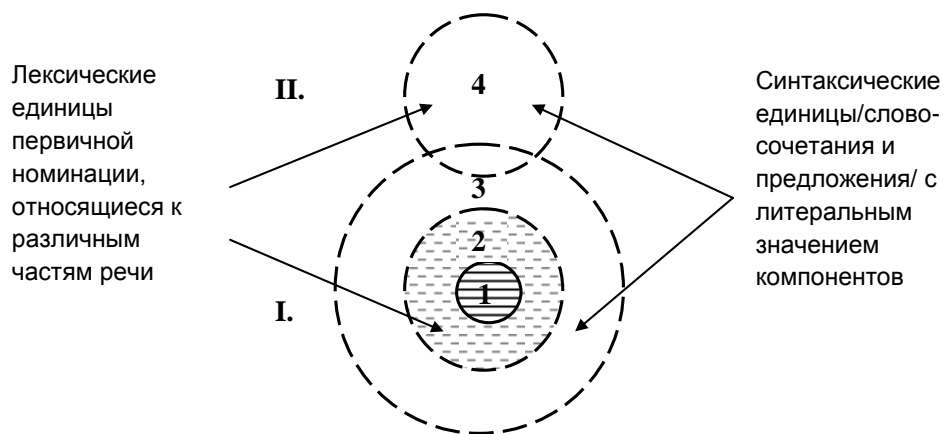
1) Если междометия являются фактами прямой, несобственно-прямой и очень редко – авторской речи, то звукоподражания употребляются, главным образом, в авторской речи.

2) В противоположность междометиям звукоподражательные слова могут вступать в различные синтаксические связи с другими словами предложения и даже иногда функционировать в качестве членов предложения.

3) В отличие от междометий, выражающих эмоциональное и волевое отношение говорящего к явлениям окружающей действительности или речи собеседника, звукоподражания передают средствами языка звуки, издаваемые живыми существами и неодушевленными предметами окружающего мира. При этом звуки имитируются не точно, а приблизительно, условно, соответственно норме принятой в данном языковом коллективе.

Неноминативность междометий позволяет также рассматривать их в пределах функционально-семантического поля коммуникативов. К категориальным признакам коммуникативов относятся: неноминативность, коммуникативная функция реакции на реплику или ситуацию, неизменяемость, нечленимость, семантическая оформленность интонацией. Данные категориальные признаки не позволяют считать коммуникативы какой-либо отдельной частью речи, так как они не отвечают критериям определения частей речи, предложенным еще Л.В. Щербой: семантическому, морфологическому и синтаксическому [5, с. 286-293]. Неправомерно также отождествлять коммуникативы с междометиями как частью речи, хотя последние и составляют ядро коммуникативной лексики. С другой стороны, коммуникативы отличаются и от предложений, так как не подлежат актуальному членению. Основными функциями коммуникативов как языковых знаков следует признать коммуникативную, эмотивную и прагматическую функции.

Всю совокупность коммуникативов в современном английском языке следует рассматривать в качестве функционально-семантического поля в понимании отечественных лингвистов. Поле коммуникативов в современном английском языке можно представить схематически следующим образом:

На схеме условно обозначены:

I. Узуальные коммуникативы

1. Первичные междометия /закрытый класс единиц/ah!, bah!, eh!, faugh!, hi!, oh!, ouch!, tut!, и пр.
2. Междометия, восходящие к иным частям речи /открытый класс единиц/: boy!, beans!, fiddlesticks!, hell!, rabbit!, soft!, come!, shoot!, there!, now! и др.
3. коммуникативы-словосочетания/коммуникативы-предложения /открытый класс единиц/: byGeorge!, myhat!, comenow!, shakeitup!, searchme!, well!lbe!, whatdoyouknow!, beatit!, ит.п.

II. Оказиональные коммуникативы

4. Ситуативные подхваты:Cliff: Shecan'tthink. Jimmy: Can'tthink!She hasn't had a thought for years! (J. Osborne). "Mother, really!" "Don't "mother" me, Gerry!," interruptedMrsWayde (D. Robins).

Функционально-семантическое поле коммуникативов, как и всякая другая система, обладает некоторыми универсальными признаками. К ним относится:

1. Целостность системы при элементном составе \в данном случае целостность всей системы обеспечивается семантико-прагматическим инвариантом реакции на предшествующую реплику или ситуацию.

2. Закрепленная за системой среда применения \в данном случае – дихотомия “язык-речь”\.

3. Наличие устойчивых связей, образующих структуру системы \устойчивость связей, в данном случае понимается как возможность взаимного дублирования конstituентов в пределах всего поля: одно и тоже эмоциональное содержание может быть выражено коммуникативом-словом, коммуникативом-словосочетанием, коммуникативом-предложением/. “Основным принципом, обеспечивающим надежность работы системы в меняющихся условиях окружающей среды, является принцип дублирования” [4, 162].

4. Возможность характеристики структуры системы как по вертикали \парагматические отношения\, так и по горизонтали \синтагматические отношения\ [2, с. 47].

Морфологическое поле междометия и функционально-семантическое поле коммуникативов в английском языке, как и в других языках, во многом пересекаются. Основные группы конstituентов обеих полей совпадают. Однако в структурах данных полей есть и существенные различия:

Морфологическое поле междометия и функционально-семантическое поле коммуникативов различаются структурой конstituентов: поле междометия не включает словосочетаний и предложений, так как по общеустановленному принципу, сверхсловные единицы не могут входить в состав части речи, объединяющей слова. Функционально-семантическое поле коммуникативов не включает звукоподражательных слов, так как они не выражают реакции на слова собеседника или ситуацию.

Литература:

1. Адмони В.Г. Опыт классификации грамматических теорий в современном языкознании // Вопросы Языкознания. - 1971. - №5. - С. 24-35.
2. Блауберг И.В. и др. Философский принцип системности и системный подход // Вопросы философии. – 1978. - №8. – С. 39-52.
3. Девкин В. Д. Немецкая разговорная речь: Синтаксис и лексика. – М.: Международные отношения, 1979. – 256с.
4. Каращук П.М. и др. Системный подход при изложении некоторых вопросов словообразования // Материалы конференции ВУЗов Дальнего Востока. – Владивосток, 1974. – С. 160-166.
5. Щерба Л.В. О частях речи в русском языке// История советского языкознания. Хрестоматия. – М.: Высшая школа, 1981. – С. 286-293.

Әйгерім Қойшыбай
(Талдықорған, Қазақстан)

СҮЙІНБАЙ ПОЭЗИЯСЫНДАҒЫ РУХАНИ ҚҰНДЫЛЫҚТАР

Сүйінбайдың даңқын елге жайған, ауыздан ауызға тараған шығармаларының бір шоғыры- өз кезіндегі хан-қара, би-төре, бай-манаптарға, көз көрген замандастарына қарата айтылған өлеңдері. Бұл өлеңдері, ол бір жағынан – елдің мұңын мұңдап, жоғын жоқтайтын табанды да турашыл азаматтың тұлғасын танытып отырса, екінші жағынан – айтар ойын ұрымтал образ, ұтқыр ой арқылы жеткізуге шебер ақынның тегеурінді қарымын танытады. Кез келген біртуар дарын иесі сияқты, Сүйінбай да шапағат нұрын алысқа шашқан, өзіндік мектеп қалыптастырған, үлгі-өнегесін өкше басар ұрпағына жұғысты ете білген құнарлы ақын. Сүйінбайдың ақындық мектебі жайлы ғалым Х.Сүйіншәлиев: «Жамбылдан басқа ақындар да Сүйінбайды өздеріне ұстаз тұтып, оның таланты алдында бас иген» [1, 105 б.], - деп тұжырымдайды. М. Әуезовтің кезінде «Сүйінбай - Жетісу ақындарының алтын діңгегі» деген баға беруі де тегін емес, себебі:

Сүйінбайдың құнарлы сөзі, кесек ойы, келелі уәжі оның поэзиясына, эпикалық қарым, көркемдік сипат дарытып отырады.

Ақынның бізге жеткен шығармаларын зерделегенде, оларды негізгі үш салаға бөліп қарастыруға болады. Олар: толғаулар, арнаулар, айтыстар.

Бірінші саласына ақынның жиырма шақты толғау – жырлары жатады. Оның мазмұны-шетжұрттық басқыншыларға қарсы қол бастаған қазақ батырларының ерліктерін жырлау, өмір сырларын ақтарып, дүние - әлем, бақ – дәулет, талап – талғам, өзгерістерін толғау. Ақынның өмір – қоғам құбылыстарын байқаған, дүние, әлем, адам, оның орны туралы толғанысы терең:

Дүние – ескі сарай – ды,
Жолаушы жүрген азамат
Көркіне оның қарайды,
Сондадағы тауарих
Көшіп өткен керуендей,
Аттандырған талайды.
Өміріңнің орағы
Қуанба көріп жаңа айды [2, 307 б.].

Екінші бір шығармасында әрбір тіршілік иелерінің өз орны, барар жер, шығар тауы, өсіп - өнер ұясы, ұшып – қонары болатынын ескертеді. Үлкен өмірден адам өз орнын тауып, әлі келгенінше, халық үшін қызмет етуге тиіс деп біледі.

Аққу ұшса, көлге кетеді,
Көпір бұзылса, селге кетеді.
Мал – жан біткен бәрі де,
Өсіп - өнген жерге кетеді...
Халқыңның күні саған түсті,
Әділетті жан болып,
Басқара бер,
Басыңа салған істі.

Ақын шығармаларының бұқарашылық беті, әлеуметтік сыры айқын. Оның жүрегі елім, халқым деп дүрсіл қағып, тыным таппайды.

Халықты тілмен қорғадым,
Сөз шындыққа келгенде,
Бас кессе де болмадым.
Құтылып жарлы кеткенше,
Зорларды сөзбен торладым.

Ел еңсесін көтерер ерлік, батырлық екенін айта келіп, сол батырды тудырып, баптап өсіретін ел керек, ерге сай елі, еліне сай ері болса ғана іргесі тегеурінді, мықты деген ойын ақын былайша береді:

Ер қадірін ел баққан
Ерлер білер деген сөз.
Зер қадірін зер баққан
Зергер білер деген сөз.

Ақын ерлікті, жауға мейірімсіздікті әр тұста жырлап, жастарды батырлар үлгісінде тәрбиелейді.

Самғай жүйрік жүгірер,
Аяқтан біреу шалмаса.
Жау десе батыр киінер,
Тоқталмас кегін алмаса.
Ел елдігі болмаса,
Ерменен жауға бармаса,
Елшілігі бұзылмас,
Өз жерін жаудан қорғаса [2, 306 б.].

Сүйінбай шығармалары – образды, сұлу суретті жырлар. Онда терең мазмұнға сай көркем бейне, сом тұлғалар дараланып, көркемдік шыңға көтеріледі. Әсіресе, үстемдер бейнесін жасауда олардың типтік мінездерін танытарлық суреттер қонымды бояулар арқылы реалистік өнер дәрежесінде тұлғаланады. Ал датқа, ұлық, болыс, би, ояз сияқтыларды суреттеуде Сүйінбай Абайдың “Болыс болдым, мінекей!” сияқты классикалық шығармасы дәстүріне лайық, соған пікірлес стильде тамаша сатиралық туынды жасайды.

Адам мінезін жасауда Сүйінбай өзі тұстас көркем сөз шеберлерімен бәсекеге түскендей. Махамбеттің Жәңгірге, Шернияздың Баймағамбетке, Жанақтың Рүстем төреге, Шөженің Бәйткке айтқандары сияқты Сүйінбайдың төре-сұлтандар алдында айтқан тебіреністері – үндес те мұңдас, түрітілі, стилі де бір қалыптас шығармалар.

Хан емессің, қиықсың,
Қалың елді айдап жеп,
Теріңе зорға сыйыпсың,
Ұры – қары, залымның,
Жаныңа бәрін жиыпсың [2, 301 б.],-

деп басталатын Сүйінбай тебіреністері “Хан емессің қасқырсың”, “Мен едім” сияқты Махамбеттің жалынды жолдарына пара – пар өжеттік пен өткірлікке толы шығарма.

Халқына қызмет еткендей ақылды адам басшы болса игі деген армандарын да білдіреді:

Халыққа жайлы хан болсаң,
Өкпе, жүрек қолқамсың,
Көп жұлдыздың ішінде
Жеке туған шолпансың.
Әділеттен тайсаңыз –
Екі көзі қанданып,
Жегеннен басқа білмеген
Тоғайда жүрген қорқаусың [2, 306 б.].

Халыққа төремін деп көкірексіп жүргендердің бірі хан емес, момын елге шапқан қасқыр, енді бірі төре емес, төбеде ұлыған төбет бейнесінде екенін Махамбет пен Шернияз поэзиясы анықтап берген-ді. Ал, Сүйінбай осы алып ақындар дәстүрін білгірлікпен жалғастырды.

Сүйінбайдың әрбір арнау өлеңдері - өзінің осы бір өжет, өткір қасиеттерімен мәнді, дәуірлік шынайы шығармалар. Ақынның бұл саладағы өлеңдерінде қазақтың әлеуметтік қоғам өкілдері бірінен соң бірі топ-тобымен бой көрсетеді. Әсіресе, пейілсіз сараң, адамгершілігі төмен жандар тізбектеліп, көз алдыңнан топ-тобымен өтіп жатады.

Ақынның «Жақсы менен жаманның айырмасы» мен «Нақылдары» - көтерген мәселелері жағынан тікелей тәрбиелік мәні бар шығармалар. «Жақсы мен жаман адамның айырмасы» деген өлеңінде ол адам бойындағы мінез-құлықтар туралы, адамгершілік қасиеттер жайында ой толғайды.

Жақсы адам елдің ерке серкесіндей,
Халқының қалың жүнді көрпесіндей
Жақсының айтқан сөзі тиянақты,
Түйенің аумайтұғын көрпесіндей.
Жамандар өтірікші, өсегі көп,
Ел-жұрттың іріткі салар арасына-ай.
Жалған сөзбен бықсытар ел арасын,
Жанбай қалған ағаштың шаласындай [3],-

деп ақын адамға тән жақсы-жаман қасиеттерді салыстыра суреттеп, оқырманына анық та айқын таңдау жасатады. Сөйте отырып, соқырға таяқ ұстатқандай етіп санаңа сіңіруді мақсат етеді.

Философиялық сарын өз кезеңіндегі басқа да ақындар сияқты Сүйінбайға да тән. XIX ғасыр поэзиясындағы жиі көтерілген мәселенің бірі – ғұмыр диалектикасы болса, бұл турасындағы ақынның көрнекті туындысының бірі – «Ақын боп жиырмада» атты өлеңі. Адам өмірін кезең-кезеңге бөліп, әр онжылдықтың өзіндік ерекшелігін суреттеген ақын былай деп жырлайды:

Ақын боп жиырмада желдей болдым,
Отызда асқар биік белдей болдым.
Отыз асып қырыққа келгеннен соң,
Қаптаған жердің жүзін селдей болдым.
Қырық асып елуге келгеннен соң,
Түбім терең құрақты,
Сұқсыр үйрек жатқан көлдей болдым [3, 15 б.].

Ойшыл ақын жиырма мен елу жастың арасын адам ғұмырының ең жемісті кезі деп лайықты бағалайды. Сөйтіп жас шақтағы табандылық пен алғырлықтың адам өміріндегі алар орнын жоғары қойды. Ақын шығармасының негізгі идеялық түйіні - адам ғұмыры түгелдей ел игілігіне жаратылуы керек деген азаматтық тұжырымға келу.

Асылында, Сүйінбай ақынның философиялық өлеңдері әрқашан гуманистік оймен астасып жатады. Ол ылғи адам тағдыры, заман жайлы терең толғанып, өзінің ерекше пайымдауларын ұсынып отырады. «Дүние ойлап тұрсам баяны жоқ» деп аталатын өлеңінде адам өзінің өлшеулі өмірін ізгілік пен жақсылық жолына сарп етіп, жаман қасиеттен бойын аулақ салса ғана оның әр күнінің мәнді де сәнді болатындығы туралы мағыналы ой түйген ақын:

Ажалдан құтылмайсың қашқанменен,
Кетпейсің бір тосусыз тасқанменен.
Өлшеусіз жерден ұзап кете алмайсың,
Аспанға қанат байлап ұшқанменен.
Еңкейіп басың жерге бір тиеді,
Қаншама талассаң да аспанменен [3],-

дей отырып, «Көп асқанға бір тосқан» деген халық нақылына орай адамгершіліктің ең бастысы кішіпейілділік, ізеттілік деп таниды.

Өз сөзімен айтқанда, Сүйінбай – қынаптағы қылыш, аспаннан түскен жасын, соғып тұрған құйын, ескен қызыл жел, жүйріктей жалын тараған, күніне шауып жараған, айтысқанды шаңына көмген жүйрік, айтысқанның басынан өлең жаудырып, мыын шайқатқан жырдың бораны, қияқты сұңқар. Сүйінбай жырларынан оның алмастай өткірлігі де, шайқалған жорғалығы да, тұлпарлығы да, даңғыл жыраулығы да айқын, анық көрінеді.

Сүйінбай – ақындық өнердің қадір-қасиетін таныған, оның мәні мен мақсатын терең түсінген саналы өнерпаз. «Өмірде құны ескірмес, бағасы құнды асыл сөз» деген ақын өлеңнің құдірет-күшін танып, ақындық өнердің қыр-сырын бойына дарыта алған. Ақын өз бойындағы ақындық шабыт туралы да жырға қосып, өз талғамы мен шабытының ерекшелігі жайлы тебірене толғаған.

Жорға едім сартылдаған, самғайтұғын,
Бәйге аттай шу дегенде талмайтұғын.
Жасымнан көп шабылған жүйрік едім,
Сұңқардай көкке өрлесе талмайтұғын.
Сүйінбай сөйлер сөзге тарылмаған,
Жалтылдап жанған оттай жалындаған.
Саңқылдап қалың қазақ арасында,
Еліріп өлең айтса арындаған, -

деп жырлаған ақын өз бағасын өзі әділ берген.

Қорыта келгенде, ақын шығармаларындағы көркемдік кестелер, әр сөзді орынды қолдануы ақын туындыларының тіл көркемдігін, өзіндік мәнерін, сөз қолданудағы ерекше шеберлігін анық көрсетеді.

Әдебиеттер:

1. Сүйіншәлиев Х. Қазақ әдебиетінің тарихы. Алматы, 1997

2. Жеті ғасыр жырлайды. 1 том. -Алматы: Жазушы, 2004
3. Аронулы Сүйінбай Шығармалары. /Толғаулары, сын-сықақтар, өлеңдері, айтыстар/. -Алматы: Жазушы, 1990

Ғылыми жетекшісі:

филология ғылымдардың кандидаты, доцент Сарбасова Қарлығаш Базарбековна.

**Ігор Локота
(Одеса, Україна)**

ОСОБЛИВОСТІ МОВЛЕННЯ ПРИ ШИЗОФРЕНІЇ

Шизофренія – це діагноз, який, за даними всесвітньої організації охорони здоров'я, щорічно діагностують близько 45 мільйонам людей у всьому світі та мають половина хворих, які знаходяться на стаціонарному лікуванні у психіатричних лікарнях.

В Україні у 2007 році захворювання шизофренією становило 7,83% на 100 тисяч населення, у 2008 – 7,8%, 2009 – 7,91% [7: 13]. Виходячи із цих даних, можна впевнено говорити про збільшення випадків діагностування хвороби.

На жаль, на сьогоднішній день не існує клінічно схваленого лабораторного тесту на шизофренію. Діагноз ставиться лише на підставі скарг пацієнта та його поведінки. Проте необхідно також зазначити, що мовлення шизофреніків істотно відрізняється від мовлення психічно здорових людей, і ці відмінності насамперед стосуються лексичного, граматичного та текстового рівнів мови.

За теоретичною складністю та практичною важливістю проблема лікування шизофренії є першорядною на даному етапі розвитку медичних та психолінгвістичних знань. Тому очевидно стає необхідність глибшого вивчення цього питання.

Актуальність дослідження. Серед російських та вітчизняних психолінгвістів питанням мовлення людей із психічними захворюваннями займалися та займаються такі вчені: В. П. Белянін, Б. В. Зейгарник, Б. С. Мікіртунов, Л. В. Сахарний, Д. Л. Співак, та ін. На сьогодні існують лише узагальнені відомості про даний напрям, представлені в підручниках з психолінгвістики (наприклад, «Психолінгвістика» В. П. Беляніна, «Введення в психолінгвістику» [1] Л. В. Сахарного [6]). Але такі праці відсутні у вітчизняному мовознавстві, отже, ця лінгвістична проблема потребує детальнішого опрацювання.

Мета дослідження – описати та проаналізувати лексико-граматичні та текстові особливості мовлення хворих на шизофренію на різних етапах хвороби.

Психолінгвістика – це наука, яка вивчає процеси, у яких задум мовця перетворюється на сигнали прийнятого в даній культурі коду і ці сигнали перетворюються в інтерпретації слухачів. Іншими словами, психолінгвістика має справу з процесами кодування і декодування, оскільки вони співвідносять стан повідомлень із станом учасників комунікації [1: 9].

Основним завданням психолінгвістики як когнітивної науки є дослідження: 1) процесів планування мовлення; 2) механізмів та процесів сприйняття, інтерпретації, розуміння та породження мовлення; 3) структури та системи представлення знань індивіда та стратегії їх використання для когнітивної обробки дискурсу; 4) механізм засвоєння та оволодіння мовою протягом розвитку дитини; 5) проблеми білінгвізму, перекладу та механізми оволодіння іноземною мовою [5].

Психолінгвістика займається не лише мовленням суб'єкта в нормальному стані, а й у стані емоційної напруги, зміненому стані свідомості, патологічних психічних станах.

У дослідженні ми зупинились на детальнішому вивченні патологічних відхилень, тобто на патопсихолінгвістиці.

До мовленнєвої патології зараховують: 1) мовленнєві порушення, викликані локальними пошкодженнями мозку (різноманітні види афазій); 2) відхилення у мовленні, пов'язані з дисфункцією сенсорних систем (наприклад, мовлення сліпих, глухих та глухонімих); 3) порушення, пов'язані з розумовою відсталістю; 4) порушення, викликані ускладненнями в реалізації моторних програм (заїкання, дисфонія, браділалія, тахілалія, дислалія, ринолалія тощо); 5) порушення процесів, зумовлених дією вищих психічних функцій (наприклад, при психопатіях та акцентуаціях) [4].

Найскладнішим психічним захворюванням, що впливає на мовлення, є шизофренія.

Шизофренія (гр. schiz– «розкол» та phren – «розум, душа») – психічне захворювання, яке протікає з характерними змінами особистості, що виражаються в емоційній обмеженості, втраті зв'язку з реальністю, специфічними розладами мислення та мовлення тощо.

На сьогодні головними проблемами вивчення шизофренії є причини виникнення та механізм формування хвороби.

Серед «класичних» форм шизофренії прийнято виокремлювати:

- Проста форма: починається найчастіше в юнацькому віці. У хворих поступово знижується активність, психічна продуктивність, звужується коло інтересів. Стан дефекту характеризується домінуванням галюцинаторно-параноїдних розладів.

- Гебефренічна форма: на початковому етапі подібна до простої, але через 3-5 років на перший план виходить стан гебефренічного збудження (збудження на рівні рухів та мовлення з ознаками

підвищеного настрою, з кривлянням, гримасами тощо). На фоні цього збудження виявляються фрагментарні розлади (маячня переслідування, впливу, елементи фантастичної маячні.)

• Параноїдна форма: зазвичай починається в зрілому віці. На ініціальному етапі, що часто затягується, може домінувати неврозподібна симптоматика (нав'язливості, іпохондричності тощо), явища систематизованого марення (наприклад, марення ревнощів). Ініціальний етап закінчується інколи розвитком тривожно-маренневого збудження [2].

Можна виокремити такі головні особливості мовлення шизофреніків: заміна конкретних понять абстрактними та навпаки; семантична розірваність або безглуздість висловлень, зазвичай при збереженні граматичної цілісності речення; фонетична одноманітність, або ж посилення другорядної, допоміжної частини висловлення за рахунок основної смислової частини; ехолоалія, вербгієрація, словесний «салат» тощо [3].

Проілюструємо це нашими спостереженнями.

Фрагмент 1 – класичний вияв параноїдальної форми шизофренії.

На лексичному рівні мовлення цієї хворої характеризується такими особливостями:

• Ехолоалія (5 випадків): Л: Ви хворієте, чи не хворієте?Х: я хворію коханням.Л: у вас бувають якісь голоси? Х: голос Бога, один...Л: а що він говорить?Х: що говорить, те передаю...; Л: а думки у вас хороші? Х: які можуть бути думки у звільненого духа?!; Л: ходите до церкви? Х: так, от ходила на 19-те.

• Своєрідний гумор (1 випадок): служба – дружба.

На синтаксичному рівні цей фрагмент характеризується короткими, загалом узгодженими фразами.

На текстовому рівні мовлення хворого характеризується такою особливістю, як:

• Смилова розірваність: «Там всі були: ваша бабуся (звертається до лікаря, з яким раніше не була знайома і якому 41 рік), ви. Мені було сім років, а вам – три.»

Отже, класичні вербальні вияви параноїдної форми шизофренії проявляються переважно на лексичному рівні. Серед текстових категорій яскраво представлена модальність.

Фрагмент 2 – кінцева стадія параноїдальної шизофренії.

На лексичному рівні мовлення цього хворого характеризується такими явищами:

• Ехолоалія (3 випадки): а) Л: що там мама? Х: мама? Вишневий, кажу...

б) Л: мама приходить постійно? Х: постійно приходить.

в) Л: ти гірчицю любиш? Х: люблю.

На граматичному рівні даний фрагмент характеризується неузгодженістю:Л: а що вона тобі приносить поїсти?Х: капуста, гірчиця і сало (родовий відмінок замість знахідного).

На текстовому рівні мовлення хворого характеризується такою особливістю, як:

• «Словесний салат» (беззв'язний набір слів): «Мігрень буде, якщо чотири навушника на одну попу та кислим розчином поливати щоки... буде мігрень».

Отже, у даному фрагменті проявляються лише лексичні та граматичні особливості мовлення, також наявність такої текстової категорії, як зв'язність.

Фрагмент 3 – шизофренія у стані ремісії.

Мовлення пацієнтки, орієнтоване на співрозмовника, переважно узгоджене граматично та за змістом. Нами не були зафіксовані в даному випадку ні парафазії, ні неологізми, ні інші мовні аномалії. Відносна бідність «патологічних» явищ в мовленні може пояснюватися тим, що хвора знаходилася в стані ремісії, а отже симптоматика шизофренії не могла проявлятися так яскраво, як в попередніх фрагментах.

Висновки. Отже, найчастіше психічні захворювання виявляються на лексичному, граматичному та текстовому рівнях мови.

Також, можна стверджувати, що мовлення шизофреніків суттєво відрізняється на різних стадіях хвороби. Якщо хворим з діагнозом класичної та кінцевої форми параноїдальної шизофренії властиві всі риси хвороби, то у хворих у стані ремісії спостерігається зменшення «патологічних» явищ, оскільки стан ремісії характеризується тимчасовим послабленням психопатологічної симптоматики.

В аналізованому мовленні були зафіксовані такі особливості:ехолоалія (8 випадків), смылова розірваність (1 випадок), словесний салат (1 випадок), відсутність граматичної узгодженості (2 випадки), наявність таких текстових категорій, як модальність (1 випадок) та зв'язність (1 випадок).

Отже, особливості мовлення при шизофренії є складним питанням, вивчення якого слід займатися для полегшення діагностування хвороби та створення у майбутньому клінічного тесту на шизофренію.

Літератури:

1. Белянин В. П. Психолінгвістика: учебник / В. П. Белянин. – 4-е изд. – М. : Флинта : Московский психолого-социальный институт, 2007. – 232 с.
2. Заселіна Л. В. Вступ до психолінгвістики / Л. В. Заселіна. – Острог : нац. універ. «Острозька академія», 2002. – 168 с.
3. Леонтьев А. А. Основы психолінгвістики / А. А. Леонтьев. – М. : Смысл, 1997. – 287 с.
4. Психофизиология : ученик для вузов / под. ред. Ю. И. Александрова. – СПб. : Питер, 2001. – 496 с.
5. Психолінгвістика. – [Цит. 2010, 17 березня] / [Електронний ресурс] – Режим доступу: <(ru.wikipedia.org/wiki)>.
6. Сахарный Л. В. Введение в психолінгвістику: курс лекцій / Л. В. Сахарный. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1989. – 184 с.

7. Юрьева Л. Н. Шизофрения: клиническое руководство для врачей / Л. Н. Юрьева. – Д.: Новая идеология, 2010. – 244 с.

Науковий керівник:

доктор філологічних наук, професор Ковалевська Тетяна Юріївна.

Елена Милованова, Дильбар Бабакулова
(Карши, Узбекистан)

КОЛЛЕКТИВНАЯ ФОРМА ОРГАНИЗАЦИИ УЧЕБНО-ВОСПИТАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА В ЛИЦЕЕ

В поисках путей более эффективного использования структуры занятий разных типов особую значимость приобретает форма организации учебной деятельности студентов на занятии.

Занятие – это сочетание двух или нескольких форм организации учебной работы. Поскольку на занятии могут быть использованы разные формы организации учебной работы учащихся, то можно рассматривать занятие как некоторую совокупность организационных форм обучения.

В современной дидактике под понятием «общие формы организации обучения» объединяются фронтальные, групповые и индивидуальные формы учебной работы. Фронтальной формой организации учебной деятельности студентов называется такой вид деятельности преподавателя и студентов на занятии, когда все студенты одновременно выполняют одинаковую, общую для всех работу, во всех группах обсуждают, сравнивают и обобщают её результаты.

Индивидуальная форма организации работы студентов на занятии предполагает, что каждый ученик получает для самостоятельного выполнения задание, специально для него подобранное в соответствии с его подготовкой и учебными возможностями.

Главными признаками групповой работы студентов на занятии являются:

- группа на данном занятии делится на группы для решения конкретных учебных задач;
- каждая группа получает определенное задание и выполняет его сообща под непосредственным руководством лидера группы или преподавателя;

- задания в группе выполняются таким способом, который позволяет учитывать и оценивать индивидуальный вклад каждого члена группы. Кроме выше перечисленных форм, В.К. Дьяченко относит к ним и коллективную форму организации учебного процесса.

Коллективное обучение – это только такое обучение, при котором коллектив обучает каждого своего члена и каждый член коллектива активно участвует в обучении своих товарищей по совместной учебной работе. Таким образом, коллективная форма организации учебной работы – это обучение обучающихся в динамических парах, или парах сменного состава.

Коллективные виды работы делают занятие более интересным, живым, воспитывают у студентов сознательное отношение к учебному труду, активизируют мыслительную деятельность, дают возможность многократно повторять материал, помогают преподавателю объяснять и постоянно контролировать знания, умения и навыки у студентов всей группы при минимальной затрате времени преподавателя.

Переход к обучению в парах сменного состава или динамических парах возможен лишь в том случае, если студенты научились работать в постоянных парах и группах. Поэтому в качестве подготовительной работы на занятиях чаще всего имеет место сочетание общегрупповой и индивидуальной формы работы. Но на практике можно наблюдать, что не все активно участвуют в общегрупповой (фронтальной) работе, так же как и не все могут индивидуально справиться с тем заданием, которое преподаватель предлагает для самостоятельной работы, так как всем дается одинаковое задание. Таким образом преподаватель не может учесть уровень подготовленности и индивидуальные особенности каждого студента. Такая работа может быть осуществлена с помощью дифференцированных заданий. Применяя на занятии дифференцированные задания, преподаватель тем самым выводит группу на коллективную форму обучения. При работе парами студенты приучаются внимательно слушать ответ товарища, постоянно готовиться к ответу, ибо тебя обязательно тоже спросят (а студентам это очень важно). Поэтому правила заучиваются всегда. Кроме того, студент получает возможность ещё раз проверить и закрепить свои знания, пока слушает соседа. Учится говорить, отвечать, доказывать товарищу какое-то положение. Студент может делать на этом занятии или в этот момент занятия то, что в другое время не разрешается – свободно общаться с товарищем, свободно сидеть. Ему очень нравится такая работа. Он говорит, но разговор-то деловой. Студенты ограничены временем, поэтому стараются не отвлекаться, чтобы не отстать от других групп. Интересно, что, опрашивая друг друга, студенты-«преподавателя» оказываются нередко более требовательны друг к другу, нежели преподаватель. Но эта работа учит их и сочувствовать тем, кто с трудом справляется с заданием или не справляется совсем. Они стараются объяснить непонятное товарищу, заставляют повторить еще и еще раз правило.

В.К. Дьяченко выделяет признаки коллективной работы:

1. наличие у всех ее участников единой цели;
2. разделение труда, функций и обязанностей, привлечение участников работы к контролю, учету, управлению;
3. налаженное сотрудничество и товарищеская взаимопомощь;
4. осознанный общественно-общественно полезный характер всех и

каждого студента в отдельности задается деятельностью; 5. культивируется забота всех о каждом и каждого обо всех; 6. достигается равенство объективных условий для каждого. Рассмотрим несколько приемов организации коллективной работы. Простейшим случаем коллективных учебных занятий могут служить взаимные диктанты студентов, если каждый по очереди работает с разными партнерами и выполняет функции то обучению (диктующего и проверяющего), то обучаемого. Следующий прием организации коллективной работы – смена заданий в четверках. Для этого объединяются четверо студентов, сидящие за двумя соседними партами, они поворачиваются лицом друг к другу. Обмен карточками-заданиями происходит следующим образом: по горизонтали: по диагонали: по вертикали: Возможная смена заданий такова: выполняют задания в парах постоянного состава, а затем меняются друг с другом. «Ручеек». В ручейке идет общение студентов внутри одного ряда, где работают 10 студентов. Для этой работы преподаватель заготавливает к занятию карточки по числу студентов в ряду. Содержание карточек отличается друг от друга. Для студентов второго и третьего ряда составляются аналогичные карточки. Итак, у преподавателя 3 комплекта карточек, по 10 штук в каждом. После того, как задания выполнены, друг у друга проверены, пара распадается. Освободившиеся студенты образуют новые пары. Студенты в выборе партнера для совместной работы свободно перемещаются по группе, образуя новые диалогические сочетания обучают друг друга по своим карточкам-заданиям.

Рассмотренные выше приемы форм коллективной работы применяются на отдельных этапах занятия. Но на занятиях обобщения и закрепления той или иной темы мы рекомендуем проводить коллективные учебные занятия, используя различные коллективные формы организации на протяжении всего занятия. При организации коллективных занятий важно учитывать ряд специфических особенностей: 1. каждый участник на занятии попеременно выступает в своеобразной роли то «студента», то «преподавателя». 2. ближайшая цель каждого участника занятия и «студента» и «преподавателя» – учить всему тому, что он знает или изучает сам. 3. деятельность каждого участника занятия имеет отчетливо общественно полезную окраску, так как он не только учится, но и постоянно отучает других. 4. основной принцип работы – все по очереди учат каждого и каждый всех. 5. каждый отвечает не только за свои знания, но также за знания и успехи товарищей по учебной работе. 6. полное совпадение и единство коллективных и личных, индивидуальных интересов: чем лучше и больше я обучаю других, тем больше и лучше знаю сам. До настоящего времени проблема коллективного обучения остается актуальной: существует множество «за» и «против». Однако следует признать, что обучение в группах постоянного состава и обучение в группах сменного состава, взаимосвязано друг с другом, так как в обоих формах происходит общее развитие личности, студенты сотрудничают друг с другом, самостоятельно ставят задачи, планируют действия, отыскивают новые, объективные способы в различных вариантах. Для организации работы в паре сменного состава необходимо иметь навыки организации работы в паре постоянного состава. Существенным фактором развития в учебной деятельности студентов является взаимодействия самих детей. Однако учебное сотрудничество в современном учебном заведении часто отодвигается на второй план. В результате реализуется лишь часть возможностей развития студента. Поэтому рекомендуется использовать коллективную форму организации учебно-воспитательного процесса, так как она строится на сотрудничестве и взаимопомощи, обеспечивает участие в учебном процессе студентов, хорошо раскрывает их индивидуальные особенности, обеспечивает развитие индивидуальных свойств личности

Литература:

1. Аргинская И.И и др. Обучаем по системе Л.В. Занкова. Первый год обучения. – М., 1994 – 244 с.
2. Васильченко П.А. Обучение на коллективной и индивидуальной основе. // Начальная школа. – 1993 №4, с. 57-59.
3. Выготский Л.С. Вопросы детской психологии.– М.: Педагогика, 1983. – т.4 – 358 с.

**Елена Милованова, Садорат Гуломова
(Карши, Узбекистан)**

СВЯЗЬ РУССКОГО ФОЛЬКЛОРА СО СЛАВЯНСКОЙ МИФОЛОГИЕЙ

Изустные предания – драгоценный источник; пополняющий вакуум исторического изучения русской мифологии. Сочинения, изображения идолов, священные в древности сосуды, храмы, обычаи, сохранившиеся до наших дней в народном фольклоре, - это памятники, являющиеся главными источниками учения о русских богах. К сожалению, сохранилось очень немного из них. Они словно поглощены всепожирающим временем. Практически не осталось сочинений о идолопоклонстве, изображений богов, памятников древнего богослужения. Сохранились лишь некоторые остатки языческих обычаев славян. Кроме перечисленных источников познания русской древности, важно назвать ещё два – это народные песни, народные сказки, устное народное творчество вообще. Именно в нем находится сокровище для понимания и изучения русской мифологии.

В русских народных песнях обнаруживается много характеристического, на многих остался отпечаток седой древности, некоторые из них происходят, вероятно, из языческих времен, потому что в них упоминаются часто имена некоторых русских богов.

Конечно, в народных песнях многое переменялось от времени, но тем не менее они остаются ценными для россиянина, который из них черпает, познает характер и обычаи своих добрых и мужественных предков.

Простонародные сказки часто с патриотическим жанром повествуют о деяниях героев древности и мрачными красками изображают "несчастия" России, но самое интересное в них то, что в повествовании нередко упоминаются при этом древние божества, чудеса, волшебницы и прочие. В дошедших до нас поверьях, обычаях, играх мы так же слышим имена из древней мифологии славян.

Мифология очень ценна для современности. К ней мы подходим как к огромному пласту культурного развития, через который прошло всё человечество. Это важнейшее явление культурной истории, господствовавшее над духовной жизнью человечества в течение десятков тысяч лет. В отличие от фольклорных жанров, миф – это не жанр словесности, а определенное представление о мире, которое лишь чаще всего принимает форму повествования; мифологическое же мироощущение выражается и в иных формах – действия (как в обряде), песни, танца и т.д.

Мифы составляют как бы священное духовное сокровище племени. Они связаны с заветными племенными традициями, утверждают принятую в данном обществе систему ценностей, поддерживают и санкционируют определенные нормы поведения. Миф как бы объясняет и санкционирует существующий в обществе и мире порядок, он так объясняет человеку его самого и окружающий мир, чтобы поддержать этот порядок. В верованиях народных масс сохранилась "низшая мифология"- представления о разных духах природы- лесных, горных, речных, морских, о духах, связанных с землевладением, с плодородием земли, с растительностью. Эта "низшая мифология" оказалась наиболее устойчивой. В русском народном фольклоре и поверьях сохранилась именно "низшая мифология", тогда как "высшая мифология", представления о великих богах, существовавших у древних славянских народов, почти совершенно изгладились в народной памяти и лишь частично влились в фольклор.

При размежевании мифа и сказки современные фольклористы отмечают, что миф является предшественником сказки, что в сказке по сравнению с мифом происходит ослабление (или потеря) этиологической функции, ослабление строгой веры в истинность излагаемых фантастических событий, разительной сознательной выдумки(тогда как мифотворчество имеет бессознательно-художественный характер) и другие. Разграничение мифа и исторического предания, легенды, вызывает тем больше разногласий, что оно в значительной мере условно. Но провести грань между историческими преданиями и собственно мифами очень трудно, потому что в повествование об исторических событиях вплетены часто мифологические образы богов и других фантастических существ.

Народные сказки, песни, поверья, обычаи, игры и прочее переходили из одних уст в другие, из поколения в поколение, и, таким образом, до наших дней дошли отголоски древней русской мифологии, сохранившиеся в русском фольклоре. Из фольклора в литературу проникали сначала наиболее "жесткие", наиболее наглядные и распространённые компоненты. Однако по мере развития реалистических традиций литература всё активнее обращается к таким сторонам фольклорной поэтики, которые не отличаются указанными признаками, и нередко предпочитает усвоение народной поэтики в неотвердевших, "избыточных", а подчас и тупиковых для фольклора формах.

На такой стадии обращения к фольклору – это использование и того, что получило в устной словесности развитие и распространение, и тех возможностей, которые остались в фольклоре нераскрытыми.

Можно утверждать, что в определенном смысле фольклорная традиция оказывается более продуктивной в литературе, нежели в фольклоре. Фольклорная традиция хранится не в одном лишь фольклоре – она веками впитывается литературой, и если этого не учитывать, то многие литературные явления останутся непонятными и необъясненными; без учета фольклорного воздействия неполно представление и о литературном процессе в целом. В области поэтики фольклорные и мифологические импульсы особенно активны, а их последствия – устойчивы и долговременны.

Литература:

1. Афанасьев В.Н. И.А. Бунин. Очерк творчества. – М., Просвещение, 1966.
2. Богатырев П.Г., Гусев В.Е., Колесницкая И.М., Померанцева Э.В. и др. Русское народное творчество. – М., Высшая школа, 1966.

**Елена Милованова, Нозик Мавлянова
(Карши, Узбекистан)**

ТЕКСТОВЫЕ РЕМИНИСЦЕНЦИИ

Вопрос о текстовых реминисценциях является одним из белых пятен русского языкознания. Здесь много не изученного и спорного. Понятие реминисценции было косвенно затронуто ещё А.М. Бабкиным в связи с рассмотрением вопроса о крылатых словах (Бабкин 1970: 108). Конкретная работа, посвященная

данной проблеме – статья А.Е. Супруна “Текстовые реминисценции как языковое явление”. Мы не будем подробно останавливаться на ней. Здесь имеет смысл упомянуть лишь следующие замечания автора статьи.

Во-первых, определение явления: “Текстовые реминисценции (ТР) – это осознанные vs. неосознанные, точные vs. преобразованные цитаты или иного рода отсылки к более или менее известным ранее произведенным текстам в составе более позднего текста. ТР могут представлять собой цитаты (от целых фрагментов до отдельных словосочетаний), “крылатые слова”, отдельные определенным образом окрашенные слова, включая индивидуальные неологизмы, имена персонажей, названия произведений, имена их авторов, особые коннотации слов и выражений, прямые или косвенные напоминания о ситуациях. При ТР может иметься или отсутствовать разной степени точности отсылка к источнику (Супрун 1995:170).

Во-вторых, замечания, непосредственно относящиеся к нашей теме. “Можно говорить о близости или переплетении в нашей памяти хранилищ фразеологизмов, паремий и ТР. Вообще соотношение ТР и фразеологизмов чрезвычайно сложно. Есть достаточно оснований думать, что некоторые пословицы и фразеологические выражения возникли тоже из ТР, но затем соответствующие тексты были забыты, остались одни реминисценции (не редко – в усеченном виде), которые и входят в фразеологический состав языка (об этом писал В.В.Виноградов ещё в самом начале разработки у нас теории фразеологии (Виноградов 1947:357)). Быть может, главное отличие ТР от фразеологизмов – в том, что если фразеологизмы – в общем и целом – стремятся к потенциальному замещению слов, то ТР такой тенденции не имеют.

В определённой мере эта особенность ТР сближает их с пословицами, но и здесь нет полного сходства, так как ТР нередко – не просто словесное выражение, но напоминание образа и ситуации. Конечно, ТР может быть сведена к упоминанию персонажа или автора, то есть к тому же одному слову, но это совсем не то же, что замещение фразеологизмом слова в некотором контексте. Здесь, напротив, – замещение словом (именем) некоторой ТР, а собственно ТР несводима к такому намёку, только к имени. Имя в данном случае лишь знак более широкого контекста, знак ТР “ (Супрун 1995:26).

“Рассматривая различного типа примеры ТР и их использование, приходится прийти к заключению, что специальной формой в языке ТР не рассматривают. Впрочем, наличие и единство специальной формы у фразеологизмов также сомнительно” (Супрун 1995 :25).

Таким образом, можно сделать вывод, что интересующие нас устойчивые выражения являются исходно текстовыми реминисценциями из Нового Завета, как и однословные ТР. Но свойства фразеологизмов проявляют лишь устойчивые сочетания нескольких слов. Фразеологизмы отражают национальную специфику языка, его самобытность, богатый исторический опыт народа. Изучение фразеологии составляет необходимое звено в усвоении языка, в повышении культуры речи. Еще в дореволюционное время в России стали собирать материалы по русской фразеологии, но до сих пор мнения о том, что такое фразеологизм или фразеологическая единица языка, нет, следовательно, и единства взглядов на то, каков состав таких единиц в языке”.

Фразеология как самостоятельная лингвистическая дисциплина возникла сравнительно недавно, в пятидесятых годах нашего века. Ее развитие связано с работами крупного советского языковеда В. В. Виноградова, который определил задачи изучения фразеологических единиц, установил основные их типы и тем самым заложил основы фразеологии. За последние годы эта дисциплина получила небывалое развитие. Трудно найти область языкознания, где было бы высказано столько разноречивых суждений по самым важным теоретическим вопросам, сколько мы встречаем во фразеологии. В современном понимании предмета фразеологии существует два направления: первое – узкое направление – к фразеологии относятся только идиоматические выражения и фразеологические единства (этого подхода к фразеологии придерживаются такие ученые, как В. П. Жуков, Б. А. Ларин, И. А. Молотков, А. И. Федоров и др.); второе – широкое направление – к фразеологии относят любое воспроизводимое устойчивое сочетание, т. е. сюда попадают пословицы, поговорки, присловия, крылатые слова, афоризмы, составные термины, сложные союзы, сложные предлоги, описательные и аналитические обороты речи (этого подхода к фразеологии придерживаются А. И. Ефимов, Е. М. Галкина-Федорук, Н. М. Шанский и др.).

История русского литературного языка от пушкинской поры и до нашего времени – это, как известно, путь непрерывного обогащения литературного языка словами и выражениями, почерпнутыми из живого разговорного языка народа. Одним из источников обогащения национальной фразеологии является язык писателей. Речевое творчество писателя, как и языковое творчество народа, многообразно и многосторонне. На протяжении всей истории развития национальной культуры из произведений как видных мастеров слова, так иногда и из произведений второстепенных писателей в литературный язык входили образные выражения, языковые сравнительные обороты, меткие характеристики и уподобления. Одни из них быстро исчезали из языка, другие же вошли во фразеологический фонд национального языка. История русского литературного языка со временем выявит те слагаемые, которые образуют высококачественный сплав, называемый современным русским литературным языком, но для этого необходима предварительная интенсивная разработка фразеологических и лексических материалов. Одной из сторон подобной разработки является раскрытие взаимоотношения языка художественной литературы с общенациональным литературным языком.

Необработанная стихия народной речи под пером писателя преобразуется в литературный язык. Писатель подмечает удачное, меткое слово в переносном или необычном значении, он придает ему новый смысл, который может закрепиться в общем употреблении. Наконец, писатель создает такие обороты и смысловые формулы, которые свободно высвобождаются из текста его произведения и начинают жить самостоятельно, представляя собой выразительное богатство национального языка и пополняя его идиоматический запас.

Литература:

1. Бабкин А.М. Русская фразеология, ее развитие и источники. – С.-П., 2007 г.
2. Бронникова Н.Г. Тавтологические и рифмованные фразеологизмы в детской речи. – М., 1996.
3. Вайсгербер Й.Л. Родной язык и философия духа. – М., 2007 г.
4. Виноградов В.В. Основные типы лексических значений слова//Вопросы языкознания. – М., 1953.
5. Виноградов В.В. Основные понятия русской фразеологии как лингвистической дисциплины//Лексикология и лексикография. – М., 1977

Мир-Жафаров С.
(Самарқанд, Ўзбекистон)

МАРКАЗИЙ ОСИЁДА ХАТТОТЛИК САНЪАТИ ВА ХАТТОТЛАР. САМАРҚАНД ХАТТОТЛАРИ

Шарқ халқлари яратган қўлёзма манбаларни чуқур ва ҳар томонлама ўрганмай туриб, Шарқинг тарихий ўтмиши ва маданий ҳаётининг тараққиётининг ўрганиш мумкин эмас, шунинг учун Шарқ қўлёзмаларига нафақат Шарқ мамлакатларида, балки бутун дунёда ниҳоятда катта аҳамият берилади. Дунёнинг жуда кўп шаҳарларида махсус Шарқ қўлёзмалари хазиналари (фондлар) ташкил этилган, уларда шарқ халқлари яратган миллионлаб қимматбаҳо араб, форс ва туркий тиллардаги дурдона қўлёзмалар сақланмоқда. Шунинг учун Шарқ халқлари маданияти ва тарихи, илм-фан ва адабиётида қўлёзмаларнинг аҳамияти тўхтаб ўтмоқчимиз.

Араб қўлёзмалари китобнинг даври VII асрдан бошланиб, XIX аср китоб чоп этиш ихтиро қилинганга қадар давом этди. Шундан кейин қисман қўлёзма китоблар пайдо бўлиб турса ҳам, секин-аста у ўз ўрнини босма китобларга бўшатиб бериб, ўзи китоб хазиналаридан жой ола бошлади.

Биз араб қўлёзмалари деганда, фақат араб халқига мансуб қўлёзма китобларни тушунмаслигимиз керак. Бу қўлёзмалар араблар истило этган ва Исломни қабул қилган Осиё, Африка, Испания, Марказий Осиё каби бир қанча мамлакатлар халқлари вакили бўлган олимлар, шоирлар яратган асарларнинг шу диёрлар хаттотлари ёзиб қолдирган қўлёзмалардир.

Қўлёзма араб тилида «махтута», кўплиги «махтутот» аталиб арабча «хатта» (чизик, ёзиш, маъноларидаги) феълнинг мажхул сифатдоши бўлиб «ёзилган», «чизилган» маъноларини билдиради. Ўзбек тилида қўлёзма ибораси қабул қилинган. «Китоб», сўзи ҳам «ёзилган», «ёзув», «хат» маъноларига эга.

Араб қўлёзма китобларининг пайдо бўлиши VII аср ўрталарига тўғри келади. Унга қадар араб ёзма ёдгорликлари тошларга қисқа-қисқа йўниланган матнлар шаклида учрайди.

Қадимги араблар сомиий иккита туридан фойдаланганлар. Улардан қолган ёзувлар Араб ярим оролининг шимолий-ғарбий ва унга ёндош Сурия-Фаластин минтақаларида учрайди. Тарихдан энг қадимий ёзувлар 29 белгидан иборат собийлар алифбосида бўлиб, у алифбо ёзувлар XIX-XX аср шарқшунослари томонидан кашф этилиб, ўқилади ва нашр этилади.

Арабистоннинг шимолий-ғарбий бурчагида яшаган набатийлар давлатида 22 белгидан иборат набатий алифбоси бўлган. Ундан мустақил араб алифбоси пайдо бўлди ва ҳозиргача ишлатилиб келмоқда. Жанубий Суриядан IV-VI асрларга оид набатий тилидаги ёдгорликлар топилган.

V-VI асрларда набатий ёзуви шимолий Арабистоннинг ҳаммасида тарқалган. У Дўмат ал-Жандала, Там, Анбар, Хиро, Макка, Ясриб, Тоиф шаҳарларига тарқалган.

Арабларнинг ижтимоий-сиёсий ва маданий-ғоявий ҳаётида ҳақиқий ўзгаришлар VII аср ўрталарида Ислом юзага келиши билан оўй берди. Мухаммад алайхиссаломга Қуръон ваҳй сифатида нозил бўла бошлади ва дастлаб уни мусулмонлар ёдлаб олдилар, баъзи қисмларини саводли кишилар ёзиб ҳам олдилар. Пайғамбарнинг махсус китоблари ҳам бўлган. У киши вафотидан кейин Қуръон матнини тайёрлаш ёш Зайд ибн Собитга топширилади ва Абу Бакр (632-634) даврида терига ёзилиб, китоб шаклига келтирилади. Мана шу арабларда биринчи қўлёзма китоб эди. Буж уда катта аҳамиятга эга воқеа бўлиб, Қуръоннинг бошқа кишилар ёзган айрим қисмларга ҳам мавжуд эди. Шунинг учун халифа Усмон (644-656) даври 651 йил атрофида Қуръоннинг мукаммал нусхаси Зайд ибн Собит бошлиқ тўрт киши томонидан амалга оширилди ва тўрт нусхада Макка, Дамашк, Куфа ва Басра шаҳарларига юборилди, қолган нусхаларини куйдириб юбориш тавсия этилди. Баъзи манбааларда олти нусхада кўчирилган дейилади. Ана шу Усмон Қуръони ҳеч ўзгаришсиз бизнинг давримизгача сақланиб келмоқда. Бундай муқаддас, қадимий, бузилмаган қўлёзма китоб дунёда жуда кам.

Қуръондан кейин арабларда, янги бошқа қўлёзма китоблар пайдо бўла бошлади. VIII асрда анчагина китоблар ёзилди, IX асрда улар сони юзлаб саналса, кейинчалик минглаб дунёвий ва диний китоблар

пайдо бўлди. Араб китоблар, биринчидан, одамлар онгида сақланиб қолган Исломгача давр асарлари (айниқса шаърият) асосида вужудга келди. Иккинчидан, бошқа тиллардан таржималар, учинчидан, илк Ислом даври ижтимоий тафаккури ва адабий ижод самараси сифатида юзага келди.

Бизга маълумки, VII аср 30 йиллари ва VIII аср ўрталаригача бўлган тарихий воқеалар, буюк ўзгаришлар, истилолар даври араблар тарихида ва Яқин Шарқ халқлари хаётида жуда кўп ўзгаришлар олиб келди. Рум, Эрон давлатларининг қўшилиши буюк давлатни вужудга келтирди. Араблар ишғол қилган мамлакатларда тил, маданий ва диний соғаларда туб ўзгаришлар вужудга келди. Жанубий-Ғарбий Осиё, шимолий Африка ва Жанубий Оврўпонинг бир қисмида араблар озчиликни ташкил қиларди. Лекин араб тили асосий тил, илм-фан, тилига айланди. Бу тилни ўзлаштириб олган халқлар вакиллари унинг тез тараққий этишига, фонетикаси, морфологияси ва синтаксисининг ўзгаришларга юз тутишига сабабчи бўлдилар. Араб тили бошқа тиллардан кирган сўзларни турли янги маъноларда ишлатиш эвазига бойиб борди.

Араб истилосидан кейин Марказий Осиё исломлаштирилди. Дин билан бир қаторда бу ерга араб ёзуви ҳам кириб келди ва бу ердан Исломдан аввал бўлган қадимий уйғур, ўрхўн-енисей, суғд, хоразмий ёзувларини сиқиб чиқарди. Араб ёзуви VIII асрдан бошлаб Ўрта Шарқ, шу жумладан, Марказий Осиё халқлари учун илм-фан ва давлатни бошқариш ишларида ягона ёзув сифатида қўлланилди.

Араб ёзуви узоқ даврлар давомида икки хил вазифани бажариб келди:

1. Барча халқлар ёзуви сингари ислом дини яратган маънавий-маданий тараққиёт учун хизмат қилди ҳамда илм-фан ва маданият ёдгорликларини бизнинг давримизгача сақланиб қолишига сабабчи бўлди;

2. араб ёзувининг график асослари бир хил бўлишига қарамай, харфлар турли шаклларда тараққий этган. Араб ёзувини қўллаган араб харфларини нафис ва чиройли қилиш ва такомиллаштиришга интилганлар. Натижада Марказий Осиё халқлари қабул қилган 32 араб харфи билан ёзиладиган хатлар шакл жihatдан 37 тага етди. Араб ёзувининг гўзаллигига алоҳида эътибор берилгани ва унинг турли-туман шаклларда дид ва нафосат билан ишлатилиши сабабли, араб хати фақат маъно ташиш воситаси эмас, балки кишиларга юксак эстетик завқ берувчи санъат намунаси сифатида машхурдир. Бундай ажойиб санъат хуснихат (калиграфия) номи билан бутун мусулмон оламида шуҳрат қозонган. Китоб кўчириш-китобат махсус касб-хунар ва санъат ҳисобланган. Котиблик билан шуғулланган хар бир шахс ўз замонасининг маданий-маърифий хаётида катта мавқега эга бўлган маънавият ва маърифат ахли, йирик маданият арбоби ҳисобланган.

Марказий Осиё, халқлари, шу жумладан ўзбек халқи фан ва маданиятнинг энг қадимий бир қанча соҳаларида юксак тараққиёт босқичига эришганлиги бутун дунё илм-фан ахли томонидан эътироф этилиб, тан олинмоқда.

IX-XI асрларда марказий Осиёда, айнақса Хоразмда илм-фан ва тафаккур беқиёс тараққий этиб, барқ уриб яшнади. Жаҳонда танилган Имом Бухорий (810-870), Имом Термизий (824-892), Мухаммад ибн Хоразмий (ваф.849), Ахмад Фароний (ваф.865), Ибн Сино (980-1037), Беруний (973-1048), Фаробий (ваф.950), Хақим Термизий (ваф. 932 йил атрофи), Абу Мансур ас-Саолибий (961-1037) каби буюк мутафаккирлар даҳосидан бутун инсоният хозиргача баҳраманд бўлиб келмоқда.

Марказий Осиёда хаттотлик санъати Темур ва Темурийлар даврида кенг тараққий этди. Хуснихат санъати дастлаб Мовароуннахр пойтахти Хиротда ривожланиб, у ерда Султон Али Машхадий ʼошлиқ йирик хаттотлик мактаби ташкил топди. Мактабнинг ўзига хос томони XIV асрда Мир Али Табризий яратган настаълиқ хат услуби бу ерда Султон Али томонидан такомиллаштирилди. Бу хат йирик вaм айда настаълиқ китобат ишларида кенг қўлланиб, бадий ва тарихий асарлар фақат настаълиқ услубида кўчирила бошлади. XVI асрда темурийлар салтанати инқирозга юз тутгандан кейин, сиёсий ҳукмронлик Шайбонийлар қўлига ўтиши билан маданий хаёт маълум даражада Бухорода тараққий этди. У ерда Бухорога хос бўлган янги китобат ва хуснихат мактаби вужудга келди. XVI-XVII асрларда яшаб ижод этган Бухоро хаттотлари хуснихатда ўзларига хос Бухоро хаттотлик мактабини яратдилар. Қўқон ҳам хуснихат санъатида ўзига хос вақлларини етказиб чиқарди. XVIII аср иккинчи ярим ва XIX асрда Қўқон хонлигида маданий хаёт, санъат ва адабиёт анча раvнақ топган. Қўқонлик машхур хаттот Мухаммад Шариф Дабир бошлиқ Фарғона шаҳарларида жуда кўп хаттотлар етишиб чиққан. Хирот, Бухоро, Хива хаттотлик мактабларидаги каби бу ерда ҳам настаълиқ хати етакчи ўринда бўлган. Марказий Осиё хаттотлик мактаблари орасида Қўқон хаттотлик мактабида настаълиқ билан бир қаторда бадий асарларни кўчиришда шикастий хати ҳам кенг қўлланилган.

XIX аср иккинчи ярмига келиб, маълум иқтисодий ва сиёсий сабабларга кўра Тошкент ҳам илм-фан ва маданият марказига айлана бошлади. Тошкентда маориф, санъат ва адабиётнинг ривожланиши бу ерда ҳам хуснихат билан шуғулланувчи хаттотларнинг етишиб чиқишига замин тайёрлаб берди. Халқимизнинг илм фан ва маданият хаётида муҳим аҳамиятга эга бўлган, халқни илм-маърифатдан баҳраманд қилиш ва маънавий-маърифий ёдгорликларнинг бизгача етиб келишига улган хисса қўшилишига сабабчи бўлган Марказий Осиё хаттотларининг беқиёс хизмати хар қанча ҳурмат ва таҳсинга сазовордир.

Самарқанд хаттотлари

Абдулқодир Муродовнинг «Ўрта Осиё хаттотлик санъати тарихидан» китобида 49 та Самарқандлик хаттот хақида маълумот берилган. Шулардан айримлари хақида тўхталиб ўтамиз.

Самарқанд ибн Умар Абу Бакр Самарқандий

XI аср улуғ хаттотларидан. Бир қанча муддат Дамашқда турган. У ерда Қуръон кўчирган, ўқиган ва таълим берган эди. Дамашқда Абу Али ибн Абу Наср ва Абу Усмон Исмоил ибн Абдурахмон Сабунийлардан дарс ўқиган. Абу Бакр Самарқандийдан Абулфазл Каммод ибн Носир ал-Мароғийдан хадис ривоят қилган. Ўғли Абулқосим ҳам хадис илмини ўрганган. Ибн Асакир айтади: Хасан ибн Қайсдан эшитишимча, Абу Бакр Самарқандий бирор нусхага қарамасдан ёддан Қуръон кўчирар эди. Дамашқ ахлларида бир жамоа кишилар унинг хақида яхши фикрлар юритар эдилар. Абу Бакрнинг табиати ҳазил-мутойбага мойил, мазахчи киши эди.

У бир сабаб билан болаларини Дамашқда қолдириб, Боғдодга кетди. У ерда Афиф Ходим ал-Қомийга учрашди. Афиф Абу Бакрни хурмат қилиб, жой хозирлаб ўтқазди. Афиф Абу Бакрни хурмат қилиб, жой хозирлаб ўтқазди. Хизматчи таом олиб келганда, у Дамашқдаги болаларини эслаб, йиғларди. Хизматчи бундан Афифни хабардор қилди. У: «Нима сабабдан йиғлашини сўра»- деди, хизматчи сўраганда, у: «Дамашқда болаларим танг ахволда турардилар, қачон менга таом келтирилча, уларни эспайман»-деди.

Афиф уларни Дамашқдан кўчириб келиш учун одам юборди. Ўғли Абу Муҳаммад онасини ва укалари Абдулвоҳид ва Исмоилларни орқага бир кенг жойга қўйиб келгунча, уларни Абу Бакр сезмади. Сўнгра хаммалари келиб, Афиф Ходим мехмондорчилигидан то вафотига қадар шу ерда бўлдилар. Отасининг вафоти ўғли Абулқосимдан сўрадим. Абу Бакр рамазон ойида 489/1095 йилда вафот қилганини айтди.

Муҳаммад Собир ибн Муҳаммад Солих Самарқандий

Самарқанднинг XVII асрда яшаган хушнавис хаттотларидан бири. Мўмин Мискин Хиравийнинг «Маориж ун-нубувват» (Пайғамбарлик меҳрожлари) китобини Самарқанд қоғозига бадийий настаълиқ хати билан кўчирган. Қўлёзманинг бош қисмида олтин хал билан зийнатланган лавха мавжуд. Қўлёзма тўрт бўлимдан иборат бўлиб, уч бўлимини 1677 йили Самарқандда, охири бўлимини Баҳоуддин қишлоғида 1689 йили тугатган.

Муҳаммад ибн Хусайн Мирақий Самарқандий

Тарихнавис ва хаттот бўлган. Аҳмад ибн Хажар Хайсамийнинг (вафоти 1565) «Шифо ахллариининг халифалари хабарларидан олинган мақолаларини тухфа қилиш» номли асарини 1574 йили тўлдирган. Али ибн Хусайн ал-Ансорийнинг (вафоти 1404) «Ихтиёроти бадийий» (фармокопияга оид) номли асарини 1541 йили Шайбоний Абдулатифга атаб кўчирган.

Азизуллох Самарқандий

Самарқандда XV асрда яшаган маҳоратли ва машхур котиблардан. Буюк хайъат олими Мирзо Улуғбекнинг «Зижи Кўрагоний» китобини бутун жадваллари билан бирга насх хатида кўчирган. Бу «Зиж» Шарифжон Садр Зиё кутубхонасидан ЎзФА Шарқшунослик институтига келган (ашёвий рақами 2214) китоблардан бўлиб, Зиё ўз қўли билан ёзган: «Асоми ал-кутуб» (№ 2460), 147-варағида бу қўлёзма хақида шундай ёзилган: «Аз мусаннафоти он подшохи хаками донов а аз навишта он Хусравий, олими беҳамто Мирзо Улуғбек ибн Шохрух Мирзо, нусхат ул-асласт». (У подшохи хаками доно мусаннафотларидан ва у Хусрав равиш, беқийс олим Мирзо Улуғбек ибн Шохрух Мирзо ёзганларидан асл нусхасидир).

Халқимизнинг илм-фан ва маданий хаётида муҳим ахамиятга эга бўлган, халқни илм-маърифатдан баҳраманд қилишда ва маънавий-маърифий ёдгорликларнинг бизгача етиб келишига сабабчи бўлган Марказий Осиё хаттотларининг беқиёс хизмати ҳар қанча хурмат ва таҳсинга сазовордир.

Тамара Морева
(Одесса, Украина)

О МИФОЛОГИЧЕСКОМ ПОДХОДЕ К АНАЛИЗУ АВТОРСКОГО МИРА (В.Ф. ОДОЕВСКИЙ И О. СТОРОЖЕНКО)

Предметом исследования авторского мира в художественном тексте является, безусловно, мироощущение художника, его связь с исторической и культурной реальностью. Поэтому для нас важна точка зрения Ю. Лотмана, который отмечает, что «...автор строит модель мира по структуре своего мировоззрения и мироощущения, своего детерминированного «я» [2, с. 50].

Все вышесказанное может быть отнесено к творчеству любого художника. Однако особенно интересным нам представляется изучение авторских миров писателей-романтиков (В.Ф.Одоевского и О. Стороженко) с точки зрения мифопоэтического прочтения.

«Обращение к мифологии писателей романтиков... в значительной степени было обусловлено необходимостью выработать понимание законов, на которых строится универсум, ответить на вопрос, познаваемо ли то, что пока что представлялось таинственным», - пишет В.Б. Мусий [4, с. 79].

Писателей-романтиков привлекал не сам по себе мир потусторонний, ирреальный, но прежде всего двойственность и таинственность самого бытия и внутреннего мира человека. В новой литературе возникла установка на сочетание фантастики и реальности. Об этом писали и В.Ф. Одоевский и О. Стороженко.

Пафос творчества О. Стороженко, подчеркивает В.Б. Мусий, «...имел прежде всего этический характер и заключался в требовании моральной чистоты, основой которой ему представлялись

патриархальність, любов к своєму народу и человечность» [3, с. 147]. Личность писателя сформировалась в первой половине XIX века, а на характер его идеала повлиял прежде всего ранний романтизм, который утверждал сформулированное просветительским реализмом требование особого внимания к жизни простого человека.

По общей направленности, по вкладу в развитие литературы и характеру своего творчества В. Одоевский заметно отличается от О. Стороженко. Правда, его имя также не относится к числу особо популярных имен в русской литературе. И это объясняется скорее резким своеобразием творческой личности автора «Русских ночей», нежели недостатком дарования. Историко-литературное значение творчества В. Одоевского, быть может, не до конца осознано, но оно несомненно. В. Одоевский был открывателем новых путей в литературе и создателем новых жанров. Ему принадлежит заслуга в разработке жанра биографического рассказа и музыкально-критического эссе, он был автором философских новелл.

В. Одоевский постоянно стремился к универсальному знанию, - говоря его словами, к цельному знанию. Но главным его делом была литература. Он был писателем по призванию. Расцвет творчества В. Одоевского приходится на 30-40-е годы. В это время он создает свои лучшие произведения.

Во второй половине 30-х годов В. Одоевский старательно изучал всякого рода оккультные науки, магию, кабалистику, магнетизм. Его интересовали непознанные явления природы и человеческой психологии. О. Стороженко также занимали таинственные загадки жизни. Но они подходили к ним по-разному. В. Одоевскому принадлежит термин «двоемирие». Писатель не принимал пошлость современной ему действительности, отсюда возникло противопоставление ей мира потустороннего.

О. Стороженко изображает Украину пленительно прекрасной сказочной страной, где всегда ярко светит солнце, где люди живут, не зная ни горя, ни несчастья. Мир окружающий этих людей, населен чертями, ведьмами, оборотнями. Они приходят к людям, общаются с ними, приглашают на свои праздники. Это единение мира реального и потустороннего органичного в произведениях О. Стороженко. Такое восприятие отвечает духу народной мифологии.

Герой повести «Закоханний чорт» становится свидетелем свидания черта с ведьмой, которая согласилась выйти замуж за черта с условием, что тот исполнит ее желание. Ведьма пожелала спасения. Запорожец влюбляется в нее и делает все, чтобы спасти ее душу, избавить от нечистой силы. Кирила честен, прям, справедлив, великодушен. Ему совершенно незнакомы симптомы мучительного разлада с окружающей действительностью. Он – личность непосредственная и цельная. Вместе с тем он считает позволительной хитрость в отношениях с простодушным чертом Трутиком.

Черт становится верным помощником запорожца. В образе Трутика совмещаются реальные человеческие черты с фантастическими. Он влюбляется в девушку-ведьму, держит свое слово, верно служит запорожцу. Когда Кирила, удивившись поведению черта, спрашивает его: «Розкажи мені, чорте... яким се побитом закохався у відьму?» - Трутик печально отвечает ему: «Е, братіку... і у нас серце, таке ж, як і в вас, і з тим же проклятим коханням!» [6, с. 88]. Черт показан с лукавой насмешливостью, благодаря чему фантастика часто переключается в бытовой, юмористический план. В фантастике О. Стороженко нет ничего мистически-таинственного. Она тесно связана с фольклорными истоками, с народной поэзией, мифом. Романтический идеал О. Стороженко опирается на народные представления, на идеалы братства и товарищества, выработанные народом в течение его многовековой истории, на особенности уклада народной жизни как коллективной. Романтическая субъективность в творчестве О. Стороженко не предполагает индивидуалистических настроений.

Все события повести «Закоханний чорт» приближены к земным, реальным. Перед нашими глазами разворачиваются чудесные картины украинской природы, населенной лесовиками, чертями, ведьмами. Пейзаж играет важную роль в произведениях О. Стороженко: он выражает эмоциональный подтекст произведения, авторское начало. В его обрисовке воплощается мысль о единстве человека и мира. Вот каким пейзажем начинается повесть «Закоханний чорт»: «Мій боже милий! Що за ліс! Якого нема тут дерева. І високих, величезних, і старих, скорчених, похнюпих, що вже віку свого доживають. Інше, сламане хуртиною і опалене блискавкою, стоїть собі край дороги, як чернець, там трухлявий пень схилився, як той старець з торбою. Куди не глянь – усе тебе чарує, привітає, усе тобі всміхається» [6, с. 76]. В этом описании природы подчеркнута ее «духовность», соотношение с судьбой и участью человека; проза приобретает ритмическое звучание. В романтическом пейзаже подробности соотнесены не с реальным изображением природы, а с ее субъективным ощущением, с ее ролью в выявлении эмоционального подтекста произведения. Пейзаж служит своего рода декорацией, которая подчеркивает эмоциональную напряженность действия.

По мнению В.Б. Мусий, мотив очищения души приобретает в повести «Закоханний чорт» фантастический характер. «В этом произведении О. Стороженко соединены мифологические мотивы (инициация), фольклорные (одурачивание черта) и литературные (влюбленный дьявол) элементы» [3, с. 148].

Счастлирое решение проблемы возможно в повести именно благодаря наличию фольклорного начала. Влюбленный в Одарку черт Трутик, надеясь пожить с ведьмой десять лет, просит ее не торопиться с очищением души. Но казак Кирила догадывается о его хитрости и проявляет смекалку: «Е, ні, чорте, - перебив дід (историю повествователю розповідає повстречавшийся ему в пути столетний старик – внук запорожского казака Кирилы), - за десять літ багато води утече; поки сонце зійде, роса очі

виість. За десять літ або відьма дуба дасть, або пустельника господь до себе прийме. Ні, так не можна! Починаючи таке добре діло, треба зараз іти до пустельника за благословенієм» [6, с. 87]. Черт, як помічник казака, допомагає знайти пустинника, служить Кириле п'ять лет конем, охороняє його від всіх ворогів.

О. Стороженко цікавиться національною картиною світа, українська нація, звідси і джерела його інтереса до української міфології. Все простір ділиться на окремі маленькі куточки: поле, ліс, степ, мельниця, сюди ж відноситься і «потусторонній» світ, і перейти з одного в інший можливо. Герої легко переширюють невидиму грань між «здесь» і «там».

У В.Ф. Одоевського ми спостерігаємо іншу картину. Він намагається пізнати щось приховане від людини. Є світ явлень і світ істот, неподвластних людському пізнанню, а письменник містическим образом намагається в них проникнути, то є він пізнає незнане.

Герой повісті В. Одоевського «Космораме» Володимир ще в ранньому дитинстві чудесним образом наблизився до таємн потустороннього світа. В іграшці, яку йому подарив доктор Бін, він бачить картини майбутнього, знає про те, що знаходиться за межами людського знання. В більш зрілому віці цей світ надприродного знання значно розширюється.

Герой отримує здатність в деякі-то доли секунди «прозрівати» весь людський життя з усіма її таємниці. Дверь до іншого світа відкривається для Володимира несподівано, проти його волі. І тільки потім, перебуваючи в постійному страху, щоб найменше рух його душі не обернулося в злочин, ухиляючись від людей, він аналізує свій дар і довіряє паперу минулого життя.

Епіграфом до «Космораме» не випадково поставлені слова: «Quidquid est in externo est etiam in interno» («Що зовні, то і всередині») [5, с. 195]. Тут сни передбачають реальні події, то є герой бачить і відчуває в іншому світі, обов'язково чимось нагадує про себе в реальному житті.

Двійник доктора Бина, що живе в надчутливому світі, попередив героя, що він відповідає за кожне його діяння, за кожну думку, за кожне почуття порівно з ним. І коли розум починає диктувати Володимирові плани злочинів, коли в його голові з'являються слова: «Труп ворога завжди добре пахне!» [5, с. 219], настає час для покарання. Володимир втягується в величезний сонмище злочинів, бо кожна його «нечиста» думка породжує злочинне діяння, в яке втягуються і оточуючі його люди. Герой стає інструментом кару, причому зло, яке він несе, від нього не залежить. Він боїться думати, відчувати, любити, ненавидіти.

В «Космораме» Одоевського для передачі психологічної роздвоєності героїв вводяться персонажі-двійники. М. Турьян зауважує, що «...здатність людини перебувати в двох іпостасях – містическої і раціональної – Одоевський розробляє на двох рівнях, і тут їх містическе роздвоєння так же яскраво і необ'яснимо: столь різно думкають і діють герої повісті в світі реальному і ірреальному, столь складні і не досяжні виявляються глибини душі людини, проявляючіся в стані несвідомого, «сомнамбуліческому», що доктор Бін, що стоїть перед Володимирові в космораме в абсолютно іншому якості, ніж в реальному житті, попереджає його: «У вас повинен казатися сумасшедшим той, хто в вашому світі говорить мовою нашого» [7, с. 331].

В. Одоевський виходить з ідеї двоєності і переконаний в принциповій пізнаваності як світа ідей, так і світа явлень. Обидва світа пізнавані, оскільки «Сущність, Абсолют пізнаються на шляху інтелектуальної інтуїції», а світ реальний, світ явлень, оскільки він ідентичний світу ідеального. Ідеальне і реальне – «дві рівноправні сторони Абсолюта, специфічески, но рівно-адекватно виражаючі Абсолют», – писав З. А. Каменський, характеризує гнесеологіческі ідеї В. Одоевського [1, с. 21].

Герой «Космораме» не тільки переконується в тому, що йому відкрився інший світ, але він розуміє, що все відбуваючесь в іншому світі тісно переплетено з подіями, що відбуваються в реальному світі, де живе сам Володимир і всі близькі йому люди. Все істинне істотне знаходиться в іншому світі, а в реальному, побутовому світі зустрічаються тільки подоби образів, створюваних в іншому світі.

В. Одоевський – художник інтелектуального дарування, добре знайомий з різними філософськими системами, часто свідомо опираючесь на те або інше положення різних мислителів від Платона до Шеллінга. Його цікавлять загальні питання буття, призначення людини, закони суспільства і шлях його розвитку. О. Стороженко далеко від всього цього. В основі його творчества – почуття. До філософським питанням, що цікавили розуми його сучасників, він, як правило, залишався байдужим.

В. Одоевського в першу чергу цікавить істина, О. Стороженко – краса. Краса оточуючої природи, людей, людських відносин, почуттів. Задачу мистецтва В. Одоевський бачить в тому, щоб за допомогою мистецтва сприяти зміні життя. Це визначає дидактический характер багатьох його творінь. Основною пафосом його творчества – соціально-етический. О. Стороженко зміна життя цікавило мало. Йому чужо дидактизм. Його ідеали знаходяться не в етическій, а в естетическій сфері. І В. Одоевський, і О. Стороженко – романтики. Але вони представляють різні форми романтизму. О. Стороженко більш близький до раннього романтизму. Він утверджує єдиність зі світом і звертається до фантастики міфологіческої, в якій передано ідентичність світа в його простій, нерозчленованій формі. Його герої – люди з народу, що характеризуючіся безпосередністю і цілісністю. Герой В. Одоевського – людина рефлексуюча, розчарована, знаходиться в розладі з дійсністю. Звідси виникає ідея двоєності. Фантастика у В. Одоевського проникнута ідеєю двоєності. Разом з тим ці відмінності не виключають типологіческого подібності між обома письменниками. Їх зближує

высокое представление об искусстве и художнике, свойственное всем романтикам. Оба писателя, находясь перед лицом действительности, хотя и по-разному, но отражали ее в своих произведениях, используя приемы, характерные для творчества романтиков.

Условно-фантастические картины Одоевского отличаются от фантастики Стороженко. В особенностях сюжета и способах обрисовки характеров у Одоевского и Стороженко существенные различия. Сюжеты повестей Стороженко восходят к народным сказкам и преданиям, сюжеты Одоевского – к символично-образному воспроизведению философски осмысленного мира. Герои Стороженко ярко передают национальный характер. Образы Одоевского – олицетворение идеальных представлений об интуитивно-познаваемой жизни русского общества.

Литература:

1. Каменский З.А. Московский кружок Любомудров /З.А. Каменский. – М.: Наука, 1980. – 253 с.
2. Лотман Ю.М. Лекции по структуральной поэтике/ Ю.М. Лотман// Ю.М. Лотман и тартуско-московская семиотическая школа. – М.: Гнозис, 1992. – 630 с.
3. Мусий В.Б. Миф в художественном освоении мировосприятия человека литературной эпохи предромантизма и романтизма/ В.Б. Мусий. – Одесса: Астропринт, 2006. – 431 с.
4. Мусий В.Б. Мифопоэтика русской предромантической и романтической прозы/В.Б. Мусий. – Одесса: Астропринт, 2008. – 299 с.
5. Одоевский В.Ф. Косморама/В.Ф. Одоевский// Одоевский В.Ф. Повести и рассказы. – М.: Художественная литература, 1988. – С. 195-243.
6. Стороженко О. Твори : В 2 т./О. Стороженко. – К.: Художня література, 1957. – Т.1 – 437 с.
7. Турьян М.А. Странная моя судьба .../М.А. Турьян. – М.: Книга, 1991. – 399 с.

Оксана Мороз
(Маріуполь, Україна)

ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ НАВЧАННЯ МОРФЕМІКИ ТА СЛОВОТВОРУ У ВИЩІЙ ШКОЛІ

Сучасний поступ науки й техніки, фундаментальні відкриття в науці, інтенсивний розвиток інформаційних технологій, а отже, зростання інтелектуального й творчого потенціалу суспільства вимагають і від освіти глобальних зрушень. Це стосується й мовної освіти, аспектами якої переймається лінгводидактика як методика навчання мови. Саме ця наука покликана вивчати закономірності засвоєння мови, розв'язуються питання її змісту на основі лінгвістичних досліджень, вивчаються труднощі засвоєння мовного матеріалу тощо [12, с. 2]. Крім того, сучасна лінгводидактика пов'язана з такими галузями сучасних лінгвістичних знань, як когнітивна лінгвістика, комунікативна лінгвістика, лінгвістика тексту. Це сприяє вдосконаленню змісту й технології навчання, ефективному використанню новітніх методів, прийомів і засобів [12, с. 6].

Очевидним є факт, що сучасне заняття у вищій школі – це продукт інформаційного суспільства, «головною метою якого є розвиток творчих та комунікативних здібностей студентів, їх мислення, уміння дискутувати на актуальні питання і формулювати логічні висновки» [16, с. 14]. Курс сучасної української літературної мови вивчають філологи, які здобувають професійну підготовку в університетах й орієнтовані на викладацьку діяльність у майбутньому. Основи професійної майстерності майбутнього учителя формуються через вивчення всіх дисциплін вищівського курсу [12, с. 2]. Для кращого засвоєння матеріалу слід послуговуватися інноваційними методами, опрацювати які й ставимо за **мету** в цій статті.

Поза сумнівом, головна мета викладача – зацікавити студента до вивчення лінгвістичних дисциплін, і тим самим забезпечити високий рівень пізнавальної активності, отже, і результативності заняття загалом. Лінгводидакти сьогодні переконані в тому, що застосування інноваційних методів навчання значно прискорює засвоєння нової інформації, підвищує результативність заняття, закріплює позитивну мотивацію до навчання [16, с. 14]. На думку вчителів-практиків, інноваційний підхід забезпечує не тільки позитивну мотивацію здобуття знань, але й активізує інтелектуальну та вольову сферу, формує стійкий інтерес до предмета, сприяє розвитку творчої особистості [14, с. 40].

Під час вивчення морфеміки і словотвору слід керуватися насамперед принципом змістового наповнення занять. Ідеться про відповідність матеріалу сучасному рівню наукових знань. Відомо, що морфеміка, а також і словотвір, порівняно недавно виокремилися в самостійні галузі знань, зі своїм предметом, завданнями й одиницями. Попри новизну, теоретичного матеріалу накопичено чимало: це і підручники, і посібники, і монографічні праці, а також різного роду словники. Крім того, до уваги слід брати наукову періодику, у межах якої є серйозні зауваження щодо тенденцій розвитку сучасної мови. Цей різний матеріал слід залучати і на різних за формою заняттях, передусім на лекціях.

Основою навчання мови у вищих навчальних закладах є, звичайно, традиційні форми, а саме лекції, семінарські заняття, самостійна та індивідуальна робота студентів. Безперечно, що вже тривалий час ефективною формою лишається лекція, мета якої – «закласти основи наукових знань, ознайомити з методологією наукового дослідження...» [13, с. 50]. Лекція – це традиційне заняття, без якого сучасний навчальний заклад уявити важко, але вона може бути проведена із залученням інноваційних підходів. Так,

особливо зацікавлюють такі лекції, як усне есе, лекції з активної участі студентів, лекції з постановкою проблеми, зняття-напруги і чергування міні-лекцій та обговорень, лекції з елементами дискусії [13, с. 50]. Також новими, але вже й традиційно застосовуваними, слід вважати проблемні лекції, лекції-діалоги, лекції-дискусії.

Для викладення основного матеріалу з морфеміки й словотвору актуальною є проблемна лекція. Це пов'язане з тим, що ці розділи містять багато проблемних аспектів щодо визначення певних термінів, потрактування тих чи інших понять. Наприклад, проблемна ситуація буде лежати в основі лекції «Функції морфем». Так, морфеми за значенням поділяють на словозмінні, формотворчі і словотворчі (дериваційні). Такий поділ не є однаковим у різних джерелах, відмінними є й самі терміни. По-різному, науковці визначають формотворчі морфеми. Часом до формотворення зараховуються випадки утворення зменшено-пестливих форм (*солоденький*), згублені назви (*свекрушище*), назви на позначення більшого/меншого розміру (*столик*, *дубище*). Усе це створює проблемну ситуацію, яку слід розв'язати в межах лекції.

У межах проблемної навчальної лекції доречно використовувати інноваційні технології. Наприклад, це може бути інтерактивна технологія навчання «Прес», основним прийомом якої є «я так думаю». У ході залучення технології обговорюються дискусійні питання. Скажімо, це можуть бути аспекти словотворення, а саме: визначення терміна «спосіб словотворення», аналіз і дискусія щодо різних визначень, класифікація способів словотворення, відмінність між традиційною і сучасною класифікацією тощо. Сам же дискусійний матеріал можна вмістити в презентацію чи динамічну таблицю, що додатково залучить інформаційно-комунікаційні можливості навчання. Отже, звичайна проблемна лекція, заґрунтована на інтерактивній та інформаційно-комунікаційній технології перетвориться на інноваційну.

Формування пізнавальної активності студентів передбачає використання певної ігрової ситуації. Скажімо, існує так звана мовна гра «Коректор», і її доречно використати в лекції «Сучасні тенденції словотворення». Відомо, що словотворення – динамічний процес, адже разом зі словом запозичується нова морфема, так само нові слова утворюються певним способом. Викладаючи питання словотвору, звертаємо увагу на нові явища в ньому, а також і на те, що вони можуть мати суперечливий характер, адже, на думку К. Г. Городенської, дослідники переважно констатують лексико-словотвірні інновації, але «не намагаються допомогти мовцям збагнути негативні впливи деяких запозичень і утворених за їх зразком нових похідних слів на лексичну та словотвірну підсистему української літературної мови, не формують національних пріоритетів у словотвірному освоєнні запозичень» [3, с. 4]. Гострі дискусії викликають запозичення складних слів – *бізнес-новини*, *піар-публікація*, *медіа-програма*, моделі яких нетипові для української мови. Тому пропонується замість початкових іменникових компонентів, уживати спільнокореневі з ними прикметники: *бізнесові новини*, *піарівська публікація*, *медійна програма* тощо. Проблемні питання постають не тільки в царині запозичень, але й у межах власне українських слів, які існують в українській мові давно. У цьому випадку йдеться про зміни в лексико-словотвірній нормі, що продиктоване прагненням надати їй національних ознак, викорінюваних за радянських часів. Наприклад, у словотворі радянського часу активні дієприкметники були нормою, наприклад, *організуючий*, *руйнуючий*, *командуючий*, *мітинуючий*. Сучасна словотвірна норма наполягає на їх заміні різними способами: *організаційний*, *руйнівний*, *командувач*, *мітингувальник*, *мітингар*. Отже, такі пари: правильно-неправильно використовуємо в межах мовної гри «Коректор» (прописані, очевидно, у динамічній таблиці). По-перше, це змінює загальний настрій лекції, переводячи її в площину дискусії; по-друге, активізує пізнавальну діяльність студентів, стимулюючи їх пошукову діяльність у плані подібних прикладів; по-третє, формує навички з правильного слововживання.

Таким чином, лекція – це інформаційно насичена частина курсу, подавати теоретичний матеріал слід у межах проблемної лекції, але й залучати при цьому інноваційні технології – інформаційно-комунікаційного та інтерактивного навчання.

Іншою важливою формою навчання морфеміки і словотвору є практичне заняття, що виконує кілька функцій, з-поміж них найважливіші: поточний контроль результатів самостійної роботи студентів, обґрунтування власних позицій, формування комунікативної компетенції [13, с. 51]. Вважаємо, що на практичних заняттях доцільно використовувати переважно прийоми інтерактивного навчання, які допомагають свідомому й міцному засвоєнню виучуваного матеріалу, виробленню в студентів практичних умінь і навичок [9, с. 18]. Як провідні ознаки та інструменти інтерактивної педагогічної взаємодії дослідники визначають полілог, діалог, міжсуб'єктні відносини, свободу вибору, створення ситуації успіху, позитивність й оптимістичність оцінювання, рефлексія тощо [16, с.15]. Інноваційні прийоми, а саме «Комплімент», «Мікрофон», «Асоціативний куц», «Намисто», «Знаємо – хочемо дізнатися - дізналися», залучаємо разом із традиційними вправами.

Приєм «Комплімент» характерний як і для вступних занять – для налагодження стосунків студентів, так і для всіх наступних, де компліменти відіграють навчальну мету. Компліменти дозволяють створити позитивну атмосферу, організувати комунікацію, активізувати пізнавальну діяльність. На першому занятті – це можуть бути звичайні компліменти, які позитивно налаштовують на майбутнє спілкування: «*Мені подобається твоя гарна вимова*», «*Мені подобається твоя начитаність*». Згодом компліменти добираються на початку заняття такі, які містять певні суфікси чи префікси, відповідно до теми заняття: *предобрий*, *талановитий*, *наймиліший*.

Так, для закріплення матеріалу необхідно використати прийом «Асоціативний куш», який передбачає створення ланцюжка суміжних понять. Наприклад, до терміна «словотвір» навести всі суміжні поняття. У цьому випадку поняття розширюємо до «куща», а гілочками куща виступають основні поняття словотворення. Завдання виконується у вигляді схеми, можливо, й у вигляді презентації, як окреме самостійне завдання.

Інтерактивний прийом «Мікрофон» доречно застосовувати під час вивчення теми «Корінь слова». Студенти беруть по черзі «мікрофон» і коментують виділення кореня у пропозованих словах, наводячи спільнокореневі слова.

Ще однією важливою проблемою лінгводидактики є формування креативних здібностей майбутніх учителів-словесників. Креативність, у свою чергу, пов'язана з проектними технологіями, які забезпечують творчий розвиток студентів і стимулюють їх до саморозвитку й самореалізації [4, с. 32]. Зразком проектування в морфеміці і словотворі можуть бути проекти «Музей одного суфікса», «Словничок наголошених суфіксів», «Словничок наголошених префіксів» тощо. Проектування дозволяє вивчити певне явище досить ґрунтовно, стимулює пошукову діяльність студентів.

Отже, залучення інноваційних технологій під час викладання морфеміки та словотвору сучасної української літературної мови сприяє формуванню професійної складової майбутніх філологів і викладачів, розвиває комунікативні навички студентів, спонукає їх до пошукової й дослідницької діяльності, загалом оптимізуючи навчальний процес у вищій школі.

Література:

1. Бойко В. М. Граматика української мови: Морфеміка. Словотвір. Морфологія : навч. посіб. / В. М. Бойко, Л. Б. Давиденко. – К. : Академвидав, 2014. – 248 с.
2. Бондаренко Н. Методи навчання української мови крізь призму компетентнісного підходу / Неллі Бондаренко // Дивослово. – 2013. – № 12. – С. 2-7.
3. Городенська К. Нові явища та процеси в українському словотворенні : динаміка чи деструкція словотвірних норм? / Катерина Городенська // Українська мова. – 2013. – № 2. – С.3-12.
4. Горошкіна О. Формвання креативності майбутніх учителів української мови як лінгводидактична проблема / О. Горошкіна, О. Караман // Українська мова і література в школах України. – 2014. – № 12. – С. 29-33.
5. Єрмоленко С. Я. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С. Я. Єрмоленко, С. П. Бибик, О. Г. Тодор. – К.: Либідь, 2001. – 224 с.
6. Клименко Н. Ф. Основи морфеміки сучасної української мови : Навч. посібник для студентів філол. факультетів університетів та педінститутів / Н. Ф. Клименко. – К. : ІЗМН. – 1998. – 182 с.
7. Копусь О. Організація науково-дослідницької діяльності студентів у професійній підготовці майбутніх учителів української мови і літератури / Ольга Копусь // Українська мова і література в школах України. – 2015. – № 3. – С. 10-12.
8. Кулик О. Словотвірна зв'язність тексту та її вивчення в основній школі / Олена Кулик // Українська мова і література в школах України. – 2014. – № 12. – С. 12-16.
9. Максимчук Г. Інтерактивні методи навчання української мови / Г. Максимчук, І. Хом'як // Дивослово. – 2012. – № 18. – С. 18-21.
10. Мацько Л. Українська мова в освітньому просторі : [навчальний посібник для студентів-філологів освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр»] / Любов Мацько. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – 607 с.
11. Остапченко О. Проблемні завдання та лінгвістичні ігри у вивченні лексики української мови / Олена Остапченко // Українська мова і література в сучасній школі. – 2013. – № 2. – С. 12-19.
12. Пентиліук М. Теоретичні засади методик навчання української мови. На допомогу вчителів-словеснику / Марія Пентиліук // Українська мова і література в сучасній школі. – 2013. – № 5. – С. 2-6.
13. Рябовол Н. Ефективні методи навчання морфеміки і деривації майбутніх учителів української мови / Наталія Рябовол // Українська мова і література в школах України. – 2015. – № 10. – С. 49-51.
14. Смирнова Н. Інноваційні системи навчання на уроках української мови / Неля Смирнова // Українська мова і література в школах України. – 2013. – № 12. – С. 40-42.
15. Тараненко О. Формування нової системи соціальних цінностей і пріоритетів українського суспільства (словотворення) / Олександр Тараненко // Мовознавство. – 2014. – № 3. – С. 3-33.
16. Хом'як І. Інноваційні методи навчання української мови у вищій школі / І. Хом'як, Ю. Шабаліна // Українська мова і література в школах України. – 2015. – № 11. – С. 14-17.

Алина Мухаметшина
(Казань, Российская Федерация)

ОРАТОРСКОЕ ИСКУССТВО ДРЕВНЕГО РИМА

История ораторского искусства составляет одну из самых замечательных страниц истории культуры человечества. Знакомство с историей ораторского искусства, знание его традиций, освоение опыта

выдающихся ораторов прошлого позволяют повысить риторическую культуру, способствуют лучшей подготовке к практической деятельности.

Современный отечественный идеал мастерства публичного выступления сохраняет черты, определявшие его с древности. Поэтому изучение основ ораторского искусства целесообразно начать с исследования истоков такого идеала. Существенной чертой настоящего времени является обращение отечественных и зарубежных исследователей к периоду возникновения, становления и расцвета классической античной риторики. Именно с античной риторической классики берет свое начало и отечественная словесная культура.

Развитию красноречия в Риме во многом способствовали блестящие образцы греческого ораторского искусства, которое со II в. до н. э. становится предметом тщательного изучения в специальных школах.

Слово «риторика» каждый из нас воспринимает по-разному. Для одного оно ассоциируется с желанием овладеть ораторским искусством, для другого – оно выступает как синоним пустословия, красноречия, третий воспринимает слова «риторика», «красноречие», «ораторское искусство» как синонимы.

Древнейшее из них – красноречие – «красная (красивая) речь». Красноречивость – это природный дар, которым в разной степени наделен любой человек. Такой дар можно определить как врожденную способность к созданию более или менее «выразительной» речи, которая воспринимается как идущая к сердцу и ведомая сердцем. Истинно красноречивый человек всегда выражает то, что он чувствует сам.

У В.И. Аннушкина и А.К. Авеличева дается такое понимание риторики: «Риторика – это наука о способах убеждения, разнообразных формах преимущественно языкового воздействия на аудиторию, оказываемого с учетом особенностей последней и в целях получения желаемого эффекта»; «наука об условиях и формах эффективной коммуникации». А.К. Михальская в книге «Основы риторики» отмечает: «Современная риторика – это теория и мастерство эффективной (целесообразной, воздействующей, гармонизирующей) речи». Предметом современной риторики служат общие закономерности речевого поведения, действующие в различных ситуациях общения, сферах деятельности, и практические возможности использования их для того, чтобы сделать речь эффективной.

Ораторство – одна из древнейших наук. В различные времена она занимала большее или меньшее место в развитии общества, ценилась выше или ниже, но никогда не исчезала.

Объективной основой зарождения ораторского искусства как социального явления стала необходимость публичного обсуждения и решения вопросов, имевших общественную значимость. История свидетельствует, что важнейшим условием появления и развития ораторского искусства, свободного обмена мнениями по важным проблемам, движущей силой мысли являются демократические формы правления, активное участие свободных граждан в политической жизни страны.

Ораторство как систематическая дисциплина сложилась в Древней Греции в эпоху Афинской демократии. В этот период умение выступать публично считалось необходимым качеством каждого полноправного гражданина. Вследствие этого, афинскую демократию можно назвать первой риторической республикой. Отдельные элементы ораторства (например, фрагменты учения о фигурах, о формах аргументации) возникли еще раньше в Древней Индии и в Древнем Китае, но они не были сведены в единую систему и не играли столь важной роли в обществе.

Итак, красноречие стало искусством в условиях рабовладельческого строя, который создал определенные возможности для непосредственного влияния на разум и волю сограждан с помощью живого слова оратора. Расцвет ораторства совпал с расцветом древней демократии, когда ведущую роль в государстве стали играть три учреждения: народное собрание, народный суд, Совет пятисот. Публично решались политические вопросы, вершился суд. Чтобы привлечь на свою сторону народ, надо было представить свои идеи наиболее привлекательным образом. В этих условиях красноречие становится необходимым каждому человеку.

Начало ораторства принято возводить к 460-м годам до н.э. и связывать с деятельностью старших софистов Коракса, Тисия, Протагора и Горгия. Коракс будто бы написал не дошедший до нас учебник «Искусство убеждения», а Тисий открыл одну из первых школ обучения красноречию.

Падение полисного строя и утрата Грецией самостоятельности приводит к уменьшению роли ораторского искусства. Красноречие в Древнем Риме развивалось под влиянием греческого наследия и достигло особого расцвета во время могущества Римской республики. Несмотря на то, что Аристотель оставался для античного Рима высшим авторитетом в области ораторства, тем не менее, римляне внесли немало ценного и заслуживающего внимания в эту науку и особенно практику ораторского искусства.

Прежде всего, их заслуга заключается в разработке приемов составления речей, анализе аргументов или доводов. Здесь римские ораторы следователи скорее традиции, которая возникла в трудах Феофраста. Они считали, что его «Риторика», несмотря на неоспоримые достоинства, лучше подходит для анализа готовых речей, чем для их составления.

Римские судебные ораторы значительно усовершенствовали так называемые нетехнические средства аргументации, это такие средства как свидетельство, показания, контракты, договоры и в особенности норм права. Хорошо известно, что усиленно разрабатывавшееся римское право стимулировало интерес к вопросам аргументации и убеждения, а ссылка на юридические законы стала неоспоримым доказательством в судебных речах. Римских судебных ораторов привлекала схема

сведения всех многообразных случаев и мотивов к единой системе сложных и разветвленных видов и разновидностей — так называемых статусов. Основы такой системы разработал в середине II века до н.э. Гермагор, считающийся переходной фигурой от эллинистической риторики к римской. Римские ораторы отказались также от аристотелевского разделения посылок просто на общие и частные. Вместо этого они стали характеризовать их как категории определенного рода, такие, как причина и следствие, действительное и возможное и т.п. Благодаря этому им удавалось проводить более тонкое различие между посылками скорей по их качеству, чем количеству, или объему (общие и частные суждения).

Под влиянием Гермагора римские судебные ораторы стали использовать в своих речах заранее подготовленные формы, или структуры, аргументов или доводов, которые можно было бы использовать в будущих речах. Однако впоследствии Цицерон и Квинтиллиан выступили против таких догматических схем, справедливо подчеркивая, что изобретение и нахождение подходящих аргументов и схем рассуждения представляет собой творческий процесс и требует широкого и свободного образования.

Республиканский Рим решал свои государственные дела дебатами в народном собрании, в сенате и в суде, где мог выступить практически каждый свободный гражданин. Наиболее известным оратором в Риме был Марк Туллий Цицерон (106-43 гг. до н.э.). Любой выпускник русской дореволюционной гимназии мог прочитать по латыни наизусть и прокомментировать первую речь Цицерона против Катилины: «Доколе, о Катилина, будешь ты истощать наше терпение...», содержащую знаменитое крылатое выражение "O tempora! O mores!" (O tempora! O mores!). Именно Цицерон – главный объект восхищения и подражания для европейской риторики. В эпоху Возрождения возник настоящий культ Цицерона. Суть своей риторической системы он изложил в трех книгах «Об ораторе», «Брут, или О знаменитых ораторах» и «Оратор». Отмечая огромные возможности красноречия для воздействия на массы людей и управления ими, Цицерон считал его одним из главных орудий государства. Поэтому он был убежден в том, что любой государственный и общественный деятель должен владеть искусством публичной речи.

Творчество Марка Фабия Квинтиллиана (36-96 гг. н.э.) было своеобразным последним этапом развития римского красноречия. Его главное сочинение «Наставление в ораторском искусстве» или «Образование оратора» (другой перевод) в 12-ти томах представляет собой обобщение выводов классической риторики и собственного 20-тилетнего опыта преподавателя риторики и судебного адвоката. Он дает определение риторики, характеризует ее цели и задачи, пишет о коммуникативных задачах сообщения и убеждения, на основании чего рассматривает три рода риторической организации сообщения. Затем он рассматривает основные композиционные блоки сообщения, уделяя особое внимание анализу аргументации и опровержения, пишет о способах возбуждения эмоций и создания нужных настроений, касается вопросов стиля и стилистической обработки сообщения. Одну из книг он посвящает технике произнесения и запоминания.

Если для Цицерона критерием успеха оратора и целью хорошего красноречия служит одобрение римского народа, то для Квинтиллиана важно только мнение специалистов. Цицерон видит в идеальном ораторе человека-гражданина и мыслителя, мужа слова и действия, который все подчиняет общественной миссии, соединяя в себе честность, высокую мудрость, любовь к истине, красноречие его должно служить только высоким и благородным целям борьбы за общее благо и высшую справедливость. Идеал его – оратор-политик, сочетающий ораторские дарования с философской глубиной знаний. Цицерон требует от оратора всестороннего, исчерпывающего знания предмета.

Цицерон оставил сочинения по теории и истории красноречия, философские трактаты, 774 письма и 58 судебных и политических речей. Литературное наследство Цицерона не только дает ясное представление о его жизни и деятельности, но и рисует исторические картины бурной эпохи гражданской войны в Риме.

В теоретических трудах о красноречии Цицерон обобщил те принципы, правила и приемы, которым следовал в своей практической деятельности. Известны его трактаты «Об ораторе» (55 г.), «Брут» (46 г.) и «Оратор» (46 г.).

В трактате «Об ораторе» Цицерон касается построения и содержания речи, ее оформления. Видное место отводится языку, ритмичности и периодичности речи, ее произнесению, причем Цицерон ссылается на выступление актера, который мимикой, жестами добивается воздействия на душу слушателей. В трактате «Брут», посвященном своему другу Бруту, Цицерон говорит об истории греческого и римского красноречия, останавливаясь более подробно на последнем. Содержание этого сочинения раскрывается в другом его наименовании – «О знаменитых ораторах». Большое значение этот трактат получил в эпоху Возрождения. Цель его – доказать превосходство римских ораторов перед греческими. Давая характеристику множеству ораторов, он считает себя выдающимся римским оратором. Наконец, в трактате «Оратор» Цицерон излагает свое мнение о применении различных стилей в зависимости от содержания речи, с целью убедить слушателей, произвести впечатление изяществом и красотой речи, и, наконец, увлечь и взволновать возвышенностью. Большое внимание уделяется периодизации речи, подробно излагается теория ритма, особенно в концовках членов периода.

Характеризуя структуру публичной речи, Цицерон обращает внимание на то, что "все силы и способности оратора служат выполнению следующих пяти задач:

- во-первых, он должен приискать содержание для своей речи;
- во-вторых, расположить найденное по порядку, взвесив и оценив каждый довод;
- в-третьих, облечь и украсить все это словами;

- в-четвертых, укрепить речь в памяти;
- в-пятых, произнести ее с достоинством и приятностью».

Более подробное обсуждение перечисленных пяти задач дается в трактате «Оратор», где он главное внимание обращает на то, что сказать, где сказать и как сказать. В этой триаде основную роль играет, по его мнению, процесс нахождения того, что нужно сказать и какими доводами подтвердить сказанное.

Виднейшие ораторы и теоретики красноречия Древнего Рима смогли проникнуть в тайны слова, расширить границы его познания, выдвинуть теоретические и практические принципы ораторской речи как искусства, основываясь на собственном богатом опыте и на анализе многочисленных блестящих речей известных ораторов.

Литературы:

1. Джефф Дэвидсон Ораторское искусство. Серия: Сделай себя сам. Издательство: Эксмо, 2005 г. 416 стр.
2. Зубра А. С. Ораторское искусство Издательство: Дикта, 2008 г. 288 стр.
3. Кузнецова Т. И., И. П. Стрельникова Ораторское искусство в Древнем Риме Издательство: Наука, 2006 г. 288 стр.
4. Петровский Ф. Цицерон. Три трактата об ораторском искусстве Издательство: Наука, 2002 г. 472 стр.
5. Почикаева Н. М. Основы ораторского искусства и культуры речи Серия: Среднее профессиональное образование Издательство: Феникс, 2003 г.

Научный руководитель:

кандидат филологических наук, доцент Кириллова Зоя Николаевна.

**Дилфуза Пардаева, Шахноза Юлдашева
(Карши, Узбекистан)**

ЗНАЧЕНИЕ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ В ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Фразеологизм, фразеологический оборот – это свойственное только данному языку устойчивое сочетание слов, значение которого не определяется значением входящих в него слов, взятых по отдельности.

Фразеологизмы выступают в качестве средства образного отражения мира, они вбирают в себя мифологические, религиозные, этические представления народов разных эпох и поколений. Именно поэтому роль фразеологизмов в нашей речи очень заметна. Уместно употребленные фразеологизмы оживляют и украшают как устную речь, так и литературно-художественные произведения. Наверное, поэтому, проблема исследования фразеологизмов является актуальной для современной лингвистики. Ведь работа над исследованием фразеологизмов продолжается до сих пор.

Определяя понятие фразеологизма, ученые пытаются выявить его главную особенность. Например, в энциклопедии «Русский язык» под ред. Ю. Н. Караулова дается такое определение: «Фразеологизм, фразеологическая единица, – общее название семантически несвободных сочетаний слов, которые не произносятся в речи (как сходные с ними по форме синтаксические структуры – словосочетания или предложения), а воспроизводятся в ней в узуально закрепленном за ними устойчивом соотношении смыслового содержания и определенного лексико-грамматического состава».

Одним из разделов языкознания, который изучает фразеологизмы, является фразеология.

Большинство языков мира имеют собственные специфические фразеологизмы, которые порой представляют собой непере译имую игру слов. Исключение могут составлять только языки, которые являются родственными в лексическом и грамматическом значении. При этом фразеологизм переводится без ущерба для первоначального лексического значения и выразительности образов.

В современной науке о русском языке термин фразеология употребляется в двух значениях: как научная дисциплина, изучающая фразеологизмы, или фразеологические единицы, языка, и как сам состав, или совокупность, таких единиц в языке.

Основания для выделения и право на существование фразеологии наряду с другими лингвистическими дисциплинами, например с лексикологией, предопределяются объективными факторами.

Фразеологизмы русского языка – выражения типа заморить червячка, кот наплакал, спусть рукава, саврас без узды, яблоку негде упасть, держи карман шире, мышиный жеребчик, на ять, под мухой, без царя в голове, душа ушла в пятки у кого, сбоку припека, до положения риз, первая ласточка чего, обводить вокруг пальца кого, тертый калач и т. п. – такое же объективное явление, как и слова. Состав таких выражений, несмотря на исторические изменения, в целом устойчив, един, как устойчив и един состав слов, лексических единиц языка. Фразеологизмы были и есть в языке, они отмечаются на протяжении всей его истории, о чем свидетельствуют и древние памятники письменности, и произведения литературы нового времени, а также записи живой разговорной речи.

Все фразеологічне обороти являються не тільки устійливими сочетаннями слів, існуючими визначений набір ознак, але і сочетаннями з виразительними і стилістичними особливостями. Іменно по тому письменники звертаються до даним одиницям. Фразеологічне обороти займають особливе місце в творчестві письменників. Не виключення і письменники ХІХ століття, серед яких помітний прозаїк І.С. Тургенев.

В російській літературі І.С. Тургенев займає унікальне місце. Його ім'я на протязі майже цілого століття викликало страстні суперечки в російській і зарубіжній критиці. І.С. Тургенев увійшов в історію російської і світової літератури як письменник-реаліст, його художнє майстерство пов'язано безпосередньо з традиціями критичного реалізму російської літератури.

В області мови Тургенев, як і більшість інших письменників, багато навчався у Гоголя. Як відомо, «Гоголь дивився на мову, перш за все, як на засіб вираження, включаюче в себе крім загальнонародної лексики, різні територіально-діалектні, фольклорні і професійні елементи, надаючі оповіданню особливий колорит. Тургенев слідував цьому принципу. Достатньо пролистати «Записки охотника», щоб переконатися в тому, що письменник дорожив діалектною лексикою, бережливо до неї відносився і майстерно вводив її в літературний обіг».

І.С. Тургенев любив російську мову, в своїх творах він зміг блискуче використовувати велике мовне спадщина російського народу і підняти техніку російського художнього слова на небувалу висоту. Як чуткий художник слова, тонкий стиліст, він вніс нецінний внесок в розвиток рідної мови.

В народному розмовній мові І.С. Тургенев бачив джерело сили і багатства російської літературної мови і щедро черпав з цього джерела, широко використовуючи розмовно-просторічну, діалектичну лексику і фразеологію.

Фразеологізми допомагають письменнику небагатьма словами сказати багато, оскільки вони визначають не тільки предмет, але і його ознаку, не тільки діяння, але і його обставини. Складність семантики фразеологізмів відзначає їх від однословних синонімів.

Так, устійливе сочетание на широку ногу означає не просто «багато», а «багато, розкошно, не стесняючись в засобах». Фразеологізм заметати сліди означає не просто «знищити, усувати що-небудь», а «усувати, знищити те, що може служити уликою в чомусь». Фразеологія привертає своєю експресивністю, потенційною можливістю позитивно або негативно оцінювати явища, виражати схвалення або осудження, іронічне, насмішливе або інше відношення до нього.

Особливо яскраво це проявляється у так званих фразеологізмів-характеристик, наприклад: біла ворона, подсадний утка, блудний син, не робкого десятка, одного поля ягода, собака на снігу.

Стилістичне використання багатьох емоційно-експресивних фразеологізмів визначається своєрідністю відношення між загальним значенням фразеологізму і значенням його компонентів. Особливий інтерес представляють фразеологічні єдності, образність яких виступає як відображення наочності, «картинності», включених в саме вільне словосполучення, на основі якого і утворюється фразеологізм. Наприклад, готуючись до роботи, ми засучуємо рукави, щоб зручніше було робити справу; зустрічаючи дорогих гостей, широко розводимо руками, показуючи, що готові заключити їх в свої объяти; при рахунок, якщо він невеликий, для зручності загортаємо пальці. Вільні словосполучення, називаючі такі дії людей, мають наочність, «картинність», яка «по спадщині» передається омонімічним фразеологізмам: засучити рукави – «усердно, старанно, енергійно робити що-небудь»; з розпростертими объяттями – «привітно, радісно (приймати, зустрічати когось)»; перерахувати по пальцям – «вель небагато, мало».

В творах І.С. Тургенева можна виділити також фразеологічні сочетання і вираження, які представляють собою семантично членимі фразеологічні обороти, значення яких цілком відповідає значенням утворюючих їх слів.

Прикладами можуть служити наступні фразеологічні сочетання з роману Тургенева «Новь»: черствий серце, чорна небагодарність («...я їм плачу чорною небагодарністю, тому що у мене, повинно бути, серце черствий»); дурити в карти («Вони і тепер дурять в карти – і не помітять вашого відсутства»); скрестити на серці («Паклін, нарешті, засміявся сам, хоч і скребло у нього на серці»); милости просим («Люблять друг друга до неможливості, а відвідає їх хто – милости просим!»); в когтях смерті («Дмитрій! Вель ти не знаєш, вель я віділа тебе там, я віділа тебе в когтях смерті, без пам'яті...»); сквозь зуби («Ну, да вам відомо, що я хочу сказати, - прибавив він сквозь зуби»); путіводна зірка («Ти будеш моєю путіводною зіркою, моєю підтримкою, моїм мужеством...»); для очищення совісті («...да і він произніс ці любезності вель, для очищення совісті»); ломати комедію («Он прищурился і усміхнувся так, як би жаль сказати: «Ну-с, будемо ломати комедію!») і інші.

Тургенев надав російській мові незвичайну гнучкість і виразність. В його романах можна виявити цілі системи визначень, освітлюючі предмет або явище, почуття або переживання з усіх боків. Фразеологічні конструкції з двоїми або трійми епітетами надають тургенівському оповіданню особливу гармонічність.

В мові персонажів Тургенева фразеологія служить засобом соціально-мовної характеристики або засобом індивідуалізації мови персонажа.

Фразеологізми мають багатьма виразительними можливостями. З їх допомогою письменники малюють яскраві, живі картини дійсності. Завдяки експресивності фразеологізмів

повседневная речь любого человека становится богаче, эмоциональней, выразительней. Исходя из этого, можно с уверенностью сказать о том, что фразеология занимает одно из важнейших мест в языкознании на протяжении всей истории его развития. Наряду с этим фразеологизмы служат для обогащения текста произведений, делая их богаче, выразительней.

В произведениях И.С. Тургенева встречается достаточно большое количество фразеологизмов, относящихся к каждой из четырех групп, в соответствии с классификацией фразеологических оборотов с точки зрения их семантической слитности. Таким образом, мы видим, насколько разнообразна фразеология прозы И.С. Тургенева.

Литература:

1. Русский язык. Энциклопедия / Гл. ред. Ю. Н. Караулов. - М.: Большая Российская энциклопедия. Дрофа, 1997.
2. Тургенев. Новые материалы и исследования / Под ред. Дубовикова. М., 1967.
3. Пустовойт П.Г. И.С. Тургенев – художник слова. М., 1980.
4. Голубков В.В. Художественное мастерство Тургенева. М., 1960.
5. Википедия.

Ольга Подлісецька
(Одеса, Україна)

ПОСТАТЬ ЛЕСІ УКРАЇНКИ У ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИХ СТУДІЯХ ХХІ СТ.

Леся Українка належить до тих авторів, зацікавлення якими зростає по мірі зростання кількості літературознавчих праць та студій з дослідження її творчості. Високий художній рівень поезії, драматургії й прози Лесі Українки, загальнолюдські проблеми, які вона розробляла на основі традиційних християнських сюжетів засобами модерної літератури, дає можливість знову і знову повертатись до рецепції творів письменниці та помічати в них ще не помічене. В останні п'ять років особливо посилюється інтерес до літературної та епістолярної спадщини Лесі Українки. Пов'язане це, ймовірно, із сплеском національної свідомості у інтелектуальному середовищі, крім того, не секрет, що дуже багато не зроблено для поцінування прозу, додаткові розділи до прози, вміщені у 7-му томі повного зібрання творів Лесі Українки [Див. 4]. Недослідженими залишаються жанрові різновиди малої прози Лесі Українки, такі як образок, образочок, силует, арабески. Багато творів слід перечитати, особливо уважно прочитати прозу Лесі Українки. У зв'язку з великою кількістю ще не здійснених студій О. Забужко називає Лесю Українку письменницею, яка ніколи не була поцінована в Україні належним чином.

У даній статті маємо на меті здійснити огляд критичної літератури за останні п'ять років щодо творчості Лесі Українки. Цікаво, що авторами монографій є жінки-дослідниці. Залишився позаду час, коли в літературознавстві переважали погляди на творчість Лесі Українки чоловіків-дослідників М. Драй-Хмари, М. Євшана, М. Зерова, Д. Донцова, О. Бабишкіна, О. Білецького, А. Музички, Є. Ненадкевича, В. Петрова, П. Филиповича та ін. Дослідження і 80-90-х років ХХ століття, і сучасні 2000-і роки йдуть під знаком літературознавиці-жінки в «лесезнавчих» студіях. Якщо згадати попередні дослідження Л. Кулінської, Наталі Кузякіної, Віри Агеєвої, Тамари Гундорової, Ніли Зборовської, Тетяни Мейзерської, Наталі Малютіної, Любові Ісаєнко та поглянути на список дослідниць останніх років, виникають ідеї щодо феміністичного дискурсу у дослідженні творчості Лесі Українки. Але це мета іншого дослідження. Грунтовні монографії, на які звертається наразі увага, опубліковано такими авторками, як Олександра Вісич, Леся Демська-Будзуляк, Лариса Мірошніченко, Оксана Забужко. Деякі останні монографії (Ваделя Ервіна, Галини Левченко та ін.) ще будуть досліджені у наступних студіях.

Пропонуємо огляд праць сучасних дослідниць за творчістю Лесі Українки. Розмаїте за своєю спрямованістю дослідження пропонує Лариса Мірошніченко. У книзі «Леся Українка. Життя і тексти» (2011) авторка, крім численних фото Лесі та її родини, подає автографи листів не тільки самої Лесі Українки до її респондентів, але й фото поштових листівок, вхідних квітков, сторінки рукописів, зарисовки до власних поезій Лесі Українки, титульні сторінки перших книжкових видань її творів. Л. Мірошніченко досліджує загадкові автографи, знайомства поетеси, рукописи, тлумачить навіть окремі слова, які можуть пролити світло на вподобання Лесі Українки. Адже відомо, що за радянських часів на слава та вислови іншими мовами, включені в листи та статті, не зверталась особлива увага, і тому вони перекладені неправильно, поверхнево у багатьох випадках. Подає літературознавиця і спостереження за творчим життям Лесі Українки її близькими людьми. Відновивши спогади чоловіка письменниці, К. Квітки, дослідниця, зокрема, прослідковує вплив картин Ермітажу у Петербурзі та фотознімку Поля Верлена на майбутніх персонажів Лесі Українки. В архівних матеріалах письменниці до драми «У пущі» дослідниця знаходить лінійно-контурне зображення, блискавично виконане Лесею Українкою олівцем. Ці дослідження дають змогу Л. Мірошніченко зробити висновок: «У пошуках точності зображуваного Леся Українка в тексті (а через нього і в автоілюстраціях) найближче стояла до художника історичного жанру, що прагне максимально правдиво зображувати людей, події, сюжети, яких не бачив і навіть не міг бачити» [5, с. 132].

Леся Демська-Будзуляк у монографії «Драма свободи в модернізмі. Пророчі голоси драматургії Лесі Українки» (2009) розглядає особливості розвитку модерністського руху (саме так, а не напрямом або течією називає дослідниця модернізм, зазначаючи, що ці поняття завузькі для того, щоб врахувати увесь комплекс проблем цього явища) і місце Лесі Українки у модерністському дискурсі. Творчість письменниці дослідниця розглядає у світовому та національному культурно-мистецькому контекстах, зосереджуючись на вирішенні морального конфлікту в напрямі самореалізації індивідуальної свободи. У досить м'якій формі літературознавиця говорить про несприйняття Лесею Українкою християнства як власної релігії: «Леся Українка не применшила етичні ідеали християнської релігії (добра, милосердя, любові, надії, віри, правди), однак неприйнятним для неї залишалися форми трактування певних християнських положень» [2, с. 10]. Звертаючись тільки до аналізу драм, Л. Демська-Будзуляк висловлює основну ідею: «У драматургії Лесі Українки відбувається постійна еволюція індивідуальних свобод людини до свободи етичної, коли прагненням серця не суперечать прагненням духу» [2, с. 11]. Причому у філософській концепції Лесі Українки, на думку авторки, «феномен етичної свободи вивисується над свободою фізичною та естетичною» [2, с. 79]. Тому у драматичних поемах письменниця «прагне розкрити істинні природу й характер людини з індивідуальною шкалою цінностей, в якій головне – не задоволення власних потреб чи пристрастей, а вищий моральний закон, не нав'язаний, а обраний добровільно» [2, с. 83]. Пояснює дослідниця це тим, що у драматичних поемах Лесі Українки герой перебуває між двома моральними полюсами – «моральної самотності» та «моральної казарми». Персонажами драм є герої межових ситуацій, «зумисне створених письменницею для якнайглибшого висвітлення проблем індивідуальної етики» [2, с. 69]. Дослідниця поділяє героїв драм Лесі Українки на два типи: жіночий (Кассандра) – пристрасний, вольовий, сексуально активний та чоловічий (Фауст) – розгублений, невпевнений, схильний до сумніву та морального і духовного безсилля. Пояснює це авторка тим, що дійсність, у яку потрапляли героїні, часто виявлялася доволі незатишною, а то й ворожою [2, с. 70].

Останньою на сьогодні монографією, присвячену творчості Лесі Українки, є книга Олександри Вісич «Естетика нон-фініто у творчості Лесі Українки» (2014). Дослідниця одразу пояснює термін, що ліг в основу праці: «нон-фініто акумулюючи в собі проблему взаємин класичного і некласичного, засвідчує нові підходи до рецепції мистецького твору; разом з терміном «нон-фініто», як зауважує авторка, часто використовують поняття «незавершеність», «відкритість». На основі аналізу епістолярної спадщини та спогадів К. Квітки О. Вісич створює індивідуальну парадигму написання твору у Лесі Українки (що багато в чому збігається з загальновідомим процесом творчості: задум, накопичування матеріалу, етап «забування», інтенсивне писання, період «виглежування», період «вкінчування», етап редагування [1, с. 48]). О. Вісич аналізує та відтворює хронологію семи незакінчених драм Лесі Українки, проаналізувавши рукописи письменниці у світлі генетичної критики, О. Вісич виявляє, що рухомі конструкції (незавершені твори) домінували над завершеністю [1, с. 84]. Драму «Осінь казка» дослідниця характеризує так: «Прочитання цього твору часом нагадує полювання за міражами та наштовхує на розуміння невичерпного потенціалу мозаїки дій та образів драми, змістові лакуни якої доречно трактувати як гру, майстерне жонгливання формою» [1, с. 101]. Специфіка побудови драматичної поеми «На полі крові», на думку О. Вісич, дозволяє стверджувати, що цей твір є зразком відкритої драми, оскільки ця драма «фактично позбавлена жорстких композиційних меж «початок-кінець» [1, с. 151]. Авторка робить висновок, що Леся Українка належала до авторів, які «проявляють непередбачуваність розвитку первинної моделі твору, нерідко вона відступала від чисто раціоналістичної заданості» [1, с. 145]. «На питання, звідки, власне, походить псевдонім «Леся Українка», авторка відповіла, що він був фамільним, оскільки рідний дядько Лариси Петрівни Косач, Михайло Петрович Драгоманов, взяв собі на еміграції псевдонім «Українець».

За Д. Чижевським, предметом антропології є «людська істота, в її цілісності та єдності, у глибині, складності й загадковості буття» [6, с. 343]. Тому вважаємо, що і постаті письменників слід досліджувати цілісно. Найповнішим, на наш погляд, виданням, присвяченим постаті Лесі Українки за останні роки можна, на наш погляд, назвати книгу О. Забужко «Notre Dame d'Ukraine. Українка в конфлікті міфологій» (2014) (Вперше книга видана видавництвом «Факт» у 2007 році). На цю фундаментальну історико-культурну працю було написано чимало нищівних рецензій, зокрема таких, як «Революційний коктейль Оксани Забужко» (2007) Олега Коцарева, «За словесної витиєватостю – пустота... (о творчестві Оксани Забужко)» (2009) Ірини Солодченко, «Леся Українка – Оксана Забужко: до проблеми творчої комунікації» (2012) Ольги Шаф та ін. Але ці рецензії викликані радше бажанням дошкулити О. Забужко, аніж здійснити конструктивну критику її нового погляду на українську письменницю та поетесу.

Творчість Лесі Українки у сучасному методологічному прочитанні та художній рефлексії О. Забужко набуває неоприятних досі смислових аспектів, зокрема, авторка розвінчує міфи та стереотипи, зокрема такі, як міф про Велику Хвору («творчість і хвороба ні у творчому процесі, ні на терені самого твору жодним чином не перетинаються», тому дивним є те, що «як хвора «багато страждальниця» Леся Українка позиціонується в нашій культурі чи не настійніше, ніж як власне письменниця» [3, с. 75]. О. Забужко досліджує гностично-лицарський міф поетеси та прослідковує непоправну втрату шляхетсько-лицарської культури, яку так ревно намагалася зберегти та донести Леся Українка. Крім того, що дослідниця ґрунтовно аналізує ряд творів письменниці, вона вказує і на те, що літературознавство звикло «десексуалізувати видатну жінку («одинокого мужчину») шляхом інфантилізації» [3, с. 119] і наголошує на фемінізмі письменниці, який «різниться від провінційного галицького «емансипаторства» її сучасниць, між

іншим, тим, що він також шляхетськи-«генеалогічний» [3, с. 379]. Ці та багато інших думок розвінчують стереотипний, усталений міф Лесі України.

Отже, проаналізувавши найновіші монографії, присвячені постаті Лесі Українки, простеживши, що у сучасному методологічному прочитанні творчість Лесі Українки набуває неоприятливих досі смислових аспектів та інтерпретацій, прагнемо відкрити або продовжити науковий дискурс переосмислення, перепрочитання, що дасть змогу відійти від стереотипів у сприйнятті життя та творчості великої українки.

Література:

1. Вісич О.А. Естетика нон-фініто у творчості Лесі Українки: монографія / О. А. Вісич. – Луцьк: ПВД «Твердиня», 2014. – 196 с.
2. Демська-Будзуляк Л. Драма свободи в модернізмі. Пророчі голоси драматургії Лесі Українки: монографія / Леся Демська-Будзуляк. – К.: Академвидав, 2009. – 184 с.
3. Забужко О. Notre Dame d'Ukraine. Українка в конфлікті міфологій / Оксана Забужко. – Видання друге, перероблене й доповнене. – К.: КОМОРА, 2014. – 646 с.
4. Леся Українка і сучасність (До 130-річчя від дня народження Лесі Українки). Збірник наукових праць. – Луцьк: Вид-во «Волинська обласна друкарня», 2003. – 433 с.
5. Мірошниченко Л. Леся Українка. Життя і тексти / Передмова Михайлини Коцюбинської / Лариса Мірошниченко. – К.: Смолоскип, 2011. – 264 с.
6. Чижевський Д. Історія української літератури / Дмитро Чижевський. – К.: Академія, 2008. – 568 с.

Сергей Сорокин
(Київ, Україна)

К ВОПРОСУ ОМЕТОДОЛОГИИ ПОСТРОЕНИЯ ФУНКЦИОНАЛЬНО-КОММУНИКАТИВНОЙ ГРАММАТИКИ ТУРЕЦКОГО ЯЗЫКА

Функциональное направление в лингвистике на протяжении более чем трех десятилетий остается одним из наиболее популярных и плодотворных подходов к исследованию языковых явлений. Невзирая на то, что лингвофункционализм в различных уголках мира представляет собой довольно пеструю смесь теоретических постулатов и методологических установок, в его основе пребывает единый незыблемый принцип, высказанный еще в 1929 году представителями Пражского лингвистического кружка, и принцип этот состоит в понимании языка как целенаправленной системы средств выражения.

Эта установка по-разному интерпретируется представителями разных стран и разных лингвистических школ, однако, с нашей точки зрения, наиболее близкими к "целевому" пониманию языка оказываются школы функциональной лингвистики А. В. Бондарко, Г. А. Золотовой, И. Р. Выхованца, А. П. Загнитко. Их труды и вдохновили нас на попытку функционального (а точнее, функционально-коммуникативного) описания турецкой грамматической системы с целью не исключительно научной, но и прикладной: создать в конечном итоге коммуникативную (или, по выражению Л. В. Щербы, активную) грамматику турецкого языка, которая давала бы ключ не к рецепции речи, а прежде всего к продуцированию целевого высказывания. Подобной грамматики в отечественной тюркологии пока не существует.

Исходя из понимания того, что основной функцией языка является функция коммуникативная, мы поставили себе цель описать турецкую грамматику как систему языковых средств, подчиненных ее (коммуникативной функции) реализации, то есть являющихся инструментом отображения понимания представителями данного этноса окружающей действительности и, соответственно, средством, обеспечивающим взаимопонимание, взаимодействие индивидов, принадлежащих к этому этносу.

Фактически, представленное исследование, первая часть которого посвящена лингвальному отображению времени на материале турецкого языка [1], выполнено на стыке функциональной и когнитивной лингвистики. Функциональной, ибо при описании языка с точки зрения современных подходов принципиальным является не констатация факта наличия грамматических категорий, форм и значений, а объяснение их целевого назначения; когнитивной, поскольку важным для современного лингвистического исследования является понимание того, что язык – это не просто набор лексических и грамматических средств, наделенных значением, а способ отображения видения мира определенными этническими общинами (не зря в современном языкознании распространено понятие концептуальных и языковых картин мира). Отдельно хотелось бы отметить важность для разрабатываемой концепции теории значения и смысла, принципа ассиметрического дуализма языкового знака, постулирующего отсутствие изоморфизма между планом выражения и планом содержания, а также антропоцентрического подхода к описанию языковых явлений (так называемый "фактор человека в языке"), который в центр исследования ставит говорящего. Ключевой момент исследовательской процедуры представляет движение от значения (семантики, функции) к средствам их реализации, в отличие от структурного (традиционно-описательного) подхода, который ограничивается лишь движением от формы к содержанию.

С этой своеобразной "функционально-когнитивной" точки зрения методологически наиболее близкими к нашему пониманию оказываются постулаты Санкт-Петербургской школы функциональной

грамматики, идейным вдохновителем которой является А. В. Бондарко. Методологические принципы, заложенные и развиваемые в трудах представителей упомянутой школы лингвофункционализма, основываются на понятиях функционально-семантического поля как системы разноуровневых средств реализации определенной семантики, семантической категории и категориальной ситуации как варианта реализации инвариантной семантической категории. Такой подход дает ценные с научной точки зрения результаты как способ изучения семантики, прежде всего семантики грамматической. Результаты функционалистических студий представляют интерес, в частности, с контрастивной точки зрения, особенно когда к изучению привлекаются данные типологически и генетически отличных языков.

В связи с изложенным считаем необходимым сделать несколько замечаний касательно процедуры функционального анализа, целевых установок исследования и отдельных терминов функционально-коммуникативного подхода в контексте предложенного исследования, что и представляет собой **цель** настоящей статьи.

Прежде всего, нуждается в определенной корректировке процесс полевого моделирования, широко используемый в функциональном подходе. Ключевым шагом полевого моделирования, кроме собственно выведения инвентаря языковых средств, является иерархическое размещение компонентов поля от центра (ядра) к периферии. Не вызывает никакого сомнения необходимость инвентаризации исследуемых языковых средств, однако с точки зрения целевого подхода целесообразность собственно иерархических построений, от которых "веет" классическим структурализмом, вызывает определенные сомнения. Поэтому в функциональной грамматике разрабатываемого типа мы отказываемся от метода полевого моделирования, ограничиваясь лишь процедурой инвентаризации языковых средств.

Еще одна ремарка касается определения основного объекта изучения, то есть той основы, на которой базируется исследование и, в частности, упомянутая процедура инвентаризации. В функциональном подходе, на котором зиждется исследование, такой основой является так называемая семантическая категория, которая по определенным подходам совпадает с понятийной категорией в ее универсальном понимании, а в соответствии с некоторыми другими подходами интерпретируется как ее составная часть. Насколько мы понимаем, возникновение термина "семантическая категория" является результатом своеобразной попытки согласовать функциональный подход с подходом структурным через понятие значения (семантики грамматической категории), поскольку семантическая категория – это фактически инвариант значения, что само по себе не является понятием, новым для лингвистики: достаточно вспомнить разработку проблемы теории значения, соотношения значения и смысла в трудах многих языковедов [2, с. 17–87]. В научных разработках отечественных функционалистов в качестве конкретной альтернативной реализации семантической категории обычно интерпретируется так называемая категориальная ситуация, однако в функционально-семантических исследованиях, невзирая на то, что они осуществляются уже более тридцати лет, проблемы сущности и типологии категориальных ситуаций пока еще не нашли четкого и конкретного решения.

На наш взгляд, объективной основой целевого исследования должна быть понятийная категория, которая давно уже известна из трудов многих языковедов. Понятийную категорию следует интерпретировать как фрагмент экстралингвистической действительности, своего рода "грамматикализованный концепт", представляющий собой частицу языковой картины мира любого этноса безотносительно к средствам его (фрагмента) реализации. В этом контексте мы сознательно упоминаем модное в последние десятилетия понятие "концепта", поскольку оно представляет собой оборотную сторону понятийной категории в указанном смысле. Окружающий нас мир мы понимаем как совокупность разнородных объектов и отношений между ними. Наше понимание этих объектов и отношений соответствующим образом отображается при помощи языковых средств: понятия относительно статических объектов (статических не в физическом плане, а в плане фиксации в когнитивной базе этноса: конкретных объектов, абстрактных явлений, фактов и т.п.) закреплены в виде того, что имеет уже довольно традиционную для языкознания дефиницию "концепт" (в его узко лингвистическом понимании), а отношения между объектами (динамические ситуации, своеобразные "скрипты", или "сценарии") мы определяем как понятийную категорию.

Как концепт, так и понятийная категория могут иметь универсальный характер, а могут быть национально специфическими, культурно маркированными. Хотя в большей степени это касается концептов, поскольку наличие концепта и, соответственно, средств его объективации в значительной степени связаны с наличием объекта в материальной или духовной культуре этноса. Вместе с тем отношения между объектами связаны не столько с их фактическим наличием или отсутствием, сколько со степенью абстагированности мышления в процессе исторического развития этноса и его понимания (а скорее, "глубины" понимания) этих отношений. Именно этим объясняется более-менее однородный состав понятийных категорий в различных языках (при возможных значительных расхождениях в концептуальном инвентаре языковых картин мира), что и позволило лингвистам уже довольно давно указывать на их универсальный характер (например, время, условие, оптативность, количественность т.д.), хотя такая универсальность и может иметь исключения. Вместе с тем, повторимся, такая однотипность отношений никоим образом не обуславливает однотипности в средствах их языковой и речевой реализации (вербализации, объективации), а разнообразие в понимании этих отношений представителями разных этносов и является причиной вариативности грамматических категорий и форм,

примата морфології над синтаксисом (як, наприклад, в арабському мові) або синтаксиса над морфологією (як, наприклад, в турецькому або китайському мові).

Ітак, констатуємо, що концептуальна і, уже, мовна картина світу як з унікальних "кирпичиків" складається з концептів і понятійних категорій, які сукупно представляють наше розуміння цих або інших фрагментів, явищ, фактів, відносин і в цілому світу, який оточує нас; вони – ці "кирпичики" – і складають нашу реальність.

Ми використовуємо термін "комунікативна" в контексті функціональної граматики свідомо, оскільки, як згадувалося вище, функціональна граматики – це граматики цільова, вона нерозривно пов'язана з реалізацією комунікативної функції як основної функції мови, тому в відміння від статичних понять оточуючого світу існування відносин між цими поняттями можливо не само по собі, а лише в зв'язі з визначеною метою.

Що стосується терміна "семантична категорія", то він, на наше бачення, представляє собою поняття декількох інших дослідницьких рівнів і потребує декількох інших теоретичних підходів і дослідницької процедури. Семантична категорія – поняття сфери граматики семантики, а значить, має відношення, скоріше, до структурної лінгвістики.

Третя, і остання, ремарка пов'язана з фактичною реалізацією понятійної категорії з допомогою мовних засобів. Будь-яка понятійна категорія, незалежно від того чи не універсальний характер, а може, і завдяки йому, реалізується в кожному конкретному мові своєрідно, в формі окремих фрагментів, причому кількість таких фрагментів від мови до мови в межах однієї понятійної категорії може суттєво варіюватися. Так, "глибина" розуміння екстралінгвістичного часу східними слов'янами і представниками тюркоязычних народів суттєво відрізняється, що проявляється і в різній кількості вербалізованих в мові часових площин, і в інвентарі часових форм [1, с. 101–179]. Такі окремі фрагменти, кожен з яких є складовою понятійної категорії, пов'язані з нею загальною ідеєю (поняттям), і разом з нею є більш невіддільним в глибину; ми визначаємо їх як типову мовну/ комунікативну ситуацію. Тут не лишнім буде згадати про традиційну для Санкт-Петербурзької школи інваріантно-варіантно розуміння семантичної категорії і категоріальної ситуації, однак, на наше бачення, більш доцільно буде говорити про унікальні гіперо-гіпонімічні відносини або узагальнюючий характер понятійної категорії відносно типової мовної ситуації.

В зв'язі з викладеними роздумами відзначимо, що для побудови цільової граматики важливим представляється виведення типології мовних ситуацій в межах відповідних понятійних категорій, що, в кінці кінців, дозволить в перспективі створити цінні комунікативну граматику визначеної мови.

Як висновок визначимо визначити дослідницьку процедуру функціонально-комунікативного опису мови або його окремого фрагмента. Зпершу, ход дослідження передбачає виведення переліку понятійних категорій, які складають базу для опису мови або його частини, а в разі порівняльного (сопоставительного) вивчення мов будуть представляти собою основу порівняння (*tertium comparationis*); наступний етап – складання інвентарю формальних граматики засобів, службових для реалізації згаданої понятійної категорії.

Наявність чітко виведеного інвентарю дозволяє нам перейти до наступного етапу дослідження – побудові типології мовних ситуацій в межах понятійної категорії, при цьому ключовим принципом виділення типової ситуації є наявність спеціалізованих засобів її мовної реалізації.

Завершальним етапом дослідження є детальне опису комунікативної реалізації кожної типової мовної ситуації, що в сукупності і дасть нам шуканий результат в формі функціонально-комунікативної граматики визначеної мови (або його фрагмента).

Література:

1. Сорокін С. В. Турецька й українська мова в системі координат "ВИД – ЧАС – МОДАЛЬНІСТЬ": Монографія / С. В. Сорокін. – К. : Вид-во КНЛУ, 2009. – 341 с.
2. Бондарко А. В. Теорія значення в системі функціональної граматики / А. В. Бондарко. – М. : Язика славянської культури, 2002. – 236 с.

Іраїда Томбулатова
(Одеса, Україна)

ФУТУРИСТИЧНИЙ ПАМФЛЕТ ҐЕО ШКУРУПІЯ: ДІАЛОГ ІЗ СУЧАСНИКАМИ ТА КЛАСИКАМИ

У творчості українського футуриста Ґео Шкурупія широко представлений є жанр памфлету. Оскільки футуристи жваво реагували на ті події, що відбувалися не тільки у творчому, але й у соціально-політичному вимірі, то використання жанру памфлету не видається чимось неочікуваним, бо памфлет – це "невеликий за обсягом літературний твір публіцистичного жанру на злободенну тему. Памфлет оголено тенденційний, призначений для прямого впливу на громадську думку. Його стилю притаманна яскрава афористичність, ораторські інтонації, експресивність, іронія, згущена до сарказму" [3, с. 517]. Всі

памфлети Ґео Шкурупія віршовані, хоча досить різні за формою, адже в арсеналі поета і дистихів, і катрени, і вірш, наблизений до маршу, і відома футуристична форма написання віршів, яку називають віршем “сходінками”. Промовистими стають навіть назви футуристичних памфлетів. Так наприклад, Ґео Шкурупій називає свій памфлет “Старого світу бридкий намул – кожне пияцтво і прогул”. Власне, назва звучить як плакатне гасло і вже у ній визначено основну проблематику, про яку йдеться, і у такій назві бачимо опозицію до старого часу, що було прикметним для творчості футуристів, що проголошували необхідним відхід від усього старого. Більшість дистихів цього памфлету і є точні заклики до дій, що мають прямий пропагандистський намір, до якого тяжіла публічна творчість футуристів, наприклад: “Жінки, встроміть прогулам у серце лезо! Дбайте, щоб чоловіки були тверезі!”, “Використовуй і день відпочинку свідомо, не пияч по пивних або вдома!” [2, с. 180-181]. Автор послуговується й спонукальними інтонаціями, використовуючи заклики типу “Пам’ятай!”, “Полічи!” [2, с. 181]. Тож, бачимо, що такий памфлет використовується за своїм прямим призначенням, тобто має пропагандистський характер, скерований на широку громадськість.

Інший памфлет – це “Марш росту”. Цікавою ознакою твору є те, що на формальному рівні його написано саме як марш, оскільки, як відомо, марш – це “музичний твір з енергійним, чітким ритмом” [3, с. 433], і текст цього памфлету є ритмічно вивіреним, його побудовано не на плакатних розгорнутих закликах, а на коротких ритмічних, чітких вигуках-спонуваннях, наприклад: “Пив – не пий, зайв – не спай! Лїнь – убий робливим днем!” [2, с. 185]. Окрім цього, на кшталт будь-якого музичного твору, автор вводить повтор ключової тези памфлету: “ми ростем в соціалїзм”. Оскільки ядром твору є визнання й проголошення переходу до соціалістичного ладу, футурист фіксує ті феномени, що його оточують і є ознаками цієї нової реальної дійсності: п’ятирічка, плуг, гуркіт машин, електричні лямки, дим од розпечених заліз. Уособленням позитивного герою у цьому творі безумовно є робітник, а саме – “працею земля гуде, збуджена веселим шахтарем” [2, с. 184], як бачимо, робітничому класу автор дає означення працьовитості та веселості. Найточніше перехід від старого до нового автор подає в зображенні таких опозицій: “Спїв – попїв, - сум – ікон – знищимо календарем. - З мулом – забобонних дум – затишок церковних риз. – В сїяїв – електричних лямок – ми ростем в соціалїзм” [2, с. 185]. Таким чином письменник не тільки показує в опозиції деталі, що притаманні різним світам, а підіймає найскладніші проблеми, однією з яких була проблема релїгії, бо не таким простим вбачався відхід від релїгійного світосприйняття суспільства.

Наступним яскраво пропагандистським та надзвичайно саркастичним памфлетом є “Знято з сучасного аристократа”. Його так само присвячено зміні суспільно-політичного устрою. Власне ставлення до аристократії автор яскраво показує наступним чином: “Чий це портрет?! – Чия потвора!? – Куркуль? Задира? – Чи рвач-провора? – Це все не так. – Берїть-но вище!.. – Це шкурникові – і брат, сват – сучасний виродок – аристократ” [2, с. 184]. Його, як працівника, письменник подає зображенням не менш негативно: “А от – роботу кидає до гудка, - з-під рук валиться – урочистий брак” [2, с. 184]. Памфлет відрізняється своєю саркастичністю зображення ще донедавна аристократів-панів – нині нових робітників, які не здатні й не звиклі до праці, тому і висміюються автором. Твір, на відміну від більшості памфлетів футуриста має скоріше викривальний характер, аніж пропагандистський, хоча висвітлює ту ж саму проблему зустрічі двох несхожих між собою світів, що певним чином, ставить памфлет осторонь інших. В ньому немає притаманних іншим закликів та гасел, спонукальних інтонацій; він констатує складнощі, з якими довелося стикнутися представникам аристократії у новозбудованому світі робітників. Маємо справу з гіперболізацією самого явища, оскільки автор не показує певних винятків, а узагальнює образ, виводячи його у певний абсолют сприйняття аристократів своїми читачами як персонажів не стільки негативних, скільки недолугих. Саркастично він підкреслює навіть певні, здавалося б, чесноти: “Не стало панів пихатих – і вихованням шляхетних...” [2, с. 182], підкреслюючи, що шляхетність представників класу підкріплено тільки наявністю виховання, але не має підкріплення на особистісному рівні, таким чином повністю поляризуючи образ на негативну його сторону.

Памфлет “Міркування Ґео Шкурупія про Кримські гори й вічність” присвячено Михайлеві Семенку. У творі з’являються, притаманні поезії футуриста, егоїстичні мотиви: “...безчасовість – наша мета” [2, с. 174] та пропагує ці ідеї новим людям: “Людино!.. – Спинись – і подумай про себе!.. – Позаду – руїни, - попереду – небо...” [2, с. 177]. У памфлеті футурист згадує своїх колег О.Влизька та М. Бажана, але найгострішою є згадка про літературних критиків, що також супроводжується егоїстичним пафосом, який автор поширює на себе та, безумовно, на свого товариша Семенка: “Друзі! – Не бійтесь! – Вічність витягне нас – з-під руїн – за волосся; - її не обдурять в статтях – Дорошкевич, Коряк – або – Фелікс Якубовський” [2, с. 178]. Така думка Ґео Шкурупія тільки підкреслює те, що стосунки з критикою у футуристів не склалися, і при цьому футуристи не керувалися тим, що про них писали у періодиці, а просто продовжували працювати у межах свого мистецького поля, потураючи думки тих, хто критикував їхню творчість. Власну значимість для вічності саме за рахунок того, що в певний історичний час вони роблять культурно-літературний прорив Ґео Шкурупій подає у наступному вигляді: “Нарешті, - на заздрийсь – родичам і знайомим – треба – зробити – історичний вчинок, - знятися – в трусиках – на пляжі – з краєвидом гір – за плечима” [2, с. 180], чим поет підкреслює власну важливість для вічності, оскільки гора – це “символ трону богів та правителів” [1, с. 49], ким мабуть-що і вважав себе футурист на рівні літературного світу.

Цікавим є те, що у своїй творчості публіцистичній, так само як і в поетичному та прозовому доробках, автор звертається до постаті Т.Шевченка, такі інтертекстуальні з’язки найчастіше пов’язані з “кривавим святом”, коли автор висвітлює проблеми конкретних зовнішніх конфліктів, що мали місце й на початку ХХ

століття, які впливали на досить велику кількість людських життів, а часто відбирали життя у людей, призводили до певних змін у загальнопсихічному стані суспільства, але у цьому випадку маємо справу саме із звертанням до постаті самого Кобзаря. Йдеться про памфлет “Реабілітація Т.Г.Шевченка”. У ньому немає пропагандистських мотивів та не піднімається проблематика переходу від старого до нового світу, але, тим не менш, показано ставлення до поета, зважаючи на зміни у житті суспільства, що є прикметним Шевченко залишається пророком від літератури. Автор саркастично говорить про те, як сприймають Шевченка представники традиційної літератури: “...вийшов Ваш – Тарасе Григоровичу, - плаксивий портрет – у широкий світ – на сміх – і на жаж!..” [2, с. 170], в чому вбачається дистанційна дискусія з народницькою літературою представників модерних напрямів, бо знову, як пережиток старого, постає образ ікони, до якої прирівнює автор портрет Т.Шевченка, а саме – відношення до такого зображення: “Хіба – Ви – геніяльний поет? – Ви – ікона – в накрохмалених рушниках! – Або – з власного твору – персонаж” [2, с. 170]. Напротивагу такому сприйняттю автор говорить про європейськість особистості поета: “І тепер – од хуторянської – трьохпільної корости – хочу – очистити – Вашу – постать. Європеєць – з ніг до голови, - улюбленець – г-ранд-дам – і панночок - ...” [2, с. 171]. Футурист підкреслює подібність себе до Кобзаря, говорячи, що: “Ви тепер – були б опудалом, - як і ми, - для всіх – просвітянських орд!..” [2, с. 172]. У цьому творі Гео Шкурупій явно показує свою прихильність Шевченкові та підкреслює те, що він є наступником його творчого спадку та продовжувачем ідей: “Холуйства – і яничарства – вусатого міщанина – не любить – Ваша – і моя – Україна!.. – Стою кирпатий – і мужній, - як Ви, - спиною спершись – на Вас – і на історію, - і проти – іконописців – і дурнів – глушно – скеровую – свою ораторію” [2, с. 173].

Виключно цікавим прикладом памфлету є “Божествена комедія”. Це – безумовно, сучасна, футуристична версія твору Данте. Події та реалії перекладено на український ґрунт першої третини ХХ століття. Футурист залишає конструкцію пекла, яку було представлено у класичному творі, насичуючи його сучасними йому представниками суспільства, сучасною проблематикою та “вадама” нового суспільства. Те, що автор спирається на класичний твір іншого письменника (як і у памфлеті, присвяченому постаті Т. Шевченка) показує те, що не все з старого світу футуристи відкидали й руйнували, як вони проголошували у своїх теоретичних працях. Такі памфлети є прикладом того, що вони абсорбували взірцеві твори і осучаснювали їх, або навіть пародіювали їх, надаючи їм характерно українських образів та деталей та подаючи їх у новому, футуристичному форматі.

Памфлет поділено на дев'ять частин за кількістю кіл пекла у Данте у його “Божественній комедії”, але грішники у футуриста інші. На відміну від Данте, який зустрів у пеклі Вергілія, футурист подорожує з другом-кочегаром. По суті, пекло Шкурупія – це проекція пекла Данте на сучасність футуриста із зазначенням та висвітленням найголовніших проблем, з якими стикається тогочасне суспільство. Цікавим видається те, як автор конструює “своє пекло”, як змінюються “гріхи” та “грішники” у порівнянні з “пеклом” Данте.

У підсумку, необхідно підкреслити те, що наявність памфлетів у творчому доробку, безумовно, збагачує палітру автора. Вони виступають і у ролі пропагандистського заклик, і у ролі художніх творів, незважаючи на власну публіцистичність. У памфлетах піднято найактуальніші проблеми, з якими стикалося суспільство у першій третині ХХ століття, на зламі двох світів. Цікавим також є те, що у такому публіцистичному жанрі автор дозволяє собі широко використовувати інтертекстуальні зв'язки, звертаючись до постатей рівня Данте та Шевченка, а також до своїх сучасників. Памфлети Гео Шкурупія не становлять ліву частину його творчого доробку, але тим не менш є окремою фарбою у художній палітрі футуриста.

Література:

1. Шейнина Е.Я. Энциклопедия символов / Шейнина Е.Я. – М.: АСТ; Харьков: Торсинг, 2007. – 591 с.
2. Шкурупій Г. Вибрані твори / Гео Шкурупій; упор. Ольга Пуніна, Олег Соловей. – К.: Смолоскип, 2013. – 872 с.
3. Літературознавчий словник-довідник. – К.: ВЦ «Академія», 2006. – 752 с.

Наріне Трандафілова
(Костянтинівка, Україна)

МОЛОДІЖНІ НЕФОРМАЛЬНІ ТЕЧІЇ ЯК ФІЛОСОФСЬКЕ ЯВИЩЕ

У основі будь-якого типу культури лежить певна система моральних принципів і традиція передає їх із покоління в покоління. Для культури індустріального суспільства притаманний потужний вплив інновацій, котрі постійно ламають та перебудовують культурну традицію. Особливою формою адаптації до норм, цінностей, способу життя суспільства, а також спробою зміни старої та створення нової системи моралі виступає саме молодіжна культура. Іншими словами, наявність молодіжної культури стимулює постійний розвиток суспільства, виступає своєрідним двигуном суспільних перетворень. Відкинувши непотрібний пафос можна з усією відповідальністю заявити — майбутнє в руках молоді. На наше глибоке переконання від того якою буде молодь, від її загальної соціальної спрямованості, можливості адаптації до нових умов життя або боротьби за перетворення світу залежить наше майбутнє. Особливо активно рушійна сила молоді проявляється через діяльність неформальних молодіжних спільнот. Виходячи з цього слід

зазначити, що питання ролі та внеску молодіжних субкультур у розвиток сучасного суспільства виступає значною філософською, соціальною та моральною проблемою сучасності, що потребує ретельного вивчення та всебічного аналізу.

Поняття субкультури чи молодіжні субкультури, що зародилися в лоні соціальних наук, стали на сьогоднішній день здобутком суспільної свідомості. З легкої руки журналістів масмедіа у різноманітних виданнях поширюються красномовні та на жаль не завжди правдиві статті про діяльність окремих молодіжних неформальних течій. Ця інформація, що зазвичай не збігається з правдою стає поживою для спраглої до всього нового сучасної молоді. Підлітки з захоплення приміряють на собі субкультурні маски розцінюючи їх як безпосередній атрибут дорослого життя. Такий стан речей не може не викликати турботу батьків та вихователів, адже молодіжні субкультури у свідомості суспільних мас нерідко тісно пов'язанні з неблагополуччям та криміналом. І така думка теж сформувалася завдяки роботі сучасних засобів інформації. Інтернет — глобальна мережа, а потім телевізійні програми, радіо, газети та журнали формують наше уявлення про те яким має бути світ, що у ньому доброго, що поганого, що має подобатися, а що відлякувати і що у решті решт є нормою суспільної поведінки. Що б не стати жертвою чужої думки та самотужки відрізнити чорне від білого потрібно вміти перш за все ставити перед собою питання філософського, історичного, соціального плану та ретельно шукати на них відповіді, фільтрувати й аналізувати отриману інформацію, а потім вже робити висновки. Ця нелегка праця розуму під силу лише людині, що навчена самостійно мислити, а не споживати готовий продукт дбайливо підкинутий політиками, соціологами чи ЗМІ.

Таким чином, перед сучасним дослідником постає необхідність вивчити закономірні та феноменальні явища у суспільстві, з'ясувати причини виникнення і походження різних процесів у всесвітньому соціокультурному просторі стосовно всього що є неформальним, нетрадиційним, неофіційним, все те що йде у розбіжність з «сірими буднями» та загальноприйнятими рамками. У контексті неформальних течій нам будуть розглянуті молодіжні субкультури, як філософське поняття.

Однією з загальноприйнятих та притаманних всім людським спільнотам рис, є прагнення свідомості до ототожнення себе з іншим подібними собі істотами. Так виникають об'єднання людей, які можуть носити як формальний так і неформальний характер, бути добровільними чи примусовими. Закордонні дослідники-соціологи Д. Сіллес та Н. Смелзер зазначають, що неформальні добровільні організації виникають на основі свідомої волі учасників та з метою захисту їх інтересів. Членство у таких організаціях побудовано на засадах справедливого та чесного формування рядів організації та не наві'язується державними органами [1, с. 12]. До таких об'єднань можливо віднести політичні партії, професійні, релігійні, молодіжні організації тощо. На противагу добровільним утворенням існують примусові об'єднання. На думку Н. Смелзера вони формуються задля суспільного блага, сутність якого визначає держава, церква, інші організації, що мають право уособлювати загальносуспільні інтереси [2, с. 164]. Прикладами примусових об'єднань людей може виступати обов'язкова армія, виправні табори, тюрми, інтернати для людей похилого віку, шпиталі та ін. Сучасні молодіжні об'єднання можна переконливо віднести до першої групи людських спільнот.

Культурологи, соціологи, філософи поділяють всі соціальні організації на формальні та неформальні, при чому перші соціальні структури виступають у контексті загальноприйнятої культури та спираються на низку знеособлених вимог і стандартів поведінки, формально заданих і жорстко розписаних наперед розписаними ролями та принципами. Однією з основних ознак таких організацій виступає відсутність ініціативи та свободи вибору тих чи інших норм поведінки її учасниками. Формальні організації принципово безособові, так як розраховані на абстрактних індивідів, між якими не повинно бути жодних стосунків, що виходять за рамки загальноприйнятих. Система знеособлюється сталими нормами та правилами поведінки, котрі є основними елементами панівної культури і фіксуються у визначених ролях і приписах. Формальна структура утворює каркас відносин в організації і надає їм необхідної сталості. До принципів відмінностей формальної організації слід віднести наявність узаконеної системи норм, правил, принципів діяльності, стандартів поведінки членів такої організації. Формальна організація раціональна — в її основі лежить принцип доцільності, свідомого руху до мети, що загальновизнана суспільством як доцільна [3, с. 45].

На протилежній формальним організаціям часті вагів лежать неформальні об'єднання. Для них, на противагу загальновизнаним нормам поведінки, характерна система не запропонованих соціальних ролей, неформальних інститутів і санкцій, еталонів поведінки, переданих звичаями і традиціями. Саме утворення неформальних груп є формою «дезорганізації», що сприяє підтриманню соціальної цілосності, зняття соціальної напруги у людському середовищі. Такі осередки нестандартної поведінки, мислення та діяльності виступають своєрідним буфером між індивідом і жорсткою формальною організацією.

У переважній більшості праць сучасних дослідників молодіжна субкультура виступає як закономірне соціальне явище, що потребує детального вивчення. Перед нами виникає рад актуальних питань: що таке молодіжна культура? коли вона виникає, в чому проявляється і як змінюється з часом? Для того, щоб відповісти на ці та інші питання, що нас цікавлять, необхідно йти від самих витоків, озброївшись, насамперед знанням ключових понять і термінів. Це необхідно зробити враховуючи той факт, що за останній час поняття «неформали», «молодіжна течія», «субкультура» втратили свій попередній зміст. Виходячи з цього, перед сучасними дослідниками постає необхідність перш за все з'ясувати філософську сутність цих понять.

Російський соціолог Д. Алісов, вивчаючи молодіжну субкультуру, виділяє наступні її ознаки: норми та цінності певної групи молоді, соціальна психологія спільноти, образ життя та менталітет, соціальна комунікація та соціальне проектування молодіжного неформального об'єднання. У процесі дослідження Д. Алісов доходить думки про те, що сучасна молодіжна культура має «складну поліаморфну структуру, що вбирає у себе багато окремих субкультурних течій та має у основі свого розвитку тенденцію до диференсації та ускладнення внутрішньої структури» [4, с. 41].

Аналогічне дослідження але в же в Україні проводить дослідниця Т. Белавіна. Вивчаючи процес становлення сучасних молодіжних субкультур і ступінь їх сформованості, авторка дійшла висновку, що «загальні характеристики молодіжних течій не дають підстав говорити про остаточну їх сформованість, оскільки для молодіжних рухів характерна недостатня організованість, не розвинутість ціннісно-орієнтованої єдності, відсутність певного ідейного збігу думок і поглядів, відсутність програми діяльності, ідеологічна розмитість, невизначеність політичних орієнтирів, політична аморфність, вплив деструктивних сил суспільства, ЗМІ, сумнівних цінностей масової культури» [5, с. 67].

Аналізуючи ступінь вивченості молодіжних субкультур у сучасному філософському середовищі ми дійшли наступних висновків: по-перше, кожна людина так чи інакше має приналежність до певної субкультури, при чому субкультури багатьох індивідів не мають ні самоназви, ні системи символів, що визначали їх кордони; по-друге, самовизначення, як і символіка, проявляються в людському середовищі тільки з необхідністю швидко та ефективно відрізнити своїх від чужих; по-третє, цілком життєздатним є твердження відносно зв'язку організаційних факторів і проведення символічних кордонів, адже емпіричні данні в цілому підтверджують припущення про те, що існує зв'язок між суб'єктивною важністю субкультурної самоіндефікації та ступінню розпорошеності групи у більшій за розмірами популяції.

Таким чином, з моменту зародження субкультури як такої в індивіда завжди був вибір - якій сфері культури йому обертається як творцю, так само як і споживача культурних благ, і вибір цей залежить від багатьох факторів людської самосвідомості — виховання отримане в дитинстві, менталітет, політична спрямованість поглядів, прихильність до тих чи інших життєвих цінностей та багато іншого. І в цілому, надаючи два види культури щодо конкретного індивіда, саме суспільство дає йому альтернативу - право вибору. Саме тому субкультуру часто називають альтернативною культурою, яка виступаючи філософським явищем привертає пильну увагу дослідників кількох поколінь.

Література:

1. Сундієв, В. Ю., Радзіховський, Л. А. З історії неформальних молодіжних об'єднань. За неписаним и законами вулиць [Текст] / В.Ю. Сундієв, Л.А. Радзіховський. - Ярославль: Юридична література, 1989. – 235 с.
2. Бурдеева, В. О. «Молодіжна субкультура»: соціологічний аналіз поняття. [Текст] / В.О. Бурдеева // Матеріали наукової конференції молодих вчених АМУ «Наука. Освіту. Молодь» (6 лютого 2004 року). Майкоп: Радоніс, 2004. - Т. 1. – 201 с.
3. Гончаренко, С.У. Український педагогічний словник [Текст] / С.У. Гончаренко, (гол. ред. С. Головка) – К.: Либідь, 1972. -374 с.
4. Жогіна, К. Б. Вивчення соціокультурних потреб молоді: методичний аспект. [Текст] / К.Б. Жогіна // Сучасне гуманітарне знання про проблеми соціального розвитку. – Ставрополь: ИД «Оріон», 2004. – 56 с.
5. Лісовський, В. Т. Соціальні зміни у молодіжному середовищі [Текст] / В.Т. Лісовський //Credo. - 2002. - №1.- 185 с.

Науковий керівник:

доктор філософських наук Попов Володимир Юрійович.

Эркин Турсахатов, Дилшод Хамраев
(Карши, Узбекистан)

ВЗАИМОСВЯЗАННОЕ ОБУЧЕНИЕ СИНТАКСИСУ И ПУНКТУАЦИИ В 9 КЛАССЕ УЗБЕКСКОЙ ШКОЛЫ

Проблема одновременного изучения нескольких взаимосвязанных тем находит теоретическое обоснование в ряде русских психофизиологических исследований.

Среди психологических работ следует особо выделить фундаментальный труд Ю. А. Самарина «Очерки психологии ума»,² в котором автор обобщил богатый опыт как собственных наблюдений и экспериментов, так и опыт многих других психологов и педагогов.

Опираясь на физиологическое учение о генерализации, дифференциации и подвижности нервных процессов, лежащих в основе динамичности образующихся систем связей, Ю. А. Самарин разработал учение о сложнейших особенностях умственной деятельности человека, главнейшими из которых

² Ю. А. Самарина «Очерки психологии ума» М.:1962 –С 65.

являются системность и динамичность умственной деятельности, которые проявляются как в простейших ощущениях, так и в грандиознейших образованиях человеческого ума.

При этом автор определяет и некоторые условия, позволяющие в процессе обучения добиваться более высокой дифференциации и обобщения изучаемого материала, организовывать его в определенную систему, субординировать различные факты и явления.

Пунктуация, являясь средством членения предложения и текста на смысловые отрезки, тесно связана с синтаксисом, так как вычленяемые части оформляются синтаксически. Каждая пунктуационная норма, отраженная в формулировке правила, содержит в себе в качестве одного из условий выбора знака препинания указание на ту или иную синтаксическую категорию. Поэтому знакомству с пунктуационной нормой должно предшествовать изучение синтаксической категории. Данный факт определяет не компактное, а рассредоточенное изучение пунктуации. Этим объясняется параллельная с синтаксисом работа над пунктуационными правилами.

Пунктуация-это раздел языкознания, в котором изучаются знаки препинания и правила их использования на письме. Знаки препинания вместе с буквами служат графическим средством передачи на письме устной речи. Они используются в коммуникативных единицах - предложении и тексте - для их расчленения на осмысленные отрезки, имеющие свое синтаксическое строение и свое логико-предметное значение.

Владение пунктуационной грамотностью имеет большое общекультурное значение, является показателем уровня речевого развития человека, так как умение пишущим расставлять знаки препинания в своих текстах свидетельствует об осознанности их порождения. Школа призвана научить детей свободному пользованию знаками препинания в своих письменных высказываниях. Для этого учитель русского языка должен владеть методикой обучения пунктуационным умениям, а этому учит методика пунктуации.

Методика пунктуации - раздел методики преподавания русского языка, в котором описывается процесс формирования у учащихся пунктуационных умений и навыков. Научно-методические основы методики пунктуации были заложены еще в XIX в. в трудах Ф.И. Буслаева, Я.К. Грота. Известный вклад в теорию обучения пунктуации внесли в XX в. лингвисты А.М. Пешковский, Л.В. Щерба, А.Б. Шапиро и другие. Методика пунктуации в современном ее виде сформировалась в 40-70-е гг. в трудах С.И. Абакумова, Г.П. Фирсова, А.В. Дудникова, А.Ф. Ломизова, Г.И.Блинова, Л.Т. Григорян и других методистов. Были уточнены цели обучения пунктуации, определено ее содержание, разработаны методы обучения и контроля. В результате методика пунктуации стала самостоятельной областью методики преподавания русского языка в школе, встав в ряд с методикой орфографии, методикой фонетики и т.д.

Основы русской пунктуации составляют ее принципы: смысловый, интонационный, грамматический. Значение, место и задачи пунктуационной работы в школе, ее содержание составляют связь между пунктуационными правилами и синтаксической структурой предложения.

Взаимосвязанное обучение предполагает единство структуры, содержания и интонации. Так, на основе рассмотрения знаков препинания, мы анализируем эту триаду на уроках русского языка в 9 классе узбекской школы.

Интонация запятой.

Запятая предупреждает: фразовое звено не кончено, ждите его продолжения. Многообразна интонация запятой. Однако не всегда этот знак «читается», т.е не всегда требует паузы или особой мелодии. Интонационно «читаемые» запятые требуют по-особому характерного повышения тона на ближайшем перед ними слова логического центра и короткой паузы после себя:

Когда в товарищах согласья нет,

На лад их дело не пойдет...

(И.А.Крылов)

Интонация перечисления. Короткая пауза после каждого фразового звена, логическое ударение на перечисляемых членах предложения, повышение тона на каждом из них (на последнем - понижение), часто увеличение силы(громкости) голоса в перечислениях – основной фонетический показатель перечислений,- удлинение гласного звука ударного слога:

«Теперь в столице Узбекистана делают сложные машины, ремонтируют тепловозы, вагоны».

Интонация противопоставления, сопоставления. Фонетические признаки: сильное логическое ударение в обоих фразовых звеньях; в первом- высокий тон, т.е.повышение на ударном слоге выделяемого слова, во- втором- низкий тон; значительная пауза между частями предложения:

«Я зря не дерусь, всегда по справедливости» (Н.Островский)

Мал золотник, да дорог (пословица).

При противопоставлении, выраженном союзами но а, - мелодика перечисления, а не противопоставления. Последнее сохраняется лишь в экспрессивной речи.

Интонация подчинения. Повышение тона на выделяемом слове первого фразового звена заметней, чем на других; пауза после первого фразового звена несколько больше, больше последующих пауз:

«Так и оторопел Тарас, когда увидел, что это был Андрий» (Н. Гоголь).

Интонация пояснения. Запятая, как известно, выделяет и такие части предложения, которые выполняют пояснительную функцию, уточняющую роль: «Пушкин, великий русский поэт, известен всему миру».

В подобных случаях перед первой запятой значительное повышение тона, длинная пауза; уточнение произносится быстрее остальной части предложения с понижением тона в конце фразового звена.

Интонация двоеточия.

Двоеточие имеет предупреждающее значение, создает впечатление недосказанности, вызывает ожидание продолжения, расшифровки мысли, заключенной в первом логическом центре. Перед двоеточием происходит понижение тона, несколько оборванное. После двоеточия довольно долгая пауза, интонация ожидания; некоторое повышение тона в начале второй части предложения.

Логически правильное чтение предложение с двоеточием достигается нахождением слова, которое должно разъясняться, постановкой от него вопроса, а затем поиском во второй части ответа. Наиболее важные его слова примут логическое ударение: «Я поглядел и увидел - по полю бегут два волка: один старый, другой молодой» (Л. Толстой). Здесь разъясняются слова два волка; вопрос: «Какие волки?» «Ответ: «Старый... молодой». На них падает логическое ударение.

Интонация скобок, тире, кавычек.

Постановка скобок или тире на место скобок происходит главным образом для выделения попутных замечаний, разъяснений. В этом случае слова, заключенные в скобках и тире, читаются быстрее, пониженным тоном, часто без выделения в них логических центров. Перед скобкой и тире и после них делается пауза. Остальная часть предложения интонационно читается так, как будто бы и не было этих знаков препинания:

«Не укусила ли она вас, сохрани бог! (Муму в жизни своей никогда никого не укусила) Ах, ах! (И.С. Тургенев)

Роль тире в остальных случаях многообразна, но почти всегда на месте его постановки удлиняется пауза, довольно часто перед ним повышается голос, после тире идет понижение тона:

Пушкин - великий поэт.

Литература:

1. Ломизов, А. Ф. Методика пунктуации в связи с изучением синтаксиса. - М.: Просвещение, 1964. – 330 с.
2. Самарин Ю. А. Очерки психологии ума. – М: Наука, 1962.- 128 с.

Луиза Халилова, Курбонова Гульнора
(Карши, Узбекистан)

АНТОНИМЫ В ЛИРИКЕ М.Ю. ЛЕРМОНТОВА

В настоящее время исследование антонимии ведется по нескольким направлениям с использованием различных теоретических концепций и методик анализа. Например, антонимию рассматривают на стыке лингвистики с другими науками – философией, логикой, психологией. Эти вопросы освещаются в работах Л.А. Новикова, Д.Н. Шмелёва, Ю.Д. Апресяна.

Различные классификации антонимов можно найти в исследованиях Л.А. Новикова, Е.Н. Миллера, Н.Л. Соколовой. Это классификации антонимов по структурному признаку (однокорневые/разнокорневые); по семантическому признаку, по типам самой противоположности.

Рассмотрим антонимию на стыке лингвистики и литературы.

Некоторые слова могут вступать в антонимические отношения только в определенном контексте, не являясь языковыми антонимами, не осознаваясь как слова с противоположным значением вне этого контекста. Такие антонимы называются контекстуальными, например: *И ненави́дим мы и любим мы случайно, / Ничем не жертвуя ни злобе, ни любви. / И царствует в душе какой-то холо́д тайный, / Когда огонь кипит в крови* (Лерм.); подчеркнутые слова вне данного контекста антонимами не являются: у слова *любовь* антоним *ненависть*, у слова *жара* – *холод*; слова *жененавидеть* и *любить* из первой приведенной строки – языковые антонимы.

Стилистические функции антонимов и антонимии в художественном тексте таковы: 1) антитеза – противопоставление-контраст (*Я глупая, а ты умен. Живой, а я остолбенелая* у М. И. Цветаевой) или в названии («*Толстый и тонкий*» А. П. Чехова, «*Живые и мертвые*» К. М. Симонова).

2) оксюморон – соединение в целое противоположных по смыслу единиц разных частей речи (*мертвые души, живой труп, взрослые дети*).

Принцип контраста является одним из ведущих в творчестве М.Ю. Лермонтова. В.И. Коровин отмечает: «Специфика лермонтовской лирики в антонимичности, в неразрешенности идейных и духовных конфликтов между небом и землей в душе самой личности, где действуют противоположные и абсолютно непримиримые силы: вера противоречит опыту, чувство — размышлению, идеал — реальности». (3, 10).

В произведениях Лермонтова разнообразно представлена прежде всего антитеза – стилистическая фигура, в которой наиболее ярко проявляется содержательная сущность антонимов в результате их резкого противопоставления.

Ты вижу, беден; я богата (т. 3, с. 272).

Смерть и бессмертье, Жизнь и погибель

И деве и сердцу ничто. (т. 1, с. 304).

Лермонтов использует антонимы чрезвычайно широко, встраивая их в различные тематические ряды.

Яркой выразительностью обладает и другой прием, который «состоит не в противопоставлении антонимов, а в отрицании, в нейтрализации их, в отталкивании от крайних степеней проявления какого-нибудь качества». (5, 252). Сравним:

Есть сумерки души, несчастья след,
Когда ни мрака в ней, ни света нет.
Она сама собою стеснена,
Жизнь ненавистна ей и смерть страшна.
(т. 3, с. 237).

При описании необычайной глубины человеческих чувств: любви, восхищения, отчаяния, разочарования – поэт использует фигуру соединения со значением сложения противоположных качеств, признаков, действий до общего, целого. Например:

И твой привет, и твой укор,
Все полно, дышит божеством. (т. 1, с. 193).
Пора уснуть последним сном,
Довольно в мире пожил я;
Обманут жизнью был во всем
И ненавидя и любя. (т. 1, с. 238).

Еще одной стилистической фигурой, которая широко используется Лермонтовым, является фигура противоречия. Ее основная стилистическая функция заключается в экспрессивно подчеркнутом выражении противоречивой сущности предметов, явлений, внутреннего мира человека, его душевного состояния, чувств:

По словам поэта,
Казалось, вся она была слита,
Как гурии, из сумрака и света. (т. 3, с. 249).
Что мешает в час такой
Наполнить сердце, жившее так много
И так недолго с смутною тревогой? (т. 4, с. 42).
Я хладею и горю,
Сам с собою говорю. (т. 1, с. 50).

Стилистическая фигура сопоставления используется поэтом для выражения сходства, общности различных характеристик, признаков, противоположных чувств, состояний человека, действий и процессов, например:

Хранится пламень неземной
Со дня младенчества во мне.
Но велено ему судьбой,
Как жил, погибнуть в тишине.
(т. 1, с. 112).

Стилистическое использование оксюморона в произведениях Лермонтова связано прежде всего с изображением «души человеческой», излюбленных тем и идей поэта. Оксюморон ярко и лаконично выражает необычность, исключительность душевного состояния человека, его мировосприятия, например:

И часто тайную отраду
Находит в муке неземной,
За непреклонную ограду
Стремясь завистливой мечтой...
(т. 2, с. 157).

Основа создания оксюморона – прием алогичной, антиномичной характеристики одного из проявлений предмета изображения.

Антонимы в лирике М.Ю. Лермонтова помогают раздвинуть горизонты человеческого мышления, открыть перед ним новые перспективы дальнейшего освоения мира.

Таким образом, антонимы являются языковым «материалом» для создания антитезы, фигур нейтрализации противоположностей, соединения, противоречия, разделения, чередования, смены, сопоставления, сравнения и оксюморона в текстах художественных произведений.

Творчество М.Ю.Лермонтова дает довольно богатые возможности для наблюдения за этими языковыми средствами.

Литература:

1. Иванова В.А. Антонимия в системе языка.- Кишинев: Наука, 1982. – 115 с.
2. Кеворкова З.Г. Об антоимичности словообразовательных гнезд. // РЯШ. – 1975. - № 5. – с. 45-49.
3. Коровин В.И. Творческий путь М.Ю. Лермонтова. – М.: Просвещение, 1972. – 288 с.
4. Лермонтов М.Ю. Соч.: в 2-х. Т. Т.ИЙ.. –М.: Правда, 1990. – 704 с.
5. Новиков Л.А. Антонимия в русском языке. – М.: Высшая школа, 1973. – 256 с.

СПОСОБЫ ВЫРАЖЕНИЯ УСЛОВИЯ В РУССКИХ ПОСЛОВИЦАХ

Категория условия служит объектом нескольких наук - философии, логики и грамматики. В философии условие уподобляется причине, а в логике – следствию. В отличие от философии и логики грамматика изучает возможности и особенности языкового выражения условия.

Термин "условие" в "Толковом словаре русского языка" С.И. Ожегова и Н.Ю. Шведовой имеет 6 значений, из которых нас будет интересовать первое: "Обстоятельство, от которого что-нибудь зависит" (4,839). В синтаксисе русского языка значение условия связано с соотношением двух ситуаций, из которых одна поставлена в зависимость от другой. Это обусловленные предложения, которые выражают, наряду с условными отношениями, причинные, уступительные, целевые и отношения следствия.

Дифференциальные признаки условия как синтаксической категории – это объединение по крайней мере двух событий, действий, процессов. Из двух объединяемых действий или событий одно должно выражать условие, а другое - зависящее от него обусловленное.

Условные предложения указывают на условие, которое является необходимым для совершения действия главного предложения. При этом действие может реально осуществиться при наличии этого условия или не осуществиться вообще.

Условные конструкции в русском языке широко представлены в пословицах. Категория условия в пословицах - особая сфера, так как условие - элемент, характерный для обобщения, для формулирования закона, руководства, а пословицы как раз и создаются с этой целью. Это побуждает к дальнейшему изучению названной категории. При своей грамматической емкости, лаконичности пословицы содержат богатые возможности в семантическом плане.

Пословица представляет собой произведение устного народного творчества, состоящее из одного предложения. Этой особенностью пословиц, так же как их смысловым содержанием и назначением, обусловлено их синтаксическое строение.

Для различения пословиц от других выражений используется 3 признака: 1. Пословица есть законченное словесно-художественное произведение, состоящее из одного предложения, простого или сложного. 2. Пословица характеризуется обобщенным значением, она выражает общие законы, обобщения конкретных фактов, эмпирических наблюдений, общие положения этического порядка, советы, требования и предостережения. 3. Пословица является устойчивой фразой, поэтому имеет строение предложения и выражает в речи законченную мысль.

Способы выражения условия в простом предложении – это обстоятельство, выраженное существительным с помощью непроизводных предлогов *при, при наличии, в условиях, в случае, без отсутствия, в условиях, в случае, с*. Способы выражения условия в сложноподчинённом предложении - придаточные условия с союзами *если, ежели, если бы, коли, коль, кабы, раз, когда* в значении *если*. (*Хвали сон, коли сбудется*). Способы выражения условия в бессоюзном сложном предложении - интонация, которую мысленно можно проверить с союзом *если*. (*Не наставит мать - научат добрые люди*).

Условие обозначает: 1) событие; 2) событие, предшествующее обусловленному; 3) событие, порождающее обусловленное; 4) событие, характеризуемое разными аспектами возможности (реализованная, нереализованная или нереализуемая возможность).

Обусловленное обозначает: 1) событие; 2) событие, последующее за условием; 3) событие, порожденное условием; 4) событие, характеризуемое в плане осуществления разных аспектов возможности.

В русском языке категория условия выражается тремя средствами:

1) сложными предложениями — сложноподчинёнными предложениями с условной придаточной частью; 2) бессоюзными предложениями с условным значением (*старание обусловило успех*); 3) простыми предложениями, а именно с помощью глагольных форм с условным значением; предложно-падежных конструкций (*Без косы сена не накопишь. Лбом стены не прошибешь. С медом и долото проглотишь. При деньгах-то и дурак умный*); деепричастного оборота (*Не узнав соседа, дома не покупай*).

Жанр пословиц открывает широкие возможности для выражения условной семантики в простом и бессоюзном сложном предложении, что объясняется способностью пословиц содержать объемную информацию в сжатом виде.

Поэтому данная тема актуальна и с грамматической, и с семантической точки зрения.

Литература:

1. Аникина М.Н. Синтаксис сложноподчинённого предложения. - М.: Флинта: Наука, 2004. - 224 с.
2. Ахманова, О. С. Современные синтаксические теории. – М.: Едиториал УРСС, 2003. – 168 с
3. Венкович М.С. Грамматическая структура и смысл высказывания - М.: Эдиториал УРСС, 2001 - 312 с.
4. С.И.Ожегов, Н.Ю.Шведова. Толковый словарь русского языка.- М.: Академия, 2010. -944 с.

Дилшод Хамраев, Эркин Турсахатов
(Карши, Узбекистан)

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ТЕХНОЛОГИИ ПРОБЛЕМНОГО ОБУЧЕНИЯ В ОБУЧЕНИИ РУССКОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ В КОЛЛЕДЖАХ УЗБЕКИСТАНА

Современные педагогические технологии требуют создания таких условий, при которых школьник не должен быть пассивным потребителем знаний, а активно бы включался в образовательный процесс, проявляя не только интерес к обучению, но и самостоятельность в получении информации, креативность мышления, желание открывать неизведанное.

Одним из методов повышения познавательной активности обучающихся является именно проблемное обучение. Оно основано на реализации психолого-дидактического принципа проблемности в учебно-педагогическом процессе. Принцип проблемности позволяет сблизить между собой в ходе обучения процессы мышления, познания с процессом исследования. В процессе проблемного обучения усвоение новых знаний осуществляется в ходе разрешения проблемных ситуаций.

Для этого необходимо определить, прежде всего, основные этапы использования данной технологии:

- подготовительная работа учителя к уроку;
- элементы проблемного обучения при объяснении нового материала;
- при закреплении материала, разработка системы самостоятельных заданий проблемного характера;
- при обобщении изученного.

В своей работе использую разнообразные формы проведения уроков, например, проблемный семинар (мозговой штурм), в основе которого лежит свободное высказывание самых разных идей, которые могут способствовать разрешению проблемы. При этом соблюдается одно важное условие: участникам запрещается критиковать выдвигаемые предложения.

Я считаю, что значимым в формировании системы знаний, умений, навыков на уроках литературы является именно коллективное чтение – поочередное чтение или чтение вслух с комментариями, элементами анализа прочитанного. Учитель отрабатывает, закрепляет, а также развивает различные умения и навыки: умение с помощью текста доказывать или размышлять, умение цитировать прочитанное, отбирать материал, умение пояснять, анализировать. Конечно, в процессе коллективного чтения особая роль отводится учителю.

На таких уроках я стараюсь, как бы уйти на второй план, таким образом, предоставляю возможность учащимся читать и обсуждать произведение самостоятельно, но остаюсь при этом главным координатором и помощником, порой направляю вопросами учащихся. Дальнейшая работа с текстом развивает умение школьников определять границы отрывков по смысловым частям. Прочитав отрывки, учащиеся могут их озаглавить и записать название на доске (в тетради) в виде плана или перечисления сюжетных эпизодов. Конечно, стараюсь заострить внимание учащихся на лексику – слова, которые воссоздают историческое время.

В современной теории проблемного обучения различают два вида проблемных ситуаций: психологическую и педагогическую. Первая касается деятельности учеников, вторая представляет организацию учебного процесса. Педагогическая проблемная ситуация создаётся с помощью активизирующих действий, вопросов, подчеркивает новизну, важность, красоту и другие отличительные качества сугубо индивидуально. Проблемные ситуации могут создаваться на всех этапах процесса обучения: при объяснении, закреплении, контроле.

Методические приёмы создания проблемных ситуаций на уроке литературы:

- подвожу учащихся к противоречию и предлагаю им самим найти способ его разрешения;
- излагаю различные точки зрения на один и тот же вопрос (например, противоположные мнения критиков по поводу отдельных художественных произведений или восприятия героев художественного произведения);
- побуждаю обучаемых сравнивать, обобщать, делать выводы из ситуации, сопоставлять события, факты (например, сравнить характеры главных героев прочитанного произведения);
- ставлю конкретные вопросы (на обобщение, обоснование, конкретизацию, логику рассуждения);
- определяю проблемные задачи (например: с неопределённостью в постановке вопроса, с ограниченным временем осмысления предложенной литературы темы устного сочинения, размышления о прочитанном, на преодоление «психологической» инерции).

Организация самостоятельной познавательной деятельности и активизация учащихся – важное условие глубокого и прочного овладения знаниями и применения их на практике.

На примере одного из уроков я хочу показать использование технологии проблемного обучения в преподавании русского языка в колледже.

Цель урока:

1. Обобщение изученного о бессоюзных сложных предложениях.
2. Совершенствование умений сравнивать и делать выводы по изученному материалу.
3. Развитие навыков пунктуационного анализа.

Оборудование:

текст романа А.С. Пушкина «Евгений Онегин», глава 5 (строфы с 4 по 20);

таблица, учебник, компьютер, медиапроектор.

Ход урока

1. Организация класса.

2. Сообщение темы, цели урока.

- Сегодня на уроке проведём обобщение полученных знаний, умений и навыков по теме, над которой работали на протяжении нескольких уроков.

Вспомним теорию, продолжим работу над пунктуационным анализом предложений, будем совершенствовать умения обобщать, сравнивать, делать выводы, опираясь на уже известное, изученное, узнаем и кое-что новое, интересное о бессоюзных сложных предложениях. Это будет связано с их стилистической функцией в художественном тексте.

На уроках литературы мы познакомились с творчеством А.С.Пушкина, я хочу использовать возможность ещё раз обратиться к самому глубокому и многогранному его произведению – роману «Евгений Онегин».

- Ставлю перед вами проблему: выяснение употребления бессоюзных конструкций и их стилистической роли в 5-ой главе романа.

- Почему для решения данной проблемы выбрана именно эта глава, думаю, что вы сами сможете ответить в течение урока. Эту проблему надо решить, это нам с вами задачка «на вырост».

3. Повторение теории, проверка домашнего задания.

- Прочитайте формулировку темы урока, найдите в ней ключевые слова и определите содержание терминов:

-бессоюзное сложное предложение;

-сложное предложение;

-отличие сложного предложения от простого;

-пунктуация.

- Подумайте, так ли важно, как мы будем ставить знаки препинания?

- Будем ли вообще их употреблять?

4. Работа с художественным текстом.

1) Чтение учителем 5-ой главы романа «Евгений Онегин» (строфы с 4 по 20).

2) Работа с текстом прочитанных строф.

Задание: перелистайте странички 5-й главы и обратите внимание на знаки препинания.

3) Беседа. Проверка работы.

- Какие знаки препинания использовал поэт? (Учащиеся называют, учитель записывает на доске. Практически все знаки встречаются в тексте.)

- Какие из них будут интересовать нас в связи с темой урока и почему? (*Точка с запятой, тире, двоеточие, так как именно они употребляются в бессоюзных сложных предложениях.*)

- Только ли в бессоюзных сложных предложениях используются двоеточие и тире?

- В каких ещё синтаксических конструкциях употребляются эти знаки? (*Прямая речь, обобщающие слова при однородных членах, неполные предложения.*)

- Найдём в тексте 5-ой главы (с 4 по 20 строфу) подобные конструкции.

- Итак, мы отделили те синтаксические конструкции, с которыми не должны путать бессоюзные сложные предложения, несмотря на то, что в них употребляются те же знаки препинания.

- Теперь остаётся самое простое - пунктуационный анализ.

Задание. Прочитайте, соблюдая правильную интонацию, объясните расстановку знаков препинания в строфе 4 (двоеточие – пояснение, а именно), в строфе 7 (двоеточие – причина, потому что), в строфе 8), (двоеточие – дополнение смысла; видит, что).

- Обратим внимание на пунктуационное оформление предложения в 9 строфе.

- Точка с запятой может разделять и придаточные предложения в составе сложноподчинённого, если они соединены однородным подчинением, подчинительный союз употребляется один раз, а каждая из частей предложения осложнена различными синтаксическими конструкциями.

- В строфе 13 точка с запятой – перечисление.

- Запишем под диктовку предложение из 18 строфы, поясним пунктуацию (тире – быстрая смена событий), составим его схему.

- Обратим внимание на приём синтаксического параллелизма (говорим о сути этого приёма и цели его использования).

5. Итог урока. Выводы, обобщения.

- Чтобы подвести итоги наблюдений за ролью бессоюзных сложных предложений в пушкинском тексте, давайте «подкорректируем» бессоюзные сложные предложения, заменив их синонимичными союзными (строфы 4, 7, 8, 13).

- Изменилось ли что-нибудь? (*Да, ритм; предложения стали более длинными, логически завершёнными.*)

- Докажите, прочитайте.

- Почему же А.С. Пушкин предпочёл менее логичные бессоюзные предложения в этой главе? (Текст имеет ярко выраженную просторечную окраску. Ведь о снах и гаданиях люди повествуют разговорным языком. А для текстов разговорного стиля использование более выразительных бессоюзных сложных предложений является характерной чертой.)

- Почему же в качестве иллюстративного материала для беседы о бессоюзных сложных предложениях была выбрана именно эта глава? (Имеются предложения со всеми знаками препинания, практически со всеми оттенками значения, потому что в данной главе стиль изложения близок к разговорному.)

Рефлексия. Продолжите предложения.

На уроке русского языка я научилась ...

Тема урока меня заинтересовала, так как ...

Я продолжу изучать и исследовать строфы романа, потому что ...

6. Домашнее задание.

- Придумайте небольшой текст о русской зиме с использованием различных бессоюзных сложных предложений.

7. Комментирование оценок за урок.

- Решили поставленную проблему, а значит, закрепили материал, выяснили особенность использования бессоюзных сложных конструкций в художественном тексте, правильно пояснили использование писателем данных предложений.

Литература:

1. Ломизов А. Ф. Методика пунктуации в связи с изучением синтаксиса. - М.: Просвещение, 1964. – 330 с.
2. Методика преподавания русского языка в школе [Текст] : учеб. для студ. вузов, обучающихся по пед. спец. / А. В. Текучев. - М. : Просвещение, 1980. – 414 с. - (Высшее образование).

Дилбархон Холжигитова
(Гулистан, Узбекистан)

THE FUNCTION OF ARTICLES

The definite article

1. When used with **countable nouns**, both concrete and abstract, the definite article has two distinct functions.

a) It may be used with singular and plural nouns to show that the noun denotes a particular object (thing, person, animal, abstract notions) or a group of objects as distinct from the other of the same kind. We may say that the definite article serves to single out an object or several objects from all the other objects of the same class. This function is called the **defining** function of the definite article.

e. g. Ann herself had no doubt of **the reason** behind Mr. March's invitation.

I called at her house on my way home one night, just after we had all received **the letters** asking us to dine; I found Ann alone.

For **the first time** in **theyears** I had known her, her courage would not answer her.

As we stood on **the steps**, we left the smell of fallen leaves coming from **the garden** .

Sometimes the demonstrative force which is inherent in the definite article owing to its origin becomes quite prominent. This occurs in a number of phrases, such as **nothing of the kind at the time, at the moment, under the circumstances**, etc.

As it has been said, the definite article serves to indicate that the noun with which in it is associated is not the center of communication, that the attention of the speaker is not focused on that object. But it has also been pointed out that the definite article may be associated with a noun which is the center of communication.

b) The definite article may also have the **generic** function with countable nouns.

With nouns in the singular it serves to indicate that the noun becomes the symbol of the class, that it is meant as its composite image:

e. g. **The tiger** has always had the reputation of being a man-eater.

There was a streak of **the gambler** in her.

With nouns in the plural it is used in this function only when the idea of collectivity is emphasized:

e. g. "I shan't have time for your moral sensitivity," he said, " until we've beaten **the fascists** and got a decent word."

The freedom-loving people of the world must prevent the warmongers from unleashing a new war.

2. With **uncountable nouns** the function of the definite article may be called **restricting**. The definite article restricts the abstract notion expressed by an uncountable noun to a concrete instance (a); it also restricts the material denoted by a concrete uncountable noun to a definite quantity, portion or to a definite locality (b):

e. g. a) I did not wish to betray **the anxiety** I felt.

He rested in **the certainty** that his duty was done.

b) "Robert," said Aunt Lin, coming in pink and indignant, "did you know that you left the fish on the hall table and it has soaked through to **the mahogany?**"

As we came out into **the cold damp air** she shivered.

3. When the definite article is associated with **nouns which have no reference to the category of countability** it has its **defining** function. It naturally refers to a definite object, as the noun denotes a thing or nation that is unique:

e. g. **The moon** set, and in the sky countless stars shone with their terrifying brilliance.

We each knew that this quarrel was different from those in **the past**.

The Indefinite Article

Which countable nouns, both concrete and abstract, the indefinite article is used when we want to name an object (thing, person, animal abstract notion) ,to state what kind of object is meant:

e. g. He gave her **a cigarette** and lighted it.

There came **a tap** at the door, and **a small elderly man** entered the room, wearing **a cloth cap**.

This function may be called the **nominating** function .It is the main function of the indefinite article with countable nouns.

But at the same time, owing to its origin from the numeral *one*, the indefinite article always implies the idea of **oneness** and is used only before nouns in the singular (including such words as **alms, barracks, bellows, works, headquarters**, which may be singular in meaning).

Alongside of the above mentioned structural meanings the indefinite article may have some other function, which are to be regarded as its additional meanings (or additional functions). As will be seen, they always result from the principal function. We may trace the following additional meaning in the indefinite article.

The indefinite article may express **indefiniteness**, since we just name an object it is often indefinite in our mind.

e. g. He's got **a job** now.

She was going to tell us **a story**.

But this additional meaning is not necessarily expressed by indefinite article. Thus we may hardly speak of the indefiniteness of the object in the following examples:

You are **a scientists** and your attitude should be realistic.

I've **a brother** in Dorset and I could stay with him.

The indefinite article may have the **classify** meaning since by naming an object we often refer it at the same time to a class of similar object. This function is clearly manifest when the noun is used as a predicative or in opposition, also when it is introduced *by* or *like*.

e. g. She is **a war orphan**.

I saw Ann talking with her cousin, **a shy youth** of twenty.

By just naming an object the speaker is likely to make reference to an object that is new to the hearer. So the indefinite article is often used to introduce a new element in the sentence. Since a new element is, a rule, important and attracts attention, a noun with an indefinite article frequently becomes the centre of communication and as such is marked by strong stress. This additional meaning expressed by indefinite article may be called its communicating function. It is often found alongside of the main nominating function and sometimes becomes very prominent.

e. g. That evening he made **a confession**.

I think he is **a stupid fellow**.

His anger had taken on **a different tone**.

In contrast to this, the definite article, which usually indicates that a definite object is meant and that it is not new to the hearer, often serves to show that the noun is not the centre of communication. Compare the following sentences:

The door opened and **a young girl** came in.

The door opened and **the young girl** came in.

In the first sentence we don't know who is behind the door and a **young girl** is the new element of the communication. Whereas in the second sentence we already know that there was a girl behind the door and the new information contained in the sentence is that she now **came in**. The two variants differ in intonation: in the first sentence *a young girl* is marked by stronger stress whereas in the second one *came in* becomes more prominent.³

Although the communicating function of the indefinite article is important and sometimes becomes very prominent, it is to be regarded only as an additional meaning: we may find sentences in which a noun with an indefinite article does not serve as the centre of communication and is not marked by strong stress (a) and, vice versa, a noun with a definite article marked by strong stress may become the most important element of communication (b):

a) **A camel** can carry heavy loads.

An engagement should come on a girl as a surprise, pleasant or unpleasant, as the case may be.

It was **the first spring day**.

³ Ильиш Б.А. Современный английский язык, Москва.1965 п. 124-125.

Schuman was **the composer he liked best**.

With **uncountable nouns** the indefinite article serves to bring out a special aspect of notion expressed by the noun. In this case its function may be called **aspective**.

e. g. **A dull burning anger** rose in his chest.

He had almost **a supernatural courage**.

Her presence stirred him usually to **a shy swift eagerness**.

In this case **noun** is usually qualified **by an attribute** which also brings out a special aspect, though occasionally it may be used without any attribute:

e. g. There was a warmth between them, a sense of waiting.

In its aspective function the indefinite article is devoid of the idea of oneness, which may be proved by the fact that we don't find such plurals as **burning angers or supernatural courages**.

The aspective use of the **indefinite article** is mainly characteristic of **literarystyle**. In bringing out a special aspect of the notion expressed by the noun the author usually strives for expressiveness, desiring to attract the attention of the reader to this or that particular noun. With the attention focused on the noun, the latter generally becomes the centre of communication and thus the aspective function of the indefinite article is usually found side with its communicating function.

With **nouns which have no reference to the category of countability** the indefinite article has the same meaning as with uncountable nouns: it is used in its **aspective** function and at the same time its communicating function becomes very prominent.

e. g. The moon hung in the sky, **a young silver moon** in the pale summer night.

He was sure in those days that **a brilliant future** was awaiting his son.

Absence of the Article

The absence of the article has only one function with common nouns and this is synonymous with the main structural meaning of the indefinite article: it is the **nominating function**.

This function of the absence of the article may be found with **countable nouns** in the plural, parallel to the use of the indefinite article with singular nouns. But while the indefinite article is associated with the idea of oneness, the absence of the article always implies more-than-oneness:

e. g. When her friends came to tea, my mother would give me some pennies to buy apples or a magazine.

She sleeps very soundly. She had a splitting headache and took an aspirin and sleeping pills.

The road led across a stream and then through woods and open clearings.⁴

The nominating function of the absence of the article is also found with **uncountable nouns**, both abstract and concrete (names of material):

e. g. Last night I felt friendship and sympathy for Henry, but today he has become an enemy.

If he is so interested in justice he might do something about that.

Winterbourne asked for water and drank thirstily.

The place smelled of dust.

As a conclusion this chapter is devoted to the study of etymology, types and functions of Articles. In the 1st paragraph I gave the information about articles, its development and etymology, which independently in several languages families. In the 2nd paragraph you can see types, meaning and form of articles. In the 3rd paragraph there is given functions of articles, their origin and difference between them.

The list of used literature:

1. Buranov J.B and Hoshimov O'.X Ingliztiligrammatikasi Toshkent: O'qituvchi - 1974.
2. Аракин В.Д. Практический курс Английского Языка Москва. 1998 р 134
3. Бархударов Л.С. Грамматика Английского языка Москва: Просвещение, 1973.-С. 57-58.
4. Новицкая Грамматика Английского языка Москва: Просвещение 1983.
5. Ильиш Б.А. *Современный английский язык*, Москва: Просвещение 1965 р 120.

Виктория Широкова
(Одесса, Украина)

ИЗУЧЕНИЕ ХРОНОТОПА КАК ПУТЬ К УЯСНЕНИЮ ОСОБЕННОСТЕЙ ХУДОЖЕСТВЕННОГО МИРА РОМАНА М. КУЗМИНА «ПРИКЛЮЧЕНИЯ ЭМЕ ЛЕБЕФА»

В последние десятилетия, ознаменовавшиеся активизацией антропологического направления в гуманитаристике, были выработаны новые стратегии изучения художественного произведения или же толкования содержания тех категорий, которыми ученые оперировали и ранее. Одной из таких категорий является «художественный мир». Как подчеркивает Е.М. Черноиваненко, произведение становится художественным миром «в эпоху индивидуальности, когда утверждается новый – эстетический – тип

⁴Gordon E. M., Krilova I.P A Grammar of Present-Day English, Moscow. 1964 p. 17

литературы» (в России это происходит в XIX веке). Что же касается самого по себе понятия «художественный мир», то свое терминологическое обоснование она получает в работах ученых, начиная с XX века. Но до сих пор остается недостаточно разработанным. О «расплывчатости» и «неопределенности» категории «художественный мир» писал М.Л. Гаспаров [2], на «метафоричность» (когда с помощью этой категории обозначается «абстрактная особенность творчества того или иного автора») или же, напротив, предельную «формалистичность» ее толкования (когда «редуцированию подвергается сложная проблематика, в которую термин, по идее, как раз должен погружать исследователя») указывает В.И. Козлов [4, с. 38]. Этот исследователь называет две основные школы понимания содержания этой категории: формалистическую (основанную на «неумолимой» логике стиховедения) и альтернативную ей и основанную на теоретических разработках Б.О. Корманом, В.А. Грехневым, М.М. Бахтиным категорий «образ автора», «лирический сюжет», «диалогичность художественного слова». Так, к примеру, для М.Л. Гаспарова познать художественный мир – это, в первую очередь означает определить «частотный тезаурус языка писателя», для И.В. Фоменко и Л.П. Фоменко [8] – проследить связь между миропониманием автора и системой служебных слов в тексте, для М.С. Виноградовой – систему концептов «которые вступают друг с другом в определенные отношения, продиктованные спецификой художественного произведения» [3, с. 167]. В каждом из этих случаев, как бы ни отличались точки зрения исследователей, идет речь, как нам представляется, о выявлении определенного принципа, на основе которого упорядочиваются все элементы художественного произведения. «Художні елементи, - пише дослідниця з Польщі Катажина Роснер, - мусять бути певним чином упорядковані, схематизовані відповідно до одного принципу й мусять становити складну структуру; лише схоплення цієї структури дає реципієнтові відчуття, що він спілкується не з хаосом художніх предметів і подій, а саме з твореним світом» [7, с.179]. Итак, познать художественный мир произведения можно путем выделения в нем системы тех приемов, мотивов, образов, концептов, которые являются для него наиболее показательными. Кроме того, неотъемлемой составляющей процесса познания художественного мира произведения является выявление факторов, обусловивших включение писателем именно этих мотивов, концептов и образов. Такими факторами могут быть жанровая специфика произведения, особенности состояния литературы в ту эпоху, которая воссоздается в произведении, а также в ту эпоху, когда это произведение создавалось; наконец, авторская индивидуальность (обусловленность образов, мотивов, концептов авторским представлением об идеале, авторским выбором характера и судьбы его героя, неповторимый, индивидуальный стиль данного автора и т.д.). В нашей статье мы постараемся определить принцип, лежащий в основе категоризации М. Кузмина действительности в его романе «Приключения Эме Лебефа» на основе изучения в нем хронотопа, поскольку, как замечает Л.М. Цилевич, именно в «хронотопе реализуется диалектика статико-динамических отношений» [8, с. 14].

Определяя хронотоп как «формально-содержательную категорию литературы» [1, с. 121], М.М. Бахтин главным образом сосредоточил свое внимание на его жанровом значении. «Можно прямо сказать, - отмечал он, - что жанр и жанровые разновидности определяются именно хронотопом» [1, с. 121]. По мнению большинства исследователей (Е. Ермиловой, К. Солдатовой, Н. Богомолова, Г.Ю. Завгородней и др.), «Приключения Эме Лебефа» являются стилизацией плутовского романа. Поэтому мы сосредоточим внимание на сходстве признаков хронотопа плутовского романа и указанного произведения М. Кузмина, а также постараемся определить, в чем заключается принципиальное различие между ними.

Как правило, в классическом плутовском романе повествование строится в хронологической последовательности и ведется от лица героя, самого пикаро. В то же время, подчеркивал М.М. Бахтин, этот роман «не развертывается в биографическом времени в строгом смысле», но «изображает только исключительные, совершенно необычные моменты человеческой жизни, очень кратковременные по сравнению с долгим жизненным целым». Поэтому ученый определил это время как «авантюрное». Это, писал он, «время исключительных, необычных событий, и события эти определяются случаем и также характеризуются случайной одновременностью и случайной разновременностью» [1, с. 153]. Художественное время и художественное пространство в хронотопе, отмечает Л.М. Цилевич, развивая теорию М.М. Бахтина, не только не тождественны, но и не равнозначны: ведущая роль принадлежит времени. Этим, - пишет Л.М. Цилевич, - определяется отношение фабульного и сюжетного планов хронотопа: фабульный представлен преимущественно пространством, сюжетный – преимущественно временем» [8, с. 14]. Так и в романе М. Кузмина, фабульный план представлен перемещениями героя в пространстве. В каждой новой части произведения Эме Лебеф пребывает в новой для него стране. После того, как он, не желая расставаться со своей любовницей (содержание первой части), покинул дом, начались его странствия. Во второй части герой пребывает в Париже сначала под маской слуги, а потом и в самом деле становится слугой. В третьей части он со своим господином, вынужденным бежать из дома, находится в Италии, где играет роль одного из «любезных кузенов ложной кухни» Паски, потом оказывается в Венеции. И, наконец, в заключительной четвертой части предстает перед читателем в Германии в качестве астролога при дворе герцога Эрнеста Иоганна. Что же касается сюжетного плана, то его суть состоит в раскрытии того, как складываются отношения героя с миром. И здесь мы обращаем внимание на нечто новое по сравнению с классическим плутовским романом. Конфликт с миром героя романа М. Кузмина обусловлен не социальным неравенством, которое пикаро традиционно пытается

преодолеть с помощью различного рода уловок, а совершенно неожиданной для этого жанра неудовлетворенностью Эме Лебефа пустотой жизни. Он легко меняет свое спокойное, но скучное существование на бедное, но представляющее больше возможностей для приключений, непредвиденных встреч. И эти моменты выбора, который делает герой, и являются ударными точками в повествовании, им уделяется основное внимание.

В результате сопоставления романа М. Кузмина «Приключения Эме Лебефа» с плутовским романом с точки зрения особенностей хронотопа в них становится очевидным то, что В.И. Чулков обозначил как «определяющее» развитие «хронотопа человека», становящегося одной из форм художественного освоения новых граней действительности. «Хронотоп мира», отметил исследователь, при этом оказывается «тем фоном, на котором формируется и от которого отталкивается нарождающееся новое знание автора о мире и человеке» [11, с. 58]. Подобная трансформация, по мнению этого автора, является одним из свойств переходных эпох. Категория «переходность» имеет самое непосредственное отношение к «Приключениям Эме Лебефа». С одной стороны, плутовской роман явился, по словам Е.М. Мелетинского, почвой, на которой «весьма отчетливо проявился кризис ренессансного гуманизма и переход от Ренессанса к барокко» [6, с. 226]. С другой стороны, эпоха создания М. Кузминым романа тоже является переходной по своей сути. Традиционный плутовской роман, как это свойственно литературе переходной эпохи от Ренессанса к барокко, представляет человека как игрушку в руках судьбы, которая то возвеличивает его неожиданно для него самого, то вновь подвергает падению, убеждающему его в ничтожестве отдельного «я», неведомо для чего пришедшего в этот жестокий и преступный мир. Что же касается Эме Лебефа, то, в конечном итоге, он сам оказывается творцом собственной судьбы, берет инициативу в свои руки. Его передвижения в пространстве, наконец, обретают смысл. Если мир и сохраняет признаки статичности (меняются только страны, в которых оказывается герой, но не образ жизни их обитателей, которые везде одинаковы и подчиняются одним и тем же устремлениям), то образ героя в романе М. Кузмина, черпающего «идеалы и силы» «в собственной внутренней субъективности, пришедшей» в «серьезное столкновение с объективными силами бытия» [5], приобретает черты динамичности. Это и является, на наш взгляд, тем принципом, который определяет своеобразие художественного мира романа.

Литература:

1. Бахтин М.М. Формы времени и хронотопа в романе. *Очерки по исторической поэтике* / М.М. Бахтин // Бахтин М.М. Литературно-критические статьи / Сост. С.Г. Бочаров и В.В. Кожин. – М.: Художественная литература, 1986. – С. 121 – 290.
2. Гаспаров М.Л. Художественный мир М. Кузмина: тезаурус формальный и тезаурус функциональный / Михаил Леонович Гаспаров // Избранные труды: В 3 т. – М.: Языки русской культуры, 1997. – Т. 2: О стихах. – С. 416-433.
3. Виноградова М.С. Концепт как средство описания художественного мира литературного произведения / М.С. Виноградова // Вестник ТвГУ. Серия Филология. – 2007. - № 7. – Выпуск «Лингвистика и межкультурная коммуникация». – С. 165 – 169.
4. Козлов В.И. Историчность категории художественного мира / В.И. Козлов // Известия Южного федерального университета. Филологические науки. – 2008. - № 3. – С. 38 – 53.
5. Косиков Г. К теории романа: роман средневековый и роман Нового времени / Г.К. Косиков // Проблемы жанра в литературе средневековья / Литература Средних веков, Ренессанса и Барокко, вып. 1. – М.: Наследие, 1994. – С.45 – 87. Режим доступа к электронному варианту: http://www.philol.msu.ru/forlit/Pages/Biblioteka_Kosikov_Roman.htm
6. Мелетинский Е.М. Введение в историческую поэтику эпоса и романа / Е.М. Мелетинский. – М.: Наука, 1986. – 320 с.
7. Роснер К. Художній світ і познавальна функція літературного твору / Катажина Роснер // Теорія літератури в Польщі. Антологія текстів. Друга половина XX – початок XXI ст / Упоряд. Богуслава Бакули; За заг. ред. Володимира Моренця; Пер. з польск. Сергія Яковенка. – К.: Видавничий дім «Кієво-Могілянська академія», 2008. - С.172 -197.
8. Фоменко И.В. Художественный мир и мир, в котором живет автор / И.В. Фоменко, Л.П. Фоменко // Литературный текст: проблемы и методы исследования. IV. – Тверь: Твер. гос. ун-т, 1998. – С. 3 – 9.
9. Цилевич Л.М. Сюжетообразующая функция хронотопа / Л.М. Цилевич // Пространство и время в литературе и искусстве. Теоретические проблемы. Классическая литература. Методические материалы по теории литературы. – Даугавпилс: Даугавпилский пед. ин-т им. Я.Э. Калнберзина, 1987. – С. 13 – 15.
10. Черноиваненко Е.М. Литературный процесс в историко-культурном контексте. Развитие и смена типов литературы и художественно-литературного сознания в русской словесности XI – XX веков / Е.М. Черноиваненко. – Одесса: Маяк, 1997. – 712 с.
11. Чулков В.И. Пространственно-временные отношения в переходных художественных системах / В.И. Чулков // Пространство и время в литературе и искусстве. Теоретические проблемы. Классическая литература. Методические материалы по теории литературы. – Даугавпилс: Даугавпилский пед. ин-т им. Я.Э. Калнберзина, 1987. – С.57 – 58.

Лайло Элмурадова, Дилфуза Холмурадова
(Карши, Узбекистан)

ИСПОЛЬЗОВАНИЯ НОВЫХ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ ПРИ ИЗЛОЖЕНИЕ МАТЕРИАЛА В УЧЕБНОМ ПРОЦЕССЕ

Активизация деятельности студентов является важным условием совершенствования системы занятий, поднятия на новый качественный уровень знаний обучаемых. Развитие интеллектуальной самостоятельности, независимости мышления возможны при использовании эффективных форм, методов и технологий обучения.

Изложение учебного материала с использованием новых педагогических технологий, достижений в образовании (электронных версий, мультимедий с показами виртуальных стендов) на лекционных, практических занятиях и лабораторных работах - залог эффективности обучения и достижения развивающих и воспитательных задач учебного процесса. Развитие мыслительных способностей обучаемых требует не столько деятельности по образцу, сколько самостоятельной мыслительной деятельности поискового характера, которая должна быть управляемой и внешне и внутренне. Управляемой же эта деятельность может быть только при условии организации учебного процесса на основе принципов традиционной дидактики и на базе современных достижений психологии, логики и кибернетики (информационные, компьютерные и педагогические технологии), т.е. на основе тех знаний, которые прежде человечество не имело. Такой методической системой организации самостоятельной учебно-познавательной деятельности учащегося и системой управления, является проблемное обучение.

Используя богатый опыт, отдельные положения современной педагогики, а также достижения высшего и среднего профессионально-технического образования ряда европейских стран, в частности ФРГ, результаты обучения можно поднять на качественно новый уровень.

С древности игра использовалась как средство обучения детей. Однако, для современного образования остается представление об учении как о тяжёлом, обязательном труде. Он не должен быть развлекательным, поэтому играть следует на досуге, в свободное от учёбы время. В то же время, изменения, происходящие в последние десятилетия, связанные с нарастанием потока информации, расширением диалога культур, требуют соответствующих знаний и приобретения умений ориентироваться в нарастающем объёме информации. Появляется потребность в педагогических технологиях, обучающих умению не только воспринимать и запоминать информацию, но и способности творчески ее перерабатывать, видеть проблемы и решать их.

Известно, что интерес к учебной деятельности у детей резко возрастает, если они включены в игровую ситуацию. В игре ребенок действует не по принуждению, а по внутреннему побуждению. Цель игры – помочь, серьезный, напряженный труд сделать занимательным и интересным для учащихся.

На уроках русского языка, как правило, применяются дидактические игры. Особенности их использования состоят в том, что игру вводят в определенную часть урока в соответствии с его задачами. В учебную деятельность вводится элемент состязания, а успешность выполнения задания связывается с игровым результатом.

Игры – упражнения развивают память детей, внимание, сообразительность, их общий кругозор.

В практике работы школы иногда смешивают дидактическую игру и упражнение. По всей вероятности, это происходит из-за общности учебных задач, которые решаются данными методами. При этом упускается из виду тот факт, что дидактическая игра кроме познавательных задач имеет собственно игровые задачи, через реализацию которых и достигается основная цель обучения. Так, в игре «Домино» игровой задачей будет правильная постановка фишек, образующих целое слово; в игре «Часы» — установка часовой и минутной стрелок на слоговых структурах, также образующих слово. Учебной задачей в обеих играх является закрепление представлений о слоговой структуре слов, навыка узнавания слогов «в лицо».

Исходя из игровой задачи, школьники осуществляют игровые действия, которые как бы маскируют сложную мыслительную деятельность, делают ее более интересной. Так, называя предмет, изображенный на картинке, дети вслушиваются в звучание слова, определяют наличие или отсутствие в нем изучаемого звука, затем помещают картинку в домик того или иного цвета.

Мыслительные операции, которые осуществляются умственно отсталыми учениками, должны быть правильно дозированы. В противном случае игра становится для детей либо утомительной, либо вообще недоступной. Вот почему, отработывая игровые правила, необходимо ограничивать их количество двумя-тремя условиями.

Игра – это вид деятельности в условиях ситуаций, направленных на воссоздание и усвоение общественного опыта, в котором складывается и совершенствуется самоуправление поведением.

Как утверждал Й. Хейзинг: «Человеческая культура возникла и разворачивается в игре, как игра». Актуальность игры в учебном познании в настоящее время повышается, с одной стороны, в связи с доступностью различных источников познания, нарастанием объёма разнообразной информации, поставляемой телевидением, видео, Интернетом, а также, во-вторых, все более масштабным использованием средствами массовой информации игровых технологий.

Каждая недельная телевизионная программа предлагает самые разнообразные игры. Таким образом, школьник непроизвольно втягивается в игровое действие, пассивно поглощая предлагаемую информацию.

Важной задачей образования становится развитие у учащихся интереса к самостоятельному отбору информации и её активному использованию. Это достижимо при участии в дидактических играх, дающих возможность на практике проявить свои способности, продемонстрировать знания и умения.

Педагогическая игра, в отличие от игр вообще, обладает существенными признаками – четко поставленной **целью** обучения и соответствующим ей педагогическим **результатом**, который может быть обоснован и представлен в чистом виде.

Игровые технологии обладают потенциалом преодоления односторонности интеллектуального развития, использования современной школой только вербальных средств коммуникации, рациональных методов обучения.

Переход на разновозрастное обучение, потребовал поиска таких педагогических технологий, которые были бы направлены на общение, взаимопомощь, принятие совместных решений.

Применение в учебном познании игровых технологий стимулирует развитие всех сфер личности учащихся – мотивационной, интеллектуальной, эмоционально-волевой, коммуникативной, деятельностной, морально-нравственной. Решение этой задачи реально при использовании игровых технологий в обучении и воспитании.

Одним из приоритетов современной системы образования становится достижение нового образовательного результата – **формирование ключевых компетентностей учащихся**:

Компетентность – применение полученных знаний на практике

- Способность (умение) мобилизовать в данной ситуации полученные знания и опыт;
- Способность эффективно действовать за пределами ситуаций, тем, изучаемых в учебном процессе;
- Умение действовать самостоятельно, нести личную ответственность, занимать рефлексивную позицию.

Игра, как бы сжимая время, сближает время, сближает события, далеко разнесенные в практике, и тем самым отчетливо демонстрирует участникам возможности долгосрочных стратегий и их влияния на эффективность деятельности. Кроме того, игра обеспечивает максимальное эмоциональное вовлечение участников в события, допуская возможность вернуть ход и попробовать другую стратегию, создает оптимальные условия для развития предусмотрительности, гибкости мышления и целеустремленности. Она приучает к коллективным действиям, принятию как самостоятельных, так и скоординированных решений, повышает способность руководить и подчиняться, стимулирует практические навыки, развивает воображение и интуицию.

Игровая форма занятий создается на уроках при помощи игровых приемов и ситуаций, которые выступают как средство побуждения, стимулирования учащихся к учебной деятельности.

Реализация игровых приемов и ситуаций при урочной деятельности осуществляется за счет:

- дидактическая цель ставится в виде **игровой задачи**;
- учебная деятельность подчиняется **правилам игры**;
- учебный материал используется в качестве **средства**;
- дидактическая задача переводится в игровую за счет **элемента соревнования**;
- успешное выполнение заданий связывается с **игровым результатом**.

Однако, систематическое и целенаправленное использование игровых методов может дать определенные результаты, как в изменении основных качеств личности, так и в результативности учебной деятельности.

При проблемном обучении необходимо руководствоваться установившимися в педагогике положениями, а именно:

- изложение теоретического задания с созданием проблемной ситуации, при разрешении которой студент постигает подлежащие усвоению новые знания или действия;
 - задание основывается на знаниях и возможностях, которыми владеет студент (обучающийся);
 - задание должно соответствовать интеллектуальным способностям студентов;
 - проблемное задание предшествует объяснению подлежащего усвоению учебного материала;
 - процесс решения проблемных ситуаций должен происходить под руководством преподавателя, делающего поправки, уточнения, помогающего наводящими вопросами разрешению задач и изложению выводов студентом;
 - постановка проблемной задачи может быть осуществлена в форме вопроса или задания для формулирования вывода и объяснения понятия;
 - при создании проблемных ситуаций следует расчленять сложные задания на более мелкие, частные проблемные задания, выделяя в каждом неизвестный элемент (принцип действия, условия выполнения и т.п.);
 - к изложению проблемных ситуаций необходимо подходить дифференцированно, т.е. сначала предлагается проблемная ситуация с целью создания у студентов мотива деятельности.
- Последующие конкретные проблемные ситуации служат раскрытию основного проблемного задания.

Литература:

1. Азизходжаева Н.Н. Педагогические технологии и педагогическое мастерство. – Т.: 2003- 258 с.
2. Фарберман Б.Л, Мусина Р.Г, Джумабаева Ф.А. Современные методы преподавания в вузах. – Т.: 2001- 156 с.

Лайло Элмурадова, Нилуфар Курбанова
(Карши, Узбекистан)

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ НЕВЕРБАЛЬНОГО РЕЧЕВОГО ЭТИКЕТА

Помимо интонации, устную речь отличает от письменной использование паралингвистических знаков – жестов и мимики. С точки зрения речевого этикета различаются следующие паралингвистические знаки:

- а) не несущие специфической этикетной нагрузки (дублирующие или заменяющие собой сегменты речи – указующие, выражающие согласие и отрицание, эмоции и пр.);
- б) требуемые этикетными правилами (поклоны, рукопожатия и пр.);
- в) имеющие инвективное, оскорбительное значение.

При этом регламентация жестыкуляции и мимики охватывает не только две последние категории знаков, но и знаки не этикетного характера – вплоть до чисто информативных; ср., например, этикетный запрет показывать на предмет речи пальцем.

Кроме того, требования речевого этикета могут распространяться на паралингвистический уровень общения в целом. Например, в русском речевом этикете предписывается воздерживаться от слишком оживленной мимики и жестыкуляции, а также от жестов и мимических движений, имитирующих элементарные физиологические реакции.

При этом существенно, что одни и те же жесты и мимические движения могут иметь разное значение в разных языковых культурах. Это ставит перед методистами и преподавателями иностранных языков актуальную задачу описания особенностей жестыкуляции и мимики в изучаемой языковой культуре. Предпринимаются также попытки создания словарей жестов, мимики и поз. Различия в этикетном значении жестыкуляции и мимики изучаются в широком контексте исследования систем жестовой и мимической коммуникации

Невозможно назвать языковую культуру, в которой не были бы представлены этикетные требования к речевой деятельности. Истоки речевого этикета лежат в древнейшем периоде истории языка. В архаическом социуме речевой этикет (как и этикет в целом) имеет ритуальную подоплеку. Слову придается особое значение, связанное с магическими и обрядовыми представлениями, взаимоотношениями человека и космических сил. Поэтому речевая деятельность человека, с точки зрения членов архаического социума, может оказывать непосредственное воздействие на людей, животных и окружающий мир; регламентация же этой деятельности связана, прежде всего, со стремлением вызвать те или иные события (или, напротив, избежать их). Реликты этого состояния сохраняются в различных единицах речевого этикета; например, многие устойчивые формулы представляют собой ритуальные пожелания, некогда воспринимавшиеся как действенные: *Здравствуйте* (также *Будьте здоровы*); *Спасибо* (от *Спаси Бог*). Аналогичным образом многие запреты на употребление слов и конструкций, которые в современном языке рассматриваются как бранные, восходят к архаическим запретам – табу.

На древнейшие представления о действенности слова накладываются более поздние пласты, связанные с различными этапами в эволюции общества и его структуры, с религиозными верованиями и т.д. Особо следует отметить достаточно сложную систему речевого этикета в иерархических социумах, где правила речевого общения вписываются в семиотику общественной иерархии. Примером может служить двор абсолютного монарха (средневековый Восток, Европа на рубеже Нового времени). В подобных социумах этикетные нормы становились предметом обучения и кодификации и играли двоякую роль: позволяли говорящему выразить уважение к собеседнику и одновременно подчеркнуть изысканность своего собственного воспитания. Хорошо известна роль в формировании новой, европеизированной элиты, которую сыграли в Петровскую эпоху и последующие десятилетия пособия по этикету, в том числе и речевому: *Юности честное зерцало*, *Приклады, каково пишут комплементы разные*.

В речевом этикете практически всех народов можно выделить общие черты; так, практически у всех народов существуют устойчивые формулы приветствия и прощания, формы уважительного обращения к старшим и пр. Однако реализуются эти черты в каждой культуре по-своему. Как правило, наиболее развернутая система требований существует в традиционных культурах. При этом с известной долей условности можно сказать, что осмысление речевого этикета его носителями проходит как бы несколько стадий. Для замкнутой традиционной культуры характерна абсолютизация этикетных требований к поведению вообще и к речевому поведению в частности. Носитель другого речевого этикета воспринимается здесь как плохо воспитанный или безнравственный человек либо как оскорбитель. В более открытых внешним контактам социумах обычно более развито представление о различии речевого

этикета у різних народів, а навички подражання чужому речевому поведінню можуть бути навіть предметом гордості члена соціума.

В сучасній, особливо міській культурі, культурі індустріального і постіндустріального суспільства місце речевого етикета коренним чином переосмислюється. С однієї сторони, піддаються ерозії традиційні основи цього явища: міфологічні і релігійні віровання, уявлення про незмінну соціальну ієрархію і т.п. Речевої етикет тепер розглядається в чисті прагматичному аспекті, як засіб досягнення комунікативної цілі: привернути увагу співрозмовника, продемонструвати йому своє поваження, викликати симпатію, створити комфортний клімат для спілкування. Цим завданням підкоряються і реліквії ієрархічних уявлень; ср., наприклад, історію звертання *Господин* і відповідні йому звертання в інших мовах: елемент речевого етикета, який колись виник як знак соціального статусу адресата, внаслідок стає общенаціональною формою ввічливого звертання.

С іншої сторони, речевої етикет залишається важливою частиною національної мови і культури. Неможливо говорити про високому рівні володіння іноземною мовою, якщо це володіння не включає в себе знання правил речевого спілкування і вміння застосовувати ці правила на практиці. Особливо важливо мати уявлення про розходження в національних речевих етикетах. Наприклад, в кожній мові існує своя, сформована століттями система звертання. При буквальній перекладі зміст цих звертання під час спотворюється; так, англійське *Dear* використовується в офіційних звертаннях, тоді як відповідне йому російське *Дорогой* використовується, як правило, в менш формальних ситуаціях. Або інший приклад – в багатьох мовах Заходу на питання *Как дела?* слід відповісти: *Хорошо*. Відповідь *Плохо* або *Не очень* вважається неприличним: співрозмовнику не слід нав'язувати свої проблеми. В Росії на той же питання прийнято відповідати нейтрально, скоріше з негативним відтінком: *Ничего*; *Помаленьку*. Розбіжності в речевих етикетах і взагалі в системах правил речевого поведіння відносяться до компетенції особливої дисципліни – лінгвостранознавства.

Література:

1. Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Мова і культура: Лінгвостранознавство в викладанні російської мови як іноземної. М., 1983.
2. Формановська Н.И. Російський речевої етикет: лінгвістичний і методичний аспекти. М., 1987.
3. Байбурин А.К., Топорков А.Л. У історії етикета: Етнографічні описи. Л.

Юлдашев М.М., Хасанов А.А.
(Самарканд, Узбекистан)

ПРЕПОЗИЦИОННО-ОБЪЕКТНЫЕ ИЗЪЯСНИТЕЛЬНЫЕ КОНСТРУКЦИИ С ДВОЙНОЙ СИНТАКСИЧЕСКОЙ СВЯЗЬЮ

Одним из наиболее существенных структурно-семантических признаков изъяснительных конструкций, распределяющихся в соответствии с ним на основные типы, является функциональное назначение зависимой синтагмы. Самым общим функциональным критерием служит возможность применения зависимой синтагмы в качестве обусловленного структурно-грамматического члена главной синтагмы или свободного ее распространителя. В зависимости от этого следует различать изъяснительные конструкции (в дальнейшем ИК) нерасчлененного и расчлененного типов, при этом ИК нерасчлененного типа существуют в двух структурных разновидностях.

Основной и наиболее массовой тип изъяснительных конструкций нерасчлененного типа характеризуется тем, что зависимая часть обусловлена лексическими и грамматическими свойствами изъяснительного предиката и занимает при нем позицию необходимого члена-субъектного или объектного актанта. Эту разновидность ИК будем называть собственно-изъяснительной конструкцией. Собственно-изъяснительные конструкции в отличие от других общих структурно-функциональных типов обладают гибкой позиционной структурой своих частей. Мы условно обозначаем как тип I- построения с препозицией изъясняющей части, как тип II- построения с постпозицией изъясняющей части по отношению к изъясняемой.

Анализируя препозиционно-объектные ИК нами выявлены ИК с двойным синтаксическим соединением (с двумя узлами связи), когда помимо предиката еще и субъект зависимой части получает формальное прикрепление к подчиняющей синтагме путем включения в нее на правах ее члена, т.е. на правах актанта ее предиката. Например:

Бир йилдан кейин кампирни касал деб эшитдим (Г. Гулом).

"Год спустя я узнал, что старушка больна" (букв.: ...про старушку больна мол я услышал).

Сизни касал деб эшитиб, бир кучоқ гул кўтариб келдим (К. Яшин). - Услышав, что Вы больны (букв.: про Вас - болен, мол, услышав), я пришла, захватив букет цветов.

Хоразм тупроғига қадам қўйган йили юз берган бу ажойиб ҳодисани у бошқалар каби ёмонлик эмас, яхшилик аломати деб билар эди. (М. Осим). - Это удивительное событие, случившееся в тот год, когда он вернулся на землю Хорезма, он воспринимал не как остальные, как дурной «знак» но как добрый знак.

Лекин уни бола деб ўрганган тоғалар буни кўп ҳам пайқашмасди, хафалигини кўришса ҳам, буни ота хасталигидан деб биларди (А. Мухтор). "Однако дяди, привыкшие считать его ребенком, все это не очень-то замечали, а если и видели его печальным, полагали, что это – из-за болезни отца" (букв.: про это из-за болезни отца, мол полагали).

Рассмотрим механизм образования подобных конструкций. Отметим, что в последнем из приведенных примеров слово, **деб** употреблено дважды, но совершенно различно. В первом случае - как полнозначный глагол в значении "считать кого кем"; присоединение к управляющему этим словом глаголу «ўрганмоқ» в форме причастия на **-ган** могло бы произойти и в форме глагольного имени с более точным выражением подчинения в форме падежа: «уни бола деганини ўрганган..», однако по стилистическим соображениям одна из двух форм на **-ган** заменена иной грамматической формой. Во втором случае «деб» используется в служебном значении для придания изъясняющей части дополнительного значения причинного характера совместно с формой исходного падежа.

Обратимся к взаимоотношениям основных структурных членов. На примере первой фразы мы видим, что предикативная синтагма «кампир касал» «старушка больна», становясь предметом мысли, сообщения и т.п., может присоединиться к изъясняемому предикату двумя способами. Во-первых, путем превращения в номинативный оборот и через морфологическую передачу объектной функции в зависимом глагольном имени: «к а м п и р касал эканлигини эшитдим». Во-вторых, с сохранением предикативности способом двойного синтаксического подчинения, как в тексте Гафура Гуляма: зависимый предикат присоединяется к предикату подчиняющему аналитически с помощью лексической скрепы **деб** - это один узел подчинительной связи; субъект зависимого предиката также получает формальную приметку своей зависимости от подчиняющего предиката в виде аффикса винительного падежа - это второй узел связи частей ИК Таким образом, субъект зависимой синтагмы оказывается синтаксемой с двойной функциональной нагрузкой (Золотова, 1982, 67): он одновременно выполняет две роли - объекта действия, обозначенного глаголом изъяснительной семантики, и субъекта, предикатируемого признака, обозначенного прилагательным "больной".

В рассматриваемых конструкциях с двойной синтаксической связью зависимый предикат чаще всего присоединяется к опорному слову с помощью скрепы «деб», которая помимо своей структурной функции, имеет также функцию модального синтаксического оператора: она указывает, что зависимый предикат обладает планом реальной модальности. План ирреальной или предположительной модальности может быть передан различными морфолого-синтаксическими средствами, однако это приводит к опусканию скрепы:

Ўзини худди олтмиш-етмиш ёшдан ошган чолдай сеза бошлади (Ж. Шарипов) - Он начал чувствовать себя словно старик, переваливший за 60-70 лет '.

Ўзимни қил устида тургандай сезяпман (Ж. Шарипов). - Я чувствовал себя будто на волоске вишу (букв.: стою),

Рассомларни сочи елкасига тушган одамлар каби тасаввур қилар эди (Ойбек). Он представлял, что художники – вроде такие люди, у которых волосы до плеч.

Гап шундаки, мен сизни шунчаки одобли, билимли бир муллаваччадир десам, сизда ҳам бор эканку ... қалампирдан. (А. Мухтор). "Дело в том, что в то время как я думал, что вы - этакий воспитанный, образованный мулла, у вас обнаруживается ... язвительность".

В приведенных примерах модальный план зависимой синтагмы находит формальное выражение (частицы **-дай** и **-дир**, слово **каби**), чем и вызвано здесь отсутствие скрепы «деб»; в нижеприведимом примере формальных показателей модальности зависимой синтагмы нет, но отсутствует и скрепа. Это нужно понимать, что говорящий сознательно "убрал" все признаки предположительности как знаков недоверия к собеседнику, но и не поставил удостоверяющего реальность содержания показателя - скрепы «деб»:

Сизни ғазал ёзадиган отинча дейишган эди-ку (К. Яшин). "Ведь говорили же, что вы - женщина, пишущая стихи (газели)".

Рассмотренные выше ИК с двойной синтаксической связью зависимой синтагмы с подчиняющей, не столь частые в исследованном материале, являются структурами вторичными, полученными путем преобразования ИК обычного типа. Важнейшей предпосылкой такого преобразования является дупереходность глаголов изъяснительной семантики: думать, говорить, услышать, узнать, почувствовать и т.д. про кого (о ком) что. Более обычные ИК используют одну из прямообъектных валентностей - предмета или содержания (что) мысли, чувства и т.д.: "я услышал, что старушка больна".

Занятие другой прямообъектной валентности - лица как объекта мысли, чувства (про кого, о ком), приводит к семантическому ограничению содержания предметного изъяснения: субъект изъясняющей синтагмы должен быть однореферентным (тождественным) с лицом-объектом изъяснения: я услышал про старушку, что она больна.

В русском языке данная семантическая особенность ИК не может привести к ее структурной перестройке. В узбекском же языке в связи с особенностями его синтаксиса, структурная перестройка ИК может произойти, и происходит она следующим образом: исходная полная структура ...кампирни у - касал деб эшитдим преобразуется в редуцированную ... кампирни касал деб эшитдим. Оказавшиеся рядом по законам порядка слов в узбекском предложении денотативно тождественные слова ... кампирни у.,, представляют собой тавтологию: субъект зависимой синтагмы у "она" элиминируется, поскольку предикат

может обойтись без местоименного субъекта, С другой стороны, нельзя сказать, что просто сократилась зависимая синтагма, а слово кампирни "старушку" (вин.пад.) как относилось, так относится только к изъяснительному предикату. Нет, в подобном узбекском предложении у этого слова возникает вторичная -субъектная связь с "чужим" предикатом, поскольку фактически этот предизируемый признак относится к предмету (лицу), выраженному именно данным словом. Данное слово становится синтаксемой с двойной функциональной нагрузкой; ИК же в целом становится конструкцией с двойной синтаксической связью зависимой и подчиняющей синтагм: как по линии зависимого предиката, так и, теперь, по линии зависимого субъекта.

Если рассмотреть теперь приведенные типы ИК с двойной синтаксической связью с точки зрения способа связи, то окажется, что данные ИК одновременно сочетают и аналитический, и синтетический способы связи. Действительно, первый объект двупереходного глагола, отвечающий на вопрос *кимни?* "о ком?", "про кого?" связан с изъяснительным глаголом формой винительного падежа, т.е. синтетически. Однако второй объект, отвечающий на вопрос *нима?* "что?", соотнесен с управляющим глаголом не формой падежа, а позиционным соположением, в дополнение к которому либо выступает скрепа «деб», либо применяется "морфологическая ориентированность" формы зависимого предиката.

Література:

1. Золотова Г.А. Коммуникативные аспекты русского синтаксиса, М., 1982.
2. Иванов С.Н. К проблеме придаточных предложений в тюркских языках. (Изъяснительные причастные конструкции в узбекском языке и вопрос о трансформах. В кн.; Тюркологический сборник, М., 1981.
3. Юлдашев М.М. Перифразы изъяснительных конструкций. Materials of the scientific workshop. Samarkand-Shanghai. 2015.
4. Асқад Мухтор. Опа сингиллар. Тошкент, 1980
5. Ғофур Ғулом. Ёдгор. Повестлар ва ҳикоялар. Тошкент. 1980.
6. Комил Яшин. Танланган асарлар. Тошкент 1970.
7. Миркарим Осим. Аждодларимиз фожиаси. Тошкент, 1983.

Юлдашев М.М., Тагаева С.У.
(Самарканд, Узбекистан)

ПРЕПОЗИЦИОННО-СУБЪЕКТНЫЕ ИЗЪЯСНИТЕЛЬНЫЕ КОНСТРУКЦИИ

Субъектная, как и объектная, позиция зависимой части вызывается сочетаемостными способностями ряда предикатов - их одновалентностью. Единственную - субъектную - позицию таких предикатов и занимает изъясняющая часть изъяснительных конструкций (в дальнейшем ИК). К числу одновалентных относятся предикаты, различные как в семантическом, так и в грамматическом плане, а именно с точки зрения исходности (ядерности) вторичности своих структур. Поэтому несмотря на внешнюю структурную тождественность можно выделить несколько типов конструкций.

а) Конструкции с предикатами оценочно-характеризующими и модальными. Примеры:

Мен билан чақалоқ бу тарафда қолиб икки киши жанжаллашиб ҳам кетди» Биттаси: "Ёш боланииг йиғлагани яхши. кўзи қора бўлада", - деса, иккинчиси: "Йўқ, йиғлагани яхши, кўп йиғласа, кўзига оқ тушади", - дейди. (Ғ. Ғулом). "Меня с ребенком на время оставили в покое (букв.: оставили в стороне), а каких –то двое стали спорить между собой. Один говорит: "Когда маленький плачет - хорошо: глаза будут черные", другой же говорит: «Нет хорошо, когда не плачет, если будет много плакать, бельмо на глазу выскочит».

Яхши биласизки, оила эскича бўлганидан кейин, қиз ажратиб олиш жуда катта иснод. (Ғ. Ғулом). Вы хорошо знаете, что раз семья живет по-старому, развод девушка - страшный позор.

Улар ҳосилнинг гулини олишнигина билганлар, холос (К. Яшин), "Все. что они знали, это - отобрать лучшую часть урояя"

Ивисак ҳам майли, денг, ёғаверсин. (О. Хусанов). - Скажи: даже бы мы промокли-(и то) ничего, лишь бы дождь шел.

Ўлиб қолмаса яхши эди (Ғ. Ғулом). "Хорошо бы, не умерла".

Ишқилиб, талоқ паттани кўлимга олиб берсангиз бас (Ғ. Ғулом). "Во всяком случае, главное, чтобы вы отдали мне свидетельство о разводе".

. . . у билан яхшилаб гаплашай, йўлга кирса яхши. бўлмаса қа- малгани мақбул (Ж. Шарипов). - поговорю-ка я с ним хорошенько, - (думал он) - если исправится - хорошо, нет (пусть) лучше посадят.

Переходя к анализу примеров, следует остановиться на вопросе о характере связи между одновалентными предикатами и зависимыми синтагмами в субъектной позиции.

Современная синтаксическая теория связь главных членов предложения между собой не считает согласованием, поскольку это вид подчинительной связи слов, а рассматривает ее а) как формальное уподобление или грамматическую координацию форм подлежащего и сказуемого, внешне сходную с согласованием (Грамматика-1970,548) , б) как неуподобленное соположение (там же, 634-635). Исходя из

сопоставительного анализа нашего материала с материалом, рассмотренным в указанном авторитетном труде, мы приходим к выводу, что связь между изъяснительными одновалентными предикатами и зависимыми синтагмами, занимающими субъектную позицию, следует квалифицировать в одних случаях как неподобленное соположение, а в других – как грамматическую координацию. И в обоих случаях эта связь должна считаться аналитической.

Если субъектную позицию занимает зависимый предикат в форме глагольного имени, как в первом и втором примерах, то наличие именительного падежа здесь можно рассматривать как признак грамматической координации. В случае глагольных форм в такой позиции связь должна быть признана неподобленной: то или иное лицо и число зависимого предиката, время, модальность на **-са** (ирреальная- 4-й и 5-й примеры, желательная- 6-й пример, условная -7-й пример) вызваны только задачами выражения смысла и никаким образом не подстраиваются под предикат.

б) Пассивные трансформации предикатов-переходных глаголов.

Препозиционно-субъектные ИК данного типа представляют собой пассивную трансформацию таких переходных глаголов (из семантических групп восприятия, информации, знания и мысли. см М. Юлдашев), которые в активном залоге распространяется изъясняющей частью, занимающей позицию объекта.

Бу маккорона ишда фақат полиция эмас, генерал Тохер ва Мухаммад Довуднинг қўли борлиги сезила бошлади (Мирмухсин). – *Почувствовалось*, что в этом хитроумном деле есть не только рука полиции, но и генерала Тахера и самого Мухаммада Дауда.

Ҳали қирққа чиқмаган бўлса-да, чакка сочлари оқара бошлаган қаҳрамон қуюқ қошларини чимириб ... Тахшоднинг оғзига тикилиб ўтирар, ташқаридан отларнинг депсиниши, узоқлардан айғирларнинг кишнаши *эшитиларди* (М.Осим). –Хотя ему нет сорока начавший рано сесть герой сидит, нахмутив свои густые брови, и неотрывно смотрит на Тахшода, снаружи *доносится* биркание лошадей и далекое ржание жеребцов.

Ҳар куни унинг тушига чақалоғи кирарди. У улғайиб, отаси билан гаплашадиган бўлиб қолгандай *кўринарди* (Мирмухсин). –Каждый день ей снился ее малыш. Снилось (букв.: виделось), будто он вырос и уже разговаривает с отцом.

Исходная модель для первых двух фраз в действительном залоге с подлежащим, выражающим конкретное лицо, имела бы зависимый предикат в форме глагольного имени в внятельном падеже: «Кимдир ... борлигини сеза бошлади. Некто почувствовал, что... есть...».

«Улар ...отларнинг депсинишини ва узоқлардан айғирларнинг кишнашини эшитдилар. Они слышали, как брыкают лошади и в далеке ржут жеребцы». Данное обстоятельство – аргумент в пользу понимания связи субъекта в именительном падеже с предикатом как грамматически координированной. Для последнего примера связь между частями ИК должна быть признана соположением, т.к. в непассивной конструкции показатель уподобительности **-дай**, придающий зависимой части значение ирреальности, остался бы, «мешая» получению приметы подчиненности – афф. внятельного падежа: «У ҳар куни чақалоғини улғайиб, отаси билан гаплашадиган бўлиб қолгандай тушда кўрарди.

в) Конструкции на основе предикатов с косвено-личной субъектностью.

Особую разновидность одновалентных препозиционно-субъектных ИК составляют конструкции, предикаты которых в силу своей номинативной специфики выражают субъект в косвенном падеже, а объект, в том числе воспринимаемую ситуацию, передаваемую предикативной синтагмой, - в именительном. Благодаря этому изъясняющая синтагма формально занимают позицию субъекта при подобных предикатах, хотя фактически, в силу своей семантической сущности она является объектом восприятия или мысли:

У молининг бошқа бозорларда икки-уч баробар ортиқ баҳода сотилиши етти ухлаб *тушига ҳам кирмайди* (К. Яшин). –Хоть неделю спи –во сне не приснятся, что его собственный товар на других рынках перепродается по цене в два-три раза дороже.

Хурсандчилик ва шароб худосига мадхия ўқийдилар, ўшал худоларнинг оти алланима эди, эсимдан чиқибдур (М. Осим). –Они восхваляют бога радости и вина, я забыл, как было имя этого бога.

Ўзим ҳам ҳайронман, бундай бўлади, деб *хаёлимга ҳам галмаганди* (Диалектная форма в речи персонажа) (Ж. Шарипов). –Мне и в голову не приходило, что как получится, сам удивляюсь.

Характерными грамматическими признаками данного типа конструкций является постановка зависимого предиката в форму глагольного имени и, как следствие, грамматически координированная связь с главным предикатом (первый пример). Однако в разговорной речи встречаются случаи и финитно-глагольного оформления предиката с присоединением к главной части: асиндетический (бессоюзный)(второй пример), скрепой **деб** (третий пример); в последнем случае, кстати, выявляется языковое ощущение семантической объектности изъясняющей части ИК.

г) Конструкции с предикатами, выражающими неопределенный характер источника информации, Предикаты данного грамматического типа близки семантически предикатам пассивной трансформации (пункт б), но в отличие от них не является грамматически производными, Поэтому рассматриваемые конструкции необходимо признать ядерными, как и для пункта а. Данные предикаты являются либо сложно-составными глаголами с бўлмоқ, либо наречиями состояния «известно», «ясно» и т.д. со связкой или без связки **эмоқ**. В этом случае зависимая часть присоединяется чаще постпозиционно.

Мақор Тохер ҳам бу ишда «Наполеонча» дан фойдаланаётгани аниқ бўлиб қолди (Мирмухсин). –

Стало известно, что хитрец Тохер и в этом деле использует Наполеончика.

Литература:

1. Грамматика современного русского литературного языка. М., 1970 (Грамматика-1970)
2. Иванов С.Н. К проблеме придаточных предложений в тюркских языках. (Изыскательские причастные конструкции в узбекском языке и вопрос о трансформах. В кн.: Тюркологический сборник, М., 1981.
3. Юлдашев М.М. Предикаты с семантикой восприятия. Научная перспектива (Научно-аналитический журнал. Россия г. Уфа, 2014
4. Юлдашев М.М. Предикаты оценочно-характеризующей семантики. Materials of the scientific workshop. Samarkand-Shanghai. 2015.
5. Ғофур Ғулом. Ёдгор. Повестлар ва хикоялар. Тошкент. 1980.
6. Комил Яшин. Танланган асарлар. Тошкент 1970.
7. Миркарим Осим. Аждодларимиз фожиаси. Тошкент, 1983.

Валентина Юносова, Євгенія Галіуліна
(Бердянськ, Україна)

СЕМАНТИКА Й ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЛЕКСИЧНИХ ДІАЛЕКТИЗМІВ У ТВОРАХ МАРІЇ МАТІОС

Кожна мова має в своєму складі багато місцевих, територіальних діалектів і говірок, які служать засобом спілкування. Вони є одним із різновидів, однією з форм вияву національної мови; разом із літературною мовою в її писемній і усній формі вони складають те єдине ціле, що звичайно звучить загальнонародною національною мовою [1, с. 3]. Виникнувши на основі народної мови, літературна мова весь час збагачується джерелами народних говорів і великою мірою відображає їх. Особливо виразно народні говори просвічуються крізь мову художньої літератури. Тому дослідження семантики та стилістичних функцій діалектизмів у художньому стилі літературної мови є актуальним.

Процес взаємодії літературної мови і територіальних діалектів є складним і тривалим, його досліджували такі вчені, як Ф. Жилко, С. Бевзенко, М. Жовтобрюх, Б. Кобилянський, Й. Дзендзелівський, І. Матвійс та ін. Використання діалектизмів у художніх творах розглядали С. Бевзенко, І. Бацій, Т. Бугайко, П. Гриценко, В. Грещук, В. Чабаненко, М. Богдан, Ж. Колоїз та ін. Нашу увагу привернула творчість української письменниці Марії Матіос, у якій велика стилістична й художньо-образна роль відводиться саме діалектним словам.

Мета дослідження – виявити особливості вживання лексичних діалектизмів у романі Марії Матіос «Солодка Даруся» та історично-психологічному творі «Нація».

Діалектизм – позанормативний елемент літературної мови, що має виражену діалектну віднесеність [7, с. 146]; це слово, вживання якого обмежене певною територією [5, с. 89]. Діалектні явища, що побутують в українській діалектній мові, дуже відмінні одне від одного, і залежно від того, в якому плані вони розглядаються, їх можна класифікувати по-різному.

Комплексно дослідив відмінності в діалектній лексиці С. Бевзенко, виділивши два їхні типи: 1) *протиставні (співвідносні)*, 2) *непротиставні (неспіввідносні)* [1, с. 177]. До *непротиставних (неспіввідносних)* належать слова, які відсутні в інших діалектах, через те що вони не мають відповідних предметів чи понять. Це переважно лексика, пов'язана зі специфікою економіки й побуту певного краю, його географічним положенням, із специфікою матеріальної культури. Такі діалектизми нині класифікують як *етнографізми* [7, с. 177]. *Протиставні (співвідносні)* лексичні діалектні відмінності полягають у тому, що для позначення того самого предмета чи поняття в різних діалектах уживаються різні слова або слова, утворені від того самого кореня, але з різними словотвірними афіксами, чи слова з такими особливостями їхнього фонетичного оформлення, які не впливають із фонетичних закономірностей цих говорів, тощо.

Серед протиставних лексичних діалектних відмінностей залежно від їхнього характеру науковець виділяє такі різновиди: 1) *власне лексичні*, або *словникові* діалектизми – слова, що позначають поняття, для яких у літературній мові є інші назви, пор.: *бульба, бараболя, картопа, ріпа, мандибурка* (картопля); 2) *лексико-семантичні* – це слова однієї етимології, які хоч і звучать однаково, але в різних говорах української мови виступають з різним значенням: південно-західне *гостинець* – великий битий шлях і літературне та південно-східне *гостинець* – подарунок; 3) *лексико-словотвірні* діалектизми при спільній з відповідними словами інших діалектів чи літературної мови кореневій морфемі відрізняються словотвірними афіксами або порядком компонентів складних слів: *кошар* – кошик, *дедухно* – дід, *нарушно* – зручно; 4) *лексико-фонетичні* – розрізняються в діалектах особливостями звукового складу: *зацмін* – жасмин, *опир* – упир, *за'дно* – за одно [1, с. 178-184].

В українській лінгвістиці наявні й інші спроби класифікації діалектизмів. Зокрема, П. Гриценко виокремлює акцентуаційні, фонетичні, словотвірні, граматичні, лексичні, семантичні, фразеологічні діалектизми. У складі лексичних він виділяє власне лексичні діалектизми та етнографізми [7, с. 147]. О. Пономарів, І. Ющук усі територіальні діалектизми поділяють на словникові (лексичні), етнографічні, семантичні та словотвірні [6, с. 91; 8, с. 219].

Л. Кравченко виділяє такі групи діалектних слів: 1) *фонетичні діалектизми* (відрізняються від літературних лексичних одиниць окремими звуками): олія – *голія*, тісто – *кісто*; 2) *акцентні діалектизми* (відрізняються наголосами): ходжу – *хѳджу*, пишу – *пѳшу*; 3) *граматичні діалектизми* (відрізняються певними граматичними формами): дві руки – *дві руці*, бачить – *баче*, рукою – *руков*; 4) *словотвірні діалектизми* (відрізняються способом творення, а саме іншою комбінацією афіксів з твірними основами): заспаний – *заспалий*, оспалий, шкварок – *ошкварок*; 5) *лексичні діалектизми* – відрізняються від слів літературної мови всією лексемою (і звуковою формою, і змістом) або семантикою: обличчя – *твар*, ночви – *вагани*, свиня – *чушка*. Серед лексичних діалектизмів вона виділяє власне лексичні, етнографічні та лексико-семантичні діалектизми [5, с. 90]. Саме цією класифікацією ми користувалися в ході пропонуваного дослідження.

У розглядуваних творах Марія Матіос змальовує події, що відбувалися в повоєнні роки в Західній Україні, тому в них широко представлені говори південно-західного наріччя, зокрема галицько-буковинська група, до складу якої входять наддністрянський, надсянський, покутсько-буковинський та гуцульський говори [2, с. 73]. Саме два останні переважають у творах. Уживання діалектизмів спостерігаємо на всіх мовних рівнях: фонетичному (*керниця*, *кождий*, *война*, *горівка*), лексичному (*ватра*, *неньо*, *гопасувати*, *газда*), словотвірному (*зачнеться*, *здебільша*, *бабинський*, *діточий*), граматичному (*най буде так...*; *Бо так мені ся хоче!*).

Предметом нашого дослідження є лексичні діалектизми. У творах Марії Матіос велику групу складають **власне лексичні діалектизми** – слова на позначення понять, яким у літературній мові відповідають інші лексеми. Найбільше їх серед іменників та дієслів: *Дві великі кані* (*каня* – «яструб»), *визираючи собі здобич*, *висіли над Михайловою хатою...*[4, с. 158]; *Десь у коморі є падиволос* («хвощ») ... [3, с. 19]; ... *широкі спідниці з фалдами* (*фалди* – «складки») *носили* [4, с. 117]; ... *замкнув браму і хату на колітки* (*колітка* – «замок») [4, с. 167]; *А Матронка ховала свою веремінність* («вагітність») *аж до самих злогів* (*злоги* – «пологи») [4, с. 119]; ... *щоби не йшла до тіла, аби не перепудилася* (*перепудитися* – «перелякатися»), *бо все може бути* [3, с. 234]; *Банує* (*банувати* – «сумувати, журитися») *Юр'яна за всіма* [3, с. 7]; ...*увесь день Матронка чипіла* (*чипіти* – «бути нахиленим») *в городі...*[4, с. 121]; *Аби язик по селу не пускала, як воротило, та не мольфарила* (*мольфарити* – «чаклувати») ...[4, с. 114]. Іменникові діалектизми здебільшого є конкретними назвами: осіб (*вуйко*, *неньо*, *газда*, *любаска*), тварин (*каня*, *половик*), рослин (*бараболя*, *трепета*, *падиволос*), предметів (*рупцак*, *міщулик*, *колітка*, *кріс*, *фалда*). Однак трапляються назви абстрактних понять (*веремінність*, *злоги*, *люба*, *пролюдень*). Значно рідше лексичні діалектизми виражені іншими частинами мови: *Якось так банно* («шкода, сумно»), *що таке ся творить...*[3, с. 84], *В селі наймають Михайла згуста* («часто») ... [4, с. 120]; ... *фудульна* («гордовита, зарозуміла») *Процева й добра, як хліб, Гасюкова...* [3, с. 100].

Здебільшого такі лексеми є незрозумілими читачам, які не знають цієї говірки, проте це не створює бар'єра для сприйняття твору. Марія Матіос інколи пояснює ті чи ті лексичні діалектизми через покликання з ремаркою діал., напр.: *дідорня* – «дім для людей похилого віку», *цапіна* – «інструмент для роботи з деревом», *бульбінь* – «коловорот», *карок* – «череп» тощо. Трапляється тлумачення лексичних діалектизмів безпосередньо в контексті, як-от: *Позаду мельникового обійстя... зналася в небо осика. Трепета по-тутешньому* [3, с. 40]; ...*дуже любив Іван збирати по довколишніх селах залізччя, а найбільше – цвяхи, по-тутешньому «цвики», з яких згодом робив дрімби і продавав їх...* [4, с. 60]; *Проти сонця жовтіла суха трава – псюрка, ліниво пощипувана віццями й янятами* [3, с. 73]. З цією ж метою авторка в межах того ж контексту вводить діалектизм у синонімічні відношення зі словом літературного вжитку: *Мучить Фрозину всередині нутра щось таке, ніби там розклали ватру. І пече той вогонь день відо дня* [3, с. 91]; *Бо вона татова донька. А хіба неньо не були такі закаменні, як скала...* [3, с. 18].

Власне лексичні діалектизми є одним із джерел збагачення літературної мови. Уживаючись як дублети до загальноновживаних слів, вони з часом поповнюють синонімічні ряди.

Важливу пізнавальну функцію виконують у творах авторки **етнографічні діалектизми**. Серед них переважають лексеми на позначення назв:

- одягу, взуття: *І смішного колись Абрама Машталера, який поверх лапсердака* («старовинний довгий верхній одяг польських і галицьких євреїв») *чомусь носив гуцульський кептарик* («верхній хутрянний одяг без рукавів») *із тонкої козячої шкіри, ретельно обмили...*[3, с. 47]; ... *люди вбиралися позимовому: у куфайки і старі сардаки* (*сардак* – «верхній вовняний гуцульський одяг») [4, с. 180]; *А на пролюдень маеш телячі вироб'єски* («взуття, святкові постолі з телячої шкіри») [4, с. 140];

- страв: ... *Пригощайтеся, прошу вас. Ці пиріжки називаються гументаші* [3, с. 51]; *Іла би лиш будз* («свіжий овечий сир»), *масло й бринзу* («сир з овечого молока»), *а по неділях – варила бануш* («кукурудзяний куліш на овечім салі»), *пила би калинове вино...*[3, с. 138];

- знарядь праці, музичних інструментів, предметів побуту: *Уласій має цапіну* (*цапіна* – «інструмент для роботи з деревом») *й сокиру в руках* [3, с. 28]; *Щоби ані тих труб, ані гармошки не було, нічого щоби не було, лише трембіти* (*трембіта* – «гуцульський народний духовий музичний інструмент у вигляді довгої дерев'яної труби без вентилів і клапанів»). *Увечір най Кузьма грає людям у флюяру* (*флюяра* – «басова сопілка-зубівка, майже метрової довжини, поширена на Гуцульщині») [3, с. 242];

- місцевого ландшафту: ...*Дунусь добре вичистив окоп-дикунку на кичері* (кичера – «гора, вкрита вся лісом, крім вершини»), *що лишився ще від австрійської війни...* [3, с. 73]; *Наколи Дунусь запримітив би бодай незначний рух у плаю* (плай – «плескаті гребені гір, відгалужень головних хребтів з пасовищами й скотопрогінними стежками в Карпатах; стежка в горах»), *то відразу мав загавати лисицею...* [3, с. 72].

Саме такі найменування, що відбивають народну психологію, культуру, інші аспекти буття, складають самобутність народу, відрізняють його від інших етносів. Уживані в художньому творі, вони допомагають читачеві краще зрозуміти ментальність нашого народу, його світогляд.

Лексико-семантичні діалектизми – це слова, що в місцевих говорах вживаються в іншому значенні, ніж у загальнонародній мові, пор.: *І свою господарку від хати цими ручками силували віддавати* [3, с. 238], де *господарка* – діал. «господарство», літ. «та, хто займається господарством, веде господарство»; *Але мовчазного білого діда з осиковим буком під стіною охочі до балачок зрідка таки зачіпали...* [3, с. 67], де *бук* – діал. «ціпок, палиця, кий», літ. «листяне дерево з гладкою сірою корою і міцною деревиною»; *...не встигнете й пушку соли взяти, так може бути* [4, с. 160], де *пушка* – діал. «дрібка», літ. «те саме, що гармата»; *Моїх верстаків забирають* [4, с. 166], де *верстак* – діал. «ровесник», літ. «спеціальний стіл із пристроями для кріплення оброблюваних ручним способом дерев'яних або металевих предметів».

Уведення діалектизмів у мову персонажів виконує стилістичну та образотворчу роль. Читач немовби переноситься в інший край і стає безпосереднім свідком, учасником подій, що розгортаються у творі, бачить людей, чує їхню мову, пор.: *Сапа літала в руках її доти, доки не заздріла через паркан молодицю в білій хустинці з кошиком квасолі. – Чи не обміняєте, ґаздине, фасулі на кукурудзяну муку? – запитала молодиця зігнуто над городом Корнелію...* [3, с. 117]. Саме завдяки діалектизмам, які органічно вплітаються в тканину твору, авторка відтворює життя з усіма його подробицями.

Отже, у творах Марії Матіос «Нація» і «Солодка Даруся» спостерігаємо високохудожнє використання всіх видів лексичних діалектизмів, що збагачують мовну палітру, розширюючи виражальні засоби мови. Відтворюючи місцевий колорит, лексичні діалектизми відіграють також важливу пізнавальну роль, оскільки завдяки їм читач розширює своє уявлення про життя, побут гуцулів. Оскільки місцеві діалекти є джерелом збагачення літературної мови, вони потребують постійного дослідження.

Література:

1. Бевзенко С. П. Українська діалектологія / С. П. Бевзенко. – К.: Вища школа, 1980. – 248 с.
2. Матвіяс І. Г. Українська мова і її говори / І. Г. Матвіяс. – К.: Наук. думка, 1990. – 164 с.
3. Матіос М. Нація: Видання шосте / Марія Матіос. – Львів: ЛА «ПІРАМІДА», 2011. – 256 с.
4. Матіос М. Солодка Даруся / Марія Матіос. – Львів: ЛА «ПІРАМІДА», 2010. – 421 с.
5. Сучасна українська літературна мова: Лексикологія. Фонетика: підручник / [А. К. Мойсієнко, О. В. Бас-Кононенко, В. В. Бондаренко та ін.]. – К.: Знання, 2010. – 270 с.
6. Сучасна українська мова: підручник / [О. Д. Пономарів, В. В. Різун, Л. Ю. Шевченко та ін.]; за ред. О. Д. Пономарева. – [4-те вид.]. – К.: Либідь, 2008. – 488 с.
7. Українська мова: енциклопедія / [Редкол.: Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова), М. П. Зяблюк та ін.]. – 2-ге вид., випр. і доп. – К.: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. – 824 с.
8. Ющук І. П. Українська мова: підручник / І. П. Ющук. – [3-тє вид.]. – К.: Либідь, 2006. – 640 с.

СЕКЦІЯ: ФІЛОСОФІЯ**Иноятхон Арзиматова
(Фергана, Узбекистан)****НЕКОТОРЫЕ МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ЭСТЕТИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ**

На становление национального самосознания влияет множество факторов, в том числе которых и специфика национальной эстетической культуры. В силу этого теоретическая разработка особенностей национальной эстетической культуры имеет важное значение.

Традиционно исследователи, рассматривающие культуру как систему ценностей или объективаций, сводят национальную специфику к особенностям результатов эстетической деятельности. Они говорят только о национальном характере и колорите произведений литературы и искусства, своеобразия дизайна и т.п. С таким подходом никак нельзя согласиться. Проблема национальной специфики, её социально-психологическая особенность должна рассматриваться применительно к каждому из её основных структурных элементов: субъекту, объекту деятельности, самой деятельности, объективированным результатам деятельности. Поэтому составляющие национального своеобразия эстетической культуры неправомерно определять только на основании анализа одних лишь объективированных её проявлений, поскольку понятие «национальная специфика», тем более социально-психологическая особенность, характеризует эстетическую культуру в целом, в единстве её структурообразующих элементов [1].

Любая эстетическая культура национальна прежде всего потому, что её субъектом и в то же время объектом выступает конкретный народ со своим социально-психологическим складом и языком. Каждый человек как субъект эстетической культуры формируется в определённой национальной среде с её сложившимися представлениями, идеалами, традициями. Не только его сознание, но и его восприимчивость, способность ощущать мир в категориях эстетического в известной мере национально специфичны. У народа, живущего в определённых природных и исторических условиях, вырабатывается динамический стереотип художественно-эстетического видения и воспроизведения действительности. Поэтому национальная специфика присуща и самому процессу деятельности, и реализации эстетических потребностей, и способностям субъекта, а формы её выражения многообразны.

Разнообразие факторов, обуславливающих национальную специфику эстетической культуры и их взаимосвязь должны быть предметом специального исследования. Ограничимся кратким перечнем тех моментов, которые кажутся нам определяющими. К их числу, помимо языка, относится совокупность, получившая приоритетное развитие жанров творчества и форм деятельности, изобразительные приёмы, стилевые компоненты системы устойчивых образов, связанных с определёнными ассоциациями. Особенности исполнения ритмики и мелодии, цветовое восприятие и отображение, эстетические ценные особенности межличностного, межгруппового общения и поведения в повседневном быту, в особо значимых ритуализованных ситуациях, особое понимание тех или иных явлений и предметов как объектов эстетического восприятия и деятельности, также находятся в этом ряду [2].

У разных народов отдельные моменты из перечисленных играют различную роль в эстетической культуре. Общеизвестно, например, что в культуре японского народа особо важное место занимает эстетическое отношение к явлениям и объектам природного мира: любование цветением вишен (сакуры) – национальная эстетическая традиция, эстетический праздник народа, в котором выявляется национальное своеобразие эстетического отношения. К особенностям того же типа следует отнести пристрастие населения Армении к украшению водных источников. В то же время для украинской эстетической культуры особенности такого рода нетипичны. В эстетической культуре узбекского народа, как и других народов этого региона, эстетическая роль знаковых систем в повседневном общении гораздо значительнее, чем у народов Прибалтики.

Эстетическая культура узбекского народа национально специфична. Её особенность проявляется не только в процессе творчества, но и непосредственно в существовании традиционных жанров и видов художественного творчества, используемых приёмах, выразительных средствах, традиционной системе устойчивых образов и символов и т.д. Нередко эти особенности легко объясняются условиями жизни народа. Например, в русском фольклоре прекрасная женщина традиционно уподобляется солнцу, березке, лебедю. В узбекской поэзии, особенно в классической, как аналог этому широко употребляются эпитеты и метафоры, связанные с растительным и животным миром – луной, кипарисом, газелью и т.п. По справедливому утверждению литературоведов образы света, солнца и луны пронизывают все творчество узбекских поэтов. В других случаях эти связи скрыты, имеют характер опосредованный, и над их расшифровкой трудятся искусствоведы, этнографы, этнопсихологи. Но как бы то ни было, национальное своеобразие этих средств эстетической деятельности имеет как биологические, генетические, так и историко-социальные корни. В определённой степени национальное своеобразие проявляется и в изображении предметов и явлений, на которые ориентирована эстетическая активность человека, что также прямо или косвенно, связано с природно-географическими условиями жизни народа и факторами исторического порядка. В художественно-эстетическом творчестве армянского народа, например, особую роль играет камень как предмет приложения сил мастера, а в эстетике быта народов Средней Азии –

глина, (лессовый раствор), гипс, дерево, чий (древовидный тростник и т.п.) как материалы, которые часто выступают в качестве специфических средств проявления эстетических способностей и удовлетворения потребностей [3].

Национальное своеобразие – образование динамичное, диалектическое. Оно выступает как исторически сложившееся, статичное и в то же время, оно постоянно находится в движении, изменяется. Динамика национального в эстетической культуре определяется двумя взаимообусловленными, взаимоопределяющими группами факторов, которые условно можно назвать внутренними и внешними. Эстетическая культура любого народа саморазвивается. Меняются социально-экономические условия жизни, и, следовательно, изменяются и субъект, и объект эстетической культуры, их потребности, условия и средства реализации их эстетической активности.

Вместе с тем эстетическая культура каждого народа, как и его культура в целом не закрытая, а открытая система. По многообразным «каналам» она впитывает в себя элементы инациональных культур, и в свою очередь питает их. Как справедливо писал поэт Хамид Алимжан, «каждое новое, значительное произведение, появляющееся у какого-либо народа, становится достоянием всех». Поэтому соотношение внутренних и внешних факторов развития национальной самобытности относительно устойчиво, оно меняется с изменением исторических условий жизни народа.

Литература:

1. Каримов И.А. «Юксак маънавият – энгилмас куч». - Тошкент: "Маънавият", 2008.
2. Гегель. Эстетика. В 4-х тт. – Москва: Искусство, Т.1.
3. Х.Алимджан. Собрание сочинений. – Т., «Ўзбекистон», 1982.

Акбаржон Душаев
(Гулистан, Узбекистан)

ЎЗБЕКИСТОНДА ДЕМОКРАТИК ЖАМИЯТ ҚУРИШДА ОММАВИЙ АХБОРОТ ВОСИТАЛАРИНИНГ ЎРНИ

XXI-аср–ахборот асри, маърифат асри. Шиддат билан ривожланаётган замонамизда оммавий ахборот воситаларининг роли ва аҳамияти беқиёслигини изоҳлашга ҳожат бўлмаса керак. Мамлакатимиз мустақилликка эришган илк даврда ижтимоий ҳаёт соҳасида ҳам мутлақо янги сифат ўзгаришлар даври бошланди. Мамлакат ижтимоий, сиёсий ҳаётида рўй берган туб сифат ўзгаришлар оммавий ахборот воситалари олдида ҳам мутлақо янги талабларни қўйди. У ҳам бўлса, мамлакат фуқаролари ўртасида кенг қамровли миллий истиқлол ғояларини тарғиб қилиш асосида уларни келажаги-буюк Ўзбекистонни яратишдек олижаноб ишга сафарбар этишдан иборат эди.

Шўролар даврида Ўзбекистонда фаолият кўрсатган оммавий ахборот воситалари ўз миллий заминидан узилган эди. У ўзбек халқига, Ўзбекистонга хизмат қилмас эди. Оммавий ахборот шўролар замонида коммунистик мафкура дастёри сифатида меҳнаткашлар онги ва дунёқарашида тобелик, қарамлик ва қулик ғояларини тарғиб қилар эди. Мустақиллигимизнинг илк онларидан бошлаб, бундай холат бизга тўғри келмаслиги билиниб қолди. Бу ҳақида мамлакатимиз Президенти И.А.Каримов «Эркин ва ва мустақил оммавий ахборот воситалари ҳар томонлама ривож топиши лозим. Улар ҳақи равишда ҳокимиятнинг тўртинчи тармоғи бўлмоғи даркор»⁵ деб ўз нутқларида таъкидлаб ўтган эди. Дарҳақиқат, оммавий ахборот воситалари ҳар бир инсон ўз фикрини ифода эта олишга имкон берадиган эркин минбар бўлиши керак. У мамлакат фуқаролари ҳаётида ҳар томонлама муҳим роль ўйнаши лозим. Келажаги буюк мустақил демократик жамият қуришда фуқароларнинг ижтимоий, сиёсий ҳуқуқий ва маданий онгини ривожлантиришда оммавий ахборот воситалари муҳим аҳамият касб этади. Зеро, оммавий ахборот воситалари миллий истиқлол учун жамиятни демократлаштириш ва келажаги буюк Ўзбекистонни тараққий эттиришнинг ўткир қуроли эканлиги исбот талаб қилинмайдиган ҳақиқатдир. «Тўртинчи ҳокимият» ҳисобланган оммавий ахборот воситалари мустақиллик шароитида турли хил фикрлар, ранг-баранг қарашлар ва ёндошувларга кенг йўл очиб бериши лозим, бу ўз навбатида тармоқ олдида янгича фикрлар давр билан ҳамнафас одимлаш талабини қўйди. Бу борадаги амалий ишлар мустақилликдан олдин «Ўзбекистон Республикаси давлат тили тўғрисида»ги қонунни қабул қилиш билан бошланди. Иттифоқ қонунларида ва Ўзбекистон ССР Конституциясида оммавий ахборот воситалари ҳақида ҳеч қандай сўз йўқ эди. Шу жиҳатдан 1992 йил қабул қилинган Ўзбекистон Республикаси Конституцияси муҳим аҳамият касб этади. Мазкур Конституциянинг 67-моддаси оммавий ахборот воситаларига бағишланади.⁶ Бу ишлар оммавий ахборот воситалари борасидаги қонунчиликни яратишда илк қадамлар эди. Бинобарин, давлатимизнинг асосий Қонунида бу қоида бежиз қайд этилмаган. Конституцияда келтирилган жумлаларда оммавий ахборот воситаларининг родини ошириш, эркинлик кўрсатиш, уларни садоқат билан хизмат қилиши кераклиги алоҳида ўқтирилган.

Мустақил давлатимизда оммавий ахборот воситалари ва шу соҳада хизмат қилаётган ижодкорларнинг эркин, кенг қамровли, ошқора фаолият кўрсатиши ва ҳақиқий «Тўртинчи ҳокимият»

⁵ Каримов И.А. Ўзбекистон 21 асрга интилмоқда –Т.: Ўзбекистон, 2000. -174 б.

⁶ Ўзбекистон Республикаси Конституцияси –Т: Ўзбекистон, 2002. -13 б.

вазифасини бажариши учун қатор қонунлар қабул қилинди: «Ноширлик тўғрисида», «Муаллифлик ҳуқуқи ва турдош ҳуқуқлар тўғрисида», «Ахборот олиш кафолатлари ва эркинлиги тўғрисида», «Оммавий ахборот воситалари тўғрисида»ги ва бошқа Ўзбекистон Республикаси давлат қонунлари шулар жумласидандир. Мазкур қонунларда оммавий ахборот воситаларининг ҳуқуқий мақоми, ҳуқуқлари ва эркинликлари белгилаб қўйилган.

Кейинги йилларда оммавий ахборот воситаларининг жамиятдаги нуфузи ва таъсирини ошириш, шубҳасиз, демократияга асосланган ҳуқуқий онгли фуқаролик жамиятини қуришда муҳим аҳамият касб этади. Ислохотларнинг самарадорлигини таъминлашда ҳукуматимиз, жамоатчилик муҳим ишларни амалга оширмоқда. Зеро, Президентимиз «Бугунги кунда одамзод маълум бир давлатлар, сиёсий кучларнинг манфаатларигина хизмат қиладиган, олис яқин манбалардан тарқатиладиган, турли маъно мазмундаги мафкуравий кучларнинг таъсирини доимий равишда сезиб яшайди. Ахборот асри, электротехника асри деб аталган XX- асрнинг ниҳоясида бугунги давримизда бу таъсирдан ҳоли бўлиш деярли имкониятсиздир. Таъбир жоиз бўлса, айтиш мумкинки, бугунги кунда мафкура полигонлари ядро полигонларига нисбатан кўпроқ кучга эга»⁷ деб бекорга таъкидланмаган. Юқоридаги фикрларни мулоҳаза қилар эканмиз, жамиятни шакллантиришда, фуқароларнинг саводхонлигини оширишда, оммавий ахборот воситаларнинг хизмати беқиёс эканлигига амин бўламиз.

Жамият ижтимоий-иқтисодий, ахборот ва технология жихатдан қанчалик тарққий этмасин хар бир тарихий давр инсон маънавий-маърифий камолоти, ёшлар тарбияси борасида янгидан-янги, муракаб масалаларни кундаланг қўяверади. Инсоният пайдо бўлибдики, бу муоммо барча даврларда олим-у фузалар, файласуф ва сиёсатшунос, тарбиячи ва мураббийлар диққат марказида бўлиб келмоқда. Глобаллашув жараёни таъсирида мазкур масала янада кескин тус олмоқда.

Истиқлолнинг дастлабки йилларидан бошлаб мамлакат мустақиллигини мустаҳкамлаш, унинг иқтисодий, ижтимоий ва ҳуқуқий асосларини яратиш билан бирга маънавий-маърифий ва таълим тарбия соҳаларни ислох этиш, ёшларимизни ҳам маънан, ҳам жисмонан етук, бозор иқтисодиёти шароитида бемалол рақобатлаша оладиган, замонавий билимларни пухта эгаллаган юксак ақл заковат соҳиблари этиб вояга етказиш давлатимиз раҳбарининг доимий эътиборида бўлиб келмоқда. 2008 йил «Ёшлар йили» 2010-йилни «Баркамол авлод йили» деб эълон қилиниши сўзимизнинг исботидир.

Юртимизда фарзандларимизнинг ақл салоҳияти, қобилияти ва иқтидорини рўёбга чиқариш уларнинг том маънода баркамол инсонлар бўлиб вояга етиши, ёшларимизнинг талаб эҳтиёжлари ҳамда манфаатларини қондиришга қаратилган.

Ҳўш, унда оилада, кейин эса ўқув даргоҳида талим-тарбия олган, шу юртнинг нон-тузини еб улғайган айрим ёшларнинг ғайри инсоний ҳатти-ҳаракатларини, Ватан ва халқига хиёнат йўлига кираётган, азалий қадриятларимиз, муқаддас динимизни оёқ ости қилиб, ўз юртига, ватандошларига азият етказётганини қандай изоҳлаш мумкин? Бу муоммонинг илдизи қаерда ўзи? Биз бу кенг қамровли, мураккаб масалаларнинг фақат биргина жиҳати: глобаллашув жараёнининг ёшлар тарбиясига салбий таъсири хусусида сўз юритмоқчимиз.

Бу жараён ҳақида гап кетганда, кўпинча турли мамлакатларнинг иқтисодий, илмий техникавий, ҳатто сиёсий интеграциялашуви, унинг ижобий ва салбий жиҳатларига эътибор қаратилади. Лекин нима сабабдандир унинг маданий -маънавий соҳа ривожига, умуминсоний ҳамда миллий урф-одат ва анъаналарнинг хусусан, оилавий қадриятларнинг ўзоро муносабати масаласига таъсири етарли эътибор берилмайди. Ваҳоланки айрим тараққий этган давлатлар сиёсий, иқтисодий ҳамда мафкуравий воситалар орқали ўз турмуш тарзи дунёқараши ва қадриятларини тарғиб этишга интилаётгани, бу ҳол бошқа халқларнинг миллий урф-одат ва анъаналарига путур етказётгани, асрлар давомида шаклланиб, тажрибада синалган тарбия усулларнинг фақат ғарбона андозалар билан баҳоланаётгани кўзга ташланмоқда.

Бундан бир неча йил илгари таниқли сиёсатшунос С.Хантингтон бундан буён бутун дунё фақат гамбургерлар истеъмол қилади, Америкада чоп этилган китобларни ўқийди, Америка телевидениясини кўради, Америкача либослар кийишади, деб тахмин қилган эди. Бундай қарашлар замирида қандай мафкуравий мақсадлар ётганини пайқаш қийин эмас. Кейинги вақтда бутун дунё ғарб раҳнамолигида бирлашуви, келгусида ҳукумати битта бўлган ягона давлат ташкил топиши, пулга сиғиниши ва индивидуализм фаласафасини тарғиб этаётган қарашлар тизими вужудга келаётирки, улар дунё қиёфасини қай тарзда ўзгартириб юбориши мумкинлигини ҳеч ким тасаввур қила олмайди. Шунга қарамай бундай қарашлар барча воситалар ёрдамида, хусусан, оммавий ахборот воситалари интернет ва хатто ғарб мамлакатларида ишлаб чиқарилаётган махсулотлар, кинофильм ҳамда видеофильмлар орқали зўр бериб тарғиб этилмоқда. Лекин бундай қарашлар миллий тафаккуримиз, урф-одат ва анъаналаримизга қанчалик мос келади? Биз глобал интеграцияга эришиш учун ўзига хослигимиз, анъана ва қадриятларимиздан воз кечишимиз керакми? Унда мустақиллигимиз, миллий ўзлигимиз ва халқимиз тақдири нима бўлади?

Чиндан биз ўта мураккаб зиддиятларга тўла ахборот асрида яшаймиз. Замонавий ахборот технологиялари, бир томондан жаҳон халқларининг иқтисодий ижтимоий, маданий-маърифий тараққиётига ҳамда сайёрамиз тақдири учун масъулиятни англаган умумжамоага хизмат қиладиган бўлса,

⁷. Каримов И.А. Жамиятимиз мафкураси халқни-халқ, миллатни миллат қилишга хизмат қилсин. -Т: Ўзбекистон, 1998. - 6 б.

иккинчи томондан, дунёнинг парчаланиши ва жаҳон майдонида ўзаро кескинликнинг кучайишига сабаб бўлмоқда.

Дунё миқёсидаги алоқаларнинг кучайишида айниқса, Интернетнинг ўрни беқиёсдир. Бугун дунёни тўр сингари ўраб олган Интернет тизими орқали истаган одам ҳар қандай маълумотни қабул қилиши ёки узатиши мумкин. Одам боласи табиатан янгиликга, ахборотга ташна экан ўз эҳтиёжларни қондиришда бутун дунё хабарномаси бўлган интернет кейинги йилларда кўп маъқул ва номаъқул оқибатларга олиб келмоқда. Интернет бирор бир давлат қонунларига бўйсинмайди ва ҳеч кимга ўз фаолияти учун ҳисоб бермайди. Янги ахборот маконида маълумотлар жуда катта ҳажмда жойлаштирилади ва яшин тезлигида тарқалади. Яна бир муҳим янгилик эфир орқали узатиладиган материалларни тайёрлаш жараёнига замонавий рақамли ва мултимедиа технологиялари жорий қилинаётганида намоён бўлмоқда. Юртимизда Интернет тизимидан фойдаланувчилар сафи жадал суръатлар билан кенгайиб бормоқда. Бугунги кунда уларнинг сони 6 миллиондан ортиб кетгани ҳам буни тасдиқлаб турибди⁸.

Албатта, унинг кишилар дунёқарашини, билими ва савиясининг кенгайишидаги аҳамиятини инкор этмаймиз. Лекин худди шу тизим орқали оддий ахлоқий меъёрларга зид порносайтлар ўрин олгани, ушбу замонавий ахборот технологияси маҳсулидан трансмиллий жинояткорона гуруҳлар, террорист ва ақидапарастлар ҳам бемалол фойдаланаётганини кўздан қочириб бўладими?

Интернет шароитида давлат чегаралари очиқ қолади. Албатта, ҳар бир мамлакат ўз чегараларини имкони борича ҳимоя қилишга ҳаракат қилади. Масалан, Хитой ва Индонезия биринчилар қатори интернет хабарлари учун турли филтрларни ўрнатдилар. Лекин бу борада биз ишончли йўл кенг аҳоли қатламида Ўзбекистон манфаатларига зид ахборотга нисбатан иммунитет ҳосил қилишдир. Агар интернет тармоғидаги сайтларни варақлаган фуқарода Ватан туйғуси, ўз халқига нисбатан эътиқоди мустаҳкам бўлса, ҳар қандай бўхтон ва тўқималарга ишонмайди Иммунитетга эга, иймони бақувват, ғурури баланд, сиёсий маданияти етук инсонларга ёт ғоялар таъсир ўтказмайдими.

Ёки телевидениянинг айрим каналлари орқали ғарб компаниялари махсулотлари узлуксиз тарғиб этилаётгани қандай мақсадни кўзлайди? Нима сабабдан юртимизда ишлаб чиқарилаётган махсулотлар рекламаси кўнгилдагидек эмас? Биз аввало, мамлакат иқтисодий қудратини мустаҳкамлашга бел боғлаган тадбиркор ва ишбилармонларимизни қўллашимиз лозим эмасми? Ёки биз учун ғарб компанияларининг манфаатлари афзалроқми?

Телекоммуникация соҳасидаги муаммоларнинг яна бир жиҳатига эътибор қаратмоқчимиз. Маълумки, бугун нафақат шаҳарда, балки қишлоқ жойларда ҳам кабел телевиденияси ёки махсус антенналар воситасида Россия ва бошқа мамлакатлар телевидениясида шарқона ахлоқ-одобга зид фильмлар, бепарда кўрсатувларни кўраётган ёшларимизда миллий ғурур ва ватанпарварлик туйғулари шаклланиши, уларнинг илм маърифатга рағбати ошиши мумкинми?

Бир тасаввур қилиб кўринг Ғарб оммавий маданияти, баъзан инсоннинг тубан иллатларини жунбушга келтирадиган поп ва рок мусиқага маҳлиё бўлган айрим ёш йигит-қизларимиз халқимизнинг бебаҳо маънавий дурдоналари, дунёда қиёси йўқ мумтоз қўшиқ санъатимиз, лапар ва айтишувлар, бетакрор мусиқавий оҳангларимизни тинглармикин? Бугун ёшларимиз ғарб эстрадасининг юлдузларинигина эмас, хатто “юлдузчалар”нинг ҳам исми шарифи, ишқий саргузаштларию-ҳаёти кечинмаларини беш қўлда биллади. Аммо “Шашмақом” дан биргина куйнинг номини сўрасангиз ёхуд Абу Райҳон Беруний, Аҳмад ал-Фарғоний, Абу Наср Форобий, Ал-Хоразмий каби улўғ аждодларимизнинг жаҳон илм фани маданияти ривожига қандай ҳисса қўшганини билмоқчи бўлсангиз бепарво туравереди.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ислон, тарих ва маънавият. – Тошкент: Мерос, 2000. – 109 б.
2. Маънавий-ахлоқий қадриятлар ва уларнинг ёшлар тарбиясидаги ўрни. – Тошкент: 2004. – 42 б.
3. Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар. – Тошкент: Ўзбекистон, 2000. – 60 б.
4. Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар: (изоҳли кўргазмали воситалар). – Тошкент: Янги аср авлоди, 2001. – 148 б.

Ерден Қалдыбеков
(Астана, Қазақстан)

ҚАЗАҚ ЭПОСТАРЫНЫҢ ҚОРШАҒАН ОРТАНЫ, ТАБИҒАТТЫ СҮЮГЕ ТӘРБИЕЛЕУДЕГІ РӨЛІ

Көшпелі елдің барша тіршілік болмысы табиғатпен тамырлас. Жыл маусымдарымен санаса отырып, байлық бойынша тербеліп көшіп-қонуға бейімделген көшпелі қазақтың материалдық өндіріс жүйесі шаруашылықтың біртұтас құрылымын қалыптастырып, мұның өзі бір-бірімен өзара біте қайнасқан элеуметтік-экономикалық және элеуметтік-мәдени жүйені орнықтырған. Мұндай жүйе барша өмір салтты,

⁸ Қаранг: Каримов И.А. Мамлақатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси: Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислон Каримовнинг Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маъруза. 12 ноябрь. – Тошкент: Ўзбекистон, 2010. – 30-31 б.

элеуметтік тарихтың қарқынын, материалдық және рухани мәдениеттің төлтума қасиетін, салт-дәстүр мен талғам-танымды т.б. реттеп әрі өміршең етіп отырады.

Демек, көшпелі қазақтың барша тіршілік-болмысының табиғатпен тамырлас болуын олардың артықшылығы немесе кемшілік балаңдығы деп емес, тарихи даму барысындағы өмір сүрудің кепілі ретінде қарастыру керек.

Көшпелілер табиғат құбылыстарына, қоршаған ортаға қарсыласы ретінде қарамаған. Неғұрлым табиғат сырын терең танып, табиғатпен етене болған сайын өмір сүруге қолайлы мүмкіндіктердің де молая түсетінін жақсы білген. Сондықтан да олар табиғатты бағындыру арқылы емес, табиғатпен тіл табысу арқылы бақыт өмір сүруге болатынын таным-тәжірибе деңгейінде ғана біліп қоймаған, мұның өзі олардың моральдық-этикалық қалыптарына айналған. Сондықтан да, көшпелілер үшін қоршаған орта, тау-тас, өзен-көл, дала-орман, табиғат құбылыстары, тіптен аспан денелеріне дейін баршасы «тұлғаланған», «кейіптенген», немесе «жанданған» қалпында қабылданады. Мәселен Еуразия көшпелілерінің соңғы тұяғы қазақтар күні бүгінге дейін «күн күлімдеді», «жұлдыз жымыңдады», «күннің көзі», «таудың басы», «қамыстың саусағы», «жердің төсі», «судың беті», «жылдың басы», «жылдың аяғы», «шөптің тамыры», «ағаштың өзегі», «долы дауыл», «қатал қыс», «ерке самал» т.б. дейді. Немесе аспандағы айдың өзгерістерін қалт жібермей бақылап отыратын көшпелі-қазақ «ай туды», «ай толды», «ай сола бастады», «ай өлді» деп отырады. Айдың тууы мен солуының және толысуы мен солып жоғалуының арасы әрқайсысы 14 тәуліктен 24 тәулік болады. Яғни, 4 апта. Енді осыған қоса «өлген ай», мен «туған айдың» арасында көзге көрінбейтін екі тәулік бар. Өлгі «ай өлді» немесе «өліара» дейтіні осы. Міне, бұл сияқты сөз тіркестерінің баршасы көшпелі-қазақтың қоршаған орта мен табиғат құбылыстарын тек қана «тұлғаланған», «кейіптенген» немесе «жанданған» қалпында қабылдайтынын көрсетеді [1, 194 б.].

Өмір сүрудің мұндай түрі өзіне лайық дүниеқатынасты айқындайды, яғни, адам өзін табиғаттың тығыз бірлігінен тыс елестете алмайды. Өзін осы бүтіннің бір бөлшегі сезінеді, оған қайран қалып, оны қадір тұтады. Мұндай адамға Шоқан Уәлихановтың: «Табиғатты жалпы және жалқы түрде құрметтеу. Адам табиғаттың ықпал етуімен өмір сүріп, әрекет етеді... Табиғат пен адам, өмір мен өлім ғажайып таңданыстың негізі болған және әрдайым сарқылмас құпияға толы. Табиғат және адам! Айтыңызшы табиғат пен адамнан асқан керемет, әрі құпия не болуы мүмкін» деп айтып өткен сөзі лайық.

Олай болса дәстүрлі адам әрбір зат пен жанды болған әлемге таңданыспен, әрі қайран қалумен назар салды. Су, орман және таудың да өз иесі болды, сол сияқты, жануардың да өз иесі бар (Қамбар ата, Зеңгі баба, Шопан ата, Шекшек ата, т.с.). Адамды қоршаған дүние мен заттар тек белгілі бір қажеттілікті қанағаттандыратын құрал ғана емес, бәлкім өзіне тән жаны бар, адамның оларға белгілі бір қарым-қатынасы қалыптасады [2, 52 б.]. Бұл қатынас өз кезегінде халқымыздың жерге, айналасына яғни жалпы табиғатқа қатынасының әдебин қалыптастырды. Табиғатты кие тұтып, онымен байланысын тереңдете түсті. Нәтижесінде жеріне, суына, тау-тасына, орман-талы мен даласына, өзен-көліне т.б. деген сүйіспеншілігін қалыптастырды.

Хақымыздың көнеден келе жатқан рухани мұраларының бірі батырлар жырында да туған жерге, еліне деген махаббаты мәселелері назардан тыс қалмаған. Себебі, мұндай туған жерге деген сезім болмаған жерде «отансүйгіштік», Отаны мен халқы үшін жасалған «ерлік» ұғымдарының да мәні болмайды.

Халықтың патриоттық рухын жүзеге асыра отырып, батыр өзінің туған жерімен, ошағымен тығыз байланыста болды. Жорықтарда өз дұшпандарын жеңгеннен кейін батырлар туған ру-тайпасына оралуға тырысқан және әрдайым өз отанына оралған.

Туған жерге деген жан қиярлық махаббаттары қазақ эпостарында психологиялық тұрғыда шешіледі. Айтқанымыздай батырлардың жорықтарда жауларынан халқының тапталған намысы үшін кек қайтарып, айдап алып кеткен малдарын қайтарғаннан кейін де, бағалы олжаларға қарамастан туған жері мен еліне деген сағыныштары күшее түседі.

Батырлар жырындағы басты қаһармандарың туған жеріне деген сүйіспеншілігі мен махаббаты Отанынан шалғай жерлерде ел мүддесін, намысын қорғап жүрген шақтарындағы еліне деген сағыныштары арқылы берілген. Тіпті отандарын еске алып жас төгеді. Мәселен, «Қобыланды батыр» жырында Қобыландының зынданда жатқан кезіндегі Қарлығаға берген жауабынан батырдың еліне, жер-суына деген махаббатын аңғаруға болады:

Жаз жайлауым – Көздікөл,

Қыс қыстауым – Қараспан,

Ат ізінен адаспан.

Алты жаста ат міндім,

Он үш жасқа мен келдім.

Аман қалған жоқ еді

Қызылбас тиіп жанасқан.

Сонымен қатар, жырдағы батырдың еліне, жеріне деген сағынышы, махаббаты мен сүйіспеншілігін айқындайтын тұсты жырдың мына бір үзіндісінде былай жырлайды:

Қош, Қараман, аман бол!

Қайтасың ба елдерге?

Бізден сәлем дегейсің

Азаулы деген көлдерге,

Асқар-асқар белдерге,
 Қараспан тауды жайлаған
 Қалың Қыпшақ елдереге!
 Ел ішінде сәлем де
 Замандас құрбы, теңдерге,
 Ит жүгіртіп, қс салған,
 Найза ұстаған ерлерге.
 Және де сәлем дегейсің
 Тұлпар мініп, ту алған
 Елдегі жолдас бектерге.
 Мені жауда қалды деп,
 Аяққа кісен салды деп,
 Үлкен аға, кіші іні
 Зер салмасын біздерге.
 Аһ, дариға, дүние-ай,
 Асқар-асқар белдерім,
 Азаулы деген көлдерім,
 Қараспанды жайлаған
 Қалың Қыпшақ елдерім! [3, 195 б.].

Қобыландының түсінде келіп «Жеті кәмір пірлері» елін жау шапқандығы туралы аян берген кезде батырдың ести сала еліне асыға жетіп, өксіп жылауы, еліне, жеріне деген махаббатқа толы батырдың туған жерге сүйіспеншілігін бейнелейді.

Ертемен шапқан Қобланды
 Кешке шейін шабады.
 Келіп жетті жеріне,
 Жақындады еліне.
 Намаздыгер өткенде,
 Құтпан мезгіл жеткенде,
 Екпіндеген Бурыл ат
 Етпетінен жығылды.
 Жығылғасын, Қобланды
 Аттан түсе қалады,
 Жерді сипап қарады.
 Ертеңгі таң атыпты,
 Бұйырған дәмін татыпты.
 Жазығы мал демесең,
 Адамнан ақылы артық-ты.
 ел барында Құртқаның
 Екі мезгіл жем берген,
 Жаныменен тең көрген,
 Алтыннан соққан ақырға
 Бурыл құлап жатыпты.
 Мінген аты құлады,
 Ертемен шауып бұлады.
 Құртқаның баққан жұртына,
 Тоқымын төсеп, ер жастап,
 Батыр Қоблан құлады.
 Алтынды ерге сүйеніп,
 Елі-жұртын сағынып,
 Өксіп-өксіп жылады. [3, 210 б.].

Осы сияқты бойындағы еліне, жер-суына деген махаббаты, мен сүйіспеншілігін бейнелейтін көріністер өзге батырлық дастандарда орын алған. Бұл құбылыс отансүйгіштіктің құндылық ретінде мәнін одан бетер тереңдете түседі.

Осындай құндылықтар бойына сіңірген жас буынды елін, жерін тек жат жерлік басқыншылардан қорғап қана қоюға бастайды. Сонымен қатар, бейбітшілік кездерде де елінің жер-суын, табиғатын ерқашан қорғаштап, аялап жүретін, оларды саналы түрде тұтынатын, табиғатпен гармониялық қатынасқа бастайтын тәрбиелік мәні бар өнегеге айналады.

Бабаларымыз «Отансыз адам – бұлбұлсыз орман» демекші батырлар үшін туған жері алғашқы орында тұрады. Елсіз, жерсіз батырды елестету мүмкін емес. Себебі, айтып кетеніміздей батырлықтың мәні отансүйгіштік арқылы ашылады. Ал, Туған жері болмаған адамға елін сүю туралы мәселелердің қатысы болмайды. Өйткені оның отансүйгіштік сезімінің болмыстық мәнін ашатын атамекені жоқ.

Сол себепті эпостарды батырлар үшін жер тағдыры – ел тағдыр болды.

Жырлардан бабалар заңында да осы жер дауы өмір үшін күрестің ең қажеттіс болғанын аңғарамыз. Көшпелі халық малмен күн көрген. Мал үшін жайлау, мол су көздері қажет болды. Өрісі кең болса, жердің

тозбайтынын білген. Сол себепті мал өрісін өзгертіп, жердің шөбін ауыстырып отырған. Сол кезден-ақ олар жерінің экологиясына да көңіл бөлгенін байқаймыз. Бұл да жерін, табиғатын аялап, сүюдің белгісі.

Қазақ елі дүние есігін ашқаннан-ақ табиғатпен бірге өмір сүрген. Дала табиғаты оған көрегендікті, қырағылықты, жомарттықты, кеңдікті, байқағыштықты, зор дауысты, зейінділік пен алғырлықты, батырлықты сыйлаған екен.

Олар өзінің туған жерін қасиет санаған. Дүниеде әр тіршіліктің иесі бар, Ұлы Даланың да өз киесі бар деп түсінген.

Әдебиеттер:

1. Сейдімбек А. Қазақ әлемі. Этномәдени пайымдау. Оқу құралы. – Алматы: «Санат», 1997. – 464 б.
2. Қарақыпшақ Қобыланды батыр жыры // құраст. Ө. Әбдіраман, ред. алқа: А. Әбенев. – Алматы, 2013. - 349 б.
3. Қазақ халқының философиялық мұрасы. Жиырма томдық. 7 т. – Астана: Аударма, 2006. – 544 б.

Наріне Трандафілова
(Костянтинівка, Україна)

МОЛОДІЖНІ НЕФОРМАЛЬНІ ТЕЧІІ ЯК ФІЛОСОФСЬКЕ ЯВИЩЕ

У основі будь-якого типу культури лежить певна система моральних принципів і традиція передає їх із покоління в покоління. Для культури індустріального суспільства притаманний потужний вплив інновацій, котрі постійно ламають та перебудовують культурну традицію. Особливою формою адаптації до норм, цінностей, способу життя суспільства, а також спробою зміни старої та створення нової системи моралі виступає саме молодіжна культура. Іншими словами, наявність молодіжної культури стимулює постійний розвиток суспільства, виступає своєрідним двигуном суспільних перетворень. Відкинувши непотрібний пафос можна з усією відповідальністю заявити — майбутнє в руках молоді. На наше глибоке переконання від того якою буде молодь, від її загальної соціальної спрямованості, можливості адаптації до нових умов життя або боротьби за перетворення світу залежить наше майбутнє. Особливо активно рушійна сила молоді проявляється через діяльність неформальних молодіжних спільнот. Виходячи з цього слід зазначити, що питання ролі та внеску молодіжних субкультур у розвиток сучасного суспільства виступає значною філософською, соціальною та моральною проблемою сучасності, що потребує ретельного вивчення та всебічного аналізу.

Поняття субкультури чи молодіжні субкультури, що зародилися в лоні соціальних наук, стали на сьогоднішній день здобутком суспільної свідомості. З легкої руки журналістів масмедіа у різноманітних виданнях поширюються красномовні та на жаль не завжди правдиві статті про діяльність окремих молодіжних неформальних течій. Ця інформація, що зазвичай не збігається з правдою стає поживою для спраглої до всього нового сучасної молоді. Підлітки з захоплення приміряють на собі субкультурні маски розцінюючи їх як безпосередній атрибут дорослого життя. Такий стан речей не може не викликати турботу батьків та вихователів, адже молодіжні субкультури у свідомості суспільних мас нерідко тісно пов'язанні з неблагополуччям та криміналом. І така думка теж сформувалася завдяки роботі сучасних засобів інформації. Інтернет — глобальна мережа, а потім телевізійні програми, радіо, газети та журнали формують наше уявлення про те яким має бути світ, що у ньому доброго, що поганого, що має подібатися, а що відлякувати і що у решті решт є нормою суспільної поведінки. Що б не стати жертвою чужої думки та самотужки відрізнути чорне від білого потрібно вміти перш за все ставити перед собою питання філософського, історичного, соціального плану та ретельно шукати на них відповіді, фільтрувати й аналізувати отриману інформацію, а потім вже робити висновки. Ця нелегка праця розуму під силу лише людині, що навчена самостійно мислити, а не споживати готовий продукт дбайливо підкинутий політиками, соціологами чи ЗМІ.

Таким чином, перед сучасним дослідником постає необхідність вивчити закономірні та феноменальні явища у суспільстві, з'ясувати причини виникнення і походження різних процесів у всесвітньому соціокультурному просторі стосовно всього що є неформальним, нетрадиційним, неофіційним, все те що йде у розбіжність з «сірими буднями» та загальноприйнятими рамками. У контексті неформальних течій нам будуть розглянуті молодіжні субкультури, як філософське поняття.

Однією з загальноприйнятих та притаманних всім людським спільнотам рис, є прагнення свідомості до ототожнення себе з іншим подібними собі істотами. Так виникають об'єднання людей, які можуть носити як формальний так і неформальний характер, бути добровільними чи примусовими. Закордонні дослідники-соціологи Д.Сіллес та Н. Смелзер зазначають, що неформальні добровільні організації виникають на основі свідомої волі учасників та з метою захисту їх інтересів. Членство у таких організаціях побудовано на засадах справедливого та чесного формування рядів організації та не нав'язується державними органами [1, с.12]. До таких об'єднань можливо віднести політичні партії, професійні, релігійні, молодіжні організації тощо. На противагу добровільним утворенням існують примусові об'єднання. На думку Н. Смелзера вони формуються задля суспільного блага, сутність якого визначає держава, церква, інші організації, що мають право уособлювати загальносуспільні інтереси [2, с. 164]. Прикладами

примусових об'єднань людей може виступати обов'язкова армія, виправні табори, тюрми, інтернати для людей похилого віку, шпиталі та ін. Сучасні молодіжні об'єднання можна переконливо віднести до першої групи людських спільнот.

Культурологи, соціологи, філософи поділяють всі соціальні організації на формальні та неформальні, при чому перші соціальні структури виступають у контексті загальноприйнятої культури та спираються на низку знеособлених вимог і стандартів поведінки, формально заданих і жорстко розписаних наперед розписаними ролями та принципами. Однією з основних ознак таких організацій виступає відсутність ініціативи та свободи вибори тих чи інших норм поведінки її учасниками. Формальні організації принципово безособові, так як розраховані на абстрактних індивідів, між якими не повинно бути жодних стосунків, що виходять за рамки загальноприйнятих. Система знеособлюється сталими нормами та правилами поведінки, котрі є основними елементами панівної культури і фіксуються у визначених ролях і приписах. Формальна структура утворює каркас відносин в організації і надає їм необхідної сталості. До принципових відмінностей формальної організації слід віднести наявність узаконеної системи норм, правил, принципів діяльності, стандартів поведінки членів такої організації. Формальна організація раціональна — в її основі лежить принцип доцільності, свідомого руху до мети, що загальновизнана суспільством як доцільна [3, с. 45].

На протилежній формальним організаціям часті вагів лежать неформальні об'єднання. Для них, на протигагу загальновизнаним нормам поведінки, характерна система не запропонованих соціальних ролей, неформальних інститутів і санкцій, еталонів поведінки, переданих звичаями і традиціями. Саме утворення неформальних груп є формою «дезорганізації», що сприяє підтриманню соціальної цілосності, зняття соціальної напруги у людському середовищі. Такі осередки нестандартної поведінки, мислення та діяльності виступають своєрідним буфером між індивідом і жорсткою формальною організацією.

У переважній більшості праць сучасних дослідників молодіжна субкультура виступає як закономірне соціальне явище, що потребує детального вивчення. Перед нами виникає рад актуальних питань: що таке молодіжна культура? коли вона виникає, в чому проявляється і як змінюється з часом? Для того, щоб відповісти на ці та інші питання, що нас цікавлять, необхідно йти від самих витоків, озброївшись, насамперед знанням ключових понять і термінів. Це необхідно зробити враховуючи той факт, що за останній час поняття «неформали», «молодіжна течія», «субкультура» втратили свій попередній зміст. Виходячи з цього, перед сучасними дослідниками постає необхідність перш за все з'ясувати філософську сутність цих понять.

Російський соціолог Д. Алісов, вивчаючи молодіжну субкультуру, виділяє наступні її ознаки: норми та цінності певної групи молоді, соціальна психологія спільноти, образ життя та менталітет, соціальна комунікація та соціальне проектування молодіжного неформального об'єднання. У процесі дослідження Д. Алісов доходить думки про те, що сучасна молодіжна культура має «складну поліаморфну структуру, що вбирає у себе багато окремих субкультурних течій та має у основі свого розвитку тенденцію до диференсації та ускладнення внутрішньої структури» [4, с. 41].

Аналогічне дослідження але в же в Україні проводить дослідниця Т. Белавіна. Вивчаючи процес становлення сучасних молодіжних субкультур і ступінь їх сформованості, авторка дійшла висновку, що «загальні характеристики молодіжних течій не дають підстав говорити про остаточну їх сформованість, оскільки для молодіжних рухів характерна недостатня організованість, не розвинутість ціннісно-орієнтованої єдності, відсутність певного ідейного збігу думок і поглядів, відсутність програми діяльності, ідеологічна розмитість, невизначеність політичних орієнтирів, політична аморфність, вплив деструктивних сил суспільства, ЗМІ, сумнівних цінностей масової культури» [5, с. 67].

Аналізуючи ступінь вивченості молодіжних субкультур у сучасному філософському середовищі ми дійшли наступних висновків: по-перше, кожна людина так чи інакше має приналежність до певної субкультури, при чому субкультури багатьох індивідів не мають ні самоназви, ні системи символів, що визначали їх кордони; по-друге, самовизначення, як і символіка, проявляються в людському середовищі тільки з необхідністю швидко та ефективно відрізнити своїх від чужих; по-третє, цілком життєздатним є твердження відносно зв'язку організаційних факторів і проведення символічних кордонів, адже емпіричні данні в цілому підтверджують припущення про те, що існує зв'язок між суб'єктивною важністю субкультурноїсамоіндефікації та ступінню розпорошеності групи у більшій за розмірами популяції.

Таким чином, з моменту зародження субкультури як такої в індивіда завжди був вибір - якій сфері культури йому обертається як творцю, так само як і споживача культурних благ, і вибір цей залежить від багатьох факторів людської самосвідомості — виховання отримане в дитинстві, менталітет, політична спрямованість поглядів, прихильність до тих чи інших життєвих цінностей та багато іншого. І в цілому, надаючи два види культури щодо конкретного індивіда, саме суспільство дає йому альтернативу - право вибору. Саме тому субкультуру часто називають альтернативною культурою, яка виступаючи філософським явищем привертає пильну увагу дослідників кількох поколінь.

Література:

1. Сундієв, В. Ю., Радзіховський, Л. А. З історії неформальних молодіжних об'єднань. За неписаним и законами вулиць [Текст] / В.Ю. Сундієв, Л.А. Радзіховський. - Ярославль: Юридична література, 1989. – 235 с.

2. Бурдеева, В. О. «Молодіжна субкультура»: соціологічний аналіз поняття. [Текст] / В.О. Бурдеева // Матеріали наукової конференції молодих вчених АМУ «Наука. Освіту. Молодь» (6 лютого 2004 року). Майкоп: Радоніс, 2004. - Т. 1. – 201 с.
3. Гончаренко, С.У. Український педагогічний словник [Текст] / С.У. Гончаренко, (гол. ред. С. Головки) – К.: Либідь, 1972. -374 с.
4. Жогіна, К. Б. Вивчення соціокультурних потреб молоді: методичний аспект. [Текст] / К.Б. Жогіна // Сучасне гуманітарне знання про проблеми соціального розвитку. – Ставрополь: ІД «Оріон», 2004. – 56 с.
5. Лісовський, В. Т. Соціальні зміни у молодіжному середовищі [Текст] / В.Т. Лісовський //Credo. - 2002. - №1.- 185 с.

Науковий керівник:

доктор філософських наук Попов Володимир Юрійович.

Орзимурод Юсуфалиев
(Гулистан, Узбекистан)

ЖАМИЯТДАГИ ИЖТИМОЙ-ИҚТИСОДИЙ ЎЗГАРИШЛАРНИНГ ИЖТИМОЙ ГУРУҲ ҒОЯВИЙ ҚАРАШЛАРИ, МАҚСАДЛАРИДА АКС ЭТИШИ

Жамиятнинг ғоявий, ижтимоий-иқтисодий негизи бир-бири билан узвий боғлиқ. Яъни, мамлакатда амал қилинадиган ғоявий мафкуравий қарашларга мос ижтимоий-иқтисодий негизи, шунга мос мафкуравий қарашлар, манфаатлар тизими қарор топади. Ғоявий ва ижтимоий-иқтисодий ҳаёт соҳасидаги ҳар бир ўзгариш турли ижтимоий гуруҳнинг қарашлари, мақсад ва манфаатларида ҳам акс этади. Демак, жамиятдаги турли ижтимоий гуруҳ, қатламларнинг, миллат, давлатнинг ҳам орзу-умидлари, манфаатлари ва мақсадларини ифода этувчи асосий қоидаларни шакллантиради ҳамда унинг назарий концептуал жиҳати ҳисобланади.

Шунинг учун ҳам жамиятнинг ғоявий-мафкуравий соҳасида амал қилган асосий, устувор қоидалар, тамойиллар муҳим аҳамиятга эга.

Миллий ғояда фикрлар ва мафкуралар хилма-хиллигининг эътироф этилиши тамойили ижтимоий ҳаётнинг ривожланиши учун янги имконият, муносабатнинг қарор топишига олиб келади. Бу иқтисодий ҳаётда мулк хилма-хиллигининг амал қилиши, бозор иқтисоди муносабатлари билан боғлиқ ижтимоий-иқтисодий, маънавий-ғоявий қарашлар инсонлар ҳаётига, уларнинг эркин меҳнат фаолияти учун асос яратиб беради. Жамиятнинг маънавий-ғоявий, мафкуравий негизларининг ўзгариши ижтимоий-иқтисодий янгилишларга асосий омил, куч бўлиб таъсир кўрсатмоқда.

Жамиятнинг ижтимоий-иқтисодий ҳаётидаги ўзгаришларни таҳлил этиш, миллий ғояга бўлган эҳтиёжни янада оширишни тақозо этади. Бу «Ватанимиз мустақиллигининг маънавий асосларини мустаҳкамлаш, миллий қадриятларимиз, анъана ва урф-одатларимизни асраб-авайлаш, халқимиз, айниқса, ёш авлод қалби ва онгига она юртга муҳаббат, истиқлолга садоқат туйғуларини чуқур сингдириш масаласи бугунги кунда тобора долзарб аҳамият касб этмоқда»⁹.

Уни қуйидаги жиҳатлар ҳам тақозо этади. Биринчидан, ғоя ва ижтимоий-иқтисодий ҳаёт негизлари муносабатида ўзаро мувозанат бўлишини тақозо этади. Бунда ғоядаги муҳим қоидалар, тамойиллар ижтимоий-иқтисодий ўзгаришларда акс этмасдан қолмайди. Ижтимоий-иқтисодий ҳаёт негизларининг ўзгариши ҳам ғоявий ўзгаришлар орқали ўзининг ифодасини топади.

Иккинчидан, жамият тараққиётида бу «ўзаромувозанат» қонуниятининг бузулиш ҳолатларига дуч келамиз. Айниқса, «ғоя», «мафкура»нинг ижтимоий-иқтисодий ҳаётдан устун бўлган, уни бир томонлама белгилаб беришга, муҳим ижтимоий-иқтисодий қонунларни хусусиятларини ҳисобга олмасдан «мафкуравий» тазйиқ ўтказиш, яқка ғоя, мафкурани жорий этиш, бошқача ғоя ва қарашларни эса эътироф этмаслик ҳолатлари ўзининг мамлакатимиз ҳаётида салбий изини қолдирган; бу ижтимоий-иқтисодий ҳаётни «мафкурадан» (яқка мафкура тазйиқидан) холос этиш заруратини пайдо бўлишига олиб келди.

Учинчидан, ғоянинг миллий негизларини эътироф этмаслик билан боғлиқ ёндашув эса, ижтимоий-иқтисодий ривожланишда уни миллий хусусиятлар билан боғлиқ негизларидан маҳрум қилиб қўйди. Бу охир-оқибатда мамлакатда миллий хусусиятлар билан алоқадор бўлган ижтимоий-иқтисодий қадриятларни ҳам йўқотишга сабаб бўлди. Иқтисодий ҳаётда эркин тадбиркорлик кўринишлари «советча иқтисодий ҳаёт» ва «коммунистик мафкура» таъсирида ривожланмасдан қолди. Умумий «тенглик» ва сохта иқтисодий ривожланиш қонуниятлари ижтимоий ҳаётда ўзининг чуқур изини қолдирди.

Бундан ижтимоий-иқтисодий ҳаёт «мафкуралашди». Ундан холос бўлиш, мустақиллик туфайли амалга ошмоқда. Тўртинчидан, мустақиллик туфайли Ўзбекистонда жамиятнинг ижтимоий-иқтисодий негизларини бозор иқтисодига асосланган мулкнинг хилма-хиллигига ўтилганлигини таъкидлаш лозим. Бу ўзи билан боғлиқ кўпгина ўзгаришларни амалга оширишга имконият беради. Жамиятда ижтимоий-

⁹ «Миллий ғоя тарғиботи ва маънавий-маърифий ишлар самарадорлигини ошириш тўғрисида» Ўзбекистон Республикаси Президентининг Қарори.// Халқ сўзи, 2006, 26 август.

іктисодий ўзгаришларга янги ижтимоий гуруҳ ва қатламларни шаклланишига уларнинг ҳокимият, ҳокимиятга эга бўлиш, ундан фойдаланиш ҳамда ҳимоя қилишда янгича сиёсий қарашларни, манфаат ва муносабатларни, унга мос институтлар, ташкилотлар ва корхоналарни амал қилишига олиб келади.

Булар: 1) сиёсий назариялар; 2) сиёсий концепциялар; 3) сиёсий ғоялар; 4) ижтимоий-сиёсий идеаллар; 5) сиёсий принциплар; 6) сиёсий шиорлар; 7) сиёсий қарашлар билан боғлиқ демократик нормаларни ҳам ишлаб чиқишга туртки беради. Уларнинг сиёсий йўналиши, стратегияси ўзгаради. Бу сиёсий-мафкуравий жиҳатдан ўзининг янгича маъно-мазмуни, моҳияти билан фарқ қилади. Сиёсат ҳам «ягона мафкурадан», унинг ижтимоий-іктисодий ҳаётга тазйиқидан холос бўлади. Жамиятда янги демократик ўзгаришлар ва жараёнларни бошлаб, у турли ижтимоий гуруҳларни шаклланишига асос бўлади.

Шуни таъкидлаш мумкинки, дунёдаги 31 та мамлакатдан 22 таси қадимдан бой мамлакат бўлса, 9 таси янги демократияга асосланган ривожланган мамлакатлардир. Аҳоли жон бошига тўғри келадиган ЯИМнинг улуши бу мамлакатларда 15 дан 40 минг АҚШ долларигача тўғри келади. Шу билан бирга Осиё, Африка ва Лотин Америкаси мамлакатларида 100 дан ортиқ кам ривожланган мамлакатлар мавжуд бўлиб, демократик ривожланиш йўлини танлаган. Лекин, 60-80 йил давомида ўзининг сиёсий мақсадларини амалга ошириб іктисодий қолоқликдан чиқа олмаяпти. Яъни, ЯИМнинг аҳоли жон бошига 1000 долларга, кўпгина ҳолатларда 500 долларга ҳам етказа олмаяптилар. Уларнинг қаторига собиқ СССР нинг кўпгина республикалари ҳам кўшилди.

Ҳозирги даврда дунёда мамлакатларнинг нотекис ривожланиши ортиб бормоқда. Масалан, ривожланган демократик мамлакатлардаги ўртача даромад билан қоқ (нодемократик) мамлакатларнинг ўтган асрнинг 60-йилларига нисбати 13:1 бўлса, 90 йилларда у 60:1 га етди ва унинг ўсиши кузатилмоқда.

Бунинг сабаблари нималардан иборат эканлигини билиш муҳим. Демократик мамлакатларда тадбиркорлар ва мулкдорларнинг манфаати ишончли ҳимояланган. Чунки, улар моддий ва маънавий бойликларнинг бунёдкори, ишлаб чиқарувчиси ва асосий иш берувчиларидир. Буларга іктисодий жиҳатдан мустақил фуқаролар киради. Уларни ўрта мулкдорлар синфи деб атайдилар.

Ривожланган мамлакатларда уларнинг сони аҳолининг 60-80 фоизини ташкил этади, қайсики улар биргаликда 70-90 фоизга тенг мулкка эгалик қилади. Бу одамлар амалда ўз мамлакатларининг эгаси ҳисобланади. Ўз мамлакатининг сиёсий стратегиясини белгилаб беради.

Улар: 1) нисбатан ватанпарвар; 2) мамлакатда ҳуқуқ тартиботни сақланишидан юқори даражада манфаатдор; 3) барқарорлик ва гуллаб-яшнашни хуш кўрадилар; 4) улар ўзларининг барча маблағларини ўз мамлакатларининг ривожланишига кўядилар; 5) мулкдорлар синфи демократик мамлакатларда ҳокимиятни муайян вақтга ҳукмдорга бериш ва исталган вақтда уларни олиб қўйиши мумкин. Улар мустақил сиёсий партиялар, депутатлик фракциялари парламентда, суд-ҳуқуқ органлари, ОАВ орқали ўз маблағлари билан фаол ва фуқаролик институтларини таъминлайди.

Камбағал мамлакатларда вазият бошқачароқ кечади. Улар дунёда 100 дан ортиқ. Уларда барча мулк давлатга тегишли ва ҳокимиятга яқин бўлган одамлар, олигархларга тегишли. Улар ўз маблағларини миллий истисодни ривожланишига қўйишдан ва мамлакатни ривожланишидан жуда ҳам манфаатдор эмас. Ўзларининг мулкларини ошкор этишдан кўрқадилар.

Бу одамлар - мамлакатининг амалдаги хўжайинлари қонун ва ҳуқуқ тартиботидан манфаатдор эмас, чунки мавжуд киритилган ўзгариш уларнинг манфаатига тўғри келмайди.

Нодемократик мамлакатларда асосий аҳоли, камбағаллар мулкка ҳам эга эмас, унга қандай эга бўлишни ҳам, фойдаланишни ҳам билмайди. Улар ёлланиб, чой-чақага ишлашга тайёрлар...

Бу мамлакатларда ўрта мулкдорлар қатлами йўқ ёки заиф. Демак, фуқаролик жамиятининг ижтимоий қатлами билан боғлиқ асослари етарли эмас, у мамлакатни ўз-ўзидан ривожлантиришга қодир эмас.

Уларда фуқаролик институтлари мавжуд эмас, улар ўрта мулкдорлар қатламининг манфаатларини демократик усуллар билан тўлиқ ҳимоя эта олмайди.

Ўнг кучлар ҳокимиятга либерал демократларнинг келишини хоҳлайди. Ўз ҳокимиятини чеклаб, халққа юқори эркинлик беришни истайди. Аммо, ўрта мулкдорлар қатламининг йўқлиги ва зурур ижтимоий-іктисодий шароитни етарли эмаслиги туфайли, мамлакатда ҳақиқий демократия ҳам ва іктисодий ривожланиш ҳам бўлиши қийин кечади.

«Ижтимоий табақаланиш» жамият тараққиётининг муайян босқичида содир бўлади, дейиш мумкин. Бунга асос унганча инсонларнинг ҳаётда бир хил ижтимоий мавқеда турганлигидир. Бу инсонларда ўзаро ва ўзига нисбатан ҳам бир хил қараш билан боғлиқ «ижтимоий туйғу», манфаатларнинг устуворлиги билан изоҳланади.

Кейинчалик, бу туйғуда, манфаатларни англашда ўзгариш содир бўлади, унинг сабабларини қуйидагича кўриш мумкин: 1) инсонларнинг ўзига баҳо беришини англаш ва имкониятини фарқлаш туйғуси кучаяди; 2) жамиятда ижтимоий-іктисодий ривожланиш маҳнат фаолиятининг турли соҳаларини аниқроқ намоён эта бошлайди; 3) меҳнат тақсимотидаги ҳар бир ўзгариш одамларга янги талабларни қўяди ва унга ҳамма бир хилда жавоб бера олмаслиги билан боғлиқ табиий қонуният аниқроқ намоён бўла бошлайди; 4) бу аниқлик одамларга ҳаётда турли-хил мавқени эгаллашда, ўзларининг ижтимоий сифатларини баҳолаш, фарқлаши билан боғлиқ ғояларни, қарашлар, манфаатлар тизими орқали муайян ижтимоий гуруҳ, қатламга муносибликни шаклланишига олиб келади.

Ижтимоий табақаланиш бир томондан, табиий ижтимоий-иқтисодий жараён бўлса, иккинчи томондан у инсонлар ҳаётида турли хил, бир-бирига зид ҳолатларни, манфаатларидаги фарқни ҳам келтириб чиқара бошлаган.

Кишилиқ жамияти тарихида ижтимоий табақаланиш содир бўлиши билан «ўзравонликка» интилиш, ўзларини кучли деб ҳисоблаш ҳоллари мавжуд. Бунинг сабаби етишмовчилик, ўз нафсини қондиришга бўлган «эгоистик» табиий интилишлардаги турли хил яшаш учун қурашдаги фарқ билан ҳам боғлиқ.

Ижтимоий табақаланишни тушуниш бўйича турли хил фалсафий-сиёсий қарашлар, концепциялар ҳам шаклланган ва ҳозирги кунда ҳам давом этаётганлигини таъкидлаш лозим.

1) Ижтимоий табақаланишига диний ёндашув;

2) Ижтимоий табақаланишнинг иқтисодий асослари, мулк муносабатларидаги ўзгаришларнинг унга таъсири борлиги билан боғлиқ қарашлар;

3) Ижтимоий табақаланишга синфий материалистик қараш;

4) Ижтимоий табақаланиш ва жамият иқтисоди асоси маънавий негизларидаги мутаносиблик масаласи билан боғлиқ социал стратификация назарияси;

5) ижтимоий табақаланишнинг аниқлик мезонлари ва ижтимоий табақаланиш ва социал ўзгаришлар билан боғлиқ қарашларни таъкидлаш лозим бўлади.

Ижтимоий табақаланиш жараёни ғоявий ва ижтимоий-иқтисодий ўзгаришлар, мулк шакллари ҳамда манфаатларни англаш, фарқлаш билан боғлиқ ижтимоий ҳодисадир. Мулк шакли ягоналиги манфаатларни чеклайди, турли қатламларни сунъий равишда бирлаштиради. Мулк хилма-хиллиги эса турли қатламларни ва манфаатларни юзага чиқаради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. «Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар» фани бўйича таълим дастурларини яратиш ва республика таълим тизимида жорий этиш тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармойиши. 2001 йил 18 январ.
2. Миллий ғоя тарғиботи ва ташвиқотини янада кучайтириш тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2006 йил 10 август қарори.
3. Каримов И.А. Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, мафкура. Т.1 – Т.: Ўзбекистон, 1996.
4. Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар. – Т.: Ўзбекистон, 2000.
5. Миллий истиқлол ғояси: кўргазмалар воситалар. – Т.: Маънавият, 2001. Марказий Осиё: ғоявий жараён ва мафкуравий таҳдидлар. «Миллий

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

- Boszhigitova G.A.** – Eurasian National University after L.N. Gumilyov, Astana, Kazakhstan.
- Jorayeva Iqbolxon Polatovna** – Namangan viloyat xalq ta’imi xodimlarini malakasini oshirish institute Pedagogika, psixologiya va ta’lim menejmenti kafedراسi o’qituvchisi. Namangan. Uzbekistan.
- Kamardinova Buzaynab Voxidjanovna** – NVXTXQTMOI maktabgacha, boshlang’ich va maxsus ta’lim kafedراسi o’qituvchisi.
- Muminova Dilafro’z Akbaraliyevna** – NVXTXQTMOI maktabgacha, boshlang’ich va maxsus ta’lim kafedراسi o’qituvchisi
- Адал Бағдар** – магистрант Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті.
- Алексеева Ганна Николаевна** – кандидат педагогических наук, доцент. Бердянского государственного педагогического университета.
- Андасбаев Ерлан Сулейменович** – доктор технических наук, профессор кафедры физики и МФ Жетысуского государственного университета имени И. Жансугурова, академик Международной академии информатизации (МАИН), член-корреспондент Российской академии естествознания.
- Апаров Андрій Миколайович** – доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри ГТП Київської державної академії водного транспорту імені гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного.
- Арзиматова Иноятхон** – доцент кафедры философии Ферганский государственного университета.
- Ашурова Зебинисо Рахимовна** – кандидат физико-математических наук, доцент кафедры математического анализа СамГУ.
- Бабакулова Дильбар** – преподаватель Каршинский Академический лицей «Нуристон».
- Базарова Нодира Шамсиевна** – преподаватель кафедры русского языка и литературы Каршинского государственного университета.
- Байдаков Владислав Витальевич** – студент. Евразийский Национальный Университет имени Л. Н. Гумилева.
- Белоус Елена Анатольевна** – кандидат физико-математических наук, доцент. Сумский государственный университет.
- Беспаленко Дар’я Ігорівна** – аспірантка, лаборант. Одеса.
- Бєлякова Ольга Володимирівна** – старший викладач кафедра іноземних мов ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені В. Гетьмана».
- Бияшев Биржан Кадырович** – доктор ветеринарных наук, профессор кафедры «Биологическая безопасность». КазНАУ.
- Бияшев Кадыр Бияшевич** – доктор ветеринарных наук, профессор кафедры «Биологическая безопасность». КазНАУ,
- Бодрова Тамара Владимировна** – студентка Павлодарского государственного педагогического института.
- Бойко Ольга Алексеевна** – студентка. Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова.
- Бойченко Альона Дмитрівна** – кандидат медичних наук. Харківський національний медичний університет.
- Бойчук Василь Миколайович** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін факультету №3 Національної академії внутрішніх справ.
- Бойчук Марія Володимирівна** – кандидат філологічних наук Національної академії внутрішніх справ
- Босимова Малохат Арслонбек кизи** – студентка. Гулистанский государственный университет.
- Брус Маргарита Владимировна** – старший преподаватель кафедры информатики и инженерной графики Донбасской государственной машиностроительной академии.

- Бугаева Алла Анатольевна** – магістрант Жетысуского государственного университета имени И. Жансугурова.
- Васильюк Алла Володимирівна** – доктор педагогічних наук, професор кафедри університетської освіти і права Університету менеджменту освіти НАПН України.
- Вист Наталья Вильямовна** – старший преподаватель кафедры анатомии, физиологии и дефектологии Павлодарского государственного педагогического института.
- Галиуліна Євгенія Олександрівна** – магістрантка Інституту філології та соціальних комунікацій Бердянського державного педагогічного університету.
- Галярник Надія Романівна** – бібліотекар наукової бібліотеки Прикарпатського національного університету.
- Галярник Мирон Васильович** – асистент кафедри землевпорядкування та кадастру Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу.
- Гвоздецька Юлія Василівна** – Аспірантка Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.
- Гервас Ольга Геннадіївна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри професійної освіти та технологій за профілями Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.
- Головачова Вікторія Олександрівна** – кандидат медичних наук, доцент кафедра педіатрії № 2 Харківського національного медичного університету.
- Грех Орест Васильович** – старший викладач кафедри іноземних мов Львівського національного аграрного університету.
- Григор'єва Вікторія Олександрівна** – старший викладач кафедри Здоров'я людини та фізичне виховання Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.
- Грозан Світлана Вікторівна** – кандидат педагогічних наук, старший викладач Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.
- Дилсора Зокирова** – студент факультета иностранных языков Каршинского государственного университета.
- Добровольська Світлана Романівна** – кандидат економічних наук, в.о. зав. кафедри іноземних мов Львівського національного аграрного університету.
- Драновська Світлана Вікторівна** – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри соціально-гуманітарної освіти КЗ «Сумський ОІППО».
- Дрожжин Василь Юрійович** – кандидат наук з фізичного виховання та спорту, доцент кафедри Здоров'я людини та фізичного виховання Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.
- Дубинина Наталья Владиславовна** – кандидат медичних наук, доцент кафедри мікробіології, вірусології і іммунології Національного фармацевтичного університету.
- Душаев Акбаржон Жаникулович** – преподаватель. Гулистанский государственный университет.
- Душаева Гулбахор Деҳқоновна** – преподаватель Гулистанский государственный университет.
- Еремеев Д.М.** – аға оқытушылар Еуразия ұлттық университеті Л.Н. Гумилев атындағы Қазақстан, Астана.
- Ерментаева Ардах Ризабековна** – доктор психологических наук, профессор. Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева.
- Железняк Олексій Валерійович** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки Одеського Національного університету імені І.І. Мечникова.
- Жуманов КайратТоксанбаевич** – PhD-докторант кафедри «Биологическая безопасность» КазНАУ.
- Жураева Нодира Юнусовна** – кандидат физико-математических наук, учитель кафедры высшей математики ТАТУ.

- Жураева Умидахон Юнусалиевна** – магістр. Самаркандський державний університет.
- Зокирова Дилсора** – студент факультета іноземних мов Каршинського державного університету.
- Ибраева Меруерт Сериковна** – докторант Академії державного управління при Президенті Республіки Казахстан.
- Имангаликова И.Б.** – аға оқытушылар Еуразия ұлттық университеті Л.Н. Гумилев атындағы, Қазақстан, Астана.
- Исаков Акылбек Абдумуминович** – магістрант Евразийского Национального Университета имени Л.Н. Гумилева.
- Исмурзина Индира Хасановна** – Актюбинский університет имени С. Байшева.
- Ігнат'єва Ольга Леонідівна** – старший викладач кафедри іноземних мов Сумського національного аграрного університету.
- Ільків Євген Юрійович** – кандидат технічних наук, доцент кафедри землевпорядкування та кадастру Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу.
- Калдыбеков Ерден Габдыжалилович** – магістр гуманітарних наук по спеціальності філософія, преподаватель кафедри філософії Евразийского національного університета имени Л.Н. Гумилева.
- Калениченко Марія Михайлівна** – кандидат філологічних наук, асистент кафедри слов'янської філології Інститут філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
- Касымова Хамида Вахабжановна** – студентка. Гулистанський державний університет.
- Кац Н.А.** – старший преподаватель кафедри фізического виховання факультета соціальних наук Евразийского національного університета.
- Кенжебеков Акылбек Кенжебекович** – кандидат хімічних наук, академічний професор, заведуючий науковою лабораторією «Регіональні екологічні дослідження» науково – дослідницького кластера Жетісуського державного університета имени И. Жансугурова.
- Кіндзер Богдан Миколайович** – старший викладач кафедри Фехтування, боксу та Національних однокористувачів ЛДУФК.
- Клиндух Тетяна Іванівна** – майстер спорту СРСР зі спортивної гімнастики, викладач кафедри ТМФВ Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка.
- Козлова Л.И.** – старший преподаватель кафедри фізического виховання факультета соціальних наук Евразийского національного університета.
- Койшыбай Айгерим Ерболовна** – студент Жетісуського державного університета ім. И. Жансугурова.
- Койшыбай Айгерим Ерболовна** – студент Жетісуського державного університета имени И. Жансугурова.
- Коновал Наталія Станіславівна** – лікар, судово-медичний експерт Харківського обласного бюро судово-медичної експертизи, аспірант кафедри судово-медичної експертизи Харківського національного медичного університету.
- Коробань Оксана Валеріївна** – викладач. Уманський державний педагогічний університет.
- Крамаренко Любов Дмитрівна** – старший викладач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін КЗ «Сумський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти».
- Кубрак Тетяна Сергіївна** – вчитель фізичної культури, спеціаліст II категорії. Терпіннівський колегіум «Джерело».
- Купер Іван Миколайович** – кандидат технічних наук, доцент. Івано-Франківський національний Технічний університет нафти і газу.

- Курносова Наталя Александровна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов Житомирського державного технологічного університету.
- Лещенко Анастасія Миколаївна** – Київський університет імені Бориса Грінченка.
- Липина С.Ф.** – старший викладач кафедри фізичного виховання факультету соціальних наук Євразійського національного університету.
- Локота Ігор Миколайович** – студент III курсу спеціальності «Українська мова та література» Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова.
- Мазбаєв Орденбек Блисбекович** – доктор географічних наук, професор. Євразійського Національного Університету імені Л.Н. Гумилєва.
- Малишевський Олег Володимирович** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри професійної освіти та технологій за профілями Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.
- Малкова Алла Петрівна** – концертмейстер кафедри вокально-хорових дисциплін та методики музичного виховання Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.
- Медведєва Ірина Валентинівна** – Аспірантка кафедри міжнародної економіки та маркетингу Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
- Милованова Елена Валерьевна** – старший викладач кафедри російської мови та літератури Каршинського державного університету.
- Мороз Оксана** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української філології Маріупольського державного університету.
- Мухамедрахимов Канат Жанатович** – магістрант КарГТУ.
- Мухаметшина Алина Сагитовна** – студентка. Казанський Федеральний Університет.
- Мырзағұл Айнұр Русланқызы** – Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ. Астана, Қазақстан.
- Нагайчук Олена Валеріївна** – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри техніко-технологічних дисциплін, охорони праці та безпеки життєдіяльності, факультету професійної та технологічної освіти Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.
- Назаренко Оксана Николаевна** – старший викладач кафедри Фізическої культури і спорту Євразійського національного університету імені Л.Н. Гумилєва.
- Немова Наталья Анатольевна** – кандидат технічних наук. Республіка Казахстан, г. Караганда.
- Непотенко Наталія Данилівна** – концертмейстер кафедри вокально-хорових дисциплін та методики музичного виховання Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.
- Нестеренко Ольга Олегівна** – студентка Київського університету імені Бориса Грінченка.
- Нурмухамидова Мухтабар Хасановна** – викладач. Гулистанський державний університет.
- Нұрқасымова Сәуле Нұрқасымқызы** – педагогіка ғылымының докторы, професор Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті.
- Онищенко Олег Миколайович** – асистент кафедри ГТП Київської державної академії водного транспорту імені гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного.
- Оспан Үмітгүл** – магістрант Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің.
- Останіна Ніна Степанівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.
- Отдельнова Людмила Леонидовна** – викладач, доцент кафедри іноземних мов Житомирського державного технологічного університету.
- Очилов Алишер Орифович** – Каршинський державний університет.
- Ганиева Шарифа Адилівна** – Каршинський державний університет.

- Пардаева Дилфуза Раимовна** – старший преподаватель кафедра русского языка и литературы Каршинского государственного университета.
- Парфьонов Михайло Петрович** – кандидат педагогічних наук, доцент Макіївського економіко-гуманітарного інституту завідувач кафедри мовознавства.
- Подлісецька Ольга Олегівна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії літератури та компаративістики Одеського національного університету імені І.І. Мечникова.
- Раимов Д.И.** – студент. Гулистанский государственный университет.
- Рибченко Юлія Юріївна** – викладач біології, спеціаліст. Відокремлений підрозділ «Костянтинівський технікум Луганського національного аграрного університету».
- Сарбасова Карлыгаш Базарбековна** – кандидат филологических наук, доцент Жетысуского государственного университета им. И. Жансугурова..
- Сарсенбаева Айгерим Бералиевна** – воспитатель мини-центра «Акбота», средняя школа имени Т. Рыскулова. Алматинская обл., Жамбылский район, село Узынагаш.
- Сидорова Р.В.** – аға оқытушылар Еуразия ұлттық университеті Л.Н. Гумилев атындағы Қазақстан, Астана.
- Скибицький Ігор Глібович** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри спортивного вдосконалення Національного технічного університету України (КПІ).
- Соловьева Наталья Алексеевна** – старший преподаватель кафедры Физической культуры и спорта Евразийского Национального Университета имени Л.Н. Гумилева.
- Сомбаманія Ганна Миколаївна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки ОНУ Одеського Національного університету імені І.І. Мечникова.
- Сорокін Сергій Володимирович** – кандидат філологічних наук, доцент, декан факультету сходознавства Київського національного лінгвістичного університету.
- Стефіна Надія Василівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри хорового диригування, вокалу та методики музичного навчання Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка.
- Султонов Раббимкул Уралович** – преподаватель. Гулистанский государственный университет.
- Татарнікова Анжеліка Анатоліївна** – аспірантка кафедри педагогіки Одеського національного університету імені І.І. Мечникова, викладач Одеське училище мистецтв і культури імені К. Ф. Данькевича.
- Татарнікова Анжеліка Анатоліївна** – аспірантка кафедри педагогіки Одеського національного університету імені І.І. Мечникова, викладач Одеського училища мистецтв і культури імені К. Ф. Данькевича.
- Таубалдиева Жуматай** – кандидат педагогических наук, доцент кафедри музикального образования Жетысуского государственного университета имени И. Жансугурова.
- Таубалдиева Карлыгаш Курмангалиевна** – старший инспектор ювенальной полиции по делам несовершеннолетних, майор полиции. Республика Казахстан, г. Талдыкорган.
- Ткаченко Зоя Олексіївна** – концертмейстер кафедри вокально-хорових дисциплін та методики музичного виховання Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.
- Ткаченко Максим Володимирович** – аспірант. Національна академія внутрішніх справ.
- Тожимаматов Исраил Нурмаматович** – преподаватель кафедры информационных технологии Ферганского государственного университета.
- Томбулатова Іраїда Ігорівна** – викладач. Одеський національний університет імені І.І. Мечникова.
- Трандафілова Наріне Араратівна** – аспірантка. Донецький національний університет (м. Вінниця).
- Турсахатов Эркін** – преподаватель Каршинский госудаственный университет.
- Уманська Вікторія Григорівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки

підприємства, обліку і аудиту Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Файзуллоев Хусен Рахматович – студент. Самаркандский Государственный Университет.

Фармонов Шерзодбек Рахмонжонович – преподаватель кафедры информационных технологии Ферганского государственного университета.

Філімонова Ірина Афанасіївна – викладач Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Халилова Луиза Адилевна – старший преподаватель кафедры русского языка и литературы Каршинского государственного университета.

Халманова Бибигул Батирбековна – магистрант. Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева.

Хамраев Дилшод – преподаватель. Каршинский госудаственный университет.

Холжигитова Дилбархон Баходир кизи – студентка. Гулистанский государственный университет.

Циганчук Роман Олегович – аспірант ДВНЗ «Університет банківської справи».

Цокур Ольга Степанівна – доктор педагогічних наук, професор, завідувача кафедри педагогіки Одеського Національного університету імені І.І. Мечникова.

Чеботарьова Ірина Олексіївна – аспірант. Українська інженерно-педагогічна академія.

Чупанова Діана Олегівна – викладач кафедри гуманітарних наук та іноземних мов Черкаського інституту пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля НУЦЗ України.

Широкова Виктория Владимировна – преподаватель отделения военной подготовки Одесского морского колледжа технического флота Национального университета «Одесская морская академия».

Шманько Олег Володимирович – кандидат історичних наук, доцент кафедри соціальної роботи та кадрової політики Буковинського державного фінансово-економічного університету.

Шодибоева Мастура Комилжон қизи – студентка. Гулистанский государственный университет.

Шуппе Людмила Володимирівна – викладач іспанської мови. Одеський національний університет імені І.І. Мечникова.

Щербина Олег – студент ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».

Элмурадова Лайло Нормуратовна – доцент кафедра русского языка и литературы Каршинского государственного университета.

Юлдашева Лайло Улугбековна – преподаватель кафедры русского языка и литературы Каршинского государственного университета.

Юносова Валентина Олександрівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та методики викладання фахових дисциплін Бердянського державного педагогічного університету.

Юрченко Зоя Володимирівна – кандидат психологічних наук, доцент кафедри педагогічної та вікової психології ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника».

Юсуфалиев Орзимурод – преподаватель. Гулистанский государственный университет.

Ятчук Ольга Михайлівна – кандидат наук з соціальних комунікацій, доцент кафедри соціальних комунікацій Бердянського державного педагогічного університету.

НАСТУПНІ КОНФЕРЕНЦІЇ / СЛЕДУЮЩІЕ КОНФЕРЕНЦИИ

Уважаемые преподаватели, аспиранты, студенты!

Государственное высшее учебное заведение

«Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды»,

молодежная общественная организация «Независимая ассоциация молодежи»,

студенческое научное общество исторического факультета «Комитет исследования истории и современности»

Информируют Вас, что с 30 по 31 марта 2016 г. проводится XXIV Международная научно-практическая интернет-конференция

«Проблемы и перспективы развития науки в начале третьего тысячелетия в странах Европы и Азии».

Планируется работа по секциям:

I. БИОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

1. Систематика и география высших растений.
2. Структурная ботаника и биохимия растений.
3. Микология и альгология.
4. Ресурсоведение и интродукция растений.
5. Молекулярная биология, микробиология.
6. Зоология.
7. Физиология человека и животных.
8. Биохимия и биофизика.
9. Генетика и цитология.
10. Биоинженерия и биоинформатика.

II. ГЕОГРАФИЯ И ГЕОЛОГИЯ

1. Регионоведение и региональная организация общества.
2. Наблюдение, анализ и прогноз метеорологических условий.
3. Гидрология и водные ресурсы.
4. Биогеография, биоресурсоведение, биоразнообразие.
5. Картография и геоинформатика.
6. Природопользование и экологический мониторинг.
7. Техника и технологии геологоразведочных работ.
8. Почвоведение.
9. Экономическая география.

III. ГОСУДАРСТВЕННОЕ УПРАВЛЕНИЕ

1. Повышение роли государственного служащего на современном этапе развития общества.
2. Современные технологии управления.
3. Взаимодействие различных ветвей власти.
4. Подготовка государственных служащих.

IV. ЭКОЛОГИЯ

1. Состояние биосферы и его влияние на здоровье людей.
2. Экологические и метеорологические проблемы больших городов и промышленных зон.
3. Радиационная безопасность и социально-экологические проблемы.
4. Промышленная экология и медицина труда.
5. Проблемы экологического воспитания молодежи.
6. Экологический мониторинг.

V. ЭКОНОМИКА

1. Банки и банковская система.
2. Внешнеэкономическая деятельность.
3. Финансовые отношения.
4. Инвестиционная деятельность и фондовые рынки.
5. Управление трудовыми ресурсами.
6. Маркетинг и менеджмент.
7. Учет и аудит.
8. Математические методы в экономике.
9. Экономика промышленности.
10. Экономика предприятия.
11. Логистика.
12. Экономика АПК.
13. Региональная экономика.
14. Экономическая теория.
15. Государственное регулирование экономикой.
16. Макроэкономика.

VI. ИСТОРИЯ

1. История Украины.
2. Всемирная история.
3. История науки и техники.
4. Этнография.
5. Устная история.
6. История стран СНГ.

VII. МАТЕМАТИКА

1. Дифференциальные и интегральные уравнения.
2. Перспективы систем информатики.
3. Теория вероятностей и математическая статистика.
4. Прикладная математика.
5. Математическое моделирование.

VIII. ИСКУССТВО

1. Музыкальное искусство.
2. Искусство танца.
3. Театральное искусство.
4. Фото и киноискусство.
5. Искусство дизайна.

IX. ПЕДАГОГИКА

1. Дистанционное образование в высшей школе.
2. Проблемы подготовки специалистов.
3. Методические основы воспитательного процесса.
4. Стратегические направления реформирования системы образования.
5. Современные методы преподавания.
6. Социальная педагогика.

X. ПОЛИТОЛОГИЯ

1. Избирательные технологии.
2. Проблемы интеграции Украины в мировое сообщество.
3. Отношения Украины с НАТО.
4. Отношения Украины со странами СНГ.

XI. ПРАВО

1. История государства и права.
2. Административное и финансовое право.
3. Охрана авторских прав.
4. Трудовое право и право социального обеспечения.
5. Уголовное право и криминология.
6. Борьба с экономическими преступлениями.
7. Экологическое, земельное и аграрное право.
8. Конституционное право.
9. Гражданское право.
10. Хозяйственное право.
11. Криминалистика и судебная медицина.
12. Предпринимательское и банковское право.
13. Уголовно-процессуальное право.

XII. ПСИХОЛОГИЯ

1. Место психолога на производстве.
2. Формы работы психолога-практика.
3. Современные тенденции в методологии психологических исследований.
4. Психология терроризма.
5. Психолого-педагогические проблемы развития личности в современных условиях.
6. Клиническая психология.
7. Общая психология.
8. Педагогическая психология.
9. Психология развития.
10. Психология труда.
11. Психофизиология.
12. Социальная психология.

XIII. СОЦИОЛОГИЯ

1. Кадровый менеджмент.
2. Современные технологии социального опроса.

XIV. СОВРЕМЕННЫЕ ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ

1. Компьютерная инженерия.
2. Вычислительная техника и программирование.
3. Программное обеспечение.
4. Информационная безопасность.

XV. ФИЗИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА И ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЙ СПОРТ

1. Физическая культура и спорт: проблемы исследования, предложения.
2. Развитие физкультуры и спорта в современных условиях.

XVI. ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

1. Методика преподавания языка и литературы.
2. Риторика и стилистика.
3. Теоретические и методологические проблемы исследования языка.
4. Синтаксис: структура, семантика, функция.
5. Методы и приемы контроля уровня владения иностранным языком.
6. Актуальные проблемы перевода.
7. Язык, речь, речевая коммуникация.
8. Украинский язык и литература.
9. Русский язык и литература.
10. Этно-, социо- и психолингвистика.

XVII. ФИЛОСОФИЯ

1. Философия литературы и искусства.
2. Социальная философия.
3. История философии.
4. Философия культуры.
5. Философия религии.
6. Философия науки.

XVIII. ТЕХНИЧЕСКИЕ НАУКИ

1. Metallургия.
2. Горное.
3. Литейная Дело.
4. Машиноведение.
5. Электротехника
6. Теплотехника.
7. Гидротехника.
8. Радиотехника.
9. Строительство

XIX. СОЦИАЛЬНЫЕ КОММУНИКАЦИИ. МЕДИА.

1. Журналистика. Теория и история журналистики.
2. Книговедение, библиотековедение, библиографоведение.
3. Социальная информатика. Прикладные социально-коммуникационные технологии.

Оргкомитет конференции планирует размещать доклады на Web-странице по адресу: <http://conferences.neasmo.org.ua>.

По результатам конференции будет сформирован электронный сборник материалов, который можно будет скачать в PDF-формате на главной странице конференции по адресу: <http://conferences.neasmo.org.ua/>.

Рабочие языки конференции – украинский, польский, русский, английский французский, белорусский, грузинский, армянский, азербайджанский, казахский, узбекский, таджикский, киргизский, молдавский, туркменский.

Последний срок подачи материалов – 29 марта 2016 г. (включительно).

Стоимость участия в конференции и размещение статьи в электронном сборнике составляет:

Оргвзнос - 10 USD США или 10 ЕВРО (перевод в рублях – 500 рублей). (в оргвзнос входит оплата за размещение на сайте, верстка макета, редактирование текстов).

Объем статьи – не более 7 страниц. Скачать сборник можно будет **через неделю** на главной странице конференции.

Для участников стран Европы и Азии (за исключением Украины) средства перечисляются следующим образом:

1. СПОСОБ ПЕРЕВОДА.

Переводы по системе «Юнистрим» для Бобровника Юрия Викторовича пунктах Приват Банк г. Переяслав-Хмельницкий (в квитанции должен быть указан **код перевода и Ф.И.О.** того, кто переводил деньги, страна).

(комиссия 0,15 USD США)

2. СПОСОБ ПЕРЕВОДА (Через ОАО «Сбербанк России»)

Для учасников из Российской Федерации (500 руб.) оплаты оргвзноса в рублях РФ (RUB) в отделениях **ОАО «Сбербанк России» для того, что бы оргвзнос дошел, в разделе НАЗНАЧЕНИЕ ПЛАТЕЖА, нужно указывать «ПЕРЕВОД ЛИЧНЫХ СРЕДСТВ» и только эти три слова.**

56А: Банк-Посредник:	ОАО «Сбербанк России», Москва, РФ БИК 044525225, К/С 3010181040000000225 ИНН 7707083893 СВИФТ: SABRRUMM
57D: Банк Бенефициара:	/30111810100000000540 АО «СБЕРБАНК РОССИИ» Киев, Украина
59D: Бенефициар:	/ 26207017148867/ Бобровник Юрий Викторович

3. СПОСОБ ПЕРЕВОДА

Или почтовым переводом на Ф.И.О.: Бобровник Юрий Викторович, 08401, Украина, Киевская обл, г. Переяслав-Хмельницкий, ул. Сухомлинского, 32, к. 108.

4. СПОСОБ ПЕРЕВОДА Western Union на Бобровник Юрий Викторович (Bobrovnik Juriy Viktorovich) (укажите код перевода, Ф.И.О того, кто переводит оргвзнос)

ОБРАЗЕЦ ОФОРМЛЕНИЯ СТАТЕЙ

Научная степень и ФИО автора
по образцу Иван Петренко (Киев, Украина)

**Секция, подсекция по образцу (Филологические науки
Методика преподавания языка и литературы.)**

НАЗВАНИЕ СТАТЬИ (БОЛЬШИМИ БУКВАМИ)

Текст статьи

(Ссылки на литературу по тексту в квадратных скобках по образцу [1, с. 23])

Литература:

1. Евремов С. Михаил Коцюбинский / / Ефремов С. Избранное: Ст. науч. разведки. Монографии - К.: Наук. мысль, 2002. – 760 с.

Научный руководитель:

кандидат исторических наук Бобровник Юрий Викторович

Внимание!

После литературы (в правом углу указывается научный руководитель (для студентов и аспирантов)) подаются сведения об авторах (Ф.И.О. (полностью) домашний адрес, код города, телефон, e-mail, место работы или учебы, должность, ученое звание, ученая степень.

К участию в конференции принимаются статьи объемом до 7 страниц набранных в редакторе **MICROSOFT WORD** в виде компьютерного файла с расширением *. doc. Шрифт Times New Roman 14. Междустрочный интервал 1,5. Поля со всех сторон 20 мм. Материалы на конференцию принимаются по электронной почте по адресу: neasmo@gmail.com (тема сообщения: 30.03-31.02.2016 г.) (в случае если Ваш почтовик выбрасывает **ошибку не отправления**, отправляйте на адрес neasmo@ukr.net) или на CD-дисках (дискеты не принимаются) с добавлением печатных материалов + отсканированную копию или ксерокопию квитанции об оплате оргвзноса. **В случае отправки научной статьи по электронной почте**, печатные материалы присылать не надо, а к статье, нужно прикрепить отсканированную копию квитанции об оплате оргвзноса.

Адрес оргкомитета:

08401, Украина, Киевская обл, г. Переяслав-Хмельницкий, ул. Сухомлинского, 32, к. 108.

Контактное лицо в Украине и за рубежом: Бобровник Юрий Викторович

Контактные телефоны: +38 (097) 923 16 58, : +38 (093) 335 78 86.

E-mail: neasmo@gmail.com

ВНИМАНИЕ!

После того, как мы получили от Вас статью, Вы обязательно должны получить ответное сообщение: **«Вашу статью получили и приняли»**. Если такой ответ не поступил через день после отправки, тогда обязательно позвоните в оргкомитет и сообщите о ситуации.

РАБОТЫ ОБЪЕМОМ более 7 страниц не принимаются!

Тексты, набранные междустрочным интервалом 1,0 **НЕ ПРИНИМАЮТСЯ!**

С результатами и форматом проведения подобных мероприятий можно ознакомиться по адресу <http://conferences.neasmo.org.ua/>

Участие в конференции – это отличная возможность осветить свои научные работы для студентов, аспирантов и преподавателей!

ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ УЧАСНИКІВ З УКРАЇНИ

Шановні викладачі, аспіранти, студенти!

Державний вищий навчальний заклад

«Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»,

молодіжна громадська організація «Незалежна асоціація молоді»,

студентське наукове товариство історичного факультету «Комітет дослідження історії та сучасності»

Інформують Вас, що з 30 по 31 березня 2016 р. проводиться XXIV Міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах Європи та Азії».

Планується робота за секціями:

I. БІОЛОГІЧНІ НАУКИ

1. Систематика та географія вищих рослин.
2. Структурна ботаніка та біохімія рослин.
3. Мікологія та альгологія.
4. Ресурсоведення та інтродукція рослин.
5. Молекулярна біологія мікробіологія.
6. Зоологія.
7. Фізіологія людини та тварин.
8. Біохімія та біофізика.
9. Генетика та цитологія.
10. Біоінженерія та біоінформатика.

II. ГЕОГРАФІЯ ТА ГЕОЛОГІЯ

1. Регіоноведення і регіональна організація суспільства.
2. Спостереження, аналіз та прогноз метеорологічних умов.
3. Гідрологія та водні ресурси.
4. Біогеографія, біоресурсоведення, біорізноманітність.
5. Картографія та геоінформатика.
6. Природокористування та екологічний моніторинг.
7. Техніка та технологія геологорозвідувальних робіт.
8. Грунтознавство.
9. Економічна географія.

III. ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

1. Підвищення ролі державного службовця на сучасному етапі розвитку суспільства.
2. Сучасні технології управління.
3. Взаємодія різних гілок влади.
4. Підготовка державних службовців.

IV. ЕКОЛОГІЯ

1. Стан біосфери та його вплив на здоров'я людей.
2. Екологічні та метеорологічні проблеми великих міст і промислових зон.
3. Радіаційна безпека та соціально-екологічні проблеми.
4. Промислова екологія і медицина праці.
5. Проблеми екологічного виховання молоді.
6. Екологічний моніторинг.

V. ЕКОНОМІКА

1. Банки та банківська система.
2. Зовнішньоекономічна діяльність.
3. Фінансові відносини.
4. Інвестиційна діяльність та фондові ринки.
5. Управління трудовими ресурсами.
6. Маркетинг та менеджмент.
7. Облік та аудит.
8. Математичні методи в економіці.
9. Економіка промисловості.
10. Економіка підприємства.
11. Логістика.
12. Економіка АПК.
13. Регіональна економіка.
14. Економічна теорія.
15. Державне регулювання економікою.
16. Макроекономіка.

VI. ІСТОРІЯ

1. Історія України.
2. Загальна історія.
3. Історія науки і техніки.
4. Етнографія.
5. Усна історія.

VII. МАТЕМАТИКА

1. Диференціальні та інтегральні рівняння.
2. Перспективи систем інформатики.
3. Теорія ймовірностей та математична статистика.
4. Прикладна математика.
5. Математичне моделювання.

VIII. МИСТЕЦТВО

1. Музичне мистецтво.
2. Мистецтво танцю.
3. Театральне мистецтво.
4. Фото і кіномистецтво.
5. Мистецтво дизайну.

IX. ПЕДАГОГІКА

1. Дистанційна освіта у вищій школі.
2. Проблеми підготовки фахівців.
3. Методичні основи виховного процесу.
4. Стратегічні напрями реформування системи освіти.
5. Сучасні методи викладання.
6. Соціальна педагогіка.

X. ПОЛІТОЛОГІЯ

1. Вибірчі технології.
2. Проблеми інтеграції України у світове співтовариство.
3. Відносини України з НАТО.
4. Відносини України з країнами СНД.

XI. ПРАВО

1. Історія держави та права.
2. Адміністративне і фінансове право.
3. Охорона авторських прав.
4. Трудове право та право соціального забезпечення.
5. Карне право та кримінологія.
6. Боротьба з економічними злочинами.
7. Екологічне, земельне та аграрне право.
8. Конституційне право.
9. Цивільне право.
10. Господарське право.
11. Криміналістика та судова медицина.
12. Підприємницьке та банківське право.
13. Кримінально-процесуальне право.

XII. ПСИХОЛОГІЯ

1. Місце психолога на виробництві.
2. Форми роботи психолога-практика.
3. Сучасні тенденції в методології психологічних досліджень.
4. Психологія тероризму.
5. Психолого-виховні проблеми розвитку особистості в сучасних умовах.
6. Клінічна психологія.
7. Загальна психологія.
8. Педагогічна психологія.
9. Психологія розвитку.
10. Психологія праці.
11. Психофізіологія.
12. Соціальна психологія.

XIII. СОЦІОЛОГІЯ

1. Кадровий менеджмент.
2. Сучасні технології соціального опитування.

XIV. СУЧАСНІ ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

1. Комп'ютерна інженерія.
2. Обчислювальна техніка та програмування.
3. Програмне забезпечення.
4. Інформаційна безпека.

XV. ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА ТА ПРОФЕСІЙНИЙ СПОРТ

1. Фізична культура і спорт: проблеми дослідження, пропозиції.
2. Розвиток фізкультури і спорту в сучасних умовах.

XVI. ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

1. Методика викладання мови та літератури.
2. Риторика і стилістика.
3. Теоретичні та методологічні проблеми дослідження мови.
4. Синтаксис: структура, семантика, функція.
5. Методи та прийоми контролю рівня володіння іноземною мовою.
6. Актуальні проблеми перекладу.
7. Мова, мовлення, мовна комунікація.
8. Українська мова та література.
9. Російська мова і література.
10. Етно-, соціо- та психолінгвістика.

XVII. ФІЛОСОФІЯ

1. Філософія літератури та мистецтва.
2. Соціальна філософія.
3. Історія філософії.
4. Філософія культури.
5. Філософія релігії.
6. Філософія науки.

XVIII. ТЕХНІЧНІ НАУКИ

1. Металургія
2. Гірництво
3. Ливарна справа
4. Машинознавство
5. Електротехніка
6. Теплотехніка
7. Гідротехніка
8. Радіотехніка
9. Будівництво

XIX. СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ. МЕДІА.

1. Журналістика. Теорія та історія журналістики
2. Книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство.
3. Соціальна інформатика. Прикладні соціально-комунікаційні технології

Оргкомітет конференції планує розмістити доповіді на web-сторінці за адресою:
<http://conferences.neasmo.org.ua/>

Робочі мови конференції: українська, польська, російська, англійська, французька, білоруська, грузинська, вірменська, азербайджанська, казахська, узбецька, таджицька, киргизька, молдавська, туркменська.

Останній термін подання статей – 29 березня 2016 р. (включно).

Вартість участі в конференції та розміщення статті в електронному збірнику складає:

Оргвнесок – 90 грн. (в оргвнесок входить оплата за розміщення на сайті, верстка макету, редагування текстів). Об'єм статті – не більше 7 сторінок. Скачати збірник можна буде через тиждень після закінчення роботи конференції за адресою <http://conferences.neasmo.org.ua/> натиснувши на слово.

Кошти перераховуються на:

Картку Приват банку **5168 7420 6537 9988** (одержувач - **Бобровнік Юрій Вікторович**) та відправити **SMS** підтвердження про оплату на моб. **097 923 16 58** у повідомленні вказати прізвище учасника конференції.

ЗРАЗОК ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ

ПІБ автора
Місто
за зразком *Іван Петренко*
(*Київ, Україна*)

Секція, підсекція за зразком **ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ**
(Методика викладання мови та літератури)

Назва статті (великими літерами)

Текст статті

(посилання на літературу по тексту у квадратичних дужках за зразком [1, с. 23])

Література:

1. Коцур В.П. Історія середніх віків: [у 2-х т.]. – Т.1. Раннє середньовіччя: курс лекцій. / В.П. Коцур, В.О. Балух. – Чернівці: Наші книги, 2009. – 496 с.
2. Пангелов Б.П. Організація і проведення туристсько-краєзнавчих подорожей: навч. посіб. / Б.П. Пангелов. – К.: Академвидав, 2010. – 248 с.

Науковий керівник: кандидат філологічних наук, Петренко Іван Петрович

Увага!

Після літератури (у *правому куті вказується науковий керівник (для студентів та аспірантів)*) подаються **відомості про авторів** (П.І.П. (повністю) домашня адреса, код міста, телефон, E-mail, місце роботи або навчання, посада, вчене звання, науковий ступінь).

До участі у конференції приймаються статті **обсягом від 5 до 7 сторінок** набраних у редакторі MICROSOFT WORD у вигляді комп'ютерного файлу з розширенням *.doc. Шрифт Times New Roman 14. Міжрядковий інтервал 1,5. Поля з усіх сторін 20 мм. Матеріали на конференцію приймаються електронною поштою за адресою: **neasmo@gmail.com** (*тема повідомлення: 30.03-31.03.2016 р.* (у разі якщо Ваш поштовик викидає помилку, відправляйте на адресу **neasmo@ukr.net**)) або на CD-дисках (**дискети не приймаються**) із додаванням друкованих матеріалів + відскановану копію або ксерокопію квитанції про сплату оргвнеску. У разі відправки коштів оргвнеску на картку Приватбанку ксерокопії квитанції не надсилається (достатньо відправити **SMS** вказавши прізвище **автора доповіді**).

Увага! У разі відправки статті та квитанції про оплату оргвнеску електронною поштою, надсилати друковані матеріали Укрпоштою не потрібно!

Увага! Після того, як ми отримали від Вас статтю, Ви обов'язково маєте отримати повідомлення-відповідь: **«Вашу статтю отримано та захищено»**. Якщо така відповідь не надійшла через день після надсилання, тоді обов'язково зателефонуйте оргкомітету і повідомте про ситуацію.

Адреса оргкомітету:

08401, Київська обл. м. Переяслав-Хмельницький, вул. Сухомлинського, 32, гурт. 1, кім. 108.

Координатор – Бобровнік Юрій Вікторович

Контактні телефони: (097) 923 16 58, (093) 335 78 86.

РОБОТИ ОБ'ЄМОМ менше 3 сторінок НЕ ПРИЙМАЮТЬСЯ!

ТЕКСТИ, НАБРАНІ МІЖРЯДКОВИМ ІНТЕРВАЛОМ 1,0 НЕ ПРИЙМАЮТЬСЯ!!!

З результатами та форматом проведення попередніх конференцій можна ознайомитися за адресою <http://conferences.neasmo.org.ua/>

ЗМІСТ / СОДЕРЖАНИЕ**СЕКЦІЯ: БІОЛОГІЧНІ НАУКИ**

Наталья Дубинина (Харьков, Україна) ИЗУЧЕНИЕ ВЛИЯНИЯ ЗУБНЫХ ПАСТ РАЗЛИЧНОГО СОСТАВА И НАЗНАЧЕНИЯ НА МИКРОФЛОРУ ЗУБНОГО НАЛЁТА.....	6
Кайрат Жуманов, Кадыр Бияшев, Биржан Бияшев (Алматы, Казахстан) ФАГОТИПИРОВАНИЕ ПАТОГЕННЫХ СТАФИЛОКОККОВ, ВЫДЕЛЕННЫХ ИЗ МОЛОКА КОРОВ.....	8
Юлія Рибченко (Костянтинівка, Україна) ФІТОСАНІТАРНИЙ МОНІТОРИНГ ОВОЧЕВИХ КУЛЬТУР В ЗАКРИТОМУ ҐРУНТІ.....	11
Юлія Ширяєва (Одеса, Україна) ПРОДУКЦІЯ АНТИБІОТИЧНИХ РЕЧОВИН БАКТЕРІАМИРОДУ PSEUDOMONAS.....	14

СЕКЦІЯ: ГЕОГРАФІЯ ТА ГЕОЛОГІЯ

Мазбаев О.Б., Исаков А.А. (Астана, Казахстан) ТУРИСТИК ҚЫЗМЕТ НАРЫҒЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ ТУРИСТИК КЛАСТЕРЛЕРДІ ДАМУ ТУСЫНДА.....	17
Айнұр Мырзағұл (Астана, Қазақстан) СЫРДАРІЯ ӨЗЕНІНІҢ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	19

СЕКЦІЯ: ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

Меруерт Ибраева (Астана, Казахстан) МАТЕРИАЛЬНОЕ СТИМУЛИРОВАНИЕ КАК ВАЖНЕЙШИЙ ИНСТРУМЕНТ УПРАВЛЕНЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ.....	23
Інжу Қарашбаева (Астана, Қазақстан) ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ЕҢБЕК НАРЫҒЫ ЖӘНЕ ЖҰМЫСПЕН ҚАМТУ.....	25

СЕКЦІЯ: ЕКОЛОГІЯ

Алла Бугаева (Талдықорган, Казахстан) ИССЛЕДОВАНИЕ СТЕПЕНИ ЗАГРЯЗНЕНИЯ ГАЗООБРАЗНЫМИ И ВЗВЕШЕННЫМИ ВЕЩЕСТВАМИ АТМОСФЕРНОГО ВОЗДУХА РАЙОНА ОЗЕРА АЛАКОЛЬ.....	28
Хулкарбону Ёқубжонова (Ўзбекистон) МИЛЛИЙ ИҚТИСОДИЁТДА ЭКОТУРИЗМНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА АҲОЛИНИНГ ЭКОЛОГИК МАДАНИЯТИ ВА ТАРБИЯСИНИ ЮКСАЛТИРИШНИНГ ЎРНИ ВА АҲАМИЯТИ.....	30
Світлана Совгіра, Леся Містрюкова (Умань, Україна) РІЗНОМАНІТНІ ФОРМИ АНТРОПОГЕННОГО ВПЛИВУ НА МАЛІ РІЧКИ.....	32

СЕКЦІЯ: ЕКОНОМІКА

Ольга Белякова (Київ, Україна) СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ СПІВРОБІТНИЦТВА УКРАЇНИ З МВФ.....	35
Ірина Медведєва (Київ, Україна) ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО СУТІ МІЖНАРОДНОГО БІЗНЕСУ.....	37
Мухтабар Нурмухамидова, Раимов Д.И. (Гулистан, Ўзбекистон) ИҚТИСОДИЙ ЎСИШ МАКРОИҚТИСОДИЙ БАҢҚАРОРЛИКНИНГ ПИРОВАРД НАТИЖАСИ СИФАТИДА.....	39
Вікторія Уманська (Черкаси, Україна) СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА СУТНІСТЬ АУДИТУ В ПРОЦЕСІ СТАНОВЛЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА.....	42
Роман Циганчук (Львів, Україна) МОДЕЛЛЮВАННЯ ПЕРІОДИЧНИХ ПРОЦЕСІВ МАКРОЕКОНОМІКИ.....	43
Мастура Шодибоева (Гулистан, Ўзбекистон) ХИЗМАТЛАР СОҲАСИНИНГ ИЖТИМОЙИ-ИҚТИСОДИЙ МОҲИЯТИ ВА ИҚТИСОДИЁТНИНГ РИВОЖЛАНТИРИШДАГИ АҲАМИЯТИ.....	45

СЕКЦІЯ: ІСТОРІЯ

Мирон Галярник, Надія Галярник, Євген Ільків (Івано-Франківськ, Україна) ДОСЛІДЖЕННЯ СТАНУ КОСТЕЛІВ НА ІВАНО-ФРАНКІВЩИНІ.....	48
Айгуль Тисбаева (Павлодар, Казахстан) ПОДГОТОВКА СПЕЦИАЛИСТОВ-ИСТОРИКОВ В УСЛОВИЯХ ТРЕХЯЗЫЧНОГО ОБРАЗОВАНИЯ (НА ПРИМЕРЕ ПАВЛОДАРСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ИНСТИТУТА).....	50
Діана Чупанова (Черкаси, Україна) ІСТОРІЯ ПЕРІОДИЧНОЇ ДРУКОВАНОЇ ПРЕСИ НА ВОЛИНІ (1990-2000 р.р.).....	52
Олег Шманько (Чернівці, Україна) ХРИСТИЯНСЬКА СКЛАДОВА У ЗДІЙСНЕННІ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ НА ТЕРИТОРІЇ КИЇВСЬКОЇ РУСИ (НА ПРИКЛАДІ АНАЛІЗУ ПИСЕМНИХ ПАМ'ЯТОК).....	54
Олег Щербина (Переяслав-Хмельницький, Україна) ТІЛО РАБА ЯК ФЕНОМЕН ПРАВОВОЇ ДІЙСНОСТІ У СТАРОДАВНЬОМУ РИМІ.....	56

СЕКЦІЯ: МАТЕМАТИКА

Зебинисо Ашурова (Самарканд, Узбекистан), Нодира Жураева (Ташкент, Узбекистан), Умидахон Жураева (Самарканд, Узбекистан)	
НЕКОТОРЫЕ СВОЙСТВА БИГАРМОНИЧЕСКИХ ФУНКЦИЙ ДВУХ ПЕРЕМЕННЫХ.....	59
Зебинисо Ашурова, Хусен Жураева, Умидахон Файзуллоев (Узбекистан, Самарканд)	
О БИГАРМОНИЧЕСКИХ ФУНКЦИЙ ДВУХ ПЕРЕМЕННЫХ.....	61
Елена Белоус (Сумы, Украина)	
ДВУМЕРНАЯ ГАУССОВА ФУНКЦИЯ В МОДЕЛИРОВАНИИ МЕХАНИЧЕСКИХ ХАРАКТЕРИСТИК НАПЛАВЛЕННОГО МЕТАЛЛА.....	65
Малохат Босимова (Гулистан, Узбекистан)	
МАТЕМАТИЧЕСКАЯ МОДЕЛЬ РАСЧЕТА ПРОФИЛЯ ТЕМПЕРАТУР ПРИ НЕСТАЦИОНАРНОЙ ТЕПЛОПРОВОДНОСТИ.....	68
Шерзодбек Фармонов (Фергана, Узбекистан)	
ЛАВРЕНТЬЕВ - БИЦАДЗЕ ТЕНГЛАМАСИ УЧУН БИР НОЛАКАЛ МАСАЛА ЕЧИМИНИНГ ЯГОНАЛИГИ ҲАҚИДА.....	70

СЕКЦІЯ: МИСТЕЦТВО

Алла Малкова (Кіровоград, Україна)	
ФОРМУВАННЯ КОНЦЕРТМЕЙСТЕРСЬКИХ УМІНЬ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА.....	73
Наталія Непотенко (Кіровоград, Україна)	
ПРИНЦИПИ ТА ОСНОВНІ МЕТОДИ РОБОТИ КОНЦЕРТМЕЙСТРА У КЛАСІ ВОКАЛУ.....	75
Надія Стефіна (Сумы, Україна)	
ДО ПРОБЛЕМИ СУТНОСТІ ІНФОРМАЦІЙНО – КОМП'ЮТЕРНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ТА ЇХ ЗНАЧЕННЯ У МУЗИЧНОМУ ВИХОВАННІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА У СУЧАСНІЙ ЗАГАЛЬНООСВІТНІЙ ШКОЛІ.....	78
Азизбек Таджибаев (Ўзбекистон)	
8 – СИНФ КИМЁ ДАРСЛАРИДА ФОЙДАЛАНИЛГАН ТАСВИРЛАР ГРАФИК ТАЪЛИМ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШ ОМИЛИ СИФАТИДА.....	81
Зоя Ткаченко (Кіровоград, Україна)	
ОСОБЛИВОСТІ ДОБОРУ ВОКАЛЬНОГО НАВЧАЛЬНО-ХУДОЖНЬОГО РЕПЕРТУАРУ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА.....	83

СЕКЦІЯ: ПЕДАГОГІКА

Iqbolxon Jorayeva (Namangan, Uzbekistan)	
BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARINI TANQIDIY FIKRLASHGA O'RGATISHDA PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH.....	86
Nilufar Karimova, Dilnoza Yakubova (Наманган, Узбекистан)	
BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARI AQLIY RIVOJLANISHINING AHAMIYATI.....	87
Gulchehra Karimova (Namangan, O'zbekiston)	
TALIM JARAYONIDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH.....	88
Gulchehra Karimova (Namangan, O'zbekiston)	
O'QITISH JARAYONIDA INTEGRATSIYALASHGAN DARSLAR SAMARADORLIGINI OSHIRISH VA FANLARARO ALOQADORLIKNI TA'MINLASH.....	89
Dilafro'z Muminova, Odina Janazoqova (Namangan, O'zbekiston)	
BOSHLANG'ICH SINFLARDA MEHNAT DARSLARI SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA AXBOROT KOMMUNIKATSION TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH YO'LLARI.....	90
Dilafro'z Muminova, Matluba Azizova (Namangan, O'zbekiston)	
TARBIYAGA HAMKORLIK ZARUR.....	93
Dilafro'z Muminova (Namangan, O'zbekiston)	
MA'NAVIYAT - INSONNING ULG'AYISH VA KUCH-QUDRAT MANBAIDIR.....	94
Dilafro'z Muminova, Buzaynab Kamardinova (Namangan, O'zbekiston)	
BOSHLANG'ICH SINFLARDA DIDAKTIK O'YINLARDAN FOYDALANISHNING O'ZIGA XOS JIHATLARI.....	96
Тамара Бодрова (Павлодар, Казахстан)	
ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИГРОВЫХ КОМПЬЮТЕРНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ЛОГОПЕДИЧЕСКОЙ РАБОТЕ С ДЕТЬМИ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА С ФФНР.....	97
Boszhigitova G.A. (Astana, Kazakhstan)	
LESSON PLANNING GUIDELINES FOR DEVELOPMENT OF THE PEDAGOGICAL CONTENT KNOWLEDGE.....	98
Алла Василюк (Київ, Україна)	
МОНІТОРИНГ ТА ЕВАЛЬВАЦІЯ ОСВІТНІХ РЕФОРМ.....	99
Наталья Вист (Павлодар, Казахстан)	
ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ТЕХНИКИ ВОЙЛОКОВАЛЕНИЯ В КОРРЕКЦИОННОЙ РАБОТЕ С ДЕТЬМИ, ИМЕЮЩИМИ РЕЧЕВЫЕ НАРУШЕНИЯ.....	101

Юлія Гвоздецька (Умань, Україна) КРИТЕРІЇ, ПОКАЗНИКИ ТА РІВНІ СФОРМОВАНОСТІ ФАХОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВИКЛАДАЧА З ОСНОВ ТЕХНОЛОГІЙ ХАРЧОВИХ ВИРОБНИЦТВ У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНО-ПРАКТИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ.....	103
Ольга Гервас (Умань, Україна) ІНТЕГРАЦІЯ ЗНАНЬ З ДИЗАЙНУ ТА ТЕХНІЧНОГО МАЛЮВАННЯ В ПРОЦЕСІ ХУДОЖНЬО- КОНСТРУКТОРСЬКОЇ ПІДГОТОВКИ ІНЖЕНЕРНО-ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ.....	105
Вікторія Головачова, Альона Бойченко (Харків, Україна) ЯКІСТЬ ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА ВИЩОГО МЕДИЧНОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ.....	108
Світлана Грозан (Кіровоград, Україна) СУТНІСТЬ І СТРУКТУРА ДОСЛІДНИЦЬКИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ МАЙБУТНЬОГО ПЕДАГОГА.....	109
Екатерина Дмитриева, Наталья Колесникова (Курск, Россия) ФОРМИРОВАНИЕ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО МИРОВОЗЗРЕНИЯ ШКОЛЬНИКОВ.....	112
Світлана Драновська (Суми, Україна) МЕТОД УСНОЇ ІСТОРІЇ В ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ В УМОВАХ ОСВІТНІХ ІННОВАЦІЇ ХХІ ст.....	114
Олексій Железняк (Одеса, Україна) ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ ДО ВРАХУВАННЯ ЧИННИКІВ ГЕНДЕРНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ УЧНІВ У ВИХОВНІЙ РОБОТІ ШКОЛИ.....	115
Талғат Жұбаньшбаев, Тимур Мүсірбай, Қонақбаев Б., Хапар Е., Бақаев Б. (Талдықорган, Республика Казахстан) ҚАЗАҚША КҮРЕСТІ МЕНГЕРУДІҢ ТЕХНИКАСЫМЕН ӘДІС-ТӘСІЛДЕРІ.....	117
Ольга Ігнатєва (Суми, Україна) ОСОБЛИВОСТІ ЕСТЕТИЧНОГО ВИХОВАННЯ СТУДЕНТІВ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ.....	119
Хамида Касымова (Гулистан, Узбекистан) ДОСТИЖЕНИЯ ПОЛОЖИТЕЛЬНОГО ЭФФЕКТА ЗАНЯТИЙ ОТ ПРИМЕНЕНИЯ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ.....	122
Наталія Коновал (Харків, Україна) ВАЖЛИВІСТЬ ФОРМУВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ЛІКАРІВ У ПРОЦЕСІ ЇХ ПІДГОТОВКИ	123
Оксана Коробань (Умань, Україна) ВПЛИВ СУЧАСНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА ОСВІТУ.....	125
Любов Крамаренко (Суми, Україна) АНДРАГОГІЗАЦІЯ ФОРМ І МЕТОДІВ НАВЧАННЯ НА КУРСАХ ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ.....	127
Анастасія Лещенко (Київ, Україна) ФОРМУВАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОГО СТАВЛЕННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ ДО МАЙБУТНЬОГО СІМЕЙНОГО ЖИТТЯ.....	129
Ольга Лучанінова, Вікторія Марсєва (Дніпропетровськ, Україна) ТАЙМ-МЕНЕДЖМЕНТ У НАВЧАЛЬНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ЗДОБУВАЧА ВИЩОЇ ОСВІТИ.....	131
Олег Малишевський (Умань, Україна) НАВЧАЛЬНЕ ІНФОРМАЦІЙНЕ СЕРЕДОВИЩЕ ЯК ЗАСІБ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ ІНЖЕНЕРІВ-ПЕДАГОГІВ.....	133
Олена Нагайчук (Умань, Україна) ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМ ДИСЦИПЛІНИ «БЕЗПЕКА ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ» У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ.....	136
Ольга Нестеренко (Київ, Україна) РОЛЬ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІЙ РОБОТІ З ВИМУШЕНИМИ ПЕРЕСЕЛЕНЦЯМИ В УКРАЇНІ.....	138
Сәуле Нұрқасымова, Адал Бағдар (Қазақстан Республикасы, Астана қаласы) БІЛІМ АЛУ САЛАСЫНДА ЕСЕПТЕРДІ ШЫҒАРУДЫҢ ЖОЛЫ.....	140
Сауле Нұрқасымова, Оспан Үмітгүл (Қазақстан Республикасы, Астана қаласы) МУЛЬТИМЕДИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫҢ АЛАТЫН ОРНЫ.....	142
Ніна Останіна (Ніжин, Україна) ПІДГОТОВКА ПРАЦІВНИКІВ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ ДО РОБОТИ З УЧНІВСЬКОЮ МОЛОДДЮ ЗА МІСЦЕМ ПРОЖИВАННЯ.....	144
Алишер Очиллов, Шарифа Ганиева (Карши, Узбекистан) ФОРМИРОВАНИЕ УЧЕБНО-ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ ПРОФКОЛЛЕДЖАХ.....	146
Михайло Парфьонов (Макіївка, Україна) УМОВИ ЗАЛУЧЕННЯ СТУДЕНТІВ ДО САМОСТІЙНОЇ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	148
Әйгерім Сәрсенбева (Ұзынағаш селосы, Қазақстан) ОТБАСЫНДАҒЫ БАЛА ТӘРБИЕСІ.....	150

Ганна Сомбаманія (Одеса, Україна) СТИМУЛЮВАННЯ ПРОФЕСІЙНОГО ІНТЕРЕСУ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ ДО НАБУТТЯ ОЗНАК ПОЛІКУЛЬТУРНОЇ ОСОБИСТОСТІ НА ЗАНЯТТЯХ З ПЕДАГОГІКИ.....	152
Анжеліка Татарнікова (Одеса, Україна) ПРОФЕСІЙНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ З АРТ-МЕНЕДЖМЕНТУ ЯК ЗНАЧУЩИЙ ПРИКІНЦЕВИЙ РЕЗУЛЬТАТ СТУДЕНТОЦЕНТРОВАНОГО НАВЧАННЯ ФАХІВЦІВ МУЗИЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ..	154
Жұматай Таубалдиева, Карлыгаш Таубалдиева (Талдықорган, Қазақстан) ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ САЛТ-ДӘСТҮРЛЕРІНІҢ МӘНІ.....	155
Ірина Філімонова (Умань, Україна) ДИСТАНЦІЙНИЙ НАВЧАЛЬНИЙ МОДУЛЬ З ДИСЦИПЛІНИ «ВИРОБНИЧЕ НАВЧАННЯ»: ПРИЗНАЧЕННЯ, СТРУКТУРА І ЗМІСТ.....	157
Ольга Цокур (Одеса, Україна) EVENT-ТЕХНОЛОГІЯ ЯК ЗАСІБ АКТИВІЗАЦІЇ ВИХОВНОЇ ТА КУЛЬТУРНО-ДОЗВІЛЄВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ НА ПЕДАГОГІЧНІЙ ПРАКТИЦІ В ШКОЛІ.....	159
Аспірант Чеботарьова, Ірина Олексіївна (Харків, Україна) ПРОФЕСІЙНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ КЕРІВНИКІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ПРАКТИКИ.....	161
Людмила Шуппе (Одеса, Україна) ЩОДО АКТУАЛЬНОСТІ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ БАКАЛАВРІВ ІСПАНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ.....	163
СЕКЦІЯ: ПРАВО	
Андрій Апаров, Олег Онищенко (Київ, Україна) СУДОВІ РІШЕННЯ ЯК ДЖЕРЕЛА (ФОРМИ) ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА ТА АКТИ ТЛУМАЧЕННЯ НОРМ ПРАВА.....	165
Максим Ткаченко (Київ, Україна) ДОГОВІР ДОВІЧНОГО УТРИМАННЯ У РОБОТАХ УКРАЇНСЬКИХ ЦИВІЛІСТІВ 2004-2010 РОКІВ.....	167
СЕКЦІЯ: ПСИХОЛОГІЯ	
Бибигул Халманова (Астана, Қазақстан) ЭМОЦИЯ ЖӘНЕ ОНЫҢ ТАНЫМ ПРОЦЕССТЕРІМЕН БАЙЛАНЫСЫ.....	169
Зоя Юрченко (Івано-Франківськ, Україна) ГЕНДЕРНИЙ РОЗВИТОК ЯК УМОВА СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ ДОШКІЛЬНИКА.....	171
СЕКЦІЯ: СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ. МЕДІА	
Ольга Ятчук (Бердянськ, Україна) ТЕНДЕНЦІЇ ЖАНРОВО-ТЕМАТИЧНОГО РОЗВИТКУ ІНТЕРАКТИВНИХ ТЕЛЕПРОГРАМ.....	174
СЕКЦІЯ: СОЦІОЛОГІЯ	
Сергій Кармалюк (Чернівці, Україна) ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ОПІКИ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ В ХІХ СТ.....	177
СЕКЦІЯ: СУЧАСНІ ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ	
Ганна Алєксєєва (Бердянськ, Україна) АНАЛІЗ СУЧАСНИХ ПОШУКОВИХ СИСТЕМ В РАМКАХ ПРОФЕСІЙНОГО НАВЧАННЯ МАЙБУТНІХ ІНЖЕНЕРІВ-ПЕДАГОГІВ КОМП'ЮТЕРНОГО ПРОФІЛЮ.....	180
Маргарита Брус (Краматорск, Украина) ИНСТРУМЕНТЫ ВИЗУАЛИЗАЦИИ ДАННЫХ. ПРИМЕНЕНИЕ СЕРВИСА WORDLE.NETВ УЧЕБНОМ ПРОЦЕССЕ.....	182
Исраил Тожимаматов, Шерзодбек Фармонов (Фергана, Узбекистан) МАЪЛУМОТЛАР БАЗАСИ ҲАВФСИЗЛИГИНИ ТАМИНЛАШДА БАЪЗИ КРИПТОГРАФИК ТИЗИМЛАРНИНГ АҲАМИЯТИ.....	185
СЕКЦІЯ: ТЕХНІЧНІ НАУКИ	
Іван Купер (Івано-Франківськ, Україна) ПРИЧИНИ ОБВОДНЕННЯ СВЕРДЛОВИНИ В РАННІЙ ПЕРІОД.....	188
Канат Мухамедрахимов, Наталья Немова (Караганда, Қазақстан) СОВРЕМЕННЫЕ АСПЕКТЫ ПРИМЕНЕНИЯ ЦИКЛИЧНО-ПОТОЧНОЙ ТЕХНОЛОГИИ В УСЛОВИЯХ ВАСИЛЬКОВСКОГО КАРЬЕРА.....	190
Абдулло Устабаев, Олмосбек Маматрахимов (Наманган, Узбекистан) ОСОБЕННОСТИ ГОРОДСКОГО ДВИЖЕНИЯ.....	192
СЕКЦІЯ: ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА ТА ПРОФЕСІЙНИЙ СПОРТ	
Андрій Бабенко (Кіровоград, Україна) ВПРОВАДЖЕННЯ ІДЕЙ П. Ф. ЛЕСГАФТА В СУЧАСНУ СИСТЕМУ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛЯ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ.....	195

Богдан Кіндзер (Львів, Україна) ХАРАКТЕРИСТИКА ФІЗИЧНОЇ ПІДГОТОВЛЕННОСТІ КВАЛІФІКОВАНИХ СПОРТСМЕНІВ-КАРАТИСТІВ В КІОКУШИНКАЙ КАРАТЕ	197
Марія Бойчук, Василь Бойчук (Івано-Франківськ, Україна) НЕОЛОГІЗМ ЯК РЕПРЕЗЕНТАНТ КАТЕГОРІЇ ОКАЗІОНІЛЬНОСТІ.....	200
Василь Дрожжин, Вікторія Григор'єва (Сєвєродонецьк, Україна) ФІЗИЧНА РЕКРЕАЦІЯ ВСПОСОБІЖИТТЯ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ.....	202
Сидорова Р.В., Имангаликова И.Б., Еремеев Д.М. (Астана, Қазақстан) СТУДЕНТТЕРДІҢ ӨЗІН-ӨЗІ БАҚЫЛАУ СЫНАҒЫ.....	204
Кац Н.А. (Астана, Казахстан) ФИЗИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ, КАК ФАКТОР ЗДОРОВОГО ОБРАЗА ЖИЗНИ СТУДЕНТА.....	205
Тетяна Клиндух (Кролевець, Україна) ОРГАНІЗАЦІЯ ТРЕНІНГОВОЇ РОБОТИ З ВИКОРИСТАННЯМ ІНТЕРАКТИВНИХ МЕТОДІВ НАВЧАННЯ.....	207
Козлова Л.И. (Астана, Казахстан) СПОРТ И УМСТВЕННАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ.....	208
Тетяна Кубрак (Мелітополь, Україна) НЕСТАНДАРТНІ ПРИЙОМИ СПІВПРАЦІ УЧИТЕЛЯ З УЧНЕМ НА УРОЦІ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ.....	209
Липина С.Ф. (Астана, Казахстан) ПОВЫШЕНИЕ УМСТВЕННОЙ И ФИЗИЧЕСКОЙ РАБОТОСПОСОБНОСТИ УЧАЩИХСЯ.....	211
Наталія Нестеренко (Дніпропетровськ, Україна) АНАЛІЗ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ МІЖ ПОКАЗНИКАМИ ФІЗИЧНОГО РОЗВИТКУ БАСКЕТБОЛІСТІВ 13-14 РОКІВ РІЗНОГО ІГРОВОГО АМПЛУА І ТЕХНІКО-ТАКТИЧНИХ ДІЙ ЗМАГАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	212
Раббимқул Султонов (Гулистан, Узбекистан) АТЛЕТИЧЕСКАЯ ГИМНАСТИКА.....	216
Ігор Скибицький (Київ, Україна) АНАЛІЗ ВПЛИВУ ЗАНЯТЬ АТЛЕТИЧНОЮ ГІМНАСТИКОЮ НА ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ СТАН СПОРТСМЕНІВ.....	218
Наталья Соловьева, Оксана Назаренко (Астана, Казахстан) ПРОБЛЕМА ПРИМЕНЕНИЯ ДОПИНГА В ПРОФЕССИОНАЛЬНОМ СПОРТЕ.....	220
СЕКЦІЯ: ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ	
Umarova O., Farxodova Sh. (Samarqand, O'zbekiston) O'ZBEK VA INGLIZ TILLARI FRAZEOLOGIK BIRLIKLARINING ASOSIY STRUKTURAVIY-GRAMMATIK BELGILARI.....	223
Vahidov A., Shukurov F. (Samarqand, O'zbekiston) FORS TILIDAGI QO'SHMA FE'LLAR MISOLIDA ARABIZMLARNING FUNKSIYALASHTIRILISHI.....	225
Елена Милованова, Сабина Алиева (Карши, Узбекистан) ОСОБЕННОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ФРАЗЕОЛОГИИ В ПРОЗЕ ТУРГЕНЕВА.....	227
Атаева Г.М., Исакова Н.А. (Самарканд, Узбекистан) КОНТЕКСТОЛОГИЧЕСКИЙ МЕТОД ИЗУЧЕНИЯ МЕЖДОМЕТНЫХ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ	228
Нодира Базарова, Дилсора Зокирова (Карши, Узбекистан) СХОДСТВА И РАСХОЖДЕНИЯ НЕРОДСТВЕННЫХ ЯЗЫКОВ.....	230
Мадина Бекназарова, Лайло Юлдашева (Карши, Узбекистан) ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ НА УРОКАХ ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОГО ИСКУССТВА.....	231
Дар'я Беспаленко (Одеса, Україна) О МЕСТЕ ИССЛЕДОВАНИЯ ИНТЕРТЕКСТУАЛЬНОСТИ В ПРОЦЕССЕ ПОСТИЖЕНИЯ АВТОРСКИХ ИНТЕНЦИЙ (НА МАТЕРИАЛЕ ВТОРОГО ТОМА РОМАНА И.С. ШМЕЛЕВА «ПУТИ НЕБЕСНЫЕ»).....	233
Ольга Бойко (Одесса, Украина) СИМВОЛИКА ЖЁЛТОГО И ЗЕЛЁНОГО ЦВЕТА КАК ПОКАЗАТЕЛЬ ИНФЕРНАЛЬНОГО И МИСТИЧЕСКОГО (РОМАН А.М. РЕМИЗОВА «ПРУД»).....	235
Наталья Возна (Київ, Україна) ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ РОЗВИТКУ БІЛОРУСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МЕДИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ У ХХ СТОЛІТТІ.....	237
Орест Грех (Дубляни, Україна) LANGUAGE LEARNING WILL TAKE CARE OF ITSELF.....	239
Світлана Добровольська (Дубляни, Україна) LEARNER DIFFERENCES.....	242
Гулбахор Душаева (Гулистан, Узбекистан) СЎЗНИНГ МОРФЕМА ТАРКИБИДАГИ ЎЗГАРИШЛАР.....	244
Индирра Исмурина (Қазақстан, Ақтөбе) М.ҚАШҚАРИ СӨЗДІГІНДЕГІ МАҚАЛ- МӘТЕЛДЕРДІҢ ТІЛДІК- ТАНЫМДЫҚ СИПАТЫ.....	245

Марія Калениченко (Київ, Україна) ВАЛЕНТНІ ЗВ'ЯЗКИ ТА ІНТЕНЦІЙНІ ВІДНОШЕННЯ У БЕЗОСОБОВОМУ РЕЧЕННІ.....	247
Наталія Курнослова, Людмила Отдельнова (Житомир, Україна) МОРФОЛОГИЧЕСКОЕ ПОЛЕ МЕЖДОМЕТИЯ И ФУНКЦИОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧЕСКОЕ ПОЛЕ КОММУНИКАТИВОВ В СОВРЕМЕННОАНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ.....	249
Әйгерім Қойшыбай (Талдықорған, Қазақстан) СҮЙІНБАЙ ПОЭЗИЯСЫНДАҒЫ РУХАНИ ҚҰНДЫЛЫҚТАР.....	252
Ігор Локота (Одеса, Україна) ОСОБЛИВОСТІ МОВЛЕННЯ ПРИ ШИЗОФРЕНІЇ.....	255
Елена Милованова, Дильбар Бабакулова (Карши, Узбекистан) КОЛЛЕКТИВНАЯ ФОРМА ОРГАНИЗАЦИИ УЧЕБНО-ВОСПИТАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА В ЛИЦЕЕ... ..	257
Елена Милованова, Садорат Гуломова (Карши, Узбекистан) СВЯЗЬ РУССКОГО ФОЛЬКЛОРА СО СЛАВЯНСКОЙ МИФОЛОГИЕЙ.....	258
Елена Милованова, Нозик Мавлянова (Карши, Узбекистан) ТЕКСТОВЫЕ РЕМИНИСЦЕНЦИИ.....	259
Мир-Жафаров С. (Самарқанд, Ўзбекистон) МАРКАЗИЙ ОСИЁДА ХАТТОТЛИК САНЪАТИ ВА ХАТТОТЛАР. САМАРҚАНД ХАТТОТЛАРИ.....	261
Тамара Морева (Одесса, Украина) О МИФОЛОГИЧЕСКОМ ПОДХОДЕ К АНАЛИЗУ АВТОРСКОГО МИРА (В.Ф. ОДОЕВСКИЙ И О. СТОРОЖЕНКО).....	263
Оксана Мороз (Маріуполь, Україна) ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ НАВЧАННЯ МОРФЕМІКИ ТА СЛОВОТВОРУ У ВИЩІЙ ШКОЛІ.....	266
Алина Мухаметшина (Казань, Российская Федерация) ОРАТОРСКОЕ ИСКУССТВО ДРЕВНЕГО РИМА.....	268
Дилфуза Пардаева, Шахноза Юлдашева (Карши, Узбекистан) ЗНАЧЕНИЕ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ В ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЕ.....	271
Ольга Подлісецька (Одеса, Україна) ПОСТАТЬ ЛЕСІ УКРАЇНКИ У ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИХ СТУДІЯХ ХХІ СТ.....	273
Сергей Сорокин (Киев, Украина) К ВОПРОСУ ОМЕТОДОЛОГИИ ПОСТРОЕНИЯ ФУНКЦИОНАЛЬНО-КОММУНИКАТИВНОЙ ГРАММАТИКИ ТУРЕЦКОГО ЯЗЫКА.....	275
Іраїда Томбулатова (Одеса, Україна) ФУТУРИСТИЧНИЙ ПАМФЛЕТ ГЕО ШКУРУПІА: ДІАЛОГ ІЗ СУЧАСНИКАМИ ТА КЛАСИКАМИ.....	277
Наріне Трандафілова (Костянтинівка, Україна) МОЛОДІЖНІ НЕФОРМАЛЬНІ ТЕЧІЇ ЯК ФІЛОСОФСЬКЕ ЯВИЩЕ.....	279
Эркин Турсахатов, Дилшод Хамраев (Карши, Узбекистан) ВЗАИМОСВЯЗАННОЕ ОБУЧЕНИЕ СИНТАКСИСУ И ПУНКТУАЦИИ В 9 КЛАССЕ УЗБЕКСКОЙ ШКОЛЫ.....	281
Луиза Халилова, Курбонова Гульнора (Карши, Узбекистан) АНТОНИМЫ В ЛИРИКЕ М.Ю. ЛЕРМОНТОВА.....	283
Луиза Халилова, Мафтуна Ниёзова (Карши, Узбекистан) СПОСОБЫ ВЫРАЖЕНИЯ УСЛОВИЯ В РУССКИХ ПОСЛОВИЦАХ.....	285
Дилшод Хамраев, Эркин Турсахатов (Карши, Узбекистан) ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ТЕХНОЛОГИИ ПРОБЛЕМНОГО ОБУЧЕНИЯ В ОБУЧЕНИИ РУССКОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ В КОЛЛЕДЖАХ УЗБЕКИСТАНА.....	286
Дилбархон Холжигитова (Гулистан, Узбекистан) THE FUNCTION OF ARTICLES.....	288
Виктория Широкова (Одесса, Украина) ИЗУЧЕНИЕ ХРОНОТОПА КАК ПУТЬ К УЯСНЕНИЮ ОСОБЕННОСТЕЙ ХУДОЖЕСТВЕННОГО МИРА РОМАНА М. КУЗМИНА «ПРИКЛЮЧЕНИЯ ЭМЕ ЛЕБЕФА».....	290
Лайло Элмурадова, Дилфуза Холмурадова (Карши, Узбекистан) ИСПОЛЬЗОВАНИЯ НОВЫХ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ ПРИ ИЗЛОЖЕНИЕ МАТЕРИАЛА В УЧЕБНОМ ПРОЦЕССЕ.....	293
Лайло Элмурадова, Нилуфар Курбанова (Карши, Узбекистан) НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ НЕВЕРБАЛЬНОГО РЕЧЕВОГО ЭТИКЕТА.....	295
Юлдашев М.М., Хасанов А.А. (Самарқанд, Узиекистан) ПРЕПОЗИЦИОННО-ОБЪЕКТНЫЕ ИЗЪЯСНИТЕЛЬНЫЕ КОНСТРУКЦИИ С ДВОЙНОЙ СИНТАКСИЧЕСКОЙ СВЯЗЬЮ.....	296
Юлдашев М.М., Тагаева С.У. (Самарқанд, Узиекистан) ПРЕПОЗИЦИОННО-СУБЪЕКТНЫЕ ИЗЪЯСНИТЕЛЬНЫЕ КОНСТРУКЦИИ.....	298
Валентина Юносова, Євгенія Галіуліна (Бердянськ, Україна) СЕМАНТИКА Й ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЛЕКСИЧНИХ ДІАЛЕКТИЗМІВ У ТВОРАХ МАРІЇ МАТІОС.....	300

СЕКЦІЯ: ФІЛОСОФІЯ

Иноятхон Арзиматова (Фергана, Узбекистан) НЕКОТОРЫЕ МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ЭСТЕТИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ..	303
Акбаржон Душаев (Гулистан, Узбекистан) ЎЗБЕКИСТОНДА ДЕМОКРАТИК ЖАМИЯТ ҚУРИШДА ОММАВИЙ АХБОРОТ ВОСИТАЛАРИНИНГ ЎРНИ.....	304
Ерден Қалдыбеков (Астана, Қазақстан) ҚАЗАҚ ЭПОСТАРЫНЫҢ ҚОРШАҒАН ОРТАНЫ, ТАБИҒАТТЫ СҮЮГЕ ТӨРБИЕЛЕУДЕГІ РӨЛІ.....	306
Наріне Трандафілова (Костянтинівка, Україна) МОЛОДІЖНІ НЕФОРМАЛЬНІ ТЕЧІЇ ЯК ФІЛОСОФСЬКЕ ЯВИЩЕ.....	309
Орзимурод Юсуфалиев (Гулистан, Узбекистан) ЖАМИЯТДАГИ ИЖТИМОЙИ-ИҚТИСОДИЙ ЎЗГАРИШЛАРНИНГ ИЖТИМОЙИ ГУРУҲ ҒОЯВИЙ ҚАРАШЛАРИ, МАҚСАДЛАРИДА АКС ЭТИШИ.....	311
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ.....	314
НАСТУПНІ КОНФЕРЕНЦІЇ / СЛЕДУЮЩИЕ КОНФЕРЕНЦИИ	
Информация для участников из зарубежных стран.....	321
Інформація для учасників з України.....	324

Українською, польською, російською, англійською, французькою, білоруською, грузинською, вірменською, азербайджанською, казахською, узбецькою, таджицькою, киргизькою, молдавською, туркменською мовами

Матеріали XXIII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції **«Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах Європи та Азії»** // Збірник наукових праць. – Переяслав-Хмельницький, 2016 р. – 332 с.

Материалы XXIII Международной научно-практической интернет-конференции **«Проблемы и перспективы развития науки в начале третьего тысячелетия в странах Европы и Азии»** // Сборник научных трудов. – Переяслав-Хмельницкий, 2016 г. – 332 с.

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:

В.П. Коцур,

доктор історичних наук, професор, дійсний член НАПН України,

ректор ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».

Упорядники: Ю.В. Бобровнік, А.М. Вовкодав

Верстка та дизайн: Ю.В. Бобровнік, А.М. Вовкодав

Проведення XXIII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції **«Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах Європи та Азії»** та видання збірника наукових матеріалів стало можливим завдяки організаційній підтримці **молодіжної громадської організації «Незалежна асоціація молоді»**

Відповідальність за достовірність матеріалів несуть автори публікацій.

Матеріали конференції розміщені на сайті МГО «Незалежна асоціація молоді» за адресою <http://conferences.neasmo.org.ua>

Адреса оргкомітету конференції:

08401, Київська обл. м. Переяслав-Хмельницький, вул. Сухомлинського, 32, кім. 108.

